GÜLGÛN ÜÇEL-AYBET

Avrupalı Seyyahların Gözüyle

Osmanlı Ordusu

(1530-1699)

İletişim

GÜLGÜN ÜÇEL-AYBET Kadıköy'de 1943 yılında doğan Gülgün Üçel, İstanbul Üniversitesi'nden lisans ve doktora diplomaları aldı. Londra, Edinburgh ve Glasgow üniversitelerinde tarih ve sanat tarihi dalında yüksek lisans kurlarına devam etti. İstanbul Robert College, Ege Üniversitesi ve Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevlerinde bulundu. Osmanlı sosyal, kültürel ve ekonomik tarihi, Osmanlı Devleti ve hukuki, askerî kurumları, Avrupa'nın sosyal ve kültürel tarihi, uygarlık tarihi, sanat tarihi ve tıp tarihi alanlarında eserleri ve makaleleri vardır. Gülgün Üçel-Aybet, 1984'ten beri Osmanlı ve Osmanlı Öncesi İncelemeleri Kurumu (CIEPO) üyesidir. Yazarın *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, (İletişim Yayınları, 2003) başlıklı bir kitabı daha bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 1517 • Tarih Dizisi 63
ISBN-13: 978-975-05-0796-0

1. BASKI 2010, İstanbul

EDİTÖR Begüm Güzel - Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAK GRAVÜRÜ Osmanlı Ordugâhı: Kıbrıs Fatihi Lala Mustafa Paşa'nın Doğu seferi sırasında (29 Temmuz-22 Eylül 1579) Kars önlerinde ordugâh (*Minyatürlerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Namık Açıkgöz)
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DİZİN Ekrem Buğra Büte
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜLGÛN ÜÇEL-AYBET

Avrupalı Seyyahların Gözüyle

Osmanlı Ordusu

(1530-1699)

iletişim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitap, Osmanlı ordusunun kurumlarını, savaşta ve barıştaki işlevini ve Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine göre nasıl yapılandırıldığını incelemektedir.

Kitap, savaşın ve ordugâhın içinde bulunmuş olan görgü tanıklarının gözlemlerinden, Osmanlı arşivleri ve belgelerinden hareketle Osmanlı ordusunun kuruluşu, gelişmesi ve bozulmasına kadar her safhada askerin, kumandanların ve ordunun savaşta ve barışta, şehirlerde ve eyaletlerdeki durumunu ve devletin askerî, sosyal ve ekonomik politikası ile birlikte ele alan ilk çalışmadır.

Günümüze kadar ihmal edilmiş bir araştırma alanı olarak kalan Osmanlı Devleti'nin askerî kurumları ve işlevi, bu kitapta bilinmeyen özellikleri ile incelendi ve dikkat çekici sonuçlar ortaya çıktı. Ordunun ilginç ve bilinmeyen yanları, görgü tanıklarının notlarından da yararlanarak araştırıldı.

Kitap, 1970'lerde doktora tezimi yazarken ayrı bir proje olarak tasarladığım geniş kapsamlı bir araştırmanın ürünüdür.

Eserin, Osmanlı tarihi ve askerî tarih araştırmalarında yapılacak yayınlar için iyi bir ilham kaynağı olacağı gibi bu alandaki önemli bir boşluğu da dolduracağı kanısındayım.

Osmanlı ordusunun yapısı ve işlevi üzerine bir araştırma ça-

lışması için Osmanlı ordusunu Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile birlikte incelemek gerekir.

Çünkü, Osmanlı ordusunun yapısı ve görevi, kurum olarak teşkilatı Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir.

Bu kitap, Osmanlı ordusunu incelerken Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin, Osmanlı maliye ve ekonomisinin, devrin önemli siyasi olaylarının olumlu ve olumsuz etkilerini ve buna bağlı olarak ordunun işlevi ve teşkilatında ortaya çıkan değişimleri ortaya koyar.

Osmanlı ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da ve Doğu Avrupa'da hedeflediği ve uyguladığı dış siyasetin temel gücü ve otoritesini oluşturmuştur.

Başka bir deyimle Osmanlı ordusu, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetini uygulamakta kullandığı güçlü bir aracıdır.

15. yüzyılda Floransalı devlet adamı Machiavelli bu iktidarı/gücü *Hükümdar* (Prens) adlı eserinde incelemiştir. Buna göre güçlü bir hükümdar veya devlet, güçlü bir orduya sahip olmalıdır. Devlet gücünü ancak güçlü bir ordu ile kazanır ve korur.

Machiavelli, 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in kurduğu merkezî devleti ve ordusunu örnek gösterir. Ona göre Avrupa'da yeniçağın ilk merkezî devleti ve ordusu budur. Osmanlı kaynaklarında buna benzer bir ifade vardır: "Ordu sultanın kılıcıdır".

Osmanlı Devleti'nin izlediği ve uyguladığı dış siyaset, II. Mehmed'in (Fatih) hükümdarlığı devrinden 17. yüzyıl sonlarına kadar hiç değişmemiştir.

Bu siyasete göre Osmanlı Devleti, Doğu Avrupa'da ve Ortadoğu'da barış ve istikrarı sağlamayı ve korumayı amaçlamıştır.

16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar doğuda İran ve batıda Avusturya'ya karşı yapılan Osmanlı askerî seferleri çoğu zaman Osmanlı ordusunun kazandığı zaferlerle sonuçlanmış olmasına rağmen fetih amaçlı değildir. Bu askerî seferler bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasından sonra bir barış antlaşması ile tamamlanırdı.

Yapılan barış antlaşmalarında onaylanan şartlar genelde hep aynıdır. Buna göre bölgede stratejik mevkiler Osmanlı Devleti'ne ait olmalıdır ve buralarda yerleştirilen Osmanlı garnizonları ile bölgede barış ve asayiş sağlanacaktır.

Osmanlı ordusunun seferlerinin diğer bir amacı, Ortadoğu Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinde asayiş ve istikrarın korunması için devlet otoritesinin gösterilmesidir.

Ordunun sefer yürüyüşü sırasında geçtiği ve konakladığı eyaletlerde haydutlara, terör faaliyetlerine yönelen gruplara, imparatorluğun sınır bölgelerindeki yabancı ülkelerin askerî kuvvetlerine karşı Osmanlı askerî gücünün üstünlüğü gösterilir ve etkin olurdu.

Diğer taraftan görgü tanıkları, sefer yürüyüşü sırasında Osmanlı ordusunun geçtiği eyaletlerde ordunun disiplini, teşkilatı ve düzeni ile yerel ahalinin hayranlık ve güvenini kazandığını yazarlar.

Ayrıca Osmanlı ordusu, seferleri için batıda Edirne'den Polonya'ya kadar, doğuda Anadolu'dan İran'a kadar pek çok şehir civarında kışı geçirmek için "kışlak" denilen tesislerde ordugâh kurarak belli süreler kalırdı. Bu sürede bölgedeki şehirlerde, kasabalarda ve kırsal alanlarda yollar, köprüler ve binalar onarılır, hukuk ve asayişin; sosyal, kültürel ve ekonomik işlerin adaletle uygulanıp uygulanmadığı başkumandan olan hükümdar veya sadrazam yahut da serdar denilen paşa tarafından denetlenirdi.

Osmanlı ordusunun seferleri genelde stratejik kalelerin fethinden ibarettir. Fethedilen kalelere yerleştirilen garnizonlar merkezî devlet tarafından gönderilen müfettişler tarafından devamlı olarak denetlenirdi. Garnizonlarda görevliler ve erler arasında haksızlık veya yolsuzluk olasılığı önlenir, garnizon kumandanının ve subayların, yerel halkın güvenini kazanmasına ve bölgede asayişi sağlamasına önem verilirdi. Garnizon kumandanları, subayları ve erleri belli süreler içinde merkeze gönderilir ve yerlerine merkezden diğerleri atanırdı.

Bütün bunlardan maksat, imparatorluğun eyaletlerinde tarım ve ticaretin aralıksız ve mükemmel olarak işletilmesidir.

Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik gücü temelde tarım ve ticarete dayanıyordu.

İmparatorluğun Doğu eyaletlerinde Erzurum ve diğer şehirlerden geçen önemli ticaret yolları Asya'nın eski çağlardan beri büyük ticaretini Anadolu üzerinden Karadeniz'e ve buradan da Tuna yoluyla Orta Avrupa'ya bağlardı. Asya'dan gelen ticaret kervanlarının getirdiği ticari ürünler ve ham maddeler Karadeniz üzerinden Köstence'ye ve buradan da Tuna üzerinden Orta Avrupa'ya satılırdı.

Doğu Akdeniz'deki Osmanlı limanlarına Asya'nın güneybatısından ticaret kervanları ile getirilen ticari ürünler, Mısır'dan boya ve ilaç için gerekli ham madde ve bitkiler, Şam'dan hançer, silah ve ipekli kumaşlar Osmanlı limanlarından Venedik, Fransız, İngiliz ve Hollanda ticaret gemileri ile Avrupa'ya sevk edilirdi. Ayrıca bu ticaret gemileri bölgedeki Osmanlı limanlarına Avrupa'dan yapılmış eşya ve ticari ürünler taşırlardı.

Adriyatik Denizi'nde Bosna'dan Dalmaçya kıyılarına ve Dubrovnik'e ve oradan da İtalya ve diğer Avrupa ülkelerine kağnı arabaları ile sevk edilen büyükbaş hayvan, tahıl ve ham madde ticareti ile Dalmaçya kıyılarındaki tuzlalar Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı.

Osmanlı eminleri (mali memurlar) bölgedeki tuzla vergilerini ve gümrük vergilerini denetlerdi.

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin Osmanlı şehirlerinde, özellikle de Bursa'da önemli ticari faaliyetleri vardı. Osmanlı Devleti Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya yapılan bu geniş kapsamlı ticareti, bu bölgelerde asayiş ve güvenliği sağlamakla korurdu. Buna karşılık ticaret kervanlarından ve gemilerinden Osmanlı sınırlarında gümrük vergisi ile ticari ürünlerin alım-satımı üzerinden ticari vergiler alırdı.

Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasi gücünü ve izlediği siyasi politikasını Osmanlı ordusunun işlevi ile gerçekleştirir ve korurdu.

Bunu İngiliz diplomat Paul Rycaut (1670, Londra) kendi sözleriyle şöyle açıklar:

Osmanlı askerî tarihinde 16. ve 17. yüzyıllarda uzun yıllar süren Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Venedik savaşları Avrupa'da ve Doğu Akdeniz'de siyasi güç dengelerinin sağlanması amacıyla yapıldı.

16. yüzyıl ortalarında Alman imparatoru V. Şarl (Charles) ile Osmanlı imparatoru Kanunî Süleyman arasında Avrupa'da güç dengesinin kurulması ve korunması amacı ile Osmanlı-Avusturya savaşları başlamıştı (esasen 1526'da Mohaç seferi ile başlar). Hükümdarlar değişse de her iki devlet arasında bu siyaset 17. yüzyıl sonlarına kadar devam etti.

Diğer taraftan Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa devletleri arasında güç dengesi kurulması gayesiyle yapılan veraset ve mezhep (din) savaşları uzun yıllar sürdü. Neticede bu savaşlar savaşan ülkelerin mali ve idari kurumlarını yıprattı.

Bununla beraber 17. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı ordusu, devletin dış siyasetinin temel ilkesi olan güçler dengesini korumak adına yapılan savaşlarda ve Osmanlı eyaletlerinde güvenliğin sağlanmasında etkin ve başarılı oldu.

Osmanlı Devleti 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da Erdel, Eflak ve Boğdan/Buğdan gibi bölgelerin siyasi, ekonomik ve kültürel yapılarını değiştirmeden güçler dengesi siyaseti amacı doğrultusunda bu ülkeleri kontrolü altında tuttu.

Diğer taraftan Osmanlı sınırları içinde kalan Balkanlar ve Orta Avrupa ülkelerinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarını değiştirmeden Avrupa haritasını kısmen değiştirerek bu ülkeleri Osmanlı sınırları içinde korudu.

Karadeniz'in kuzey kıyılarında Kırım Hanlığı'nı Rusya'ya karşı tampon devlet olarak tuttu. Rusların Karadeniz'e açılmasını önledi. Asya'dan Erzurum'a, Erzurum'dan Trabzon'a ve Karadeniz'in batı kıyısında İsakçı'dan Tuna Nehri yoluyla Avrupa'ya kadar eski ve büyük İpek Yolu ticaretini teşvik etti ve korudu. Bunun için Kırım'ın kuzeydoğusunda Azak ve civarındaki kalelerde yeniçeri garnizonları kurdu. Kuzeyden gelecek Kazak ve Rus akınlarını önledi.

Erdel, Buğdan ve Eflak ülkeleri Osmanlı kontrolü altında tutulduğundan bu ülkeler Osmanlı ordusunun askerî desteğini aldı. Böylelikle bu ülkeler bu devirde geniş topraklara sahip ve güçlü olan Polonya'nın ve 17. yüzyıl başlarından beri Avrupa'nın ilk modern düzenli ordusuna sahip İsveç'in saldırılarına karşı Osmanlı sınırlarını ve Orta Avrupa'yı tampon devlet olarak korudu. Ayrıca Alman İmparatorluğu'nun Tuna ve Karadeniz egemenliğini önledi. Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti'nin siyasi ve ekonomik gücünü sınırlamak amacı ile Akdeniz'de askerî üslerini ve donanmasını savaşlarla yıpratırken ticaretteki becerisinden dolayı Akdeniz'deki Osmanlı limanlarında ticaretini engellemedi.

Ayrıca, İngiliz, Fransız ve Hollanda ticaret gemilerinin bu limanlarda serbestçe ticaret yapmasını teşvik etti. Böylelikle, Asya'dan kervanlarla Şam'a, Halep'e ve Kahire'ye ulaşan eski ve büyük ticareti kalkındırdı. Venedik, Fransız ve İngiliz ticaret gemileri ile bu büyük ticaretin Avrupa'ya bağlanmasını sağladı.

Osmanlı Devleti, Akdeniz'de, Karadeniz'de ve Orta Avrupa'da ticareti ve tüccarları korumak amacı ile Osmanlı liman şehirlerinde ve eski ticaret merkezleri olan Şam'da ve Halep'te garnizonlar, Tuna Nehri boylarında "kapudanlık"lar kurdu.

Osmanlı ordusu barıştaki görevi ile, Osmanlı Devleti'nin adalet ilkesinin yerine getirilmesinde devlet otoritesinin iki temel gücünden biri idi. Hukuk kurumu diğer temel güçtü. Esasen her iki kurum adaletin uygulanmasında görev bakımından iş birliği içindeydi. Osmanlı idari geleneğine göre şehirlerde subaşı-kadı, kırsal bölgelerde sancakbeyi-kadı adalet ve asayişi korurlardı.

16. ve 17. yüzyıllarda tımarlı sipahiler eyaletlerin köy ve kasabalarında, yeniçeriler şehirlerde güvenlikten sorumluydular.

Osmanlılar yeniçağın ilk merkezî devlet sistemini II. Mehmed devrinde kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikası bu sistemin kalıcı ve güçlü olmasını amaçladığı için bu alanlarda sağlam ve mükemmel kurumlara dayanmaktaydı.

Osmanlılar İslam devletçiliği esaslarını bu çerçeve içinde uy-

gulamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı devletçiliği ortaçağ İslam devletçiliğinden çok farklıdır. Osmanlı merkezî devlet sisteminin temel kurumları İslam devletçiliği esaslarına bağlı olmakla beraber merkezî devletin gücünü, otoritesini ve kalıcılığını korurdu. Bu iki temel kurum hukuk ve ordudur. İslam devletçiliği esaslarına bağlı oldukları için her iki kurum aynı zamanda teokratik bir özellik taşırdı.

Osmanlı Devleti, İslam hukukunu esas almakla beraber merkezî devleti güçlendiren kanunname ve yasak-namelerle modern ve merkezî bir devlet hukukunu kurmuştur.

İslam hukukuna göre devletin iki büyük görevi vardır: birincisi toplum için sosyal adaleti sağlamak, ikincisi İslam ülkesinin sınırlarını korumak.

Osmanlı Devleti, imparatorluğun sınırları içinde eyaletleri korumak ve yönetmek için gücünü ordudan alırdı. Toplumun refah ve güvenliği hukuki ve askerî kurumların devlet kanunlarını uygulaması ile sağlanırdı ve köy, kasaba ve şehir sakinlerinin hukuki, ekonomik ve sosyal hakları korunurdu.

Osmanlı tımarlı sipahileri eyaletlerdeki köy ve kasabalarda, yeniçerilerin bir kısmı da şehirlerde asayişin korunmasından sorumluydu. İmparatorluğun başkenti İstanbul'un asayişi için yeniçeri ağası ve subaşı görevliydi. 16. ve 17. yüzyıllarda subaşının görevi rütbece kadıdan sonra gelirdi.[1]

Bu devirde yeniçeriler ve tımarlı sipahiler güvenlikten sorumlu oldukları için savaş zamanı bu askerî kuvvetlerin hepsi cepheye sevk edilmezdi, ancak üçte biri savaşa gönderilirdi.

Bunların çoğu köy ve kasabalarda asayiş ve güvenliği korur, ekonomik ve idari işlerin düzenle yapılmasını sağlardı.

Eyaletlerde reayanın köy ve kasabalarda tarım, madencilik, ticaret ve elsanatları yaparak geçimini sağlaması, vergilerin adaletle toplanması ve ekonomik, sosyal hakların korunması için Osmanlı Devleti'nin koyduğu kanunların uygulanmasında devleti temsil eden tek otorite tımarlı sipahi idi. Bu nedenle tımarlı sipahinin askerî ve idari görevi eşit ağırlıktadır.

---

1 Türk tarihinde Oğuzlarda "su", ordu anlamına gelirdi. Subaşı ordu kumandanıydı.

Yeniçerilerin şehir yaşamında önemi vardı. Şehirde asayiş ve düzeni bozanların cezalandırılması, fiyatların kontrolü (devletin koyduğu ve "narh" denilen sabit fiyatlar), çarşılarda satılan yiyecek ve eşyaların kalitesi ve ağırlık ve uzunluk ölçülerinin ve dolayısıyla esnafın denetimi, rehberlik ve bekçilik gibi işler yeniçeriler tarafından yapılırdı.

Günümüze kadar Osmanlı ordusuna dair pek az inceleme yapılmıştır. Yapılan birkaç yayında ordu kurumunun bir kısmı ve savaş giderleri hakkında arşiv belgelerinden aktarma veya tıpkıbasımlardan ileri gidilememiştir.

Diğer taraftan kaynak eserler Osmanlı arşivleri ve bu devirlerde yazılmış Osmanlı kronikleridir. Kroniklerin bir kısmı ordunun başkumandanı olan padişahın veya sadrazamın yaptıkları seferleri veya fetihleri anlatan eserlerdir. Bu tür eserler genelde başkumandan padişahın ismi ile adlandırılmıştır; "Selimname", "Süleyman-name" vb. Gazavat-nameler, fetih-nameler de bunlar arasındadır.

Devrin Osmanlı tarihçilerinden Neşrî, Muhiy Çelebi, Silahdar Fındıklılı Mehmed, Selanikî, Hoca Saadettin Efendi ve diğerlerinin eserlerinde olaylar kısa ve öz yazılır; köprüler, yollar, seferde yapılan işler anlatılır fakat, askerin iaşesi, ordugâhın yapısı, askerin disiplini, savaşta orduya katılan birliklerin kesin mevcudu, lağımcılık ve istihkâm hakkında pek az bilgi verilir. Bu devir Osmanlı görgü tanıklarından Matrakçı Nasuh ve Celâlzade Mustafa bulundukları seferlerin tarihini yazarken edebî bir dil kullanmışlardır. Örneğin "renkli ve çok süslü çadırlar kuruldu" gibi ifadelerle ordugâhın içindeki otağ ve çadırlardan bahsederken ne renk olduğunu, kaç tane olduğunu, plan ve yapılarını belirtmezler.

Osmanlı arşivlerinde askerî birliklere dair önemli bilgiler vardır. Bununla beraber yalnız Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak bir Osmanlı askerî tarihi yazılamaz. Diğer arşiv malzemeleri arasında sefer "ruznâmçe"lerinde sadece sefer hazinesinin genel giderleri ve gelirleri yazılıdır. Yeniçeri tüzüğüne dair yazılmış ve "kanunname" denilen kitaplar yeniçeri teşkilatını anlatır.

Kitabı yazarken yaptığım araştırma ve çalışmalarım sırasında bugüne kadar incelenmemiş kaynakları buldum ve bu kaynaklarda verilmiş olan ve şimdiye kadar dikkate alınmamış bilgilerden yararlandım.

İncelediğim ender kaynaklardan biri *Tarih-i Muteber* adı ile bilinen eserdir. Bu eserin Türkiye'deki nüshası eksiktir (Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, No. 214).

Paris'te 1835'te yayımlanmış olan (tıpkıbasım) nüshasından yararlandım. 1835 Paris baskısı tam olarak basılmıştır ve 92 sayfadır. Eseri, Kandiya Savaşı'nda 1669 yılı kuşatmasını ve fethini anlatan ve Serdar Fazıl Ahmed Paşa'nın kâtibi olan Mühürdar Hasan Ağa kaleme almıştır.

Bu konuda diğer önemli bir eser 1666-1669 yılları Kandiya kuşatmasını anlatan isimsiz bir Osmanlı kaynağıdır. *Köprülü zâde Vezir-i Âzam ve Serdar-ı Ekrem Fazıl Ahmed Paşa Hazretlerinin üç senelik Tarihi* başlığını taşır.

Belgesel nitelikte nadir bir eser I. Ahmed (1603-1617) devrinde yazılmış olan ve yazarı bilinmeyen bir yeniçeri tüzüğüdür. Diğerleri gibi bunun da adı "kanunname"dir. İçinde Yeniçeri Ocağı'nın bölüklerine dair yeni düzenlemeler önerilmiştir. Diğer 17. yüzyıl "tüzüklerinde" bu tür düzenlemeler ve öneriler yoktur. Bu "kanunname"nin daha önceki araştırmacılar tarafından incelendiğine ve kaynak olarak değerlendirildiğine araştırmalarım sırasında rastlamadım. Kitapta bu kanunname önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiş bulunuyor.

İncelediğim Osmanlı kaynakları arasında Mehmed Halife'nin *Tarih-i Gılmanî* adlı eserinde Varat ve Uyvar kalelerinin kuşatma savaşları, sivil halkın durumu, lağımcılık ve mayınlara dair önemli bilgiler vardır. Eser Kâmil Su tarafından bugünkü dille yayımlandı.

Ayrıca, Christine Woodhead'in kısmen yayımladığı Talik-i-zâde'nin *Şehnâme-i Hümâyun* adlı eseri iyi bir kaynaktır.

Avrupalı görgü tanıklarından Marsigli'nin eseri *Stato Militare Dell Impero Ottomano* (*L'état militaire de l'empire ottoman*) ordunun genel yapısını ele alır. Marsigli, Salankamen'de Osmanlı ordugâhında bulunuyordu.

İngiliz diplomat Paul Rycaut, 1665'te Belgrad'da Osmanlı ordugâhındaydı. Ordugâha ve askerlere ait gözlemlerini iyi değerlendirmiş ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Eseri *The Present State of the Ottoman Empire* adı ile 1670'te Londra'da yayımlandı.

Gözlemlerini en iyi değerlendiren görgü tanıklarından biri olan Guillatière, 1669 yılında Kandiya kuşatması sırasında Osmanlı ordusunda "cebeci" ve lağımcılar arasında savaşa katıldı. Eseri *An Account of A Late Voyage to Athens* adı ile İngilizce'ye tercüme edilerek 1676'da Londra'da yayımlandı.

Osmanlı askerî kuvvetlerinde 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonuna kadar siyasi ve ekonomik şartlara bağlı olarak değişimler olmuştur.

Bununla beraber 1530'lardan 17. yüzyıl sonuna kadar ordu gücünü korumuştur. Bu çalışmamı 1530-1699 yılları arasındaki zaman süreci ile sınırladım. Kitapta ilk iki bölüm eyaletlerin yönetimi ile ilgili olduğundan merkez (kapıkulu) ve eyalet (tımarlı sipahi) ordularını, son bölüm ise savaşta orduyu tümü ile inceler.

Arşiv belgeleri için başvurduğum İstanbul Başvekâlet Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve diğer kaynak eserleri incelediğim İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, İstanbul Askerî Müze Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, British Library (Londra), Glasgow Üniversitesi Kütüphanesi, Oxford Üniversitesi Kütüphanesi, İskoçya Milli Kütüphanesi ve Paris'te National Bibliothéque memurları ve müdürlerine teşekkür ederim.

Önceki kitabımda olduğu gibi bu kitabımı da yayına hazırlayan İletişim Yayınevi değerli mensuplarına en içten teşekkürlerimle...

GÜLGÛN ÜÇEL-AYBET
Caddebostan, Temmuz, 2009

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİÇERİ OCAĞI

KURULUŞU

Osmanlı ordusundaki piyade birliklerinin en önemlisi Yeniçeri Ocağı idi. 1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot Yeniçeri Ocağı ve buradan yetişmiş olan yeniçeriler için kendi deyimiyle "Dünyada bundan daha çok saygıdeğer bir askerî birlik yoktur," der.

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna dair ilk atılımlar Orhan Bey zamanında başlar. Osmanlı kaynaklarına göre Osmanlı Devleti'nin ilk düzenli yaya ordusu Orhan Bey tarafından kurulmuştu. Daha önce Osmanlı Devleti bir uç/uc beyliği durumundayken beyliğin askerî kuvvetleri Türkmen süvarilerinden oluşurdu. Sonradan savaşlarda ele geçirilen esirlerden bir kısmı eğitilerek belli bir gündelik ücretle Orhan Bey'in kurduğu yaya ordusuna alındı.

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu bu tür askerî birlikten kaynaklanır. Bu devirde Osmanlı Devleti İslam devletçiliğinin temel ilkelerinden biri olan İslam dini ve kültürünü yayma prensibini uygularken yapılan sürekli savaşlarda asker kaybı olduğundan orduyu belli bir sayıda tutmak amacı ile böyle bir askerî güç kaynağı oluşturmuştu.[1] Bununla beraber Yeniçeri Ocağı'nın

1 Ann Lambton, İbn-i Haldun'un açıklamasından örnek vererek ortaçağ İslam devletçiliğinde İslamiyetin yayılması amacı ile İslam olmayan devletlere kar-

kurulmasının diğer bir nedeni ise Osmanlı Beyliği'nin yeni fetihlerle sınırları genişlemeye başladığında bir uç beyliğinden devlete dönüşmesi dolayısıyla düzenli ve devamlı bir askerî kuvvetin gerekli olmasıdır. Orhan Gazi devrindeki yaya birlikleri onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı rütbelerinde subayların kumandasındaydı. Bu birlikler savaş zamanı devletten ücret alırlar, barış zamanı ise kendilerine ayrılan toprağın geliri ile geçinirlerdi. Zamanla bunlar savaşta düzensizliğe neden olduğundan devamlı maaşlı bir ordu kurulması gerekli olmuştu. Bu askerlere savaşta 2 akçe yevmiye verilirdi. Savaştan sonra topraklarında çiftçilikle geçimlerini sağlarlardı, buna karşılık tarım vergisi ödemezlerdi. Bu askerlerin savaşta niçin düzensizliğe yol açtıklarına, Bizans İmparatorluğu'nda buna benzer bir ordu hakkında Plethon'un görüşleri en iyi yanıttır. 1355'te Konstantinopolis'te (İstanbul) doğmuş olan Bizanslı felsefeci Gemistos Plethon'un Pelepones ordusuna dair yazdıkları bu sorunu açıklar niteliktedir. Ona göre hem askerlik hem çiftçilik tek bir askerin görevi olarak ağır bir yük olduğundan sonuçta asker savaşmaktansa toprağını ekmeyi tercih eder.[2]

Bu nedenlerle gerekli olan maaşlı ve düzenli ordunun I. Murad devrinde kurulduğu bilinir. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde I. Murad'ın Edirne'yi fethinden sonra savaşta alınan esirlerden beşte birinin devlet hizmetinde asker olarak görevlendirilmek

---

şı savaşın kaçınılmaz bir görev olduğunu yazar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Müslüman devletlere açtığı savaşların tek nedeninin din olduğunu çünkü o devletlerin İslamiyete bir Hıristiyan devletten daha çok zarar verdiklerini ileri sürer. Gerçekte ise Osmanlı Devleti'nin dış siyasi politikası ve iç yönetim politikasında amacı İslam hukukunun emrettiği "adalet"i sağlamaktır. Adaletten maksat sivil halkın güvenliği, hak ve hukukunun korunmasıdır. Her ikisi de İslam devleti olan Mısır ve İran Osmanlı sınır şehirlerine ve Osmanlı uyruklu sivil halka şiddet ve zarar verdiği için Osmanlı Devleti bu devletlere savaş açmıştır. Ayrıca İslam savaş hukukuna göre savaştan önce barışa çağrı yapılırdı. Barış sağlanamaz ise savaş açılırdı. Fethedilen ülkelerin Hıristiyan ahalisinden cizye (*poll-tax*) alınmakla beraber, Osmanlı Devleti cizyeyi gelirlere göre almıştı (Ann Lambton, *State and Government in Mediaval Islam*, Oxford University Press, 1981, s. 201, 213-214; Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, Ankara, 1990, s. 323, 431).

2 Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasi Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 207).

üzere Türk dili ve âdetleri öğretilmesi suretiyle devşirildikten sonra "yeniçeri" adı ile orduya alındığı kaydı vardır.[3] İslam savaş hukukuna göre savaşta alınan ganimetin beşte biri devlete ait olduğundan savaş esirlerinin beşte biri gaziler tarafından hükümdara teslim edilirdi. Savaş esirlerinden orduya asker alınmasını ilk defa Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Rumeli'ye yaptığı fetihlerde uygulamıştı. Buna göre savaşta alınan esir kısa bir eğitimden sonra 2 akçe yevmiye ile sefere gönderilirdi. I. Murad (1360-1389) bu sistemi geliştirdi. Orduya alınan savaş esirlerinin eğitim ve hizmet sürelerini artırdı. Önceleri bu esirler orduya ait nakliyat işlerinde kullanılan gemilerde 1 akçe yevmiye (gündelik) ile hizmet gördükten sonra 2 akçe gündelik ile yeniçeri olabilirlerdi. Daha sonra Gelibolu-Lapseki arasında işleyen bu tür gemilerde acemi oğlanların çalıştırılması sakıncalı görülerek bu usul kaldırıldı. Anadolu'da Türk çiftlik sahiplerinin hizmetine verildiler. Üç veya dört yıl kaldıkları bu hizmette Türk dili ve geleneklerini öğrenmeleri sağlanırdı. "Pençik oğlanı" denilen bu yeniçeri adayları Türk çiftçilerin yanında eğitim ve hizmetlerini tamamladıktan sonra Acemi Ocağı'nda askerî eğitim görürlerdi. Kavanin-i Yeniçeriyan'daki kayda göre ilk Acemi Ocağı Gelibolu'da I. Murad'ın hükümdarlığı zamanında kuruldu. Burada kayıtlı acemilere birer akçe yevmiye verilirdi. Bu ocağın en yüksek rütbeli subayı Gelibolu ağası idi.[4]

Acemiler eğitim ve hizmetlerini tamamladıktan sonra yeniçeri olarak atanırlardı, başlarına "ak börük" giydirilirdi. Kanunnameler ve Osmanlı kaynaklarına göre yeniçerilerin başla-

---

3 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1994, s. 40.

4 Acemi oğlanların Türk çiftçilerin hizmetine ilk verildiği tarih bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. Osmanlı kaynaklarında Sırp Sındığı Savaşı'nda alınan esirlere sarı külah giydirilerek Anadolu'ya Türk çiftçilerin hizmetine gönderildikleri yazar. Kavanin-i Yeniçeriyan'daki kayda göre bu tarih II. Mehmed devrinde gösterilmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, T.T.K. Ankara, 1984 (Birinci baskı, 1943), I, s. 5-6, 11). Cantacasin (Théodore Spandouyn) II. Murad devrinde 15-16 yaşında idi, II. Mehmed devrinde yetişkindi ve 1502'de II. Bayezid devrinde İstanbul'a geldi. Eserinde acemi oğlanların Türk çiftçilerin ve önemli kişilerin yanına verildiğini yazar fakat kesin bir tarih vermez (Cantacasin, Théodore Spandouyn, Petit Traicte de l'Origine des Turcqz, Charles Schefer, Paris, 1896, s. 101).

rına "ak börük" giydirilmesi ve bu askerlere ilk defa "yeniçeri" adı verilmesi efsanevi bir olayla ilgilidir. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde yazdığına göre Türk dili öğretilmesi amacıyla Anadolu'da Müslümanların hizmetine verilen esirler Anadolu'dan bu hizmetlerini tamamlayarak döndüklerinde padişaha bunların orduda nasıl görevlendirileceği sorulmuştu. Padişah, bu devrin bilgelerinden Hacı Bektaş Veli'ye gönderilmelerini ve Hacı Bektaş Veli'nin bunlara dua etmesini, bir simge (alamet) verip takmasını emretmişti. Hacı Bektaş Veli giydiği beyaz giysisinin ("ak abâ") bir kolunu kesip bu askerlerden birinin başına giydirmişti: "Yeniçeri olsunlar ve bunların yüzleri dahi mehib olsun. Vardukları yerde yüzler ağartsınlar deyu du'â ve nefes eyledi. Yeniçeri tâifesi o zamandan beri zuhur etmiştir".[5] 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill bu olayın yeniçeri kıyafetinde izleri olduğunu açıklar: "Bu yeniçeriler bugün Hacı Bektaş'ın askerin başına giydirdiği 'kolluk' gibi bir başlık giyerler, ucu enselerinden sırtlarına uzanır." 17. yüzyıl sonlarında Marsigli eserinde "yeniçeri kanunnamesinden" yararlanmış olarak bu konuda kendi deyimiyle şunları yazar: "Bu çocuklar büyük ümitler verecekler ve kuruluşları ile cesaret alacaklar ve her zaman bunu hatırlayacaklar, diyerek Hacı Bektaş beyaz muslinden kolluğunun birini bunlardan birinin başına başlık diye geçirdi." Ayrıca Marsigli, yeniçerilerin disiplin kurallarının da I. Murad tarafından kanunlaştırıldığını yazar. Buna göre i) asker subaylarına itaat edecek, ii) hiçbir askerî bölük hiçbir askerî birliğe katılmayacak, iii) asker rahat ve lükse düşkün olmayacak, iv) Hacı Bektaş'a bağlı olup ibadet edecek, v) ölüm ve acıdan hiç bahsetmeyecekti.[6]

Yeniçerilerin Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığı meselesi 20. yüzyılda bazı araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Anadolu'da 13. yüzyıldan beri bilinen tarikatlardan Babai tarikatının 15. yüzyılın ilk yarısında

---

5 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 40.

6 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1710, s. 19; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, Amsterdam, 1732, s. 67.

adını değiştirdiğini ve Babai şeyhlerinden Hacı Bektaş Veli'nin adını aldığını yazar. Bektaşi tarikatının böylelikle ortaya çıktığını savunur. Ona göre, Yeniçeri Ocağı Hacı Bektaş Veli'ye değil Bektaşi tarikatına bağlıydı. Fakat verdiği bilgilerde çelişki vardır. Kaynak olarak *Âşık Paşazade Tarihi*'ne göre Hacı Bektaş Veli'nin Osmanlı hükümdarı ile görüşmemiş olduğunu ve yeniçerilerin Hacı Bektaş'tan "börk" giymediklerini yazar. Bunu kanıtlayan bir belge veya kanunname metni yoktur. Bununla beraber İsmail Hakkı Uzunçarşılı yeniçerilerin 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında Bektaşi tarikatına girdiğini var sayar. Halbuki Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre yeniçerilerin kuvvetle Hacı Bektaş Veli'ye bağlı oldukları anlaşılır: "Ocağın (yeniçeri) 94. cemaat ortasında Hacı Bektaş babalarından biri Hacı Bektaş vekili olarak otururdu." *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre divan toplantısında yeniçeri ağası bulunduğu zamanlarda dua sırasında Hacı Bektaş Veli ruhu için denilince yeniçeri ağası ayağa kalkardı.

Hacı Bektaş Veli'ye dair bir makalede Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ile ilgili herhangi bir belge olmadığı açıklanmıştır. Bu makalede yalnız *Âşıkpaşazade Tarihi*'ndeki kısa bilgi ile bazı hikâyelerden alıntılar verilmiştir. Bununla beraber Hacı Bektaş Veli'nin 13. yüzyılda yaşadığı ve I. Murad devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda efsanevi bir rolü olmadığı savunulur.[7]

Bu devirde Acemi Ocağı'nın kuruluşunda uygulanan beşte bir vergisi (pençik) diğer savaş esirleri için de geçerli olmuştur. Buna göre her esir sahibi elde ettiği esirin değerinin beşte birini devlete vergi olarak öderdi. Pençik Kanunu denilen kanuna göre savaşta alınan esirlerin beşte biri orduya alınacaktı. Ordu mensupları arasında, savaşta aldığı esir sayısı beşten az olanlar her esirin değeri üzerinden devlete 25 er akçe vergi ödeyecekti.

I. Murad devrinde ilk defa uygulanan Pençik Kanunu'na göre savaş esirlerinden orduya asker olarak alınacaklar için ko-

---

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 143-150; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 45; Mürsel Öztürk, "Hacı Bektaş Veli", *Belleten*, cilt 1, sayı 198, Aralık 1986, T.T.K. Ankara, 1987, s. 885-894.

nulan değer 125 akçe idi. Bunun 25 akçesi vergiydi. 15. yüzyıl sonlarında Avrupa sınırlarında yapılan akınlarda alınan savaş esirlerinden genellikle 10 ile 17 yaş arasındaki erkek çocuklarını devlet her çocuk için 300'er akçe ödeyerek akıncılardan satın alırdı. Savaş esiri oğlanlardan 20'si akıncı beyine, 5'i de vergi toplayan pençik memuruna bırakılırdı.[8] Pençik emini ordu seferden dönerken bir geçitte veya konaklama yerinde askerden pençik vergisini alırdı. Bir esirin pençik kâğıdı yoksa (vergisi ödenmemişse) esir devlete ait kabul edilirdi.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaydına göre Pençik Kanunu daha sonraki yüzyıllarda da yürürlükte kalmıştır ve sadece vergi olarak uygulanmıştır. Başlangıçta geçerli olan her beş savaş esirinden birinin orduya alınması esası yerine zamanla her esirin değeri üzerinden alınan vergi geçerli olmuştur.[9]

DEVŞİRME SİSTEMİ VE OSMANLI DEVLETİNİN İDARİ POLİTİKASINDAKİ YERİ

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Fetret Devri'nde (1402-1413) ve Çelebi Mehmed'in hükümdarlığı sırasında (1413-1421), II. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Rumeli'de Osmanlı fetihleri yapılamadığı için savaş esirlerinden orduya asker alınamamıştı. 15. yüzyılda orduya gerektiği kadar asker alınabilmesi için yeni bir düzen konulmuştur. Buna göre Osmanlı sınırları içinde yaşayan Hıristiyan tebaanın çocuklarının orduya alınarak Türk ve Müslüman olarak ve iyi bir askerî eğitim verilerek yetiştirilmesi esası kabul edildi ve devşirme kanunu yapıldı. Bundan sonra pençik sistemi önemini kaybetti ve bu usulle esirlerden orduya asker alınması yerine devşirme kanununa göre Hıristiyan tebaanın çocuklarının devşirilerek yeniçeri yapılması geçerli oldu. Devşirme sistemi 17. yüzyıl sonla-

8 Belgelere göre savaş esiri oğlanlardan 17 yaşını aşmış olanlar ve 20 yaşında olanlar da alınırdı. (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 86-87; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, Hz. A. Özcan, s. 40.)

9 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 7-8 ve 14.

rına kadar etkinliğini korudu. Bu sistem yalnız Yeniçeri Ocağı ile sınırlı kalmamış kapıkulu süvarilerini, yüksek devlet memurlarını, vezirleri ve eyalet valilerini (beylerbeyleri) yetiştirmiştir. Devşirme kanununun yürürlüğe girmesinden sonra Acemi Ocağı, yeniçerilerin yetiştiği temel eğitim kurumu olarak daha geniş bir teşkilata dönüştü ve önem kazandı.

Yeniçeri Ocağı konulan yeni kurallarla çok geniş ve güçlü bir kurum olarak devletin siyasi ve idari yapısında önemli bir rol oynadı. Devşirme sistemi II. Mehmed (1451-1481) devrinde Osmanlı imparatorluk ordusunu, devlet adamlarını ve eyaletlerin askerî ve idari genel valilerini (beylerbeyleri) yetiştirmek amacıyla kuruldu.

İstanbul'un fethinden hemen sonra II. Mehmed, Osmanlı devlet şeklini merkezî bir imparatorluk olarak belirlemiş ve kanunnamesinde bu imparatorluğun sağlam ve mükemmel kurumları ile kalıcılığını korumak ilkesini esas almıştı.

Buna göre, devletin temel kurumları hukuk ve orduydu. Bu her iki kurum daha önce Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Türk-İslam devletçiliği esaslarına hizmet amacı ile düzenlenmişti. İslam devletçiliğinin en önemli ilkesi adaletti. Diğer ilkesi İslam ülkelerinin sınırlarını korumak ve İslamiyeti yaymak için yapılan savaşlardı. Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey zamanında vergiler alınırken Hıristiyan ve Müslüman tebaa arasında ayrım yapılmadan adalet uygulanmış savaşlar veya gaza da başlatılmıştı.

II. Mehmed, her iki temel kurumu doğrudan merkezî devletin emir ve denetiminde adalet ve güvenliğin en iyi şekilde sağlanması amacı ile görevlendirilmiş büyük ve güçlü teşkilatlara dönüştürdü. Bu gerekliydi, çünkü çeşitli milletler ve dinlerden reayanın güvenliği ve refahı, bu her iki kurumun doğru ve mükemmel işlemesi ile sağlanırdı. Bu devirde Osmanlı Devleti'nin mali gücü tarım ekonomisine dayandığından, reayanın güven ve barış içinde çalışması ve dolayısıyla üretici olabilmesi önemliydi. Bu nedenle devletin koyduğu kanunnamelerin uygulanması, adaletin korunması için orduya (subay ve kumandanlara) eyaletlerde idari görev verildi.

Yüksek bir eğitim kurumu olan Topkapı Sarayı'ndaki "Enderun" bu devirde kuruldu. Burada seçkin ve üstün yetenekli devşirme çocuklar idari ve askerî eğitimler verilerek özel olarak yetiştirilirdi. Mezun olduktan sonra askerî ve idari görevlerle eyaletlere atanırdı. Başarılı olanlar beylerbeyi ve daha sonra vezir olabilirdi.

1610 yılında İngiliz seyyah George Sandys, yeniçerilerin ve sipahilerin acemi oğlanlar arasından seçildiğini yazar. Devşirme sistemi ve buradan yetişen sipahiler ve yeniçeriler için "Türk monarşisinin sinirleri ve temel dayanaklarıdır", derken bunların Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduklarını açıklar.

Osmanlı devlet adamlarını yetiştiren ve Osmanlı merkez ordularının temelini oluşturan devşirme sistemi doğrudan Osmanlı Devleti'nin idari politikası ile ilgilidir. Devletin yönetim politikasına göre kurulmuş ve geliştirilmiştir.

Bu nedenle devşirme sisteminin Osmanlı idari politikasındaki yerini açıklamak bu konuda günümüze kadar yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş ve çözülmeden kalmış meseleleri ortaya koyması bakımından yararlı olacaktır.

Devşirme sistemi başlangıçta Osmanlı ordusuna yaya asker yetiştirmek amacıyla uygulamaya konulmuşsa da 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez ordularının asker ve subaylarını ve devlet adamlarını yetiştiren önemli bir kurum olmuştur.

Bu elemanların Hıristiyan tebaanın çocukları arasından seçilerek alınması ve çok özel eğitimler ve disiplinle yetiştirilmesi sistemin temel kuralıydı.

Osmanlı idari politikasına göre devşirme sistemi neden gerekli olmuştur?

Devşirme sisteminin bir kurum olarak önem kazanması Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikasının gereği olarak ortaya çıkar: Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikası II. Murad'ın hükümdarlığı devrinde oluşmaya başlamakla beraber II.

Mehmed devrinde İstanbul'un fethinden hemen sonra konulan kanunlarla kesinleşmişti.

Devletin sosyal ve idari politikası Osmanlı hanedanı kurucusu Osman Bey devrinden beri İslam hukukunun esaslarına göre uygulanmıştı. İstanbul'un fethinden sonra devletin merkezî bir imparatorluğun mutlak ve güçlü bir monarşisi halini almasında ve sonrasında bu esas değişmemiştir.

1631 yılında IV. Murad'a ünlü risalesini takdim eden Koçi Bey, devletin geleneksel sosyal ve idari politikasının esasını ve devletin görevlerini açıklar:

> "Evvelâ padişah hazretlerinin malûmu ola ki memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekleştirilmesi çaresi sağlam Muhammed şeriatına (İslam hukuku) bağlanmaktadır. Sonra âlemlerin Rabbi'nin bir emaneti olan reaya ve beraya (Müslüman ve Müslüman olmayan tebaa)nın halleriyle meşgul olup, bilgisine göre hareket eden din bilginleri ve gâzâ yolunda canını fedâ eden mücahid gazileri haklarında padişah hazretlerinin lûtufları meydana gelip, her sınıfın iyiliği çok olanlarına riayet ve şerirlerine (kötülük edenlere) hakaretler revâ görüle..."

Koçi Bey, devlet bakanları ve başvezirin görev yaptıkları meclis ve en yüksek mahkeme olan divanda Kanunî Süleyman'a kadar padişahların hazır bulunduğunu ve divanda görülen işleri yazar:

> "Adalete kavuşmuş olan divan-ı hümayunda hazır olup, memleket, millet ve bütün halk, hazine, para ve diğer büyük ve küçük işler ile tam mânâsıyla meşgul olurlar idi."

Koçi Bey ayrıca devşirme sisteminin neden kurulduğunu ve önemini açıklar. Ona göre reaya devlet işlerinde ve orduda yüksek makamlarda göreve alınırsa "yükümlü olduğu vergileri vermez, askerliğe de yaramaz" ve sonra da eşkıyalara katılırdı: "Reaya ata binip kılıç kuşanmağa alışırsa o lezzet dimağında yerleşip tekrar raiyet olamaz, askerliğe de yaramaz, sonradan eşkıya grubuna katılır, pek çok fitne ve fesada sebep olur.

Anadolu vilayetinde evvelce çıkan Celâli eşkıyasının çoğu bu çeşittendir."[10]

Reayadan kişilere devlet ve ordu hizmetinde yüksek rütbeli görevler vermek sakıncalı olduğundan bu gibi görevler devşirmelere verilmiştir.

Koçi Bey'in açıkladığı Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasına göre, reayadan yüksek rütbelere atananların devletin askerî ve idari güçlerini yönettikleri takdirde ait oldukları reaya kimliğini kaybettikleri gibi yeni görevlerinden dolayı devlet hizmetinde oldukları devlete itaat ve bağlılıklarının ciddiyet ve sorumluluğunu kavrayamadıkları, geçmişteki olaylarda saptanmıştı. Bu gibi kimselerin zamanla görevlerini unutup görevleri için verilmiş para ve güçle yetinmeyerek yağma ve çapul yaptıkları görülmüştü. 16. yüzyılda devletin en güçlü devrinde bu gibi olaylara rastlanır.[11]

Devşirmeler ise yetiştirildikleri sisteme göre çocukluktan aldıkları disiplin ve eğitimle doğrudan padişahın emrindeki kurumun ölünceye kadar üyesiydiler. Merkezî devletin otoritesini birinci derecede bu devşirmeler temsil ederdi. Devlet merkezinde vezirlikler, eyaletlerde ise beylerbeylikleri en yüksek idari makamlar olarak bu devşirmelere verilirdi.

Eyaletlerde genellikle Türk-Müslüman tebaadan olan sipahi sınıfından sancak beyleri görevle bulundukları sancakların ida-

---

10 *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhurî Danışman, İstanbul, 1993, s. 3-6; Walter Livingston Wright, *Ottoman Statecraft*, Princeton, 1935, s. 118-119.

11 Koçi Bey'in bu konuda yazdıkları ulema ve tımarlı sipahi sınıflarındaki kısıtlamalar ile de ilgilidir. Kanunî Süleyman'ın 1544 tarihli fermanında reaya sınıfından olanlara ve ulemadan kadı ve müderris olanlara tımar verilmemesi emredilmişti. Ancak askerlik mesleğini öğrenerek tımarda yetişmiş sipahi oğullarına bu hak tanınmıştı. Reayadan olanlar arasından savaşta yararlılık ve cesaret gösterenler sipahi sınıfına girebilirlerdi (Gülgün Üçel, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO (Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes) VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 163). 1590-1609 yılları arasında medreselere çok sayıda köylü öğrenci alınmıştı. Bunlar halktan para toplayarak geçinmeye alışmışlardı. Softa (öğrenci) baskısı şehir ve kasaba sakinlerine zarar verince bazı kısıtlamalar getirilmişti (M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, 1972, s. 40-41; G. Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 259).

ri ve askerî yöneticileri olmakla beraber o bölgenin beylerbeyine bağlıydılar.

II. Murad devrinde vezirlik gibi yüksek devlet makamları Türk-Müslüman ulema (kadı, müderris) sınıfından olanlara verilirken II. Mehmed devrinde bu makamlar niçin devşirmelere verilmiştir?

15. yüzyıl ortalarına kadar eyaletlerde idari bölgeler olan sancakları yöneten Türk-Müslüman sipahi sınıfının yerine II. Mehmed devrinde niçin eyaletleri yöneten devşirme beylerbeyleri önem kazanmıştır?

Bu soruların cevabı Osmanlı merkezî devlet yapısı ve idari politikasını kısaca açıklamakla verilebilir kanısındayım.

Ayrıca sancak beyleri ve beylerbeyleri, bulundukları idari bölgelerin yöneticileri olmakla beraber aynı zamanda bu bölgelerdeki askerî kuvvetlerin kumandanıydılar. Bu bakımdan bu devir Osmanlı ordusunun durumu Osmanlı devlet yapısı ve idari politikası ile yakından ilgilidir.

II. Mehmed devrinden başlayarak Osmanlı idari politikasının temel ilkesi merkezî devlet otoritesini korumaktı. Bunun için devlet gereken yönetim politikalarını ayrıntılarla coğrafi bölgelere ve sosyal sınıflara göre uygulamıştır.

Osmanlı toplumunda sipahi ve ulema sınıfları ile reaya, ordu ve devlet görevlileri olan devşirmeler, devletin idari politikasına göre bir dengede tutulmuştur. Bunların arasından herhangi bir grubun imtiyazlı ve güçlü bir sınıf oluşturmasına olanak verilmemiştir. Bundan maksat merkezî devlet idaresinin gücünün kalıcılığını korumak ve imparatorluğun tarım, ticaret ve madenlerden elde edilen gelirlerinin devamlılığı ve bu gibi mali gelirlerin bir sınıfın veya birkaç sınıfın elinde toplanması olanağını önlemekti.

Osmanlı devlet arşivleri arasında merkezî devletin yüzlerce ferman, kanun ve buyrultuları beylerbeyleri, sancak beyleri ve kadılara hitaben yazılmıştı. Bunlarda kanuna göre yapılması gereken uygulamalar bildirilirdi. Fermanlarda adı geçen görevlilere sorumluluk ve görev verilmişti. Bu bakımdan eyaletlerde Osmanlı idari-askerî görevlilerinden makam sahipleri merkeze

karşı doğrudan sorumluydular. Bunlar arasında yüksek rütbeli olanlar diğerlerini denetlerdi. Böylelikle askerî ve idari makamlardan veya gruplardan birinin diğerine baskı yapması olasılığı ortadan kaldırılmıştır. Çünkü merkezî devletin gücünü aldığı kurumlar askerî, idari ve hukuki kurumlardı. Bunların her biri olanakları, sorumluluk ve görevleri bakımından kendi içinde birer güç kaynağı idi.

Bu kurumların üyelerinin ve bunlar arasında özellikle yüksek makam sahiplerinin verasetle veya devletin onlara görevlerinden dolayı tanıdığı haklar ve olanaklarla kişisel veya sınıfsal güç kazanmaları önlenmişti. Bu nedenle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda bu devir Avrupa'sında olduğu gibi aristokratlar yoktu. Bununla beraber önceleri 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda ulemadan ve sipahi sınıfından olan kişiler ilk Osmanlı aristokratlarını oluşturmuşlardır.

Orhan Bey zamanında Balkanlar'da fethedilen topraklardan bir kısmının Osmanlı gazilerine verilmesinden sonra Balkanlar'da yerleşen gaziler bulundukları bölgelerin feodal sisteminden etkilenmiş, aileleri ile bu sistemi benimsemişlerdi. Zamanla gazilerden yerleşik, toprak sahibi üstün bir askerî sınıf ortaya çıkmıştı. Ancak sınır bölgelerdeki gaziler feodal ortamdan etkilenmeyerek, akınlar yaparak askerî görevlerini sürdürmüşlerdi. Daha sonraki devirlerde akıncılar bu askerî görevi yerine getirmişlerdir.

15. yüzyılda aristokrasi, ulema sınıfından kişilerce de benimsenmişti. Vezir Çandarlı Halil Paşa ulema sınıfındandı, vezirlik makamını kendinden sonra oğluna ve ailesine geçirmeyi hükümdara kabul ettirmişti.

Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed, Musa Çelebi'ye karşı Türk aristokratlarının yardımını almışsa da II. Murad devrinde devşirme sistemi düzenlenerek Osmanlı Devleti için askerî ve idari bir güç kaynağı oluşturuldu.

II. Mehmed İstanbul'un fethinden sonra devlet şeklini mekezî imparatorluk olarak belirledi ve kendi adıyla bilinen kanunnameyi hazırladı. Enderunda yetiştirilen devşirmeleri vezir ve beylerbeyi olarak atadı.

Devletin yönetim politikasına göre vezirlerin ve eyalet valilerinin (beylerbeyleri) güçlenmelerini önlemek için gerektiğinde azillerle ve yeni atamalarla yerleri değiştirilirdi. Büyük servet ve mülk sahibi olan devşirme devlet adamları öldükten sonra kanuna göre mülk ve servetlerinin üçte ikisi devlet hazinesine kalırdı.[12]

Bu kanun sadece devşirme vezirler ve beylerbeyleri için geçerliydi.

Has, zeamet ve tımarlar görev veya rütbe ile verilirdi, vezirler, beylerbeyleri ve sipahiye görev ve makamları için ayrılırdı. Bu topraklar devlete aitti.[13]

Ulema sınıfı ve diğer devlet görevlileri devletten belli bir maaş aldıkları için toprak ve servet sahibi değildiler. Bulundukları kasaba ve şehirlerin yerel ahalisine göre daha az gelirli olup sade bir yaşamları vardı.[14]

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Osmanlı idari politikasına göre kanunen bazı sınırlamalarla kişisel mülk ve servetin veraset yoluyla ailelerin elinde toplanmasına ve aristokrasinin devşirme sınıfında ve diğer sınıflarda oluşmasına olanak verilmemiştir.

Ulema, sipahi ve reaya için benzer siyaset aynı amaçla uygulanmıştır. Ulemadan (medrese hocaları, kadılar) II. Mehmed devrine kadar vezirlik ve valilik gibi yüksek devlet makamlarına atamalar yapılırdı. II. Mehmed devrinden başlayarak ulema sadece devletin temel ilkesi olan adalet ve hukukun yerine getirilmesinde görevlendirilmiştir.

---

12 Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 846; Gülgûn Üçel, "Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica VI*, Paris, 1987, s. 159-170.

13 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, İstanbul, 1327, s. 119. Devşirmelerden vezirler gibi kadın sultanların da hasları vardı, yaşadıkları sürece bunların sahipleriydiler.

14 Osmanlı toplumunda her dinden ve milletten tüccarlar, serbest meslek sahipleri ve çiftçilerin özel mülk ve servetleri vardı. Hıristiyan ve Müslüman tebaadan devletin izniyle özel köy kuranlar da vardı. (Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 721; Gülgûn Üçel, "Administrative and Social Policy of the Ottoman State," CIEPO, VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica*, IV., Paris, 1987, s. 169.

Devlet işlerinde birinci dereceden yetki ve sorumluluk taşıyan makamlar bunlara verilmemiştir. Ayrıca kadılar görevle bulundukları yerden her iki veya üç yılda bir farklı coğrafi yere atanırlardı. Böylelikle uzun süre aynı bölgede bırakılmamışlardır, zamanla tebaa üzerinde nüfuz ve güç kazanmalarına olanak verilmemiştir.

Sipahi sınıfı ise eyaletlerde tımar ve zeamet yöneticileri olmakla beraber yönettikleri toprağın sahibi değildiler. Bu toprakların işletilmesi ile bölgenin asayiş ve güvenliğinden sorumluydular.

Devletin "reaya"ya uyguladığı yönetim siyaseti kapsamında reayanın kendine özgü durumu ve buna göre devletin tutumu devlet adamları tarafından hükümdara sunulan risale veya nasihatnâme türünden eserlerde açıklanmıştır.

Koçi Bey'in bu konuda yazdıklarına benzer bir görüşü daha sonra Defterdar Bakkalzade Sarı Mehmed Paşa ileri sürmüştür. Sarayda Maliye Dairesi'nde 1671-1703 yılları arasında görevli olan Sarı Mehmed Paşa'ya göre reayanın hukuki hakları korunmalı can ve mal güvenliği sağlanmalıdır. Bununla beraber reayaya "lûzumundan fazla yüz verilmemeli" ve "sipahiler gibi süslü" giysiler giymesine olanak tanınmamalıdır.[15]

Toplumun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Hıristiyan köylüler, üretici sınıf olarak, mali gücü tarım ekonomisine dayanan Osmanlı Devleti için çok önemliydi.

Devlet reayayı düzen içinde ve uğraşısında tutmak amacıyla farklı bir siyaset uygulamıştır. Osmanlı Devleti reayaya adalet ve güvence sağlamakla beraber kişisel güçlenmesine veya güçlü bir sınıf oluşturmasına (uyguladığı kurallarla) olanak vermemiştir:

a) Müslüman reayaya sipahi veya ulema sınıfına geçebilme hakkı tanınmış olmakla beraber bu sadece kişiye tanınmış bir haktı. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre bir köylü medresede okur ve "danişmend" olabilirdi, fakat ailesi reaya olarak kalırdı. Reayanın ödediği vergileri ödemeye devam ederdi.

b) Kanuna göre reaya tarım yaptığı toprağını terk eder ve başka bir bölgeye yerleşirse "çift bozan" akçesi denilen bir ek

15 W.L. Wright, *Ottoman Statecraft*, s. 72-73.

vergi ödemekle yükümlüydü. Ancak, devlet olağanüstü durumlarda toprağını terk etmeye mecbur olan Hıristiyan ve Müslüman reayadan çift bozan akçesi almamıştır. Toprağını işlemeyen köylüden de ek vergi alınırdı. Şehirlerde ve kırsal alanda yaşayan belli bir görev ve uğraşı sahipleri için de bu böyleydi. Sadece yörükler yaşam koşulları nedeniyle kayıtlı oldukları bölgelerden ayrılabilirler ve yarı gezgin olarak uğraşılarını sürdürebilirlerdi.[16]

c) Toplumda güçlü ve zengin kişilerin reaya üzerinde olumlu veya olumsuz güç kazanmasına olanak verilmemiştir. Kanuna göre devşirme devlet görevlileri ve diğer askerî ve idari yöneticiler reayayı emirlerinde çalıştıramazlardı. Vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri ve ağaların hizmetinde satın alınmış köleler olurdu, reayadan ve esnaftan maaşlı hizmetkâr olamazdı. Sipahi ve subaşı da emrinde reayayı çalıştıramazdı. Ancak, sipahinin maaşı kapsamındaki çayırlarda devlet hizmeti olarak reayanın çalışabileceği kanunda bildirilmiştir. Yüzlerce fermanda yazılı olduğu gibi bu durumlarda reayaya ücret ödenir veya reaya vergiden muaf tutulurdu.[17]

Kanuna göre özel toprak sahipleri kendi mülkleri olarak köy kurabilirler fakat o bölgenin yerli ahalisini köy hizmetinde görevlendiremezlerdi. Bunun için satın aldıkları köleleri kullanabilirlerdi. Böylelikle reayanın üzerinde nüfuzlu kişilerin baskı veya himaye kurmaları önlenmişti. Osmanlı Devletinin sosyal ve idari politikasına göre reaya üzerinde padişah veya devletten başka hiç kimse otorite sahibi olamazdı. Bu, reayayı koruyan fakat aynı zamanda reayanın nüfuzlu kişilere bağlanmasını ve katılmasını önleyen bir politikadır.

d) Reaya tarım ekonomisinin güç kaynağı olduğu için devletin askerî ve idari gücünü temsil eden sipahi ve devşirme sınıfları gibi devlet hizmetinde bir sınıftı.

Bu bakımdan devlet hizmetindeki sınıflara (sipahi, ulema ve

16 Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 752-753; *Kanunlar*, s. 2.

17 Ö.L. Barkan'ın yayımladığı Ohri (1613) ve Silistre (1569) kanunnamelerinde bu konuda hükümler vardır. Géza David bunlardan bahsetmiş olmakla beraber bir açıklama yapmamıştır (Géza David, *16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125).

devşirme) uygulanan siyaset, reayanın durumuna göre reaya için de uygulanmıştır.

Sipahi, ulema ve devşirme devlet adamları ve eyalet valilerinin olduğu gibi reaya da doğrudan merkezî devlete karşı sorumlu idi.

Tımarlı sipahi, merkezî devletin kanunlarına göre reayayı denetler veya reayaya yardımcı olabilirdi. Her ne kadar merkezî devletin fermanları, buyrultuları doğrudan kadılara, sancak beylerine, beylerbeylerine hitaben yazılmışsa da devletin adalet ilkesine göre reaya doğrudan kadı mahkemeleri, beylerbeyi divanı ve en yüksek mahkeme olan Topkapı Sarayı'ndaki divanda hukuki, sosyal ve ekonomik haklarını arama özgürlüğüne sahipti. Ayrıca, yaşadığı bölgede herhangi bir adaletsizliği veya barış ve asayişi bozan durumu ve kişileri bu mahkemelere bildirmeye yetkili idi.

Reayanın hukuki hakları ve yetkileri; devşirmelerin, sipahi ve ulemanın idari ve hukuki görev ve yetkileri devletin temel ilkesi olan adalet prensibine uygun olarak devlet tarafından verilmişti. Osmanlı Devleti'nin adalet sistemine göre şehir ve kasabalarda görevli kadılar, bulundukları eyalette kendi kazalarına (kadılık) bağlı nahiyelerde (birkaç köyü sınırları içine alan idari bölge) yerel halktan güvenilir kişileri yanlarında eğittikten sonra o nahiyelere "naib" olarak atarlardı. Kadıların nezaretinde merkezî devletin kanunları ve kuralları ile düzen, barış ve adalet, eyaletlerin en uzak köylerine kadar sağlanırdı. Kadılar tarafından "naib"lere öğretilen adaletin amacı tebaanın hak ve menfaatlerini korumak için hizmet etmekti.[18]

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde şehirlerde ve kasabalarda kadı mahkemeleri, beylerbeyi divanları ve imparatorluğun merkezi İstanbul'da en yüksek mahkeme olan divan; Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, zengin, fakir herkese açıktı.

Herhangi bir kimse şikâyeti varsa ve kendisine adaletsizce

---

18 G.H. El-Nahal'in incelediği Mısır'daki kadı sicillerinde bu konuda açıklamalar vardır. (Galal H. El-Nahal, *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, Chicago, 1979, s. 14-16); Macaristan'da Tolna'daki "yargıç" György Kuti'nin "naib" görevinde olduğu anlaşılır (Géza David, *Simontornya Sancağı*, s. 101).

davranılmışsa divana dilekçe ile başvururdu. Ayrıca padişah şehir içinde alayla birlikte cuma günleri camiye giderken dilekçesini padişaha elden verenler de olurdu. 1672'de Antoine Galland, IV. Mehmed'in Edirne'de Sultan Selim Camii'ne bayram namazına giderken yolda bir kadının dilekçesini elden alarak okuduğunu görmüştü.[19]

Devletin en önemli ilkesi adaletin sağlanmasıydı. İstanbul'da imparatorluk divanında bütün hukuki meseleler önemle incelenir ve kısa zamanda sonuçlanırdı.

1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot divanda vezirlerin adaletsiz bir karar vermekten çekindiklerini çünkü en küçük bir hatanın hayatlarına mal olabildiğini yazar.[20]

Devlet, beylerbeylerini, sipahileri, sancak beylerini ve kadıları İstanbul'a, divana halktan gelen şikâyetler, arzalar (dilekçe) ve haberlere göre görevlerindeki hata ve kusurları araştırıldıktan ve ispat edildikten sonra gerekirse azleder veya cezalandırırdı.

Görevinde kusurlu olan beylerbeyinin idam fermanı usulen İstanbul'dan (Topkapı Sarayı) gönderilen "kapıcı" tarafından beylerbeyine makamında bildirilir ve beylerbeyinin emrindeki yeniçeri garnizonunun kumandanı idamı infaz ettirirdi.

Görevinde kusurlu bulunan kadılar da azledilirdi. Selaniki'nin yazdığına göre çoğunlukla Hıristiyanların ikamet ettiği Galata'da padişah gezintiye çıktığında halkın Galata kadısını padişaha şikâyet etmesi üzerine Galata kadısı Abdullah Efendi azledilerek yerine Semaniye müderrisi Muhieldin Efendi atanmıştı.[21]

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Müslüman ve gayrimüslim tebaanın, Osmanlı Devleti'nin idari, hukuki, ve askerî görevlilerini devletin temel politikası olan adalet ilkesine göre denetlediği söylenebilir.

---

19 A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nahid Sırrı Örik, T.T.K., Ankara, 1949, 1973, cilt I, s. 78.

20 M. Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris 1665, s. 124.

21 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 557; Tavernier, Jean Baptiste, (1650) *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier*, Paris, 1682, s. 16-17.

e) Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasına göre reayanın devlete karşı sorumluluğunun temeli vergilendirilmesine dayanırdı. Reaya, vergilerini kanunlarda bildirildiği miktarda ve türde öderdi. Ayrıca devlet, askerî seferlerde ordunun ihtiyaç duyduğu hizmet ve işlerde veya çevre temizliği ve korunmasında reayanın da katılımını beklerdi. Bu tür hizmet karşılığında reaya ödemekle yükümlü olduğu vergilerden muaf tutulurdu.

Devşirme sisteminin esası olarak Hıristiyan ailelerden yeniçeri yetiştirilmek üzere orduya acemi oğlan alınması da bir çeşit "vergi" olarak kabul edilirdi.

Fermanlarda reayanın belediye veya devlet hizmetindeki işleri, görevleri ve hangi vergilerden muaf tutulduğu yazılıdır. Bunlar arasında devşirme sistemiyle ilgili olanları da vardır. Belgelere göre İstanbul'da Kadıköy ve Kartal'daki Hıristiyan ahali "Istabl-ı Âmire"ye ait çayırları korur ve biçerler, atlara bakarlar ve yedederlerdi. Yaptıkları bu gibi işler karşılığında devşirilmek ve acemi oğlan yapılmak üzere erkek çocuklarını vermekten muaf tutulurlardı. 1578'de buna rağmen erkek çocuklarını vermeleri istendiğinde ellerindeki fermana göre Üsküdar kadısının müdahalesi ile bu haklarını korumuşlardı.

1569 tarihli arazi tahrir defterindeki kayda göre Doğu Karahisar'daki şap madeninde 23 köy halkı amelelik eder, buna karşın cizye, ispenç vergileri ile acemi oğlan, avarız ve kürekçi vermekten muaf olurlardı.[22]

---

22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Ahmed Refik'ten ("Devşirme Usulü ve Acemi Oğlanlar," *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1926, cilt V, sayı 1-2) naklettiği belge (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s. 20); *a.g.e.*, s. 110. Bu konuda yayımlanmış son incelemelerde bazı yanlış değerlendirmeler görülür. "Devşirme Sorunu" adlı makalesinde Yavuz Ercan devşirmeye çocuk vermenin Hıristiyan tebaa için bir vergi olduğunu vurgulamış fakat vergi ve bedel kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır. Ona göre Hıristiyanlar "askerlikten bağışlanmış", buna karşılık "bedel veya vergi "olarak devşirmeye çocukları alınmıştır. Hıristiyan tebaa askerlikten bağışlanmamıştır, Hıristiyan tebaa kanuna göre askere alınmazdı. "Bedel" askerlik görevi için para ödeyerek askerlikten muaf olmak anlamı taşıdığından "vergi" değildir. Aynı makalede "devşirme" ve "dönme" kavramları ve Osmanlı toplumunda devşirmelerle dönmelerin meslekleri çok farklı şeyler olduğu halde aynı anlamda kullanılmıştır (Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu," *Belleten*, 1986, s. 679-727).

Devlete ait bir işte hizmet gören bazı iş sahiplerine vergiden muaf tutulma yerine yaptığı işin karşılığında devlet tarafından belli bir ücret ödenirdi. Örneğin orduya ait mühimmatı sevk etmekle görevli gemi ve tekne sahiplerine yaptıkları iş karşılığında devlet tarafından ücretleri ödenirdi.

f) Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi tebaa ve devlet görevlileri olan devşirmeler, sipahi ve ulema, doğrudan devlet hizmetinde idiler. Devlet bunun karşılığında tebaanın ve devlet görevlilerinin sosyal, hukuki haklarını devletin adalet ilkesine göre korurdu. Devletin bu konuda uygulamalarında tebaanın devlete itaat ve güveninin artmasına özen gösterilirdi.

Bununla beraber tebaanın ve devlet görevlilerinin devlet hizmetinde her an hazır olduğunu var sayan Osmanlı yönetim politikası şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmalarda yanlış yorumlanmıştır. Bu yanılgıya bazı ferman ve belgelerde reaya ve görevliler için kullanılan "kul" deyiminden varılmış olmalıdır. Osmanlı fermanlarında veya kanunnamelerinde padişahın tebaa ve görevliler için "kul" deyimini kullanmış olmasından padişahın kölesi veya hizmetkârı anlamı çıkarılmıştır. Halbuki fermanlarda geçen "kul" deyimi "devlet kulu" anlamını taşır. Devletin başı olan Sultan devleti temsil ettiği için tebaa ve görevlilerde padişahın şahsına "kulluk" yerine devlete sadakat ve bağlılıkla birlikte görev ve sorumluluk bilinci vardı.

Osmanlı kaynakları ve belgelerinde bazı tarihî olaylara ait kayıtlarda bu konuda açıklayıcı kanıtlar vardır. Örneğin olağanüstü zamanlarda merkezî devletin emir ve fermanları eyalete ulaşıncaya kadar reaya ve sipahi gereken görev ve sorumlulukları birlikte yüklenirlerdi. Selaniki tarihinde yazılı bir kayda göre 1588'de Kefe sancağında reaya ve sipahi, merkezden emir beklemeden buraya saldıran eşkıyalara karşı çarpışarak sancakta tekrar asayiş ve güvenliği sağlamışlardı.[23]

Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasının temel kuralına göre reaya tarım ve ticarette ve uğraşılarında güven ve barış içinde bir ortamda çalışmalıdır. Ancak böylelikle reaya üretici olabilir. Devletin askerî ve idari görevlileri bunun sağlanması-

---

23 Gülgün Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 222.

na hizmet eder. Bu askerî ve idari görevlileri yetiştiren iki sınıf vardı: tımarlı sipahi ve devşirme.

Devşirme sınıfı eyaletlerde ve şehirlerde devleti temsil eden yüksek rütbeli askerî ve idari yöneticiler ve merkezî imparatorluk ordusunun asker ve subayları idiler. Onların yetiştiği kurum, temeli sağlam bir disipline dayanan ve özel eğitimlerin verildiği devşirme sistemi idi.

Doğu Avrupa ve Rumeli eyaletlerinin Hıristiyan ahalisi doğrudan askere alınmadığından burada nüfus artışı bir dengede tutulmuştur. Bazı yazarlara göre Hıristiyan ailelerin en sıhhatli ve zeki erkek çocuklarının seçilerek Osmanlı Devleti hizmetine alınmasıyla Hıristiyan ailelerin güç kazanması önlenirdi. Bununla beraber Doğu Avrupa ve Rumeli eyaletlerindeki Hıristiyan ahalinin gelirleri oldukça yüksekti.[24]

Bundan anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasının amacı gelirleri, yaşam seviyesini ve nüfusu bir dengede tutmaktı.

h) Devşirme sisteminde Hıristiyan çocukların devlet hizmetinde askerî ve idari görevler için yetiştirilirken İslam dinine sokulması, Osmanlı Devleti İslam devletçiliği esaslarını uyguladığı ve bir İslam devleti olduğu için zorunlu olmuştu.

Devşirmeler, yetiştirilirken onlara yalnız İslamiyetin esasları belletilmemiş aynı zamanda Türk gelenekleri ve terbiyesi ile devlete sadakat, bağlılık ve disiplin de özenle öğretilmişti. Onların kişiliklerine bu eğitim temel olmuştur. Çünkü devşirme sisteminden yetişmiş olan kapıkulu askeri (yeniçeri ve sipahi), vezirler ve beylerbeylerinin askerî ve idari görevleri, güçlü bir kişilik ve hür düşüncenin yanı sıra kesin ve doğru kararlar verebilme yeteneğini gerektiriyordu.

Bununla beraber onların birer Müslüman olarak kişilikleri pek bilinmeden kalmıştır. Kaynaklarda ve görgü tanıklarının notlarında buna dair bilgi azdır. 1554'te Alman imparatorunun elçisi Busbecq, Gran şehrinde kendini ziyarete gelen ve nezaketle sümbül demeti sunan birkaç yeniçeriyi askerden çok dervişe benzetir: "Gerçekten onların bana yeniçeriler oldukları

24 Géza David, *Simontornya Sancağı*, s. 146.

söylenilmeseydi ben onların Türk din adamları veya kutsal bir cemiyetin üyeleri olduğuna inanırdım, halbuki bunlar gittikleri yere dehşet götüren meşhur yeniçerilerdir."[25]

Diğer taraftan yeniçerilerin, beylerbeylerinin ve vezirlerin çok dindar veya fanatik olduğuna dair hiçbir bilgiye rastlanmadı.

i) Devşirmeler merkezî imparatorluk ordusunun askerleri ve subayları olmak üzere yetiştirilirlerdi. İçlerinden yetenekli olanlar seçilerek "enderun"daki eğitimden sonra yüksek idari makamlara atanır, savaşta ve barışta kendilerine verilen görev ve yetkileri ile hükümdarın otoritesini temsil ederlerdi. Görevle eyaletlere gönderilenlerin dışında çoğunluğu imparatorluğun başkenti İstanbul'da ikamet ederdi.

Devşirmelere verilen özel eğitimin temelinde hükümdarın kişiliğinden çok devlete sadakat ve bağlılığın öğretilmesi yatıyordu. Hükümdarın otoritesi, devletin başı olmasından kaynaklanırdı. Bu nedenle hükümdar değişse de devşirmelerin devlete sadakat ve bağlılıkları değişmezdi. Ayrıca hükümdar veya hükümdar adayının [veliaht= (hükümdardan sonra kanuna göre tahta geçecek olan yaşça büyük oğlu)] askerî ve idari işlerde devletin iç ve dış politikasına ve menfaatlerine uymayan bir tutumu varsa tahta geçmesi veya indirilmesi devşirme devlet adamları, özellikle de yeniçeriler tarafından yönlendirilirdi. Örneğin 16. yüzyıl başlarında Şehzade Selim'in tahta geçmesinde yeniçerilerin önemli bir rol oynadığı Osmanlı kaynakları ve belgelerinde yazılıdır. (II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed yaşça en büyük oğul olduğundan kanuna göre ve hükümdarın da onayı ile veliaht şehzade idi. Vali olarak bulunduğu Amasya şehrinde 1499'dan başlayarak bu bölgede İran Şii liderlerinin faaliyetlerini önlememesi ve Şah İsmail tarafından Anadolu'ya gönderilen Şah Kulu'nun on bin kişilik kuvvetle Kütahya'yı ele geçirmesi üzerine 1511'de kumandan olarak görevlendirildiği savaşta gevşeklik göstermesi yüzünden emrindeki yeniçerilerin güvenini ve bağlılığını kaybetmişti. Sonuçta İstanbul'da ve Yavuz Selim'in vali olarak bulunduğu Kefe sancağındaki yeniçeriler II. Bayezid'in taht-

25 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 285-286.

tan indirilmesini ve Selim'in hükümdar olmasını istemişler ve bu istekleri yerine getirilmiştir.) Yeniçeriler ve kapıkulu sipahileri aldıkları eğitimden dolayı disiplin ve kişilikleri ile üyesi oldukları askerî birlikleri saygın ve güçlü kılmışlardı.

Devşirme sisteminin yetiştirdiği kapıkulu askeri, vezirler ve diğer yüksek rütbeli görevliler doğrudan doğruya Osmanlı devlet teşkilatının içinde ve başında idiler. Osmanlı merkezî devletçilik kuralına göre devletin başı olan daima padişahın yanında yer alırlardı.

Yeniçerilerin yüksek rütbeli ağaları divan toplantılarında hazır bulunurlardı. Savaşta padişah veya onun yerine başvezir serdar olarak sefere giderken yeniçeriler padişahın veya başvezirin yanında yerlerini alırlardı. Barışta resmî merasim ve toplantı günlerinde yeniçeriler padişahın ve vezirlerin yanında dururdu.

Devşirme sistemini Osmanlı devlet teşkilatı için önemli kılan husus sadece Osmanlı uyruklu Hıristiyan çocuklarının alınarak Türk-Müslüman terbiyesi verilmiş olmasından çok, eğitimleri ve yetiştirilmeleri süresince kendilerine öğretilen değişmez esaslardı. Bu esaslar hükümdara ve âmirlere kayıtsız şartsız itaat, sadakat ve doğruluk, disiplin ve her şeyden önce devletin kanunları gereğince devlete hizmet etmekti.

1610'da İngiliz seyyah George Sandys'in devşirme sistemi ve yeniçeriler için gözlemlerine dayanarak yaptığı "Osmanlı Devlet yapısını çalıştıran, yaşatan güç kaynağıdır," açıklaması devşirme sisteminin Osmanlı devlet yapısındaki yeri ve öneminin en iyi açıklamasıdır.

DEVŞİRME SİSTEMİNİN OSMANLI DEVLETİNDE UYGULANMASI VE NEDENLERİ

Devşirme sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet teşkilatı ve askerî teşkilatı için ortaya koyduğu ve uyguladığı bir eğitim ve disiplin ekolüdür.

Devşirme sistemi Osmanlı Devleti'nin merkezî bir imparatorluğa dönüştüğü devirde bir gereksinimden doğan ve impa-

ratorluğun kalıcılığını İslam hukukunun adalet ilkesine göre korumayı amaçlayan bir siyasetin uygulaması için kurulmuş bir sistemdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî devletçilik anlayışı ve uygulaması tarihte daha önceki İmparatorlukların devlet yapısından ve yönetim politikasından çok farklıdır. Bu bakımdan Ortaçağ İslam imparatorlukları ve antik devirde Roma İmparatorluğu'nun yönetim politikasından burada kısaca bahsetmek bir kıyaslama olanağı vereceği için uygun olacaktır:

Osmanlı Devleti'nden önceki İslam imparatorluklarında devlet, tebaanın sosyal ve ekonomik şartlarına ve yapısına göre tebaanın haklarını koruyan veya devlet kurumları ve düzeninin yetki ve sorumluluklarını belirten kanunlar yapmamıştır. Bu gibi devletlerde sadece İslam hukukuna bağlı kalınmakla yetinilmiştir. Fetihlerle kazanılmış yeni ülkeler ve milletlerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre gereken idari işlemler ve önlemler için hiçbir kanun yapılmamıştır.

İslam devletçiliğinde divan ve kadı mahkemelerine tebaanın başvuruları, devletçe konulmuş sosyal ve idari kanunlar olmaması sebebiyle kadıların ve devlet başkanının keyfî yorumlarına bırakılmıştır.

İslam hukuku devlete yol gösterir ve amacı adaleti sağlamaktır. Tarihte Mezopotamya'da ve Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan ilk devletlerde olduğu gibi Judaizm, Hıristiyanlık ve İslam'da devletin kutsal bir kökeni olduğu inancı vardı.

İslam hukuku, siyasi teorinin temelini teşkil eder. Halifeler İslam hukuku kanununu uygulayan devlet reisleri olmuşlardır.

Emevilerde 8. yüzyılda İslam adli teşkilatı gelişti. İslam hukuku üzerine uzman bilginler çoğaldı, Medine, Suriye ve Kûfe'de İslam hukuku üzerine okullar açıldı. Burada eğitim gören İslam bilginlerinin, yetiştikleri bölgelerin geleneklerine bağlı yaşam kavramları dinî hukukun yorumlanmasında esas kabul edildi. Bu bilginlerin amaçları bulundukları bölgelerin cahil halkına İslam dinine uygun yaşamın esaslarını öğretmekti. Emevi İmparatorluğu'nun son devirlerinde bu kişisel yorumlamalar sistemleştirildi ve "şeriat" diye bilinen dinî hukuk halini aldı. Kurucuları

olan bu bilginlere göre bu sistemler mezheplere ayrıldı: Hanbeli, Maliki, Şafii ve Hanefi. Bunlardan Ebu Hanife (767) Hanefi, Ahmed b. Hanbel (855) Hanbeli ve Malik bin Enes (795) Maliki, Muhammed bin İdris ise Şafii mezheplerini kurdu.[26]

Araplar, Arap olmayanları ve köylüyü kendilerinden aşağı ve düşman kabul ederler ve doğuştan kendilerinin üstün olduklarına inanırlardı; bunu ırk olarak değil sınıf olarak düşünürlerdi. Bu düşüncede olan devrin bilginleri devletçilik üzerine eserler yazmış olmakla beraber hukuki teorilerin yorumlanmasından öteye gidememişlerdir. Örneğin Bağdat'ta Dinavar kadısı İbn Kuteybe'nin *Kitâbü'l Sultân* adlı eserinde devlet yüzeysel olarak ele alınmış, hükümdara hitap, nasihat, adalet ve adaletsizlik kavramlarına dair öğütler verilmiştir. İbn Mukaffa, eserinde dinî ve hukuki kurumlar üzerinde devlet otoritesini ve kontrolünü ileri sürdüyse de ulemanın devlet tarafından kontrolü ulema için korkutucu olduğundan bu fikir benimsenmedi.[27]

Farâbî ise eserinde İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Meymun (Maimaonides) ve Nasıruddin Tusî'den esinlenmiştir. Ann Lambton'a göre Farâbî, Aristo'dan sonra ikinci öğretmen diye bilinir.

Farâbî, devlet üzerine düşüncelerini yazarken Aristo ve Plato'nun eserlerinden yararlandı. Farâbî'nin düşünceleri sosyal düzenin bir dengede tutulması gereği bakımından daha sonra Osmanlı devletçilik anlayışında etkili oldu.

Platon ve Aristo'ya göre toplumda her mesleğe göre bir sınıf vardı. Farâbî'den sonraki Türk-İslam devletlerinde (Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu) bu sosyal sınıflar ortaçağın el sanatçıları, tüccarları, çiftçileri ve köylüleri olarak kendi sınıfları içinde belli bir düzende korundular. Bunun için lonca teşkilatı, Ahi birlikleri gibi elsanatlarını ve ticareti geliştirmeyi amaçlayan sosyal kurumlar oluşturuldu.

Bununla beraber Farâbî'nin düşünceleri devletçilik anlayışı bakımından çağdaşı İslam devletleri ve filozofları tarafından benimsenmedi.

---

26 Ann Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, s. 3.

27 *A.g.e.*, s. 65-67 ve 72.

Bu devirdeki İslam filozofları kadılar gibi eğitilmişlerdi, eğitimlerinin temeli İslam hukuku ve kültürü idi. İslam filozoflarının siyasi kavramları ve fikirleri buna göre oluşmuştu. Onlara göre evrensel geçerliliği ve mutlak otoritesi olan İslam hukukunu temel alan bir devlet tarafından yönlendirilen ve yönetilen vatandaşın kişiliği önemliydi.

İslam düşünürlerine göre önemli olan kişinin ruhu ve ruhunun mükemmelliği idi. Devlet ve devlet teşkilatı onları ilgilendirmiyordu.

Bu düşünürler arasında farklı düşünceye sahip olan iki filozof İbn Bacce (Avempace) ve İbn Tufeyl devletin önemine dikkati çektiler: "Kişinin en yüksek mükemmelliği ancak ideal bir devlet içinde mümkün olabilirdi". Bu iki düşünür aynı zamanda "Böyle bir devlet şekli ne olmalıdır?" ve "Bu ideal devletin hükümdarı kim olmalıdır?" sorularını da ortaya attılar. Platon'un "mutluluk ancak ideal bir devlet içinde mümkün olabilir "düşüncesine bağlı olan Farâbî, diğer iki filozofun ortaya attığı sorulara çözüm buldu: Mutluluk ancak mükemmel yöneten bir devlet ve onun filozof hükümdarı ile mümkün olabilirdi. Farâbî'ye göre "filozof hükümdar" imam ve kanun yapıcı bir hükümdardı. Fakat İslam düşünürleri Farâbî'nin düşüncelerini benimsemediler.

Farâbî, klasik siyasi felsefenin Yunanlılar kadar Müslümanlara da ait olduğunu göstermek ister. Hiyerarşiyi de şöyle tanımlar: Hiyerarşi kâinatta gözlem yapıldığı gibidir. Doğa'da ve toplumda hiyerarşi vardır.[28]

Farâbî'nin düşüncesine göre insanın işine göre hiyerarşi vardı ve hiyerarşik yapı devlet tarafından düzenlenirdi. Bu esaslar Osmanlı devlet teşkilatında görülür.

Bu bakımdan Osmanlı devletçilik anlayışı Farâbî'nin siyasi felsefesinin tek uygulamasıdır denilebilir.

Osmanlı devlet teşkilatında bu özellik en iyi biçimde izlenebilir: Yeniçeriler, kapıkulu sipahileri, tımarlı sipahiler, esnaf, tüccarlar, ulema gibi her bir kuruluş kendi kuralları ve sistemleriyle ayrı birer cemiyet idi.

---

28 Ann Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, s. 316-318.

Farâbî, kutsal İslam hukuku ile klasik siyasi felsefe arasındaki uygunluğu göstermek ister.

Osmanlı devletçilik anlayışının bu düşünceye göre oluştuğu anlaşılır. Osmanlı Devleti; kutsal İslam hukukunun gaza ve adalet ilkesine hizmet ederken kişilerin ve bağlı oldukları toplumların sosyal ve kültürel yapıları, yaşadıkları coğrafi bölgelerin ekonomik şartları ve imkânlarına göre devletin ve kişilerin görev ve sorumluluklarını, hak ve yetkilerini belirleyen ve ekonomik, sosyal ve mali işlerin yürümesi ve ayrıca kişiler arasındaki hukuki meselelerin halli için gerekli kanunları, fermanları hazırlamış ve uygulamıştır.

Kanunlar ve fermanlar, gerek duyuldukça her hukuki, mali, sosyal ve idari mesele için çıkarılmıştır.

Platon felsefesinin temeli olan "ideal bir devlet" kavramı Osmanlı devletçilik anlayışında devlet teşkilatının düzenli ve hiyerarşik yapısında adaleti sağlamak amaçlı uygulamalarında görülür.

Osmanlı merkezî devlet sisteminde her şey devletin gücü ve otoritesinin kalıcılığını korumak için düzenlenmiştir. Devletin gücünü aldığı iki önemli kurum ordu ve adalettir. Her iki kurum da İslam hukukunun ilkelerini yerine getirmekle mükelleftir.

Ordu, İslam ülkelerinin sınırlarını korumak, İslamiyeti yaymak ilkesine, adalet ise kişilerin, sivil halkın korunması refah ve güvenliğin sağlanması ilkesine hizmet eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda her dinden ve her milletten herkes Osmanlı'dır.

Osmanlı Devleti, çok geniş olan sınırlarını ve sınırları içindeki çeşitli milletler ve ülkeleri düşman saldırılarından, eşkıyalardan, yolsuzluk, haksızlık ve adaletsizlikten korumak amacıyla orduyu mükemmel bir teşkilat ve disiplinle daimî olarak güçlü tutmayı hedeflemiştir.

Bu nedenle bütçenin büyük bir kısmını ordunun bakımı ve askerî giderler için harcanırdı. Sınırların korunması ve savaşlar, devlet hazinesine büyük meblağlara mal olurdu.

Doğu'da İran, batıda Alman İmparatorluğu ile devamlı yapılan savaşların temel nedeni sınırların korunması meselesiydi.

Bu savaşlarda Osmanlı imparatorluk ordusuna katılan yardımcı askerî kuvvetler için devlet para öderdi. Marsigli'nin yazdığına göre Osmanlı Devleti ayrıca Rusya ile olan sınırlarını korumak amacı ile Azak Denizi'nde bulundurduğu donanma için de devamlı ödeme yapardı.

İslam hukukuna göre savaşta alınan beşte birlik ganimetle devlet askerî giderlerinin ancak bir kısmını karşılardı. Vergi gelirleri ise fethedilen ülkelerde medrese, cami, yol, köprü, imaretler ve vakıfların inşaat ve diğer giderlerine harcanırdı.

Ordunun bütün birliklerine alınacak askerlerin kişilikleri, öncelikle disiplinli, dürüst ve itaatkâr olmaları önemliydi.

Devşirme kökenli kapıkulu ordusu ve eyalet ordusu (tımarlı sipahi) için temelde sağlam bir eğitim verilmekle beraber askerî yetenek ve sağlam bir karakter, asker veya subay seçiminde aranılan en önemli vasıflardı, aynı zamanda devlete ve âmirlere itaat, saygı ve sadakat devlet politikasının amaçlarına hizmet en iyi şekilde öğretilmişti.

Osmanlı ordularının 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupalı görgü tanıklarının takdir ve hayranlığını kazanan özelliği bunlardan kaynaklanır.

Tarihte bazı devletlerin sınırları içinde veya dışındaki ülkelerden orduya asker aldıkları olmuştur. Fakat bu askerler yetişkin olup bunlara uzun yıllar süren eğitimler verilmemişti.

Ayrıca bu tür devletlerde askerlerin alındıkları ülkeler o devletin sınırları içinde olsa da o devletin vatandaşı değildiler. Bu nedenle bu devletlerin yabancı uyruklu askerlerden orduları savaşta ve barışta sorunlara yol açmıştı.

Örneğin Roma ordusuna yabancı milletlerden pek çok asker alınırdı. Savaş sonunda bu askerler evlerine gönderilir, ertesi yıl yeni bir askerî kuvvet oluşturulurdu.

MÖ 52'de Sezar devrinde Roma ordusunda Galyalılardan ve Kuzey Afrika'daki Numidyalılardan oluşan yaya ordusu, Giritlilerden oluşan okçular ve Germenlerden oluşan süvariler ile toplamda 400.000 kişilik bir askerî kuvvet sağlanmıştı.

Sadece "lejyon"lar Roma vatandaşlarından oluşuyordu. Fakat bu yeterli değildi. Bu nedenle yabancılardan, Galyalılar-

dan bir "lejyon" kuruldu ve kaydedildi. "Lejyon"ların veya kayıtlı askerlerin maaşlarını devlet değil generalleri öderdi. Bundan dolayı asker üzerinde devletten çok kumandanların büyük gücü ve otoritesi vardı. Generalleri ise Sezar'ın tavsiyesi üzerine Senato atardı.

MS 180'lerde Marcus Aurelius'un zamanında Roma devleti despotik bir devlet gibiydi.

MS 3. yüzyılda Roma ordusu güç ve otoriteyi ele geçirdi. İmparatorları tahta çıkardı veya indirdi. Diocletian (MS 286-305) ve I. Konstantinos'un (MS 312-337) hükümdarlıklarında Germenlerden o kadar çok asker alındı ki bütün Roma ordusu en yüksek kumandanlık makamına varana kadar bunlardan oluşuyordu.[29]

Romalıların barbar dediği kavimlerden bu ordular 5. yüzyılda Roma'yı işgal ederek Roma İmparatorluğu'na son verdiler.

Tarihte Roma ve Bizans devletlerinde adalet kavramı ve uygulaması incelenip kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin adalet ilkesine ilişkin bazı benzerliklere rastlansa da sistem ve düzen bakımından boşluklar ve tezatlar olduğu görülür.

Örneğin Sezar eyaletlerde ve Roma'da halkın sevgisini ve güvenini kazanarak güçlü olabilmişti. Gücünü koruyabilmek için bu politikayı uygulardı. Halkın güvenini ancak adaleti sağlamakla kazanmıştır. Bu devrin görgü tanığı Plutarkhos'un yazdığına göre Grekler onlara kötü davranan, baskı yapan eyalet valisi Dolabella'yı Sezar'a şikâyet etmişlerdi.[30] Dolabella görevinden azledildi. Daha sonra Grekler Makedonya *praetor*'u Marcus Lucullus'a Yunanistan'da adaleti uygulamayan Publius Antonius'u şikâyet ettiler ve Antonius cezalandırıldı.

Roma cumhuriyet tarihinde Roma vatandaşlığı hakkı bütün İtalya ahalisi için tanınmış olmakla beraber Roma ve çevresi için geçerli olmuştu. İtalya'nın geri kalan bölgelerinde yerli ahali Roma devlet teşkilatına ve çalışmasına pek az ilgi gös-

---

29 Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy*, Londra, 1979 (1946, 1961), s. 280; Caesar, *The Conquest of Gaul*, çev. S.A.A. Handford, Penguin Books, Great Britain, Suffolk, Richard Clay (The Causer Press) Ltd., 1981, (1951), s. 8 ve 14.

30 Plutarch, *Selected Lives*, çev. Thomas North, Great Britain, 1998, (Wordsworth, Editions Ltd.), s. 467.

terebilmişti. Çünkü bu bölgelerde devleti temsil eden adli bir sistem yoktu. Adli ve idari makamlar ve bunlara başvurma söz konusu değildi.

Ortaçağ devletlerinden Bizans İmparatorluğu'nda adalet kavramının teokratik esasa bağlı olduğu görülür. Bu tür ortaçağ devletlerinde devlet reisi gücünü dinden alırdı. 9. yüzyılın başında (800-814) Avrupa'da Karolenj İmparatorluğu'nu kuran Şarlman ve daha sonra Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu kuran Otto ve ondan sonra gelenler Vatikan'daki Katolik Kilisesi'ne bağlıydılar. Kutsal otoriteyi temsil ederlerdi. Bizans İmparatorluğu'nda I. Konstantinos'tan I. Iustinianos'a kadar imparatorlar hem piskopos hem devlet reisi idiler.

I. Iustinianos rahiplik ile imparatorluk arasında bir ayırım yapılması gereğini ileri sürmüşse de "Tanrı için yapılan her şey iyi ve doğrudur" ilkesini benimsemiş ve politikasını açıklamıştı: "Tanrı sözünün koruyucuları olan biz ancak havarilerden aktarılan kutsal kurallara uyulursa her şeyin iyi ve doğru olacağı inancındayız."[31]

I Iustinianos devlet otoritesi ile kilisenin otoritesi arasında bir denge kurmaya ve devletin gücünü böylelikle sağlamaya çalışmıştı. Fakat kilise ve rahipler Bizans'ta gittikçe önem ve güç kazandı. İmparator kilisenin kararlarına ve kanunlarına uymak zorundaydı. Rahipler güçlü bir sınıf oluşturuyordu. Bazı eyaletlerin denetimi (Sicilya, Kalabriya ve İllirya) patrikliğe verilmişti. Bu yalnızca Bizans için böyle değildi. Fransa'da Şarlman kurduğu imparatorlukta Roma eyalet sistemini örnek almakla beraber eyaletlere vali olarak piskoposlar atamıştı.

Bizans'ta ikinci güçlü sınıf aristokratlardı. Bizans imparatorları Trakya ve Anadolu'daki toprak sahibi aristokratlar arasından çıkardı. Bazı aristokratlar köylüleri savunmak yoluyla imparator olmuştur. Bizans'ta rahipler ve aristokratlar devleti ve imparatoru tehdit eden iki güçlü sınıftı.

Ayrıca Roma ve daha sonra Bizans imparatorluklarında devlet tarafından yapılan kanunlar her zaman uygulanamamıştı ve

31 Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. M. Tunçay, İmge Kitabevi, s. 86.

etkin olamamıştı. Roma'ta en eski medeni hukuk örneği olarak bilinen ve MÖ 451'de hazırlanan on iki levha kanunları, Roma hukukunun temeli idi. MS 6. yüzyılda eski Roma hukukunu canlandırmak amacı ile İmparator I. Iustinianos Bizans'taki ortam ve zamana uygun ve kendi adıyla anılan kanunları yaptı.

Bununla beraber Roma ve Bizans imparatorluklarında devletin ordu ve adalet sistemleri ve teşkilatlarında boşluklar vardı. Bu nedenle her iki kurum da kısa zamanda bozulmuş ve zayıflamıştır.

Aynı amaçla aristokrasinin ordu ve adalet teşkilatına ve devlet teşkilatına egemenliği olasılığını ortadan kaldırmak için aristokrasinin oluşması bazı sınırlamalarla önlenmiştir.

Bunun nedeni gerek Osmanlı tarihinde gerekse ortaçağ devletlerinde aristokrasinin devlet için tehdit edici bir güç olmasıdır. Osmanlı tarihinde, hanedan içinde şehzadeler arasındaki taht mücadelesi veya bağımsızlık iddiaları dolayısıyla şehzadelerin orduları arasında savaşlara yol açılmış ve devletin bütünlüğünü ve otoritesini tehdit eden tehlikeli zamanlar yaşanmıştı. (Fetret Devri [1402-1413] ve 16. yüzyıl başlarında II. Bayezid'in şehzadeleri Selim, Korkut ve Ahmed arasındaki taht mücadelesi.)

Bu nedenle Osmanlı Devleti II. Mehmed'in kanunnamesi ile başlatılan en ağır kısıtlamaları Osmanlı hanedanı mensupları için uygulamıştır. Bu kanuna göre taht kavgalarına olanak vermemek amacı ile şehzadelerden yaşça en büyük olanının hükümdar olabileceği ve diğerlerinin idam edilmesi kuralı konmuştu. Diğer taraftan padişahların eşlerinin, hükümdar kızlarından veya Osmanlı uyruklu hür ve zengin ailelerden seçilmeyip bunların yerine devşirme cariyelerden seçilmesi padişah eşleri ve mensup oldukları ailelerin tahtta hak iddia etmesine olanak vermemek içindir. Ayrıca Osmanlı hanedanından padişah kızlarının ve kardeşlerinin oğullarına önemli makamlar ve görevler genellikle verilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin devşirme, reaya, ulema ve sipahi sınıflarında güç birikimini önleyerek aristokrasinin bu sınıflarda oluşmasına olanak bırakmayan politikasının nedeni daha önce

ortaçağın feodal devletleri içinde asiller ve Kilise'nin güçlü olması ve devlet politikasında büyük bir etkiye sahip olmalarıydı. Bu gibi güçlü sınıfların oluşmasına ve Osmanlı devlet politikasını etkilemelerine Osmanlı Devleti olanak vermemiştir.

Ortaçağ devletleri (Bizans İmparatorluğu, Avrupa'da Şarlman'ın kurduğu Karolenj İmparatorluğu, Emevi ve Abbasi İslam imparatorlukları ve Selçuklu İmparatorluğu) asiller tarafından yönetilirdi. Selçuklu İmparatorluğu feodal beyliklere ayrılmıştı. İslam İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'ndaki genel valiler birer feodal bey durumundaydılar. Ayrıca Bizans imparatorları asiller arasından seçilirdi. Bizans İmparatorluğunda Kilise ve asiller zamanla güçlenmiş ve devlet içinde devlet olmuşlardı.

Osmanlı Devleti, II. Mehmed'in İstanbul'u fethi ile başlatılan yeniçağın ilk merkezî devletini kurmuş ve feodal sisteme yer vermemiştir. Bu nedenle idari ve askerî merkezî teşkilat kurulurken bu teşkilatın görevlilerinin yetişmesine önem verilmiş, devşirme sistemi bu amaçla kurulmuştur.

Osmanlı uyruklu Hıristiyan ailelerden çocuk yaşta alınarak devletin askerî ve idari teşkilatlarında görevlendirilmek üzere çok özel eğitimlerle yetiştirilen "devşirmeler"e hükümdara ve devlete sadakat ve bağlılık, Türk-İslam âdet ve gelenekleri önemle benimsettirilmişti.

Ancak devlete ve hükümdara sadakat ve bağlılık şimdiye kadar sanıldığı gibi "kul" anlamında değildi. Devşirmelerin görev yaptıkları askerî ve idari teşkilatın üyeleri olarak kendi aralarında olduğu gibi devlete ve hükümdara karşı aile fertleri gibi bağlı ve saygılıydılar. 17. yüzyıl görgü tanıklarına göre yeniçeri ağası yeniçeriler tarafından saygı ve sadakatle sevilir ve kendisine itaat edilirdi. Yeniçeriler padişaha "baba" derlerdi, çünkü onlar için ondan başka hami yoktu (G. Sandys [1610], *Travailes*, s. 38).

II. Murad devrinde merkezî devletin ve merkez ordusunun temelleri atılmıştır.

II. Mehmed, devşirme sistemini ve yeniçeri ordusunu düzenlemiş, sarayda devlet adamlarını yetiştirmek amacı ile "Enderun" denilen okulu kurmuştur.

Yeniçeriler ve kapıkulu sipahilerinin oluşturduğu imparatorluk merkez ordusu askerlerinin yetiştiği "Acemi Oğlan Mektebi" daha önce açılmıştı. Yeniçeri yetiştirmek amacıyla kurulan Gelibolu'daki Acemi Ocağı ise I. Murad (1360-1389) devrinde düzenlenmiş ve uygulamaya konulmuştu. Hıristiyan savaş esirlerinden orduya alınanlara burada kısa bir eğitim verilirdi. Bunun yerine II. Mehmed devrinde imparatorluğun merkezi İstanbul'da devamlı ve düzenli büyük bir askerî kurum olarak Yeniçeri Ocağı teşkilatlandırıldı. Bu devirde doğu ve batı ülkelerinde buna benzer düzenli bir ordu ve askerî kurum yoktu.

Devşirme sisteminin neden düzenlendiği ve neden ilk olarak Osmanlı Devleti'nde uygulandığına dair soruların cevabını kısaca özetlersek iki esas neden ortaya çıkar.

I. Murad devrinde (1360-1389) Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağı ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştu. II. Mehmed devrinde ise Yeniçeri Ocağı askerlik görevinden başka merkezî devletin kanunlarının eyaletlerde uygulanması için adaletin yerine getirilmesi ve güvenliğin sağlanmasında yetenekli ve sorumlu subaylar yetiştiren bir kurumdu. Ayrıca bu devirde İstanbul'daki Acemi Ocağı ve devşirme oğlanların eğitimi önemlidir. Bunlara Türk dili ve gelenekleri, devlete sadakat ve bağlılık öğretilir ve dört beş yıl süren askerî eğitimler ve hizmetlerden sonra bunlar yeniçeri olmaya namzet gösterilirlerdi.

Gerek "Pençik Kanunu" adıyla ortaya konulan hukuki ve mali kurallar ve uygulamaları, gerekse Hıristiyan gençlerden ve çocuklardan devletin merkez ordusuna yetişmiş asker sağlamak için kurulan Acemi Ocağı temelde mistik bir düşünceden kaynaklanmaz. Sadece devlete ve topluma ait dünyevî işlerin yerine getirilmesi için zorunlu ihtiyaçların pratik bir çözümlemesi düşüncesinden kaynaklanır. Ortaçağ İslam devletlerinde mali ve askerî kurumlar sadece dinî ilkelerin yerine getirilmesine hizmet ederdi. Bu, Avrupa'da Şarlman'ın kurduğu Karolenj İmparatorluğu'nda, 11.-15. yüzyıllar arasında diğer Avrupa devletlerinde ve Bizans İmparatorluğu'nda da böyleydi. Osmanlı Devleti'nin yönetim politikası bu bakımdan ortaçağ devletlerinin yönetim politikasından çok farklıdır.

Osmanlı Devleti'nin bu özgün yönetim politikası I. Murad devrinde Acemi Ocağı'nın pratik bir ekol olarak kurulması ile ortaya çıkar. I. Murad'ın Farâbî'nin siyasi felsefesinde ileri sürdüğü antik Grek felsefesinin pratik ve uygulamalı dünyevî yanı ile İslam hukukunun emrettiği adalet ve sorumluluk ilkelerini birleştiren yönetim politikasını benimsediği ve uyguladığı anlaşılır. Dolayısıyla devşirme sisteminin ve Yeniçeri Ocağı'nın toplumsal bir askerî sınıf ve hiyerarşik bir kurum olması bakımından bu siyasi felsefeden kaynaklandığı söylenebilir.

II. Mehmed (1451-1481) devrinde devşirme sistemi ile birlikte Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı yeni düzenlemeler yapılarak geliştirilmiştir. Bunun nedeni II. Mehmed'in kendi adıyla anılan kanunnamesine göre devlet şeklinin merkezî bir imparatorluk olarak kabul edilmesi ve bunun için gerekli olan ekonomik, sosyal, hukuki ve askerî kurumların yeniden düzenlenerek geliştirilmesidir.

II. Mehmed devri ve sonrasında Osmanlı Devleti hiçbir örneği olmayan merkezî bir imparatorluk halini almıştır. Bu imparatorluğun askerî, idari ve hukuki kurumlarını Osmanlı Devleti başlattığı ve geliştirdiği teşkilatlarla güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu bu teşkilatların en özgün ve büyük olanı devşirme sistemi ve ona bağlı Yeniçeri Ocağı idi.

Temeli devşirme sistemine dayanan Acemi Ocağı ve teşkilatını yeniçeri adaylarının (acemi oğlan) nasıl yetiştirildiğini izlemek bakımından incelemekte yarar olduğu kanısındayım.

ACEMİ OCAĞI: ACEMİ OĞLANLAR (YENİÇERİ ADAYLARI)

Askere alınmaları ve yetiştirilmeleri

Yeniçeri adayları veya acemi oğlanlar devşirme kanununun uygulanmasından önceki devirde savaşlarda esir alınan gençlerden seçilirdi. Savaş esirleri üzerinden alınan vergi kanununa (pençik) göre uç beyleri ve akıncıların yaptıkları akınlarda al-

dıkları savaş esirlerinden akıncı beyine 20 esir, pençik eminine 5 oğlan ve diğer görevlilere birer oğlan bırakıldıktan sonra geriye kalan esir oğlanlar asker olarak alınırdı. Bu esir oğlanların 10 yaşından 17 yaşına kadar olanları tercih edilirdi. 18 yaşında olanlardan sadece üstün yetenekli ve kabiliyetliler alınırdı. Sakat, yetersiz ve sakal bırakacak kadar yaşça büyük olanlar alınmazdı. Her esir sahibi, elindeki her beş esirden birini orduya asker olarak vergi anlamında verirdi. Beşte birden fazla her esir için devlet hazinesinden esir sahibine 300 akçe ödenirdi.[32]

Acemi oğlanların eğitildiği ilk Acemi Ocağı Gelibolu'da kurulmuştur. Gelibolu Acemi Ocağı'nın 1362 veya 1363 tarihlerinde açıldığı bilinir. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu da aynı tarihe rastlar. Bu tarihlerde kabul edilen esasa göre Gelibolu Acemi Ocağı'nda bu gençler Gelibolu-Çardak iskeleleri arasında işleyen ve askerî malzeme ve eleman taşıyan gemilerde birer akçe gündelik ücret alarak hizmet görürler ve bu görevde iken Türkçe'yi ve Türk geleneklerini öğrendikten sonra 2 akçe yevmiye ile Yeniçeri Ocağı'na kaydedilirlerdi.[33]

Daha sonra kurallaşan bir uygulamaya göre acemi oğlanlar Anadolu'ya Türk çiftlik sahiplerinin hizmetinde görevlendirilerek Türkçe ve Türk geleneklerini öğrendikten sonra Acemi Ocağı'na gönderildiler ve orada eğitildiler. Önceleri savaş esirlerinden alınan bu acemi oğlanlara "pençik oğlanı" denirdi. Devşirme sisteminin kurulmasından sonra Acemi Ocağı'na savaş esirlerinden oğlanlar alınması yasaklanmıştır.

Önceleri alınan "pençik oğlanları" ve daha sonra Osmanlı uyruklu Hıristiyan ailelerden alınan devşirme acemilerin Türk çiftlik sahipleri yanında Türk dili ve gelenekleri öğretilerek yetiştirilmesindeki amaç onların güvenilir ve sadık askerler olarak orduya hizmet etmelerini sağlamaktı.

Acemi oğlanların Anadolu'ya Türk çiftçilerin hizmetine gönderilmeye başladığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda ve kanunnamelerde bu konuda farklı bilgiler veril-

---

32 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, Ankara, 1984 (1943), Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 86.

33 *A.g.e.*, s. 35.

miştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Sırp Sındığı Savaşı'nda savaş esirlerinin ilk olarak Anadolu'ya Türk ailelerin yanına verildiğini yazar. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde I. Murad devrinde Pençik Kanunu ile birlikte savaş esiri gençlerin Anadolu'ya Türk çiftçilerin hizmetine verildiği kaydı vardır. Fakat kesin bir tarih verilmez.[34]

Gelibolu Acemi Ocağı'nın ilk kuruluş yıllarında "Acemi Ocağı ağası" adıyla bir görevli bu ocağa atanırdı. Ocaktan ve acemi oğlanlardan sorumluydu. Bununla beraber Gelibolu Acemi Ocağı'nın ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu tarihte ve ilk yıllarındaki teşkilatları ve kurallarına dair kesin bir bilgi yoktur. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed devrinde İstanbul'da ayrı bir Acemi Ocağı kurulmuştur. İstanbul'daki Acemi Ocağı'nın kurulmasından sonra Gelibolu'daki Acemi Ocağı'na "Gelibolu ağası" adı ile bir ağa atandı. Emrine sekiz acemi bölüğü ve her bölüğün kumandanları olarak sekiz çorbacı verilirdi. Gelibolu Acemi Ocağı ağalığı görevi ömür boyunca sürmek şartıyla ihsan edilirdi. Görevde kusuru veya her hangi bir hatası görülmedikçe ağa, vefat edinceye kadar bu görevde kalırdı. Yerine birinci çorbacı (aynı zamanda Acemi Ocağı'nda baş yayabaşı) Gelibolu ağası olurdu. Gerektiğinde İstanbul'dan Yeniçeri Ocağı'nda görevli yaşlı ve kıdemli bir yayabaşı da atanabilirdi.

İstanbul Acemi Ocağı'nın ağası İstanbul ağası idi. İstanbul ağası yeniçerilerin 34. ortasındandı ve Osmanlı merkez ordusu padişah veya sadrazamın kumandasında sefere çıktığı zaman İstanbul'un güvenliğinden sorumluydu.

İstanbul ağası İstanbul'daki Acemi Ocağı'nın Gelibolu ağası da Gelibolu Acemi Ocağı'nın disiplin ve yönetiminden sorumluydular. Acemi oğlanların görev dağıtımı, maaşlarının verilmesi ve diğer hukuki ve idari bütün işleri yeniçeri ağasının onayı ve denetimi altındaydı.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde acemi ocaklarının subayları, ağaları, maaş ve teşrifatları ve acemi oğlanların hizmetlerine dair verilen bilgilerde İstanbul ve Gelibolu acemi ocakları-

---

34 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 11; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, Haz. A. Özcan, İstanbul, 1994, s. 40.

nın tek kurum olarak kabul edildiği anlaşılır. Bu konudaki metin başlığında aynı özellik görülür: "Kavânin-i Cemâ'at-i Acemiyân-ı İstanbul ve Gelibolu." Bu bölümde sadece İstanbul'daki Acemi Ocağı'na dair bilgi verilir.

Acemi oğlanların sayıları ve maaşlarına dair listelerde İstanbul ve Gelibolu toplam nefer sayısı ve toplam maaş tutarı gösterilmiştir.[35]

Gelibolu ve İstanbul Acemi Ocakları'na acemi oğlan alınması işi yeniçeri ağasının denetiminde idi. Acemi Ocakları'nda eğitimini tamamlayan ve Yeniçeri Ocağı'na kaydolan acemilerden boşalan yerler için acemi oğlanlar alınacağı zaman divandan yeniçeri ağasına yazılı hükümle bildirilirdi. Yeniçeri ağası Rumeli ve Anadolu ağalarını gerekenin yapılması için görevlendirirdi. Türk çiftçilerin hizmetinde belli bir süreyi tamamlayan acemilerden bir kısmının Acemi Ocağı'na gönderilmesi bu ağalar vasıtasıyla olurdu. 17. yüzyıl başlarına kadar Acemi Ocağı'na mutlaka Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçilerin hizmetinde olanlar alınırdı.[36]

Genellikle her beş yılda bir Osmanlı uyruklu Hıristiyan ailelerin çocuklarından yeniçeri adayı olarak yetiştirilecek acemilerin alınması ancak yeniçeri ağasının önerisi ile olabilirdi.[37]

Yeniçeri ağası ihtiyaca göre yeniçeri için alınacakların sayısını divana bir dilekçe (ariza) ile bildirirdi. Yeniçeri olarak yetiştirilecek çocukları almak ve kaydetmek için "emin" denilen yetkili bir memur atanırdı.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı devşirme fermanlarında acemi oğlan alınması işi açıkça belirtilmiştir. Her iki fermanda "yeniçerilik içün oğlan almak kanun olduğu" kaydı vardır. Bu fermanlar acemi oğlan alınacak bölgelerin kadılarına

---

35 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 48.

36 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 12 ve 37.

37 G. Sandys (1610) *Travailes*, s. 37; T.S. Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, çev. C. Schefer 1896, s. 101; M. De Thévenot, (1656), *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1665, s. 132. Görgü tanıkları acemilerin her beş yılda bir toplandıklarını yazarlar. İ.H. Uzunçarşılı üç veya beş yılda bir ihtiyaca göre toplandığından bahseder, kaynak göstermez (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 14).

yazılmıştır. 1622 tarihli fermanda Yeniçeri Ocağı'nın kıdemli ve yaşlı subaylarından bir "başdeveci"nin ve 16. yüzyıl başlarına ait bir "nişan" suretinde bir yayabaşının yeniçeri olmak üzere yetiştirilecek çocukları almaya memur edildikleri yazılıdır.

Osmanlı kaynaklarına göre bu çocukların bir defada iki binden fazla toplu olarak alınmadıkları bilinir. Acemi Ocağı'ndaki acemi oğlan sayısı kaynaklara göre beş veya altı bini geçmezdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde bu sayı daha da azdır. İstanbul ve Gelibolu acemi oğlanlarının toplam sayısı 4.102 nefer olarak gösterilmiştir.

Bununla beraber 15. yüzyıl sonlarında Cantacasin'in yazdığına göre görevliler her beş yılda bir her eyaletten daha çok sayıda çocuk seçer ve alırlardı.

Cantacasin'e göre bu görev memurları kolaylıkla para ve rüşvet almaya yöneltebilirdi.

Cantacasin'in yazdıklarını doğrulayan bazı olaylar olmuşsa da devletin aldığı önlemler ve koyduğu kurallarla bu gibi olaylara olanak bırakılmamıştır. Acemilerin alındığı eyaletlerdeki kadılara, subaşılarına, voyvodalara ve vakıf mütevellilerine görevli emine ve göreve karışmaması emrolunmuştu. Fermanlardaki kayıtlardan anlaşıldığına göre acemilerin toplanacağı kasabalardaki kadılar, voyvodalar, vakıf mütevellileri bir ücret karşılığında veya ücret almadan bölgedeki aileler tarafından kendilerine rica edildiğinde onların oğullarını görevli eminden saklarlardı.[38]

1550 yılına kadar yeniçeri olarak yetiştirilecek oğlanların köy ve kasabalardaki ailelerinden alınması beylerbeyi, sancak

---

38 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, İstanbul, 1327, s. 69; T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 101-102; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 49; İ.H. Uzunçarşılı'nın yayımladığı 1622 (1032) tarihli devşirme fermanı suretinde bu husus bildirilmişti: "Ve ol yerlerin kadıları, subaşıları ve paşa ve voyvodaları ve evkaf mütevellileri ve tımar erleri hiç ahad yeniçeri oğlanı hususunda cem olmak içün karışmayup dahl ve taarruz itmeyüp müstakil kulum kendüsi cem idüp göndere"...

"mukayyet olup hiçbir ahadin oğlanı evinde alıkoyup gizlenmek ve kaçırmak veya bir vech ile telbis itmek ihtimali olmıya, gereği gibi sakınalar ki bu hususta kendüsi veya adamları asla bir ahadden bir akçe ve bir habbe almayalar" (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 96).

beyleri ve kadıların göreviydi. Fakat bunlardan bazılarının rüşvet veya iltimas gibi yolsuzluklar yapmaları üzerine bu iş tamamen Yeniçeri Ocağı'na verildi.

Kanuna göre, Yeniçeri Ocağı'nın ağalarından biri maiyetiyle bu göreve atanırdı. Yeniçeri Ocağı'nın bu göreve aday olan ağaları belliydi. Bunlar sekbanbaşı, solakbaşı, zağarcıbaşı, seksoncubaşı, turnacıbaşı, hasekiler, zemberekçibaşı, deveciler veya yayabaşılardan biriydi. Bunların arasından biri yeniçeri ağası tarafından seçilerek bu göreve atanırdı.

Bunlar Yeniçeri Ocağı'nın kıdemli ve yaşlı subaylarıydılar.[39]

Yeniçeri ağası tarafından görevlendirilen bu ağalardan biri acemi oğlan alınacak kadılıklara gönderilirdi. Ağa, her kadılıktaki köy, kasaba ve çiftliklerde oğlanları babaları ile yanına getirtir ve hepsini gözden geçirir, kanunda bildirilen kurallara göre önceden belirlenmiş sayıda oğlanları seçerdi.

Kanuna göre bu işle görevli ağa, elindeki yeniçeri ağasının mektubu ve devşirme fermanı gereğince oğlanları teslim alırdı. Bununla beraber Yeniçeri Ocağı'ndan olan bu memurların görevlerini kötüye kullandıkları ve azledildikleri de olurdu. 1589 tarihli hükümde Tuna kıyılarından acemi oğlan almakla görevlendirilen yayabaşı Ahmed Subaşı hakkında Hıristiyan reayanın İstanbul'a şikâyetleri üzerine yayabaşı Ahmed Subaşı azledilmiş, yerine 72. bölükten yayabaşı Ali Subaşı atanmıştı. Azledilene elindeki kayıt defterlerini Ali Subaşı'ya vermesi ve derhal İstanbul'a gelmesi emredilmişti.[40]

Devşirme kanununa göre tek oğlu olan babadan yeniçeri için oğlan alınmazdı. Ancak birkaç oğlu olan babanın bir oğlu alınırdı. Ayrıca kanunda "kırk haneye bir oğlan" diye bildirildiği gibi her kadılıkta kaç aile veya ev varsa her kırk evden veya aileden sadece biri yeniçeri için oğul vermekle yükümlüydü. İ.H. Uzunçarşılı'ya göre acemi oğlan alınacak kadılıklarda dellâllar vasıtasıyla ve ilanlarla çocuklar babaları, papazları ve vaftiz defterleri ile toplanma yerine gelirlerdi. İ.H. Uzunçarşılı bu

---

39 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, Haz. A. Özcan, s. 45; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, s. 15 ve 95.

40 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 103.

bilgiyi Halkondil zeylinden nakleder, fakat yayımladığı ferman ve arşiv belgelerinde vaftiz defterine dair bir kayıt görülmez.[41]

Yeniçeri için oğlan alınacak bölgelerde her kadılıktaki köy, kasaba, tımar ve çiftliklerden yüz-yüz elli kadar acemi oğlan alınır ve kafileler halinde İstanbul'a sevk edilirdi.

Bu oğlanların yaşları genelde kanuna göre 14 ile 20 yaş arası olurdu. 14-15 yaşında olanlar tercih edilmekle beraber 17-18 veya 20 yaşında olanlardan da ihtiyaca göre alınabilirdi.

Bununla beraber 8-10 yaşlarındakilerden de seçilirdi.[42]

Acemi oğlan olarak alınanların her birinin adı, baba ve anne adı, köyü, sipahilerinin adları ve ayrıca boyu, saç ve göz rengi ve görünümü ayrıntılarla deftere kaydedilirdi.

Deftere kayıtlı olmaları sonradan kaybolan olursa bulunup geri getirilmesi için gerekirdi. Ayrıca kaydedildikten sonra kaçanlar veya kaçırılanlar da olduğu için kayıt işi önemliydi. Böylece alınması gerekenlerin yerine dışarıdan uygun olmayanların bunların arasına katılması gibi hile ve yolsuzlukların da önüne geçilirdi.

Kanuna göre kayıt defteri iki defter olarak düzenlenirdi. Bu defterlerden biri bunları kaydeden görevlinin elinde kalırdı. Diğeri acemi oğlanları İstanbul'a sevk eden görevliye verilir ve onun vasıtasıyla İstanbul'da yeniçeri ağasına teslim edilirdi.

Acemi oğlanlar seçilirken sıhhatli, iyi ahlaklı, zeki ve kabiliyetli olanlar tercih edildiği gibi alındıkları köy ve kasabaların etnik ve sosyal yapısı da göz önünde bulundurulurdu.

Birkaç oğlu olan aileden oğullarının en kabiliyetli olanı seçilirdi. Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre genellikle Rum, Bulgar, Ermeni, Arnavut ve Bosnalı oğlanlar alınırdı. Bosnalı Müslüman ailelerin oğulları Bostancı Ocağı'nda ve sarayda görevlendirilirdi. Bosnalı acemi oğlanlara "potur oğlanı" da denirdi. Bunlar Türk çiftçilerin hizmetine verilmez, İstanbul'a getirildikten hemen sonra saraya ve Bostancı Ocağı'na gönderilirlerdi.

---

41 *A.g.e.*, s. 16 ve 93.

42 Henry Blunt (1634) *A Voyage into the Levant*, Londra, 1638, s. 62-63; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 14, 93 ve 104; Anonim (1621), *Voiage de Levant*, Paris, 1632, s. 144.

Diğer acemi oğlanlardan uzun boylu ve güzel olanları "solak" olarak yetiştirilmek üzere ve saray için ayrılırdı.

Fermanlardaki kayıtlara göre Anadolu'da Kayseri, Bursa, Lefke ve İznik'teki Hıristiyan ailelerden de oğlan alınırdı. Kanunî Süleyman devrindeki bir fermanda ise Rus, İranlı, Çingene, Türk reaya, Harputlu, Diyarbakırlı ve Malatyalı oğlan alınması kesinlikle yasak olduğu yazılıdır. Bununla beraber 1622 tarihli fermandaki kayıtlara göre bu yasağın daha sonraki yıllarda uygulanmadığı anlaşılır. Bu tarihlerde Anadolu'da Koca ili, Bolu, Amasya, Samsun, Çorum, Malatya sancakları ve Erzurum, Diyarbakır, Sivas ve Maraş kadılıklarında Hıristiyan reayadan acemi oğlan alınmıştır.[43]

Gerek Osmanlı kaynakları ve belgelerinde gerekse görgü tanıklarının kayıtlarında acemi oğlan adaylarının kişilikleri bakımından tercih edilen diğer bir husus, iyi ailelerden gelmeleri ve asil olmalarıydı. 1560'ta İstanbul'daki Venedik "bailo"su [balyos] Marin Cavalli, Osmanlı ordusunun subaylarının iyi bilinen asil ailelerden geldiğini yazar.

Yeniçeri ve kapıkulu sipahi subayları ile sancak beylerinin bir kısmı Acemi Ocağı'ndan yetişmişlerdi ve asil ailelerdendi. Bunlardan sancakbeyi, atananlardan birinin akrabası Avusturya kralının damadı ve Alman prenslerindendi.[44]

Yeniçeri olarak yetiştirilmek üzere alınan oğlanlara Koçi Bey risalesindeki kayda göre "kızıl aba" denilen kırmızı bir resmî elbise ve külah giydirilir, yüz-yüz elli-iki yüz kadar kafileler halinde görevli ağaların nezaretinde oğlanlar İstanbul'a sevk edilirdi.

Acemi oğlanların İstanbul'a sevki, kanuna göre bazı kurallara bağlıydı. İstanbul'a götürülürken yolda konaklama yerlerinde az kalınır, konakladıkları köy veya kasaba halkından para ve yiyecek alınmazdı. Yolda herhangi bir nedenle aynı köyde iki defa kalamazlardı. Çünkü köy halkı acemi oğlanları tek-

---

43 *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhurî Danışman, İstanbul, 1993, s. 14; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 95.

44 Bruno Simon, "Quelques Remarques sur la Relation de Marin Cavalli, Bayle a Constantinople (1560)", CIEPO 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 147-157; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 117.

rar evlerinde misafir etmekten sıkılabilir ve bu onlara yük olabilirdi. Bu düşünceyle yolda aynı köyde tekrar gecelemelerine izin verilmemiştir.

Kanunda, ferman ve hükümlerde kadıların, sipahilerin, voyvoda ve paşaların, evkaf mütevellilerinin ve tımar erlerinin; acemi oğlan alınmasında görevli yeniçeri ağasına yardımcı olmaları fakat acemi oğlan kaçırtmak, evinde saklamak gibi sözler vererek para almamaları bildiriliyor ve teftişle bu gibi suçların tespit edileceği ve gereken cezaların verileceği de açıklanıyordu.

Ayrıca acemi oğlanların alındığı köy ve kasabalarda oğlanları gizleyerek toplanma yerine getirmeyenler de olduğu bazı fermanlarda yazılıdır. 1573 tarihli Karaman vilayetindeki kadılara yazılan hükümde, görevli yayabaşılara bu gibi durumlarda yardımcı olmaları emredilmişti.[45]

Bununla beraber Hıristiyan reayadan acemi oğlan alınması bir vergi anlamında olduğundan bazı kasaba ve köy sakinleri yaptıkları bir devlet hizmetine karşılık para olarak ödediği vergilerden muaf tutulduğu gibi acemi oğlan vermekten de muaf tutulmuştu. Belgelere göre Filibe'de Yeniköy denilen köyde derbendçiler, Doğu Karahisar'da şap madeni işçileri, köprü tamirinde görevli varoş reayası cizye, ispenç gibi vergilerle birlikte yeniçeri için oğlan vermekten de muaf sayılmışlardır.[46]

Acemi oğlanlar İstanbul'a vardıklarında iki-üç gün dinlendirilir, sonra kelime-i şehadet getirtilir ve Müslüman yapılırlardı. 1610 yılında İngiliz seyyah George Sandys, acemi oğlanların sünnet edilirken isimlerinin değiştirildiğini yazar. Buna dair bir bilgiye Osmanlı kaynaklarında rastlanmadı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, acemi oğlanların deftere kaydedildikten sonra Acemi Ocağı cerrahının hazır bulunduğunu ve sünnet edildiklerini yazar. Sünnet merasiminden az önce kayıt sırasında isimlerinin değiştirildiği anlaşılır.

Acemi oğlanlar yeni Türk isimleri ile "eşkal defterine" yeniden kaydedilirlerdi. Bu deftere onların kişiliği ve dış görünüm-

45 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 96, 105 ve 107.

46 *A.g.e.*, s. 109-110.

leri hakkında ayrıntılı bilgi, daha onlar köy ve kasabalarından alındıklarında yazılmış olurdu. Uzunçarşılı'nın yayımladığı 977 (H) tarihli bir belgede buna bir örnek vardır: "Hızır nam acemi oğlan Müslüman olmadın kendunun adı Sotiri ve babasının adı Yorgi olup uzun boylu, sarışın, gök gözlü, kumral saçlı, sağ kaşı üzerinde yareciği ve sağ kulağında ve ellerinde dahi benleri olup hâlâ tahminen on yedi yaşında olup..."[47] Eşkal defteri yeniçeri ağasının dairesinde muhafaza edilirdi. Saraya gönderilecek olan acemi oğlanların defteri sadrazam tarafından padişaha takdim edilirdi.

İstanbul'a getirtilen oğlan kafileleri arasında kanuna uygun bulunmayanlar acemi oğlan yapılmaz, doğrudan tophaneye veya cebehaneye verilirdi. Ayrıca İstanbul'a sevk edilirken hastalanarak yolda kalan veya ölen olursa defterden çıkarılır ve nerede hastalandı ise veya ölmüşse o bölgenin kadısından ilam alınırdı. Hasta iyi olunca ve İstanbul'a gönderildiğinde yeniçeri ağası huzurunda muayeneden geçirilirdi.[48]

İstanbul'a sevk edilen oğlanlara ne zaman acemi oğlan denildiğine dair bazı kaynaklarda farklı bilgiler vardır. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre İstanbul'a getirtilen oğlanlar Türklerden toprak sahibi çiftçilerin veya önemli mevkilerdekilerin hizmetine verildikten veya diğer ocaklarda birkaç yıl hizmet gördükten sonra Acemi Ocağı'nda eğitime başladıkları zaman acemi oğlan olabilirlerdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İstanbul'a kafileler halinde sevk edilen oğlanların İstanbul'da muayeneden geçirildikten ve kabul edildikten sonra onlara acemi oğlan ismi verildiğini yazar. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt İstanbul'a getirildikten sonra bu oğlanlara acemi oğlan denildiğini yazar.[49]

Acemi oğlanların en zeki ve kabiliyetli olanları Topkapı Sarayı'na ve diğer saraylara gönderilmek üzere seçilirlerdi. 15. yüz-

---

47 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 23 ve 83; G. Sandys, *Travailes*, s. 37; 1656'da Fransız seyyah Thévenot, "Hıristiyan tebaadan vergi olarak alınan çocuklar devşirilir" der (M. De Thévenot, *Relation d'un Voyage*, s. 132).

48 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 25.

49 *A.g.e.*, s. 21; H. Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62-63; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, Haz. A. Özcan, s. 41.

yıl sonlarında Cantacasin, saraya alınanların sayısının pek az olduğunu ve sarayda bakılıp eğitildiklerini kaydeder.[50]

1610'da İngiliz seyyah George Sandys'in yazdığına göre saraya alınanların hepsi devşirme kökenli acemi oğlanlar değildi. Aralarında 16, 17 veya 18 yaşlarında savaş esirleri de olurdu. Sandys bu esirler hakkında kendi görüşlerini şöyle açıklar: "Bu dönmeler dinlerini ve memleketlerini terk etmiş Hıristiyanlardır. Bunlar İstanbul'da doğmuş Türk addedilir. Kimse onları tanımazken şimdi devletin paşası olmuşlardır."

Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre saraya alınanlar, Arnavutluk ve Bosna'dan oğlanların yanı sıra sınır beylerbeylerinin hükümdara hediye olarak gönderdiği oğlanlar veya ölen vezirlerin satın alınmış köleleriydi. Gerek devşirme gerekse esir kökenli olanlar Padişahın sarayında uzun süre hizmet ederlerdi. Hizmet sürelerinin eskiliğine göre saraydan dışarı hizmete çıkarıldıklarında hükümdara ve devlete sadakatle çalışırlardı. Koçi Bey kaydındaki açıklamada bu özellikler belirtilir: "Talim ve tahsilleri en yüksek bir derecede idi. Yetiştikleri Osmanlı Devleti'nde Padişah uğruna şirin canlarını fedâ ederlerdi."

İstanbul'daki Venedik *bailo*'su Bernardo Navagero (1507-1565) Sadrazam Rüstem Paşa ile diplomatik görüşmeleri sürdürürken Venedik Senatosu'na iletmek üzere Osmanlı sarayı, ordusu ve devlet teşkilatı hakkında önemli bilgiler toplamıştı.

Navagero'nun yazdığına göre iç oğlan (gulâm/gılman) denilen saraydaki oğlanlar savaş esirleri arasından veya Hıristiyan tebaanın oğullarından seçilirdi. Bunlar iyi ahlâklı ve sıhhatli çocuklardı, özel eğitimle ve enderunda iç oğlan olarak yetiştirilirlerdi. Bunlara 8 aspres (akçe) yevmiye verilirdi.

Saraya ilk getirildiklerinde en iyileri Topkapı Sarayı'na, diğerleri Edirne, Bursa, Gelibolu ve Galata saraylarına gönderilirlerdi. Topkapı Sarayı'nda iç oğlan olarak kalanlara okuma-yazma ve İslamiyetin esasları öğretilirdi.

---

50 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 101-102; Saray hizmetine verilen gençlerin eğitimi için Yavuz Selim Galatasaray'da bir okul açmıştı. (Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1976, s. 85.

1634 yılında İngiliz seyyah Henry Blunt, bu çocuklara okuma-yazma, Arapça anlama, ok atma ve diğer silahların kullanımının öğretildiğini yazar. Navagero'nun kaydına göre genç iç oğlanlar 14 yaşına kadar sarayda (Topkapı Sarayı) "küçük oda" denilen dairelerinde kalır ve burada Türkçe, Arapça, Farsça ve okçuluk öğrenirlerdi. 15 yaşına geldiklerinde "büyük oda" denilen dairelerine geçer, aynı öğretime devam ederlerdi. Büyük oda kısmında iken onlara 8 aspres gündelik ve elbiseler verilirdi. Sonra yeni bir seçimden geçerlerdi, buna "çıkma" denirdi. "Çıkma"dan sonra iki yıl boyunca kilerde kilercibaşının emrinde 30 akçe gündelikle çalışırlardı.

Saraydan çıkan iç oğlanların bir kısmı sipahi oğlan olurlar ve günde 28 aspres (akçe) alırlardı. Diğerleri hazine ve kilerden sorumlu daha yüksek mevkide görevliler olurlar ve günde 40 aspres (akçe) alırlardı. En iyileri "Has Oda"dan çıkanlardı ve en yüksek mevkilere getirilirlerdi. 1611'de İskoç seyyah William Lithgow, bunların daha sonra beylerbeyi, vezir, askerî ve idari yönetici olduklarını yazar.

Saraya alınacak olan acemi oğlanlarla esir veya köle oğlanları sarayda saray ağası gözden geçirir, "sarayı âmire hocası" da hazır bulunurdu.[51]

Saraya alınmayanlar Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftlik sahipleri ve önemli mevkilerde olanların hizmetine verilirdi, birkaç yıl bu hizmette bırakılırlardı.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre 1630'larda Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftlik sahiplerinin hizmetine verilen acemi oğlanlar "ikişer filoriye" bu çiftlik sahiplerine satılırdı. *Koçi Bey Risalesi*'nde "satılır" denilmekle beraber bu tür satış birkaç yıllığına kiralama anlamındadır.

Çiftçilerden alınan para, acemi oğlan Anadolu'ya verilmişse Anadolu ağası ve kâtibine, Rumeli'ye verilmişse Rumeli

---

51 G. Sandys, *Travailes*, s. 38; *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Z. Danışman, s. 8; Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman à l'époque de Süleyman le Magnifique", Comité International d'Études Pré-Ottomanes VI. Symposium, Cambridge, Temmuz, 1984, *Varia Turcica*, IV. Ed. Jean Louis Bacqué-Grammont, İstanbul-Paris-Leiden, 1987, s. 135-145; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, cilt I, s. 64; Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62-63; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 23.

ağası ve kâtibine ödenirdi. 16. yüzyıl ortalarında Navagero'nun yazdığına göre ise acemi oğlanlar Türk ailelere 25 aspres'ye kira ile verilirdi. Her acemi oğlan için kira bedeli alınmasının nedeni acemi oğlanların "devlet hizmetindeyim" diyerek emrine verildikleri ailelere karşı itaatsizlik ve saygısızlık etmelerini önlemekti. Acemi oğlanlar Türk ailelerin yanında tarım yaparak ve diğer işlerde çalışarak Osmanlı âdetlerini ve ahlâkını ve Türkçe'yi öğrenirlerdi. Acemi oğlanların Türk çiftçilerin emrinde kira karşılığında görevlendirilmeleri "devşirme kanunu"nun uygulanmasından önce âdetti. "Pençik oğlanları" az bir bedel karşılığı Türk çiftçilerin hizmetine verilirlerdi.

Anadolu ve Rumeli'de Türk ailelerin hizmetinde eğitilen acemi oğlan.

Acemi oğlanların Türk ailelerin hizmetinde kaldıkları süre Navagero'nun yazdığına göre iki ile altı yıl arasında değişirdi. Koçi Bey bu sürenin dört veya beş yıl olduğunu yazar. Durumlarına göre hizmet sürelerini tamamlayan acemi oğlanlar İstanbul veya Gelibolu'daki Acemi Ocağı'nda boşalan yerlere atanırlardı. Devşirme kanununa göre acemi oğlanlar köy ve kasabalarından ilk defa İstanbul'a sevk edildiklerinde Rumeli'den getirilenler Anadolu ağası tarafından Anadolu'ya, Anadolu'dan getirilenler de Rumeli ağası tarafından Rumeli'ye gönderilirdi. Her iki ağanın İstanbul'da ve bulundukları Rumeli ve Anadolu'da kethüdaları vardı. Kethüdaların emrinde on-on beş asker olurdu. Türk ailelerin hizmetine verilen acemi oğlanlar bu kethüdalar tarafından teftiş ve kontrol edilirdi. Kethüdalar ayrıca Acemi Ocağı'nı ve diğer ocaklarda gö-

revlendirilmiş acemi oğlanları da yeniçeri ağası adına denetler ve kontrol ederlerdi.[52]

Acemi oğlanların Acemi Ocağı'nda askerî eğitime başlamaları

Türk çiftlik sahiplerinin yanında eğitim ve hizmetlerini belli bir süre içinde tamamladığı kabul edilen acemi oğlanlar genellikle İstanbul'daki Acemi Ocağı'na gönderilirlerdi. Burada merasimle "oda" denilen askerî birliklere ayrılırlar ve Acemi Ocağı'na kaydedilirlerdi. 15. yüzyıl görgü tanıklarından T.S. Cantacasin'in yazdığına göre kayıt merasiminde yoklama subayı, elindeki parşömen rulodan onların isimlerini okuyarak her birini gönderileceği "oda"nın odabaşına takdim ederdi.

Düzgün bir sıra oluşturan ve hazır bekleyen acemi oğlanlardan ismi okunan, koşar adımla odabaşının önüne gelirdi. Odabaşı her yeniçeri adayının kulağının üst kısmına eliyle hafifçe vururdu. Bu, onlara görevlerini ve itaatli olmalarını hatırlatan sembolik bir hareketten ibaretti. Acemi Ocağı kışlasında kumandanlarının bölüklerine veya diğer bir deyişle odalarına ayrılırlardı. Burada silah talim ederler, yalnız askerlikle ilgili şeyleri öğrenirlerdi. T.S. Cantacasin, acemi oğlanların kışladan hiç çıkarılmadıklarını yazar. Onlarla beraber kışlada yaşlı ve tecrübeli yeniçeriler kalırlardı. Savaş usullerini, askerî eğitimleri bu yaşlı ve tecrübeli yeniçerilerden öğrenirlerdi. Buradaki askerî eğitimleri yeterli görülünce Yeniçeri Ocağı'na kaydedilirlerdi. Yeniçeri oldukları zaman aldıkları ilk ücret günde 3-4 aspres idi.[53]

---

52 *Koçi Bey Risalesi*, s. 14; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman à l'époque de Süleyman Magnifique", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987 içinde, s. 135-145; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 11, 24, 26 ve 29; 15. yüzyıl sonlarında acemi oğlanlar sadece Anadolu'ya gönderilirler buradaki Türk çiftçilerin hizmetine verilirlerdi, Rumeli'ye gönderilmezlerdi. (T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 103). Eseri 15. yüzyıl kaynakları arasında iyi bilinen Halkondil, acemi oğlanların yalnız Anadolu'ya gönderildiğini yazmıştır (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 12).

53 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 103-104; Aaron Hill, *A Full and Just Account...*, s. 21; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 38 (İ.H. Uzunçarşılı, ace-

Acemi oğlanların İstanbul'daki Acemi Ocağı'na gönderilmeleri usulen belli kurallara bağlıydı. Öncelikle, Acemi Ocağı'ndan yeniçeri olarak ayrılanlardan boşalan yerlere ve diğer nedenlerle acemi oğlan ihtiyacına göre belli sayılarda acemi oğlan alınırdı. Bu, divandan gelen yazılı bir hükümle yeniçeri ağasına bildirilirdi. Anadolu'daki ve Rumeli'deki Türklerin yanında bulunan acemi oğlanların yıl sayısına göre en çok hizmette kalmış olanlardan istenilen sayıda acemi oğlan, Anadolu ve Rumeli ağaları tarafından İstanbul'a sevk edilirdi. Anadolu ve Rumeli ağalarının huzurunda deftere göre iyice incelendikten sonra birer akçe gündelik ücretle Acemi Ocağı'na kaydedilirlerdi ve buna "ulufeye yazılma" denilirdi. Kanuna göre Acemi Ocağı kâtibi onların odalara dağıtımından sorumluydu. Onların isimlerini ve ayrıldıkları odalarını ağa kethüdasının denetiminde ağa divanı kâtibi kaydederdi. Bu kaydı yeniçeri ağası resmî mühürle mühürler ve yeniçeri kâtibine gönderirdi. Böylelikle acemi oğlanlar ulufe veya maaş defterine kaydolurlardı.

Gelibolu Acemi Ocağı'nda, yeniçeri olarak ayrılanların yerine Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftlik sahiplerinin yanında hizmet ve eğitim görmekte olan acemi oğlanlardan istenilen sayıda gönderilirdi. Bunun için Gelibolu ağası veya Gelibolu Acemi Ocağı'ndan bir çorbacı İstanbul'a davet edilirdi ve ihtiyaca göre Gelibolu Acemi Ocağı'ndaki sekiz bölüğe gönderilecek acemi oğlanların dağıtımı yapılırdı. Genellikle Gelibolu'daki acemi oğlan sayısı 400 veya 500 kadardı.[54]

İngiliz seyyah Aaron Hill acemi oğlanların Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftlik sahiplerinin hizmetinde bulunma dönemini genellikle 16 yaşına kadar tamamladıklarını yazar. Bu hizmet süresi en az üç yıl ve en fazla sekiz yıldı.[55]

---

mi oğlanların kayıt merasimini P. Ricaut'dan nakleder. Muhtemelen P. Rycaut kaynak olarak T.S. Cantacasin'den yararlanmıştır.)

54 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 38, 36; A. Hill, *A Full and Just Account...*, s. 20.

55 *A.g.e.*, s. 20; *Koçi Bey Risalesi*, haz. Z. Danışman, s. 14; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt I, s. 38.

Acemi oğlanların kışlaları (odaları)

Acemi oğlanlar İstanbul'da Acemi Ocağı'na ulufeli olarak kaydedildikten sonra onlar için inşa edilmiş olan kışlalarında kalırlardı. Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre bu kışlalarda 4-5 yıl askerî eğitim aldıktan sonra kapıkulu yaya ocakları ve diğer hizmet kurumlarında görevlendirilirlerdi. Koçi Bey bu kışlalardan "saraylar" diye bahseder.

Acemi oğlanlar kışlası *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre Şehzade Mehmed Camisi ve eski odalar denilen yeniçeri odaları civarında idi. Kaynaklara göre Anadolu ağasının da ikamet ettiği kışlada II. Mehmed'in inşa ettirdiği bir mescit ve Yavuz Selim zamanında inşa edilmiş olan bir hamam vardı. Mescidin imam ve müezzini acemi oğlanlar arasından seçilir ve 7-8 akçe ücretle atanırdı. Hamamda ayrıca bir berber de acemi oğlanlara bir akçe karşılığında hizmet verirdi. Kışlalara ait büyük meydanda acemi oğlanların ulufeleri verilirdi. Bu meydanda cezalı olan acemi oğlanlar için bir de hapishane vardı. Kışlaların kapılarını açmak ve kapamakla görevli olan ikişer kapıcı acemi oğlanların kıdemli olanlarından seçilirdi. Kapıcılar görevlilerden başka kimsenin kışlaya girmesine izin vermezlerdi.[56]

Acemi oğlanların ocağa kayıt merasiminde dağılımlarının yapıldığı odaların sayısı otuz kadardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde otuz oda olduğu yazılıdır. Diğer kaynaklara göre farklı tarihlerde oda adedi otuz bir ile otuz dört arasında değişir. Her odada genellikle otuz oğlan kalırdı. Navagero, yirmi beş veya otuz kişilik gruplar halinde odalarda kaldıklarını yazar.[57]

56 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, s. 34; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 48; Marsigli odaların caminin civarında olduğunu yazar (Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 77).

57 M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman a l'époque de Süleyman le Magnifique", CIEPO VI. Symposium, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987 içinde, s. 142; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 48.

Maaşları

17. yüzyılda acemi oğlanların maaşları bir akçeden başlayarak yedi buçuk akçeye kadar yükselirdi. Marsigli her acemi oğlanın yedi buçuk aspre gündelik aldığını yazar. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde yedi buçuk akçeden kesinlikle fazla olmadığı kaydı vardır.

Acemi oğlanların toplam yevmiyeleri 8.950 akçe ve üç ayda bir verilen maaşları yıllık toplam 60.000 akçe idi. Her üç ayda bir maaşları Acemi Ocağı kışlaları meydanında verilirdi. Maaş dağıtımı bölük kumandanları (çorbacı) ve bölükbaşıların huzurunda yapılırdı.

Her ulufe için önceden hazırlanan ayrı bir defter tutulurdu. Acemi Ocağı maaş defterleri yeniçeri kâtibi dairesinde yazılır ve muhafaza edilirdi. Her defter üç nüsha yazılırdı. Birinci defter (esas) yeniçeri kâtibi dairesinde, ikinci defter (esas defterin ikinci nüshası olduğundan buna "mükerrer" denirdi) yeniçeri ağası kaleminde bulunurdu. Üçüncü defter (üçüncü nüsha) denetlemesi ve incelemesi için hükümdara takdim edilirdi, bu deftere "hazine" denirdi. Acemi oğlanlardan gündelikleri bir akçe olanlara ayrıca ayda beş akçe verilirdi, bununla ayakkabı ve berber giderlerini karşılarlardı. Acemi oğlanların çoğu bir akçe yevmiye alırlardı, ancak görevlerinde yararlı oldukça yevmiyeleri birer veya ikişer akçe artırılırdı.

Acemi Ocağı'nda, sarayda ve şehirdeki çeşitli kurumlarda görev yapan acemi oğlanların maaşları üç ayda bir verilirdi. 17. yüzyıl ortalarında İngiliz görgü tanığı Robert Withers'ın kaydına göre İstanbul'un dışında diğer saraylarda ve kurumlarda olanların maaşları ise, başdefterdar onları yerlerinde ziyaret ederken ve çalışmalarını denetlerken ödenirdi.[58]

Acemi oğlanlar gündelik ücretleriyle günlük yiyeceklerini satın alırlardı. Her gün, her bir oda, günlük yiyeceklerini satın almak için toplam 25 aspres harcardı. Her odada acemi oğlanlar kendi aralarında sıra ile yemeklerini pişirirlerdi. Ayrıca her

58 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 49; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 316; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 48-50.

oda, ayda bir toptan alınan pirinç, yağ, odun ve mum giderlerini de kendi karşılardı.[59]

Giysileri

Acemi oğlanlar, Selanik kumaşından (çuha) mavi bir elbise giyerlerdi. Diz altına kadar uzanan bir cüppe şeklindeki bu kıyafete "dolama" denirdi. Bele kadar önden düğmeliydi ve etek kısmı genişti. Önde eteğin iki ucu bele sokulurdu. Belde çizgili kuşaktan bir kemer vardı. Bu kuşak sol kolun altında bağlanırdı. Belde ayrıca bir şeritle bağlı küçük bir hançer öne doğru asılı olurdu. Dolamanın altına gömlek ve şalvar, üstüne ise kaput veya yağmurluk giyerlerdi. Başlarına külah giyerlerdi.[60] 1610'da İngiliz seyyah George Sandys'in yazdığına göre acemi oğlanlar sakal-bıyık bırakamazlardı. Bu, onların hizmete bağlı olduklarını simgelerdi. Sandys, acemi oğlanların cüppe ve kaputlarından bahsederken uzun papaz cüppeleri gibi olduklarını yazar.

Anadolu ve Rumeli'de Türk çiftçilerin hizmetinde olan maaşsız acemilerin giysileri daha farklıydı. Gömlek üstüne kısa cüppe giyerlerdi. Cüppenin kolları dirsek hizasına kadar uzundu. Belde kuşağın bağlandığı yerde bir bıçak takılı olurdu. Başlarına ulufeli acemi oğlanlar gibi sarı külâh giyerlerdi. Acemi oğlanların ve acemilerin giysileri devlet tarafından verilirdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre acemi oğlanların astarsız çuhaları Acemi Ocağı meydanında çorbacıları tarafından dağıtılırdı.[61]

---

59 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 82; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman à l'époque de Süleyman le Magnifique", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris 1987, s. 142.

60 George Sandys, *Travailes*, s. 37; Eserleri 1560 ve sonrasında Venedik'te yayımlanan Sansovino'nun kaydına göre bu devirde Venedik'te giyilen *dulimano* denilen giysi aynı devirde Türkiye'de giyilen "dolama"dan farksızdı. Bununla beraber Venedik'te daha kısa etekli tünik biçimi giysilere de "dulimano" denirdi. (J.M. Rogers, "An Ottoman Palace Inventory of the Reign of Bayezıd II", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 39-53.

61 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 51-52; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 49.

Acemi oğlanların subayları ve disiplini

Acemi Ocağı'nda askerî eğitim alan acemi oğlan.

İstanbul Acemi Ocağı'nın ağası olan İstanbul ağası, acemi oğlanların ve subaylarının en yüksek amiriydi, disiplin ve yönetimden sorumluydu. Acemi Ocağı'nın disiplin ve idaresi ile görevli en yüksek rütbeli subay ise kethüdaydı. Kethüdadan sonra çavuş, Acemi Ocağı'nın en önemli subaylarındandı. Aşçıbaşının da bu iki subay kadar önemli bir mevkii vardı. Aşçıbaşı, kethüda ve çavuş ile birlikte kol gezer, üçü devamlı olarak acemi oğlanları ve ocağı kontrol altında bulundururlardı. Bu subayların terfileri de birbiriyle bağlantılı idi. Aşçıbaşı terfi ederse çavuş olurdu. Çavuş terfi ederse Acemi Ocağı kethüdası olurdu.

16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bulunan Venedik *bailo*'su Navagero, Acemi Ocağı'ndaki aşçıbaşının ocağın domestik işlerinden (levazım), bölükbaşının da acemi oğlanların disiplininden sorumlu olduklarını yazar. Uzunçarşılı, Acemi Ocağı'nın birinci ağa bölüğünün acemi oğlan sayısı bakımından kalabalık olduğu için dokuz bölüğe ayrıldığını ve bu kısımdaki her bölüğün en eski (kıdemli) acemi oğlanına "bölükbaşı" denildiğini yazar.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ndeki kayda göre acemi oğlanların odalarının meydanlarında görevli olan kapıcılar terfi edince bölükbaşı olurlardı. Bölükbaşı terfi ederse meydan kethüdası olarak atanırdı. Meydan kethüdası suçlu bulunan

acemi oğlanlara verilen cezayı uygulamakla görevliydi. Dört meydan kethüdası vardı; onları diğerlerinden ayıran farklı elbiseleri ise kırmızı "barata" üzerine keçeden fular veya mendil sarmaları ve siyah "tomak" ve siyah "yaşmak" giymelerinden belli olurdu. Bunların emeklileri yedi buçuk akçeye kadar maaş alırdı, müteferrikalarının da maaşları yüz akçeye kadar artardı.

Marsigli, Acemi Ocağı odalarının meydanlarındaki kapıcılar için "Bizim subaylarımız (sergent) gibidir," der. Acemi Ocağı'nda birinci ağa bölüğünün dokuz bölüğünden sorumlu bir başbölükbaşı vardı. Başbölükbaşına aynı zamanda aşçıbaşı vekili de denirdi.[62] Acemi Ocağı'nda her odanın "yayabaşı" denilen bir subayı vardı, buna "çorbacı" da denirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın ağa bölüğü subayları da "çorbacı" olarak bilinirdi. Acemi Ocağı çorbacıları yeniçeri çorbacıları gibi divan toplantısına katılırlar, divanda yerlerini alırlardı. On sekiz akçe ulufeleri vardı. Ulüfelerine ek olarak ayrıca birer okka ("vakıyye") et verilirdi. Çorbacılar İstanbul ağasına bağlıydılar. Acemi Ocağı ağası olan İstanbul ağası, Acemi Ocağı subaylarının en yüksek amiriydi. Divana giderken kadife kaplı kaftan ("üst") ve mücevveze denilen silindir şeklinde, tepesi kırmızı renkte yüksek bir serpuş giyerdi.

Acemi Ocağı kâtibi divanda toplantıya katılırdı. Divana gittiğinde üstü kadife kaplı, samur kürk kaftan giyer, atına gümüş topuz taktırırdı. Divanda "fodla" kâtibinin mertebe olarak bir altında otururdu. Acemi oğlan kâtibi Acemi Ocağı'nın 31. bölük çorbacısı idi. Her iki görevi de yapardı.

Acemi Ocağı subaylarından yayabaşılar ve bölükbaşılar başlarına börk giyerlerdi. Acemi Ocağı yayabaşıları arasından görevle atanarak eyaletlere gönderilenlere 20.000 akçe geliri olan zeamet verilirdi. Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre sipahi olmayan askerî görevlilere maaş olarak toprak verilir ve buna ar-

---

62 M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman à l'époque de Süleyman le Magnifique", CIEPO VI. Symposium, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987 içinde, s. 142; I.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 45-46.; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 49; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 78.

palık denirdi, geliri 19.999 akçeye kadar çıkardı. Acemi oğlan yayabaşılarına verilen zeamet bir çeşit arpalıktı.[63]

İstanbul'da görevli Acemi Ocağı yayabaşıları terfi edince Yeniçeri Ocağı yayabaşıları olarak atanırlardı. Terfi edenlerin arasında ayrıca sipahi olarak 20 akçe ulufe ile atananlar da olurdu.

Yayabaşıların Acemi Ocağı'ndaki görevleri oldukça geniş kapsamlıydı: Kendi oda ve bölüklerinin devamlı yoklamasını yaparlar, kaçak varsa bunların isimlerini Acemi Ocağı kâtibine bildirirlerdi. Ayrıca İstanbul ağasının emrinde çalışan acemi oğlanları denetler ve bunların yaptığı kalafatçılık işleri arasında divana ve depolara odun taşınmasını ve bunun gibi diğer işleri güvenlik ve işletme açısından kontrol ederdi.

Acemi oğlanların kışladaki eğitimlerinde yapılan askerî talimler kadar disiplinli yetişmelerine de önem verilirdi. 1610'da İngiliz seyyah Sandys'in yazdığına göre onlara açlığa, susuzluğa tahammül edebilmeyi ve devamlı askerî talimler yaptırırlardı. 15. yüzyıl sonlarında Cantacasin ve 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, acemi oğlanların büyüyüp kuvvetlendikleri zaman gemi inşaatlarında, gemilerde ağır işlerde görevlendirildiklerini yazarlar. Cantacasin, "acemi oğlanların ağır işlerde çalıştırılmasının nedeni onların sabırlı ve kuvvetli olmaları içindir," der.[64]

Acemi oğlanlardan görevde ve disiplinde suçlu bulunanlara ceza verilir ve cezayı genellikle meydan kethüdası uygulardı. Ceza ise, dövmek ve zindana kapatmaktı. Cezanın verilmesi ve uygulanması ancak suçlu olan acemi oğlanın üyesi olduğu odanın odabaşısının (yayabaşı) izniyle olabilirdi. Çünkü, suçluyu ancak kendi yayabaşısı (odabaşı) cezalandırırdı.

İstanbul ağasının emrinde çalışanlardan görevinde kusurlu veya disiplinsiz olanlara İstanbul ağası ceza veremezdi, bağlı olduğu odada cezası verilirdi.

Meydan kethüdası terfi edince yeniçeri ağa bölüklerinden sekban ve zağarcı bölüklerine atanırdı. Acemi oğlanlar İstanbul

---

63 *Koçi Bey Risalesi*, s. 8; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 46; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 48.

64 Sandys, *Travailes*, s. 37; Cantacasin, T.S., *Petit Traicte...*, s. 101-102; H. Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62-63.

dışındayken görevli oldukları eyaletlerde kazalardaki yeniçeri serdarlarına bağlı oldukları için aralarından suçlu olanların cezasını serdar verirdi.

Acemi oğlanların hizmetleri

Acemilerden Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçilerin hizmetinde belli bir süre kalmış olanlar arasından ihtiyaca göre bir kısmı Acemi Ocağı'na kayıtla alınırken bir kısmı da diğer askerî ocaklara ve kurumlara kaydedilerek verilirdi. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre acemi oğlanların cebeci, topçu, top arabacıları gibi diğer ocaklara dağılımı yapılırken acemi oğlanların isteklerine ve yeteneklerine göre yapılmasına önem gösterilirdi.

Acemi oğlanların görev dağıtımı kurallara göre yapılırdı. Bunun için yeniçeri ağasına yazılmış hükümlerde hangi hizmetlere ne kadar acemi alınacağı bildirilirdi. Yeniçeri ağası Anadolu ve Rumeli ağalarına bu hükümlere göre yapılması gerekeni bildirir ve acemileri İstanbul'a getirtirdi. Türklerin yanında hizmet gören bu acemilere ulufesiz denirdi. Bunlar öncelikle Acemi Ocağı'na ve ulufe defterlerine kaydedilir, ulufeli olurlardı. Bundan sonra kara ve deniz kuvvetlerindeki diğer ocaklara veya hizmetlere atanırlardı.[65]

Acemiler, Acemi Ocağı'na ve diğer ocaklara alınırken daha önceden isim ve kimliklerine ait bilgilerin kayıtlı olduğu defterler incelenir, buna göre isim ve kimlikleri yeniden kontrol edilirdi.

Bununla beraber Acemi Ocağı'ndaki acemi oğlanlardan kışlada uzun zaman talim ve eğitim görmüş olanlar da diğer ocaklara ve hizmetlere atanırdı. 1577 tarihli ve yeniçeri ağasına hitaben yazılmış olan hükümde Edirne Sarayı bostanlarında bostancıbaşının arzı üzerine 67 nefer bostan oğlanı eksik olduğundan (tamamı 467 nefer) 67 neferin ulufeli acemi oğlanlardan gönderilmesi emredilmiştir.

1578 tarihli hükümde saray bahçesi için "Türk üzerinde olan

65 *Koçi Bey Risalesi*, haz. Z. Danışman, s. 15; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 45-47.

acemi oğlanların eskilerinden" 150 nefer acemi oğlan yazılarak defteri ile sarayın bostancıbaşına teslimi emredilmişti.[66]

Diğer ocaklara verilenler bununla ilgili askerî eğitimleri alırlardı. 1571 tarihli ve yeniçeri ağasına yazılan hükümde topçubaşının arzı üzerine "Türk üzerinde" hizmet süresini doldurmuş acemi oğlanların iri yapılı olanlarından 100 oğlanın Tophanede görevlendirilmek için teslim edilmesi emredilmiştir.

Bu hükümde ayrıca şehremininin de fikri alındıktan sonra uygun bir yerde bir talimhane inşa ettirilmesi de bildirilmiştir.[67] Acemi oğlanlardan bir kısmı saraya odun ve kar taşıyan gemilerde görevlendirilirlerdi. Bu gemiler İzmit ve Mudanya'dan bu gibi malzemelerin nakliyatında kullanılır, Gelibolu-Çardak ve Üsküdar-Beşiktaş arasında işlerdi.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde acemi oğlanların bir kısmının İstanbul Acemi Ocağı ağası olan İstanbul ağasının denetimindeki işlerde görevli oldukları yazılıdır. Bu tür işlerden biri 82.000 çeki odunun odun ambarına taşınmasıydı.

Ayrıca saray mutfağına iki araba ile ambardan odun taşınırdı. Marsigli, 1680'lerde araba sayılarının dört olduğunu yazar. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nin IV. Mehmed devrine ait olduğu bilindiğine göre 17. yüzyıl sonlarında saraya taşınan odun ve araba sayısının artmış olduğu anlaşılır.

Bu gibi işlerden sair örnekler vermek gerekirse, örneğin yeniçeri ağasının nezaretinde İzmit'e işleyen ve odun nakleden gemilerde on-on beş acemi oğlan çalışırdı. Buzhane ve karhanelerde yirmişer, otuzar acemi oğlan hizmet görürdü. Ayrıca, yeniçeri ağasının falakasını taşımak ve yeniçeri ağası kol gezdiği zaman nöbetle "kol"a gitmek bunların görevi idi.

Bunlara kalafatçılar denirdi. Sayıları beş yüz-altı yüz kadardı. Kalafatçıların odaları Acemi Ocağı odalarından başka yerlerde idi. İki odaları vardı, biri Galata'da Kürkçü Kapısı'nda, diğeri ise Kurşunlu Mahzen yakınlarında idi. Daha sonra bunlar

---

66 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 120; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman...", CIEPO VI. Symposium, *Varia Turcica IV*, s. 142.

67 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 119.

yanmış ve tersane gözünde inşa edilmiştir. Marsigli, kalafatçılar için "oturaklar" der, sayılarının 430 olduğunu ve her odada 60, 80 veya 100 oğlan olduğunu yazar. Acemi Ocağı kâtibinin bu kalafatçıların başkanı olduğunu ve her odada üç subayın görevli olduğunu kaydeder. Bu subaylar çorbacı, meydanbaşı ve kapıcı idi.[68]

Acemi oğlanlardan bir kısmı imparatorluk donanmasında denizci olarak yetiştirilir ve donanmada bir hizmete atanırlardı. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki Venedik *ballo*'su Navagero, onların kara kuvvetlerinde olduğu gibi deniz kuvvetlerinde de görevlendirildiklerini yazar.

Osmanlı belgelerinde buna dair örnekler vardır. 1568 tarihli hükümde imparatorluk donanmasına ait dört gemiye "Türk üzerinde" olan "ulufesiz" oğlanlardan üç yüz nefer gönderilmesi bildirilmiştir. Usulen bu üç yüz nefer oğlanın önce Acemi Ocağı'na kaydedilip ulufeye yazılması ve sonra gemilere atanması emredilmiştir.

1585 tarihli hükümde aynı yıl denize açılan imparatorluk donanmasına ulufeli acemi oğlanların yararlı ve emektarlarından dört yüz nefer atanması emredilmiştir. Ancak bu ulufeli ve yaşını almış olan acemi oğlanların önce "kapuya çıkması" (yeniçeri olması) ve sonra donanmaya atanması bildirilmiştir.[69]

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, acemi oğlanların deniz aşırı uzak eyaletlere görevle atandıklarını yazar. Osmanlı arşiv belgelerinde bu görevlerin niteliğine dair örnekler vardır.

1568 (h. 976) tarihli ve yeniçeri ağasına yazılan hükümde Mısır'a görevle gönderilen yayabaşılar ve bölükbaşılara ikişer hizmetkâr lazım olduğundan ulufeli kırk acemi oğlanın "kapuya çıkarılıp" (yeniçeri yapıldıktan) sonra Mısır'a giden yayabaşılar ve bölükbaşılarla birlikte Mısır'a gönderilmeleri emredilmişti.

Deniz aşırı eyaletlere atanacak olan ulufeli acemi oğlanların

---

68 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 48; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 77-78.

69 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 117; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relatiom vénitienne sur l'Empire ottoman...", CIEPO VI., *Varia Turcica IV*, s. 142.

emektar olanları seçilir ve önce Yeniçeri Ocağı'na kayıtları yapılır, sonra bu görevlere gönderilirlerdi.

Acemi oğlanların bir kısmı diğer ağır işlerde çalıştırılırdı. Henry Blunt bu gibi ağır işlerin genellikle bina inşaatlarında taş taşımak, gemilerde tayfalık yapmak olduğunu yazar.

1568 tarihli ve Edirne Sarayı harç eminine yazılan hükümde bu saraya ait inşaatta çalışan acemi oğlanlara amelelik ettikleri ve taş taşıdıkları için "hamallık ider" denilerek, bunlara günde ikişer akçe ve diğerlerine bir akçe verilmesi buyrulmuştu.[70] Acemi oğlanların pek çoğu sarayların bahçelerinde "bostancı" adıyla görevlendirilirlerdi.

Henry Blunt, acemi oğlanların yeteneksiz ve kabiliyetsiz olanlarının bahçelerde ve tayfa olarak gemilerde çalıştırıldığını yazar. Saray bahçelerinde çalışanların görev dağıtımını ihtiyaca göre bostancıbaşı yapardı.

1568 tarihli ve yeniçeri ağasına yazılan hükümde Edirne Sarayı bostancılarından bazılarının öldüğü, bu nedenle sayıları eksik olduğundan Anadolu'dan getirtilen acemilerden yetmiş iki nefer oğlanın saray bahçesinin hizmeti için atanmaları emredilmiştir. Bu acemi oğlanların usulen bu göreve tayinleri için deftere kaydedilmeleri ve defterle birlikte bostancıbaşına gönderilmeleri de ayrıca bildirilmişti.[71]

1572 tarihli ve yeniçeri ağasına yazılan hükümde Edirne Sarayı bahçelerinde hizmet gören acemi oğlanlardan bazılarının öldüğü, bir kısmının kaçtığı ve bu nedenlerle elli dört oğlanın eksik olduğu bildirilmiştir. Aynı hükümde Türk ailelerin yanındaki acemi oğlanlardan en kıdemli ve yararlı olanlarından elli dört neferin bu saraya bahçe hizmetleri için gönderilmesi istenmiştir.[72] Acemi oğlanlar saraylara ait diğer işlerde de görevlendirilirlerdi. Bu hizmetlerdeki acemi oğlanlar ayrı teşkilatlı gruplar oluştururlardı. Her grubun acemi oğlan sayısı farklıydı. İ.H. Uzunçarşılı'nın incelediği 1576 tarihli maaş defterine

70 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, 62-63; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 114 ve 128.

71 Henry Blunt, *a.g.e.*, s. 62-63.; İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 116.

72 İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 120.

göre bu tür hizmet gruplarından "Teberdârân" denilen baltacıların bulundukları her sarayda sayıları farklıydı; 15 ila 60 arasında değişirdi. Örneğin İbrahim Paşa Sarayı'nda 15, Edirne Sarayı'nda 62 oğlan baltacı vardı. Baltacıların görevli olduğu diğer saraylar, Topkapı Sarayı, Eski Saray ve Galata Sarayı idi. 1635 tarihli maaş defterine göre 17. yüzyılda saraylardaki baltacıların sayılarının arttığı anlaşılır (Eski Saray'da 266, Galata Sarayı'nda 45, İbrahim Paşa Sarayı'nda 54).

Acemi oğlan baltacılarının maaşları da farklıydı. Eski Saraydakilerden 87'si sekizer akçe, 7'si beşer akçe, 12'si yedişer akçe, geri kalanı birer akçe alırlardı. Galata Sarayı'ndaki baltacılar birer akçe yevmiyeli idiler, aralarından sadece biri beş akçe alırdı. İbrahim Paşa Sarayı'ndaki (At Meydanı'nda) acemi oğlan baltacılarının maaşları genellikle bir akçe ile dört akçe arasında değişirdi, bununla beraber içlerinden biri sekiz akçe, diğeri yedi akçe, ikisi altışar akçe ve üçü de beşer akçe yevmiye alırdı.

1636 tarihli maaş defterine göre "Câmeşûciyan" denilen ve saray çamaşırcıları olan acemi oğlanlardan 109'u Topkapı Sarayı'nda, 25'i İbrahim Paşa Sarayı'nda, 27'si Galata Sarayı'nda görevliydi. Tabbahin denilen aşçılardan 22'si İbrahim Paşa Sarayı'nda, 205'i Eski Saray'da idi.

"Hasırcıyân-ı hassa" denilen saray hasırcıları 113, "isfinak-i hassa" denilen saray ıspanakçıları 62, "mastgerân-ı hassa" denilen saray yoğurtçuları 20, "mâkiyân-ı hassa" denilen saray tavukçuları 8, "buzciyan-ı hassa" denilen saray buzcuları 18, "cemaat-i kilâr-ı âmire" denilen kiler oğlanları 12 neferdi. Bunların çoğu bir akçe ile iki akçe arası gündelik alırdı, en yüksek gündelik beş veya yedi buçuk akçe idi.[73]

Bu hizmet grupları arasında en önemlisi sekban fırını kısmı idi. Bu fırın Ayasofya yakınında bulunurdu. Subaylara verilen ekmekler bu fırında yapılırdı. Fırın, "fodla fırını" adıyla II. Mehmed devrinde av köpeklerinin beslenmesi kapsamında kurulmuştu. Fodla kepekli undan bir tür pide idi. Fodla fırını özellikle sekban, zağarcı ve haseki ortalarında beslenen av köpekleri için kurulduğundan bu fırına sekban fırını denirdi.

73 *A.g.e.*, s. 75-77.

Fodla fırını ayrı bir bölük olarak kabul edildiğinden fırının başına acemi oğlanlardan biri ekmekçibaşı olarak atanırdı ve on dört akçe yevmiye alırdı. Bunun emrinde elli-altmış kadar acemi oğlanlardan fırın hizmetkârları vardı. Bu fırında emektar olan en eski görevliye kalfa veya "halife" denirdi. Kalfadan bir derece aşağı rütbede olan acemi oğlana "hamurkâr", ondan bir derece aşağı kademede olana da "simitçi" denirdi. 17. yüzyılda kalfanın yedi akçe, hamurkâr ve simitçinin altışar akçe yevmiyeleri olduğu bilinir. Fodla kâtibi, sekban fırınının harç ve masraflarının kaydedildiği defterleri tutan nüfuzlu bir kâtipti, divanda yeniçeri kâtibinin bir alt kademesinde yerini alırdı. Fodla kâtibi terfi edince yeniçeri kâtibi olurdu. Sekban fırınının memurları vardı. Bunlardan "küçük fodla kâtibi" denilen yazıcı, dağıtılan fodlayı yazar, kaydederdi. Fodla dağıtılırken fodlaları saymakla görevli "sayıcı", fırına odun getirten ve bu işle sorumlu olan "mutemet" ile ambarcı ve kantarcı diğer memurlardı. Bu memurlar sefere gitmezlerdi. 16. yüzyılda fodla için her gün kırk kile un harcanırdı. Fodla ikişer olarak dağıtılırdı.[74]

"Habbâzin" denilen ekmekçi acemi oğlanlar, İbrahim Paşa Sarayı ile Galatasaray fırını ve sekban fırınının ekmekçileriydiler. 1576 tarihli maaş defterine göre sayıları 18 ile 36 arasında değişirdi. 1635 tarihli belgede İbrahim Paşa Sarayı ekmekçilerinin sayısı 11 kişi gösterilmiştir. Sekban fırını ve Galata fırını ekmekçileri Acemi Ocağı odalarından, diğerleri Acemi Ocağı'nın birinci ağa bölüğünden atanan acemi oğlanlardı.

Acemi oğlanların diğer hizmet gruplarından biri de "sakayan-ı hassa" denilen saray sucularıydı. Ayrıca, hassa bahçeleri denilen ve sayıları 39'u bulan saray bahçelerinde görevli acemi oğlanları bostancıbaşı atardı. Hassa bahçelerinden başka Halkalı çiftliğinde, Çatalca bahçesinde ve "mandıra-i mirî" denilen devlete ait çiftlik, bahçe ve mandıraların hizmetinde ve Mudanya-İstanbul arası işleyen "mirî" (resmî hizmete mahsus) kayıklarda acemi oğlanlar görevliydi.[75]

---

74 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 45; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 58-60 ve 74-76, 260.

75 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 59, 75, 136.

Acemi Ocağı'ndan ulufeli acemi oğlanlar diğer kurumlarda görevlendirilir, meslek ve sanat öğrenirlerdi. Demircilik, dülgerlik ve dokumacılık gibi meslekleri kazanırlardı. Bir kısmı da bu sanat ve meslekleri daha önceden bildikleri için tercih edilirlerdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı belgelerde buna dair örnekler vardır. 1571 tarihli ve yeniçeri ağasına yazılmış bir hükümde Lepant (İnebahtı) yenilgisi üzerine inşa edilecek donanma gemileri için acemi oğlanlar arasından dülgerlik, kalafatçılık sanatını bilenlerin gönderilmesi emredilmişti. 1577 tarihli hükümde "mirî" mandırada hizmete alınan acemi oğlanlardan dördünün dülger olarak çalışacağı bildirilmiştir.

Yeniçeri ağasına yazılmış tarihsiz bir hükümde "kemhacıların" (ipekli kumaş dokuyanlar) başı kemhacılık hizmeti için elemana ihtiyaç olduğunu bildirdiği için Acemi Ocağı'na yeni gelen acemi oğlanlardan "kemhacı olmağa münasip gördüğün yirmi nefer oğlanı defter idüp kemhacıbaşına teslim idesin," diye emredilmişti. Acemi oğlanlar ayrıca su yolu inşaatında, mirî imaretlerin ve evkafların gerekli hizmetlerinde ve saray ahırlarında çalışırlardı.[76]

Su yolu inşaatında çalışan acemi oğlanlar ayrı bir gruptu. *Koçi Bey Risalesi*'nde korucularla beraber bu grubun toplam sayısı 1574 tarihinde 54'tü. Bu kısma eleman alınacağı zaman çavuş rütbesinde olan bir su nazırı ne kadar elemana ihtiyaç olduğunu bildirir ve buna göre Acemi Ocağı'ndan genellikle on kadar acemi oğlan bu hizmete kaydedilerek alınırdı.[77]

Sayıları

Acemi oğlanların Acemi Ocağı'ndaki sayıları 15. yüzyıl ortalarında 3.000, 16. yüzyıl ortalarında ise 4.000 olduğu bilinir.

IV. Mehmed (1648-1687) devrinde Hezarfen Hüseyin Efendi'nin eseri *Telhisü'l beyân fi Kavanin-i Âl-i Osman* ile genelde aynı bilgileri veren *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde 17. yüzyılın

76 *A.g.e.*, s. 131, 132, 134, 136.

77 *A.g.e.*, s. 119, 125, 132, 134, 136.

ikinci yarısından sonra İstanbul ve Gelibolu Acemi ocaklarında toplam acemi oğlanların sayısı 4.102 olarak gösterilmiştir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığına göre 1576'da İstanbul Acemi Ocağı'nda ağa bölüğü denilen birinci bölükte acemi oğlan sayısı 1.176, ikinci bölükten otuz birinci bölüğe kadar acemi oğlan sayısı 4.790 idi. Toplam 5.966'dır. 17. yüzyıl sonlarında bazı belgelere göre acemi oğlan sayısı azalmıştı. 1679'da Acemi Ocağı'ndaki acemi oğlan sayısı 2.738 idi.

Acemi Ocağı'nda daimi kalanlardan gündüz inşaatlarda ve diğer hizmetlerde çalışanlar akşam kışlaya dönerlerdi. Cebeci ve topçu ocaklarında, donanmada ve tersanede ve saray bahçelerinde görevli olanlar ile İstanbul ağasına bağlı işlerde çalışanlar ve kalafatçılar bağlı oldukları ocaklara ve hizmet kurumlarına ait kışla ve binalarda kalırlardı. Bunların sayıları değişikti. Çoğu saray bahçelerinde görevliydi. Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre 1631 yılında İstanbul, Edirne ve Gelibolu has bahçelerindeki acemi oğlan sayısı 9.200 idi.[78]

Yeniçeri Ocağı'na alınmaları

Acemi oğlanlar arasında Acemi Ocağı'nda ve diğer hizmetlerde birkaç yıl çalışmış, askerî eğitim görmüş olanlardan yararlık gösterenler ve başarılı olanlar Yeniçeri Ocağı'na alınıp, kaydedilirdi.

Koçi Bey Risalesi'nde her yedi yılda bir acemi oğlanların Yeniçeri Ocağı'na kabul ile kaydedildiklerini yazar. Acemi oğlanların Yeniçeri Ocağı'na kabul olunmalarına "kapuya çıkma" veya "bedergâh" denirdi. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, acemi oğlanların Acemi Ocağı'nda ve diğer hizmetlerde birkaç yıl görev yaptıktan sonra ve ancak 22 yaşına geldiklerinde Yeniçeri Ocağı'na gönderildiklerini ve durumlarını açıklar: "Bunlara 'merkezde' (Yeniçeri Ocağı) silah ve askerlik öğretilir, bunlar kayıtlı yeniçerilerdir."[79]

---

78 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 48-49; *Koçi Bey Risalesi*, haz. Z. Danışman, s. 27; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 78-80.

79 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15; Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62-63.

15. yüzyıl sonlarında Cantacasin, acemi oğlanlar için yeniçeri oldukları zaman aldıkları ilk yevmiyelerinin 3-4 aspres olduğunu yazar. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bulunan Venedik *bailo*'su Navagero da aynı bilgiyi verir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı acemi oğlanların yeniçeri olarak aldıkları ilk yevmiyelerinin 2 akçe olduğunu yazarsa da bunun Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş devrinde ödenen yevmiye olduğu anlaşılır. Çünkü o devirde savaş esirlerinden orduya asker alınırdı ve bunlar Gelibolu Ocağı'nda bir akçe yevmiye ile görevlendirilir, kısa bir eğitimden sonra iki akçe yevmiye ile yeniçeri olarak sefere gönderilirdi.[80]

Yeniçeri Ocağı'na kabul ve kayıt işi için belli kurallar yerine getirilirdi. Yeniçeri ağası, Yeniçeri Ocağı'na alınacak acemi oğlanların isimlerini yazarak bir liste yapar ve kendi mührüyle mühürlerdi.

Acemi Ocağı'nda ve diğer hizmetlerde olan acemi oğlanların amirleri önceden uygun gördüklerini isimleri ile birlikte yazarak yeniçeri ağasına bildirirlerdi.

Yeniçeri ağası "memhur" denilen listeyi divana veya sadrazama takdim ederdi ve divandan hükümdar emri ile karar çıktıktan sonra listeyi Yeniçeri Ocağı kâtibine gönderirdi. Kâtip, listede gösterilmiş olan acemi oğlanların isimlerini maaş veya ulufe defterine kaydederdi.

Bununla beraber hizmetleri beğenilmiş olan acemi oğlanlar hükümdarın emri ile doğrudan Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı. Bunların görevde başarılı ve yararlı olmaları önemliydi ve böyle bir nedenle aday gösterildikleri yazılı olarak bildirilirdi. 1573 tarihli yeniçeri ağasına yazılan hükümde Mimar Sinan'ın mektup yazarak Edirne'de inşa edilmekte olan camide demircilik yapan yedi neferin pencere demirlerini mükemmel yaptıkları için "kapuya çıkma"larını rica etmesi üzerine bu yedi neferin kapıya çıkması ve deftere kaydedilmesi emredilmişti.[81]

---

80 T.S. Cantacasin, *Le Petit Traicte...*, s. 103; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation vénitienne sur l'Empire ottoman...", CIEPO VI, 1984, *Varia Turcica IV*, 1987, s. 142.; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 63.

81 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 63 ve 134.

Acemi oğlanlardan Yeniçeri Ocağı'na alınacak olanların sayısı Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacı ile her hizmet kısmındaki acemi oğlan mevcuduna göre değişirdi.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre ölen yeniçerilerin yerine 15-20 kadar "eski oğlanlar"ın kapıya çıktıkları yazarsa da İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı arşiv belgelerinde bu sayılar farklıdır:

1583 tarihli yeniçeri ağasına yazılan hükümde sarayda otuz nefer baltacı ve otuz nefer aşçı acemi oğlanın kapıya çıkmaları emredilmişti. 1572 tarihli yeniçeri ağasına yazılan hükümde Acemi Ocağı'nda ulufeli oğlanlardan 700 ve "bağçe"de olan oğlanlardan 300 nefer toplam 1.000 neferin kapıya çıkarılması emredilmişti.[82]

Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacı her zaman savaşlarda ölen yeniçerilerden boşalan yerlerden kaynaklanmıyordu. İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı'ndan uzak eyaletlere, donanmaya ve seferlere gönderilen yeniçerilerden boşalan yerlere acemi oğlanlar kapıya çıkarılarak alınırdı. 1582 tarihli yeniçeri ağasına yazılan hükümde Yeniçeri Ocağı'ndaki yeniçerilerin ne gibi görevlerle ayrıldıkları açıklandığı gibi onlardan boşalan yerlere ne kadar acemi oğlan alınacağı bildirilmişti: "Hâlâ dergâh-ı muallâm yeniçerilerinin bazı Demirkapu'da ve bazı Şark seferinde ve bazı Mısır'da ve donanmâ-yı hümâyunumda ve bazı dahi Bender canibinde ve bazı serhadlerde kılâ [kale] muhafazasında olmağla südde-i saadetimde mülâzemette olan yeniçeri az kalmağın iki yüz nefer oğlan kapuya çıkmak emridüp buyurdum ki..."

Acemi Ocağı dışında diğer hizmetlerde olan acemi oğlanlar daha az sayıda ve belli zamanlarda Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı. Bunların daha uzun süre görev yapmış olanları tercih edilirdi. 1579 tarihli yeniçeri ağasına yazılmış hükümde Galata Sarayı'nda, İbrahim Paşa Sarayı'nda baltacı, "cameşuy"(çamaşırcı),

82 16. yüzyılda saray bahçelerindeki görevli oğlanlar yirmi bölüktü ve toplam sayısı 705 neferdi. Bostancılar ayrı bir grup sayılırdı. Bahçelerdeki acemi oğlanların kapıya çıkmalarına dair bazı belgelerde çok farklı sayılar görülür. 1589 tarihli belgede 39 bahçenin her birinden üçer oğlan kapıya çıkarıldığı yazar (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 73, 133 ve 136).

ekmekçi ve aşçılardan her üç ayda bir birer oğlan kapıya çıkması hükümdarın fermanı ile kanun olduğu bildirilmişti.

Amirlerinin izni ve rızası olmadan hiçbir acemi oğlan kapıya çıkarılamazdı.

Bazı hükümlerde sekban ve Galata Saray fırınlarında üç ayda bir ikişer neferin kapıya çıkması emredilmişti.

Su yolları, cami inşaatı gibi hizmetlerdeki acemi oğlanlardan değişik sayılarda kapıya çıkarılanlar vardı. 1560 tarihli belgede İstanbul'a gelen su yolunda çalışanlardan yirmi üç nefer, 1571 tarihli belgede Edirne Camii inşaatında çalışanlardan elli nefer, 1573 tarihli belgede Edirne Camii inşaatında demircilik yapanlardan yedi nefer kapıya çıkarıldığı yazılıdır.[83]

Acemi oğlanların aileleri ile ilişkileri

1634 yılında İngiliz seyyah Henry Blunt bir görgü tanığı olarak acemi oğlanların Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık ve sadakatlerinin onlara ailelerini aratmayacak kadar kuvvetli olduğunu yazar: "Bunlar Hıristiyan çocukları olmalarına rağmen onların bazıları ebeveynlerine doğal bir sevgi asla duymazlar. Kendilerini Osmanlı ailesinin yaratıkları gibi bilirler. Şimdiki işleri bütün aile kan bağlarından çok daha kuvvetlidir."

Bununla beraber devşirmelerin aileleri ile bağlarının devam ettiği bilinir. Budin muhafızı olan Vezir Mustafa Paşa'ya yazılmış 1575 tarihli bir hüküm bununla ilgilidir. Bu hükümde Lipve sancakbeyi Mustafa'nın divana gönderdiği mektubunda belirttiğine göre, kardeşlerinin gelerek kendisini ziyaret ettikleri yazar. Hükümde ayrıca Mustafa Bey'in onları İslam'a davet ettiği ve onların kabul etmedikleri ve kardeşleriyle birlikte padişahın huzuruna çıkmak için izin isteyen bir akrabasının da Avusturya kralının damadı ve bir Alman prensi olduğu bildirilmişti. Vezir Mustafa Paşa'ya istenilen izni vermesi emredilmişti.

Diğer taraftan acemi oğlanlardan bazılarının kaçtığı veya eski dinine döndüğü de olurdu. Bu gibi olaylara onların yeniçeri yetiştirilmek üzere ilk defa ailelerinden alındıkları sırada veya

83 *A.g.e.*, s. 59, 73, 129, 130, 133 ve 135.

hemen sonra rastlanırdı. 1560 tarihli ve Yenişehir kadısına yazılan hükümde Tırnova köyünden alınarak sevk edilen ve hemen saray kumaşçılarına hizmete verilen Yani'nin oğlu İlyas ile Niko'nun oğlu Kurd'un kaçtığı, kemhacıbaşı tarafından bildirilince kaçakların bulunarak geri gönderilmesi buyrulmuştu.

1567 tarihli Adalar kadısına yazılmış hükümde devşirme memurunun Mihaliç kazasından acemileri İstanbul'a sevk ederken kafile Bandırma'ya vardığında oğlanların Mir Ali Adası'na ve Marmara Adası'na kaçtıkları yazılıdır.

Kaçan acemilerden bir kısmı eski dinine dönerdi. 1564 tarihli ve Sis kadısına yazılan hükümde bildirildiğine göre devşirme memuru Davud adındaki yayabaşı Meki köyünden yedi nefer acemi almış, "aba" giydirerek bunları İstanbul'a getirmişti. Bunlar sözle Müslüman olmalarından hemen sonra akrabaları vasıtasıyla kaçırılmış, tekrar köylerine götürülerek kiliseye sokulmuş ve ayinlere katılmışlardı.[84]

Acemi Ocağı temel kurallarının uygulamadan kalkması

17. yüzyıl başlarında devşirme sistemi ve Acemi Ocağı'nın temel kurallarına aykırı yeni kurallar yürürlüğe konuldu. Bunlar Acemi Ocağı teşkilatının yapısını değiştirdi.

Bu yeni kurallara göre Acemi Ocağı'na Türklerden ve diğer Müslümanlardan asker alındı. Ayrıca Hıristiyan esirlerden saraya ayrılan fakat saraya alınmayanlar da Acemi Ocağı'na verilirdi. Halbuki devşirme kanununa göre esirler Acemi Ocağı'na alınmazdı.

Sonraki yeni uygulamalara göre doğuştan Türk olan acemiler Acemi Ocağı'nda sadece altı ay askerî talim ve eğitim gördükten sonra kapıya çıkarılmışlardır. Bununla beraber az sayıda devşirme acemi oğlan alınmasına da devam edilmiştir. 17. yüzyıl sonlarına kadar Acemi Ocağı'na Hıristiyan ailelerin çocuklarından devşirme acemiler alındığı bilinir. Bu yüzyılın son-

84 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 63; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 117, 126-127.

larında Acemi Ocağı için değil sadece saray için devşirme alınmıştır. 18. yüzyılda Acemi Ocağı'nın çoğunluğunu Türkler ve diğer Müslümanlar oluşturuyordu.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre devşirme olmayanların Yeniçeri Ocağı'na alındığı en eski tarih 1582 yılına rastlar. III. Murad'ın (1574-1595) oğlu Şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) sünnet düğününde davetlileri eğlendirenlere padişahın ihsanı verileceği zaman bunların topçuluk, cebecilik gibi askerî görevler istemeleri üzerine padişah isteklerini kabul etmemiş fakat Acemi Ocağı'na kaydolmalarına izin vermişti. Bunun için yeniçeri ağası Ferhad Ağa'ya (sonradan Sadrazam Ferhad Paşa) emir verildi. Ferhad Ağa ocağın bozulmasına razı olmamış ve görevinden istifa etmişti (kendi arzusu ile azledildi.) Yerine atanan Yusuf Ağa bunları "ağa çırağı" adıyla Acemi Ocağı'na kaydetti. Bu olaydan sonra bu kural âdet haline gelmiş, kanuna aykırı olarak yeniçeri ağaları tarafından devşirme olmayanlardan ocağa alınanlara "ağa çırağı" denilmiştir.[85]

1620'de yeniçeri ağası Mustafa Ağa'nın "Becayiş" adıyla yeni koyduğu bir kural Yeniçeri ve Acemi Ocağı kanununu bozmuştu. Bundan sonra Yeniçeri Ocağı'nda erken emeklilik uygulanmaya başladığından on binden fazla genç ve kuvvetli asker "oturak" (emekli) ve "korucu" (polis) olmuş, devlet hazinesi bunlara ödenen maaşlardan dolayı israfla harcanmıştı.[86]

17. yüzyıl ortalarında devşirmeden yetişme acemi oğlanların yerine rüşvetle dışarıdan Yeniçeri Ocağı'na alınanların sayısı arttı. Acemi Ocağı'nda ve diğer hizmetlerde kapıya çıkmak (bedergâh olmak) için sırasını bekleyen acemi oğlanlar 1649 yılında divana başvurarak yıllarca kapıya çıkmak üzere beklediklerini arz etmiş ve şikâyette bulunmuşlardı. Şikâyetleri göz önüne alınarak aralarından ancak pek az sayıda acemi oğlan kapıya çıkarılmıştı.

1622'de acemi oğlanların sayısının 9.200 ve ertesi yıl 10.982 olarak artmasının nedeni; ocağa dışarıdan alınan Türk ve Müs-

---

85 *Koçi Bey Risalesi*, haz. Z. Danışman, s. 30; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 39, 69.

86 *Koçi Bey Risalesi*, s. 30-31.

lümanlarla Acemi Ocağı'nın mevcudu artarken, devşirme acemi oğlanların kapıya çıkarılmayarak Yeniçeri Ocağı'na geçememesi sebebiyle bunların sayılarında bir birikim olmasıdır.

Acemi Ocağı'na Türk ve Müslümanların alınmasının nedeni, Osmanlı kaynaklarında ve arşiv belgelerindeki kayıtlara göre sadece Türk ve Müslümanlara bağışla veya rüşvetle verilmiş devamlı maaşlı bir meslek sağlamaktan ibarettir.

Ancak görgü tanıklarının notlarında bunun temel nedenini açıklayan ilginç bilgiler vardır.

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, gözlemlerine göre Acemi Ocağı'na doğuştan Türk olanların alınmasının nedenini açıklar: "Eskiden bunların (acemi oğlanlar) hepsi Hıristiyan çocukları idiler. Şimdi aralarında Türk olanların sayısı artmıştır. Çünkü, şimdi Hıristiyanlar çocuklarının böyle bir seçime (devşirilmek üzere alınma) bağlı tutulmasından muaf olabilmek için devlet tarafından verilen izinle devlete para öderler."[87]

Henry Blunt'ın bu açıklaması daha önce yürürlükte olan "devşirmeden muaf olma" kuralından çok farklıdır. "Devşirme" bahsinde açıkladığım gibi "devşirmeden muaf olma sadece vergi anlamında idi, bir köy veya kasaba ahalisi için geçerliydi. Bir hizmete karşılık olarak reayanın devlete ödediği diğer vergilerden muaf tutulması kapsamındaydı.

Henry Blunt'ın açıklamasından anlaşıldığına göre devşirmeye oğlan vermekle yükümlü bütün Hıristiyan tebaa için genel bir uygulamaya gidilmiş ve Hıristiyan tebaaya bir ihsan olarak artık devşirmeye oğlan vermek yerine belli bir para ödemelerine izin verilmiştir.

Bu konuda Osmanlı belgeleri ve kaynaklarında bilgi yoktur.

Henry Blunt'ın yazdıkları 17. yüzyılda devşirme yerine Türklerin çok sayıda Acemi Ocağı'na alındıklarını kanıtlar ve nedenini açıklar.

Henry Blunt'ın açıklaması bu konuda araştırılması gereken meseleleri ve nedenlerini düşündürecek nitelikte olduğundan önemlidir:

---

87 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 65; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 64 ve 80.

1. Osmanlı Devleti daha önce başlattığı devşirme sisteminin ordu ve devlet adamları yetiştirmekte olumlu sonuçlarını almışken neden 17. yüzyıl ortalarında bu sistemi terk etme yoluna gitmiştir?

Bunun mali nedenleri olabilir. Bu devirde devlet hazinesinde nakit para azaldığından veya giderlerin çokluğundan hazine açığını kapamak amacı ile Hıristiyan reayadan devşirmeye oğlan vermek yerine para ödemeleri istenmiştir. Bu araştırılması gereken önemli bir konudur.

Hıristiyan reaya devlet tarafından konulmuş belli bir miktar para ödeyerek "yeniçeriye oğlan vermek" anlamındaki vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu nedenle Hıristiyan tebaanın çocukları yerine Türk ailelerin çocukları Acemi Ocağı'na alınmış olmalıdır. Henry Blunt bu konuda Acemi Ocağı'na Türk ve Müslümanların alınmasının nedenini açıklarken genel bir görüşe bağlı kalır:

> "Yeni fethedilen Hıristiyan ülkelerinde yerli ahalinin gücünü kırmak amacıyla erkek evlâtları seçilerek Yeniçeri Ocağı'na alındı. Şimdi bu Hıristiyan ülkelerin ahalisi kendi arzusu ile Müslüman olduğundan Hıristiyan ülkelerdeki yerli ahalinin gücünü azaltmak için önlem almaya gerek yoktur."

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Acemi Ocağı'na alınacak acemilerin 17. yüzyıl ortalarında (1636 tarihli belgeye göre) Anadolu'ya Türk ailelerin yanına gönderilmediklerini yazar. Bunun nedenini "Rumeli'nin bu tarihlerde Türkleştiği ve artık Türkçe ve İslam dinini öğrenmelerine gerek kalmadığı zan olunur," diyerek açıklar.

Benim yaptığım araştırmalarda Balkanlar'da ve Rumeli'de 16. ve 17. yüzyıllarda Hıristiyan ahalinin Bosna hariç kendi dilleri ve dinlerinde hiçbir değişime bağlı olmadan yaşadıkları kesinlikle ortaya çıktı.[88] Bundan dolayı daha önce kabul edilen genel görüşün ve tahminlerin bu konudaki nedenleri açıklamaktan uzak olduğu bellidir.

---

88 Gülgûn Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 211-284.

Anadolu'ya acemi oğlan gönderilmemesinin nedeni bu tarihlerde çok sayıda Türk ve Müslümanların Acemi Ocağı'na alınmasıdır. Doğuştan Türk olanların Türkçe öğrenmeleri gerekmezdi. Buna bağlı olarak Anadolu'ya bu tarihlerden başlayarak acemi oğlan gönderilmemesi doğaldır.

Devşirme sisteminin amacı Balkanlar'da veya Rumeli'deki Hıristiyan nüfusu Türkleştirmek veya İslam dinine sokmak veya yerli Hıristiyan ahalinin gücünü azaltmak değildir. Eğer böyle olsaydı devşirme sisteminin kurulduğu tarihlerde ahalisi kendiliğinden Müslüman olan Bosna'dan acemi oğlan alınmazdı. Osmanlı kaynaklarına göre devşirmeye ilk alınan acemi oğlanlar "potur" denilen Müslüman Bosnalı oğlanlardı.

YENİÇERİLER

Yeniçeriler Osmanlı imparatorluk ordusunun en önemli askerî birliğini oluştururlardı. Yeniçeri birliğinin Osmanlı Devleti'nin idari ve askerî politikasındaki yeri bu askerî birlik kurulurken tasarlanmış ve belirlenmişti.

Kavânin-i Yeniçeriyan ve *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayıtlara göre yeniçerilerin giyimleri, görev ve yetkileri Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile birlikte düzenlenmişti ve bu düzenlemenin amacı devletin başı olan padişahın ve dolayısıyla devletin koruyuculuğunu üstlenmiş, çok güçlü ve devamlı bir askerî kurum meydana getirmekti. Bu esasa bağlı olarak yeniçerilerin imparatorluğun diğer askerî birliklerinden farkı ve ayrıcalıkları daha kuruluşta ortaya konulmuştu.

Eseri iyi bir kaynak olarak bilinen Nişancı Celâlzade Mustafa yeniçerilerin savaşta en seçkin askerler olduklarını kendi deyimiyle açıklar: "değişik zamanlarda tanınmış savaşçıların beğenilen gözbebeği yeniçeriler..."[89]

16. yüzyıl ortalarında Alman imparatorunun elçisi Busbecq, yeniçerilerin barışta iyi ve temiz giysilerinden, ciddi ve vakarlı, ağır başlı hallerinden bahseder ve yolda kendisine refakat et-

89 Celâlzade Mustafa, *Selimnâme*, haz. A. Uğur, M. Çuhadar, Ankara, 1990, s. 322.

mekle görevli yeniçerilerin konakladığı evde kendisini bir demet çiçek sunarak ziyaret ettiklerini yazar, onları bu hallerinden dolayı birer dervişe benzetir. Her iki örnek de yeniçerilerin karakterlerini, savaşta ve barışta eğitimlerinden kaynaklanan üstünlüklerini gösterir. Yeniçerilerin yetkileri ise Yeniçerî Ocağı'nın kuruluşundan beri diğer askerî birliklerle kıyaslanamaz derecede genişti. Devletin iç ve dış politikasını etkileyecek kadar güçlüydüler. Devletin başı olan padişahın ve dolayısıyla devletin gücü, orduya dayanıyordu. Ordunun en seçkin ve üstün sınıfını oluşturan yeniçerilerin desteği ve seçimi padişahların tahta geçmesi veya tahttan indirilmesinde etkili oluyordu.

15. ve 16. yüzyıllarda yeniçerilerin bu siyasi gücü bazı tarihî olaylarda devletin geleceği için olumlu sonuçlara yol açmıştır. Bununla beraber 17. yüzyıl başlarından sonra bu güçlerini olumsuz kullandıklarını gösteren olaylar da vardır. Örneğin 16. yüzyıl başlarında I. Selim'in (Yavuz) tahta geçmesinde yeniçerilerin rolü olmuştur:

II. Bayezid devrinde Şah İsmail'in Şii propagandasını Anadolu'da yaymak amacı ile gönderdiği binlerce Kızılbaş Trabzon'a saldırdıklarında şehrin valisi Şehzade Selim emrindeki yeniçeri kuvveti ile düşmanı yenmişti. Selim'in ağabeyi ve Amasya valisi veliaht Şehzade Ahmed ise düşmanın Erzincan'ı ele geçirmesi üzerine düşmana karşı açılan savaşta kumandan olarak atandığında gevşeklik gösterdiğinden ordusundaki yeniçerilerin desteğini kaybetmişti. Yeniçeriler daha sonra düşmana karşı başkumandan olarak atanan Selim'i sadece desteklemekle kalmamış, ancak tahta geçtiği takdirde onun emrinde savaşacaklarını bildirmişlerdir. Ayrıca II. Bayezid'in tahttan vazgeçmek istememesine rağmen yeniçerilerin kesin kararı ve gücü, padişahın tahtı Selim'e terk etmesinde etkili olmuştur.[90]

Yeniçerilerin bu tür yetkileri ve gücü Yeniçeri Ocağı'ndan kaynaklanır. (Daha sonraki bölümlerde ocağın mali gücü, yeniçerilerin verasetleri kısmında açıklanacaktır.)

Yeniçeri Ocağı mali bakımdan güçlü olduğu kadar mane-

---

90 *A.g.e.*, s. 323.

vi bakımdan da güçlüydü. Yeniçeriler Yeniçeri Ocağı'nın ömür boyu üyeleri oldukları için birlik ve beraberlik esasından dolayı ayrı bir güce sahiplerdi. Geleneğe göre ocağın kurucu üyesi Osmanlı padişahı idi. Padişahlar yeniçeri ağa bölüklerinden birinci ağa bölüğüne kayıtlıydılar. Usulen ulufe dağıtımından sonra padişah tebdil-i kıyafetle birinci ağa bölüğü kışlasına gelip ulufesini alır ve bunu bir avuç altınla askere dağıtırdı.

Yeni odalardaki (kışlalar) birinci ağa bölüğünden başka padişahın eski odalara da gelmesi istendiğinden Kanunî Süleyman devrinde eski odalarda 61. orta kışlasında ayrı bir taht odası yaptırılmıştı.

Barışta yeniçeriler şehirlerin güvenliğinden ve sınırların korunmasından sorumluydular.

Şehirlerde "yasakçı" denilen yeniçeriler, sınırlarda kale muhafızı olan yeniçeriler ve yeniçeri garnizonları görevliydi.

Yeniçeriler 15. yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari yönetiminde etkili olmuş ve önemini korumuştur. Görgü tanığı Marsigli yeniçerilerin üstün disiplin ve şereflerini 1680 yılına kadar sürdürdüklerini yazar.[91]

"Orta"ları (bölükleri)

Yeniçeriler İstanbul'da kışlalarında ikamet ederlerdi. Üç yıl süre ile imparatorluğun eyaletlerindeki garnizonlara görevle gönderilirlerdi. Eyaletlerde subaylarına ve kumandanlarına itaat ederlerdi, subayları ve kumandanları bulundukları eyaletin beylerbeyinin emrindeydiler.

Yeniçeri Ocağı kurulduğunda yeniçerilerin sayısı azdı. On ortadan (bölük) oluşurdu. Her "orta"da bin yeniçeri vardı. Her yüz yeniçeriye bir yayabaşı kumanda ederdi.[92] Bu sistem Orhan Bey zamanında kurulan ilk yaya ordusu teşkilatına benzer.

---

91 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 67; Ahmed Refik, *Osmanlı Zaferleri*, İstanbul, 1996, s. 18 ve 87; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 242.

92 *A.g.e.*, s. 155.

Sonradan yeniçeri teşkilatında sayı ve orta bakımından artış ve değişiklikler olmuştur.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ne göre yeniçeri ortaları serpiyadegân, sekbanlar ve ağa bölükleri olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Serpiyadegân denilen yayabaşılar veya yaya beyleri önceleri 10 orta iken 17. yüzyılda 101 orta idi. 15. yüzyıl sonlarında kurulan "ağa bölükleri" 61 orta idi ve her odada 50 kişi vardı.

Yayabaşıların (Serpiyadegân) 101 ortasından ilk beş ortayı "deveciler" oluşturuyordu. Yayabaşıların görevi Marsigli'nin yazdığına göre bütün sınırları ve sarayı korumaktı. Bu ortaların (bölüklerin) her birinin subayları rütbelerine ve görevlerine göre adlandırılmıştı. Bunlar çorbacı, odabaşı, vekilharç, bayraktar ve başeski idi. Her bölüğün ayrıca emeklileri, korucuları ve "eytam"ları (yetim) vardı.[93]

Sekbanların I. Murad devrinde teşkilatlandırıldığı ve I. Bayezid (Yıldırım) devrinde "atlı sekban"ların olduğu ve sayılarının artırıldığı bilinir. Bu devirlerde sekbanlar hükümdarla sefere giderlerdi. 15. yüzyıl ortalarından sonra bu kural kaldırıldı.

17. yüzyılda sekbanlar 65. ortayı oluştururdu. Bu askerî birlik kendi içinde 34 bölüğe ayrılmıştı. (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde ve *Kitab-ı Kanunnâme*'de bölük ve orta anlamında "oda" deyimi kullanılmıştır.) I. Ahmed devrinde (1603-1617) yeniçeri teşkilatı üzerine yazılmış olan *Kanunnâme* adlı kitapta 34 orta veya oda olan sekbanlardan 33. odanın avcı bölüğü olduğu kaydı vardır. Bunlar "hünkâr"la ava giderler fakat sefere gitmezlerdi. *Kanunnâme*'de Yeniçeri Ocağı ağalarının oğullarının bu bölükte kayıtlı oldukları ve bu odanın "makbul" olduğu yazılıdır.

33. odanın 44 nefer atlı olduğu bilinmekle beraber diğerleri piyade idi. Marsigli, sekbanların "generallerinin" önünde kırmızı çizme giyiniş olarak yürüdüklerini yazar. Avcı bölüğündeki atlı sekbanlar divana gittiklerinde başlarına sorguç ve "kem-

---

93 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 68; Marsigli'nin kaynağı *Kanunnâme*'de "sekban" yazılıdır, Marsigli "sekban" yerine "Seymen" yazmıştır. Seymen ise halktan atlı-tüfekli düzensiz askere denirdi; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 43.

ha" (ipek) üst (kaftan) giyerlerdi. Sekbanbaşı, sekbanların en yüksek amiri idi; 34 odadan her birinin subayları vardı ve görevli oldukları odadan sorumluydular. Bu subaylar odabaşı, çorbacı, vekilharç ve bayraktardı. Sekbanlar kâtibi sekbanların ulufelerinin suretlerini yazar ve maaşları dağıtırdı. Görevi veya mazereti dolayısıyla maaş dağıtımında hazır bulunamayanların maaş keselerini sekbanbaşı muhafaza ederdi. Bunlar maaşlarını sekbanbaşıdan alırlardı. Sekbanlar kâtibi aynı zamanda 18. odanın çorbacısı idi. Sekbanların kethüdası yeniçerilerin "kethüda yeri" karşıtı bir rütbede idi. Görevi dilekçeleri ("arzuhal") sekbanbaşıya vermekti. Sekban odalarındaki sekbanların sayısı farklıydı, sayıları odalara göre değişirdi. 18. odada 400-500, diğer odalarda 30, 40 veya 100 sekban olurdu.[94]

Ağa bölükleri 61 oda idi. Bunların birinci odasında 700-800 nefer yeniçeri vardı. Ağa bölüklerinin 56. odası "kayıkçılar", 17. odası "çerge" odası idi. Ağa bölüklerinden biri "asesbaşı" odasıydı. 19. oda veya orta "bekçi" ortasıydı.

Ağa bölüklerinin 1515'te I. Selim devrinde kurulduğu bilinir. I. odanın dışında diğer odaların (veya bölüklerin) her birinde bu devirde ve daha sonra 50 nefer vardı. Her bölüğün veya odanın bölükbaşı denilen kumandanı ve ayrıca odabaşı, vekilharç, bayraktar, müteferrika ve aşçısı vardı. Ağa bölüklerinin yirmi biri eski odalar (kışlalar) da kırkı da yeni odalar da kalırlardı.[95]

Yeniçeri Ocağı'na bazı ortalar sonradan katılmıştır. Yıldırım Bayezid devrinde 60. ve 63. ortalardaki "solaklar" ve 68. ortadan "turnacılar" kurulmuştur. 15. yüzyıl başlarında solakların sayısı azdı. Bu devir görgü tanığı Cantacasin, 150 kadar solak denilen yeniçeriden bahseder. 17. yüzyılda solaklar 60, 61, 62, 63. ortalardı ve her ortada (oda) 100 solak vardı.[96]

Hasekiler, 14., 49., 66. ve 67. odalardı. Bunlar terfi edince

---

94 *A.g.e.*, s. 68; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 45; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 69; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 162-166, Kanunnâme, (el-yazma), varak 20/a.

95 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 71; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 167-170; *Kanunnâme*, 20 /a.

96 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 115; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, haz. A. Özcan, s. 43.

turnacı, samsoncu ve zağarcı olurlardı. Fatih devrinde kurulan bu bölüklerde hükümdarın av için bulundurduğu tazılar beslenirdi. Her bölüğün bir kumandanı vardı. Başlarına balıkçıl tüylü sorguç takarlardı.

Zağarcılar 64. ortayı oluştururlardı. Zağarcıların 17. yüzyıl ortalarında 400-500 nefer olduğu bilinmekle beraber yüzyılın sonlarında sayıları artmıştı; Marsigli bunların 600 nefer olduklarını yazar. 64. odada padişahın zağarları beslenirdi. Turnacılar 68. orta veya odaydı. Bu odada padişahın tazıları beslenirdi ve padişah ava gittiğinde bunlar da ava götürülürdü. Zemberekçiyan, 82. odaydı. Bu odanın neferleri sefere gittiklerinde yanlarında zemberek götürürlerdi, sonradan bu âdet kaldırılmıştır.

Çerge odası, 17. ortaydı. Ordu sefere gidince düşman topraklarına girildiğinde 17. ortada bulunan "çerge" denilen bir çadır kurulurdu. Ordugâh daire plana göre yerini alınca bu daireye giren yolun ortasına "çerge" denilen bu çadır kurulurdu. İki büyük kapısı olan çerge, padişahın otağına giriş teşkil eden büyük bir tente gibiydi. Padişah çergenin kapılarından girer, otağına giderdi. Çergenin iki direği yanında bu odanın yeniçerileri hazır dururdu. Bunlar görgü tanığı Marsigli'nin yazdığına göre hünkârın otağı önünde elleri kavuşmuş olarak çergeden içeri kimsenin girmesine izin vermeksizin beklerlerdi.[97]

94. oda imam odasıydı. Yeniçeri ağasının imamı bu odanın çorbacısıydı. Talimhaneciler 54. odayı oluştururlardı. Çeşitli silah talimlerinin yapıldığı kışlaları, diğerlerinden ayrı bir binaydı ve At Meydanı'nın girişindeydi. 91. orta tüfenkçilerdi, 15. yüzyıl sonlarında kurulmuştu. Ayrıca "korucular" ve "oturaklar" (emekliler) ve yeniçerilerin evli olanlarının yetim oğulları Yeniçeri Ocağı'na dahildiler. 17. yüzyıl ortalarında korucular 950, emekliler 10.100 ve yeniçeri oğulları 3.022 neferdi. 16. yüzyıl ortalarında 1.000 nefer korucu ve emekli yeniçeri vardı.[98]

---

97 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 71; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43-44.

98 *Koçi Bey Risalesi*, s. 31; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 41, 46-47; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 69. Marsigli yeniçeri oğulları sayısını otuz bin yirmi iki "trente' mille vingt-deux" yazmıştır.

Sayıları

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ndedi kayda göre 17. yüzyıl ortalarında Yeniçeri Ocağı'nın subay ve erlerinin toplam sayısı 54.220 idi. Ayrıca eyaletlerdeki yeniçerilerin sayısı 21.426 olarak Marsigli'nin eserinde yazılıdır.

Koçi Bey'in risalesindeki listelere göre ise 1574 yılında yeniçerilerin toplam sayısı 13.599, 1631'de 46.113 idi.[99]

Bu devrin görgü tanıklarına göre yeniçerilerin sayıları bazı tarihlerde azaltılırdı ve genellikle savaş zamanında artırıldığı da olurdu. Bu sayı 30.000 ile 40.000 arasında değişmekte idi.

1621 tarihli seyahatnamede sayılarının 33.000'e indirildiği fakat "son seferde" sayılarının artırıldığı kaydı vardır.

1669'da Kandiya Savaşı'na katılan Fransız görgü tanığı Guillatière ve 1672'de İstanbul'da uzun zaman ikamet eden diğer bir Fransız görgü tanığı Antoine Galland, bütün yeniçerilerin sayılarının 30.000'i geçmediğini yazarlar. Guillatière, İstanbul'da 30.000 yeniçeri olduğunu yazarken "Bunun şimdi 20.000'i Kandiya'dadır, 10.000'i İstanbul'da kalmaktadır," der. İstanbul'da kalan yeniçerilerin padişahın ve devletin koruyucuları olduklarını açıklar "Padişahın kardeşlerini emniyet altında tutmak, Larissa'daki padişahın yanında hazır beklemek için 10.000 yeniçeri İstanbul'da kalmıştır."

Koçi Bey Risalesi'ndeki diğer bir kayda göre yeniçerilerin sayısı 30.000, 35.000 veya daha fazla olabilirdi.

1634'te Henry Blunt, yeniçerilerin sayılarının 44.000'i geçmediğini ve Aaron Hill ise 1702'de 40.000'den fazla olduklarını yazarlar.

Gerek Osmanlı kaynakları gerek görgü tanıklarının kayıtlarından anlaşıldığı gibi 17. yüzyılda yeniçerilerin sayısı savaşta ve barışta, bazı tarihlerde 30.000 ile 45.000 veya daha fazla olarak değişirdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde ise 54.000'den fazla gösterilmiş olmakla beraber bu emekli ve korucuları, yeniçeri oğullarını ve sınır kalelerdeki bütün yeniçerileri içine

---

99 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 47; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 67; *Koçi Bey Risalesi*, s. 13 ve 27.

alır. Bunun 30.000 kadarı İstanbul'daki yeniçeriler ve 20.000 veya daha fazlası eyaletlerdeki yeniçeriler ile emekli, korucu yeniçeriler olmalıdır.

Ordu seferdeyken İstanbul'da daima 10-12.000 yeniçeri hazır bulunurdu. Savaşa diğer şehirlerdeki yeniçeri garnizonlarından da asker gönderilirdi. Aaron Hill'in verdiği bilgiye göre Yeniçeri Ocağı devşirme sistemi ile birlikte ilk kurulduğunda yeniçeri sayısı 7.000 kadardı.[100]

Kışlaları

Görgü tanıklarına ve kaynaklara göre Yeniçeriler İstanbul'da iki yerde inşa edilmiş kışlalarında kalırlardı. Her bölük veya orta ayrı bir binada kalırdı. Her bölük veya ortaya denildiği şekilde, bu bina ve kışlalara da "oda" denirdi.

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill'e göre bu odalar geniş binalardı ve her oda ayrı bir bina şeklindeydi. Aaron Hill kendi deyimiyle bunların durumunu açıklar: "Bu geniş binalara odalar denir. Bunlar yeniçerilerin kaldığı, ikamet ettiği binalardır. Şimdi 162 oda vardır."

1621'de bir Fransız görgü tanığına göre her iki kışlada toplam 160 bina (oda) vardı. Oda denilen bu binalar eşit büyüklükte değildi, bazılarında 300-400, bazılarında 600-700 yeniçeri kalırdı. 1656'da Fransız seyyah Thévenot ise her odada 30-40 veya 50 yeniçeri kaldığını yazar. Bu fark, yeniçeri ortalarının veya bölüklerinin değişik sayılarda olmasından kaynaklanır.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ndeki kayda göre yayabaşı bölükleri 101 orta, ağa bölükleri 61 orta idi. Toplam 162 orta olduğundan Aaron Hill'in kaydı ile aynıdır.

---

100 Anonim (1621), *Voiage de Levant*, Paris, 1632, s. 198; Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62; LaGuillatière (1669), *An Account of A Late Voyage to Athens*, Londra, 1676, s. 337; Antoine Galland (1672-1673), *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, cilt 1, s. 139; Galland, Ch. Schefer, Paris, 1881, s. 139; Aaron Hill, (1702), *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1710. s. 20; *Koçi Bey Risalesi*, haz. Z. Danışman, s. 71 ve 79; 1431'de toplam 10.000 yeniçeri olduğu bilinir (Bertrandon de la Broquiere, Le Voyage d' Outremer, Ch. Schefer, Paris, 1892, s. 181; Zigetvar seeferinde (1566) sayıları 12.000'di. 7.000'i sefere katılmıştı (*Eyyubi Efendi Kanunnâmesi*, s. 41).

Fakat *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde sekban bölükleri içindeki 34 bölük de var sayıldığından toplam 196 olarak gösterilmiştir. Aynı sayıyı veren Marsigli'nin *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nden yararlandığı anlaşılır. Sekbanlar yayabaşı bölüklerinin 65. ortası idi ve bu orta kendi içinde 34 bölüğe ayrılmıştı. Bu bakımdan yayabaşı bölükleri arasındadır. Sekbanların 65. orta olarak tek bir oda veya kışlada ikamet ettikleri Aaron Hill'in gözlemlerinden anlaşılmaktadır.[101]

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere 17. yüzyıl ortalarında 162 kışla veya oda vardı.

Yeniçeri kışlaları İstanbul'da şehrin fethinden hemen sonra Şehzade Camii'nin bulunduğu alanda inşa edilmişti. Aynı tarihte Aksaray'da ikinci bir kışla grubu daha inşa edildi.

Bu nedenle Şehzade Camii civarında ilk inşa edilenlere "eski odalar", Aksaray'da inşa edilenlere ise "yeni odalar" denildi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bir kanunname ve İzzi tarihine göre "eski kışlaların sayısı"na dair yazdığı sayılar çok farklıdır; birinde 140, diğerinde 173 olarak gösterilmiştir. Sadece "yeni odalar"ın sayısı onun her iki kaynağında 26 olarak birbirini tutmaktadır.

Kışlalar yeniçeri bölüklerinin numaralarına göre numaralanmışlardı. Fakat numaralar bir sıraya göre verilmemişti.

Eski odaların bulunduğu sahada sonradan Şehzade Mehmed Camii inşa edilince bunun karşısındaki Acemiler kışlasına doğru alanda odalar yeniden inşa edilmişti.

1675'te İngiliz seyyah George Wheler, her iki kışla (eski ve yeni odalar) grubunun büyük ve çok sayıda adamı barındıracak nitelikte olduğunu yazar. Fakat, Wheler kendi zamanında yeniçerilerin büyük bir kısmının sadece kayıt defterine kayıtlı olduğunu, çoğunun evlenerek ticaretle meşgul olduğunu ve şehirde her bölgede kendi evlerinde ikamet ettiklerini yazar.

Görgü tanıklarına göre kışlaların dış cepheleri süslü ve gü-

101 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 20; Anonim (1621), *Voiage de Levant*, s. 198; Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 133; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 41-43; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 68; I.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 241-242.

zel değildi. 1672'de Antoine Galland, eski ve yeni odaların çinilerle kaplı uzun binalar olduklarını, mermerden kapı ve pencerelerinin bir tarafının yaldızla süslendiğini yazar. Odalardan bahsederken "Yeniçeriler ve subaşılar için gayet rahat dairelerdir," ve "Çini kaplı duvar tarafındaki koridorlar büyük lambalarla aydınlanmışlardı," der. Marsigli İstanbul'daki yeniçeri kışlalarının iç mimarisine dair bilgi verir. Onun yazdığına göre binaların içindeki koğuşların iç duvarları sedir yüksekliğinde ve genişliğinde tuğladan yapılmış ve üzeri çini kaplı oturma yerleri ile çevrilmişti. Marsigli bunların uyumak ve oturmak için sedirler olduğunu yazar. Bunların üzerine şilteler serildiği ve bu amaçla kullanıldığı anlaşılıyor. (Bu devirde yolcuların geceledikleri kervansarayların iç mimarisi de bu düzendeydi.) Yeniçerilerin kışlalarında bu tip sedirlerden başka ahşaptan yapılmış kerevet denilen sedirler de bulunurdu. Koğuşların zemini hasırla kaplıydı. Hasır her yıl Manyas'tan getirilirdi.[102]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ın incelediği bir kanunnamede kışlalardaki koğuşlar, çardaklar, kerevetler ve ahırların sayısı verilmiştir. Bu kaynakta koğuşlara "oda" denilmiştir. Buna göre yeni odalarda 369 ocaklı koğuş, 130 çardak, 69 ocak ve kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekke, ve 158 ahır vardı. Eski odalarda ise 47 ocaklı koğuş, 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahır vardı.

Kışlanın kapı tarafında çamaşırhane, tuvaletler ve orta sofası, bir üst katta da subayların odaları olurdu. Bundan binaların iki katlı olduğu anlaşılır. Ayrıca, her kışlanın parmaklıklı bahçeleri vardı.[103]

Yeniçeri kışlaları İstanbul'un fethinden önce Edirne'de bulunurdu. 16. yüzyılda Kanunî Süleyman'ın Edirne'de Eski Saray'la birlikte Sultan Selim Camii civarındaki yeniçeri kışlalarını tamir ettirdiği bilinir. 17. yüzyılda bu kışlalar harap ve bakımsız bir durumdaydı.

---

102 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, 1949, s. 186; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 68; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 241 ve 244.

103 *A.g.e.*, s. 242 ve 246.

Bölük subayları

Kışladaki odaların görevli subayları vardı. 1656'da Thévenot, her odanın üç subayı olduğunu yazar. Bu subaylar çorbacı, odabaşı ve vekilharç idi.

Çorbacı, orta veya bölüğün kumandanı idi. 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill'e göre çorbacının rütbesi yüzbaşı rütbesine eşit sayılabilirdi. Osmanlı kaynaklarına göre çorbacının orta veya bölüklere göre farklı isimleri vardı. Çorbacıya serpiyadegân denilen yaya ortalarında yayabaşı, ağa bölükleri ve sekban bölüklerinde bölükbaşı denirdi.

Çorbacı, kumandanı olduğu orta veya bölüğün işlerinden ve disiplininden sorumluydu.

Çorbacıların arasından bazıları daha yüksek rütbelerde görevlendirilirdi. Bulunduğu görevlere göre giysileri değişik olurdu. Çorbacı genelde tüylerle süslü bir başlık giyerdi.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ne göre 54. orta veya bölüğün çorbacısı "mücevveze" giyer, "tirkeş" kuşanırdı. 82. bölük zemberekçiyan diye bilinirdi ve bu bölüğün çorbacısı "haseki" rütbesindeydi. Sorgucuna balıkçıl takar, samur veya vaşaktan üzeri kadife kaplı kürk giyerdi. Atının üzengisi ve topuzu gümüştendi. Seferde daire olunduğunda ağa imamının bir üst mevkiinde yerini alırdı.

Ağa imamı, imam odası diye bilinen 94. ortanın çorbacısı idi.

Ağa bölüklerinin birinci odasının çorbacısı ise aynı zamanda bütün çorbacıların ve yeniçerilerin en yüksek rütbeli subayı olan "kethüda bey" idi. 1656'da Thévenot, "kâhya bey" dediği kethüda beyin korgeneral rütbesinde olduğunu yazar.

Marsigli, kâhya bey için bütün odabaşıların adına yeniçeri ağasının emrinde bir general olduğunu kaydeder. Yeniçerilerin görev dağıtımını kethüda bey yapardı. Sorgucuna balıkçıl tüyü takar, sarı çizme giyer ve samur çevrili kadife üst giyerdi.[104] Rütbece çorbacıdan sonra gelen odabaşı, bölüğün disipli-

---

104 Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 133; Aaron Hill, *A Full and Just Account...*, s. 20; 1680'de İstanbul'a gönderilen Venedik *bailo*'su Senatör Battista Donado, "çorbacı"nın albay rütbesi karşılığı olduğunu yazar. (Gio:Battista Donado (1680-1684), *Viaggi a Constantinopoli*, Venedik, 1688, s. 133) İ.H.

ninden doğrudan sorumlu olan subaydı. Odabaşı aynı zamanda her odanın, yeniçerilerin kendi aralarında toplayarak yardım sandığına koydukları vakıf paraların işletilmesi ve harcamaların yapılmasından sorumluydu. Bu görevinden dolayı kendisine oda mütevellisi de denirdi.

1621 tarihli isimsiz seyahatnameye göre her yeniçeri, barış zamanı kaldığı odanın odabaşına (mütevelli) maaşının % 1,5'nu ve savaş zamanı maaşının % 7'sini vermekle yükümlüydü. Bunun karşılığında her yeniçeriye yatağını sermesi ve yatması için 3 ayak genişliğinde bir yer verilirdi. Odabaşı barışta kendi bölüğü ile kışlada devamlı kalırdı. Savaşta ordugâhtaki çadırında otururdu. Çadırının etrafı kendi bölüğünün yeniçerilerinin çadırları ile çevrelenmiş olurdu.

Ağa bölüklerindeki "odabaşı"larının en kıdemlisine baş odabaşı denirdi. Yaya bölüklerinin en kıdemli odabaşına da oda kethüdası denirdi. Odabaşı yaşlandığında ona yeniçeri ağası tarafından koruculuk veya emeklilik verilirdi.[105] "Odabaşı"dan sonra rütbece gelen subay, vekilharçtı. Bölüğün iaşesinden sorumlu olan subaydı. Haftada bir bölüğünden toplanan para ile iaşeyi sağlardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre her bölüğün (oda) ayrıca bayraktarı, aşçısı ve mehterhanesi vardı.

Bayraktar, bölüğün en kıdemlilerindendi. Her bölüğün yarısı kırmızı, yarısı sarı olan "çatal bayrağı"nı (üçgen biçiminde ve uç kısmı iki parça, bir çeşit flama) taşımakla görevliydi. (Yeniçeri Ocağı'nın alay bayrağı da yarısı sarı, yarısı kırmızıydı.)

Bayraktardan rütbece bir sonra gelene "başeski" denirdi. Bölüğün en kıdemli yeniçerilerinden biriydi. İstanbul'da "kullukçu" denilen karakolların kumandanı bunlardandı. Karakol kumandanı görevindeyken buna "başkara kullukçu" denirdi.

Aşçıbaşı, bölüğün kazanı ve mutfaktan ("matbah") sorumluydu. Aşçıbaşının yamakları ve "civelek" denilen yardımcıları vardı. Kazan yeniçerilerce kutsal sayıldığından her bölük,

---

Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 234-235; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 70; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42-45.

105 Anonim (1621), *Voiage de Levant*, s. 198; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 311 ve 235.

kışlasındaki kazanı etrafında toplanırdı ve burada bölüğe ait işler konuşulurdu. Mutfak ise görevinde hatalı veya kusurlu bulunan yeniçerilerin tevkif edildiği yerdi. Aşçıbaşı bu nedenlerle bölükte nüfuzlu bir görevliydi. Aşçıbaşılar meşin önlük giyerlerdi, bellerinde yanlarına doğru asılı büyük bıçakları vardı.[106]

Kışla hizmeti

Kışladaki her odada ocağa yeni kaydolmuş olanlardan bir-iki veya dört-beş kişi, odaya ait binanın temizliğinden sorumluydu. Etrafı süpürmek ve silmek, yaşlı yeniçerilerin ayakkabılarını temizlemek, kandillere bakmak, yemek kaplarını yıkamak, çarşı ve pazara gidildiğinde erzakları taşımak ve odun kesmek bunların görevleriydi. Kışlaların içme ve yıkanma suyu, yeniçeri sakaları tarafından sağlanırdı. Aydınlatılması için her hafta kışlalara mum verilirdi.[107]

Avlu ve cami

1675'te İngiliz görgü tanığı George Wheler'in yazdığına göre yeniçerilerin karargâhında iki uzun avlu vardı. Avlulardan birinin ortasındaki küçük bir camide ibadetlerini görürlerdi.

Osmanlı kaynaklarında "yeni odalar" kapısından girildiğinde geniş bir meydanın ortasında bir cami olduğu yazar. Bu meydana "tekke meydanı" denirdi.

George Wheler'in bahsettiği ikinci avlu yeniçerilerin "et meydanı" dedikleri avlu olmalıdır. Her iki avlu da yeni odalarda idi.

Tekke meydanının ortasındaki camiye Orta Camii denirdi. Bu cami Kanunî Sultan Süleyman devrinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın önerisi ile mescit olarak yaptırılmıştı. Daha önce mescidin inşa ettirildiği yerde yaya bölüklerinden 13. ortanın kış-

106 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 41; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 235-236.

107 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 366 ve 246.

ması vardı. 13. orta 11. orta ile birleştirilmiş ve 13. ortanın yeniçerileri yeni odaların kuzey kısmındaki "âdet kapısı" kapıcısı olarak görevlendirilmişlerdi. Mescit, 1591'de (III. Murad devri) yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nın önerisi ile camiye çevrilmişti.[108]

· Orta Camii'nin karşısında bir orta çeşme vardı. Caminin imamı, hatip ve müezzini ve hademeleri, yeniçerilerden iyi eğitim görmüş olanlarından atanırdı. Bunlar sefere gitmezlerdi. Şehir emini tarafından maaşları verilirdi. Ayrıca bu cami imamı için yeniçerilerin vakıf sandığından 80.000 akçeye bir ev alınmış ve vakfedilmişti. Caminin tevliyeti ise sekbanbaşına verilmişti. Orta Camii'nin bir vaizi ve müderrisi de vardı.

Yeniçeriler arasında bilimsel çalışmalar yapanlar da vardı. Bunlar Orta Camii müderrisinden ders alırlar veya dışarıdaki bir medreseye devam ederek "icazet" (sertifika veya diploma) alırlardı. 16. yüzyılda yüz kadar böyle yeniçeri olduğu bilinir. Bunlar arasında müderris ve kadı oluncaya kadar Yeniçeri Ocağı'nda kalanlar vardı; ulufelerini almaya devam ederlerdi.

Orta Camii'de görevli yeniçeriler bunların arasından seçilirdi. Bunlar Orta Camii imamı hatibi olurlar, daha sonra Yeniçeri Ocağı imamı olarak atanırlardı.

Kapılar ve kapıcılar

Yeni ve eski odalar kışlalara yeniçerilerden başkasının girmemesi için dışarıdan kapılarla sınırlandırılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yeni odaların yedi kapısı inşa ettirilmişti.

Kışlalar ve Orta Camii bu kapıların gerisinde kalmıştı. Kapıların her birinin ayrı isimleri vardı:

1. Ağa Bölüğü Kapısı, 2. Solaklar Kapısı, 3. Et Kapısı, 4. Âdet Kapısı, 5. Çayır Kapısı, 6. Meydan Kapısı, 7. Karaköy Kapısı idi.

Bu kapılara kapıcı olarak yaya bölüklerinden 13., 55., 70., 73., 52. ve 56. ortalar ile ağa bölüklerinden 2. orta (oda) görevlendirilmişti.

---

108 George Wheler ve Jacob Spon, *(1675-1676) A Journey into Greece*, Londra, 1682, s. 192; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 152, 251-252.

Meydan kapısından girildiğinde yol Orta Camii'ne giderdi.

Eski odalarda üç kapı vardı. Bu kapılardan Çukurçeşme tarafındaki kapıya ağa bölüklerinden 44. bölük, Şehzade Camii tarafındaki kapıya Solak ortalarından 61. bölük müteferrikaları, Meyt Kapısı denilen kapıya da 95. deveciler ortası kapıcı olarak görevlendirilmişti.

1621 tarihli isimsiz seyahatnamedeki kayda göre yeniçeriler her akşam belli bir saatte kışlalarında bulunmak zorundaydılar. O saatten sonra kışlaların kapıları kapatılırdı.

Kışlaları sınırlayan büyük kapılar özenle inşa ettirilmişti. Kapıların en büyük olanı Meydan Kapısı'ydı. Kapıların tonoz ve sütunları vardı. Bütün kapıların giriş saçakları kurşunla kaplıydı, yanları ise sıvalı ve boyalıydı.

Her odanın kapısı da mermer sütunlarla süslüydü. Oda kapısının üzerinde o odada hangi bölük (orta) ikamet ediyorsa o bölüğün nişanı bulunurdu.

Yeniçerilerin kışlaları ahşaptandı. İstanbul yangınlarında kışlaların çoğu yanmış ve yeniden yapılmıştır. 1633'te Cibali yangını, 1660'ta Ayazma Kapısı'nda çıkan yangın ve 1693'te Unkapanı ile Ayazma Kapısı arasında çıkan yangında eski ve yeni odalardaki kışlalar tamamen yanmış ve sonra yeniden inşa edilmişti.[109]

Yeniçerilerin iaşeleri

Yeniçerilere maaşlarına ek olarak yiyecek ve giysileri için gerekli şeylerin bir kısmı veya tamamı devlet tarafından verilirdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre yeniçerilerin zahire ve et giderlerinin bir kısmı ve çuha masraflarının tamamı devlet tarafından karşılanırdı. Bununla ilgili bir listede çuha ve astar giderleri için 9.300.000 akçe ve kısmen et, zahire giderleri için 81.150 akçe devlet bütçesinden bir yıl için ödenmiş olduğu gösterilmiştir.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre yeniçerilerin ve kapıku-

109 Anonim (1621), *Voiage de Levant*, s. 198; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 239-244, 251-253 ve 345-348.

lu sipahilerinin kışlalarına belli miktarda et ayrıldığı ve koyun emininin bu eti yeniçeri meydanına gönderdiği bilinir.

Risaledeki yeniçeri meydanı "et meydanı" denilen yer olmalıdır. Gönderilen et burada kasaphaneye teslim edilirdi. Et meydanının ortasındaki sekiz kasaphaneden, kışladaki her bölüğün asker ve subay sayısına göre dağıtılırdı. Her kasaphanede birer Rum kasap ve dörder hizmetkâr bulunurdu. İ.H. Uzunçarşılı, bu Rum kasaplara "meydan kasapları" denildiğini ve bu kasapların ve hademelerinin, ödemekle yükümlü oldukları vergilerden muaf olduklarını yazar. Kasaphaneler ve kasaplar görevli yeniçerilerin denetiminde çalışırlardı. Başçavuş kasaphaneleri, başdeveci kasap ve hademeleri denetlerdi.

Koçi Bey Risalesi'nde bildirildiğine göre önceleri yeniçeriler yiyecek ve iaşelerini kendi maaşlarından karşılarlardı. Daha sonraları et ve zahire fiyatları artınca aradaki fark devlet tarafından ödenmiştir.

Fatih devrinde etin okkası üç akçe idi. Bu fiyatın Fatih devrinden beri yeniçeriler için değişmediği kabul edildiğinden etin fiyatı yükseldikçe artış miktarına göre üç akçeden fazlası devlet hazinesinden ödenirdi.

Kanuna göre yeniçeriler yiyecek ve iaşelerini kendi maaşlarından karşılarlardı. Haftalık iaşe giderleri için önceleri her cuma bağlı oldukları odaya onar akçe verirlerdi.

Daha sonra yiyecek fiyatları arttığında bu, haftada iki defa yapılmaya başladı.

Ayrıca kendi aralarında para toplayarak kurdukları vakıf sandığına yiyecek, kandil yağı ve odun masrafları için para yatırır ve harcarlardı. Kışlalarda yevmiyeleri az olan yeniçeriler günlük iaşeleri için erzak ve yiyecek parası vermezlerdi. Bunların yiyecekleri kendi bölüklerinden sağlanırdı. Yeniçeriler sefere gittiğinde her bölükten erlerinin kumanya parası olarak ikişer altın alınırdı. Ayrıca kurban bayramında her bölüğe kurbanlık koyun verilirdi ve yeniçeriler bölüklerinde kurban keserlerdi.[110]

---

110 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 47; *Koçi Bey Risalesi*, s. 72; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 248-249, 253-257; Yeniçeri bölüklerine iaşe olarak ayrılan etler Yedikule'deki mezbahalarda kesilir, buradan yeniçeri "seğirdim" aşçıla-

Yeniçerilerin maaşları genellikle gündelik üzerinden verilirdi. Koçi Bey'in risalesindeki kayda göre 1630'larda bir yeniçerinin ilk maaşı günde 3 akçe idi ve yaşı ilerledikçe günde 12 akçeye kadar maaşı yükselirdi. Daha önceleri 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında en yüksek yeniçeri yevmiyesi 8 veya 9 akçe idi. 1621 tarihli isimsiz seyahatnamede 9 akçe olduğu yazılıdır. 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, yeniçeri maaşlarının en az 1 "peni" ve en çok haftada 7 "şilin"e kadar çıktığını yazar. Bu devirde en yüksek yeniçeri maaşının İngiliz parası olarak günde 1 şilin olduğu anlaşılır (1 şilin = 12 peni). 1502'de Cantacasin, yeniçerilerin ocağa kaydedildikten sonra aldıkları ilk maaşın 3 ila 4 aspres olduğunu yazar. 1610'da Sandys, genelde bir yeniçerinin günde 5 aspres aldığını yazar.[111]

Yeniçeri maaşları üç ayda bir ödenirdi. Onların maaşlarına ulufe denirdi ve ulufeleri Topkapı Sarayı'nda ikinci avluda merasimle verilirdi. Ulufe veya maaş dağıtımı çoğu zaman divanda elçiler yemekteyken ve elçilerin hükümdarlarından padişaha getirdikleri hediyeler üçüncü avluya taşınırken olurdu.

1656'da Fransız görgü tanığı M. de Thévenot, Fransız elçi heyeti ile Topkapı Sarayı'nda davetli olarak bulunduğu sırada Moğol elçisinin getirdiği hediyeler üçüncü avluya taşınırken yeniçerilerin maaşlarının ödenmesine tanık olmuştu.

Thévenot, ödenecek maaşların toplam 1.400 kese içinde hazır olduğunu ve bunun içinden yeniçerilere 750 kese maaş verildiğini yazar:

> "Bunu (merasimi) görmek çok güzel bir şeydir. Bir çorbacı (yeniçeri subayı) divanın önüne gelerek maaşların dağıtımı-

rı tarafından alınır ve getirilirdi. Koyun emini defterinde dağıtımı yapılacak et miktarı önceden yazılı olurdu. Bölüklere mevcuduna göre birer veya yarımşar koyun verilirdi. Yüksek rütbeli kumandanlara da rütbelerine göre üç-dört veya beş koyun ayrılırdı. Belgelere göre 17. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın yıllık et iaşesi için Rumeli'deki kasaplardan bir yıl üç yüz altmış bin, diğer bir yıl üç yüz bin koyun satın alınmıştı (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 255-256).

111 *Koçi Bey Risalesi*, s. 71; Anonim (1621), *Voiage de Levant*, s. 198; T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 105; G. Sandys, *Travailes*, s. 38; Aaron Hill, *A Full and Just Account...*, s. 21; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 412-413.

nı yapıyordu. Çorbacı her takımın (ortanın veya bölüğün) adını çağırıyor, çağrılanlar (her bölüğü temsil eden birkaç yeniçeri) keselerin olduğu torbaları almak için geliyorlar, torbaları aldıktan sonra koşar adımla yerlerine dönüyorlardı. Bir takımı diğer bir takım düzen içinde takip ediyordu."

1672-1673 yıllarına dair günlük tutan ve İstanbul'da tanık olduğu olayları yazan Antoine Galland, yeniçerilerin maaşları hakkında Thévenot'un gözlemlerine benzer bilgi verir:

"Ekselansın (Fransız elçisi) önünde ve padişahın huzurunda yapılmış ödeme 800 keseden ibaretti. En büyük ödemeler 1200-1500 keseyi geçmiyordu."

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ndeki kayıt bu bilgileri kanıtlar. Buna göre yeniçerilerin dört maaşlarının toplam yıllık miktarı 3.711,5 kese idi ve 17.020 akçe tutardı. Buna yeniçeri yetimleri ile sınır kalelerdeki yeniçeriler dahil edilmiştir. Thévenot ve Galland'ın tanık oldukları ödemelerde son iki grubun katılmadığına göre 800 x 4 = 3.200 kese yıllık maaş miktarı kanunnamedeki ile aynı sayılabilir.[112]

Yeniçerilerin maaşları için her ulufe ödemesinde defter tutulurdu. Defterin iki kopyasından biri maliye memurunda durur, diğeri padişaha takdim edilirdi.

Sınır kalelerde görevli yeniçerilerin ulufeleri bulundukları bölgenin cizye vergisinden ödendiği gibi İstanbul'dan da gönderilirdi. Yayımlanmamış h. 1069 (1658) tarihli arşiv belgesinde Çanak limanı kal'asındaki yeniçerilerin "Lezez" mevâcibinin (Şevval, Zilkade, Zilhicce ayları ulufesi) cizyeden ödendiği, H. 1081 (1670) tarihli arşiv belgesinde Varat kal'asındaki yeniçerilerin "Reşen" (Receb, Şaban, Ramazan) mevâciblerinin İstanbul'dan gönderildiği yazılıdır. Ayrıca H. 1096 (1684) tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde ve farklı tarihlerdeki arşiv belgelerinde sefere giden yeniçerilerin harcırah ve diğer masrafların devlet tarafından ödendiği kaydı vardır. Ayrıca *Koçi Bey Ri-*

---

112 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 163; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara, [1949], 1973, cilt I, s. 139; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 47.

salesi'ndeki kayda göre ordu sefere çıkarken yeniçerilere biner akçe sefer bahşişi verilirdi.[113]

Yeniçerilere maaşlarına ek olarak giysi ve kumaş da verilirdi. Ayrıca diğer ihtiyaçları için gerekli şeyler ve bazı silahları devlet tarafından karşılanırdı. 1502'de Cantacasin'in yazdığına göre yeniçeriye verilenler bir yay, iki gömlek ve Bergama kumaşı idi. Bu kumaştan yeniçeri elbise yaptırırdı.

Daha sonraki tarihlerde yay yerine para verilmiştir. 17. yüzyıl ortalarında *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde her yeniçeri erine yılda bir kere yay akçesi olarak 30 akçe verildiği ve buna "kemânbahâ" denildiği yazar..

Yeniçerilere ve subaylarına verilen kumaşlar daha sonraki tarihlerde genelde Selanik çuhası, kemha-bahâ, sobrama çuha diye bilinirdi.[114]

Yeniçerilerden yararlı olanların, görevini iyi yapanların onları daha iyi çalışmaya teşvik için ödül olarak yevmiyeleri 1-2 akçe artırılırdı. 1611'de İskoç seyyah William Lithgow'a göre padişah askere, subaylara ve paşalara yararlı olduklarında ödül vermezse bunlar isteksiz iş görür ve daha az yararlı olabilirlerdi. "Böyle büyük bir devleti ve toplumları yönetim ve itaat altında tutmak aksi takdirde imkânsız olur."[115]

Yeniçeriler yaşlandıklarında veya savaşa gidemeyecek duruma geldiklerinde devletten maaşlarını almaya devam ederlerdi. Bunlar hizmetten muaf tutulurlardı. Yeniçeri Ocağı'nda bakılırlar ve ikamet ederlerdi. Bunlara "oturak" denirdi ve çalışmazlardı. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre bunlara üçer akçe "terakki" (zam) verilir ve emeklilik ihsan edilirdi.

Yeniçeri, emekli olunca evlenebilirdi. Erkek çocuğu varsa belli bir yaşa gelince Acemi Ocağı'na kaydedilirdi. Bunun için

---

113 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 414 ve 426; Başvekâlet Arşivleri, No. 7991, No. 7783, No. 8082; *Koçi Bey Risalesi*, s. 73.

114 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 105; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 46; İ H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 280.

115 William Lithgow, *The Total Discourse...*, Londra, 1640, s. 179; H. 992 (1584) tarihli arşiv belgesinde Gürcistan seferinde hizmeti görülen Mustafa'ya Hersek Alay Beyi Mustafa'nın arzı üzerine terakki verildiği yazar (Başvekâlet Arşivleri, No. 144).

yeniçerinin üyesi olduğu ortanın birkaç yaşlı neferinin "Odamızın kulu oğludur," diye tanıklık etmesi gerekirdi.[116]

Yeniçeri Ocağı'nın kumandanları

Koçi Bey Risalesi'nde 1630'larda Yeniçeri Ocağı'nın on altı ağası veya kumandanı olduğu yazılıdır. Kumandanlar rütbelerine göre en yüksek olanından başlayarak sırasıyla yeniçeri ağası, sekbanbaşı, kethüda bey, zağarcıbaşı, samsoncubaşı, turnacıbaşı, başçavuş, haseki, devecibaşı ve diğerleri idi.

Marsigli'nin yazdığına göre 1680'lerde bu kumandanlar yeniçeri ağası, sekbanbaşı, "kâhya bey" (kethüda bey), yeniçeri efendisi, muhzır ağa, "kâhya yeri" (kethüda yeri), başçavuş ve orta çavuşlardı.[117]

Osmanlı kaynaklarına göre Yeniçeri Ocağı'nın rütbece en önemli kumandanları yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kethüda bey idi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre bu üç kumandanın divandaki yeri rütbelerine göre düzenlenmişti. Sekbanbaşı yeniçeri ağasının sağ tarafında otururdu. Kethüda bey ve İstanbul ağası sekbanbaşının bir alt yanında otururlardı.

Diğer kumandanların terfilerine göre rütbelerinin dereceleri *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde alt rütbeden üst rütbeye kadar turnacıbaşı, samsoncubaşı, zağarcıbaşı ve kethüda bey olarak gösterilmiştir. Hasekiler bu sıraya göre terfi ederlerdi. Başçavuş terfi derse haseki, azlolursa deveci olurdu. Buna göre başçavuşun rütbesi haseki ile deveci arasında idi.[118]

Zemberekçi ortasının çorbacısı rütbece haseki rütbesine eşit sayılırdı. Seferde zemberekçibaşı Yeniçeri Ocağı'nın imamının bir üst rütbesinde sayılırdı.

61. orta diye bilinen ağa bölüklerinin kumandanlarına bölükbaşı denirdi. Bölükbaşı terfi edince sıra ile kethüda yeri, muhzır ağa ve daha sonra haseki olurdu. Buna göre kuman-

---

116 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 31.

117 *Koçi Bey Risalesi*, s. 75; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 69.

118 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43 ve 45.

danların rütbeleri turnacıbaşıdan sonra gelen alt rütbeler baştan aşağıya doğru haseki, çavuşbaşı, muhzır ağa, kethüda yeri ve bölükbaşı idi. Bununla beraber 101. ortadan yayabaşılar bölükbaşılardan daha yüksek rütbede sayılırlardı. Ağa bölüklerinden birinci odanın çorbacısı kethüda bey idi.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde ilk üç kumandan (yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kethüda bey) ayrı sayıldığından turnacıbaşı için ocağın üçüncü ağası olduğu kaydı vardır. Buna göre birinci ağa zağarcıbaşı, ikinci ağa samsoncubaşı ve üçüncü ağa turnacıbaşı olmalıdır.[119]

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Yeniçeri Ocağı'nın kumandanları rütbelerine göre sıra ile yeniçeri ağası, sekbanbaşı, kethüda bey, zağarcıbaşı, samsoncubaşı, turnacıbaşı, haseki, çavuşbaşı, muhzır ağa, kethüda yeri, bölükbaşı, yayabaşı, solaklar, talimhanecibaşı, zemberekçibaşı ve Yeniçeri Ocağı imamıydı. (Tüfenkçibaşı ve devecibaşı yaya bölükleri içindeki tüfenkçilerin ve devecilerin kumandanlarıydı.) Kumandanların hepsi bu sıraya göre on altı ağadır ve Koçi Bey'in verdiği sayıya uymaktadır.

Yeniçeri ağası

Yeniçerilerin en yüksek âmiri ve başkumandanıydı. "Padişahın memleketlerindeki ağaların en şereflisi bu yeniçeri ağasıdır," diyen Cantacasin, yeniçeri ağasının maaşının günde 500 aspres olduğunu yazar. Her ay maaşını "küçük rûznâmçe"den alan yeniçeri ağasının 15.000 aspres olan aylık maaşına ek olarak koyun emininden yılda 8.000 kuruş geliri vardı.

Ayrıca yeniçeri ağasına yıllık geliri 400.000 akçelik bir has ayrılmıştı. 1551'de Nicolas de Nicolay, bunun yıllık 6.000 "ducat" altını geliri olduğunu yazar. Yaklaşık 400.000 akçeye tekabül eder.[120]

---

119 *A.g.e.*, s. 42 ve 44.

120 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 105; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 179; Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 846; Nicolas de Nicolay, *Les Navigations et Pérégrinations*, Anvers, 1576, s. 143.

1610 yılında İngiliz seyyah George Sandys, "Bütün imparatorlukta bu yeniçeri ağasının mevkii rütbe ve saygınlık bakımından üçüncüdür," der. Yeniçeri ağası vezirlerinki gibi samur astarlı kaftan giyerdi. Önceleri yeniçeri ağası yeniçerilerden atanırdı. I. Selim devrinde sekbanbaşı rütbesinde iken yeniçeri ağası olarak atanan Bayezid Ağa'nın teşviki ile yeniçerilerin divanda usulsüz davranışlarından sonra bu âdet kalkmıştır. Bu olaydan sonra yeniçeri ağalığı makamına silahdar veya müteferrika olanlar saraydan atanır oldu.

1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot, yeniçeri ağası için "Yeniçerilerin generalidir ve müteferrikadır," der. *Koçi Bey Risalesi*'nde müteferrika hakkında bir açıklama vardır: "Kimi Has Oda'dan çıkma, kimi paşa çocuklarıdır. Kendisine hürmet edilmesi gereken kul ve emektardırlar... sayıları üç yüz, dört yüz kadardır. Ulûfelerini küçük rûznamçeden alırlar, onlara 'ağa' diye hitab edilir."[121]

Bununla beraber 17. yüzyılda bazı tarihlerde Yeniçeri Ocağı'ndan kumandanların yeniçeri ağalığı makamına atandıkları görülür. Örneğin, 1626'da Çavuşbaşı Ali Ağa, 1634'te Sekbanbaşı Mustafa Ağa, 1636'da Sekbanbaşı Küçük Hasan Ağa, 1679'da Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa yeniçeri ağası olmuşlardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde bununla ilgili bir açıklama vardır: "Harem-i muhterem-i padişahiden olan ağayan-ı zişandan ola gelmiş idi. Sonra taşra olan özengi ağalarından ve gâhı sekbanbaşı, ve gâhı Kul Kethüdası ve gâhı vizâretle olur oldular."[122]

Yeniçeri ağası, Yeniçeri Ocağı ile İstanbul'un asayiş ve güvenliğinden sorumluydu. Şehirde toplumun düzenine ve ahlâka aykırı görülen durumlar, esnafın fiyat ve ölçülerde kural dışı işleri ve bunlardan suçlu bulunanlar "salma başçuhadarı" denilen bir yeniçeri subayı tarafından yeniçeri ağasına bildirilirdi. (Salma Başçuhadarı, İstanbul sivil polis teşkilatının başkanı idi ve emrindeki yirmi askerle gece gündüz çarşıları, pazar-

---

121 G. Sandys, *Travailes*, s. 38; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 167; M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 163; *Koçi Bey Risalesi*, s. 77.

122 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 178; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42.

ları, hanları, kahvehaneler ve meydanları kontrol ederdi.)

Yeniçeri ağası.

Yeniçeri ağası ayrıca Galata ve Pera'nın asayiş ve güvenliğinden doğrudan sorumluydu. Burada maiyetiyle "kol"a çıkardı. 1656-1658 yılları arasında İstanbul ve Ukrayna'ya seyahat etmiş olan Alman görgü tanığı Hiltebrandth, yeniçeri ağasının maiyetiyle kola çıktığına tanık olmuştu: "Belli zamanlarda yeniçeri ağası maiyetiyle İstanbul sokaklarından geçer. Öncüler önden gider ve halkı uyarır. Yeniçeri ağası geçene kadar herkes saklanır... Çünkü yakalanırsa hemen yatırılır, kırmızı bir çuvalda taşınan falakaya bağlanır ve yeniçeri ağasının yüzünde 'yeter' anlamı belirinceye kadar sopa vurulur."[123]

Yeniçeri ağası, Yeniçeri Ocağı'nın en yüksek amiri olduğundan ocaktaki kumandanlar dahil olmak üzere bütün atamalar onun yazısı ile yapılabilirdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde bu konuda bir açıklama vardır: "Cümle memâlik-i osmaniyyede vâki olan serdarlıklar ve dizdarlıklar ağanın mektubuyla verilir."[124] Yeniçeri ağası merasimlerde kırmızı saten veya sır-

123 Conrad Jacob Hiltebrandth, *Dreifache Schwedische Gesandshaftreise nach Siebenbürgen der Ukraine und Constantinopel*, F. Babinger, Leiden, E.J. Brill, 1937, s. 248; Yeniçeri ağası kola çıktığında falakayı acemi oğlanlar taşırdı (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 48; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim, 2003, s. 517-518).

124 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42. Yeniçeri serdarları bulundukları kazalardaki yeniçerilerin, acemi oğlanların, cebeci ve topçuların disiplininden sorumluydular (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 327).

malı kadifeden uzun bir elbise giyerdi. Beyaz sarıklı kavuğunun yan kısmında sorgucu vardı. Ayrıca Topkapı Sarayı'ndaki divana girdiğinde başına mücevveze, serâser kumaştan bir üst ve iç kaftanı giyerdi. Diğer günler ferace kollu "kapaniçe yakalı" kırmızı çuha kaplı vaşak kürk giyerdi.

- Yeniçeri ağaları terfi edince Kaptan Paşa veya Beylerbeyi olarak atanırdı, vezir veya başvezir makamlarına getirilenler de olurdu. 1582'de Yeniçeri ağası Ferhad Ağa sadrazamlığa terfi ettikten sonra Sadrazam Ferhad Paşa diye bilinmiştir.[125]

Ağa kapısı ve ağa divanı

Yeniçeri ağası, Ağa Kapısı denilen "sarayında" (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde yeniçeri ağasının ikametgâhına "saray" denilmiştir.) yeniçeri kumandanlarının katıldığı ve ağa divanı denilen bir divan toplantısı yapardı. Bu divanda Yeniçeri Ocağı ile ilgili bütün işler, ocağın disiplini, askerin maaş ve terfileri görüşülür, yeniçeriler arasındaki davalara bakılırdı.

Ağa divanı Topkapı Sarayı'ndaki divanın toplandığı günler toplanırdı. Saraydaki divan günleri haftada dört gündü. Bu günlerden ikisi aynı zamanda divan üyelerinin padişahın huzuruna kabul edilerek taht odasında hükümdara bilgi verdikleri "arz günleri" idi. Divan günü sadrazam sarayın avlusuna girince önce yeniçeri ağasına doğru selam verirdi.

Divan günleri Topkapı Sarayı'nda devlet erkânına ve yeniçerilere verilen yemekten sonra yeniçeri ağası, "ağa divanı"nı toplamak üzere "Ağa Kapusu"na giderdi, onu Yeniçeri Ocağı'nın kumandanları izlerdi.[126]

Yeniçeri ağası "arz günleri" bilgi vermek için padişahın huzuruna çıkardı. Arz günleri dışındaki iki divan gününde "ağa divanı"nı toplardı. Bunun için merasim yapılırdı. Saraydan Ağa Kapısı'na gelen yeniçeri ağası attan indiğinde orta çavuş selam dururdu. Divan toplantısına girmeden önce başçavuş dua ederdi. Dua sırasında çorbacılar ve odabaşılar ayakta durur, yeniçe-

---

125 *Koçi Bey Risalesi*, s. 30; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 182.

126 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 27.

ri ağası otururdu. Dua edilirken Hacı Bektaş Veli'nin adı geçince yeniçeri ağası ayağa kalkardı. Duadan sonra divan toplantısı yapılırdı. Ağa divanı üyeleri, *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde yazdığına göre yeniçeri ağası, sekbanbaşı, İstanbul ağası, yeniçeri kethüdası (kethüda bey), yeniçeri katibi ve fodla kâtibi idi. Ağa divanındaki görevliler ise başçavuş, kethüda yeri, "orta çavuş", "küçük çavuş" ile "orta ve küçük mehterler"di. Mehterler başlarına "mücevveze" giyerlerdi.[127]

Divan kâtibi herhangi bir yeniçeri bölüğünden atanırdı. Kâtip ayrıca Yeniçeri Ocağı'nın "beytülmal" (vakıf sandığı) defterini tutar, Yeniçeri Ocağı'na alınacak oğlanların kişiliklerini defterden incelerdi. Divan kâtibine yardımcı olarak Ağa Kapısı'nda on kâtip vardı. Bunlara "şâğird" denirdi. Mükerrer denilen ulufe defterlerini tutarlar ve her ulufede yeniden düzenlerlerdi. Yeniçeri ağasının mühürlü emirlerini yazarlardı. Yeniçeri Ocağı'na gönderilen fermanları kaydederlerdi.[128] Yeniçeri ağasının ikametgâhı ve aynı zamanda makam yeri olan Ağa Kapısı'nın Süleymaniye'de olduğu bilinir. Burada kumandanların ve memurların daireleri ile yeniçeri ağasının ailesine ait harem dairesi vardı. Yeniçeri ağasının yazlık ve kışlık daireleri, kethüda beyin yazlık ve kışlık daireleri, kâtiplerin ve memurların odaları, diğer görevlilere ait daireler ve kışlalar da buradaydı.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı 1816 ve 1820 tarihli belgelerdeki listelerde Ağa Kapısı'nda on makam dairesi ile yirmi yedi oda ve kışla gösterilmiştir. Buna göre Daire-i Hümayun adı ile padişaha ait bir daire, divan odası, Hazine odası ile ayrıca hamam ve bir cami, dairelere ait kısımda yer alırdı. Odalar ve kışlalardan en önemlileri kalem odası, kethüda yeri kâtibi odası, silahdar ağa odası, mirahor ağa odası, İmam Efendi odası, mühürdar odası, beytülmalci odası, mehterbaşı odası ve mehterlerin koğuşu idi.[129]

---

127 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 45; 1551'de Nicolas de Nicolay, haftada iki gün ağa divanının toplandığını yazar (Nicolas de Nicolay, *Navigations et Pérégrinations, Anvers*, 1576, s. 143).

128 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 399-400.

129 *A.g.e.*, s. 392.

Yeniçeri ağasının hizmetinde olanlara Ağa gediklileri denirdi. Bunların başında mehterbaşı gelirdi, çünkü yeniçeri ağasının özel hizmetindeydi ve diğer görevliler arasında ona en yakı'n olanı idi. Mehterbaşı ve mehterler merasimlerde yeniçeri ağasının arkasında yerlerini alırlardı. Mehterbaşı terfi edince bölükbaşı olarak atanırdı. Mehterlerin maaşları dağıtımı yapılmak üzere mehterbaşıya ödenirdi. H. 1096 (1684) tarihli yayımlanmamış arşiv belgesindeki kayıt bunu gösterir: "Mehterân-ı hayme-i hassa mevacibinin sermehterân Ali'ye i'ta kılındığına dair..."

H. 1088 (1677) tarihli arşiv belgesindeki kayda göre Mehterbaşı dilekçelerini imzalar ve divana sunardı: "Aydın ve Saruhan muhassıllığının kendisine ihsan olunması hakkında sermehterân Ali imzalı arz."[130] Mehterbaşının emrinde iki yüz nefer vardı. Mehterbaşından bir alt rütbede olan orta mehter ile ondan sonra gelen küçük mehter, ağa divanının ve Ağa Kapısı'ndaki talimhanenin düzeninden sorumluydular.

Diğer Ağa gediklilerinden Saraç, merasimlerde yeniçeri ağasının önünde yürürdü, "yapuk" (yapık) denilen at örtüsünü taşırdı. Çuhadar, büyük bir kese içinde yeniçeri ağasının kaputunu taşırdı. Mataracı, ağanın su matarasını taşır, Câmedar veya Câmedan Ağanın elbisesini, Tüfekçi tüfeğini götürürdü. Bayraktar, Ağa ise bayrağını, Tuğcular tuğunu taşırlardı. Ayrıca üç mumcu merasimde yanmakta olan mumları taşırlar, Künderci Ağa ise mızrağını (künder) taşırdı.

Ağa gediklileri bellerine serâser denilen kumaştan sırmalı kuşak sararlardı.[131]

Sekbanbaşı

Yaya bölüklerinden 65. ortanın kumandanı sekbanbaşı idi. Sekbanlar ortası diye bilinen 65. orta kendi içinde otuz dört

130 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8373 ve No. 8046.

131 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 292 ve 403-404.

bölüktü. Sekbanbaşının rütbesi yeniçeri ağasına eşit sayılırdı. Yeniçeri ağası gibi resmî evraklara mühür basardı. Marsigli, sefer emirlerinde sekbanbaşının özel mührü olduğunu yazar.[132]

Yeniçeri ağası seferde iken yeniçerilerle ilgili bütün işlerden sekbanbaşı sorumlu olurdu. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre sekbanbaşının yeniçeri ağasından farkı yoktu. Yeniçeri ağası divanda olmadığı zaman sekbanbaşı onun yerine otururdu. Yeniçeri ağası divanda bulunduğu zaman sağında sekbanbaşı otururdu. Yeniçeri ağası sefere gittiği zaman sekbanbaşı İstanbul'a "kaim makam" (kaymakam) ve kumandan olurdu. Talimhaneci ve Haliçte'ki yeniçerilerin çorbacısı, şehrin savunmasında, asâyiş ve güvenliğinin sağlanmasında sekbanbaşının yardımcılarıydılar.[133]

Sekbanbaşı merasimde yeniçeri kâtibinin (yeniçeri efendisi) üst mevkiinde yerini alırdı. Divana gittiğinde atının gümüş üzengi ve topuzu olurdu. Başına "mücevveze" giyerdi. Maaşı günde 70-80 akçe idi. Ayrıca yirmi bin akçelik zeameti vardı.

Hükümdar tahta çıktığında verilen cülus bahşişi olarak yeniçeri ağasına yüz bin akçe, sekbanbaşına otuz bin akçe ödenirdi.

Kethüda bey

Yeniçeri Ocağı'nın yeniçeri ağası ve sekbanbaşıdan sonra üçüncü büyük kumandanı idi. Yeniçeri ağası ile sefere giderdi. Merasimde yeniçeri ağasının önünde yerini alırdı.

Marsigli "kâhya bey" dediği kethüda bey için bütün yeniçeri ortaları (bölükleri) adına Yeniçeri ağasının emrinde olduğunu yazar. Yeniçeri ağasının muavini gibiydi. Savaşta yeniçerilerin savaş düzenini planlar ve yönetirdi.[134] Kethüda bey, ağa bölüklerinden birinci odanın çorbacısıydı. Bu odada yedi yüz veya se-

---

132 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 70.

133 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 45; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 521.

134 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 70; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 195 ve 197.

kiz yüz nefer vardı. Kethüda beyin görevlerinden biri "kulluk" denilen karakolların subaylarının görev dağıtımını yapmaktı.

İstanbul ve şehrin dışında diğer kasabalardaki karakollarda "kullukçu" denilen yasakçılar ve karakol subayları yeniçerilerdendi. Bu görevlere subay olarak atanmak isteyenlerden kanuna göre alınan seksen beş akçelik verginin yetmiş beş akçesi kethüda beye, on akçesi "kethüda saracı"na ve beş akçe de "kulluk kâtibi"ne verilirdi.

Kethüda beyin maaşı Uzunçarşılı'nın yazdığına göre 16. yüzyılda gündelik otuz beş akçe, 17. yüzyılda kırk akçe idi ve azledildiğinde kırk beş bin akçelik zeamet verilirdi. 1551'de Fransa kralının gönderdiği elçi heyetiyle İstanbul'a gelen coğrafyacı Nicolas de Nicolay kethüda beyin rütbesinin korgeneral karşılığı olduğunu yazar ve günde iki yüz akçe maaş ve yıllık geliri otuz bin akçe olan bir tımar verildiğini kaydeder.[135]

Kethüda bey merasimde kırmızı çuha kaplı vaşak kürk giyerdi. Atı, merasimlerde kullanılan at takımı ile süslü olurdu. Kethüda bey, Topkapı Sarayı'ndaki divana gittiğinde samur kaplı kadife üst (kaftan) ve sarı çizme giyerdi. Sorgucuna balıkçıl takardı. Atının zincirleri ve üzengisi gümüştendi.

Yeniçeri ağasının sarayında kırmızı başmak giyerdi. Buradaki divanda yeniçeri ağasının yanında yer alırdı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde ağa divanında yeniçeri ağasının sağ yanında sekbanbaşının oturduğu yazarsa da sol yanındaki yerin hangi görevliye ait olduğu yazmaz. Bu devir Osmanlı âdetlerine göre sol taraf daha şerefli sayıldığından kethüda beyin askerlik ve güvenlik işlerindeki aktif rolünden dolayı Yeniçeri ağasının sol tarafında yer aldığı anlaşılır. Kethüda bey terfi edince sekbanbaşı olurdu. Yeniçeri ağasının muavini olması dolayısıyla yeniçeri ağası olarak atanması sonradan kanunlaşmıştı. Başlangıçta kethüda beyin belli bir bölüğü yoktu. Ağa bölükleri kurulduktan sonra bunlardan birinci bölük kethüda beye verilmişti.[136]

---

135 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 196, 198; N. de Nicolay, *Navigations...*, Anvers, 1576, s. 143.

136 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42, 45; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 196-199.

Zağarcıbaşı

Zağarcıbaşı 64. odanın (orta) kumandanıydı. Kethüda beyden sonra en yüksek rütbeli kumandandı. 64. odanın zağarcıları dört yüz kadardı, bunlardan otuz dördü atlıydı. Diğerleri yaya zağarcılardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre bunlara on dört akçe yevmiye, ayrıca birer okka et, üç çift fodla verilirdi. Elbiseleri çorbacılarla aynı türdendi. Kemha (ipek) üst ve sorguç giyerlerdi. Hükümdar ava gittiği zaman zağarcılar at üzerinde ava katılır ve beraberlerinde birer zağar getirirlerdi. 64. odada hükümdarın zağarları muhafaza edilir ve bakılırdı.[137]

Zağarcıbaşı samur ve vaşak kaplı kadife üst giyer, sorgucuna balıkçıl tüyü takardı. Atının zincirleri ve üzengisi gümüştendi. Zağarcıbaşı terfi ederse kethüda bey olabilirdi.

İsimsiz kanunnameye göre Yeniçeri Ocağı'na alınanların kayıt işlemlerinde zağarcıbaşı, yeniçeri kâtibi ile birlikte ocağa alınanları deftere kaydeder ve defteri mühürlerdi. Bu işlem yeniçeri ağası önünde yapılırdı.[138]

Zağarcıbaşının merasimlerde turnacıbaşı ve hasekiler gibi önünde "yapuk" denilen bir at örtüsü götürülürdü. 16. yüzyılda zağarcıbaşına yirmi altı bin akçelik zeamet de verilirdi.[139]

Samsoncubaşı

Samsoncubaşı, 71. ortanın kumandanıydı. Bu bölükte samsoncular sefer için ve ayrıca ayı avı için yetiştirilen köpekleri beslerlerdi. Bu köpeklerin yetiştirilmesi için Tophane'de bir yaylak samsonculara (seksoncu) verilmişti. Samsoncubaşının yevmiyesi yirmi altı ve yirmi sekiz akçe arasındaydı.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde samsoncuların padişahın huzurunda ayılara saldırdıkları yazılıdır. (Bu antik devirde Roma hipodromlarında gladyatörlerin oyununa benzer. Bizans İmparatorluğu'nda I. Iustinianos zamanında 6. yüzyılda hipodrom-

---

137 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44; *Kanunnâme*, v. 13a.

138 A.g.e., v. 22 a.

139 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 201.

da ayılarla gösteri yapılırdı. Bu Bizans'tan kalma bir âdet olmalıdır.) Samsoncubaşı terfi ederse zağarcıbaşı olurdu. Daha sonra rütbesi yükseltilirse kethüda bey olurdu. Samur ve vaşak kaplı kadife üst giyer, sorgucuna balıkçıl takardı. Atının zincirleri ve üzengisi gümüştendi.[140]

Turnacıbaşı

Turnacıbaşı 68. odayı (orta) oluşturan turnacıların kumandanı idi. Yeniçeri kanunnamesine göre turnacıbaşı terfi ederse sıra ile önce samsoncubaşı, sonra zağarcıbaşı ve bundan sonra kethüda bey olarak atanırdı.

68. turnacılar ortasında hükümdarın avlanmak için bulundurduğu tazıları beslenirdi. Hükümdar ava çıktığında 68. orta turnacıları besledikleri birkaç turnayı ava götürürlerdi.[141]

Turnacıbaşının 16. yüzyılda yirmi üç akçe olan yevmiyesi 17. yüzyılda yirmi altı akçeye yükselmişti. Turnacıbaşına ayrıca otuz bin akçelik zeamet verilirdi. Turnacıbaşılık makamının Yıldırım Bayezid devrinde kurulduğu bilinir.[142]

Hasekiler

Yeniçeri Ocağı'nın 14., 49., 66., ve 67. bölükleri hasekilerdi. Her oda veya bölüğün ayrı bir kumandanı vardı. Dört haseki kumandan besledikleri tazıları ve maiyetleri ile Fatih devrinden beri padişah ava çıktığı zaman padişahın emrinde olurlardı. Ayrıca padişah cuma günü alayla camiye gittiğinde padişahın sağ ve sol yanında ikişer haseki yürürdü. Bundan dolayı bu dört kumandana "hünkâr hasekisi" denirdi. En kıdemlisi başhaseki idi, terfi ederse turnacıbaşı olurdu.

Haseki kumandanların maaşları 16. yüzyılda günde yirmi üç akçe iken daha sonraki tarihlerde yirmi yedi akçeye kadar çık-

---

140 *A.g.e.*, s. 203; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44; *Kanunnâme*, v. 3.

141 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44.

142 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 203-204; Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, E. No. 8352, Tarih. H. 1089 (1678).

mıştı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre samur ve vaşak kaplı kadife üst ve sarı çizme giyerlerdi. Atlarının zincirleri ve üzengileri gümüştendi.[143]

Çavuşbaşı

1656'da Fransız seyyah Thévenot, çavuşların görevlerini kendi deyimiyle açıklar: "Çavuşların görevi çok şereflidir. Çünkü padişahın bütün emirlerini onlar iletirler, onların paşaları yabancı memleketlere elçi olarak gönderilir."[144]

Çavuşların kumandanı veya en yüksek amiri çavuşbaşı idi. Osmanlı kaynaklarında başçavuş olarak da geçer. Başçavuş görevinden her hangi bir başarısızlık nedeniyle azledildiğinde "deveci" olarak atanırdı. Başarısından dolayı rütbesi yükseltilirse "haseki" olurdu. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde başçavuşun beşinci bölük çorbacısı olduğu ve genelde müsteşar mevkiinde bulunduğu yazılıdır. Başlığında turna telleri takılıydı. Çavuşların başlıklarının uzunluğu Thévenot'nun gördüğüne göre yaklaşık bir ayak *(foot)* yüksekliğindeydi ve yuvarlak değildi. Başçavuş divana at üzerinde gelir, merasimlerde at üzerinde "dabuzes" veya "mace" (mızrak) gibi bir silah taşıyarak padişahın önünde giderdi. Başçavuş divan gününde elinde gümüş bir asa taşırdı. Ayrıca çavuşlar divanda adalet mahkemesinde bu mahkemeye başvuranların dilekçelerini elden alır ve divana sunarlardı. Bugünkü anlamda mahkeme mübaşiri gibi bir görevleri vardı. Sandys, bu konuda bir tanımlama yapar: "müşterilerin avukatlığını yaparlar." Çavuşlar beşinci odanın üyeleriydiler ve sayıları beş yüz veya altı yüz kadardı. Bunların odabaşısı seferde yeniçeri ağasının önünde meşale taşırdı.[145]

Fransız görgü tanığı Guillatière'in yazdığına göre çavuşlar savaşta iken ordugâhta emirleri yeniçerilere iletirlerdi. Barışta

---

143 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 204-205.

144 Monsieur de Thévenot, *Relation d'un Voyage Fait au Levant*, Paris, 1665, s. 133.

145 George Sandys (1610), *Sandys's Travailes*, Londra, 1652, s. 37; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43.

Çavuşbaşı.

devlet emirlerini yeniçerilere bunlar tebliğ ederdi.[146] Başçavuştan sonra rütbece orta çavuş ve küçük çavuş gelirdi. Orta ve küçük çavuşların bölükleri yoktu. Bunlar yünlüksüz "üsküf", kırmızı dolama giyerler ve serâser kuşak sararlardı. Divana yaya olarak giderlerdi. Orta çavuş, yeniçerilerden suçlu ve hatalı olanlara verilen hapis ve nasihat (öğüt) gibi ceza ve tenbihlerin uygulanmasından sorumluydu. Venedikli görgü tanığı Marsigli, başçavuş ve orta çavuşun merasimlerde bütün piyadeleri merasim yürüyüşüne göre düzene soktuğunu ve yeniçeri ağasının önünden geçerken bu her iki çavuşun ellerini önde kavuşturarak selâm durduklarını yazar.[147]

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ne göre Yeniçeri Ocağı'na kaydedilen başka bir deyimle "bedergâh" olan acemi oğlanların enselerine kabul merasiminde usulen başçavuş eliyle hafifçe vururdu.[148] Başçavuş talimhanede yeniçeriler atış yaptıkları zaman orada hazır bulunurdu. Bu görevinde iken "Selimî" denilen serpuş giyerdi.

Çavuşların bazıları ulufeli, bazıları da zeametliydi. Uzunçarşılı'nın yazdığına göre başçavuşun maaşı günde 13 akçe idi. Sonradan artarak 21 akçe olmuştu. Başçavuşa 16. yüzyıl sonlarında tımara çıkması gerektiğinde on beş bin akçelik zeamet

146 Guillatiere, la, *An Account of A Late Voyage to Athens*, çev. ed. I.M., Londra, 1676, s. 385; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 207.

147 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 71.

148 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43.

verilirdi. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre çavuşların bazıları emektar bostancıların arasından kıdemlerine göre altmış, kırk, elli veya yirmi akçe gündelikle atanırdı.[149]

H. 1075 (1664) tarihli ve 7893 numaralı yayımlanmamış arşiv kaydına göre İstanbul'da görevli çavuşlardan birinin Halep civarında zeameti vardı ve görevli olarak Trablus Şam valisi Mustafa Paşa ile gidecekti. "Trablus Şam valisi Mustafa Paşa ile gideceğinden Halep'de Kasir nahiyesine bağlı Salkın karyesi ve gayrideki zeametine zarar gelmemek üzere emr-i şerif rica eden Dergâh-ı âli çavuşlarından Hasan'ın arzı". Diğer bir arşiv belgesinde ise çavuşların maaşlarının İstanbul ihtisabından verildiği yazılıdır.[150] Topkapı Sarayı arşivleri arasında bir belge Kalender Çavuş'a zeamet verdiğine dair III. Mehmed'in fermanıdır.[151]

Muhzır ağa ve maiyeti: Kapı kethüdaları

Muhzır ağa bölüğü ile savaşta ve barışta başveziri korumakla görevliydi. M. D'Ohson muhzır ağanın 28. bölüğün kumandanı olduğunu yazarsa da Uzunçarşılı, belgelere göre muhzır ağanın farklı tarihlerde farklı bölüklerin kumandanı olarak gösterildiğini kaydeder.[152] Ayrıca kapı kethüdaları denilen yeniçeriler muhzır ağanın maiyetindeydiler ve başvezirin emirlerini uygularlardı. Bunların âmirleri baş kapı kethüdası idi. Kapı kethüdaları başvezirin dairesinin muhafızlarıydılar.[153]

1656'da Thévenot, saray kapılarının muhafızları diye bahsettiği kapıcıların yayalar içinde en önemli birliklerden olduğunu yazar. Onun gözlemlerine göre bu kapıcıların başlarındaki takkeye yarım ayak yüksekliğinde hotoz iliştirilmişti. Thévenot, sayılarının 3.000 olduğunu yazar. *Eyyubî Efendi Kanun-*

---

149 *Koçi Bey Risalesi*, s. 77; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 206-207.

150 Başvekâlet Arşivleri, E. No. 7893, T. 1075H. (1664); E. No. 9438, T. 1096H. (1684).

151 Topkapı Sarayı Arşivi, Defter, 1, Maliye, E. No. 7776, Tarih: 1004H. (1595).

152 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 208; M. d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Othoman*, Paris, 1824, s. 318.

153 Baş kapı kethüdası, rütbesi bakımından yeniçeri ağası ve sekbanbaşı ile eşit tutulurdu (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 421).

nâmesi'nde sadece sarayın iç ve dış kapılarındaki kapıcıların 1.992 nefer oldukları yazılıdır. *Koçi Bey Risalesi*'ne göre Topkapı Sarayı'nda orta kapıdaki kapıcıların sayısı 2.000 idi ve Bâb-üs-saâde'de 400 kapıcı vardı.[154] Kapıcılar sarayın ekmekçi, helvacı, aşçı ve bostancılarından atanır, ve kapıcılar kethüdasının emrine verilirlerdi. Baş kapı kethüdası denilen kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşıların (kapı kethüdaları) âmiri idi. Bunların hepsi yeniçerilerden oluşurdu. Kapı kethüdaları veya kapıcıbaşıların görevi padişah dairesine ait sarayın büyük kapısında beklemekti. Bundan başka görevleri de vardı. Örneğin, elçilikle gönderilirler, padişah huzuruna çıkacak elçileri koltuk altından tutarak arz odasına huzura çıkarırlardı. Ayrıca beylerbeyleri ve vezirlerin idam fermanlarını makamlarına elden götürmek ve cezanın infazından sonra idam edilenin başını padişaha getirmekle bir kapıcıbaşı görevlendirilirdi.[155]

Muhzır ağa, İstanbul'da çarşamba günleri divan toplantısından sonra çarşıları, mahalleleri kontrol etmek için dolaşmaya çıkan başvezire refakat ederdi. Başvezir bu amaçla kola çıktığı zamanlarda muhzır ağanın maiyetindeki kapı kethüdalarından beşi cezalıları falakaya yatırıp dövmekle görevliydiler, bunlara "falakacı" denirdi.

Muhzır ağa ayrıca divandan yeniçeri ağasına yazılan emirleri alarak yeniçeri ağasına gönderirdi. Başvezirin sarayında "ikindi divanında" alınan kararlar arasında Yeniçeri Ocağı ile ilgili olanları yeniçeri ağasına muhzır ağa bildirirdi. Aynı divanda İstanbul'un asayişi ile ilgili kararlar çavuşbaşı tarafından muhzır ağaya ve asesbaşına bildirilirdi.[156]

Başvezirin maiyetindeki tüfekçiler ve mataracılar muhzır ağanın görüşü alındıktan sonra atanabilirlerdi. Muhzır ağanın

---

154 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 131-132; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 21; Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı olan Bâb-üs-saâde'nin diğer adları: Arz Kapısı, Akağalar Kapısı ve Taht Kapısı idi. Burada bayram törenlerinde, ayak divanlarında ve cülus merasimlerinde padişahın tahtı kurulurdu (*Koçi Bey Risalesi*, s. 80).

155 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 557.

156 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 209; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 519.

bir görevi de yeniçerilerden davası olanları başvezirle görüştürmekti. Marsigli'nin yazdığına göre muhzır ağanın işi yeniçeriler için çok önemliydi. Çünkü yeniçerilerden biri suçlanırsa veya tutuklanırsa onu bağlı olduğu makama yargı için muhzır ağa gönderirdi.[157]

Muhzır ağa ulufe dağıtımı merasiminde sorgucuna balıkçıl takar, sarı çizme ve kemha üst giyerdi. Diğer divan günlerinde çuha kumaşla kaplı samur kürk giyerdi. Muhzır ağa, başvezirle sefere gittiği zaman yerine vekil olarak Yeniçeri Ocağı'ndan bir bölükbaşı bırakırdı. Muhzır ağanın gündelik maaşı yirmi akçe kadardı.[158]

Kethüda yeri

Bayezid devrinde kurulan kethüda yeri makamı, kethüda beyin vekili anlamında idi. Bu devirde kethüda bey ilk olarak sefere gönderildiğinden onun görevine atanan baş bölükbaşına kethüda yeri adı verilmişti. Kethüda yeri makamı, kethüda bey savaştan döndükten sonra kaldırılmamış, "kethüda bey muavini" makamı olmuştur.

Kethüda yeri, Ağa Kapısı'ndaki görevlilerin disiplininden sorumluydu. Kethüda yeri terfi ettiği zaman muhzır ağa olurdu. Yayabaşı olarak da atanırdı. Baş bölükbaşı terfi ettiği zaman kethüda yeri olurdu.[159]

Kethüda yeri Yeniçeri Ocağı'nda dava-

Türban iğnesi, 16. yüzyıl. İğnenin topuz kısmı yarı kıymetli taşlarla işlenmiş. Üstte baş kısma küş tüylerinden sorguç takılırdı. Bu tür sorguçlu türban Yeniçeri kumandanları ve Yeniçeri Ağası tarafından giyilirdi.

157 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 70.

158 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 210, *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, A. Özcan, s. 42.

159 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 212.

sı olanları dinler, yeniçeri ağası ile görüşmek isteyenleri görüştürürdü. Ağa Kapısı denilen yeniçeri ağasının sarayında dairesi vardı. Onun emrinde olan bir kâtip dairenin işlerini görürdü. Topkapı Sarayı'ndaki divana ve eyaletlere yazılacak arizalar ve emirleri yazmak ve kethüda yerinin görevleri ile ilgili defterleri tutmak bu kâtibin göreviydi.[160]

Kethüda bey, yeniçeri ağasının sarayındaki ağa divanı toplantısından sonra kethüda yerinin odasında kısa bir süre bulunurdu. Kethüda yeri, muhzır ağa gibi sorgucuna balıkçıl takar ve sarı çizme giyerdi. Galebe divanı denilen yeniçerilerin ulufe merasiminde kemha üst ve diğer divan günlerinde ve toplantılarda çuha kaplı samur giyerdi.[161]

Bölükbaşı

61 oda olan ağa bölüklerinin bölükbaşıları arasında en kıdemlisi baş bölükbaşı olurdu. 16. yüzyıl başlarında görgü tanığı Cantacasin'in yazdığına göre bölükbaşı, resmigeçitlerde ata binmiş olarak, diğer yeniçeriler ise yaya olarak geçerlerdi. 1573'te Fransız görgü tanığı Fresne-Canaye'nin yazdığına göre merasimde bölükbaşıların her birinin emrinde beş, on veya yirmi yeniçeri olurdu, "bölükbaşılar(ın) beyaz başlıklarının üzerinde sorguçtan hotozlar (vardı), mükemmel giyinmişlerdir."[162]

Atlı bölük kumandanı olan bölükbaşının atına bir kalkan asılıydı. Bölükbaşıların gündelik on veya on iki akçe maaşları vardı.

Bölükbaşılardan kale muhafızlığı görevi ile tımara çıkanlara on beş bin akçelik tımar verilirdi.[163] Diğer sipahi tımarlarından farklı olarak onlara sadece maaş karşılığı bu tür toprak ayrılırdı. Bölükbaşılara, kale muhafız komutanlığına atandıkları za-

160 *A.g.e.*, s. 211-212.

161 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42 ve 45.

162 Fresne-Canaye, Philippe du, *Le Voyage du Levant de Philippe du Fresne-Canaye*, ed. M.H. Hauser, Paris, 1897. s. 123; Cantacasin, Theodore Spandouyn, *Petit Traicte...*, s. 103.

163 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 217.

man maaşları karşılığı onlara ayrılan tımar ve zeametlere dirlik maya arpalık denirdi. Yayımlanmamış bir arşiv belgesine göre Bölükbaşı Ali ibn-ü Abdullah Zacosna sancağında Valike kalesindeki "hisar erenlere" (kale muhafızı yeniçeriler) kumandan atandığında kendisine beratle toprak verilmişti.[164]

Bölükbaşı.

Ağa bölüklerinden olan yeniçerilerin bir kısmı kale muhafızlığı görevi ile eyaletlerdeki kalelere gönderilirdi. Ayrıca birinci ağa bölüğünden olanların bir kısmı da İstanbul'un kapılarını korumakla görevli "kapucu" olurlardı. Edirne Kapısı, Ayazma Kapısı gibi şehrin diğer kapılarında görevli olanlara "bevvâb-ı bâb-ı Edirne", "bevvâb-ı bâb-ı Ayazma" (Edirne Kapısı Kapıcıları, Ayazma Kapısı Kapıcıları) denirdi. Ağa bölüklerinden sefere gitmeyenler kışlaların muhafızlığını ("korucu") yaparlardı.[165]

Bölükbaşılar divan günlerinde divana gittikleri zaman sorguçlarına turna telleri takarlar ve kırmızı çizme giyerlerdi. Baş bölükbaşı terfi ettiğinde önce kethüda yeri olurdu. Sonra sıra ile muhzır ağa, haseki, turnacıbaşı, samsoncubaşı, zağarcıbaşı ve kethüda bey olarak atanırdı.[166]

---

164 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, E. No. 202, Tarih. 983H. (1575).

165 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 438.

166 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 42.

Yayabaşı bölüklerinin (Serpiyadegân) kumandanlarına yayabaşı denirdi. Baş yayabaşı bunların en kıdemlisi idi. 101 bölük olan yayabaşı bölüklerinden zağarcı, samsoncu (seksoncu), turnacı gibi adıyla bilinenlerin kumandanlarına kendi bölük adları verilmişti. Osmanlı kaynaklarına göre ve eserinin Venedik'te yayımlanan 1600'deki baskısında Francesco Sensovino'nun kaydına göre yayabaşıların maaşları gündelik yirmi dört akçe idi.[167]

Divana gittiklerinde samur kaplı kadife üst giyerlerdi. Başlıklarının ön kısmında turna telli sorguç vardı. Atlarının zincirleri ve topuzları gümüştendi. Marsigli, Baş yayabaşı ve yayabaşıların görev ve giysileri bakımından diğer bölüklerden üstün olduklarını yazar:

> "Yayabaşıların görevi sarayı ve bütün sınırları korumaktır. Bunların kumandanı (Baş yayabaşı) general gibi önde atla gider. Ağa bölükleri kumandanları olan bölükbaşılar kırmızı çizme giydikleri halde yayabaşılar önemlerini belirten bir nişan olduğundan dolayı sarı çizme giyerler."[168]

Yayabaşılara eyaletlerde görevli oldukları zaman yirmi bin veya yirmi beş bin akçelik zeamet verilirdi. Yayabaşıların görevleri arasında sınır kale muhafız kumandanlığı, hazine bekçiliği, İstanbul'da bazı bölgelerin "kulluk" denilen karakol kumandanlığı, yeniçerilerin tüfeklerinin yaptırılması ve muhafaza edilmesi ve yeniçerilere seferde zahire sağlanması başlıcaları idi. Tüfekçibaşı denilen yayabaşılardan en kıdemlisi Baş yayabaşılığa terfi ederdi.[169]

Yayabaşıların en önemli görevi şehirlerde ve sınırlarda asayiş ve güvenliğin korunmasıydı. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda gö-

---

167 M. Francesco Sensovino, *Historia Universale Dell'Origine et Imperio de Turchi*, Venetik, 1600, s. 80.

168 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 68; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43.

169 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 214-216.

re İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde her kasaba ve şehirde "yasakçı" denilen yeniçeriler ve sınırlarda "nöbetçi" denilen yeniçeriler güvenlikten sorumluydular. Sınırlardaki şehirlerin güvenliği için bu şehirlerin çevresindeki garnizonlarda genellikle yedi veya sekiz bin yeniçeri görevliydi. Görgü tanıklarına göre İran sınırında ticaret kervanlarının önemli bir uğrak yeri olan Erzurum şehri kalesinde on iki bin yeniçeri görevliydi. Sınırlardaki bazı şehirlerdeki askerî garnizonlarda subay ve askerleri kapıkulu piyadesi olan yeniçerilerden başka bölgedeki yerel ahaliden oluşan bir piyade birliği de vardı. Ancak gerektiğinde bunlara yardımcı kuvvet olarak İstanbul'dan bir yeniçeri kuvveti gönderilirdi. Sınır eyaletlerdeki garnizonlarda o bölgenin ahalisinden Osmanlı ordusu hizmetine girmiş ve Müslüman olmuş kişilerden oluşan bölge askerine "yerli kulu" denirdi. Sınır eyaletlerdeki garnizonların askerî kuvvetleri yalnız bunlardan ibaret değildi. Bütün bu kuvvetler beylerbeylerinin emrindeki askerî kuvvetler olarak kitabın ayrı bir bölümünde "Eyalet Askeri" başlığı altında incelendi.[170]

Yayabaşıların hazine muhafızlığı görevine en iyi örnek olarak İstanbul'da 1574'e kadar devlet hazinesinin muhafaza edildiği Yedikule'nin güvenliğinden sorumlu olmaları gösterilebilir. 1551'de Fransa kralının elçi heyeti ile İstanbul'a gelen coğrafyacı Nicolas de Nicolay, Yedikule'nin bir kale dizdarının emrinde beş yüz yeniçeri tarafından korunduğunu yazar. İ.H. Uzunçarşılı'nın yazdığına göre kale kumandanı olan dizdarlar yayabaşılardan atanırdı. Bununla beraber son olarak incelediğim arşiv belgelerinden biri bölükbaşıların da dizdar olarak atandığını gösterir.[171]

101 yayabaşı bölükleri içinden 1., 2., 3., 4., ve 5. bölükler deveci bölükleriydi.

---

170 *Koçi Bey Risalesi*, s. 75; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 558; Temeşvarlı Osman Ağa, *Prisonnier des Infideles*, çev. Frédéric Hitzel, Sindbad Acles Sud, Paris, 1998, s. 17.

171 Nicolas de Nicolay, *Delle Navigationi et Peregrinationi*, Venetia 1580, s. 52; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 326; Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, E. No. 202 Tarih: 1575 (983).

Devecibaşı ve tüfekçibaşı

"Şütürban Ağa" da denilen devecibaşı deveci bölüklerinin kumandanı idi. Devecibaşı yayabaşılar arasından atanırdı.[172] Terfi ederse Acemi Ocağı'nın Rumeli ağası veya haseki ağa olurdu.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde devecilerin sorguçlarına balıkçıl tüyü taktıkları yazılıdır.

Samur veya vaşak kaplı (astarlı) kadife üst ve sarı çizme giyerlerdi. Atlarının zinciri ve topuzu gümüştendi.[173]

Deveci bölükleri savaşta ordu sefere giderken ve seferden dönerken ordunun ağırlıkları ve yeniçeri ağasının develerini yüklemek ve sevketmekle görevliydiler. 1631'de *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre deveciler ve "sarbanbaşı" denilen devecibaşı hükümdarın merkez ordusundaki develerine bakmakla sorumluydular. Hükümdarın atları gibi develeri de sarayda mirahorbaşının koruyuculuğu altındaydı. Mirahorbaşı bu tarihte hükümdara ait bin deve ve iki yüz katırın muhafazası ile görevliydi.[174] Deveciler ve sarbanbaşı, mirahorbaşından emir alırlardı. Herbendebaşı denilen katırcıbaşı da mirahorbaşının emrindeydi. Michel Baudier 17. yüzyıl başlarında İstanbul'da hükümdara ait on bin deve ve on bin katır bulunduğunu yazar.[175]

Tüfekçibaşı, yayabaşı (serpiyadegân) bölüklerinden belli bir numarası olmayan Tüfekçi Bölüğünün kumandanı idi, "ser tüfekçi" de denirdi. Bu bölüğün 16. yüzyıl ortalarında kurulduğu bilinir. Osmanlı ordusunda tüfek kullanılması 16. yüzyıl başlarında görülür. Bu devir görgü tanıklarından Celâlzade Mustafa'nın *Selim-nâme* adlı eserinde I. Selim'in Mısır seferinde ve Dulkadır Beyi ile yapılan savaşta 1515 ve 1516 tarihlerinde Osmanlı ordusunda en yaygın silah ok olduğu halde tüfek kullananların sayılarının arttığı anlaşılır. Celâlzade Mustafa bu ese-

---

172 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 213.

173 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43.

174 *Koçi Bey Risalesi*, s. 82.

175 Michel Baudier, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, Londra, 1685, s. 149.

rinde "bölük, bölük tüfek atanlar" demekle tüfekçilerin sayıca çok olduklarını belirtir. Michel Baudier, 17. yüzyılda Osmanlı ordusunda beş bin tüfekçi olduğunu kaydeder.[176]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın incelediği Osmanlı kaynaklarına göre ise tüfekçi bölüğünün mevcudu yüz elli ile iki yüz elli arasındaydı ve oldukça azdı. Bu mevcuda dair kesin bir tarih gösterilmemekle beraber tüfekçi bölüğünün sorumlu olduğu tüfek talimlerinin de 16. yüzyıl sonlarında önemini kaybettiğini Uzunçarşılı yazar.

Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilerin Celâlzade Mustafa ve Michel Baudier'nin bu konuda yazdıklarına uymadığı görülürse de burada "yeniçerilerin silahları" kısmında açıkladığım gibi görgü tanıklarına göre yeniçeriler tüfeklerini kendi maaşlarından alırlardı ve devletin verdiği tüfeklere rağbet etmezlerdi. Tüfek talimlerine de ayrı bir özen gösterirlerdi. Bu gibi nedenlerden dolayı en iyi tüfeklere sahip olan yeniçerilerin özel olarak bu alanda yaptıkları aşamalarla aralarında tüfekçiliğin yaygınlaştığı ve geliştiği, diğer taraftan devlete ait tüfekçi bölüğü ve talimlerinin işlerliğini kaybettiği anlaşılır.

Uzunçarşılı'nın incelediği Osmanlı kaynakları ve belgeleri sadece devlete ait kayıtları içerdiğinden tüfekçi bölüğü ve talimlerinin durumu anlatılmış, ancak nedenleri yazılmamıştır.

Yalnız bu kaynaklara göre bu konuda tarih yazılırsa 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı ordusunda hemen hemen hiç tüfek kullanılmadığı sonucuna varılır. Halbuki bu kitapta "Savaşta Osmanlı Ordusu" başlıklı bölümde açıkladığım gibi 1683'e kadar Osmanlı ordusundaki ateşli silahlar ve tüfekçiler güçlü ve üstün nitelikteydi.

Tüfekçibaşının belli bir bölüğü kaynaklarda gösterilmemiş olduğu halde bazı belgelere göre 43. ve 92., bölüğün kumandanı olduğuna dair kayıtlar da vardır. Ayrıca avcıbaşı denilen bir kumandanın emrinde tüfek atış talimlerinin yapıldığı ayrı bir bölük vardı. Bu bölük yeniçeri kışlalarındaki meydanda yeniçerilere tüfek talimleri yaptırırdı. Avcıbaşı savaşta ordugâhta ye-

176 *A.g.e.*, s. 149; Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990, s. 396 ve 407; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 231.

niçerilerin tüfek talimlerinden sorumluydu. Avcıbaşılığa tüfek atışlarında en usta olanlar alınırdı. Avcıbaşı ve bölüğü Istranca Dağları'nda avlandıklarından onlara bu ad verilmişti.

Yeniçeri kışlalarındaki tüfek talimlerinde üç veya dört ayda bir merasim ve yarışma yapılırdı. Bu merasimde Yeniçeri Ocağı kumandanları, kethüda bey, sekbanbaşı, başçavuş, orta çavuş, hazır bulunurlardı, merasimde "selimî" kavuk giyerlerdi. Yayabaşı bölükleri ve ağa bölükleri subayları atış yaparlardı. Subayların atışlarından sonra diğer yeniçerilerin atışları izlenirdi. Hüner gösterenlere derecelerine göre altın ve gümüş tas verilirdi.[177]

Solakbaşı ve solaklar

Yaya bölüklerinden 60., 61., 62. ve 63. bölükler solak ortalarıydı. Bu dört bölüğün kumandanlarına solakbaşı denirdi.

Belgelere göre solaklar, padişahın muhafız alayını oluştururlardı. Her odanın başında bir odabaşı, bir kethüda ve bir "solakbaşı" vardı. Yeniçeri kanunnamesine göre solak bölükleri içinden bir alt rütbede olan kethüdalardan en kıdemli olanı "solakbaşı" olarak atanırdı. Solak bölükleri dışında başka bölüklerden "solakbaşı" atanamazdı. Solakbaşı olan kethüdanın yerine gene solak bölüklerinden kıdemli bir odabaşı görevlendirilirdi.[178]

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde odabaşı yerine "emin" sözcüğü kullanıldığı gibi her yirmi solak neferinin başında "düzen başı" denilen bir subaydan da bahsedilir.[179]

Solakbaşılar, merasimde samur veya vaşak astarlı kadife üst giyerler, başlıklarına balıkçıl tüyü takarlar ve sarı çizme giyerlerdi. Atlarının zincirleri ve üzengileri gümüştendi. Solak kethüdaları da atlıydı. Solaklar ve odabaşıları ise yayaydı.

Solakbaşıların 16. yüzyılda gündelik maaşları yirmi üç akçe, 17. yüzyılda 26 akçeydi. 17. yüzyılda solak kethüdalarının

---

177 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 228-230.

178 *A.g.e.*, s. 221.

179 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43.

gündelik maaşı yirmi akçeydi. Solakbaşı azledilirse Yedikule dizdarı olarak görevlendirilirdi.[180]

Solakbaşıların uyumlu, zeki ve tedbirli olmaları gerekirdi. Dört solak bölüğünün her birinde yüz solak vardı. Solaklar padişahın muhafızı olduklarından alınacak solakların en iyi ok atan, iyi ahlâklı, fedakâr ve sadık olanları seçilirdi.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde her solak bölüğünde yüz solaktan başka yüzer nefer yeniçeri olduğu kaydı vardır. İ.H. Uzunçarşılı'nın yazdığı solakların hizmetine bakan müteferika-i solakan denilen hizmet neferleri bunlar olmalıdır. Fakat sayıları farklı gösterilmiştir. Solaklar bu müteferika-i solakan arasından seçilirdi. Ağa bölükleri odabaşıları da Solak olabilirdi.[181]

Solakların yevmiyeleri dokuz akçeydi. Solakların başında "süpürge" denilen sorguçları vardı, turna telliydi ve sırtta bele kadar uzanırdı.[182]

1656'da Fransız seyyah Thévenot, solaklara dair gördüklerini şöyle anlatır:

> "Solakların takkeleri güzel bir kumaştandı. Bu başlığın ucunun sona erdiği yerde tepelik (ibik) şeklinde bir tüy iliştirilmişti... merasimlerde beyaz gömlek giyerler, bunlar okçulardır, muhafız alayı gibidir. Merasimlerde göğüslerine kadar kalkan ve elbiselerine asılı bir ceket, 'doliman' taşırlar. Böylece gömlekleri gözükür. Bunlar daima güzel (yakışıklı) ve intizamlıdırlar, kollarına geçmiş bir yay vardır, sağ omuzları üzerinde oklarla dolu bir ok kılıfı bulunur.
>
> Sağ omuzları üzerinden oklarını daima çekmeye hazırdırlar. Bunlara solak denir, çünkü oklarını çektikleri zaman padişahın sağındadırlar, yayın kirişini sol elleri ile çekerler, padişaha asla sırtlarını dönmemek için."[183]

---

180 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, s. 222-223.

181 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 223-224; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi* A. Özcan, s. 43; *Koçi Bey Risalesi*, s. 72.

182 Süpürge sorguç Yıldırım Bayezid devrinde konulmuştu (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocal*' ı. s. 266; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43).

183 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 32.

1502'de Cantacasin'in solaklar hakkında gördükleri ise 16. yüzyılda solak bölüklerinin durumunu açıklar: "Merasimde solakların sayısı yüz elli kadardı, bunlar yeniçerilerdi. Solakların iki ağası, iki kâhyası ve dört bölükbaşıları vardı. Başlıkları beyaz renkte idi, kenarı ince altın bordürlü şeritle çevriliydi."[184]

1551'de İstanbul'a gelen Fransa kralının coğrafyacısı Nicolas de Nicolay padişahın muhafız alayında üç yüz solak olduğunu ve günde elli "aspre" (akçe) maaş aldıklarını yazar.[185]

1573'te Fresne-Canaye, bir merasimde solakların sayısının iki yüz kadar olduğunu kaydeder. Padişahın yaya muhafız birliği diye tanımladığı solaklar hakkında resmi geçitte gördüklerine göre bilgi verir: "Hepsi ellerinde yayları ve okları ile geçtiler." Fresne-Canaye bunların merasimde her iki tarafta sağda ve solda yürüdüklerini görmüştü: "Bana öyle geldi ki sağda olanlar yayı sağ elleri ile çekiyorlardı, solda olanlar yaylarını sol ellerinde taşıyorlardı. Böylece her iki taraftan (padişahı) koruyacak şekilde bulunuyorlardı. Bundan dolayı sarayda bir kısmına bir el, bir kısmına da diğer el talimi yaptırılıyordu. Omuzlarının üzerinde bağlı ok kılıfları arkada güzel bir şekilde sallanıyordu. Merasim ceketleri kadife veya satendendi, kolsuzdu."[186]

Sefer alayında solaklar padişahın önünde yürürlerdi. Beyaz gömlekleri üzerine dört kollu bir kaftan giyerlerdi. Kaftanın iki kolunu giyerler diğer iki kolunu bellerine sararlardı. Solakbaşılar ve kethüdalar hükümdarın sağında ve solunda yürürlerdi.[187]

1672'de Lehistan seferine dair gördüklerini yazan M. de Comte de la Magdeleine'e göre solaklar, peykler ve şatırlar güzel bir düzen içinde padişahın en yakınında idiler.[188]

Antoine Galland, 1672 Lehistan seferine giden ordunun İstanbul'dan sefer alayı ile çıkışına tanık olmuştu ve solaklar-

---

184 Cantacasin, T.S., *Petit Traicte...*, s. 115.

185 Nicolas de Nicolay, *Les Navigations et Pérégrinations*, Anvers, 1576, s. 146.

186 Fresne-Canaye, bu ceketlere "sayon" der (Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant...*, s. 124.) Bu tür ceketler Gallerin veya Romalıların ceketlerine benzerdi. (İsmail Hâmi Danişmend, *Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, İstanbul, Kanaat Kitabevi).

187 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 222.

188 M. de Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, Basel, 1677, s. 242.

dan bahsederken solakların ipek elbiselerinin çeşitli renklerde olduğunu, sefer alayının her iki yanında bir sıra oluşturduklarını yazar.[189]

34. *Solak (Nicola di Nicolai, 1551, s. 87).*

1551'de Nicolas de Nicolay'ın gördüğü solakların merasim elbiseleri onların sefer alayındaki yürüyüş düzenleri ve giysilerinden çok farklı değildi. Nicolas de Nicolay'ın padişahın en iyi okçuları diye tanımladığı solaklar, padişahın diğer muhafızları gibi Şam ipeği veya beyaz satenden elbise giyerlerdi. Elbisenin göğüs kısmı geniş ve zengindi. "Turkuaz, altın ve sırma ile işlemelidir. Başlarında beyaz fötrden bir başlık vardı, arkasında büyük bir kuş tüyü iliştirilmişti. Kolları (hizasında) eğri kılıç veya pala vardı, ellerinde çekmeye hazır altın yaldızlı yay ve sırtlarında ok kılıfı bulunuyordu. İkişer ikişer padişahın sağında ve solunda yürürlerdi."[190]

Talimhanecibaşı

Talimhanecibaşı ağa bölüklerinden biri olan 54. bölüğün kumandanı idi. Buna "ser muallim-i talimhane" de denirdi. Bölüğün talimhanecileri talimhanede ocağa yeni girmiş olan erlere ok atmasını öğretirlerdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre savaş aletleri ve silahlarının talim edildiği talimhanenin yeri, yeni

189 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 413.

190 Nicolas de Nicolay, *Les Navigations et Pérégrinations*, Anvers, 1576, s. 146.

odalar denilen kışlalardan uzaktaki At Meydanı'ndaydı. II. Bayezid devrinde inşa ettirilen talimhaneye ek olarak burada 54. bölük ve talimhanecibaşının ikamet ettiği ayrı bir kışla ayrılmıştı.

Talimhanecibaşı aynı zamanda 54. bölüğün çorbacısı idi. Bu makamın ne zaman kurulduğu kesin değildir. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde Kanunî Sultan Süleyman devrinde ok atmada hüner sahibi bir Arap hükümdardan ihsan olarak bu görevin kendisine verilmesini isteyince yeniçerilerin karşı çıkması üzerine "süpürge" denilen başlık yerine buna "mücevveze" giydirilmiş ve bu suretle göreve atanmıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın incelediği *Kavanin-i Yeniçeriyan*'da ise Yavuz Selim zamanında İranlı usta bir nişancının bu göreve atandığı yazılıdır.

Talimhanecibaşılık sonradan da ok atmada olağanüstü derecede hünerli olanlara verilirdi. Talimhanecibaşının gündelik maaşı yirmi akçeydi, terfi edince zemberekçibaşı olurdu.[191]

Zemberekçibaşı

Yeniçeri Ocağı'nın 82. bölüğünün kumandanıydı. Bu bölük zemberekçiler diye bilinirdi. Yeniçeri Ocağı kurulduğundan beri zemberekçiler ortası vardı.

Ucu demirli kalın bir ok olan "zemberek" tüfeğin kullanılmasından sonra önemini kaybetmişti.

82. zemberekçiler bölüğü *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ne göre 16. yüzyıl başlarından beri sefere gittiklerinde zemberek götürmemişlerdi. Seferde daire olarak toplanıldığında yeniçeri ağasının bir üst mevkiinde yerlerini alırlardı. 82. bölük çorbacısı zemberekçibaşı olarak bilinirdi. Maaşı gündelik yirmi beş akçe olan zemberekçibaşı, Yeniçeri Ocağı'nın önemli ağalarından veya kumandanlarındandı. Rütbesi hasekiye eşit olduğu gibi terfi ettiğinde haseki ve daha sonra turnacıbaşı olabilirdi. Zemberekçibaşının sorgucunda balıkçıl tüyü vardı. Samur ve vaşak kürk kaplı (astarlı) kadife üst giyerdi. Atının zincirleri ve topuzu gümüştendi. Zemberekçilerin yeni odalar denilen kışlaların

---

191 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 227; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44-45.

meydanında yeniçeri talimhaneleri yanında ayrı bir talimhaneleri bulunurdu.[192]

Yeniçeri Ocağı'nın imamı

Yeniçeri Ocağı'nın 94. ortasının çorbacısı ocağın imamı idi. Uzunçarşılı'nın incelediği 16. yüzyıl Yeniçeri Teşrifat Defteri'nde Yeniçeri Ocağı imamının rütbece başçavuştan önce, hasekilerden sonra geldiği yazar.

İmam yayabaşı bölüklerinden seçilirdi. Ayrıca Yeniçeri Ocağı camiindeki müderristen ders alarak yetişmiş olması gerekirdi. Böylelikle yetişmiş yeniçerilerden yeniçeri ağasının sarayındaki camide görevli olan dört veya beş müezzin arasında başmüezzin imam olarak atanırdı. Ağa Kapısı denilen yeniçeri ağasının sarayındaki dairelerden biri İmam Efendi odasıydı.[193]

Yeniçeri Ocağı İmamı, yeniçeri ağasının sarayındaki camide yeniçeri ağasına günde beş vakit imamlık ederdi. Yeniçeri ağası başveziri ziyarete gittiğinde İmam da onunla birlikte giderdi. Bayram merasiminde padişah ile devlet erkânı bayramlaşırken başçavuş ve başdeveci arasında yerini alırdı. Yeniçeri ağası sefere giderse onunla birlikte ocak imamı da sefere giderdi. Merasimlerde ocak imamı başına molla veya ulemanın giydiği "örf" giyerdi.[194]

Yeniçeri efendisi

Marsigli, Yeniçeri Efendisi denilen yeniçeri kâtibini Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli subay veya kumandanları arasında sayar.[195] Yeniçeri Ocağı'nın teşrifat kurallarına göre Yeniçeri Efendisi rütbece sekbanbaşıdan sonra, kethüda beyden önce gelirdi. Bununla beraber Fatih Kanunnamesi'ne göre Topka-

---

192 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 231-232.

193 *A.g.e.*, s. 392-393.

194 *A.g.e.*, s. 232-233; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44.

195 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 70.

Yeniçeri.

pı Sarayı'ndaki divan başkâtibinden (Reis ül küttab) sonra gelirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu devirden II. Mehmed (Fatih) devrine kadar Yeniçeri Ocağı'ndan subaylar bu makama atanırdı. Fatih Sultan Mehmed devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kâtipleri arasında terfi edenlerin atanması uygulamaya konulmuştu. Daha sonraki tarihlerde Yeniçeri Ocağı dışından defterdar, tarihçi olanlar da bu göreve getirilmiştir.[196]

Yeniçeri Efendisi veya kâtibi kaleminde Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'nın ve bütün Yeniçeri Ocağı mensuplarının maaşları ve kişilikleri (künye) ile ilgili kayıtlarının bulunduğu "asl" denilen büyük defter ve diğer ulufe defterleri tutulurdu.

Yeniçeri Efendisi bu makama bir yıl için atanır, başarılı görülürse görevi bir yıl daha uzatılırdı. Yeniçeri Efendisi, Yeniçeri Ocağı'ndan görevle ayrılan veya ölenlerden dolayı boşalan yerlere ancak yeniçeri ağasından yazı veya emir gelince ocağa alınacakların isimlerini yazabilirdi.

Yeniçeri Efendisi aynı zamanda bir askerî yargıç gibiydi. Belli bir gün askerleri toplar, onların dilekçe ve şikâyetlerini dinler ve önemli konuları yeniçeri ağasına bildirirdi.[197]

Yeniçeri Efendisinin emrinde önceleri "şâgird" denilen on beş kâtip vardı. Acemi oğlan sayısı artınca ulufeleri yazan kâtiplerin sayısı kırk olmuş, 17. yüzyıl başlarında yetmiş-seksene kadar çıkmıştı. Yeniçeri Efendisi (kâtibi) bulunduğu bu makam için ayrıca maaş almadığından her yeniçeri ulufesinden bir akçe Yeniçeri Efendisine aitti.

196 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 416.

197 Le Comte de Marsigli, *l'Etat Militaire de l'Empire Ottomane*, s. 70.

Efendi Kapısı denilen Yeniçeri Efendisinin dairesinde kâtiplerin rütbeleri vardı. Başkâtip (baş şâgird) sekbanlardan atanırdı. Beytümal kâtibi Efendi kapısında bulunan "beytülmal" defterini tutardı. Şagirdler halifesi ulufe defterlerini kâtiplere yazdırırdı. Yeniçeri Efendisi her gün kendisi ve maiyetindeki kâtipler için kırk çift fodla alırdı. Merasimde çuhadan kaftan ve samur kürk giyerdi.[198]

1672'de Lehistan seferinde görgü tanığı olan M. de Magdeleine, sefer alayında Yeniçeri Efendisinin samur kürklü brokav bir üst ve başına "mücevveze" giymiş olarak maiyetinde muhzır ağaya refakat eden elli kadar adamla ilerlediğini ve hemen onun arkasında kethüda beyin zengin bir at örtüsü ile örtülmüş bir Arap atı üzerinde ve etrafında iki yüz askerle geçtiğini yazar.[199]

Yeniçerilerin giysileri ve silahları

Giysileri

Yeniçeriler başlarına beyaz keçeden bir başlık giyerlerdi. Başlığın ucu arkada omuzlara kadar düşerdi. Zerkola denilen bu başlığın diğer bir adı da "börk"tü ve "yeniçeri keçesi" diye bilinirdi. Başın arkasından omuzlara düşen kısmı tiftiktendi, buna yatırtma denirdi. Börkün alında başa giyilen kenarı küçük değerli taşlarla işlenmiş yaldızlı bir şeritle çevriliydi.[200] Börkün önünde alın kısmında kılıflı bir plaka vardı. Yararlık gösteren ve terfi eden yeniçeriler bu gümüş kılıfa turna veya balıkçıl tüylerinden sorguç takardı. 1656'da Thévenot'un aktardığı üzere tüylerin takıldığı plaka yaldızlı gümüştendi ve üzerinde yarı kıymetli taşlar işlenmişti. Thévenot, bu plakanın yarım ayak veya kadem yüksekliğinde olduğunu yazar. Yaklaşık on beş santim kadardı.[201]

---

198 *A.g.e.*, s. 70; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 384-385.

199 M. le Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, Basel, 1677, s. 239.

200 Sandys, *Travailes*, s. 38; F. Sensovino, *Historia Universale Dell'Origine et Imperio de Turchi*, Venedik, 1600, 80.

201 M. de Thévenot, s. 133.

Yatırtması olmayan ve sadece alın kısmında sırmalı şeritle çevrili börkü yayabaşıların giydiğini ve buna "üsküf" denildiğini İsmail Hakkı Uzunçarşılı yazar. Börkün diğer bir türü ise sırmalı şeritsiz ve yatırtmasızdı, alındaki turna teli takılan madeni kılıfa "kuka" denirdi.[202] 1610'da İngiliz seyyah Sandys, yeniçerilere her yıl biri menekşe rengi kumaştan diğeri "stammel"den iki elbise verildiğini yazar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın incelediği *Kanunnâme-i âli Osman*'da yeniçerilere her yıl "çuha-i lâciverdî' ile birlikte ikinci bir çuha ve astar verildiği kaydı vardır. Sandys'in menekşe rengi dediği çuha bu olmalıdır.[203]

1702'de İngiliz görgü tanığı Aaron Hill, padişahın ihsanı olarak yeniçerilere yeşil ve menekşe renginde bir elbise verildiğini ve bu elbisenin "çok güzel" bir kumaştan olduğunu yazar.[204] Yeniçerilerin elbiselik kumaşlarına "mirî çuha" veya yeniçeri çuhası denirdi. Devlet tarafından onlara biri elbiselik, diğeri kaputluk olarak iki tür kumaş verilirdi. Ayrıca astarlık kumaş, 60 akçe ve 150 akçe dikiş parası da giyim masraflarındandı ve devlet tarafından karşılanırdı. "Sobramanî" denilen yeşil renkli kaputluk çuha Yeniçeri Subayları içindi.[205]

Ayrıca yeniçeri subaylarına her yıl yazlık ve kışlık iki kat elbise ve kumaş verildiği bilinir. II. Murad devrinden beri yeniçeri çuhaları Selanik'te dokunurdu. Buradaki çuhaların dokutulmasından bir çuha emini sorumluydu. 1554 yılına kadar Selanik kadısı bu görevi yapardı. Yeniçerilerin çuha kumaşları için her yıl üç bin kantar yapağı harcanırdı. Yapağı; Selanik ve çevresinde, Üsküp'te, Sofya, Filibe ve Kavala'daki çiftliklerden sağlanırdı. Selanik'te çuha dokuyan Yahudilerin tezgâhları Selanik'teki Ayasofya yakınında idi.

Buradaki Yahudiler "tekâlif-i örfiyye" ve "Avarız-ı Divaniye' vergilerini ödemekten muaf tutulmuşlardı. Selanik'te dokunan yeniçeri çuhaları İstanbul'a sevk edilir ve çuha ambarına ko-

---

202 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 265.

203 Sandys, *Travailes*, s. 38; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 269.

204 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 163.

205 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 270.

Yeniçeri (şehirde).

nurdu. Kıdemli yeniçerilerden biri ambarın emini idi. Emrinde yüz elli yeniçeri vardı.

Yeniçeriler ve subayları bu ambara gelerek kendileri için dokunmuş kumaşları teslim alırlardı. Yeniçeri çuhalarının dokuma masrafları gümrük ve cizye vergilerinden karşılanırdı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde yılda 1.890,50 akçenin çuha ve astar bahası olarak bütçeden ayrıldığı yazılıdır.[206]

Yeniçeriler kaputlarının altına "dolama" denilen bir elbise giyerlerdi. Bu elbisenin kışlık kumaşı, ince yünlü çuhadan, yazlık kumaşı keten bezindendi. Yeniçerilerin gömlekleri de keten bezindendi. Tırhala'da dokunurdu. Ayrıca Bergama'da dokunan pamuk bezi yeniçeri ve acemi oğlanların elbiseleri için astarlık kumaş ve çamaşırlık kumaş olarak ayrılırdı.[207]

1669'da Kandiya Savaşı'na katılan Guillatière, savaşta yeniçerilerin giysilerini ve görünümlerini anlatır:

---

206 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 274-275 ve 277; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 38.

207 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 282-283.

"Silahları çok parlak olup insanın gözlerini kamaştırıyordu. Yeniçerilerin bakışlarındaki keskinlik, duruşlarındaki azamet onların savaşta başarısını önceden haber veriyordu. Onların 'dolimanları' (dolama) yepyeni olup biçimi pek iyi idi. Selanik kumaşından yapılmıştı. Bunu iki aydan fazla giymezler. Her yıl sultan onlara bir dolama verir. Bu onlara 'şevval' ayında teslim edilir. Büyük bayrama (kurban bayramı) kadar temiz ve düzgün olsunlar diye. Yeniçeriler, (savaşta) ancak kutsal günlerde (bayramda) giydikleri uzun külâhlarını (zerkola) giymemişlerdi. Savaşırken bu uzun külâhlar kullanışsız olacaktı. Şimdi yeniçeriler başlarına sadece renkli kumaştan veya yünden yapılmış bir 'cap' (takke) giymişlerdi. Bu takkenin kenarına mendilleri ile rulo yapmışlar, 'türban' görünümü vermişlerdi. Yeniçerilerin sakalı yoktur."[208]

1672'de Lehistan seferinde M. de Comte de la Magdeleine'in tanıklık ettiği üzere yeniçerilerin giydikleri dolamanın kolları genişti, kılıç kayışına ve bileğe kadar önden ve ortadan düğmeliydi ve siyah yakalıydı.[209]

1610'da Sandys, yeniçerilerin menekşe rengi elbiselerini şehirde dolaşırken giydiklerini yazar. 1570'te Fransız diplomat Fresne-Canaye şehirde padişah cuma namazına giderken cuma alayındaki yeniçerilerin hepsinin kırmızı kenkli kumaştan "feredge" (ferace, kaftan) giydiklerini yazar. Merasimde kırmızı renkli elbise giydikleri anlaşılır. Şehirde gezerken ellerinde tepesi gümüş kaplı bir asa taşırlardı, bunun uzunluğu yedi ayak kadardı. Sandys bununla ilgili gözlemlerinde, "Bu (borunun) ağırlığını pek hissetmezler, ama bu onları rahatsız eder," diyerek yeniçerilerin bu asadan pek hoşlanmadıklarını belirtir.[210]

---

208 La Guillatiere, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 338 ve 391.

209 M. le Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottomane*, s. 234; Dolama 1654'te Venedik'te popüler olan bir çeşit tünik ceketti. Bu aynı zamanda Osmanlı Türkiyesi'nde de çok giyilen bir kıyafetti (J.M. Rogers, "An Ottoman Palace Inventory of the Reign of Bayezid II", CIEPO VI. Symposium, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987. s. 45.

210 Sandys, *Travailes*, s. 38; Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant*, s. 122; Iskarlet kırmızısı denilen Venedik dokuması bir kumaşın sekbanbaşı, yeniçeri ağası ve Yeniçeri kâtibine bedeli ödendiğine dair bir belge vardır (İ.H. Uzunçarşılı, *Ka-*

Yeniçerilerin sınır kalelerdeki görevli olanlarının elbiseleri için bulundukları bölgenin mukataa gelirlerinden bir miktar para ayrılır ve gönderilirdi. 1680 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde Basra kal'ası muhafazasında Dergâh-ı âli yeniçerilerinin kışlık giyecekleri için Musul mukataası akçesinden havale olunan miktar yazılıdır.[211]

Yeniçeri (savaşa giderken).

Silahları

17. yüzyıl görgü tanıklarına göre savaşta yeniçerilerin silahları genellikle kısa saplı küçük balta, sivri uçlu mızrak, ok ve yay ve tüfekti.

Her yay iki aspres değerinde idi. İngiliz parası ile bir "peni"den fazla ederdi. 1669'da Kandiya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görevli olan Fransız görgü tanığı Guillatière'in yazdığına göre oklar, yay ve ok kılıfı hepsi 1440 aspres idi. Bunun o tarihte Fransız parası karşılığı 37 "livre" [lira] idi. Bu silahların gideri hükümdar tarafından karşılanırdı. Bazı ok kılıfları diğerlerine göre çok zengin işlenmiş olurdu. Bunların değeri 400-500 franktı. Okların en iyisi Kahire'de yapılmaktaydı.[212]

17. yüzyıl sonlarında ise Marsigli'nin yazdığına göre savaşta yeniçeriler "musquet" (askerî el tabancasının erken tipi veya örneğidir. Osmanlı kaynaklarında tüfek olarak geçer), fitil (bir

---

pukulu Ocakları, s. 278).

211 İstanbul Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7572 Tarih: H. 1091.

212 Guillatiere, *An Account of A Late Voyage to Athens*, Londra, 1676, s. 338; Yeniçerilerin kışlalarında ok talimleri yanı sıra "gürz" sallama ve atma yarışmaları yaptıkları bilindiğine göre gürz çoğunlukla kullandıkları silahlar arasında olmalıdır (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 332).

çeşit çakmak) ve kılıç kullanırlardı. Barışta garnizonlarda görevli oldukları zaman kuşakları arasında bir hançer ve bir "pistolet" (küçük ateşli silah, bir çeşit tabanca, pistol) taşırlardı.

İstanbul'da şehir içinde dolaşırken bu silahları kesinlikle taşımazlardı ve sadece küçük bir sopaları vardı. 1573'te Fransız görgü tanığı Fresne-Canaye, cuma günleri yeniçerilerin sopa taşımadıklarını yazar.[213]

Osmanlı kaynaklarına göre 16. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ordusunda tüfek denilen askerî el tabancaları kullanılırdı. Önceleri devlet tarafından verilen ve "mirî" denilen tabancalar yerine 17. yüzyılda yeniçeriler tabancalarını kendi maaşlarından özel olarak satın alırlardı. Onların satın aldıkları tüfekler devletin verdiğinden daha iyi kalitedeydi. 17. yüzyıl yeniçeri kanunnamesinde yeniçerilerin tüfek satın almaları şart koşulmuştu.[214]

Yeniçeriler tüfek ve kılıç satın alabilmek için maaşlarının bir kısmını bu harcamalara ayırırlardı. 1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot, bu konuda gördüklerini yazar:

> "Bir yeniçeri her gün aldığı akçelerinden arttırarak 50 'écu' (altın para) biriktirmeyi ve bir tüfek veya güzel bir kılıç almayı düşünür. Tüfek çok ağırdır ve oldukça iyi demirden yapılmıştır, 40-60 'livre' arası satılır, 80 'livre'ye satılanı da vardır. Tüfek kullanırken içine iyice barut koyarlar, sonra demir bir çubukla 'yuvarlak top'u (kurşun) sokarlar. Bundan sonra sağ ellerinde tüfeklerini tutarak sağ omuz hizasına getirirler. Sol eldeki meşin bant tüfeğin ortasındaki halkaya bağlıdır. Halka dipçiğe yakındır, aynı zamanda sağı çekerler, tüfek çakmaklanır."[215]

---

213 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 74; Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant*, s. 122; 1702'de Aaron Hill, yeniçerilerin hançer ve "musquet" (tabanca) taşıdıklarını yazar (Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 21).

214 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 366; Celâlzade Mustafa, *Selimnâme*, s. 396 ve 407.

215 Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 137-138.

Yeniçerilerin disiplinleri

17. yüzyıl görgü tanıklarına göre yeniçeriler arasında büyük bir beraberlik vardı. 1656'da Thévenot, yeniçerilerin bir birlerine "kardeş" diye hitap ettiklerini yazar.

Sandys, yeniçeriler için "Türk piyadesinin çiçeğidir," der.[216]

Yeniçeriler bulundukları bölüklerde bölük subayının emri altındaydılar. Bütün yeniçeri subaylarına ve bütün bölüklere yeniçeri ağası emir verirdi.

Yeniçerilerin disiplinlerinin savaşta ve barıştaki durumu bu devir görgü tanıklarının hayranlığını çekmiştir. 1573'te Fransız diplomat Fresne-Canaye, Topkapı Sarayı'nın avlusunda merasimde görevli ve hazır beklemekte olan yeniçerilerin düzen ve disiplinlerini anlatır:

> "İkinci avlunun duvarı boyunca elleri önde kavuşmuş olarak bekleyen yeniçeriler ve diğer askerlerin sessizliği heykel gibi duruşları hayran olunmayacak gibi değildi. Onlar böyle hareketsiz yedi saatten fazla kalırlar ve hiçbiri konuşmaksızın. Bu disiplin ve bu itaati görmeden anlayabilmek imkânsızdır. Rodos tarihini okurken onların bu sessizliğini ilk defa olarak tanımıştım: Sultan Süleyman, bütün ordusu ile altı ay kuşatmaya dayanan çok çetin bir kalenin düşmesinden sonra Rodos şehrine girdiği zaman bir tek söz işitilmemişti."[217]

1621'de bir Fransız görgü tanığı yeniçerilerin disiplinleri için düşündüklerini yazar: "Onların arasında hayran olunacak bir düzen vardır, dilerim bizim piyadelerimizde de böyle düzen olsun." 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, kendi zamanında Ye-

---

216 Sandys, *Travailes*, s. 38; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bu konuda kendi deyimiyle yazdıkları görgü tanıklarının yazdıklarına benzer "oda efradı arasında küçüğün büyüğe saygısı itaati fevkalade idi. Askerî disiplin içinde samimî ama hoşgörüsüz bir aile hayatı yaşanırdı" (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 285-289).

217 Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant*, s. 64. 16. yüzyıl ortalarında eseri iyi bir kaynak olan Paulo Giovio, bir yeniçeri erinin savaşta olduğu gibi barışta da koruma veya muhafızlık görevini yaparken her zaman inanılmaz sessiz bulunduğunu yazar (Paulo Giovio, *Turcicarum Rerum Commentarius*, Londra 1546, 1678, s. 15).

niçeri Ocağı'nın disiplin bakımından bozulduğunu yazmakla beraber yeniçerilerin önceleri cesurca hizmet etmiş olduklarını kaydeder. Bu bakımdan onları antik devirdeki Roma ve Makedonya birliklerine benzetir: "Bu askerî birlik (Yeniçeri Ocağı) Roma (Roma Praetorian kohortları) veya Makedonya birlikleri (Makedon falanksı) gibi bölüklere ayrılmış ve düzenlenmiştir ve onlar gibi cesurca hizmet etmiştir."[218]

Yeniçerilerin yargılanmaları

Yeniçeriler, Yeniçeri Ocağı'nın devlet otoritesi için öneminden dolayı hatalı veya suçlu bulundukları zaman yalnız yeniçeri ağası tarafından yargılanırlardı. Bu gibi durumlarda teşhir edilmezler, halkın önünde yargılanmaz ve cezalandırılmazlardı. Yargıları ve cezaları gizlilikle uygulanırdı.

Yeniçeri ağasının sarayında (Ağa Kapısı) ağa divanı denilen mahkemede yeniçeri ağasının başkanlığında yeniçerilerin davalarına bakılırdı. Davası olan yeniçeriler durumlarını kethüda beye bildirirlerdi, onun olmadığı zamanlarda kethüda yeri ve başçavuş onları dinlerdi. Bundan sonra kethüda bey veya onun yerine kethüda yeri ve başçavuş yeniçerilerin davalarını ağa divanına arz ederlerdi. Dava edilen yeniçeriyi bağlı olduğu odanın odabaşısı ağa divanına getirirdi.[219]

1702'de Aaron Hill'in yazdığına göre Yeniçeri Ocağı'nın en yüksek askerî yargıcı veya hâkimi olan yeniçeri ağasına hükümdar tarafından bütün yeniçerileri yargılama görevi verilmişti. Yeniçeri ağası otoritesini ve gücünü bu görevden alırdı.

1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot, bu konuda bilgi verir: "Bir yeniçerinin yargılanması veya cezalandırılması gerektiğinde veya hakkında bir şikâyet olduğunda yeniçeri ağası suçlu olan yeniçerinin hangi odadan olduğunu soruşturur ve sonra onun odabaşısını onu alıp getirmekle görevlendirir. Suçlu geceleyin cezalandırılır. Çünkü ordu mensupları-

---

218 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 64; Anonim, *Voyage de Levant*, Paris, 1632, s. 198.

219 Sandys, *Travailes*, s. 38; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 399.

na ne sopa cezası ne de ölüm cezası halktan kişilerin önünde verilmez."[220]

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde yazdığına göre suçlu bulunan yeniçeriye ceza verilecekse bağlı olduğu odanın odabaşısı durumu bu odanın çorbacısına arz ederdi. Akşam namazından ve akşam yemeğinden sonra yeniçerinin bağlı olduğu odanın mensupları odanın bulunduğu meydana çağrılır, suçlu da getirilirdi. Odabaşı çağırılan yeniçerilere bu durumla ilgili "tembih" ederek ve nasihat vererek bir konuşma yapar, sonra da suçluya "Aşk olsun yoldaş," diyerek onu meydanın ortasına getirirdi. Suçlu yüzü üzerine yere yatırılır, iki kıdemli yeniçeriden biri ellerini diğeri ayaklarını tutarlardı. Bağlı olduğu odanın vekilharcı ve bayraktarı da yanan bir mum tutarak ceza uygulanırken yardımcı olurlardı. Odabaşı, yeniçerinin suçuna göre kırk veya seksen değnek vururdu, eğer suçu büyükse üç gece seksen değnek vururdu. Yeniçeri bundan sonra birkaç gün hapiste yatırıldıktan sonra serbest bırakılırdı. Bununla beraber Ramazan'da ve cuma günlerinde "meydan" cezası vermek yasaktı, inançlarına göre Hacı Bektaş Veli'nin izin vermediği kabul edilirdi.[221]

Aaron Hill, yeniçerilerin olağan suçları için cezalarının bağlı olduğu odanın küçük rütbeli subayları tarafından verildiğini ve "aşçı"sı tarafından uygulandığını yazar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığına göre ise "aşçıbaşı" odanın mutfağında suçlu yeniçeriyi tevkif ederdi (veya tutuklardı).[222]

Yeniçeri ölüm cezasını hak eden bir suç işlemiş ise yeniçeri ağasının hükmü ile boğdurulurdu; Sandys'in yazdığına göre boynunda ağırlıklar ile denizin ortasına atılırdı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre ölüme mahkûm edilen yeniçeri orta çavuşun makamının bulunduğu yerde hapsedilir, sonra asesbaşıya verilerek Baba Cafer Zindanı'na götürülürdü.

---

220 Thévenot, M. de, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 134; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 21.

221 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 47; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 74.

222 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 21; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 355.

Baba Cafer Zindanı'nda bekletilirken ölüm cezasının infazı için emir verildiğinde "işâ" (akşam) namazından sonra "cellâd"a boğdurulur, sonra bir kayıkla Kurşunlu Mahzen'e götürülür ve boynuna taş bağlanarak denize atılırdı.[223] Yeniçerilere şarap içmek kesinlikle yasaktı. Özellikle savaşta askerin içkili olması orduda disiplini bozacağından ve dinen de yasak olduğundan, içki içen yeniçeriye ve diğer askerî birliklerden herhangi bir askere ölüm cezası verilirdi. Ayrıca ordugâha içki sokan satıcılar da ciddi bir şekilde cazalandırılırdı. Bununla beraber 1669'da Kandiya Savaşı'nda Osmanlı ordugâhında bulunan Fransız görgü tanığı Guillatière'in yazdığına göre yeniçeriler çoğunlukla elli sopa yiyerek kurtulurlardı, bu sopa cezasını odabaşı verirdi.

Ordugâhta asker ölüm cezasıyla cezalandırılacaksa gizlice boğdurulur, asılarak teşhir edilmezdi. Guillatière, bu konuda kendi görüşlerini yazar: "Böyle teşhir etmek devletin zayıflığını, subayların otoritesinin yokluğunu göstereceği gibi yeniçeriler imparatorluğun fetihlerinde saygıdeğer bir durumda olduklarından halka karşı şerefsiz düşürülmez, vakarına uygun olarak onlara adalet gizlice uygulanır."[224]

Yeniçeri Ocağı subaylarından birine idam cazası verildiğinde bu subayı kethüda bey cellada teslim ederdi. Yeniçeri subaylarından biri azlini gerektirecek bir suç işlemişse ağa divanında diğer ocak subayları huzurunda o subay azledilirdi. Yeniçeri ağasının hizmetindeki ağa gediklilerinden mehterler, mataracı, çuhadar, tüfekçi ve diğerleri suçlu bulundukları zaman bunlara sopa cezası verilmezdi. Sadece kuşakları alınır ve yeniçeri ağasının hizmetinden çıkarılırlardı.[225]

Azlolunan subaya maaşına göre tımar veya zeamet verilirdi. Sefere gitmeyen veya eşkıyalık yapan yeniçerinin ulufesi kesilirdi ve hiç kimse onu düzeltemezdi.[226]

---

223 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 21; Sandys, *Travailes*, s. 38; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 48.

224 Guillatière, La, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 400.

225 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 198 ve 404.

226 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15.

Yeniçerilerden eyaletlerde görevli olanlar arasındaki davalara, bulundukları bölgenin kadıları bakardı. Yayımlanmamış bir arşiv belgesinde Anadolu Beylerbeyine ve Kütahya kadısına yazılan fermanda "Hacı Ahmed nam yaya ile hisar eri Hacı Bayram arasında bir çiftlik tasarrufundan dolayı ortaya çıkan anlaşmazlığın halli" emredilmişti. 1546 tarihli ve Çeşme kadısına yazılan fermanda Çeşme kazasında İsa çiftliği adlı yaya çiftliğinde yaya İlyas ile müteveffa yamak Mustafa'nın oğulları arasındaki anlaşmazlığın halli buyrulmuştu.[227]

Eyalette görevli yeniçerilerden suçlu olanların cezaları kendi kumandanları tarafından verilirdi. Beylerbeyi divanında kesinlikle yeniçerilere ceza verilemezdi. Bununla beraber, kazalarda veya eyaletlerdeki yeniçerilerden diğer bir yeniçeriyi öldüren, bulunduğu bölgede reaya ve berayaya zulmeden ve bunun gibi eşkıyalık edenler o bölgedeki kadı mahkemesinde yargılanır ve cezası verilirdi. Ancak bunun yapılabilmesi için yeniçeri ağasının hükmünü bildiren mühürlü mektubunun kadıya gönderilmiş olması şarttı.[228]

Kadı mahkemesinde eşkıyalık yaptığı kanıtlanan yeniçeriye idam cezası verildiğinde cezanın uygulanması için isminin yeniçeri defterinden silinmesi gerekirdi.

Evli yeniçerilerden suçlu olanları ağa bölükleri odabaşılarının en kıdemlisi olan baş odabaşı cezalandırırdı.[229]

Kazalarda yeniçeri serdarları bulundukları kazalardaki yeniçerilerin, acemi oğlanların, cebeci, topçu ve diğer birliklerden askerlerin disiplininden sorumluydular. Yeniçeri serdarları yeniçeri ağasının mektubu ve divandan yazılan hükümle atanırlardı.[230]

---

227 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 134, T. 953 (1546); No. 136, T. 953 (1546).

228 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 701-702.

229 *A.g.e.*, s. 235 ve 702.

230 *A.g.e.*, s. 327.

Yeniçerilerin şehirlerde ve sınır kal'alarda muhafızlık görevleri

16. ve 17. yüzyıl arşiv belgelerindeki ve görgü tanıklarının notlarındaki kayıtlara göre İstanbul'da kışlalarında ikamet eden yeniçerilerden gerektiğinde sınır kal'alardaki muhafız birliklerine, sınır kasabaların ve şehirlerin civarındaki garnizonlara asker gönderilmekteydi.

Yeniçerilerin sınır kal'alardaki muhafızlık görevleri üçer yıl süreli olurdu. Bunlardan üç yıllık hizmet süresini dolduranlar İstanbul'a geri çağrılır, yerlerine aynı süreyle diğerleri İstanbul'dan gönderilirdi. Marsigli, sınır bölgelerde kurulan garnizonlardaki yeniçerilere "serhat kulları" denildiğini yazar: "Kanunnameye göre serhat kulunun görevlendirilmesinde nasıl kapıkulu askeri padişahın emrinde ise serhat kulu denilen asker de o bölgenin beylerbeyinin emri altında idi. Görevle ilgili emirleri beylerbeyinden alırlar ve beylerbeyi onların en iyi dostudur."[231] Marsigli'nin bu sözlerinden anlaşıldığına göre yeniçeriler "baba" dedikleri padişaha güven ve sevgiyle bağlı oldukları gibi görevde bulundukları bölgelerdeki beylerbeyine de aynı güven ve sevgiyle bağlıydılar.

Kale muhafızı yeniçeriler, kale kumandanı olan yüksek rütbeli bir yeniçeri subayının emrindeydiler. Osmanlı kaynaklarında bu kumandan bir yeniçeri ağası olarak geçer, çünkü yeniçeri kumandanlarına ağa da denirdi. Görgü tanıklarına göre 17. yüzyılda Tokat Kalesi'nde 1.000 yeniçeri ve bir yeniçeri ağası görevliydi. 16. yüzyılda Halep'te şehrin kalesinde 200 yeniçeri ve bir yeniçeri ağası vardı. 17. yüzyılda bu kalede 750 yeniçeri bir yeniçeri kumandanı emrinde görev yapmaktaydı. Bu yeniçeri kuvveti şehri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumakla görevliydi. Ayrıca 300 yaya asker ve bir kumandan şehir içi asayiş ve güvenliğini sağlamaktan sorumluydu.[232]

---

231 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 83.

232 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 553, 591 ve 597.

Bu devirde Halep şehrinde olduğu gibi bütün Osmanlı şehirleri ve kasabalarında asayiş ve güvenliği sağlayan bir yeniçeri birliği vardı. Bunlara "yasakçı" denirdi ve bugünkü anlamda polis görevi karşılığıdır. Sınırlardaki kal'alarda muhafızlık yapan yeniçerilere 1631'de Koçi Bey, "nöbetçi" denildiğini yazar. Bunlar inzibat, jandarma gibi askerî güvenlik kuvvetlerini oluştururdu.[233]

Osmanlı şehirlerinde ve kasabalarında kuleler ve kalelerde görevli olanlara arşiv belgelerindeki kayıtlara göre hisar eri veya müstahfız denilmekteydi. 1522 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi Yoros, Şili, Boğazkesen, Kule-i Bâlâ, Galata, Yenice, Üsküdar kuleleri müstahfızlarına ait tımarları gösteren icmal defteri ile ilgilidir. 1575 tarihli arşiv belgesinde görevli muhafız yeniçeriler "hisar erenler" olarak geçmektedir.[234]

İstanbul'da Yedikule'de muhafız yeniçerilere de 1551'de Nicolas de Nicolay "hisar eri" denildiğini yazar.[235]

Şehirlerde ve kasabalardaki kale kumandanlarına "Dizdar Ağa" denirdi ve yayabaşılardan ve bölükbaşılardan atanırdı. Stratejik yerlerdeki kale kumandanları yüksek rütbeli bir yeniçeri subayı idi. Buna "ağa" da denirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu tür kalelerde bir dizdar ağa ve ayrıca üst rütbede bir yeniçeri ağası veya kumandanı olduğunu yazar.[236]

Kasabalardaki kalelerde Azapların da görevli olduğu arşiv belgelerinde yazılıdır.[237] Ayrıca bu kalelerde topçu birlikleri de görevliydi.[238]

Genellikle kale muhafızlarının maaşları bulundukları bölgede veya çevresindeki tımar ve zeamet, ihtisab ve diğer gelirlerden ödenirdi. Ancak Azak Kalesi gibi uç sınırlardaki kalelerde

---

233 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 136, T. 953H. (1546).

234 Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defterleri: No. 116, Eski No. 538, T. 929H. (1522); Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 202, T. 983H. (1575)

235 Nicolas de Nicolay, *Delle Navigationi et Peregrinationi*, Venedik, 1580, s. 52.

236 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 327.

237 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi: "Bosna sancağında Gravoşta kalesi Azapları" No. 207, T. 983H. (1575); "Zaçosna sancağındaki Izvonçi kalesi Azapları"No. 184, T. 983H. (1575)

238 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 195, T. 983H. (1575).

görevli muhafızların maaşları İstanbul'dan devlet hazinesinden gönderilirdi.[239]

Şehir içi kulelerinde görevli muhafızların maaşları için genellikle tımar geliri ayrılırdı. Anadolu ve Rumeli'deki şehirlerin kalelerindeki muhafızların maaşlarına ayrılan tımarları gösteren yayımlanmamış arşiv belgeleri vardır.[240]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, incelediği ulufe defterlerinde isimleri üzerinde "k" (Osmanlıca "kef") harfi yazılı olanların gündelik maaşlarının ulufe defterinden çıkarılmış olduğunu ve verilmediğini yazar, fakat bunların hangi hizmette olanlara ait olduğunu anlayamadığını belirtir.[241] Bunlar kale muhafızları olmalıdır. Genellikle maaşları bulundukları bölgenin ihtisab, tımar ve zeamet gelirlerinden karşılanırdı. Bu nedenle kalelerde görevli oldukları süre boyunca günlük maaşları ulufe defterinden çıkarılmıştır.

Yeniçerilerden şehirlerdeki "yasakçılar" ve diğer görevlerde olanlar

1631'de *Koçi Bey Risalesi*'nde Osmanlı şehirleri ve kasabalarının her birinde "yasakçı" denilen yeniçerilerin görev yaptıkları yazılıdır. Yasakçı yeniçeriler üç ay süreyle görevli olurlardı. Üç ay hizmet süresini dolduran İstanbul'daki kışlasına dönerdi, yerine diğer bir yeniçeri görevlendirilirdi. Şehirde kavga edenleri, asayişi bozanları yasakçılar tutuklar ve karakol amirliği ile görevlendirilmiş olan "çorbacı" rütbesindeki bir yeniçeri subayına teslim ederlerdi. Tutukluya genellikle sopa cezası verilirdi.

Şehirde eşkıyalık veya hırsızlık yapanlar yakalanınca zindana hapsedilirdi. Bu gibileri şehirde gece-gündüz maiyetiyle kol gezen "subaşı" ve "asesbaşı" tutuklar ve hapsederdi.

---

239 Özi, Tiflis, Budin ve Azak kaleleri muhafızlarının maaşları İstanbul'dan gönderilirdi. Yalnız Azak Kalesi muhafızlarının maaşı 22.400 akçeydi. (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, A. Özcan, s. 34); İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 325-326.

240 Başvekâlet Arşivleri Tapu Tahrir Defterleri: No. Sıra No. 23 T. 1486; S. No. 18, T. 1485; S. No. 88, tarihsiz (Yavuz Selim devri); S. No. 5, t. 1477; S. No. II, 70, Fatih devri.

241 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 439.

Yasakçılar İstanbul'da ve diğer şehirlerde şehir kapılarının muhafızlığını da yaparlardı, bunlara "korucu" denirdi.

Yasakçıların yalnız sivilleri değil ordu mensuplarını da tutuklama yetkileri vardı. Asayişi bozan yeniçeriler ve sipahiler varsa bunları tutuklayıp, yeniçeriyi yeniçeri ağasına, sipahiyi de Sipahi Ağaya teslim ederlerdi.[242]

Koçi Bey Risalesi'nde açıklandığına göre yasakçıların asayişi bozanları tutuklamaları ve ilgili makama teslim etmelerinden maksat bu gibileri "terbiye" etmekti. Bununla beraber Mısır eyaletinde asayişi sağlamakta bu gibi önlemler etkisiz kaldığından buradaki yasakçı yeniçerilere farklı yetkiler verilmişti. 17. yüzyılda Fransız diplomat Chevalier d'Arvieux, Reşid şehrinde buna tanık olmuştu: "Şehir emrinde bir yeniçeri bölüğü olan subaşının koruyuculuğu altındadır. Gece-gündüz kol gezen muhafızlar suçüstü tutukladıkları Arapları sorgu-sual etmeden yerinde öldürmeğe yetkilidirler."[243]

Arşiv belgeleri ve diğer kaynaklara göre yeniçerilerin çeşitli işlerde görevlendirildiği anlaşılır.

Yeniçeri subayları gerektiğinde İstanbul'dan eyaletlerdeki kale ve sancaklara hazine, maaş ve ilgili ödenekleri götürmekle görevliydiler. 1681 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde bir odabaşının yanındaki iki görevli yeniçeri ile birlikte İstanbul'dan Çorlu'ya hazine götürdüğü, yol harcırahlarının ve bu iş için kiraladıkları arabanın kirasının devlet hazinesinden ödendiği yazılıdır.[244]

1684 tarihli arşiv belgesinde Mîr-ül-alem[245] Yusuf Ağa'nın Uyvar'da Hasan Paşa'ya götürdüğü meblağ hakkındadır.[246]

Ayrıca yeniçeriler belli işlerde hizmet ederlerdi. Yeniçerilerin

---

242 *Koçi Bey Risalesi*, s. 75 ve 80.

243 Chevalier d'Arvieux(1653-1672), *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris, 1735, s. 215; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 280.

244 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7647, T. 1092H. (1681)

245 "Mîr-ül-alem, mehterân-ı alem denilen mehter takımının baş âmiriydi. Emrinde 200 nefer vardı. Seferde saltanat sancaklarını otağı hümayuna götürür, ve mehter çalardı ayrıca hergün ikindi vaktinde mehter çalınırdı" (*Koçi Bey Risalesi*, s. 80).

246 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8366, T. 1096H. (1684).

nişancılık talimleri yaptıkları talim yerlerinin hizmeti, Yeniçeri Ocağı'na bağlı bazı tekkelerin "zaviyedar"lığı ve Selanik Çuha ambarı "ambarcı"lığı gibi işler bunlar arasındaydı.[247]

Yeniçerilerin bir kısmı korucülardı. İstanbul'da ve diğer şehirlerde şehir kapılarının muhafızlığını yaparlardı.

Diğer görevleri su yolları muhafızlığı, dağ koruculuğu idi. 16. yüzyılda dağ korucularının kırk nefer olduğu bilinir.[248]

Fatih devrinden beri belli bir sınıf olarak görevlendirilen korucular, yeniçerilerin yaşça ilerlemiş olanlarından seçilirdi. Yeniçeri ağasının arzı ile atanırlardı. Bunlardan bir kısmı savaşta ordugâhtaki çadırları beklemekle görevlendirilmişken sonradan bunlar sefere gitmekten muaf olmuşlardır.

Korucülardan bir kısmı da İstanbul'daki kışlaların muhafızlarıydılar. Yeniçeriler seferdeyken kışlaların kapılarını kapalı tutarlar, sadece iki kapıyı (Âdet Kapısı ve Solaklar Kapısı) açık bırakır ve burada nöbet beklerlerdi.[249]

Yeniçerilerden görevlendirilmiş bir sınıf daha vardı, bunlar "saka"lardı. Yeniçeri bölüklerinin savaşta ve barışta yıkanma, temizlik ve içme sularını beygirlerin her iki tarafına astıkları meşinden su kırbalarında taşırlardı. Marsigli, sakaların sayılarının belli olmadığını, belli bir subayları da bulunmadığını yazar. Bunlar ona göre en düşük rütbeli askerlerdi.[250]

Sefere gidilirken, sakalar İstanbul'daki halka ait beygirleri haslardan getirirlerdi. Bu atlara "canbâz" denilen diğer bir askerî birlikten görevli canbazlar değer biçerdi. Yeniçeri bölüklerinin odabaşıları bu değere göre atın sahibine para öderlerdi. Sakaların atları alırken at sahiplerine zorluk çıkarmaları ve bazı haksızlıklara sebep olmaları üzerine bu usul kaldırılmış ve atların parası devlet tarafından ödenmiştir.[251]

---

247 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 438 ve 441.

248 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15.

249 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 378-379.

250 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 80; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 366.

251 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 41; M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, "Une Relation venitienne sur l'Empire Ottoman a l'époque de Süleyman le Manifique", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica*

Yeniçerilerin özel uğraşılarından rehberlik

Barış zamanında yeniçerilerin bir kısmı şehirde kalırlardı. Savaşa gitmediklerinde genellikle yabancı seyyahlara ve diplomatlara rehberlik ve muhafızlık yaparlardı. Bu görevlerine karşı onlardan belli bir ücret alırlardı.

Osmanlı şehirlerine seyahat eden bir Avrupalı seyyah şehirler arası yolculuğunda kırsal alanlardaki eşkıyaların saldırısından korunmak için bir yeniçeriyi muhafız olarak yanına alır ve onunla seyahat ederdi.

Avrupalı seyyahın seyahat güzergâhı bazı Osmanlı ülkelerinden geçmesini gerektirecek kadar uzun ise, seyyah ile yeniçerinin anlaşmasına göre yeniçeri muhafızlık görevi yanı sıra seyyaha at, araba ve erzak temin eder, sınırdan geçiş izni için gerekli evrakları ve izni sağlardı. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, Venedik'ten İstanbul'a kadar seyahati boyunca bir yeniçeri ile rehberlik ve muhafızlık görevi ve diğer masraflar için anlaştığını yazar:

> "Önce Venedik'te bana at, araba ve kumanya bulması ve geçiş izni alması için İstanbul'a kadar bütün yol masrafları ve ücretini ödeyerek bir yeniçeri ile anlaştım. Sonra 1634 yılının Mayıs ayının yedisinde bir Venedik gemisine bindim."

Henry Blunt, bu yeniçeri ile yolculuğu sırasında Sofya şehrine kadar bir kervana katılarak seyahat etmişti. Bu kervan Sofya şehrine kadar gidiyordu. Henry Blunt, korucusu ve rehberi bu yeniçerinin hemen yola devam etmediğini, şehirde yirmi gün kaldığını çünkü şehrin dışındaki ordugâhta olan padişahın ordusu ile İstanbul'a hareket edinceye kadar beklediğini yazar: "Bir askerden çok onda bir tüccar ruhu olduğu için yeniçeri ordunun gitmiş olduğuna kanaat getirince dört araba ile biz üç günde Pazarcık'a gittik."[252]

1610'da İngiliz seyyah Sandys, ücret karşılığı yabancılara refakat eden, onları "medeniyetsizlik"ten ve saldırıdan koruyan

---

IV, Paris, 1987 içinde, s. 143.

252 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 5 ve 17.

bir çeşit rehber-korucu olan yeniçerilerin bu yabancılara çok sadık davrandıklarını ve onların kabalıklarına dahi katlanmakta sabırlı olduklarını yazar. Ona göre bu yeniçeriler böyle bir görevi üstlenmemiş olsalar yabancılar Doğu'da seyahat edemezlerdi: "(İngiliz ve yeniçeri) beraber Mora'dan hareketle seyahat ettiler. Bilinmeyen ve vahşi bu memlekette yeniçeri İngiliz'i Mora'dan Zante'ye kadar götürdü."[253]

Bununla beraber seyyah ile yeniçeri arasında bazı anlaşmazlıklar da olurdu. 1611'de İskoç seyyah William Lithgow, yeniçeri ile refakat ettiği yabancıların ücret meselesinde anlaşamadıklarını ve rehberlik yapan yeniçerinin öfkelendiğini yazar:

> "Extetash adlı köyde akşam yemeği yedik. Yeniçeri ile anlaşmamızın bozulduğunu hatırlıyorum, o anlaşmamızın bir önceki şartına razı olmadı. Birlikte seyahat ettiğimiz Fransızlar yeniçeriye para ödememize engel oldukları zaman yeniçeri çok öfkelendi, sopa ile onları dövmeye başladı ve kafalarından kan çıkıncaya kadar onları dövdü. Sonunda yeniçerinin ücretinin iki mislini ödemeye mecbur oldular. Bu bir seyyaha gerçek bir örnektir. Seyyah daima kendi açısından yeniçeriye karşı gereğince iyi davranmalıdır."[254]

Yabancılara refakat eden yeniçerilerin bu görevleri sırasında yabancılarla yemek yerken şarap içtikleri de olurdu.

1596'da İngiliz seyyah Fynes Moryson'ın kardeşi ile Suriye'de seyahat ettiği kervan "Hammath"da (Hama) mola verdiğinde Halep beylerbeyi de askerî alayı ile burada konaklamıştı. Beylerbeyi kendi idari merkezi olan Halep'e gidiyordu. Seyyahın bulunduğu kervan Halep'e kadar paşanın ve askerlerinin refakatinde yol aldı. Halep'e doğru giderken Fynes Moryson ve kardeşi, paşanın emrindeki yeniçerilerden birkaçı ile koruculuk ve rehberlik hususunda anlaşmıştı. Bu görüşme sırasında yeniçerilerin onlarla şarap içtiklerini de yazar: "Burada paşanın yeniçerileri beni ve kardeşimi merakla soruşturdular. Bizim 'muccara' onlara yarım 'piastre' vermemizi önerdi. Çün-

253 George Sandys, *Travailes*, s. 38.

254 William Lithgow, *The Total Discourse...*, s. 125.

kü, yeniçeriler bizi her tehlike ve saldırıya karşı koruyacaklarına dair söz vermişlerdi. Bu esnada bunları konuşurken şarabımızdan içtiler."[255]

Bununla beraber yeniçerilerin şarap içmesi kesinlikle yasak olduğundan bunu gizlice yaparlardı. Bilinirse onlara ceza verilirdi. 1676'da İngiliz seyyah George Wheler ve arkadaşı Jacob Spon'a rehberlik eden yeniçeri onlarla birlikte şarap içmişti. Fakat bir hizmetkâr gizlice yeniçeriyi kadıya şikâyet edince yeniçeriye sopa cezası verilmişti: "Kadı sopa cezası verdi. Bizim yeniçeri bu onur kırıcı, utanç verici olaydan dolayı bir daha şarap içmeyecekti."[256]

Yeniçerilerin yabancılara muhafızlık ve rehberlik yaparken ücret almadıkları da olurdu. 1602-1605 yılları arasında Ortadoğu'ya seyahat eden İngiliz seyyah Anthony Sherley, Antakya'da kalırken onunla aynı evde kalmakta olan iki yeniçerinin içtenlikle ona ve arkadaşlarına refaket ettiklerini yazar: "Antakya'da Macar asıllı olup Türkleşmiş iki yeniçerinin kalmakta olduğu evin bir kısmını kiraladık. Bu yeniçeriler her ikisi de kardeştiler. Bize çok iyi davrandılar, birinden biri daima bizimle beraber gelerek bütün şehri rahatça gezmemizi sağladılar. Bizi herhangi bir emniyetsizlikten korumak için bizimle geliyorlardı."[257]

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, yeniçerilerin barışta görevlerinden bahsederken onların Avrupalı elçilerin muhafızlığını yaptıklarını yazar: "İmparatorluk sınırları içinde oldukları zaman Hıristiyan elçilerin (daimi Büyükelçi) şeref muhafızları olarak görevlendirilirler ve 'imparatorluk şehrinin' (İstanbul) gümrüklerinin ve kapılarının bekçiliğini yaparlar." Aaron Hill'in verdiği bilgiye göre yabancılara refekat eden yeniçerilerin bu görev için yabancılardan aldıkları ücret günde "yarım kron" *(half crown)* [*crown*, beş şilin değerinde eski İngiliz parası] iki buçuk şilindi: "Memlekete gelen ve bu memleketin na-

---

255 Fynes Moryson, *An Itinerary...*, Londra, 1617, s. 245.

256 G. Wheler ve J. Spon, *A Journey into Greece*, Londra, 1682, s. 261.

257 Sir Anthony Sherley, *The Three Brothers or The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert, Sir Thomas Sherley*, Londra, 1825, s. 33.

dirliklerine meraklı yabancılara refakat etmekle ve onları korumakla görevlendirilirler. Onlar bu görevi sadakat ve nezaketle yaparlar, günde 'yarım kron' ve daha az bir mükâfat ile bu görevi yerine getirirler."

Aaron Hill'in yazdığına göre yeniçeriler barışta silah olarak sadece hançer taşırlardı ve bununla asayişi bozmaya yeltenen medeniyetsiz ve saldırgan olanlar üzerinde korkutucu etkileri vardı: "Onlar (barışta) memleket içinde 'hanjarr, a small dagger' (hançer) den başka silah taşımazlar. Bu hançer onlara rastlayanları çok korkutur, hiçbir adam yeniçeri tarafından korunan bir Hıristiyana bir şey yapmaya cesaret edemez. En azından saygısızlık veya saldırganlığını kanı ile ödeyeceğini iyi bilir."[258]

1656'da Fransız görgü tanığı Thévenot, yeniçerilerin yabancılara koruculuk ve refakat etme görevlerinin ne kadar etkin olduğunu açıklar: "Elçilerin, konsolosların yolda giderken önünde birkaç yeniçeri yürürse kimse onlara dokunamaz. Bir yabancı bir şehre giderken elçinin yeniçerilerinden birini yanına alır, nereye giderse gitsin kendisine kötü muamele edilmeyeceğinden emindir."[259]

Yabancıların çoğunlukla hakaret ve saldırıya uğradıkları Suriye, Irak ve Mısır'daki şehirlerde bir yabancı için bir yeniçerinin muhafızlığı çok önemliydi.

Görgü tanıklarına göre barışta güvenlik görevlisi olarak görev yapan bu yeniçerilerin silahı sadece sopa idi. 1602-1605 yılları arasında seyahat eden Anthony Sherley, Halep şehrinde bu konuda tanık olduğu olayları anlatır: "İngiliz ticaret ataşesi vasıtasıyla Halep'te İngiliz tüccarların evinde kaldık. Fakat yerel ahali[260] sokaklarda yalnız dolaşamayacağımız kadar bize kötü

---

258 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 21.

259 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 132; Elçiliklere devlet tarafından birkaç yeniçeri "yasakçı" verilirdi. Bu yeniçeriler maaşlarına ek olarak elçiliklerden dört veya beş akçe ücret alırlardı (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 324).

260 Seyyahın kâtibi burada yerel ahaliden bahsederken "Türkler" sözcüğünü kullanmıştır. Bu devirde Halep'te ikamet eden Türkler sayıca çok azdı. (Gülgün Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 216.) Ayrıca Sir Anthony Sherley Irak'ta seyahat ederken nehir kıyısında Ana kasabasındaki Arapların onlara taşlar at-

davranıyorlardı. Yanımızda ancak bir yeniçeri olursa emniyette idik. Bundan dolayı buradaki bütün yabancılar evlerinde bir yeniçeri bulunduruyorlardı."

Seyyahın kâtibi Halep sokaklarında bir yabancıya hakaret eden ve döven birini yeniçerinin nasıl cezalandırdığını anlatır. Sir Anthony'nin adamlarından biri Halep sokaklarında bir gün yalnız dolaşmaya çıktığında yerel ahaliden birine rastlamış, rastladığı kişi onu önce kendi usulünde (Müslüman usulünce) selamladıktan sonra hızla kulağından tutarak sokaklarda bir aşağı bir yukarı dolaştırmıştı, arkasına da onun üzerine taşlar atan bir kalabalık takılmıştı. Sonunda adam onu serbest bırakırken o tebessüm etmedi diye onu yere yıkıncaya kadar sopa ile dövmüştü. Dövülen kişi İngiliz ticaret ataşesinin evine kanlar içinde dönünce ataşenin yanındaki yeniçeri durumu sormuş ve o adamı göstermesini istemişti. "Bunun üzerine yeniçeri ile beraber çıktık. Biraz sonra o adamı babası ve diğerleri ile otururken bulduk. Yeniçeriye onu gösterdim. Yeniçeri ona doğru korkunç bir şekilde koştu, onu yere yıktı, bacaklarına ve ayaklarına yirmi sopa vurdu. Böylece o duracak ve yürüyecek durumda değildi... güzel elbiseleri dahi onu yeniçerinin hiddetinden kurtaramadı."[261]

İstanbul'da yeniçeriler Cuma günleri sopa taşımazlardı. Bununla beraber yabancılara refakat ederken Cuma günü de olsa yanlarında sopa vardı. 1573'te Fransız diplomat Fresne-Canaye buna tanık olmuştu: "İstanbul'da bütün yeniçeriler bugün (Cuma) sopa taşımazlar. Fakat bizim bulunduğumuz dükkânın önünden resm-i geçitte padişah dahi geçerken Mahmud, Mehmed ve Sefer adındaki yeniçerilerin bizi korumak için yanlarında sopaları vardı."[262]

---

tıklarına tanık olmuştu. Antik devirden beri Arapların bu tür davranışları bilinir. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupalıların yazdıkları eserlerde Müslüman ahali yerine genellikle "Türk" tabiri kullanıldığından seyyahın burada "Türk" demekle yerel ahaliden bahsettiği aşikârdır.

261 Sir Anthony Sherley, *The Three Brothers*, s. 33 -34.

262 Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant*, s. 122.

Görgü tanıklarına göre 17. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin çoğu evliydi.

1676 yılında İngiliz seyyah George Wheler, yeniçerilerin pek çoğunun evli olduğunu ve disiplinlerinin de bozulmuş bulunduğunu yazar: "Burada (kışlada) bütün düzenin temeli beraber ve bekâr ikamet etmektir. Fakat şimdi o katı disiplini bırakmışlar. Günümüzde yeniçerilerin büyük bir kısmı sadece kayıt defterlerinde kayıtlı olup padişahtan maaş almaktadırlar. Evlenerek ticaretle meşgul olmaktalar, şehrin her semtinde kendi evlerinde ikamet ediyorlar."[263]

1634'te İngiliz görgü tanığı Henry Blunt'ın gözlemleri 1676'da George Wheler'in gözlemleri ile hemen hemen aynıdır. Henry Blunt yeniçerilerin çoğunun evli olduklarını yazar: "İlk kuruluşlarının tersine çoğu evlenirler, diğerleri de ticaretle uğraşırlar."[264]

1702'de iyi bir gözlemci olan Aaron Hill, yeniçerilerin sayılarının ve kazançlarının arttığını, gittikçe güçlendiklerini ve devleti tehdit eden bir tehlike oluşturduklarını yazar.

Aaron Hill'e göre devlet onların gücünü zayıflatan bazı politikalar uygulamıştı, ve devlet tarafından yeniçerilere evlenme izni verilmesi bu amaçla uygulanan politikalardan biriydi.

> "Evlenme, vaktiyle onlar (yeniçeriler) için kesinlikle yasaktı. Onların evlenmelerine izin verildikten sonra yeniçeri için eşi ve çocuklarının verdiği rahatlık ve iyilik ondaki askerlik sanatını ve görevini gittikçe azaltan üstün bir etken oldu."[265]

16. yüzyıl başlarında yeniçeriler evlenemezlerdi. 1502'de Cantacasin, yeniçerilerin evlenmelerine devlet tarafından izin verilmediğini yazar. Yeniçerilere ilk evlenme izni Yavuz Selim devrinde yeniçerilerden "çorbacı" rütbesindeki subaylara ve

---

263 George Wheler, *A Journey into Greece*, s. 192.

264 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 64.

265 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 22.

ocağa uzun süre hizmet etmiş olanlara verilmişti. Bunun için hükümdarın izni şarttı.[266]

17. yüzyıl başlarında görgü tanıklarına göre yeniçerilerden pek azı evliydi. 1621'de bir Fransız seyyah yeniçerilerin pek nadiren evlendirildiklerini yazar. Yeniçerilerden evli olanlar "odabaşı" rütbesine yükseltilmezlerdi. Fransız seyyah bu nedenle yeniçerilerin evlenmek istemediklerini açıklar: "Evli olan yeniçeriler hiçbir zaman 'odabaşı' olamaz. Bu hal onların hepsinin evlenmesine engel olur." Odabaşı olmayı tercih edenler evlenmek istemezlerdi. Daha sonraki tarihlerde evli olanlara da "odabaşı" rütbesi verilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, sonradan evli yeniçerilerin de "odabaşı" atandıklarını yazarsa da bunun için bir tarih göstermez. 1634'te Henry Blunt, yeniçerilerin çoğunun evli olduğunu yazdığına göre bu tarihlerde yeniçerilerin evli olanlarının "odabaşı" rütbesine atandıkları anlaşılmaktadır.[267] Evli olan yeniçeriler kışladaki subaylarının rızası ve izni ile kışladaki odalarında yatmaktan muaf tutulurlardı. Yeniçeriler terfi ettikleri ve evlendikleri zamanlar subaylarına yüz akçe veya bir seccade hediye ederlerdi.[268]

1610'da İngiliz seyyah Sandys'in yazdığına göre yeniçerilerden evli olanların ilk erkek çocuğu doğar doğmaz kaydedilir ve bu çocuklara ileride maaş alma hakkı tanınırdı. Diğer oğullarına maaş bağlanmazdı. Sandys, yeniçerinin diğer oğullarının doğuştan Türk sayıldığını ve bu nedenle onlara maaş bağlanmadığını yazar.[269] 1621 tarihli isimsiz seyahatnamedeki kayda göre evli yeniçerilerden çocukları doğanların gündelik maaşına her gün için bir "aspre" zam yapılırdı. Bu yeniçerilerin gündelik maaşlarının bir "aspre" artırılmasının nedeni evli ve çocuklu yeniçerilerin yaşam şartlarını yükseltmekti.[270]

---

266 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 31.

267 Anonim, *Voiage de Levant*, Paris, 1632, s. 199; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 306.

268 *A.g.e.*, s. 306.

269 George Sandys, *Travailes*, s. 39.

270 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 199; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yeniçerinin doğan her çocuğu için gündelik maaşına birer akçe zam yapıldığını yazar (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 307).

Yeniçerinin oğlu Yeniçeri Ocağı'na ulufeli olarak kaydedilirdi. Yeniçerilerin önce Acemi Ocağı'na ve sonra Yeniçeri Ocağı'na kaydedilen oğullarına "kul oğlu" denirdi.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yeniçerilerin yetim çocuklarına "kul oğlu" denildiğini yazarsa da *Koçi Bey Risalesi*'ne göre yeniçeri sağlığında oğlunu ocağa kendi kaydettirirdi. Bununla beraber İsmail Hakkı Uzunçarşılı sadece Acemi Ocağı'ndan bahsederken bu gerçeğe değinmiş ve babalarının sağlığında ocağa kaydedilen "kul oğulları" olduğunu da yazmıştır.[271]

Acemi Ocağı'na "kul oğulları"nın kayıt işlemi belli bir usule göre yapılırdı. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre evli yeniçerinin çocuğu, babasının bölüğünden birkaç yaşlı yeniçerinin "Odamızın kulu oğludur," diye tanıklık etmesi şartı ile acemi oğlan olarak kaydedilirdi. Belli bir süre sonra Yeniçeri Ocağı'na kabul edilirdi. Kul oğullarından Acemi Ocağı'na alınacak olanları önce yeniçeri ağası yazılı olarak divana bildirirdi. Buna göre divandan emir çıkardı. Kul oğulları gündelik bir akçe maaş ile Acemi Ocağı'na kaydedilirlerdi. Acemi Ocağı'na alınan "kul oğulları" babalarının bölüklerinde veya sekban fırınında, gemilerde veya saraylarda hizmete verilir, yetiştirilirdi. Yirmi üç yaşına gelince Yeniçeri Ocağı'na kaydedilirlerdi.[272]

Yeniçerilerin yetim oğulları Osmanlı kaynaklarında ve belgelerinde "Nânhoran" veya "Fodlahoran" adı ile geçer. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre "Eytâm-ı Fodlahoran" denildiği gibi "Nânhoran" da denirdi. Eski nânhoran kanununa göre yeniçeri yetimlerine üç ayda bir "fodula" (ekmek) ve kırk beşer akçe maaş (ulufe) verilirdi. 17. yüzyıl ortalarına ait olan bu kanunnamede yeniçeri yetimlerinin 3.022 nefer olduğu yazılıdır. 16. yüzyılda bunlar 700 neferdi. Yeniçerilerin yetim oğullarına maaşlarına ek olarak un da verilirdi. Un almayanlara bunun karşılığı 30 akçe ödenirdi.

---

271 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15 ve 28-29; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 307 ve 31-32.

272 *Koçi Bey Risalesi*, s. 15; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 306-307, 73 ve 31-33).

Kanunî Süleyman devrinden beri yeniçerilere her yıl çuha verilirken yetim oğullarına da çuha verilmesi âdetti.[273]

Yeniçerinin mirası kanuna göre "Beyt-ül mal" denilen Yeniçeri Ocağı sandığına kalırdı.

İstanbul'da veya eyaletlerde vefat eden yeniçerilerin eşyasını ve parasını alıp getirmeye "beytülmalci" denilen yayabaşılar görevlendirilirdi. Bunların getirdikleri para yeniçeri kâtibinin dairesinde "beytülmal" sandığına konurdu.

Osmanlı kaynaklarında ve belgelerinde evli yeniçerilerin mirasının ailelerine kaldığına dair bilgi verilmez. Bununla beraber 1621 tarihli isimsiz seyahatnamedeki kayda göre evli olan yeniçerilerin mirası yeniçerinin bağlı olduğu odaya kalmazdı. Evli olanların mirasının ailelerine kaldığı bu isimsiz seyahatnamenin yazarı bir Fransız görgü tanığının notlarından anlaşılmaktadır.[274]

Osmanlı belgelerine göre yeniçerinin mirası, bağlı olduğu odanın sandığına konur ve yetim oğulları için bu sandıkta para işletilir, çocuk belli bir yaşa gelince parası verilirdi. Bunun için küçük yaşta erkek çocuk bırakan yeniçerinin terekesi satılıp "muhallefat" defteri yeniçeri kâtibinin dairesinde muhafaza edilir, parası yeniçerinin bağlı olduğu odanın sandığına konurdu. Bu para mütevelli olan odabaşı tarafından işletilir ve bütün oda halkının nezaretinde bulunurdu. Çocuk belli bir yaşa gelince kendisine hesap verilerek parası teslim olunurdu. Birkaç çocuğu olanlarda yetişkin çocuğun parası verildikten sonra paranın geri kalanı diğerleri için işletilmeye devam edilirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı yeniçerinin diğer yetim oğulları için de paranın işletilerek onlara verildiğini yazarsa da 1621 tarihli seyahatnamede evli yeniçerilerin verasetinin sadece ilk erkek çocukları için geçerli olduğu yazılıdır. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre evli yeniçerilerin verasetine dair bazı kurallar 17. yüzyıl başlarında kısmen değişmiş olmalıdır.[275]

---

273 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 46-47; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 73 ve 308.

274 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 199;

275 *A.g.e.*, s. 198; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 312.

Varis bırakmadan vefat etmiş yeniçerilerin mirası belli bir usule göre Yeniçeri Ocağı sandığına konurdu. Yeniçeri eyalette bulunduğunda vefat ettiyse para ve eşyaları yeniçeri serdarı tarafından çarşıda satılır, elde edilen para müfredat defteri ile birlikte o bölgeye gönderilmiş olan "beytülmalci" ile İstanbul'a gönderilirdi. Yeniçeri şehirde veya kasabada vefat etmişse yeniçerinin bağlı olduğu odadan bir yoldaş beytülmalci olarak atanır ve Yeniçeri Ocağı beytülmacisinin mektubu ile yeniçerinin vefat ettiği yere gider, o bölgenin kadısı huzurunda terekeyi yazdıktan sonra çarşıda satarak müfredat defterine tutanak kaydeder ve kadıya da imza ettirdikten sonra defterle İstanbul'a dönerdi. İstanbul'da yeniçeri kâtibi dairesinde terekenin "muntazam" defteri yazılıp hazırlanır, bu para ağa divanı günü sekbanbaşı ve yeniçeri kâtibi huzurunda yeniçeri ağasına teslim olunurdu. Defter Ağa Kapısı'ndaki sandığa veya "Efendi Dairesi"ndeki beytülmal sandığına konurdu.[276]

Yeniçeri Ocağı'nın bozulması ve nedenleri

Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasına tek neden olarak devşirme sistemi kurallarının ortadan kalkması ve bundan dolayı dışarıdan askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınması gösterilirdi. Osmanlı kaynaklarına ve bazı belgelere göre bu en önemli etkenlerden biriydi. Bu konuda en iyi Osmanlı kaynağı Koçi Bey'in risalesidir. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde de bununla ilgili bazı bilgiler vardır.

Yaptığım son araştırmalarımda şimdiye kadar incelenmemiş kaynakları keşfetmek fırsatını buldum ve Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında bügüne kadar bilinmeyen ilginç nedenleri bildiren bu tür kaynaklardan yararlandım.

Burada öncelikle Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında bugüne kadar bilinen nedenleri açıkladıktan sonra bu konuda şimdiye kadar bilinmeyen gerçekleri tanıtmam uygun olacaktır.

Bilindiği üzere Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında en önemli etken devşirme kanunu kurallarının uygulanmayarak yapılan

276 İ H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 215, 311-312.

usulsüz atamalardı. 1630'larda Koçi Bey risalesinde buna dair bir açıklama vardır. Koçi Bey, Yeniçeri Ocağı'na sonradan alınanlar arasında "şehir oğlanı, Türk çingene, Tatar, Kürd, ecnebi, Lâz, yörük, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yol kesen, yan kesici ve diğer kimselerin" olduğunu yazar. Usulsüz atamaların artması askerin disiplinini bozmuştu: "Eski zamanda İslam askeri az, öz, temiz ve disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp, kulluk ulufeli kula kalıp, âleme fesad tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok, padişahtan korku yok."[277]

Bu devirde savaşlarda yararlık göstermiş çok sayıda yeniçeri subayları emeklilik yaşı gelmeden emekliye sevk edilir veya suçu yok iken azledilirdi. Bunların yerine askerlikle ilgisi olmayan kimseler Yeniçeri Ocağı'na alınırdı. Koçi Bey'den önce I. Ahmed (1603-1617) devrinde yazılmış olan isimsiz kanunnamede "yayabaşıların çoğunun yaşlı sayılarak emekliye sevkedilmesi üzerine bunların yerine dışarıdan atama yapılmaması" bildirilmiştir.[278]

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt'ın yazdığına göre Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının nedenlerinden biri bu ocağın kuruluşunda esas alınmış olan devşirme sisteminin 17. yüzyılın ilk yarısında büyük ölçüde önemini ve işlerliğini kaybetmiş olmasıdır.[279] Görgü tanıklarına göre bu devirde yeniçerilerin çoğu devşirme değildi. Yeniçeri Ocağı'na Hıristiyan çocuklar yerine Türk olarak doğmuş olanlar alınmaktaydı. Bunlardan başka Müslüman olmuş ve Türkleşmiş Hıristiyan ailelerden gelenler de vardı. Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaaları arasında kendi arzusu ile Müslüman olmuş ve birkaç nesil Osmanlı kimliği taşıyan aileler çoktu. Yeniçeri Ocağı'na bu ailelerden gelen gençlerin de alındığı bilinir. Örneğin 1671'de Temeşvar'da [Tamışvar] doğan Osman Ağa, Osmanlı ordusunda "odabaşı" (subay) rütbesi ile aktif göreve başlamıştı. Babası Mahmud oğlu Ahmed Ağa aslen Belgradlı Slav veya Macar asıllıydı. Müslüman olarak Osmanlı ordusuna girmiş ve "Ağa" (miralay) rüt-

---

277 *Koçi Bey Risalesi*, s. 32.

278 İsimsiz Kanunnâme, v. 13b.

279 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 64-65.

besine yükseltilmişti. Yerli kulu denilen yerel piyade kuvvetlerinin kumandanıydı. Osman Ağa, babası ve dedesi Müslüman oldukları için doğuştan Türk olarak kabul edilmekteydiler.[280]

1669'da Kandiya Savaşı'na katılan Fransız görgü tanığı Guillatière, yeniçerilerin çoğunun dönme veya Türk olduklarını yazar. "Şimdi bunların arasına çok sayıda dönme ile Türk katılır. Bunlar Anadolu'dan efendilerinin yanından gelirler. Efendilerine çıraklık etmeden önce sarayda beş altı ay hizmet görmüş kişilerdir."[281]

17. yüzyılın ilk yarısından başlayarak yeniçeriler arasında Türk veya dönme ailelerden gelen gençler çoğunluğu oluşturmuştu. Hıristiyan ailelerden devşirilmek ve yeniçeri olarak yetiştirilmek üzere erkek çocuklarının alınması bir vergi muamelesi kabul edildiğinden bundan muaf tutulmak şartıyla devlete ödedikleri para da bu tür bir vergi idi.

Henry Blunt, Türkiye'de bulunduğu tarihlerde bu kuralın yeni konulmuş olduğunu belirtir: "Şimdi Hıristiyanlara çocuklarını devşirmeye vermeleri yerine bunun karşılığında devlete para ödemelerine izin verilmiştir."[282]

1610'da George Sandys, böyle bir kuralın henüz uygulanmaya başladığından bahsetmemekle beraber Hıristiyan ailelerin devşirilmek ve yeniçeri olarak yetiştirilmek üzere erkek çocuklarını kesinlikle devlete bir vergi olarak verdiklerini yazar: "Tribute of children."[283]

1630'larda Hıristiyan ailelerin acemi oğlan yetiştirilmek üzere erkek çocuklarını orduya vermekten muaf tutulmaları ve bunun karşılığında nakit para ödemelerinin kurallaşması Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl sonlarından beri ortaya çıkan mali krizlerden kaynaklanan çözümü güç mali meselelerle ilgili olmalıdır.

Yeniçeri Ocağı'nın 17. yüzyılda bozulmasının nedeni devle-

280 Osmân Agha de Temechvar, *Prisonnier des Infidèles. Un soldat ottoman dans l'Empire des Habsbourg*, çev. Frédéric Hitzel, Sindbad Actes Sud, Paris, 1998, s. 19; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 319.

281 Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 337.

282 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 64.

283 George Sandys, *Travailes*, s. 39.

tin içinde bulunduğu mali sıkıntılardı. Burada kısaca bu mali krizlerden bahsetmek uygun olacaktır:

Bu devirde Osmanlı devlet hazinesinde nakit para ihtiyacı artmış ve akçenin değeri düşmüştü.

III. Murad (1574-1595) devrinde İran ve Avusturya seferlerinden dolayı savaş giderleri artınca bir altın 60 akçeden 120 akçeye yükselmişti. III. Mehmed (1595-1603) devrinde Avusturya savaşlarında savaş giderleri nedeniyle bir altın 220 akçeye çıkmıştı. IV. Murad (1623-1640) devrinde akçenin değeri kalmadığından akçe yerine para denilen "sikke" bastırıldı. Altın 250 akçeye çıkmıştı.

Bundan ayrı olarak 17. yüzyıl başlarında birer yıl veya en çok dört yıl ara gibi kısa süreler içinde hükümdarların değişmesi nedeniyle her hükümdar tahta çıktığında askere verilen cülus bahşişi kısa aralarla ödendiğinden hazinede nakit para kalmamıştı [I. Mustafa (1617-1618), Genç Osman (1618-1622), I. Mustafa (1622-1623), IV. Murad (1623-1640)].

Padişahın tahta çıkması (cülus) merasiminde kapıkulu askerine verilen cülus bahşişi oldukça yüksekti. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde IV. Mehmed'in cülusunda ulufeli askere ve subaylarına ödenen cülus bahşişlerinin verilen listesine göre yeniçeri ve acemi yayabaşılarına üçer bin akçe "Hazret-i Ağa-i yeniçeriyan" adı ile yeniçeri ağasına yüz bin akçe, sekbanbaşı ve maiyetine otuz bin akçe, çavuşbaşıların her birine on beş bin akçe, yeniçeri kethüdalarına yedi bin akçe ödenmişti. Cülus bahşişi ile birlikte ayrıca askerin gündelik maaşına iki veya beş akçe zam yapılırdı, buna "terakki" denirdi. Aynı listede her sipahi neferin gündelik maaşının beş akçe ve her acemi neferin gündelik maaşının iki akçe artırıldığı görülür.[284]

17. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nda asker sayısı artmış olduğundan asker maaşlarının ödenmesi için devlet hazinesinde nakit para ihtiyacı da artmıştı. 1597 yılına kadar bütçe açıkları daha

284 Ayrıca sipahiler, topçular ve cebecilerin her bir neferine biner akçe cülus bahşişi verilmişti (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 57-58). İlk cülus bahşişi Yıldırım Bayezid devrinde verilmişti. Yavuz Selim her yeniçeriye üç bin akçe değerinde elli altın cülus bahşişi ödemiş ve bunu kanunlaşurmıştı (İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 337 ve 339).

önceki yıllara ait fazlalıklarla kapatılabilmişti. 17. yüzyıl başlarında bütçe açığı kapatılamaz duruma gelmişti.[285]

Bu devirde mali krizin diğer bir nedeni ise bütçe açığı ve nakit para sıkıntısına bağlı olarak para değerinin darphanelerde ve madenlerde düşürülmesiydi.

16. yüzyıl sonlarından başlayarak darphanelerde ve madenlerde bunların işletilmesinden sorumlu "emin"lerin kalp akçe kestirdikleri bilinir. *Koçi Bey Risalesi*'nde Erzurum ve Tokat darphanelerinde kalp akçe kesildiği için bu darphanelerin işletilmemesi ve elde edilen gümüşün doğrudan devlet hazinesine gönderilmesi önerilmişti. Kanunî Süleyman'ın madenlerden akçe değil, gümüş aldığı hatırlatılmıştır. 1630'larda devlet hazinesinden bunun karşılığında akçe alınması tavsiye edilmiştir. (1.000 kuruş karşılığı 95.000 akçeydi.) Diğer taraftan bu devirde Divan-ı Hümayun gümrük emininin Yahudilerden değeri düşük kestirilmiş akçe alarak saf gümüş kuruş verdiği, böylece hazineye bol miktarda kalp akçe getirdiği *Koçi Bey Risalesi*'nde bildirilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığına göre "kızıl akçe" veya "zuyuf akçe" denilen kalp akçenin üçte ikisi kalay, sadece üçte biri gümüştü. İlk defa 1584'te (daha önce kanuna göre yüz dirhem gümüşten 500 akçe kesilirken) yüz dirhem gümüşten 800 akçe kesilmiştir.[286]

Değeri düşük paranın hazinede ve piyasada çoğalmasından sonra ulufeli askerin, köylü ve esnafın maddi durumları sarsılmıştı. Kapıkulu askerinin maaşı para olarak değer kaybetmişti. Köylü ve esnafın da kazançları azalmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın temelini oluşturan devşirme sistemi kurallarının ilk defa uygulamadan kalkması da 1584 yılında başlar. İlk defa bu tarihte devşirme olmayanlardan Yeniçeri Ocağı'na asker alınmıştı.

Bundan başka Yeniçeri Ocağı'nın bozulması ile 16. yüzyıl sonlarında Anadolu'da ortaya çıkan Celâli isyanlarının nedenleri arasındaki bağlantıyı ekonomik faktörlerle açıklayan araştırmacılar vardır.

Örneğin Caroline Finkel, Halil İnalcık'ın ekonomik buhran-

---

285 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 40.

286 *Koçi Bey Risalesi*, s. 108-109; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 468.

dan çok askerî meseleyi özellikle Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasını Celâli isyanlarının başlıca nedeni olarak göstermesini eleştirir. Halil İnalcık, 16. yüzyıl sonlarında Avusturya savaşları için Anadolu'dan çok sayıda asker alındığı için savaşa giden toprak sahibi köylünün toprağı ekilemediği ve boş kaldığı için köylünün fakir düştüğünü, bu nedenle Celâli isyanlarının başladığını, bunlara "sekban"ların katıldığını da yazar. Caroline Finkel bu açıklamayı eksik bulur ve Bruce McGowan ile aynı fikri savunur: Anadolu'da zamanla ve bazı siyasi olaylarla oluşmuş olan mali ve sosyal faktörlerin Celâli isyanlarını başlatan nedenlerin başında geldiğini belirtir. Özellikle paranın değerinin düşmesi ve "sohte" isyanlarına değinir.[287]

Anadolu'da Celâli isyanlarının sosyal nedenleri mali sıkıntılara bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Bruce McGowan, Anadolu'da "sohte" denilen ve softa diye de bilinen medrese öğrencilerinin devletten maaş aldıkları halde bulundukları kasabaların ahalisinden zorla ve baskı ile para topladıklarını yazar. Stanford Shaw'a göre bu devirde ekonomik faktörlere bağlı olarak işsiz köylü ve askerlerin saldırılarına uğrayan kırsal yerleşim bölgelerinden şehirlere göç başlamıştı. Sonuçta şehir ve kasabalardaki medreseler fakir çocukların gideceği yegâne eğitim kurumlarına veya okullara dönüştü. Zamanla bu okullarda iyi eğitim de verilemediğinden "buraları avarelik ve ahlaksızlık yuvaları" oldular ve şehir toplumunu rahatsız ettiler.[288]

Araştırmacıların Celâli isyanları ile Anadolu'da bu devirdeki sosyal ve mali buhranları biri diğerinin nedenleri olarak açıklamaları bugüne kadar bundan ileri gidememiştir.

I. Ahmed devrinde yazılan isimsiz kanunnamede Celâli isyanlarının ekonomik nedeninin bugüne kadar hiç bilinmeyen bir gerçeği yazılıdır: Hıristiyan köylüler savaşlarda şehit düşen Müslüman köylülerin sahipsiz kalan topraklarına sahip olmuşlardı.[289]

---

287 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns: Hungary 1593-1606*, Viyana, 1988, s. 39.

288 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 132.

289 İsimsiz Kanunnâme, v. 3.

Bunun sonucu olarak Anadolu'da zengin Hıristiyan köylüler ve fakir düşmüş Müslüman köylüler oluştu. Bu nedenle Anadolu'da ekonomik ve sosyal dengesizlik ortaya çıktı. Bu dengesizlik Müslüman köylünün güven ve huzurunu bozdu.

Bazı eserlerde Anadolu'daki Celâli isyanlarına yeniçerilerden de katılanların bulunduğundan bahsedilir. Fakat şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bu konuda kesin bir bilgi verilmez.

Halil İnalcık'ın yazdığına göre Celâli isyancıları arasında "sekban"lar da vardı. İnalcık bu sekbanlar için Osmanlıların Anadolu'da sekban diye bilinen tüfekli adamları ücretle askerî seferler için orduya aldıklarını yazar.[290]

Tımar sisteminin bozulma devirlerinde Anadolu'da "segban" denilen atlı-tüfekli düzensiz askerlerden beylerbeylerinin hizmetine girenler vardı. Bu tür "segban"ların yeniçeri "sekban"ları ile ilgili olmadığı bellidir. Sekbanlar hükümdarın av köpeklerinin korunduğu ve bakıldığı "oda"nın (yeniçeri bölüklerinden biri olan "sekban"lar odası) üyesi idiler.

Finkel de padişahın köpeklerinin koruyucusu olan sekbanların Anadolu'da Celâli isyanlarına katılmasının söz konusu olamayacağını savunur; "seg" Farsça köpek ve "ban" muhafız anlamına gelir diyerek bir açıklamada bulunur. Finkel, ayrıca Mustafa Cezar'ın "sekban"ı tüfekli piyade ve "levent"leri de atlı tüfekli diye göstermesini eleştirir.

Mustafa Cezar'ın bu konuda yazdıkları gerçekten olanaksızdır. Levent için yaptığı "Anadolu'dan alınan atlı tüfekli asker" tanımı gerçekle bağdaşmaz. Levent, kelime olarak "Akdeniz" anlamına gelen "Levant"tan gelir. "Levanten" Akdenizli demektir. Levent, bu devirde Osmanlı gemilerinde görevlendirilmek üzere kıyı bölgelerde yaşayan Arnavut, Rum ve Dalmaçyalılardan alınan devşirme denizcilere verilen isimdi.[291]

---

290 Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700," *Archivum Ottomanicum*, VI. 1980, s. 283-337.

291 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare*, s. 40; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 132; Leventler 16. yüzyıl sonlarında donanmadan çıkarıldı. Daha sonra Anadolu'da levent adı ile bilinen atlı-tüfekliler 18. yüzyıl sonlarına kadar eşkıyalık ve zorbalık yaparak varlıklarını sürdürdüler.

Bu açıklamalara göre yeniçerilerden Celâli isyanlarına katılan olmadığı anlaşılır. Ayrıca eyaletlerdeki görevli yeniçeriler ile gönüllü ve ulufesiz yeniçerilerin de Celâli isyanlarına katılmadıkları son araştırmalarda kanıtlanmıştır.

I. Ahmed devrine ait isimsiz kanunnamede eyaletlerde yerli ahaliden gönüllü yeniçerilerin Yeniçeri Ocağı'na girdikleri, bunların maaşsız oldukları ancak hizmetleri karşılığında bunlara ücret verilmesi gerektiği bildirilir. Gönüllü yeniçeriler devşirme kökenli olmadıkları halde "yeniçeri" adını veya unvanını taşımaktan gurur duydukları için maaşsız, kendi istekleri ile görev alırlardı.[292] Gönüllü yeniçeriler bulundukları bölgelerde devamlı görevliydiler. Bunları savaş zamanı belli bir sefer için ve geçici bir zaman için halktan toplanan askerle karıştırmamak gerekir. Askerî seferlerde düzenli ordudan başka, halktan da asker toplanırdı. Bunlar çeşitli uğraşı ve mesleklerden olabilirdi. Ancak sefer bitince şehir ve kasabalarına döner, meslek ve uğraşılarına devam ederlerdi.[293]

Yerel ahaliden gönüllü yeniçeriler sadece Anadolu'da değil, Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinde de vardı. Avrupa'daki eyaletlerde yerel halktan Osmanlı ordusunda daimi görev alanlar sınır bölgelerde akınlar ve savunma harekâtında o bölgenin beylerbeyi veya sancakbeyi emri altında savaşırlardı, "yerli kulu" denilen bu tür askerlere bunların arasından savaşta yararlık göstermiş olanlar belli rütbelerle kumandan olarak atanırdı. Rütbeleri "odabaşı"lıktan "ağa"lığa (albay) yükseltilirdi. Temeşvar'da Sırp veya Macar asıllı olduğu bilinen Osman Ağa babası ve kardeşleri gibi önce "odabaşı" rütbesine yükseltilmişti. Osman Ağa 1688'de Lipova şehrinin savunmasına askerleri ile katılmıştı. Lipova şehri Transilvanya'ya giriş kapısı olarak kabul edildiğinden yeri önemliydi.[294]

Lipova şehrinin savunması için ayrıca yardımcı kuvvet olarak İstanbul'dan belli bir sayıda yeniçeri bölgedeki beylerbeyinin emrine gönderilmişti. Bundan anlaşılacağı gibi 17. yüzyıl

---

292 İsimsiz Kanunnâme, v. 22 a.

293 *Koçi Bey Risalesi*, s. 31.

294 F. Hitzel, Osmân Agha de Temechvar, *Prisonnier des Infidéles*, s. 17-18.

sonlarına kadar Yeniçeri Ocağı'ndan ulufeli yeniçeriler ile yerel ahaliden gönüllü yeniçeriler birlik ve beraberlik içinde düzen ve disiplinle görev yapmakta idiler.

Ayrıca Anadolu'daki gönüllü ve ulufeli yeniçerilerin 17. yüzyıl başlarında Anadolu'daki Celâli isyanlarına kesinlikle katılmadıkları son araştırmalarda açıklanmıştır.[295]

Ancak bu devir görgü tanıklarına göre Celâli isyanları sırasında ve sonrasında bölgede görevli yeniçeriler ortamın karışıklığından dolayı sancak beyleri, beylerbeyleri ve kadıların otoritelerini kullanamamaları nedeniyle tamamen denetimsiz kaldıkları için terk edilmiş kasabalarda egemen olmuşlardı. Polonyalı Simeon'un Harput'taki gözlemleri böyle idi.[296]

Diğer taraftan *Koçi Bey Risalesi*'nde ulufesiz gönüllü yeniçerilerin sayılarının 1630'larda 200.000 olduğu ve reaya ve berayaya zulmettikleri yazılıdır.

Bununla beraber yeniçerilerin Celâli isyanlarına katıldığına dair bir kayıt yoktur.[297]

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuca göre Yeniçeri Ocağı'nın bozulması ile Celâli isyanlarının ortaya çıkması birbirine bağlı olmadığı gibi, biri diğerinin nedenini de oluşturmaz.

Bu gerçeğin diğer bir açıklaması Celâlzâde Mustafa'nın *Selim-nâme* adlı eserinde görülür. Örneğin 16. yüzyıl başlarında Yeniçeri Ocağı'nın en kuvvetli olduğu devirde Anadolu'da Celâli diye bilinen Türkmenlerin köy ve kasabaları yağma ettiği yazılıdır. Bunların üzerine üç bin yeniçeri ile Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa gönderilmişti. Aynı olay için Hoca Saadettin Efendi'nin *Tac'üt Tevârih* adlı eserinde Celâl'in "eşkıya yatağı" Bozok'tan Tokat'a geldiği "Mehdî" iddiasıyla kendine 20.000 kişiyi bağlayarak şehir ve kasabalara saldırdığı yazar. Bu ilk Celâli isyanı da tamamen sosyal ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkmıştı.[298] Hammer'in Osmanlı tarihinde 17. yüzyıl başlarında

---

295 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 48.

296 Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 259.

297 *Koçi Bey Risalesi*, s. 28.

298 16. yüzyıl başlarında Anadolu'da ortaya çıkan ilk Celâli isyanlarının nedeni bu devirde Anadolu'da gelişen siyasi olayların sonucu sosyal ve ekonomik değişimlerden kaynaklanır.

Celâli isyanlarının ele başılarından olan Karayazıcı'nın Macaristan'da Osmanlı ordusundan kaçmış "sekban bölükbaşı" olduğu ve Haçova Savaşı'ndan kaçan askerlerin Celâlilere katıldığı yazarsa da son araştırmalara göre Karayazıcı'nın Kapıkulu Sipahi Ocağı'ndan olduğu anlaşılmıştır.[299]

Görgü tanıklarına göre Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında en önemli faktör ocağın gücünün artmış olmasıydı. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt'ın yazdığına göre Yeniçeri Ocağı çok güçlü idi. Henry Blunt bu konuda düşündüklerini yazar:

> "Bu ocağın en öldürücü, en ciddi bozulması yeniçerilerin gün geçtikçe güç kazanmasından kaynaklanır. Devlet yönetimindeki önemli durumları onları saldırgan ve isyankâr yaptı. Yeniçerilerin yerine hiç bozulmamış birliklere ihtiyaç var. Yeniçeriler öyle bir askerî anarşi oluşturacaklar ki antik devirde Roma imparatorlarının muhafız alayının kendi imparatorlarına yaptığı gibi imparatorluğu yıkıncaya kadar bu anarşi gittikçe büyüyecek. Bu yüzden bazılarına göre Padişahın İran'a karşı bizzat giriştiği sefer yeniçerileri bol, bol harcamak kararı ile planlanmıştır."[300]

1610'da George Sandys, Yeniçeri Ocağı'nın gücünün büyük devlet adamlarının onların arasından seçilmiş olmasından ile-

---

1501'den beri Safevi hükümdarı Şah İsmail'e bağlı 10.000'den fazla Şii kuvvetleri 1512 yılına kadar Anadolu'da şehir ve kasabalara saldırarak halkın can ve mal güvenliğini tehdit eden devamlı bir tehlike olmuştu. Sonuçta Anadolu'da tarım ve ticaret engellenmiş, köylü ve esnaf yoksul düşmüştü. Diğer taraftan Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği Şii liderleri köylerde, şehirlerde Şii propagandası yapmaktaydılar.

Stanford Shaw'un yazdığına göre ise 24 Nisan 1519'da Tokat'ta ortaya çıkan ilk Celâli isyanının nedeni I. Selim'in koyduğu vergilerdi. Bundan hoşnut olmayan köylü ve şehirli Celâl adındaki İranlı Şii lideri ve adamlarına katılmıştı. Şimdiye kadar incelenen Osmanlı kaynakları ve belgelerinde I. Selim'in 1519'da vergiler koyduğuna dair bir kayda rastlanmadı.

Ayrıca Çaldıran ve Mısır seferleri ve özellikle Mısır'ın fethinden sonra Osmanlı hazinesi zengindi. Osmanlı kaynaklarına göre Celâl İranlı değil Anadolu'daki Bozok bölgesindendi.

299 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 48; Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Çev. Mehmed Ata, haz. Abdülkadir Karahan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1966, cilt I, s. 130, 150.

300 Henry blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 64-65.

ri geldiğini yazar. "Padişahın hastalığı veya ölümünde yeniçerilerin şiddet ve baskı yaparak olay çıkarmaları güçlerini iyi bildiklerindendi."[301] 1611'de İskoç seyyah William Lithgow, yeniçerilerin gücünü şöyle açıklar: "Padişahın seçimi yeniçerilerin elindedir. Yeniçeriler tahtın önünde onun hükümdarlığını teyid etmedikçe hiç kimse ona hükümdar diyemez."[302]

1702'de İngiliz görgü tanığı Aaron Hill'e göre büyük ölçüde bozulmuş olan Yeniçeri Ocağı'nın bozulma nedenlerinden en önemlisi bu ocağın parasal gücünün çok artmış olmasıydı:

> "Türk devletinin tedbirli siyasetine uymayan bir şey vardır. Bu, Yeniçeri Ocağı hazinesinin artırılmasına izin verilmiş olmasıdır ve yeniçerilere özgü sayısız imtiyazlardan biridir. Hazine çeşitli yollarla artırılmaktadır. Ağaları (kumandanları) öldüğünde onlara ait paralar birbiri ardınca hazineye girer. Paralarından başka memuriyetleri süresince Anadolu'da birkaç geniş arazinin geliri onlara ayrılmış olduğundan bu arazilerin işletilmesinden elde edilen çok büyük kârlar bağış yoluyla Yeniçeri Ocağı hazinesine konur.
>
> İmparatorluğun büyük şehirlerinde yerleştirilmiş daimî ordu için böyle bir güç ve zenginlik tanımak ne kadar tehlikelidir. Türk sultanları yeniçerilerin cüretkâr küstahlıklarının uygulamalarını pahalıya deneyerek yaşamaktadırlar. Uzun zamandan beri istediklerini zorla kabul ettiren kanunsuz yeniçeriler hırslarını tatmin için hükümdarlarını öldürmeye de cüret etmişlerdir. Çünkü hükümdar değiştiğinde gündelik maaşlarına zam aldıkları gibi önceki hükümdardan boşalan tahta diğeri geçinceye kadar süren kısa zamanda denetimsiz kaldıklarından yağma ve soygun için kontrol edilemez bir otorite kazanırlar. Yakaladıkları, tuttukları her çeşit eşyaları meşru bir mükâfat sayarak zorla alırlar. Cömert ve hoşgörülü efendilerinin (padişahların) yas tutulan ölümünde çok fazla kederlenmiş gibi görünerek taşkınca ve insafsızca saldırganlıklara koyulurlar."[303]

---

301 George Sandys, *Travailes*, s. 38.

302 William Lithgow, *The Total Discourse of the Rare Adventures*, s. 167.

303 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 22.

Bununla beraber, Yeniçeri Ocağı'ndan yetişen ve önemli makamlara atanmış kişilere çok yüksek gelirleri olan topraklar ayrıldığı halde varislerine verilmemiştir. Devletin uyguladığı politikaya göre devşirme sınıfından nüfuzlu ve güçlü ailelerin ortaya çıkması önlenmiştir. Örneğin, yeniçeri ağası ile Mîr-i alem ve kapıcılara verilmiş olan 400.000-500.000 akçalık haslar rütbe ile ihsan edildiğinden rütbe sahibi ölünce devlet hazinesine kalırdı. Ancak rütbe sahibi tek oğul varis bırakmışsa oğluna 40.000 akçelik tımar verilir, birkaç oğul varis bırakmışsa her birine 20.000-25.000 akçelik tımar verilirdi.[304]

Aaron Hill'e göre ölen yeniçerilerin mirasının Yeniçeri Ocağı sandığında birikmesini önlemek için yeniçerilerin evlenmelerine devlet izin vermişti. Çünkü evli olanların mirası bağlı olduğu odaya kalmazdı.[305]

Varisi olmayan yeniçerilerin mirası "beytülmal" denilen yeniçeri sandığına kalırdı. Yeniçerilerin çoğu ek ücretle çeşitli görevler yaptıklarından aralarında zengin olanlar vardı. Bunların birikmiş büyük miktarda paraları yeniçeri sandığına konurdu. Böylelikle Yeniçeri Ocağı parasal bakımdan güçlenmişti.

Ayrıca 16. yüzyıl ortalarında yeniçerilerin ve kapıkulu sipahilerinin iltizam işlerinde görevlendirilmeleriyle gelirleri artmaya başlamıştı. İltizam işlerine ait görevleri için maaşlarına ek bir ücret alırlardı. Mültezimlik yapmaya başladıktan sonra mukataaların kârını alırlardı.

16. yüzyıl sonlarında yeniçerilerden ve kapıkulu sipahisinden iltizamla görevli olanlar bulundukları bölgenin vergilerini tahsil etmekte, iltizamını almakta ve çiftlik sahibi olmaktaydılar. Bölgedeki kasaba ve köylere yerleşen yeniçeriler ve kapıkulu sipahileri iltizamla ilgili görevlerinden dolayı sefere gitmekten muaftılar, böylelikle yerleştikleri bölgede zengin ve güçlü bir sınıf oluşturmuşlardı.[306]

---

304 Ö. Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 846; Gülgün Üçel, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987 içinde, s. 159-170.

305 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 199.

306 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 48.

17. yüzyılda yeniçerilerin maaşlarından başka diğer meslek ve uğraşılarından kâr ettikleri, gelirlerinin yüksek olduğu bilinir. Bunlardan varisi olmayanların nakit parası ve eşyalarının satılmasından elde edilen para Yeniçeri Ocağı sandığına kalırdı.

Ayrıca yeniçeri tüzüğüne göre terfi eden subaylar âmirlerine ve dolayısıyla "sandığa" belli bir miktar para hediye ederlerdi. Koçi Bey'in yazdığına bakılırsa 17. yüzyılda bu miktar oldukça artırılmıştı. Yayabaşı veya bölükbaşılığa terfi edenlerden biner veya ikişer bin kuruş alınıyordu.[307]

Sonuç olarak, Yeniçeri Ocağı'nın bozulması 16. yüzyıl sonlarında devşirme sistemi kurallarının uygulamadan kalkması ile başlamışsa da bu, tek neden değildi. Ancak bu başlangıç ocağın bozulmasını hazırlayan diğer faktörlere yol açmıştır.

Devşirme sisteminin kuralına aykırı olarak ocağa çeşitli sosyal gruplardan ve mesleklerden, yerel halktan yazılanların sayısı arttıkça 17. yüzyılda ocağın subay ve asker elemanı o kadar çoğaldı ki 1574'te 13.599 olan mevcudu 1630'larda 46.113'e yükselmişti. Subaylardan çavuşlar önceleri 3 kişi iken 1630'larda 40-50 kişiye çıkmışlardı. Ocağın kalabalık kadrosunun maaş veya ulufelerinin ödenmesi devlet hazinesinin giderlerini artırmış, nakit para sıkıntısı, mali krizler bunu izlemiştir.

Ocağa askerlik mesleğinden yetişmemiş olanların alınmasından dolayı 17. yüzyıl sonlarında askerin disiplin ve itaati bozulmuştu.

Yeniçeri Ocağı kurulduğu zaman doğrudan padişaha bağlı bir askerî güç olarak kabul edilirdi. 17. yüzyılda ocağa dışarıdan yazılanlar, asker sayısının artmasına ve ocağın disiplininin bozulmasına ve daha sonra tehditkâr ve tehlikeli bir hale dönüşmesine neden olmuştur.

Bunula beraber Marsigli ve diğer görgü tanıkları 1683 II. Viyana kuşatmasına kadar yeniçerilerin itaatkâr ve disiplinli olduklarını, Yeniçeri Ocağı'nın örnek bir askerî kuruluş olarak temel yapısını koruduğunu yazarlar.

---

307 *Koçi Bey Risalesi*, s. 31.

Osmanlı merkez ordusunun[308] süvarilerini oluşturan kapıkulu sipahileri görgü tanıklarına göre disiplin ve kişilik temel alınarak en iyi şekilde yetiştirilmişlerdi.[309] 1526'da Kanunî Sultan Süleyman Macaristan seferi için sefer alayı ile İstanbul'dan ayrıldığı zaman buna tanık olan Paulo Giovio kapıkulu sipahilerine dair gözlemlerini şöyle yazar: "Tımarlı sipahi gibi fevkalade vekarlı olan sipahioğlanların hepsi çok asildi ve mükemmel süvarilerdi."[310]

Kapıkulu Sipahi Ocağı'nın I. Murad devrinde kurulduğu bilinir. Ocağın ilk bölüğü silahdar bölüğü idi. Silahdarlar saraydaki iç oğlanlardan alınırdı. Daha sonra Edirne Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'ndan çıkan acemi oğlanlar ve süvari kumandanlarının oğullarından silahdar bölüğüne kaydedilenler olmuştu. Bunların bölük bayraklarının rengi sarıydı.

Fatih Sultan Mehmed devrinde sipahi oğlan bölüğü kurulmuştu. Fatih Sultan Mehmed devrinde Sipahi Bölüğünün kuruluş nedeni 1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut'ya göre Fatih'in Macaristan'a yaptığı seferde[311] savaş sırasında Silahdarların haris ve şiddetli olduklarını görünce sipahileri görevlendirmesiydi. Silahdar bölüğü bundan sonra ikinci bölük olarak kalmıştır. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde sipahi bölüğünün kurulması hakkında farklı bilgi verilmiştir. Buna göre "yedekler"[312] önün-

308 İstanbul'da düzenli ve maaşlı ordu "Kapıkulu Ocağı" adı ile bilinirdi ve doğrudan hükümdarın emrindeydi. Bu ordunun piyadeleri "Yeniçeri Ocağı'nı", süvarileri de "Kapıkulu Sipahi Ocağı'nı" oluştururdu. Burada hepsi için "merkez ordu" deyimini kullanmak uygun olacaktır.

309 Silahdar ve sipahi oğulları çocukluktan sarayda eğitilirlerdi. Silahdarlar çoğunlukla iç oğlanlardandı. Sarayda öncelikle sessizlik, disiplin, İslam dininin esasları öğretilirdi.

Okuma-yazma, Türkçe konuşma, retorik, Farsça, Arapça öğrenimi yanı sıra silah talimleri, süvarilik öğretilir, savaş ve siyaset üzerine gerekli bilgiler verilirdi (Robert Withers, *Description of the Grand Signor's Seraglio*, Londra, 1650, s. 76-77).

310 Paolo Giovio, Turcicarum Rerum Commentarius, s. 14.

311 Fatih'in Buğdan seferinden dönerken Tuna kıyılarında yapılan savaş (*Neşrî Tarihi*, yay. haz. F.R. Unat ve M.A. Köymen, Ankara, 1957).

312 Alayda veya seferde padişahın yedek atlarını çeken otuz kadar silahdar.

de giden süvari kumandanlarının oğulları ve "beyzâde"lerin Fatih devrinde sayıları arttığından bunlara kırmızı bayrak verilmiş ve seferde veya alayda padişahın sağında yer almaları kural olmuştu. Silahdarlar daha önce padişahın arkasında yürürken bundan sonra onların padişahın sol tarafında gitmelerine hüküm verildi ve silahdarlar Kapıkulu Sipahi Ocağı'nın ikinci bölüğünü oluşturdular.

Sipahi oğlan bölüğü birinci bölük ve baş bölük oldu.[313]

Bununla beraber silahdarların manevi üstünlüğü her zaman geçerliydi. Çünkü Paul Rycaut'nun yazdığına göre silahdar adı ile ilk süvari birliğinin kuruluşu çok eskiydi.

Ortaçağ İslam tarihinde Hz. Ali'nin bu birliğin kurucusu olduğu bilinmekteydi. Paul Rycaut'ya göre kapıkulu sipahilerinin iki önemli bölüğü Sipahi oğlan ve silahdar bölükleriydi. Silahdarlar sarayda iç oğlanlardan oluşurdu, sipahiler ise süvari kumandanlarının ve önemli kişilerin oğullarıydılar. Bunlar iyi eğitilmişlerdi, kibar ve naziktiler.[314] Barnette Miller'ın Paulo Giovio'dan aktardığı üzere Sipahilerin bir kısmı eyaletlerde beylerbeyinin hizmetinde yönetim ve askerlik işlerinde tecrübe kazandıktan sonra sancakbeyi olarak atanırlardı. Sancakbeyleri çok değerli sayıldığından hükümdarın ailesinden kadınlarla evlenebilirlerdi. Hükümdarın en sevdiği ve en asil süvariler bunlardı.[315]

Sipahi ve silahdar bölüklerinden daha sonra kurulan dört bölükten "sağ ulûfeciler" üçüncü bölüktü ve yeşil bayraklıydı. Dördüncü bölük beyaz bayraklıydı. Bunlar "sol ulûfeciler" di. Beşinci bölük "sağ garipler"di (Gurebâ-i Yemîn) ve bayrakları iki renkli, kırmızı-yeşildi. Altıncı bölük "sol garipler"di (Gurebâ-i Yesâr) ve bunların bayrakları da iki renkli olup yeşil-beyazdı. Her sipahi bölüğü yirmi-otuz kişilik süvari birliklerine ayrılmıştı. Osmanlı kaynaklarında bu süvari birliklerine de "bölük" denilmiştir.

---

313 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra 1670, s. 183-184; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, A. Özcan, s. 50; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 148.

314 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 183-184.

315 Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 166.

Sayıları

Kapıkulu sipahilerinin sayısı bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. 1630'larda *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre "altı bölük" toplam 13.000 sipahiden oluşuyordu.

IV. Mehmed (1648-1687) devrine ait *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde ise toplam sayıları 15.248 olarak gösterilmiştir.[316]

1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut'nun yazdığına göre silahdar ve sipahi oğlanları 12.000 neferdi.[317]

Kapıkulu sipahilerinin toplam sayısı kaynaklarda farklı yazılmış olduğu gibi altı bölükten her birinin mevcudu da farklı kaydedilmiştir. *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayda göre "kırmızı bayrak" denilen sipahi oğlanların mevcudu 5.000-6.000 kadardı ve 300 "bölük"ten (25-30 neferlik süvari birliği) oluşurdu. Silahdar bölüğü 265 süvari birliğine ayrılmıştı ve toplam 4.000 neferdi.

"Yeşil bayrak" da denilen sağ ulûfeciler 120 süvari birliğinden oluşurdu ve 1.500 neferdi.

"Ak bayrak" adı ile bilinen sol ulûfeciler dördüncü bölüktü. Bu bölükte 100 süvari birliği vardı. Toplam mevcudu 1.200 sipahi idi. "Alaca Bayrak" denilen Sağ ve Sol Gariplerin sayısı 700'den 900'e kadar değişebilirdi.[318]

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'nde Sipahiler 7.203, Silahdarlar 6.244, Sağ Ulûfeciler 521, Sol Ulûfeciler 488, Sağ Garipler 410 ve Sol garipler 312 nefer gösterilmiştir. Ayrıca sadece Silahdar bölüğünün süvari birlikleri sayısı verilmiştir ve 260 olarak kaydedilmiştir, *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayıttan farklıdır.[319]

17. yüzyıl görgü tanıklarının kayıtlarında altı bölük olan kapıkulu sipahilerinin toplam sayısı Osmanlı kaynaklarında gösterilen sayıdan çok farklıdır.

---

316 *Koçi Bey Risalesi*, s. 78; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 37.

317 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 184.

318 *Koçi Bey Risalesi*, s. 78. Koçi Bey, daha önceki yıllara ait verdiği bu sayılardan başka 1631 yılının mevcudunu da yazmıştır. Buna göre sipahioğlanlar 7.000, silahdarlar 2.500, sağ ulûfeciler 2.000, sol ulûfeciler 1.400, sağ garipler 900, Sol Garipler 905 neferdi. (*A.g.e.*, s. 27).

319 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 49-51.

1621'de bir Fransız seyyah kapıkulu sipahilerine "sipahi oğlanlar "denildiğini ve sayılarının 23.600 olduğunu yazar.[320] Bu sayı bütün kapıkulu sipahileri içindi. Bunun 10-11.000 kadarı İstanbul'da geri kalanı diğer şehirlerdeki garnizonlarda görevliydiler. 16. yüzyılda Edirne ve Bursa gibi İstanbul'a yakın şehirler arasındaki kırsal bölgelerde ikamet etmeleri kanundu. 17. yüzyılda Ortadoğu ve Doğu Avrupa'daki eyaletlerde ikamet ederlerdi. İstanbul'da ise bekâr sipahiler Süleymaniye dokuz bekâr odası (kışla) ile Sultan Ahmed hanı, Elçi hanı (Çemberlitaş'ta), Kurşunlu Han ve Yeşil cami hanında kalırlardı.[321]

1610'da İngiliz seyyah George Sandys'in yazdığına göre Sipahioğlanlar 32.000 kadardı.

1702'de İngiliz gözlemci Aaron Hill kapıkulu sipahilerinin toplam sayısının 35.000 olduğunu kaydeder. 17. yüzyıl başlarında Michel Baudier'in yazdığına göre kapıkulu sipahileri 44.000 neferdi.[322]

Verilen bu sayılar Osmanlı kaynaklarında gösterilen sayının iki katından fazladır. Bundan anlaşılacağı gibi kapıkulu sipahilerinin yarısından çoğu diğer şehirlerde görevliydi. Osmanlı kaynaklarında sadece İstanbul'daki sipahilerin sayısı verilmiş olmalıdır. Bununla beraber kapıkulu sipahilerinin mevcuduna dair verilen bilgilerin neden çok farklı olduğunu açıklayacak diğer bir husus vardır: Barnette Miller'ın Lybyer'den verdiği bilgiye göre kapıkulu sipahilerinin sayısı Kanunî Süleyman devrinde 10-12.000 kadardı. Fakat her bir sipahinin ikiden altıya kadar atlı hizmet eri getirmesi gerektiğinden sipahiler toplandığı zaman 40-50.000 nefer olurdu.[323]

Belgelere ve sipahi tüzüğüne göre sipahiler gündelik maaşlarının her beş akçesi için seferde yanlarında bir atlı asker bu-

---

320 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 196; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 50.

321 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 175 ve 185; *Koçi Bey Risalesi*, s. 14.

322 G. Sandys, *Travailes*, s. 38; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 23; Michel Baudier, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, Londra, 1635, s. 148.

323 Sipahiler Paulo Giovio'ya göre on kadar hizmet eri bulundurabilirlerdi (Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 164-165).

lundurmakla yükümlüydüler. Sipahilerin beraberlerinde getirdikleri hizmet erleri, kölelerinden veya savaşta yararlık göstermiş süvarilerdendi. Bu hizmet erleri ile beraber sipahilerin sayısı çok fazla artardı. Sipahilerin hizmet erleri bulundurmalarına ait kural Köprülü Mehmed Paşa devrinde kaldırıldı.[324]

15. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıl başlarına kadar uzun bir zaman süresi içinde Osmanlı ordusunun seferlerine ve teşkilatına tanık olan Cantacasin, kapıkulu sipahilerinin 15. yüzyılda sayıca az olduğunu yazar. Cantacasin, II. Mehmed'in babası II. Murad'ın Macaristan'a[325] yaptığı seferde Belgrad Kalesi'ni kuşatmak amacı ile girdiği Siebenbürgen (Septem Castra) şehrinde doğmuştu. Osmanlı ordusu bu şehre girdiğinde 15-16 yaşlarında idi. Daha sonra Sebesch şehrine gitmişse de bu şehir de Türkler tarafından alınınca Türklere esir düşmüştü. 1502'de İstanbul'a gelmiştir.

Cantacasin, II. Mehmed devrinde sipahilerin sayısının oldukça az iken II. Bayezid devrinde sipahioğlanların sayılarının 2000 olduğunu, Silahdarların 1600, Ulüfecilerin sayılarının 1000 kadar olduğunu ve kapıkulu sipahi sayısının arttığını yazar.[326]

Ayrıca bu devirde 500 sipahi oğlan Topkapı Sarayı'nda padişahın resmî dairesini muhafız olarak beklerdi.[327]

Koçi Bey Risalesi'ndeki diğer bir kayda göre 1574 tarihinde III. Murad tahta çıktığı zaman Ebnâ-i Sipahiyan[328] denilen sipahi oğlanların sayısı 2.210, Silahdarlar 2.127, sağ ulüfeciler 400, sol ulûfeciler 407, sağ garipler 406 ve sol garipler 407 olarak gösterilmiştir.[329]

1574 tarihine ait bu sayılar Cantacasin'in yazdıklarına yakın-

---

324 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 171.

325 II. Murad'ın Belgrad kuşatması 1438 yılında yapılmıştı (*Neşrî Tarihi*, yay. haz. F.R. Unat ve M.A. Köymen, s. 625-627).

326 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte*..., s. 121-122.

327 *A.g.e.*, s. 122; M. d'Aramon, saraydaki sipahi oğlanların sabaha kadar aydınlatılmış bir salonda her biri için kumaş örtülerle ayrılmış bölmelerde geceledikleri yazar (M. d'Aramon, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon*, çev. Ch. Schefer, Paris, 1887, s. 230).

328 "Ebnâ" oğulları anlamına gelir.

329 *Koçi Bey Risalesi*, s. 13.

dır. Bundan anlaşılacağı üzere II. Bayezid devrinden 1574 yılına kadar kapıkulu sipahilerinin sayısı pek değişmemiştir.

Kapıkulu sipahilerinin bayrakları ve görevleri

Hükümdar sefere çıktığında hükümdarın sağ yanında sipahi (kırmızı bayrak), sol yanında silahdarlar (sarı bayrak) alayla giderlerdi. Hükümdarın arkasında sağ ulûfeciler (yeşil bayrak) ve "hazinenin"[330] yanında sol ulûfeciler (ak bayrak) ilerlerdi.[331]

Altı bölük de denilen kapıkulu sipahilerinin her bölüğünün bayrakları 17. yüzyıl görgü tanıklarına göre çift renkliydi. Osmanlı kaynaklarında ise sadece sağ ve sol gariplerin bayraklarının çift renkli olduğu yazılıdır.[332]

1669'da Kandiya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev alan Fransız gözlemci Guillatière'in altı bölükten her birinin bayraklarına dair verdiği bilgiye göre sipahilerin kırmızı renkli bayrakları ile Silahdarların sarı bayrakları çift renklerde idi, kırmızı-beyaz ve sarı-beyazdı.

Üçüncü bölük Sağ Ulûfecilerin bayrağı yeşil, dördüncü bölük Sol Ulûfecilerin bayrağı beyazdı.[333]

1610'da İngiliz seyyah Sandys'in bu konuda gözlemleri hemen hemen Guillatière'in yazdıkları ile aynıdır. Sandys, Sipahioğlanların padişahın sağ tarafında yer aldıklarını ve bayraklarının kırmızı renkte olduğunu, Silahdarların ise bayraklarının sarı-beyaz olduğunu ve padişahın sol tarafında bulunduklarını yazar. Bu bayraklar her bölüğün kendine özgü sembolik işaretlerini gösteren flamalardı ve sipahilerin mızrakları ucunda asılırdı.[334] Sağ ve Sol Ulûfecilere padişahın emrindeki ağalardan birer subay atanırdı. Sağ ve Sol Ulûfecilerin görevi pa-

---

330 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde sağ ve sol ulufecilerin padişah hazinesini beklemekle görevli oldukları yazılıdır (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 50).

331 *Koçi Bey Risalesi*, s. 79.

332 İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Selanikî'den yazdığına göre sağ gariplerin bayrağı sarı-beyaz, sol gariplerin bayrağı yeşil-beyazdı (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 154).

333 Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 339.

334 George Sandys, *Travailes*, s. 38.

dişahın hazinesini beklemekti. Ayrıca padişahın sancağının sağında ve solunda dururlardı. "Bâki kulu" denilen bölük subaşıları yalnızca Sağ ve Sol Ulûfecilerden seçilirdi. Bölük subaşıları yedi kişiydi. Görevleri ödenmemiş hazine borçlarını borçlu olanlardan kanuna göre tahsil etmekti. Ulûfecilerden seçilmiş üçer nefer de eskimiş otağların satılmasından sorumluydu.[335]

Cantacasin, subaşıların Silahdar kadar maaş aldıklarını yazar. Bunların makamı "mirahor" denilen baş seyisin makamı kadar önemliydi. Subaşılar, savaşta kaçan askere nasihat eder ve geriye dönüp savaşması için cesaret verirlerdi. Subaşıların emrindeki askerlerin silahları yanında sopaları da vardı, savaş zamanı kaçan askeri döver ve yerine geri döndürürlerdi. Kaçan askere subaşılar yerinde nasihat ederlerdi.[336]

Sağ Garipler seferde sağ "alem" (bayrak) yanında ve Sol Garipler sol alem yanında yer alırlardı. Savaşta padişahın sancağı altında savaşırlardı. Bunların çoğu savaşlarda fevkalade yararlık göstermiş Türk, Kürd ve Acemlerden oluşurdu.[337]

1702'de Aaron Hill, Sipahioğlanların seferde ordugâhtaki görevlerini açıklar: "Savaşta arabalarda savaş alanına götürülen hazineyi (asker maaşlarının olduğu kasalar) korumak görevi sipahilere verilmiştir. Ayrıca ordugâhta padişahın veya onun yokluğunda başvezirin muhteşem çadırını (otağ) destekleyen her bir ipin toprağa çakılı kazığa bağlı ucunda atlı bir sipahi ve bir yaya yeniçeri bekler."[338]

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre otağ-ı hümâyun kurulduğu zaman "kırmızı bayrak" sipahi oğlanı bayrakları ile gelerek otağ-ı hümâyun etrafında bir gece nöbet tutarlar, ertesi gece silahdarlar nöbeti devir alırlardı. Bir gece "kırmızı bayrak" sipahi oğlanları, bir gece "sarı bayrak" silahdarlar sıra ile nöbet tutarlardı.[339]

---

335 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 50; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 151.

336 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte...*, s. 125.

337 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 50; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 152-153.

338 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 24.

339 *Koçi Bey Risalesi*, s. 79.

Silahdarların seferde diğer görevleri de vardı. Seferde kethüdaları önde gider, ordunun geçeceği yolların, köprülerin ve uçurumlu yerlerin onarılmasında reayayı görevlendirirdi. Hükümdar sefere çıktığı zaman geçeceği yolun iki tarafına adam boyu toprak yığdırır, tepe yaptırırdı. Başvezir (sadrazam) sefere çıktığı zaman yolun sadece bir yanına topraktan tepe yaptırılırdı. Daha sonra kethüdaların yerine bu görev çavuşlara verilmiştir. Bu toprak tepe birkaç mil mesafe boyunca uzanırdı.

Silahdarlardan "tuğcu"lar, "yedekçi"ler ve "buçukçu"lar atanırdı. "Tuğ-keş" de denilen tuğcular 20-30 kadar neferdiler ve seferde padişahın tuğlarını çekerlerdi.

Otuz nefer olan "yedekçi"ler ise ulufeyi önce alırlardı. Hükümdar sefere gitmediği zaman sefere gitmezlerdi. 1634'te Osmanlı ordugâhında bulunmuş olan İngiliz görgü tanığı Henry Blunt, bütün kapıkulu sipahilerinin padişah veya sadrazam savaşa gitmedikçe savaşa gönderilmediklerini yazar.[340]

Tuğcuların ve yedekçilerin "tuğcubaşı" ve "yedekçibaşı" denilen birer subayı vardı. Bunlar barışta hükümdar camiye gittiğinde ve diğer gezilerinde, alayla hükümdara refakat ederlerdi. Buçukçular, hükümdar alayla camiye giderken padişahın sadakalarını fakirlere dağıtırlardı.[341]

1611'de İskoç seyyah William Lithgow Türk sipahilerinin iki büyük görevi olduğunu yazar:

"Padişahın tebaalarını devletin korkulacak otoritesini koruyarak padişahın idaresi altında tutarlar." Sipahilerin diğer görevi ordugâhtaki işleriydi.[342]

Kapıkulu sipahilerinin bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı da diğer şehirlerde görevliydi. İstanbul'a yakın şehirlerde ikamet edenler üç ayda bir ulufelerini almaya İstanbul'a gelir, Ağa Kapısı'ndan alırlar ve görevde oldukları yerlere dönerlerdi. Edirne, Bursa Halep, Şam gibi büyük şehirlerdeki garnizonlarda ikamet eden kapıkulu sipahilerinden sipahi ve silah-

---

340 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 65; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 51.

341 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 150; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 51.

342 William Lithgow, *The Total Discourse*, s. 167.

darlar mukataalarda mültezimlikle görevli olduğu zaman ulufeleri görevde bulundukları mukataaların gelirinden ödenirdi. Yayımlanmamış bir arşiv belgesi bazı silahdar ve sipahilerin "mevâcib"leri (maaşları) için Şam eyaleti kethüdalık ve Tımar Defterdarlığı mukataası akçesinden havale olunan meblağ hakkındadır.[343]

Şehir garnizonlarındaki sipahilerin amirleri bir "kethüda yeri" idi. 16. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki garnizonlarda görevli kapıkulu sipahileri arasına sipahi ve silahdar bölükleri kadrolarına bulundukları Anadolu şehirlerinde Anadolu Türklerinden pek çoğu alınmıştı.

16. yüzyıl ortalarından başlayarak mültezimlik gibi ek görevler alan sipahiler ve silahdarlar mukataaların kârından faydalandılar, çiftlik sahibi olarak köy ve kasabalarda yerleştiler.[344]

Kapıkulu sipahilerine bu tür görevler ilk defa Kanunî Süleyman devrinde verilmişti. Seferde Kanunî Süleyman üç yüz sipahiyi karargâhında "mülazım" adı ile görevlendirirdi. Sefer dönüşü mükâfat olarak vergi tahsili ile mültezimlik görevlerini onlara verirdi. 1591'den sonra sefere gidilmediği zamanlarda mültezimlik verilir olmuştu. Mültezimlik verilenler önce divanda bir yıl maliye dairesinde hizmet ederlerdi. Bilgi ve tecrübe sahibi olduktan sonra "tahsil defterleri" kendilerine verilir ve gönderildikleri bölgelerde vergileri tahsil ederlerdi. 16. yüzyıl sonlarında Doğu seferleri dolayısıyla cizye ve "ağnam" vergi defterleri sipahilerin arasına girmiş halktan kişilere verilince reayadan usulsüz vergi tahsil edilmiştir. IV. Murad devrinde tekrar sipahilere vergi defterleri verilmekle beraber kefile gerek görülmediğinden yapılan haksızlıkların önüne geçilememişti.[345]

---

343 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, E. No. 7563, Tarih: 1091 (1680); Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 46; *Koçi Bey Risalesi*, s. 79.

344 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 47-48; Yayımlanmamış arşiv belgesi: Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri, Sıra No. 48, Eski No. 768, II. Bayezid devri.

345 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 158-160.

Kapıkulu sipahilerinin maaşları

Kapıkulu sipahilerinin maaşları kıdemlerine ve görevlerine göre değişirdi. Görgü tanıkları 16. ve 17. yüzyıllarda sipahilerin günde 10 aspres'den 40 aspres'ye kadar maaş aldıklarını yazarlar. 1502'de Cantacasin, sipahioğlanların maaşlarının günde 10 aspres ile 40 aspres arasında olduğunu ve 1610'da Sandys, sipahilerin çoğunun 10 aspres maaş aldığını yazarlar.[346]

1656'da Fransız seyyah Thévenot, kapıkulu sipahilerinin bazılarının az, bazlarının da çok maaş aldıklarını bunun 15-20 aspres'den başlayıp 40 aspres'e kadar arttığını kaydeder.

1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut'dan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın aktardığına göre içoğlanlardan kapıkulu Sipahi Ocağı'na alınanların ilk maaşı 15-20 aspres'den başlardı. Silahdar, ulufeci ve gariplerin bölüklerine acemi oğlan kaydedildiği zaman ilk maaşlarının 10-15 akçe olduğuna dair kayıtlar da vardır.[347]

Bunlardan anlaşılacağı gibi 16. yüzyıl başlarından 17. yüzyıl başlarına kadar kapıkulu sipahilerinin ilk maaşları 10-15 aspres arası idi. 17. yüzyıl ortalarından sonra ilk maaşlarının 15-20 aspres'ye yükseltildiği görülür. Kıdemlerine ve hizmetlerine göre maaşlarının 40 aspres'den fazla artmadığı anlaşılır. Bununla beraber 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarında 99 veya 100 akçeye kadar artırıldığı bilinir.[348]

Altı bölük kapıkulu sipahilerinin "terakki" ve ek ücretlerinin ve gündelik maaşlarının 17. yüzyıl Avrupa'daki para değerleri karşılığı görgü tanıklarının notlarında yazılıdır.

---

346 16. yüzyıl başlarında silahdarların maaşları 30 akçeye kadar çıkabilirdi. (T.S. Cantacasin, *Petit Traicte*, s. 121-122); George Sandys, *Travailes*, s. 38; Anonim, *Voiage de Levant*, s. 197.

347 Cantacasin'in kaydına göre ulufeciler günde 12-16 aspres maaş alırlardı. (T.S. Cantacasin, *Petit Traicte*, s. 123); 1665'te Paul Rycaut sipahilerin en az 12 aspres ve en çok 100 aspres aldıklarını yazar. (Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 165; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 140.

348 1669'da Fransız görgü tanığı Guillatière sipahilerin gündelik maaşının genellikle 12 aspres olduğunu ve 100 aspres'e kadar çıktığını yazar. (Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 339; 1702'de Aaron Hill, bir Türk sipahisinin ilk maaşının gündelik 1 şilin olduğunu yazar.

1621'de bir Fransız seyyah kapıkulu sipahilerinin savaşa katıldıkları zaman günde 5 aspres ek ücret aldıklarını kaydeder. Aldıkları bu 5 aspres, Fransız seyyahın yazdığına göre sipahinin atları ve silahlarının savaşta gördüğü zarar veya ziyanı karşılardı: "Bu para askerin yükünü bol bol hafifletir."[349]

Ayrıca *Koçi Bey Risalesi*'nde kapıkulu sipahilerinden her nefere biner akçe "sefer bahşişi" verildiği yazılıdır. 1665'te Paul Rycaut sipahilere verilen sefer bahşişinin 5.000 akçe olduğunu yazar. Bununla beraber Osmanlı kaynaklarında 5.000 akçe olduğuına dair bir kayda rastlanmadı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı sipahilere sefere giderken her birine 5.000 akçe "silah akçesi" verildiğini yazarsa da kaynak göstermez. Paul Rycaut'dan yararlanmış olmalıdır. Sipahilere sefer bahşişi savaşa giderken silah ve mühimmat almaları için verilirdi.[350]

Kapıkulu sipahilerine ayrıca her hükümdar tahta çıktığı zaman "cülus bahşişi" verilirdi. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde verilmiş olan listede sipahilerin her birine 1000 akçe cülus bahşişi ile gündelik maaşlarına 5 akçe terakki verildiği kaydı vardır.[351]

Bunlardan başka sipahilere subaylarının takdirine ve gösterdikleri yararlıklara göre gündelik maaşlarına 2-3 aspres terakki verilirdi. Yayımlanmamış arşiv belgelerindeki kayıtlara göre bu terakkilerin 4 akçeye kadar verildiği görülür. 1684 tarihli arşiv belgesinde sipahiyan 3. bölükten Sivaslı Ömer Hüseyin'e 6 akçe iptida, 4 akçe terakki verildiği kaydı vardır.[352]

---

349 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 197.

350 *Koçi Bey Risalesi*, s. 73; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 185; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 181.

351 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 57; 1702'de Aaron Hill, sipahilere cülus bahşişi ile birlikte verilen "terakki"nin İngiliz parası olarak değerinin 4 "peni" olduğunu yazar. Sipahinin maaşının aldığı terakkilerle en fazla 8 şilin 4 peni kadar arttığını kaydeder (Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Ottoman Empire*, s. 23).

352 Başvekâlet Arşivleri, No. 1830, Tarih, 1096; "Sipahiyan 7. bölükten Ali Mustafa'nın terakki tezkiresi", No. 7868, Tarih: 1096H (1684); "Sipahiyan 12. bölükten Ali Şaban'ın terakki tezkirezi, No. 7842, Tarih. 1096H.; Ayrıca sipahilere savaşta her düşman başı için iki aspres verilirdi (Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 166).

Kapıkulu sipahilerinin kumandanları

Sipahi oğlanların ağası, rütbesi bakımından orduda yeniçeri ağasından sonra gelirdi ve saraydaki diğer ağalardan daha önemli bir mevkii vardı. Sipahi ağanın gündelik maaşı 16. yüzyıl başlarında 80 aspres idi. Sipahi Ağadan bir aşağı rütbede Cantacasin'in yazdığına göre "kâhya" denilen subayın maaşı 40 veya 50 aspres idi. Sipahi Ocağı bölüklerinin her birinin kumandanı olan "bölükbaşı"lar "kâhya" ile aynı maaşı almaktaydılar. Silahdarların ağası Silahdar Ağa idi ve günde 80 aspres maaş alırdı. Silahdar Ağadan rütbece bir sonra gelen subayın maaşı 40 aspres idi. Bu subaydan bir alt rütbede bir kâtip vardı ve maaşı 30 akçe idi.

Sağ ve sol ulûfecilerin kumandanı ulüfecibaşı idi. Ondan bir aşağı rütbede "kâhya" ve "kâhya"dan bir alt rütbede bir kâtip vardı. Ulüfecibaşı 60 aspres, kâhya 30, kâtip 20 aspres maaş alırlardı. 1502'de Cantacasin, 1.000 ulufecinin başında bir ulûfecibaşı olduğunu yazar.[353]

Cantacasin, Sipahi Ocağı kumandanlarına dair bilgi verdiği halde ocağın beşinci ve altıncı bölükleri olduğu bilinen sağ ve sol gariplerden söz etmez. 1502'de sağ ve sol garipler bölükleri daha kurulmamış olabilir. Çünkü gariplerin 15. yüzyılda hangi tarihte kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ayrıca Cantacasin'in "kâhya" diye bahsettiği subay "kethüda" olmalıdır.

17. yüzyılda Altı Bölük de denilen kapıkulu sipahilerin her bir bölüğünün kumandanı, başçavuşu, çavuşları ve kâtipleri vardı. İstanbul dışındaki eyaletlerde ikamet eden sipahilerin tek âmiri bulundukları bölgelerdeki "sipahi kethüda yeri" denilen subaydı.

Sipahi ve silahdar bölüklerinin 20-30 erlik birliklerine de "bölük" denildiğinden bu birliklerin kumandanlarına "bölükbaşı" denirdi. Bölükbaşılardan bir alt rütbede "bölük kethüdaları" vardı.[354]

Sipahi ağa ve silahdar ağa terfi ederse sancakbeyi olarak ata-

353 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte*, s. 122-123.

354 *Koçi Bey Risalesi*, s. 78; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 175; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 50.

nırlardı. Ayrıca yararlık gösteren ulufeci ve gariplerin ağaları da sancak beyliği görevi ile terfi edebilirlerdi. Terfi eden ağalara sancak beyliği verilirken 160.000, 280.000 veya 300.000 akçelik zeamet verilirdi. Altı bölük ağalarının 80-100 akçe gündeliklerinden başka 16.000-17.000 akçelik geliri olan "arpalık" denilen tımarları da vardı.[355]

Silahdar Ağa silahdarların başkumandanıydı ve "rikâb" ağalarından biri bu makama getirilirdi.[356]

Sipahi Ağa genellikle hükümdarın "Has Oda" iç oğlanlarından seçilirdi. Sipahi ağaya "baş ağa"da denirdi. 1680'de İstanbul'a gelen Venedik *bailo*'su ve senatör Gio:Battista Donado, sipahiler ağasının bütün kapıkulu sipahilerinin generali olduğunu yazar.[357]

Kapıkulu sipahilerinin giysileri ve silahları

Avrupalı görgü tanıklarının "hafif süvari" diye tanımladıkları Kapıkulu sipahileri Tımarlı sipahiye göre daha az silahlıydılar. Atlarının daha çabuk ve rahat hareket edebilmesi için onların ağır silahlar taşımalarına izin verilmezdi.

Savaşta hepsi miğfer ve zırh giymezdi. Bir kısmı örme zırhtan bir ceket ile bölüklerinin flaması renginde boyanmış bir miğfer giyerdi. 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, sipahilerin zırhlarının sırtı ve göğsü kaplayacak şekilde iki parçadan yapılmış olduğunu yazar. Sipahilerin miğferlerine dair görüşünü açıklar: "Başlarını korumaktan daha çok şan ve şerefle parlayan bir miğfer giyerler."[358]

1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut'nun yazdığına göre

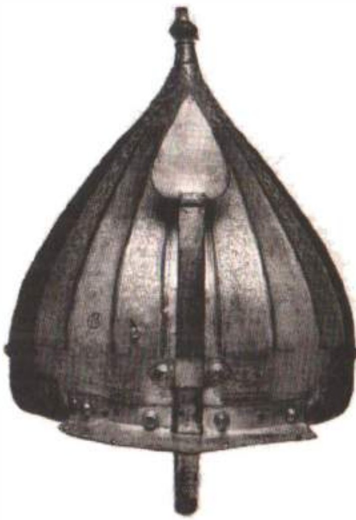
---

355 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 174.

356 "Özengi ağaları"da denilen "rikâb" ağaları yeniçeri ağası, Mîri-i alem, kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, Altı bölük ağaları da denilen Sipahi Ocağı kumandanları, cebecibaşı, topçubaşı ve arabacıbaşı idi. Padişah bir yere giderken onun atının yanında yürürlerdi; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 49-50.

357 Giovanni Battista Donado, *Viaggi a Constantinopoli*, Venedik, 1688, s. 134.

358 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 23.

Kapıkulu sipahi miğferi.

"caddare"[359] denilen geniş bir pala sipahinin atının yan tarafına asılıydı. Bir kısmı elinde cirit taşırdı. Cirit iki ayak uzunluğundaydı ve tepesi demir kaplı olurdu. Palayı düşmanla yakın saldırıya geçtikleri zaman kullanırlardı. Sipahilerin çoğu ok ve yay ile silahlıydı. Ayrıca "pistol" denilen askerî el tabancaları ve "carbine" denilen kısa tüfek veya süvari tüfeği taşırlardı.

Ricaut ayrıca ateşli silahlara pek rağbet edilmediğini de yazar: "Fakat çok fazla ateşli silah taşımayı düşünmezler. Çünkü onlara göre bu tür silahlar işe yaramaktan çok gürültü yaparlar."[360]

1621'de bir Fransız seyyahın yazdığına göre sipahiler çoğunlukla ok ve yay kullanırlardı. Ayrıca atlarının eyerlerinin iki tarafına birer pala bağlı olurdu. Aynı zamanda değirmi veya dışa dönük (konkav) bir kalkan ve yarım mızrak taşırlardı.[361]

1611'de İskoç seyyah William Lithgow, sipahilerin taşıdıkları mızrakların 90 cm (3 ayak) uzunluğunda olduğunu yazar. Lithgow, gözlemlerine göre çelikten yapılmış bu keskin mızrakları sipahilerin nasıl kullandıklarını anlatır: "Sipahiler bu mızraklarla savaşta düşmanlarını attan yere düşürürler."[362]

Mızraklar, pala, kargı, hançer, ok ve yay gibi silahların hepsi Lithgow'un yazdığına göre Şam'da yapılırdı. 16. yüzyıl başla-

---

359 "Gaddare" geniş ve kısa bir kılıçtı (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 178).

360 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 185; Barnette Miller eserinde P. Rycaut'nun bu konuda yazdıklarını kısmen yayımlamıştır (B. Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 165).

361 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 197.

362 William Lithgow, *The Total Discourse*, s. 208.

rında Yavuz Selim devrinde Celâlzade Mustafa'nın *Selim-nâme* adlı eserinde kılıçların Mısır ve Anadolu yapısı olduğu ve zırhların da Şam ve Avrupa yapısı olduğu yazılıdır.[363]

16. yüzyıl ortalarında kapıkulu sipahilerinin silahları ve giysileri hakkında ayrıntılı bilgiyi Barnette Miller, Busbecq'in gözünden verir. Kanunî Sultan Süleyman isyan eden oğlu şehzade Bayezid'i cezalandırmak amacı ile Anadolu'ya gitmek üzere sefer alayı ile İstanbul'dan ayrıldığı zaman Alman imparatoru V. Şarl'ın elçisi Busbecq İstanbul'da kaldığı evinin penceresinden bu alayı seyretmişti. "Türk süvarilerinin ortaya koyduğu görünüm gerçekten muhteşemdir. Onların saf kan Arap atları 'Capadocia' veya Suriye'den gelir.[364] Atların süslü koşum takımları ve eyeri gümüş üzerine altın ve mücevherlerle parlar. Binici, kendisi şaşaalıdır. Gümüş veya altın işlemeli kumaş veya ipek yahut kadifeden bir elbise giyer. Onların en aşağı rütbede olanları 'scarlet' (kırmızı), menekşe veya mavi renkli en iyi kumaşlardan giyinmişlerdir. Sipahinin sağ ve solunda iki kın vardır, birinde yayı, diğerinde boyalı okları bulunur. Bu çok süslü her iki kılıf ve sol kola takılmış olan kalkan, kılıç veya topuz darbelere veya oklara karşı dirençlidir, 'Babylon'dan gelir.[365]

Sağ elde bu eli boş tutmayı tercih etmedikçe hafif bir kargı veya mızrak vardır ve genellikle yeşil boyalıdır. Sipahinin belinin etrafında sarılmış kuşakta mücevherli bir hançer ve eyerinin altında çelikten bir topuz asılıdır. Başlarına bembeyaz ve incecik pamuklu kumaştan yivli bir 'türban' giymişlerdir. Türbanın en tepesinde ve ortada ince mor renkli bir ipek kumaş yükselirdi. Bu türbanın siyah kuş tüylerinden bir sorguçla süslü olması âdetti."[366]

1610'da İngiliz seyyah George Sandys sipahilerin giysi ve silahlarına ve biniciliklerine dair gördüklerini şöyle yazar:

---

363 *A.g.e.*, s. 208; Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990, s. 358.

364 17. yüzyıl ortalarına kadar süvarilerin atları Anadolu ve Rumeli atlarıydı. 17. yüzyıl ortalarından başlayarak Anadolu atlarının nesilleri tükenmişti (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 184).

365 Eski Babil şehri Bağdat'ın güney batısında olduğuna göre Bağdat olmalıdır.

366 Barnette Miller, *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, s. 167.

Kapıkulu sipahi (savaşta).

"Çoğu ok-yay, topuz, mızrak, tüfek (kısa süvari tüfeği) ve hançerle silahlıdır. Örme zırh ve içine gömlek giyerler. Onların paltolarının etekleri ata bindikleri zaman ayak bileklerine ve kısa konçlu yarım çizmelerine kadar uzanır. Çizmelerinin uçları ve topukları demirlidir.[367] Mahmuz yerine onlar geniş ve keskin üzengileri ni gerektiği zaman kullanırlar. Atlarının eyerleri arkada ve önde bir parça metal ile kaplıdır. Oturma yeri derin ve serttir. Onlar eyer örtüsü olarak kaplan, arslan, panter ve bunun gibi derileri tercih ederler."[368]

1702'de İngiliz görgü tanığı Aaron Hill'in yazdığına göre sipahilerin 18. yüzyıl başlarında daha çok ateşli silah kullanmakta oldukları görülür. "Omuzlarında Doğu'ya özgün oklarının geniş kılıfı ve bir yay asılıdır. Onların bellerinde geniş kuşaklarında genelde dört süvari "pistol"ü[369] vardır. Bizimkiler gibi uzun hafif bir "musket"[370] onların yan taraflarında düzgünce asılıdır ve bacaklarının dizden yukarı kısmında yanda ağır ve geniş bir kılıç (pala) asılıdır. Onunla bozulan düşmanlarını katlederler. Sağlam ve geniş üzengilerinde atlarını kısa dokunuşlarla yönlendirirler. Kendilerini kolayca eyerlerinin ötesinde ileri kaldırırlar, iki misli şiddetle bir rüzgâr gibi giderler. Atlarının sol tarafında eyeri atın sırtına bağlayan kayışın altında geniş ve sağlam bir kılıç vardır. Atın diğer yan tarafında (sağ ya-

367 Çizme ve ayakkabının sivri burnuna ve topuğuna kösele taban kısmında demir çakılırdı.

368 George Sandys, *Travailes*, s. 38.

369 Barutla ateşlenen küçük ateşli silah, tek elle ateşlenebilirdi.

370 Askeri el tabancasının erken bir türü, tek elle ateşlenebilirdi.

nında) demir başlı bir topuz bağlıdır. Bir karışıklık anında lüzum görürlerse bunları kullanırlar, bu silahlar destek amacı ile taşıdıkları silahlardır."[371]

Kapıkulu sipahilerinin yargılanmaları ve cezaları

Sipahiler de yeniçeriler gibi gizlice yargılanır ve cezalandırılırlardı. Küçük suçları için falaka cezası verilirdi, ancak suçu büyükse idam edilirdi.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre sipahi çavuşları kabahatli olan sipahiyi alarak sipahi ağanın (kırmızı bayrak sipahioğlanlar ağası ve baş ağa) önüne getirirler, kırmızı kilim üzerine yatırıp ayaklarına değnekle vururlardı. Sipahinin suçu büyükse akşam namazından sonra boğdurulup, denize atılırdı.

Sipahilerin disiplin bakımından ağalarından, kethüdalarından ve çavuşlarından çok korktukları da aynı eserde bildirilmiştir.[372]

Eyaletlerde görevli kapıkulu sipahileri suçlu bulunduklarında gereken cezayı ancak "kethüda yeri" verebilirdi. Eğer sipahinin suçu büyükse kethüda yeri kadı mahkemesine başvurur, suç tespit edilir ve devlete bildirilirdi. Padişahın emri alındıktan sonra ceza verilirdi.[373]

Kapıkulu sipahilerinin oğulları ve verasetleri

Kapıkulu sipahilerinin evlenmelerine izin verilmişti. Bununla beraber hangi tarihte iznin verildiğine dair bir kayıt yoktur. *Koçi Bey Risalesi*'nde önceleri sipahilerin oğullarının Sipahi Ocağı'na alınmalarının yasak olduğu yazılıdır.[374] Daha sonraki tarihlerde buna izin verilmişti.

---

371 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 23-24.

372 *Koçi Bey Risalesi*, s. 78; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 24; Bazı sipahilerin kalelerde hapsedildikleri de olurdu. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 179)

373 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 180.

374 *Koçi Bey Risalesi*, s. 14.

Sipahiler oğullarının ocağa alınması ve onların ilk maaşları için kendi ulufelerinden belli bir miktar para eksik alırlardı. 1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut, sipahilerin gündelik maaşlarından 12 akçe eksik aldıklarını ve bu paranın oğullarının ilk maaşı olarak ayrıldığını yazar. Sipahi oğulları Rycaut'nun deyimiyle "padişahın kitabı ve defterine" başvezir önünde kaydolurlardı.

Sipahilerin ilk maaşı 12 akçeydi.[375] Sipahilerin ilk oğulları askerlik çağına gelince sipahi bölüklerine alınırdı. Babası vefat etmiş olan küçük yaştaki oğullara ise Sipahi Ocağı'nda yetimlere ayrılan paradan verilirdi. Yetişkin olunca ve tanıklar önünde sipahi oğlu olduğu kanıtlanınca süvari bölüğüne alınırlardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'ndeki kayda göre "eytam-ı fodlahoran" denilen sipahi yetimlerinden ancak sipahinin en büyük oğluna maaş bağlanırdı.[376]

1621'de bir Fransız seyyah sipahi oğullarının babalarından sonra aynı göreve atanabildiklerini ve bu görevin geçerliliğinin sadece iki nesil için mümkün olduğunu yazar. Baba ve oğul olarak iki nesil aynı göreve getirilen bu askerlere "kapıkulu askeri" denildiğini ve burada "kapı"nın "devlet" anlamında olduğunu açıklar.[377]

Kapıkulu Sipahi Ocağı'nın bozulması

16. yüzyıl sonlarına kadar Sipahi Ocağı kuralları uygulanmışsa da 16. yüzyıl sonlarından başlayarak 17. yüzyıl ortalarına kadar yavaş yavaş bu kuralların uygulamadan kalktığı görülür.

Ocağın tüzüğüne göre önceleri Sipahi Ocağı'na sipahilerin "kul oğlu" denilen oğulları ile eski saraydaki hizmetliler, bostancılar ve vezirlerle, devlet adamlarının köleleri arasından yararlık gösterenler alınırdı. Ayrıca İslam dinine girmiş Avrupalılar arasından da savaşta üstün yararlık göstermiş olanların Sipahi Ocağı bölüklerine alındığı olurdu. Müslüman ol-

375 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 185.

376 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 47.

377 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 196.

muş Avrupalılardan ocağa alınanlara "garip yiğitler bölükleri" denirdi.[378]

1584 yılında Sipahi Ocağı tüzüğünün temel kuralına aykırı olarak dışarıdan bazı kişiler Sipahi Ocağı'na alınmıştı. Bu tarihte Özdemiroğlu Osman Paşa Doğu seferlerinde yararlığı görülen bir kısım askeri Sipahi Ocağı'na 9 akçe gündelikle kaydettirmişti.

Daha sonra 1594'te Koca Sinan Paşa kul oğlu adı ile dışarıdan kişileri Yanık kalesi muhafızlığına atamış, bunların üç yıl hizmetten sonra sipahi bölüğüne alınması kuralını koymuştu. Bu tarihlerden sonra kapıkulu Sipahi Ocağı'na dışarıdan alınanların sayısı artmıştır.[379]

16. yüzyılda özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrinde belli bir hizmetten sonra Sipahi Ocağı'na alınan askerlere "serdengeçti" denirdi.[380]

1651'den sonra hizmette bulunmayan, yararlık göstermeyenler de Sipahi Ocağı'na para karşılığında alınır oldular. Sipahi Ocağı'nda maaş defterlerinden sorumlu çavuşlar sipahi bölüklerinde boşalan kadroları el sanatçılarına ve bunun gibi askerlikle ilgisi olmayanlara para karşılığı satarlardı.[381]

Ayrıca ocağın subaylarından bazı kethüda ve çavuşlar savaşta ve barışta kuralları değiştirerek gizlice sipahilerden bir kısmının maaşlarını kendilerine ayırırlardı. Sipahi Ocağı tüzüğü-

---

378 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 190.

379 *Koçi Bey Risalesi*'ne göre 1574 ve 1631 yıllarındaki sipahi bölükleri mevcudunu gösteren listelerde artışın ne kadar çok olduğu görülür: Silahdar: 2.127-2.500, Sipahiyan: 2.210-7.000, Sağ Ulûfeci: 407-2.000, Sol Ulûfeci: 406-1.400, Sağ Garip: 407-900, Sol Garip: 407-905 (*Koçi Bey Risalesi*, s. 27).

380 "Serdengeçti"yi ocağa dışarıdan alınanlardan ayrı düşünmek gerekir. Çünkü, 16. yüzyılda "serdengeçti" denilen atlı askerî kuvvetler savaşta taarruz eden ordunun en ön safında yer alırdı ve sipahiler bundan sonra taarruza geçerlerdi. Bu durumda "serdengeçti" bir çeşit intihar müfrezesi gibiydi (Demetrius Cantemir, *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, Londra, 1734, s. 207). "Serdengeçti"lerden hizmetini tamamlayana gündelik maaşına terakki verilir ve sipahi bölüğüne alınırdı. Verilen terakki 4 veya 6 akçeydi (Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7825, T. H. 1096 (1684), No. 7830, T. 1096 (1684). Eyaletteki serdengeçtilere maaş olarak tımar verilirdi (Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7742, T. 1074 (1663).

381 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 190-191.

ne göre ulufeli sipahilerden eyaletlerde görevli olanların maaşları ödenirken bunlar İstanbul'a gelemediklerinden maaşları subayları tarafından alınır ve onlara verilmek üzere muhafaza edilirdi. Subaylar ölen sipahiyi de eyalette gösterek onun maaşına el koyarlardı. Sipahinin öldüğü haberini bildiren sipahiye mükâfat verilmesine rağmen subaylarının yaptığı bu yolsuzluklardan dolayı sipahiler savaşta ölen sipahileri subaylarından çekindikleri için haber veremezlerdi.[382]

Sipahilerden ulufeleri yüksek olanlar arasından "maaşının 9 akçasını dışarıdan askerlikle ilgisi olmayanlara 200 veya 300 kuruşa satarak," bunları da oğulları diye gösterip Sipahi Ocağı'na aldıranlar vardı. Sipahi Ocağı'na böylelikle girenlere sonradan katılan oğul anlamında "veledeş" denilmişti.[383]

17. yüzyılda sayıları artan sipahiler sınır eyaletlere kadar "mültezimlik"[384] ve diğer mali görevlerle gittikleri yerlerde yerleşmişlerdi. Batıda Budin'e, doğuda Gürcistan'a ve İran sınırına kadar köy ve kasabaları ele geçirmişlerdi. Bulundukları bölgelerde idari ve mali güç kazanmışlardı. Bundan dolayı o bölgelerdeki sancak beyleri ve kadılar otoritelerini kullanamaz ve vergi memurları da vergileri tahsil edemez olmuşlardı.[385] Bu duruma yol açan başlıca neden bununla ilgili kuralların bozulmasıdır. 16. yüzyılda mültezimlik sipahilere üç yıl için ve kefil göstermeleri şartıyla verilirdi.[386]

1625 yılında mültezimlik sipahiye 6 ayda bir verildiğinden mukataaların yıllık gelirleri bilinemez olmuştu. 16. yüzyılda kanuna göre kapıkulu mültezimleri göreve başlamadan ön-

---

382 *A.g.e.*, s. 188 ve 190-192.

383 *Koçi Bey Risalesi*, s. 28-29.

384 Kanunî Süleyman devrinde "mülazımlık" kapıkulu sipahilerinden sadece üç yüz kişiye verilmişti. Padişah seferdeyken bunlar padişahın dairesinin muhafızlığını yaparlardı. Padişah seferden dönünce mükâfat olarak bunlara mukataaların bir yıllık idaresi, vergilerin, cizyelerin tahsili ve mültezimlik görevlerini verirdi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 157-158).

385 *Koçi Bey Risalesi*, s. 29.

386 Kanuna göre mukataa hesapları devlet müfettişleri veya defterdarlar tarafından kontrol edildikten sonra mültezim devlet hazinesine borçlu çıkarsa mültezimin malları satılır, para devlet hazinesine alınırdı. Bu da yeterli değilse borcu kefil öderdi (Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 70).

ce bir yıl devlet merkezinde maliyede görülen hizmetin ardından bilgi ve tecrübe kazandıktan sonra mukataa görevine atanırken, 17. yüzyılın ilk yarısında sipahiye seferden döndüğünde bu görevler verilir olmuştu. Kapıkulu sipahilerine kurallara aykırı olarak mültezimlik görevinin dağıtılmasının nedeni sipahilerin 1620'lerde bu görevleri ısrarla isteyerek ayaklanmalarıydı. IV. Murat devrinde Koçi Bey'in önerisiyle sipahilerin mali görevlerine son verildi (8 Haziran 1632). Mülazımlık görevi sınırlandırıldı.[387]

Mültezimlik görevini yürütürlerken sipahiler ulufelerini de alırlardı. Ulüfelerini, genellikle iltizam almak için borçlandıkları için bu borçlarını kapamak amacıyla harcarlardı. Bununla beraber görevli oldukları mukataaların kârını alırlar ve gelirleri böylelikle artardı.[388] Mültezimlik görevinden dolayı sipahiler sefere gitmekten muaf sayılmışlardı. 1630'larda Koçi Bey risalesindeki kayda göre eyaletlerdeki bu sipahilerin yarısından çoğu sefere gitmezdi. Bunların bazen onda birinin dahi sefere katılmadığı yazılıdır. 1548 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde sefere gitmeyen sipahilerin kayıt defterindeki listeleri vardır.[389] Bu arşiv belgesinde şehirlerdeki sipahilerin 16. yüzyıl ortalarında sadece bir kısmının görevinden dolayı sefere gitmediği veya sefere girmekten muaf tutulduğu ve bunun 16. yüzyıl ortalarından beri geçerli olduğu anlaşılıyor. Ancak 16. yüzyıl sonlarından başlayarak bu gibi imtiyazların uygunsuz ve yaygın olarak kullanıldığı görülür.

17. yüzyıl ortalarında sipahilerin disiplinleri bozulmuş ve bulundukları bölgelerde sosyal ve mali sorunlar ortaya çıkmıştır. Sipahi isyanları 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar etkin olmuştur. 1588'de değeri düşük akçeden maaşlarının ödenmesi üzerine isyan etmişlerdi. 1595'te maaşlarının ek-

---

387 *A.g.e.*, s. 50 ve 52.

388 İltizam bir gelir kaynağının bir bedel karşılığı deruhte edilmesidir. Muhasebe kayıtlarına mukataa geliri ve gideri (mukataa memurları olan kâtip, emin ve nazırın ücretleri) yazılır, mültezimin kârı yazılmazdı. Böylece mültezimin ne kadar kâr ettiği devlet tarafından kontrol edilemezdi (Baki Çakır, s. 50, 69-70). Mültezimlik silahdar ve sipahioğlanlara verilmişti.

389 *Koçi Bey Risalesi*, s. 29; Başvekâlet Arşivleri, No. 119, T. 955.

sik verildiğini iddia ederek ayaklanmışlar ve bunun gibi nedenlerle 1687 yılına kadar sipahi isyanları devleti tehdit etmiştir.

Ayrıca 17. yüzyılda Anadolu'da çıkan Celâli isyanları lideri Karayazıcı, kapıkulu sipahilerinden biriydi ve ona bağlı olan adamları da Sipahi Ocağı'ndandı.[390]

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, kapıkulu sipahilerinin disiplin ve şaşaalarının bozulması nedenlerini ve bu konuda görüşlerini şu şekilde açıklar:

> "Bu hafif süvariler eskiden dünyanın en asil süvarileriydiler ve onların bu hali ile iftihar edilirdi. Zengin ve heybetliydiler, sayısız ve muhteşem bir maiyetin azametli debdebesi olmaksızın hiçbir zaman savaş alanına gelmezlerdi. Ordunun geri kalan kısmından parlak bir şekilde üstündüler. Çünkü, onlar imparatorluğun en büyük devlet adamlarını yakınen bildiklerinden veya onlardan menfaatleri olduğundan büyük kazançları vardı.
>
> Fakat, güçlerinin artmasıyla sadakatlarını 'zehirleyerek' (bozarak) daha çok güç kazanma hırsı ile şereflerini feda ettiler. Hainlik ve ihanet ile başarısız oluncaya kadar yağma ve isyanlarına devam ettiler. Kurumlarını (kapıkulu Sipahi Ocağı) bütünüyle bir harabeye çevirdiler. Rakipsiz muhteşemliklerinin zirvesinden gittikçe aşağı düzeye düştüler."[391]

OSMANLI MERKEZ ORDUSUNUN DİĞER ASKERÎ BİRLİKLERİ

Cebeci, topçu, top arabacı, lağımcı

Son yapılan bazı araştırmalarda bu askerî birlikler "yardımcı kuvvetler" olarak gösterilmiştir.[392] Bu doğru değildir. Çünkü, cebeci, topçu, top arabacı ve lağımcı birlikleri Osmanlı merkez

390 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 48.

391 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 23.

392 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar. Kamanice Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 121.

ordusunun barışta ve savaşta silah, cephane ve mühimmatından sorumlu olan ve askerî teknoloji ve teknikleri uygulayan birliklerdi. Bu bakımdan bunlar, sayıca Osmanlı merkez ordusunun yeniçerileri ve kapıkulu sipahileri kadar çok olmamakla beraber ordunun temel gücünü oluşturan birliklerdir.

1656'da Fransız görgü tanığı Thévénot, "Cebeciler ve topçular piyadelerin en önemlileridir," der.[393]

Cebeciler

Cebeci Ocağı subay ve askerleri "cebeciler" diye bilinirdi ve yeniçerilerin zırhları, silahları, savaştaki siper aletleri ve cephaneden sorumluydular.

Silahlarla birlikte barut, kurşun, kazma, kürek, "cebe" denilen zırh, "tolga" denilen miğferlerin korunması, bakımı ve dağıtımı cebecilerin göreviydi.

Silahların, savaş aletleri ve eşyalarının, barut ve kurşun gibi levazımatın savaş alanına götürülmesi ve önceden savaşta yeniçerilere yetecek kadar silah, zırh ve savaş aleti tespiti ve bunların eksiksiz şekilde dağıtımının yapılması görevi cebecilere aitti. Ayrıca donanmaya silah ve cephane sevk etmek, kalelerdeki muhafızlara silah ve cephane götürmek cebecilerin göreviydi.

Cebeciler kapıkulu askerinin piyadelerinden oluşurdu (yaya). Piyade olarak eğitilmişlerdi. Onlar gibi el tabancaları kullanırlardı.

Cebeci Ocağı'na alınanlar devşirme acemi oğlanlardı. Sonraki tarihlerde evlenmelerine izin verilmişti. Oğulları Cebeci Ocağı'na alınırdı. Cebeci Ocağı'na alınan acemi oğlanlar ve cebecilerin oğulları (kul oğulları) ocağa "şâgird" rütbesi ile kaydedilirdi. Devşirme sisteminin bozulmasından sonra Cebeci Ocağı'na dışarıdan alınanlar da olmuştur. Müslüman olmuş Hıristiyan yetişkinler ve "serdengeçti"lerden de alınanlar vardı. Ayrıca eyaletlerde yerel ahaliden Müslüman olarak Cebeci Ocağı'na katılan

---

393 M. de Thévénot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 134; Savaşta cebecilerin yeri ordunun merkez cephesinin gerisindeydi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 15).

Hıristiyanlar da alınırdı. Bunlara "yerli kulu" denirdi. Cebeciler Koçi Bey risalesindeki kayda göre "şeb külâh" denilen iki ucu omuzlara sarkan yeşil çuhadan bir başlık giyerlerdi.[394]

Cebeci Ocağı'nın kurulduğu tarih kesin olarak bilinmemekle beraber 15. yüzyılın ilk yarısında muhtemelen II. Murad devrinde teşkilatlandırıldığı kabul edilir.

Cebeci kışlası ve cebehane (cephane)

Cebecilerin kışlası İstanbul'da Ayasofya'nın karşısındaki bölgedeydi. Burada ayrıca bir silah deposu ve tamirhanesi de vardı. Cebehane denilen silah deposunda savaşta askerin kullandığı silahlar, zırhlar (cebe), miğferler (tolga) ve kılıfları ile savaş aletleri bakım ve onarım yapılarak muhafaza edilirdi. Siperler için gerekli kazma-kürek ve diğer levazımat burada yapılır ve depo edilirdi. Siperlerde kullanılan istihkâm aletleri malzemesi Samako'da yapılır ve cebehaneye gönderilirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı 1573 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere tüfek kundağı ve top kundağı Akyazı kazasındaki ıhlamur ve kara ağaçtan yapılırdı. Bu ağaçların bakım ve kesim işiyle Akyazı kasabasına bağlı Bey köyü sakinleri görevlendirilmişti. Bunlar "mirî tüfek kundakçıları" diye bilinirlerdi. İstanbul'daki cebehaneden sonra en önemli cebehaneler 16. yüzyılda Budin ve Belgrad'da bulunurdu.[395]

Tüfek ve barut imali devletin kontrolündeydi. Cebecibaşının emri olmadan hiçbir kimseye barut ve tüfek verilemezdi. Rumeli'de ve Anadolu eyaletlerinde özel imalathanelerde tüfek ve barut imali, alımı ve satımı yasaktı. Arşiv belgelerindeki yazılı hükümlerde bunun gereği bildirilmiş, ve yasak uygulanmadığında tüfek ve barutun "Celâli eşkıyası"nın elinde toplanacağı ve memlekette asayiş ve güvenin bozulacağı gerekçe olarak gösterilmiştir.[396]

---

394 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80; (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 6 ve 15).

395 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 12, 14, 22-23.

396 *A.g.e.*, s. 28-29.

Ancak devlete ait baruthanelerde barut imal edilebilirdi. Barut alımı ve satımı baruthanelere aitti. 1687 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Gelibolu "kârhanesi"nde (imalathane) siyah barut tâb edilmek üzere "geçmiş senelerde olduğu gibi" kaydı ile Gelibolu, Midilli, Karesi ve Biga livalarından satın alınacak güherçileye ait defterlerin Gelibolu baruthanesi nazırı Mehmed Ağa'ya verildiği hakkındadır.[397]

Tunç ve demir kumbaraların (bomba) ve barutların imali için Cebeci Ocağı'ndan barutçubaşı rütbesindeki subayların usta erleri ile birlikte İstanbul'un diğer bölgelerinde veya İstanbul dışında görevlendirildikleri olurdu. İstanbul'un Galata semtinde bir barutçubaşıya imalathane kurması emredilmişti. Aynı barutçubaşı Akkirman Kalesi için gerekli kumbara ve barut imal etmek üzere Anadolu'da Gölpazarı kazasına gönderilmişti.[398]

Cebecilerin sayıları, maaşları ve disiplinleri

Koçi Bey risalesindeki kayda göre 1574'te cebecilerin sayısı 625 neferdi.[399] 17. yüzyılda sayılarının arttığı bilinmekle beraber belgelerde ve kaynaklarda bu konuda farklı bilgiler vardır. 1631 yılında cebecilerin 7-8 bin kişi oldukları Koçi Bey risalesindeki diğer bir kayıtta yazılıdır. 17. yüzyılın ikinci yarısında cebecilerin 4.180 nefer oldukları *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde bildirilmiştir.

17. yüzyıl başlarında Fransız görgü tanığı Michel Baudier cebecilerin sayısının 6 bin kadar olduğunu yazar. 17. yüzyıl sonlarında Marsigli cebecilerin sayılarının 600 olduğunu ve ocağın 60 odaya ayrıldığını kaydeder.[400]

Sınırlardaki şehir ve kasabalarda, Akdeniz ve Ege'de stratejik önemi olan adalarda kalelerin cephanelerinden sorumlu cebe-

---

397 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8028, T. H. 1099 (1687).

398 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 24.

399 *Koçi Bey Risalesi*, s. 14; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 123.

400 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79; Michel Baudier, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, Londra, 1635, s. 149.

ciler buralarda üç yıl süre ile görev yaparlardı. Üç yıl süresini tamamlayanlar İstanbul'a geri getirilir ve onların yerine İstanbul'dan diğerleri gönderilirdi. Kalelerde görevli cebeciler kaledeki cebehanenin ve buradaki silah, zırh ve miğferlerin bakımı ve muhafazası ile bunların askere dağıtımından sorumluydular.

1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut, Buda'da kaldığı dönemde Osmanlı subaylarından öğrendiğine göre buradaki askerlerin sayısını gösteren bir liste verir. Buna göre 1665 yılında Buda'da 1.900 cebeci vardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1686 tarihli belgeden yazdığına göre 3.544 cebeci Girit, Limni, Midilli, Kandiya, Bozcaada, İstanköy, Sakız, Ağrıboz, Ardahan, Özi, Bender, İluk ve Varat kalelerinde görev yapmaktaydılar.

1700'de Fransız botanist Tournefort Erzurum'daki garnizonda cebeciler üzerine gözlemlerini yazar, fakat sayılarını vermez.[401] Cebeciler günde 8 akçe alırlardı. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde cebecilerin günlük maaşlarının toplam 2.767 akçe olduğu yazılıdır. Ayrıca sınırlarda ve kalelerde görevli cebecilere "lahm" ve "hınta" bahaları olarak devlet hazinesinden yılda toplam 62.130 akçe verilirdi. Cebecilerden yaşlı ve sakat olanların emekli maaşları bulundukları kasabaların ve şehirlerin gelirinden ödenirdi.

Padişahın tahta çıktığında yapılan cülus merasiminde her cebeci nefere 1.000 akçe cülus bahşişi verilirdi.[402]

Kalelerde görevli cebecilerin maaşları ve "zahire bahaları" civar bölgelerdeki gümrük emini veya hazine emini gelirlerinden gönderilirdi. 1680 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde Bozcaada kalesinde görevli cebecilerin "zahire bahası" için Yenişehir, Tırhala, Köstendil, Iştip, Pirlepe hazineleri malinden Ahmed Ağa'nın ocaklığından düşülerek havale edildiği yazılıdır.[403]

---

401 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 180; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 14; J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1717, 1982, s. 251.

402 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33, 38-39 ve 57; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 7.

403 Başvekâlet Arşivleri, No. 7562, T. H1091 (1680).

1680 tarihli diğer bir belgede ise Seddülbahır kalesi cebecilerinin Recec mevâcibi olarak İstanbul, Galata, Gelibolu ve Rodosçuk gümrük emini Hacı Hüseyin Ağa'nın 1090 (1679) Rodosçuk gümrüğü taksidinden havale edildiği yazılıdır.[404]

İstanbul'daki cebecilerin 1585 yılına kadar disiplinli oldukları bilinmekle beraber bu tarihte bazı belgelere göre cebecilerden bir kısmının şehirde bozgunculuk yaptığı, bazı kişileri öldürdükleri tespit edilmişti. Bunun üzerine ocaktaki kethüdalar ve çavuşların görevlerine son verilmiş ve cebecibaşına ocakta disiplin ve düzenin en iyi şekilde yerine getirilmesi yazılı bir hükümle emredilmişti.[405]

Cebeci Ocağı subayları

Ocağın en yüksek rütbeli subayı cebecibaşı idi. Rütbe sırasına göre diğer subaylar kethüda, kâtip, çavuş, çorbacılar ve odabaşılardı.[406]

Ocakta dört kethüda vardı. Bunların en kıdemlisi cebecibaşı olarak atanırdı. Cebecibaşının gündeliği 70 akçe idi.

Cebecibaşı olarak baş çavuşun da atandığı olurdu. Ayrıca ocak dışından cebecibaşılığa getirilenler de vardı.[407]

Topkapı Sarayı'nda divan günlerinde cebecibaşı ve neferleri Orta Kapı dışındaki çınar ağacı altında selâm dururdu. Cebecibaşı İstanbul'da Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı semtlerinin asayiş ve güvenliğinden sorumluydu.[408]

Cebecibaşının görevleri arasında yıllık hac alayı ile ilgili işler de vardı. 1677 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi "sürre-i hümayun" mühimmatı için sof bahasının ser-cebeciyan Hüseyin Ağa'ya verilmesi hakkındadır.[409]

---

404 Bu belgede cebecilerle birlikte Seddülbahır kal'ası cami hademeleri ve topçularının da maaşları (Recec maaşı) yazılıdır (Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7564 T.H. 1091 (1680).

405 İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 26-27.

406 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80.

407 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 9.

408 *A.g.e.*, s. 105; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire*, s. 123.

409 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8139 T.H. 1088. (1677)

Cebeci Ocağı subayları kalelerdeki silah ve cephaneleri belli zamanlarda yoklamak veya teftiş etmekle görevliydiler. Bu teftiş veya yoklamalar kalenin bulunduğu bölgenin kadısı ile birlikte yapılır, silah ve cephane durumu tespit edilirdi.[410]

Topçular

17. yüzyılda Marsigli topçular için "Kapıkulu piyadelerinin 3. kısmıdır," der.[411]

Osmanlı ordusunda topların ilk kullanıldığı tarih kesin olarak bilinmez. Bununla beraber bazı kaynaklarda I. Murad devrindeki 1389 Kosova savaşında top kullanıldığına dair kayıtlar vardır. Topçu Ocağı'nın kuruluş tarihi de belli olmamakla beraber 15. yüzyıl başlarında kurulduğu kabul edilir.

Topçu Ocağı kurulduktan sonra buraya Yeniçeri Ocağı gibi devşirme acemi oğlanlar kaydedilirdi. Devşirme oğlanlar Anadolu'da Türklerin hizmetine gönderilirlerdi.

Hizmetlerini tamamlayanlardan Acemi Ocağı'na yazdırılacak olanlar arasında bir kısmı Topçu Ocağı'na alınırdı. Usule göre topçubaşı tarafından divana başvurularak ne kadar acemiye ihtiyaç olduğu bildirilirdi. Buna göre divandan yeniçeri ağasına alınacak olan acemilerin yetenekleri ve sayısını gösteren bir liste ile birlikte bir buyrultu yazılırdı.

Topçu Ocağı'na alınan acemi oğlanlar "şagird" olarak Topçu Ocağı'nın top imali ve top atışı kısmına kaydedilirdi.[412]

Topçuların yeniçeriler ve sipahiler gibi daha sonraki tarihlerde evlenmelerine izin verildikten sonra topçu oğullarının da ocağa alınması kanunlaşmıştı. Bunlara da diğerleri gibi "kul oğlu" denirdi. Vefat eden topçunun yerine yetişkin oğlu atanırdı. Oğlu olmayanların yeri ise bu göreve uygun olana verilirdi.[413]

---

410 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 27.

411 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79.

412 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 37.

413 *A.g.e.*, s. 38.

Topçuların sayıları ve kışlaları

Topçular belli bir sayıda değildiler. Savaşta ve barışta duruma göre ne kadar topçuya gerek varsa buna uygun olarak sayıları değişirdi.[414]

Bu nedenle kaynaklarda ve belgelerde topçuların sayısı farklı gösterilmiştir. Koçi Bey risalesinde topçuların 1574 yılında 1.099 kişi olduğu ve 1631 yılında ise 2.000 veya 3.000 nefer oldukları yazılıdır. IV. Mehmed devrine ait olduğu bilinen *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde topçuların sayısı 2.026 nefer olarak gösterilmiştir.

17. yüzyılın ilk yarısında Fransız görgü tanığı Michel Baudier, 8.000 topçu olduğunu yazar.[415]

Topçu Ocağı 72 ortaya ayrılmıştı. Birinci bölük ağa bölüğü idi ve kendi içinde beş kısma ayrılmıştı. Bunlara ağa bölükleri denirdi ve diğerlerinden sayıca daha kalabalıktı.

17. yüzyıl sonlarında birinci ağa bölüğü 439 neferdi, bunlardan 18 kişi emekli topçulardı.

İkinci ağa bölüğünde 14, üçüncü bölükte 27 ve dördüncü bölükte 9, beşinci bölükte 33 nefer kayıtlıydı. Topçu Ocağı'nda bölüklerin neferlerinden başka "müteferrika" denilen hizmet erleri de görev yapmaktaydı. Ocağın kışlalarında her bölükte görevli topçu erleri, cebehaneci, aşçı, vekilharç, saka ve "kullukçu" denilen erler bölüklerin günlük işlerinden sorumluydular.[416]

Topçuların kışlaları İstanbul'da Tophane'deydi. Topların döküldüğü top dökümhanesi de buradaydı. Top dökümcüleri olan topçular ve onların yardımcıları dökümhanede çalışırlardı.

Topçuların Tophane'deki kışlalarının Kanunî Sultan Süleyman devrinde inşa ettirildiği bilinir.

---

414 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79.

415 *Koçi Bey Risalesi*, s. 14 ve 80; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33; Michel Baudier, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, s. 148.

416 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 53-54 ve 61, 65; Marsigli, Topçu Ocağı'nın odalara (bölük) ayrıldığını yazarsa da bölük sayılarını vermez. (Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79.

Kışlanın iki kapısından biri denize bakardı, büyük ve süslü olan bu kapının iki yanında aslan heykelleri yer alırdı.[417] Topçular için Tophane'de 1571 yılında bir talimhane binası inşa ettirilmişti. Top atışı talimleri ustaların gözetimi ve denetimi altında haftada iki gün burada yapılırdı.[418]

Kapıkulu topçuları sınırlarda ve kıyılardaki kalelerde görev yaparlardı. Kaledekiler belli zamanlarda imtihandan geçirilirdi. İstanbul'dan gönderilen bir topçu subayının başkanlığında bir imtihan heyeti önünde imtihanlar top atışı ve top dökümü alanında yapılırdı. Bu iki imtihandan birini vermiş olan "şagird" dökümcü veya topçu olarak atanırdı.[419]

Sınırlarda ve stratejik yerlerde topçuların görev yaptığı kaleler ve bulundukları bölgeler Zigetvar, Kamaniçe, Temeşvar, Özi ve Azak, İstanköy, Hanya, Kandiya, Limni, Sakız, Gelibolu, Erzurum, Bağdat ve Buda ve diğerleriydi. 1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut, Buda'da 500 topçu olduğunu yazar.[420]

Topçular bulundukları kalenin dizdarının (kale kumandanı) yönetimindeydiler. Kaledeki görevleri uzatılabilir veya yenilenebilirdi. 1575 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Bosna sancağında Krapo Kalesi topçularından Hasan'a tecdiden verilen "berat" hakkındadır.[421]

Topçu Ocağı subayları ve maaşları

Topçu Ocağı'nın kumandanı topçubaşı idi. Osmanlı belgeleri ve kaynaklarında "sertopi" adı ile de yazılıdır. Koçi Bey risalesine göre topçubaşıdan sonra rütbe sırasıyla ocağın diğer önemli subayları "kethüda", "çavuş" ve "çorbacı"lardı.[422] Bunlardan başka ocağın yüksek rütbeli subayları "dökümcü başı" ve "kâtip" idi.

417 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 39-40.

418 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 52.

419 *A.g.e.*, s. 53.

420 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 180.

421 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emiri Tasnifi, No. 195, T.H. 983 (1575)

422 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80.

Eseri iyi bir kaynak olan Sensovino, topçubaşının günde 60 aspres maaşı olduğunu yazar.[423] Marsigli, topçubaşının İstanbul'da, donanmada, kalelerde ve savaşlarda görevli bütün topçuların kumandanı olduğunu kaydeder.[424]

1669'da Fransız görgü tanığı Guillatière, topçubaşının görevinin önemini açıklar: "Topçubaşılık imparatorluk içinde en önemli görevlerden biridir... Ordugâhta topçubaşının sarayına (otağ) gittik."[425]

16. yüzyıl başlarında topçubaşının görevinin ve topçuların 1669'da Guillatière'in gözlemleri ile aynı değerde olduğunu 1502'de İstanbul' da bulunan Cantacasin'in sözleri doğrular: "Topçubaşı bütün topçuların generalidir."[426]

Topçubaşılar padişah sefere gittiği zaman ordu ile sefere giderlerdi. 1574 yılından sonra ordunun başkumandanı (genellikle sadrazam) ile sefere çıkmaları kanunlaşmıştı.

17. yüzyıl sonlarında İtalyan görgü tanığı Marsigli'nin yazdığına göre topçubaşı daima sadrazamın emrindeydi. Topçubaşı nerede olursa olsun sadrazamın emri doğrultusunda görevlerini yerine getirirdi.

Topçubaşı aynı zamanda topların döküldüğü Tophane ile Beyoğlu'nun asayiş ve güvenliğinden de sorumluydu.[427]

Kethüda, topçubaşıdan sonra en yüksek rütbeli subaydı. Maaşı günde 25 akçe idi.

Marsigli'nin yazdığına göre top dökümü ile ilgili malzemeyi ve mühimmatı sağlamakla ve bunların bakımıyla görevliydi. Tophane'de deniz kenarındaki top dökümhanesinde top dökülürken bakır eritildiği zamanlarda sadrazam ve bazı devlet adamları buraya gelir, dökümde hazır bulunurlardı. İyi hizmet veren ustalara "hil'at" giydirilirdi. 1663 tarihli yayımlanmamış

---

423 Francesco Sensovino, *Historia Universale Dell Origine et Imperio de Turchi*, Venedik, 1600, s. 11. Yazar topçulara padişahin topçuları der ("De bombardieri del Gran Turco").

424 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79.

425 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 403.

426 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte*, s. 125.

427 Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 59.

bir arşiv belgesi "Dergâh-ı âli" topçularından Ali Çavuş'a verilen gümüş hil'at hakkındadır.[428]

Tophanenin levazım ve mühimmatla ilgili toplam giderleri devlet hazinesinden karşılanırdı. Yılda 121.280.176 akçe "Hazine-i Âmire"den ödenirdi. Toplar, İstanbul'dan başka Budin, Belgrad, İşkodra, Pravişte top dökümhanelerinde dökülürdü. Bunun için top döküm ustaları Tophane'den buralara gönderilirdi. Bu ustaların nezaretinde eyaletlerdeki dökümhanelerde toplar imal edilirdi. Top dökümünde gerekli olan bakır külçeleri, Kâğıthane çamuru, sel toprağı gibi malzeme de ustalarla birlikte gönderilirdi.[429]

Kâtip, ocağın sekreteri idi. Topçuların sayılarını, ödeneklerini ve maaşlarını kaydederdi.

Her üç ayda ödenen toplam Topçu Ocağı maaşı kâtibe verilirdi. Topçuların bir yıllık maaşları 15.246 akçe idi. Kâtibin günde 25 akçe maaşı vardı.

Topçu Ocağı neferleri günde 8 akçe alırdı. Hükümdar tahta çıktığında her topçu neferine 1.000 akçe cülus bahşişi verilirdi.[430]

Topçu Ocağı subayları izin almak istedikleri zaman topçubaşına başvururlar, topçubaşı yazı ile durumu divana arz ederdi. 1676 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi topçular çorbacılarından Abdullah ve Hasan ile dökücüler kethüdası Mehmed'in hacca gitmelerine izin verilmesi hakkında Sertopî (topçubaşı) Ali'nin arzı hakkındadır.[431]

Kalelerde görevli topçuların maaşları eyaletlerin gelirlerinden havale edilerek, yerinde ödenirdi. 1667 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde İskenderiye sancağında BAR kal'asında yeni topçular mevâcibi (maaşı) hakkındadır. 1684 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde İstanköy kal'asındaki

---

428 *A.g.e.*, s. 41; Başvekâlet Arşivleri, No. 8190, T.H. 1074 (1663).

429 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 38; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 55.

430 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 60; Le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 79; *Koçi Bey Risalesi*, s. 80; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 57.

431 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7911 T. H. 1087 (1676)

bazı topçuların maaşlarının Raka eyaletinden mahsup edildiği yazılıdır.[432]

Topçu Ocağı ustaları görevleri bakımından ocağın subayları kadar savaşta ve barışta hizmet vermekteydiler. Koçi Bey risalesinde ustalara savaşta gerek olduğu için ocak ustalarının sefere gittikleri yazılıdır.[433]

Ocak ustalarından dökümcü başının emrinde "haddad" (demirciler), dökümcüler, neccarlar, yamacı, burgucu, tamirci gibi ustalar vardı. Top dökücüler Topçu Ocağı'na "şagird" olarak kaydedilen acemilerdendi. Bunlar ocakta yetişirler, usta ve dökümcü başı rütbesine kadar yükselebilirlerdi. Ayrıca birinci ağa bölüğünün ve bazı bölüklerin cebehaneleri de olduğundan bunların cebehane başına usta denirdi ve emrinde yamakları bulunurdu. Marangoz ve nalbantlar da ocağın ustaları arasındaydı.

Topçu Ocağı'nda görevli ustaların ve erlerin maaşları 5 akçe ile 21 akçe arasında görevlerine göre değişiyordu.[434] Topçu Ocağı'nın diğer görevlileri de oldukça kalabalık bir kadro oluşturmaktaydılar. Bunlar "kapu çuhadarı", cerrahlar (beş cerrah görev yapmaktaydı), "ocak imamı", "tuğcu", "alemdar" ve "mehterler" idi. Mehterler, mehterbaşı, zurnacıbaşı ve üç zurnacı, tabılzen başı, altı davulcu, beş nakkareci, üç zilzen ve bir borucudan oluşurdu. Ayrıca ocağın sivil memurları da vardı. Tophane Emini bunların en önemlisiydi. Tophane'ye alınan ve harcanan malzeme ve mühimmatın defterini tutardı, yıllık hesabını çıkarırdı.[435]

Top arabacıları

Top arabalarının ilk defa Fatih'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı 1473'te yaptığı Otlukbeli Savaşı'nda kullanıldığı bilinir. 1473 yılına kadar toplar develere, katır ve beygirlere taşıtılırdı.

---

432 Başvekâlet Arşivler, Ali Emiri Tasnifi, No. 8388, T. H. 1096 (1667)

433 *Koçi Bey Risalesi*, s. 80.

434 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 40-41, 62 ve 64.

435 *A.g.e.*, s. 59 ve 64-65.

Koçi Bey risalesinde top arabacılarının sayısı 1574'te toplam 400, 1631'de 591 olarak gösterilmiştir. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde 17. yüzyılın ikinci yarısında 282 nefer oldukları yazılıdır. Topçuların bir yıllık maaşları toplam 51.724 akçe idi.[436]

Top arabacıları da devşirme acemi oğlanlarındandı. Topçu Ocâğı'na alınacak olan acemi oğlanlar arasından seçilirdi. Sonraki tarihlerde kapıkulu askerinin evlenmesine izin verildikten sonra top arabacılarının oğulları da ocağa alındı. Top arabacıları ocağına daha geç tarihlerde dışarıdan alınanlar da olmuştu. Bunlara "kul kardeşi" denirdi.

Top arabacıları İstanbul'daki kışlalarında ve stratejik önemi olan kalelerde görevliydiler. Bulundukları kalelerde kışlaları ve ahırları vardı. 17. yüzyılda top arabacılarının kışlası ve araba imalathanesi Tophane'de idi. Bazı belgelerde kışlanın Kanunî Sultan Süleyman devrinde Şehremini'nde inşa ettirilmiş olduğuna dair kayıtlar da vardır.[437]

1686 yılında Top Arabacıları Ocağı'nın 63 bölük olduğu bilinir. Bu bölüklerin bir kısmı "haddad", neccar, dülger ve nalbant bölükleriydi: Ocağın imamı, müezzini ve hademeleri vardı. Her bölüğün subayları "odabaşı", "alemdar" ve "alemdar yamağı" idi. Ocağın yüksek rütbeli subayları "arabacıbaşı", kethüda, kâtip, çavuş ve çuhadardı. Arabacıbaşının gündelik maaşı 50 akçe idi. Kethüda ve kâtip 25'er akçe maaş alırlardı. Neferler ve diğer hizmetlilerin gündelik maaşları 6 akçeden 8 akçeye kadar değişirdi.[438] Top arabacıları top arabalarının yapılması ve naklinden sorumluydu. Arabaların yaptırılması ve tamiri için gerekli ahşap malzeme kavak, tomruk, gürgen ağaçlarının kerestesinden sağlanırdı. Ahşap malzemeler önce mimar başına teslim edilirdi. Top arabalarında kullanılan beygirlerin son yapılan bazı yayınlarda top arabacıları tarafından sağlandığı bildirilmekle beraber Osmanlı arşivlerindeki kayıtlarda devlet tarafından satın alındığı yazılıdır. 1663 yılına ait yayımlanmamış arşiv belgeleri Belgrad'da "ordu-i hümayun" (imparatorluk or-

436 *Koçi Bey Risalesi*, s. 28; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 33.

437 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 97-99.

438 *A.g.e.*, s. 102 ve 104.

dusu-merkez ordu) top "bargirleri" bedelinin tesviyesi, Nemçe kazasından satın alınan top bargirleri bedeli ve Temeşvar kazasından satın alınan "bargir" bedeli hakkındadır.[439]

Lağımcılar

Lağımcılar savaşta kale kuşatmasında kaleye kadar lağım döşemek ve kaleye varılan yerde barutları ateşlemekle görevliydiler. Lağımcıların bir kısmı cebecibaşına bağlıydı ve onun emrinde maaşlı askerdiler. Diğer bir kısmı ise maaş yerine tımar veya zeamet verilenlerdi. Tımarlı veya zeametli olanlar bölgedeki sancak beyleri ve kadılara yazılan emirlere göre istendiğinde savaşa katılırlardı. Tımarlı ve zeametli olan lağımcıların başındaki yüksek rütbeli subaya lağımcıbaşı denirdi. "Kethüda" ve "çavuş" ocağın diğer yüksek rütbeli subaylarıydılar. Bu ocakta "alemdar" küçük rütbeli bir subaydı.[440]

Seferde gerektiğinde veya görevli lağımcıların sayısı yetersiz olduğunda dışarıdan lağımcı alınırdı. Bunlara belli bir ücret ödenirdi. Ayrıca "gönüllü" lağımcılar da sefere katılabilirlerdi. Ücretli lağımcıların maaşları bulundukları bölgelerin haslarından, mukataa ve nüzül bedelinden verilirdi. Bazı belgelerdeki kayıtlara göre şehirlerin mali bütçelerinden de ödenirdi. 1680 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi "Bosna hazinesinden lağımcıyana sefer-i hümayun için verilen meblağ" hakkındadır. 1678 tarihli arşiv belgesinde Kameniçe kal'ası lağımcıyan nafaka bedelinin tesviyesi bildirilmiştir.[441]

1672'de Kameniçe seferine katılan ücretli lağımcıların toplam sayısı 580'di. İstanbul, Kayseri, Erzurum, Üsküp ve Samakov'dan getirilmişlerdi. Genellikle diğer seferlerde Rum, Ermeni ve Hıristiyan Bosnalılardan alındıkları bilinir.[442]

---

439 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8162, T. 1074; No. 8163, T. 1074; No. 8161, t. 1074 (1663), Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 122.

440 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 131.

441 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8703, T.H. 1091; No. 8758, T.H. 1089.

442 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 125; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt II, s. 132.

Humbaracı Osmanlı kaynaklarında "Kumbaracı" adıyla da yazılıdır ve bombacı anlamındadır. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde "kumbaracıyan"ın tersane halkından bir bölük olduğu ve önceleri 500 veya 600 neferken 17. yüzyılın ikinci yarısında 46 kişi oldukları kaydı vardır. Halbuki bazı belgelerden anlaşıldığına göre "el kumbarası" denilen el bombasının dökümü genelde Topçu Ocağı'nda yapılmaktaydı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayımladığı bir belgede 1577 yılında Topçu Ocağı bölükbaşılarından Mustafa'nın yeniçeri meydanındaki imalathanesinde on bir "şagird" (nefer) ile beraber yılda bir buçuk kantar fitil otu (barut) ve dört yüz humbara imal ettiği yazılıdır.[443]

Humbara ve el humbaraları için bir dökmeci bölüğü ancak 1667 yılında kurulmuştur. Bu tarihte el humbarası dökmekte olan Topçu Ocağı'ndan dökmeci Ahmed'e "dökmeci başılık" ile 40 akçe gündelikli maaş verilmiş ve bu işte usta olan erleri de yeni kurulan "dökmeci bölüğüne" kaydedilmişti. Humbaralar yalnız Tophane'de değil eyaletlerdeki madenlerde de dökülürdü. Özellikle sınır bölgelerdeki madenlerde ve şehirlerdeki tophanelerde humbara dökülürdü. Budin'de ve Pravişte'de herçeşit top ve humbaraların büyük ölçüde imal edildiği ve depolandığı bilinir.

Humbaracılar 16. yüzyılda devşirme acemi oğlanlardı. 17. yüzyılda bunların arasına Ermenilerin de alındığı bazı belgelerde yazılıdır. Humbaracılardan devlet merkezinde görevli olanlar maaşlıydı. Eyaletlerdeki kalelerde görevli olanlara maaş karşılığı tımar veya zeamet verilirdi. Tımarlı humbaracılar devlet merkezindeki "humbaracıbaşı"nın emrindeydiler ve humbaracı sınıfının çoğunluğunu oluştururlardı. 17. yüzyıl sonlarında maaşlı humbaracıların sayısı azalmıştır. 1686'da 21 maaşlı humbaracı kalmıştı.[444]

---

443 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 53; İ.H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 118.
444 *A.g.e.*, s. 56, 45 ve 117-118.

İKİNCİ BÖLÜM

EYALET ORDUSU

TIMARLI SİPAHİ

Giriş

Tımar ve tımarlı sipahi

Tımarlı Sipahi Osmanlı eyalet ordusunun en büyük askerî kuvvetini oluşturmakla beraber sipahinin yönettiği tımar sosyal ve ekonomik yapısı bakımından devlet hazinesinin gelir kaynağı olan tarım ekonomisi için en önemli kuruluştu.

1656'da Fransız seyyah Thévenot, tımarlı sipahi için "Tımarı olan atlıdır. Tımar bir kumandanlık gibidir. Sipahinin fethedilen toprakların tarım geliri üzerinden belli maaşları ve gelirleri vardır," der.[1]

1634'te İngiliz görgü tanığı Henry Blunt, sipahilerin durumunun Avrupa'da toprak sahibi şövalyelerinkine az benzediğini, şövalyelerin topraklarının kendi mülkleri olmasına karşın Osmanlı tımarlı sipahisinin bu anlamda toprak sahibi olmadığını yazar.[2]

1 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage Fait au Levant*, Paris, 1665, s. 134.

2 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, Londra, 1638, s. 65.

Bu devirde Avrupa'da ortaçağdan beri esas olan feodal toprak sistemi geçerli olduğundan ortaçağda Avrupalı hükümdarlar tarafından asillere verilmiş olan topraklar 16. ve 17. yüzyıllarda da asillerin mülkü idi.

Osmanlı toprak sistemi merkeziyetçi devletin esaslarına göre oluşmuştur. Bu bakımdan 1453'ten sonra yeniçağın getirdiği modern merkeziyetçi devlet tipinin ilkini Osmanlı devlet şekli esasında görmek mümkündür denilebilir.

Osmanlı toprak sistemi fetihlerle kazanılan toprakların büyük bir kısmının devletin mülkü olması ve kumandanlara, yararlık gösteren askere görevle toprak verilmesi bakımından antik devirde Roma İmparatorluğu'ndaki toprak ve eyalet sistemine benzetilebilir.

Osmanlı eyalet sisteminde eyalet valisi ve kumandanı olan beylerbeyi ile Roma eyalet sisteminde eyalet kumandanı askerî genel valinin durumu arasında benzerlik vardır. Çünkü her iki makam sahibi de görevli olduğu eyalette merkezî imparatorluğun en yüksek idari ve askerî temsilcisi idi.

Bununla beraber Osmanlı tımar sistemi kendine özgüdür ve daha önceki merkezî imparatorluklarda ortaya konulmamış bir sistemdir. Ayrıca ortaçağ İslam devletlerindeki "ikta", "tımar" adı ile bilinen toprak bağışı esasına bağlı sistemlerden ve Avrupa'da toprak bağışı esasına dayanan feodal toprak sisteminden çok farklıdır.

Osmanlı toprak sisteminde tımarlar, merkezî devletin temsil edildiği eyaletlerde askerî ve idari bölgelerdir. Bunlar aynı zamanda devletin tarım ekonomisinin temelidir.

Sipahi tımarın sahibi değil, yöneticisidir. Görevi tımarın güvenlik ve asayişini ve tımar toprağının işletilmesini sağlamak, devletin koyduğu vergileri devlet adına toplamaktır.

Tımarın askerî ve idari bir kurum olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşu devrinde Orhan Bey zamanından beri var olduğu bilinir.

Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklu beyliklerindeki tımarlara "divanî tımar" denirdi. Anadolu'da beylikler döneminde Dulkadır, Menteşe ve Karaman beylikleri tımarları böyleydi.

Osmanlı Devleti, Anadolu birliği kurulduktan sonra bu tür tımarlarda eskiden beri alınan vergileri geçerli saymıştı. Bu vergiler geleneksel vergiler olarak alınırdı (Tekâlif-i Örfiyye). Ayrıca eskiden olduğu gibi bu tımarlarda veraset hakkı tanınmış, babadan oğula geçerek tımarın yönetimi bir aileye verilmişti.[3]

Ortaçağda ikta ve divanî tımar İslam devletlerinin feodal toprak yönetimine göre uygulamaya konulmuş kurumlardı.

Osmanlı tımar sisteminin antik Ortadoğu devletleri ve özellikle Pers İmparatorluğu eyalet yönetiminden kaynaklandığını ileri süren görüşler vardır.

Osmanlı tımar sisteminin antik Ortadoğu geleneğine dayandığı söylenemez. Çünkü dünyadaki ilk imparatorluk olan Akad İmparatorluğu'nda ve daha sonra Pers İmparatorluğu'nda eyaletler hükümdar ailesinden olanların yönetimindeydi.[4]

MÖ IV. yüzyılda yazılmış kaynaklara göre Pers İmparatorluğu'nda eyalet valileri olan satraplar görevli oldukları bölgelerde verasetle egemendiler. Bu devrin çağdaş tarihçilerinden Xenophon'un (Kisenofon) yazdığına göre bir satrap kardeşi tarafından toprağından sürülür ve sürgüne gönderilebilirdi.[5]

Pers İmparatorluğu'nda eyaletler satraplık denilen askerî genel valiliklere ayrılmış olmakla beraber feodal sisteme benzer. Satraplar yönettiği toprağın genişliğine göre birbirleri üzerinde atama ve kontrol yetkilerine sahiptiler. Bu bakımdan Osmanlı tımar sisteminin Pers İmparatorluğu'ndaki eyalet veya toprak sistemine dayandığı söylenemez.

Osmanlı tımar sistemi antik Roma "Emphyteusis" ve Bizans "Pronoia" eyalet sistemlerine benzetilemez. Çünkü Roma örneğinde olduğu gibi toprağı yöneten görevli toprağı terk edebilir veya toprağında kalma hakkına sahiptir. Toprağını varislerine ve ailesine doğrudan verebilir.

Köylünün durumu da antik Roma ve Bizans'ta farklıdır. Ro-

---

3 Nicoara Beldiceanu, *Le timar dans l'Etat ottoman*, Wiesbaden, 1980, s. 21 ve 29.

4 Gülgün Üçel Aybet, Uygarlık Tarihi ders notları, 1977-1980, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.

5 Xenophon, *A History of My Times*, Penguin Classics, Londra, 1966, 1979, s. 142 ve192.

ma devrinde "colonus" ve Bizans'ta "paroikoi" örneklerinde köylü baskı altında çalıştırılırdı. Köylünün durumu köle gibiydi.[6]

Osmanlı tımar sisteminde her eyalet sınırsal genişlik ve tarımsal gelirlerine göre has, zeamet ve tımar denilen askerî ve idari bölgelere ayrılmıştı.

Tımarlar ve zeametler tarımdan elde edilen gelirleriyle devlet hazinesine mali güç kaynağı olduğu gibi çıkardıkları atlı askerleriyle imparatorluk ordusunun en önemli askerî kuvvetlerinden birini oluşturuyordu. Tımar ve zeamet savaşta yararlık göstermiş askerî ve idari yeteneği olan kişilere verilirdi. Bunların çoğu doğuştan Türk olan sipahilerdi.

Haslar vezirlere, beylerbeylerine ve kumandanlara makamları ile geçerli ve süreli olarak verilirdi.

Mirî denilen devlete ait topraklarda toprak gelirinin 1/10'unu almak ve boş veya sahipsiz toprağı istekli diğer kişilere tapu ile vermek hakkı devlete aitti. Devlet bu hakkını has, zeamet ve tımar sahiplerine devlet adına ve görev olarak vermiştir. Mirî toprağın bir kısmı da devlet tarafından vakıf olarak hayır veya eğitim işleri için ayrılırdı.

Mirî toprakların tımar, zeamet ve has veya vakıf olarak ayrılması ve kullanılması doğrudan padişahın özel emri ile olabilirdi. Padişahın izni olmadan toprak dağılımı üzerinde değişiklik yapılamazdı, tımara bir çiftlik katılması ancak padişahın izni ile mümkündü.

İzin için padişah nişancıya emir verir, nişancı da "Defter-i Hakanî" kayıtlarına, verilen emir doğrultusunda yeni durumu yazar ve imzalardı. Bu tür fermanın tuğrasını kanuna göre Sadrazam çekerdi.[7]

Mirî topraklarda köylerin tarlaları 80 veya 100 köylüye tapu senetleriyle verilirdi. Tarlalardan alınan mahsulün 1/10'u olan ve öşür denilen vergi hakkı devlete ait olduğu için bu vergi tar-

---

6 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe, 1600-1800*, Cambridge University Press, New York, 1981, s. 49 ve 52.

7 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, İstanbul, 1327, s. 131; 1516 tarihli Bosna Kanunu, Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992, s. 34.

la tımarda ise sipahi, zeamette ise zaim ve hasta ise "mir-i liva" tarafından alınırdı.

Sipahi, toprağında belirlenmiş bir bölgeyi maaşı olarak kendisine ayırma hakkına sahipti. Bu anlamda tımar topraklarına "dirlik" de denirdi. Dirlik geçim anlamında olduğu için has, zeamet ve tımara "padişah dirliği" denirdi. Dirlik sahibi boşalan ve ekilmeyen toprağı "tapuy-u misil" ile isteklilerine verirdi.[8] Kendi üzerinde tutamazdı ve başka bir kazanın (kadılık, kasaba) yerli ahalisine satamazdı. Satarsa köylü sıkıntıya düşebilirdi. Boş toprağı kendine ayırırsa sipahi özel mülk veya çiftlik sahibi olurdu, bu toprak sistemi tüzüğüne uygun değildi.[9]

17. yüzyılda dirliklerin sınırı içinde özel mülk sahiplerine ait köyler ve çiftlikler de vardı. Çiftlik genellikle 100 dönüm genişliğinde veya bundan biraz daha fazlaydı.[10]

Mirî topraklarda aynı bölgedeki köyler askerî tımar ve vakıf tımar niteliğinde olabiliyordu. Stefka Parveva'nın incelediği 1669 tarihli belgede Edirne bölgesinde Mihaliç köyü nüfusu Hıristiyan'dı ve "kılıç tımar"dı. (askerî tımar, "eşkinci tımarı") Bu bölgede diğer köyler vakıflara aitti.[11]

Çiftlikler ve köylerden başka "mezraa" da mirî araziler içindeki tarım alanıydı. Köyün toprakları yeterli değilse bu köye dışarıdan dahil edilen tarlaya "mezraa" denirdi. 1669 tarih-

---

8 Kanuna göre sahibi olsa bile ekilmeyen toprak alınır bir başkasına verilirdi. Osmanlı fethinden önce Bosna'da kral Stefan Duşan (1350-1352) tarafından çıkarılmış bir kanundu. Osmanlılar fethettikleri ülkelerin eski kanunlarını korumuş ve uygulamışlardır. Budin Kanunnamesi'nde de eski kanundan kurallar vardır (Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 735). Stefan Duşan Kanunnamesi hakkında bir araştırma 1950 yılında yapılmıştır (Burr Malkolm, "The Code of Stefan Dusan", *Slavonic and Eastern European Review*, 28, 1949-1950). Bu konuda diğer çalışmalar da vardır (Halil İnalcık, *Stefan Duşandan Osmanlı İmparatorluğuna, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren, İstanbul, 1993); York Norman, "Enduring Myths: The Question of Landholdings in Ottoman Bosnia", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 258.

9 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 132.

10 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, s. 74-75.

11 Stefka Parveva, "The Structure of Rural Agrarian Space in the Balkans during the Second half of the Seventeenth Century: The Edirne Region in 1669", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 270-280.

li belgedeki kayda göre Edirne bölgesinde Sökün köyü ile birlikte yazılan mezraa Sökün köyü ve Mihaliç köyü için ayrılmıştı. Mihaliç köyünde nüfus artışı nedeniyle arazi yeterli olmayınca köylünün bir kısmı mezraanın bağlı olduğu Sökün köyüne kaydolmuşlardı.[12]

Mezraa terk edilmiş bir köye ait ise mezranın tarlaları çevredeki köylerden ve kasabalardan köylülere verilirdi. Mezraanın doğu eyaletlerinde tarım alanı olarak kullanımı batıdaki eyaletlerdekinden pek farklı değildi. Örneğin 1624'te Şam eyaletinde Baysan yakınlarında Al-Ghawur'da dört mezraa Banu Mahdi ve Banu Şakhr kabilelerine tarım yapmaları için verilmişti Al-Ghawur'daki diğer üç mezranın mahsulünden 3.726 akçe doğrudan devlet hazinesine verilirdi.[13]

Özel mülkiyete ait topraklar kanuna göre devletin kontrolü altındaydı. Bu tür topraklarda toprağı işleyen köylü toprak sahibine "malikâne hissesi" adı ile alınan mahsulün 1/10'u verirdi. Ayrıca köylü devlete "divanî" adı ile vergi öderdi, toprağın verimine göre mahsulün 1/5'i idi. Köylünün devlete ödediği diğer vergiler "gerdek", tapu ve "ağnam" gibi örfi ve hukuki vergilerdi.

Mülkiyet hakkı özel kişilere ait olan bu topraklara "haracî topraklar" denirdi. Özel mülk sahipleri topraklarını satmak, bağışlamak, vakfetmek veya varisleri arasında paylaştırmak hakkına sahiptiler. Bununla beraber toprağı satmak veya kiraya vermek bazı şartlarla sınırlıydı. Kanuna göre toprak sahibi toprağını tapu ile satabilirdi. Fakat bu tür satış uzun vadeyle kiraya vermek anlamındaydı. Toprak kiracıya 70-80 yıl kadar bir vade ile verilirdi. Bunun için kiracı toplu bir para öder, karşılığında kendisine mülkün tapusu verilirdi. Tapu resmini (tapu vergisi) devlet adına sipahi alırdı. (Mirî topraklarda toprağı devlet adına sipahi kiraya verirdi ve tapu resmini alırdı.)[14] Sipahiye ve-

12 *A.g.e.*, s. 282.

13 Abdul-Karim Rafeq, *Province of Damascus*, 1723-1783, Beyrut, 1966, s. 195.

14 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 154-155; Uzun vadeyle kiraya verme anlamında satmak, 17. yüzyıldan beri ve halen İngiltere'de uygulanmaktadır. Buna "lease" ile mülk (bina veya toprak) satışı denir. Bu usul ile mülk 50-80 yıl sonra tekrar eski sahibine veya varislerine kalır.

rilmiş bu yetki ile mülkün bedeli ve satış şartları üzerinde devletin denetimi sağlanıyordu. Özel mülk sahiplerinin istedikleri gibi kira alması önlenmiştir. Böylelikle mülk sahiplerinin gelirleri devlet kontrolü altında tutulmuştu ve tapu işlemlerinde haksızlık önlenmişti.

Özel mülkiyete ait çiftlikler ve tımarlar genellikle 15. yüzyıllardaki Osmanlı fetihleri sırasında kazanılan toprakların yerli ahaliden ailelere verasetle verilmesinden sonra ortaya çıkar.

Bosna'daki büyük çiftlikler böyle idi. Bosna'nın asil ailelerinden bazılarına bölgedeki geniş topraklar Osmanlı Devleti tarafından ayrılmıştı. Bu şekilde büyük toprakların bölünmesi önlenmiş oluyordu.

15. yüzyılda Bosna'daki "kadim sipahiler" denilen Bosnalı eski aileler kendi topraklarının mülkiyet hakkına sahiplerdi. Bununla beraber Osmanlı kanunnameleri ile bu tür verasetli topraklar merkezî devletin kontrolü altına alınmıştı. Mukataalı çiftlik adı ile bu topraklarda yeni bir düzenleme uygulanmıştı. Buna göre çiftlik sahipleri bir yıllık peşin ve devlet tarafından belirlenmiş bir fiyatla çiftliklerini kiraya verebilirlerdi. 1530'da Bosna sancağı kanunu ile bütün özel toprak mülkiyeti, tımar sisteminin kesin kontrolü altına alındı. Mukataalı çiftlikler iptal edildi. 1530'daki düzenlemeye göre bütün çiftlikler 1/10 ve "salariye" vergisini verecekler ve çiftlikte yaşayan reaya, reaya olarak kaydedilecekti.

Terk edilmiş çiftlikler ile reayanın sahip olduğu çiftlikler ve bunlardan alınan vergiler devlet adına tımar sahibine (sipahi) ait olacaktı.

1542 tarihli Bosna kanunu daha kesin hükümler içeriyordu. Vergilerin tımar yöneten sipahiye ödenmesi bildirildi. 1548 Bosna kanununa göre Bosnalı köylülerden Müslüman olanlar "resm-i çift", Müslüman olmayanlar "ispençe", aşar (öşür) ve "salariye" vergilerini ödemekle yükümlüydüler. 16. yüzyıl sonlarından başlayarak tımar sistemi yerini özel sahipli çiftlik sistemine bıraktı. Bu topraklarda merkezî devletin kontrolü mali değişmelere bağlı olarak zayıfladı.[15]

---

15 York Norman, "Enduring Myths: The Question of Landholdings in Ottoman

Osmanlı eyalet sisteminde özel mülkiyete ait çiftliklerden başka "özel malikâne" adı ile bilinen topraklar vardı. Bu tür topraklar Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinde idi. Yavuz Selim devrinde 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra fethedilen topraklarda yerli emirlerin aşiretleri ile yaşadıkları yerler onlara "yurtluk" veya "ocaklık" adıyla verildi. Bu toprakların öşür (mahsulün 1/10'u) vergisi, örfi gelirleri, ve yönetimi arazi sahibine aitti ve devlete bazı hizmetle yükümlüydü. Bölgede güvenliği sağlamak, ordu sefere gittiğinde başkumandanın emrinde hazır bulunmak başlıca görevlerindendi.

Arazi sahibinin çocukları yoksa ondan sonra arazisi aynı soydan veya aileden birine verilirdi.[16]

Bu bölgede özellikle Suriye ve Filistin'de yerli aşiret reislerine tımar adı ile geçici olarak dirlik verildiği olmuştur. Örneğin 17. yüzyıl başlarında Havran'da Jaydur nahiyesinde yaşayan Hamid adlı aşirete yıllık geliri 2.000 akçe olan "tımar" verilmişti.

Yerli aşiret reislerine bölgede devleti temsil edeceği bir görev de verilirdi. Bedevi reislerinden bir kısmı aşireti ile yaşadığı bölgeye sancakbeyi olarak atanırdı. Gaza, Ajlun, Nablus sancakları yerli bedevi reislerinin yönetimine verilmişti. Bölgede güvenliği sağlamak ve seferde orduya askerî kuvvetle katılmakla yükümlüydüler. Ayrıca bunların arasında Hac kumandanlığı (Emir ül Hac) görevini birkaç yıl başarıyla yapanlar da vardı.[17]

Bu bölgede yaşayan bedevi aşiretleri hane başına 20-30 akçe "âdat" denilen vergiyi Osmanlı Devleti'ne öderlerdi. Bu verginin bir kısmı Şam beylerbeyinin geliriydi.[18]

Sancak beyliği verilen yerli bedevi emirler Osmanlı Devleti'nin mali kontrolünde olduğu gibi devletin adalet ilkesine bağlı olarak hukuki kontrolü altındaydı. Örneğin, Trablus beylerbeyi, Sayda ve Beyrut kadılarına yazılan hükümde Cebe san-

Bosnia", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 257-260.

16 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 137.

17 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beyrut, 1982, s. 108.

18 Abdul-Karim Rafeq, *Province of Damascus*, Beyrut, 1966, s. 194-195.

cağı beyi Şuayb oğlu Mehmed bey ve kardeşlerinin ve onlara bağlı kişilerin son derece halka zulüm ettikleri ve mahkemeye çağrılarak cürümlerini bildirmeleri emredilmişti.[19]

1677 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde ise devletin mali kontrolüne dair bir örnek vardır: "Sayda ve Beyrut mukataalarından Şuf mukataasını Maanoğlu Mîr Ahmed üç ay müddetle zaptetmiş olduğundan mukataanın tahsili için Şam valisine merkezden emir verilmesi için Sayda beylerbeyi Fazlı imzalı arz"[20]

Osmanlı eyaletlerindeki toprak sisteminde özel mülk topraklardan ayrı olarak gelirleri ve hizmetlerine göre farklı tımarlar vardı.

Mustafa Nuri Paşa, üç türlü tımar olduğunu yazar. Buna göre "eşkinci tımarı" (kılıç tımar) alaybeyi bayrağı altında sefere giderdi. Buna askerî tımar da denirdi. Diğeri "müstahfız" tımarı idi. Sınır kalelerde ve stratejik yerlerdeki kalelerde görevli askerî erkâna ait tımarlardı. Üçüncüsü "hizmet tımarı" denilen imam ve camilere, saray hizmetlerine ait tımarlardı.[21]

Müstahfız tımarları ve "kapudanlık" tımarları hakkında daha çok mali kayıtlar vardır. Örneğin, 1486 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde Candar (Kastamonu) vilayeti Sinop ve Mane kal'aları müstahfızlarına ait tımarlar ve evkafına dair bilgi vardır.[22]

Osmanlı eyaletlerinde deniz ve nehir kıyılarındaki kalelerin kumandanlarına "kapudan" denirdi. Bunlara verilmiş tımarlar vardı. Bu tımarlar atlı asker çıkarmazdı.

Diğer kalelerin kumandanlarına "dizdar" denirdi ve yardımcıları da genellikle bir "kethüda" olurdu. Dizdar ve kapudanların emrindeki garnizonlar yalnız askerden oluşmuyordu. Bu garnizonlarda görevli memurlar vardı. Çok sayıda kapıcılar (bevvab) dan başka ganizonu oluşturan askerî birliğin kuman-

---

19 Başvekâlet Arşivleri, T. 987 (1579), No. 53.

20 Başvekâlet Arşivleri, T. 1088 (1677), No. 7776.

21 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 133.

22 Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri, E. No. 832, Sıra No. 23, T. 892 (1486).

danı bir bölükbaşı ve buradaki topçuların kumandanı bir "topçubaşı" ile "azab"ların kumandanı "reis" ve ambardan sorumlu bir memur en önemli görevlilerdi. Ayrıca bir mehter de vardı.[23]

Eşkinci veya kılıç denilen tımarlar askerî tımarlardı. 1665'te İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut, her askerî zeamete "kılıç" denildiğini yazar. Zaimlerin kumandasındaki zeamet askerleri ve sipahilerin kumandasındaki tımar askerleri askerî alayları oluştururlardı. Bu alaylar "alaybeyi" denilen albayların kumandasında savaşa giderlerdi. Her alayın bayrakları veya flamaları ve "tabl alem" denilen altı bakır veya pirinçten kazan şeklinde büyük davulu vardı. Alaybeyleri alayları ile birlikte bağlı oldukları sancakbeyinin kumandası altında bulunurlardı.

Sancakbeyi de askerî kuvvetleri ile beylerbeyinin kumandası altında idi. Savaşta bütün bu askerî kuvvetler başkumandanın emrinde hazır olurdu. Başkumandan, padişah veya sadrazamdı.[24]

Savaşta tımar ve zeametlerinin gelirine göre sipahiler atlı asker (cebeli), savaş aletleri silah ve levazımat ile sefere katılırlardı. Sipahiler sefere gitmedikleri zaman bulundukları tımar ve zeamet topraklarının işletilmesi, kanunlara göre adaletin uygulanması ve vergilerin toplanması işlerinden sorumluydular. Tımar ve zeametlerin gelirlerinin bir kısmı sipahilerin maaşı için ayrılmıştı. Tımar ve zeametlerin geliri tahrir defterlerindeki kayıtlara göre belirliydi. Tahrir defterlerinde orman, mezraa, çiftlik, akarsular, kaza ve köylerin nüfus ve giderleri ve öşürleri kaydedilirdi.

Geliri 3.000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan topraklara tımar denirdi. Mustafa Nuri Paşanın kaydına göre geliri 3.000 akçeden fazla olan tımara "kılıç tımar" denirdi. Tımarı yöneten sipahinin her 3.000 akçe geliri için bir "cebeli" (atlı asker) sefere getirmesi şarttı. Geliri 3.000 akçeden fazla olanlar iki veya daha çok sayıda "cebeli" asker yetiştirirdi.

20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar geliri olan dirliğe zeamet denirdi. İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut'nun yazdığına gö-

23 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 47.

24 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1670, s. 173.

re geliri 20.000 akçeden 99. 999 akçeye kadar olan zeamet sancakbeyine aitti. Buna paşalık denirdi.

Tımar 5.000 veya 6.000 akçeden 19.999 akçeye kadar olan dirliklerdi. 19.999'dan bir fazla 20.000 akçe zeamete girerdi. Geliri 3.000-6.000 akçe arası olan tımarlara "tezkereli" denirdi.[25] 100.000 akçeden fazla geliri olan dirlik "has" idi. "Havassı hümayun" denilen haslar padişaha ve sultanlara aitti. Diğer haslar vezirler, beylerbeyleri, padişahın hizmetinde olan yüksek rütbeli devlet erkânına verilirdi. Bu haslar özel mülk değildi, görevle makam sahibine ayrılırdı. Diğer mirî arazi gibi haslar da devlete aitti.[26]

Tımarların geliri tımarın bulunduğu bölgedeki toprağın doğal zenginliğinden elde edilen ürün veya üretim üzerinden alınan vergilerden sağlanırdı. Bu gibi vergilere "rüsum-ı örfiyye" denirdi. Bunlar belli vergilerdi. Örneğin "resm-i çift" Müslüman köylüden, "ispençe" Hıristiyan köylüden alınan arazi vergisi, "öşür" ise ürün veya mahsulden 1/10 oranında alınan vergiydi. Ayrıca buğday ve arpadan "salariye" vergisi alınırdı. "Bâd-i hava" denilen vergi devamlı uygulanmazdı ve bağ, değirmen, tahıl ve sebze üzerinden düzenlenirdi.

Vergiye tâbi mahsul ve diğer ürünler devletin kontrolü altındaydı. Her idari bölgeye veya sancağa devlet bir "emin" ve bir kâtip gönderirdi. Bölgedeki tımarlarda yaşayan reaya ve alınan ürünler kaydedilirdi. Aynı bölgedeki tımarların sipahileri toplantıya çağrılır ve tımarlarının gelirleri onlara bildirilirdi. Ayrıca toplantıda çiftlik sahipleri ve vakıf sahiplerinin de bulunması şarttı. Toplantıya bölgenin kadısı nezaret ederdi.

"Emin" denilen devlet görevlisi tarafından reayaya gelirler hakkında bilgi verilirdi. Sonra bir önceki mahsul ve üretime dair kayıtlar incelenirdi. Kayıt defterine, son kontrole göre her ürün ve değeri belirlenerek yazılırdı. Tahıl ve sebzelerden alı-

---

25 *A.g.e.*, s. 172; 16. yüzyılda geliri 19.999 akçeye kadar olan mirî arazi "arpalık" adı ile sarayda görevli kapıcıbaşına ve "paşmaklık" adı ile padişahların anneleri, kız kardeşleri, kızları ve eşleri ile "haseki"lere verilirdi. Tımar veya zeamet adı ile kesinlikle verilmezdi. (*Koçi Bey Risalesi*, İstanbul, 1993, s. 8.)

26 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 132; Beylerbeylerinin en az 200 cebeli ile sefere katılması kanundu (*A.g.e.*, s. 133).

nan vergiler "kile" ve "müdd" olarak mahsul üzerinden alınırdı. "İspençe", ihtisab, gümrük, kumaşlar, sabun imalathaneleri, bağ ve meyhanelerden alınan vergiler para olarak alınırdı.[27]

Tımara ait köyler ve kasabalar ve bunların çevresindeki kırsal tarım bölgeleri tımar alanı içinde olduğundan tımar toprağı kırsal ve şehirsel yerleşimleri kapsardı.

Kırsal ve şehirsel yerleşimlerin gelirine göre tımarların giderleri kasabaların gelirinden karşılandığı gibi tımar gelirinden kasabadaki görevlilerin maaşları ödenirdi.

Buna bağlı olarak tımarın geliri aynı bölgedeki şehir ve kasaba vergilerinden kısmen sağlanırdı. Örneğin, Isparta, Hamid ve Trabzon şehirleri tımarları için kanuna göre bağlı olduğu şehrin birkaç mahallesinden alınan vergiler ayrılmıştı. Bu tür vergiler dükkânlardan (restoran, sirke, şarap, vd) alınan ihtisab vergileriydi ve "muhtesib" denilen memur tarafından toplanırdı.[28] Tımarda müezzin, imam ve meremmetçi (tamirci) de görevliydi. Tımar bölgesindeki köy ve kasabaların gelirinden imam ve kethüda gibi görevlilerin maaşları ödenirdi. Örneğin, 15. yüzyıl sonlarında Lemnos adasındaki subaşının zeameti sınırları içinde 67 köyden 11 köyün geliri adadaki Palokaşri kasabası kalesi kumandanına (dizdar), kethüdasına ve imamına maaş olarak ayrılmıştı. Kalede görevli 15 askerin maaşı Lemnos adası gümrük gelirinden sağlanırdı.[29]

Bununla beraber şehirdeki görevlilerden bir kısmının maaşları tımar ve zeamet gelirinden verilirdi. Örneğin, 1671 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi "Edirne Ayşe Hatun Camii şerifinde görevli dört kişinin Edirne zeameti mahsulünden vazifeleri karşılığı olan 11.520 akçeyi tamamen aldıklarına dair 'müvellâ' Mustafa mührüyle tasdikli i'lâm" hakkındadır.[30]

---

27 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 63; Bir kile otuz okka idi (Bir okka = 2.8lb.) (H. İnalcık, *Introduction to Ottoman Metrology*, "Revue d'Etudes Turques," t. XV., Turcica, Paris, 1983, s. 311-348).

28 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 35-36.

29 N. Beldiceanu, "Structures Socio-économiques a Lemnos a la fin du XV.e Siecle," *Revue d'Etudes Turques*, t. XV., Turcica Editions Peeters, Louvain, Belçika, 1983, s. 247-267.

30 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7829, T. 1089 (1671).

Tımarlı sipahi sınıfı

Tımarın askerî ve idari yönetiminde yeteneklilik kalitesinin korunması amacı ile tımar verilirken sipahi oğulları tercih edilirdi. Sipahi oğulları çocukluklarından beri babalarının yanında askerî ve idari eğitim alarak yetişirlerdi.

15. ve 16. yüzyıllarda tımarlı sipahiye ait tımar, sipahi öldüğünde onun oğullarına görevle verilirdi. Babasının vefatında sipahi oğlunun on iki yaşından küçük olmaması gerekirdi ve ancak yedi yıl bekledikten sonra tımarın bağlı olduğu beylerbeyinden bu tımara atanması için ricada bulunabilirdi veya "berat" için başvurabilirdi. Yedi yıllık süre, kanuna göre sipahi oğlunun tımarda idari ve askerî eğitimi için verilmiş bir süreydi. Sipahi oğlu "kılıç kuşanıncaya" kadar tımarın cebeli askeri, sefere gitmeye devam ederdi.[31]

Kanuna göre bir sipahi sağlığında tımarını ölümünden sonra verilmek üzere iki oğluna devredebilirdi. Oğullarından birini kaybederse diğerinin babasının yerini alabilmesi için böyle bir hak tanınmıştı. Devlet bu gibi durumlarda sipahinin tımarını hayatta kalan oğluna verirdi.

Sipahi oğlunun babasının yerine geçebilmesi için önce namzet gösterilmesi gerekirdi. Bu bir tavsiye mektubu yoluyla olabilirdi. Mektup bölgedeki sancakbeyi tarafından İstanbul'a divana gönderilir veya bir paşa tarafından divana takdim edilirdi. İstanbul'da divanda namzet seçimi tımara atamak için yapılırdı.[32] 1669'da Kandiya Savaşı'na katılan Fransız görgü tanığı Guillatière, sipahilerden bazılarının kendilerinden sonra oğullarına tımar verilebilmesi için küçük yaştaki oğullarını yanlarında götürerek tımara namzet göstermesi için kumandana takdim ettiklerini yazar:

> "Bizimle seyahat eden genç bir Türk üç yaşında oğlu ile yola çıkmıştı. Onu Kandiya'ya, o sırada kuşatma kumandanı olan başvezire götürüyordu. Bir çocuğun yaşı ne olursa olsun ba-

31 *Koçi Bey Risalesi*, s. 56.

32 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 66, 68 ve 71; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 135.

basının ölümü üzerine hemen babasının tımar ve zeametine hak kazanıyor. Ben bunlardan birini Macaristan'da gördüm. Çocuk bir devenin üzerinde erzak küfesinin içinde taşınıyordu ve yanında onu besleyecek olan keçi gitmekte idi. Babasının tımar veya zeametine hak kazanabilmesi için bir çocuğun savaş alanlarına götürülmesi ve daha çok küçükten itibaren askerliğe alıştırılması gerekiyor, ancak böylelikle padişahın dikkatini çeker."[33]

Sipahi oğullarının gerek tımar ve zeamette ve gerekse savaş alanında deneyimli olması, askerî eğitim alması şarttı. Paul Rycaut bir görgü tanığı olarak bunu açıklar: "Sipahinin savaş alanlarında bulunmamak için hiçbir mazereti olamaz. Eğer hastaysa sedyede taşınır, eğer küçük çocuksa sepetlerde veya beşiklerinde taşınır. Savaş disiplinine ve zorluklara böyle alışırlar."[34]

Anadolu ve Rumeli eyaletleri için yürürlükte olan kanuna göre uzun zamandan beri babaları emekli (veya "oturak") olan veya uzun zaman önce ölmüş olan sipahi oğulları babalarından boşalmış tımarı istemeye hak kazanamazlardı. Ayrıca sipahinin küçük oğlu eğer babası büyük babasından önce vefat ettiyse babasının tımarını isteyemezdi. Bu gibi şartlarla babasından askerî eğitim almamış olanların hakları sınırlandırılmıştı.[35]

Koçi Bey, sipahiler için "Baba ve dedelerinden kalma padişah dirliğine sahip kimselerdi," der. 14. yüzyıldan 16. yüzyıl sonlarına kadar tımar ve zeametler sipahi oğullarına verilmişti. Osmanlı belgelerine göre 14. ve 15. yüzyıllarda Balkanlar'daki eyaletlerde bazı tımarların üç nesil babadan oğula geçerek bir ailede bırakıldığı bilinir.

Bu devirde sipahiler babalarından ve büyük babalarından bırakılmış askerî tımar ve zeametlere sahiptiler.[36]

16. yüzyılın ikinci yarısında Bosna sancakbeyi ünlü Malkoç Bey oğlu Cafer Beyi Gradiska'da kapudanlık görevi için öner-

---

33 La Guillatière, *An Account of A A Late Voyage to Athens*, s. 329.

34 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173.

35 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 68.

36 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 69; Anonim, *Voiage de Levant*, Paris, 1632, s. 24-25

mişti. Cafer Bey bir yıl sonra kapudan olarak atandı. Malkoç Bey'in diğer oğlu Ali Bey Estergon sancakbeyi idi.

Sancak beyleri bulundukları bölgeyi eşkıyaya ve düşmana karşı korurdu. Koçi Bey risalesindeki kayda göre II. Selim (1566-1574) devrinde İspanya-Venedik donanması Ayamavra kalesini kuşattığında Yanya beyi Gazi Turhan oğlu Mustafa Bey askeriyle gelerek kaleyi düşman kuşatmasından kurtarmıştı.[37]

Bununla beraber 15. yüzyıldan beri gerektiğinde sipahi sınıfından olmayanlara da tımar verildiği olmuştur. Esasen belli sayıda tımar ve zeametlerin defterhane ve maliye kâtiplerine, çavuşlara, saray müteferrikalarına ve divan erkânına verilmesi kanundu.

Ayrıca sefer için halktan toplanan askerlere hizmet karşılığı tımar verilirdi. 1621 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi sefere gitmek suretiyle Saruhan livası Menemen nahiyesinde Kılıç köyü tevcih olunan Mehmed hakkındadır.[38] 1484'te II. Bayezid zamanında Kili ve Akkerman seferi için asker toplanmış ve bunlara tımar verilmişti.

16. yüzyılda askerlikle ilgisi olmayanlara da tımar ve zeametler verildiği olmuştu. Bunlar arasında köylüler, kadı oğulları ve azatlı köleler bulunuyordu. 1543 tarihli fermanda bu gibi kimselere tımar verilmemesi emredilmişti.[39]

Bu gibi önlemlerle sipahi sınıfının kalıcılığı 17. yüzyıl sonlarına kadar korunmuştur.

Sipahilerden bir kısmının her iki sancakta zeameti vardı. Zeametlerden biri kendine, diğeri oğullarından birine ayrılırdı. Sipahinin akrabalarından askerî ve idari yeteneği olanlara da ikinci zeamet veya tımarı verilebiliyordu. Sefere gidemeyen hasta veya yaşlı sipahinin tımarı alınır ve kardeşine verilebilirdi. Sefere gitmeyen sipahinin tımarı elinden alınır ve bir başka-

---

37 *Koçi Bey Risalesi*, s. 7; Nenad Moacanin, "Some Observations on the 'kapudans' in the Ottoman Northwestern frontier area 16.-18. c.", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 241-247.

38 *Koçi Bey Risalesi*, s. 55; Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7535, T. 1031 (1621).

39 Ömer Lütfi Barkan, "Tımar," *İslam Ansiklopedisi*, XII, cüz. 123-124, s. 286-333.

sına verilirdi. 1663 tarihli belge, Erdel seferi ve Erdel kal'ası kuşatmasında bulunmayan Bâli'den boşalan tımarın Mehmed Çeribaşı'ya verilmesi hakkındadır.[40]

Sıhhati iyi olmayan veya emektar sipahilere emekli maaşı olarak tımar veya zeamet mülk olarak ihsan edilirdi. Bu tımarlar miras yoluyla kalırdı. Bu tür tımarlar varisine sefere gitmek şartıyla bırakılırdı. Tımara varis olan sipahi sefere gidemezse tımar elinden alınır ve diğer bir sipahiye verilirdi.[41]

Tımarlı sipahinin disiplini ve kuralı

Kanuna göre tımarlı sipahi savaş alanına getirmesi gerekenden daha az sayıda cebeli ile gelirse ve emir verildiğinde hazır bulunmazsa tımarı elinden alınırdı. Sipahiden görevlerini yapmayanlar veya eksik yapanlar sancakbeyi tarafından beylerbeyine bildirilirdi.[42]

Sipahi suçlu bulunursa tımardan azledilir ve tımarı alınıp, bir başkasına verilirdi. Fakat sipahinin suçlu olduğu kanıtlanmadıkça sipahi tımarından azledilemezdi. 1516 tarihli Bosna kanununda ayrıntılı olarak bu husus açıklanmıştır. Buna göre beylerbeyi küçük bahanelerle zeamet ve tımar sahibi sipahinin tımarını alamazdı. Ancak sipahi görevlerini yapmazsa ve padişah emirlerine aykırı işler yaparsa, bu gibi suçlar sancakbeyi ve kadı mektupları ile İstanbul'a, merkeze bildirilirdi. Bu mektuplar merkezde saklanırdı. Çünkü suçsuz yere azledildiğini iddia eden tımar veya zeamet sahibi sipahiye bu mektuplara göre cevap verilirdi.

Bununla beraber sancakbeyi ve kadının mektup yazarak arz ettikleri doğru değilse ve bu kanıtlanırsa, adı geçen subaşına veya sipahiye tımar veya zeameti geri verilirdi. Yalan beyandan dolayı sancakbeyi ve kadı azledilirdi. Eğer kanuna aykırı bir şeyi beylerbeyi uygulamak isterse defterdar ona "tenbih" eder (onu uyarır) ve onu "men eder"di (ona engel olurdu). Fa-

---

40 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 7741, T. H. 1074 (1663).

41 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 134; *Koçi Bey Risalesi*, s. 56.

42 *Koçi Bey Risalesi*, s. 55; N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 68.

kat beylerbeyinin kanuna aykırı işinin kayıtlara geçmesi devlet otoritesi için sakıncalı (eyalette devleti temsil eden en yüksek makam sahibi beylerbeyinin kanuna aykırı işi kaydedilirse böyle bir belgenin devletin otoritesinin temel gücü olan adalet ve güven ilkesini sarsacağı nedeniyle) olduğundan kanunda bu konuda gereken uyarı da yapılmıştır: "Defterdar bu olayı yazmamalıdır."[43] Eğer bir tımarlı sipahi azledilmiş ise ona yeni tımar yedi yıl geçmedikçe verilmezdi.[44]

Tımarlı sipahinin barışta görevi

Tımar ve zeamet sahipleri barış zamanı savaş alanına götürmekle sorumlu oldukları cebelileri askerî talimlerle yetiştirirlerdi. Aynı zamanda bulundukları bölgede devletin merkezî otoritesini temsil ederlerdi. Ayrıca sipahi askeriyle bölgede asayiş ve güvenliği sağlardı. Osmanlı kaynaklarında tımarlı sipahinin bölge halkını eşkıya saldırısından koruduğu ve gerektiğinde tımar halkının tımar askerinin yanında yer alarak birlikte eşkıyaya karşı savaştıklarına dair kayıtlar vardır.[45]

Sipahinin bu tür jandarma görevinden başka tımar veya zeametine bağlı köy ve kasabalarda polislik görevi de vardı. Kanuna göre hukuki işlerde suçlunun tutuklanması, kadıya ve kadı mahkemesine getirilmesi sipahi sınıfından sancakbeyi ve subaşının görevi idi.

Sancakbeyi ve kadı, adaletin uygulanmasından müştereken sorumluydular. 1516 tarihli Bosna Kanunnamesi'nde tımarlı sipahinin kadı ve kadı mahkemesi ile işbirliği yaparak kasaba içinde güvenlik görevi açıkça bildirilmiştir. Buna göre sancakbeyinin atadığı kişi Yenipazar'da ikamet etmeli kadı vasıtasıyla gerekeni yapmalıydı. Sipahinin yapması gereken şey bölgede sınırdaki Hıristiyan ülkeye at, savaş aleti ve silah getirmek için

43 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 7, Bosna-Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri, (1516-1919), Ankara, 1992, s. 34.

44 N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 67.

45 Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül Vukuat, s. 135; Gülgün Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 222.

giden Müslümanlara engel olmak, bunları getirenler olursa at ve aletleri sattırmak ve bundan elde edilen parayı, hangi Hıristiyanlardan alındı ise onlara geri vermekti.[46]

Hukuki meselelerde ve davalarda sancakbeyine kadıya olduğu gibi sorumluluk verilmişti. 1546 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi buna iyi bir örnektir. Bu belge Tırhala (Teselya) kazasındaki değirmenin sahipliği konusunda Mihail ile Nicolo arasında çıkan anlaşmazlığın halledilmesi için Tırhala sancakbeyine ve kadısına yazılan ferman hakkındadır.[47] Bir kumandanlık olan tımarda tımar askerlerinin yetiştirilmesine özen gösterilirdi. Askerlik mesleği özel bakım ve eğitimle tımar askerine sevdirilirdi. Tımarlı sipahi, bulunduğu tımarın kumandanıydı. Sipahi ömür boyu aynı tımarda ve bu görevde kalmayabilirdi.

Osmanlı kanunlarına göre bir tımar sahibinden alınarak bir başkasına verilebilirdi. Ayrıca sipahi belli sürelerle farklı eyaletlere atanırdı. 1669'da bir sancakbeyi için görev süresi üç yıl idi.[48] Sipahinin tımarda tarımı teşvik etmesi başlıca görevlerinden biriydi. Gerektiğinde reayaya, çiftçiye tohum verir, ekilmeyen ve kullanılmayan arazi olmaması için önlemler alırdı. Tımarlı sipahinin reayaya karşı yetkileri ve tımardaki görevleri kanunlarla belirlenmişti. Sipahinin görevlerinden biri kendi bölgesinde kayıtlı reayanın devlete ödemesi gereken vergileri almaktı. Bu vergiler kanunen belirli olduğundan bunun dışında vergi alamazdı.

Eski Dulkadır kanununa göre sipahi oğulları koyunlar ve "salgun" üzerinden vergi alamazdı. Salgun, köylünün tımara ödediği para, ürün ve mahsul olarak ödediği vergiydi. Osmanlı kanunlarına göre koyunlar üzerinden pek ender olarak vergi alınsa da bu sadece sancakbeyinin göreviydi.[49]

---

46 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 7., Ankara, 1992, s. 34.

47 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 140, T. 953 (1546).

48 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, T.T.K. Ankara, 1979, s. 135; aynı yer, s. 118; *Kanunnâme-i Sultanî*, haz. H. İnalcık, R. Anhegger, s. 25.; Anonim, *Voiage de Levant*, s. 194; Gülgûn Üçel, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI. Symposium, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 159-170.

49 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Empire ottoman*, s. 49 ve 60.

"Rüsum-ı şer'iyye" denilen vergi Müslüman olmayanlardan alınan "cizye" vergisiydi. Cizye genellikle devlet memurları tarafından alınırdı. Bu vergileri bölge kadısı nezaretinde "haraççı" denilen memur toplar ve İstanbul'a dönerdi. Cizye veya haraç doğrudan devlet hazinesine girerdi. Bununla beraber zeamet sahibi subaşının da cizye vergisi aldığı olmuştur.

Sipahinin toplayacağı vergilerin sınırlı olmasından dolayı tımarlı sipahi "serbest tımar" sahibi değildi. Çünkü kanunda bildirilen vergilerin bir kısmını almaya izinliydi. Hangi vergileri alacağı da gösterilmişti.

"Serbest tımar" sahipleri kanunen bildirilmiş vergileri alırlardı ve bunlar için bir sınırlama yoktu. Defterdar, sancakbeyi, çavuş, dizdar, beylerbeyi, ve şehzade sancakları, alaybey ve serasker, ve imparatorluk haslarının tımarları Fatih Kanunnamesi'nde "serbest tımarlar" olarak bildirilmiştir.[50]

Sipahinin reayaya karşı yetkileri kanuna göre ve devletin yönetim politikası doğrultusunda verilmişti.

Tımar defterinde kayıtlı topraklardaki reayanın tarım yapmak yerine başka işleri tercih etmesi durumunda sipahi reayadan "çift bozan resmi" denilen bir vergi alırdı.

Kendi isteği ile evini veya çiftliğini terk edenin mülkü sipahiye ait olur ve sipahi bunu dilediğine tapu ile verebilirdi.[51] Sipahiye verilen bu yetki devletin iskân politikası ile ilgilidir. Devletin "reayayı kendi toprağında tutma ilkesi" doğrultusunda reaya kendi toprağında kalmaya teşvik ve mecbur edilmiştir.

Bununla beraber yörüklerin uğraşı ve yaşam tarzları dolayısıyla kanunen kayıtlı oldukları yerden başka yerlerde yaşamalarına izin verilmişti. Yörükler yeni yerleştikleri sancaklara kayıt edilirlerdi. Daha önce kayıtlı oldukları sancağın sipahileri her yıl onların yeni yerleştikleri sancaklara gider ve yörüklerden vergileri alırlardı. Böylelikle onların hangi sancakta yerleştikleri yeni deftere kaydolunurdu.[52]

---

50 *A.g.e.*, s. 32 ve 36; N. Beldiceanu, "Structures Socio-économique a Lemnos a la fin du XVe siècle," *Revue d'Etudes Turques*, 247-267, s. 253.

51 Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 834.

52 Gülgün Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 223.

Ayrıca kanuna göre sipahi reayayı emrinde çalıştıramazdı. Sancakbeyi veya subaşı reayayı çeltik biçtirmek veya ayıklatmak gibi işlerde görevlendiremezdi. Bu gibi işlerde ücretini ödeyerek ırgat çalıştırabilirdi.[53]

Sipahinin yetkilerden biri üç yıl ekilmeyen bir araziyi alarak başka bir kimseye tapu ile vermekti. Bu yetki sipahiye devletin bölgede tarımı teşvik amacı ile verilmiştir. Bununla beraber söz konusu arazi ziraate elverişli olduğu halde raiyet bunu mera edinmiş ise veya arazi dağlık veya kırlık ise bu yetkinin kesinlikle kullanılmaması emredilmişti.

Reaya sipahiden izinsiz arazisini birine bağış olarak veremez ve satamazdı. İhtiyacından dolayı sahip olduğu araziyi istediği birine satarsa, sipahi satandan ve satın alandan araziyi geri alıp isteyen birine verirdi. Reaya ölürse ve varisi yoksa sipahi onun arazisini tapu ile onun akrabalarına verir, akrabası da yoksa uygun birine tapu ile verirdi. Bu kurallar toprağın bölünüp daha küçük parçalara ayrılmasını ve köylünün toprağını elinden çıkarmasını önlerdi. Ayrıca Müslüman veya Hıristiyan köylünün ödediği vergilerde azalma olmazdı.[54]

Tımarlı sipahinin bulunduğu bölgede sosyal, idari ve ekonomik işleri hukuki ve askerî esaslara bağlı kalarak yönetmesi eyaletlerde yaşayan yerel halk üzerinde devletin merkezî otoritesinin devamlı ve bilinçli olarak yerleşmesini sağlıyor ve halkın devlete karşı saygı ve güvenini artırıyordu.

Koçi Bey, sipahinin reayaya karşı tutumunu şöyle açıklar: "Zeamet ve tımar sahibi kullarınız kendi reayalarını evlâdı gibi muhafaza edip zerre kadar tecavüz ettirmez. Cizyedarlar zulüm edemez, kapıkulu da eziyet edemez." Ayrıca sipahinin bölgede güvenliği nasıl koruduğunu da anlatır: "Her sancağın sipahisi her zaman hazır durumda bulunurdu. Bölgede düşman görününce hepsi üç gün içinde hazır olur ve nereye gitmesi ge-

---

53 Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, (Malatya livası kanunu, 1528), s. 113; "Suhte ve otluk taşırlarmış bu dahi reayaya külli zulüm olmağın" (Basra ve Katif Kanunnamesi) Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 734; Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 222-223.

54 Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 294-295; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, s. 55.

rekiyorsa o tarafa koşup teşekküre değer hizmetler görürlerdi." Diğer taraftan tımarlı sipahi hukuki, idari ve askerî işleri yürütürken, bölgede güvenlik ve asayişi sağlarken merkezî devletle yakın bir iletişim içindeydi.[55]

Kanuna göre sipahinin yönettiği tımara karşı kişisel sorumlulukları da vardı. Örneğin, sipahi kol gezerken "raiyeti incitirse" raiyet de sipahiyi döverse reaya suçlu sayılmazdı. Hiçbir sipahi tımarını terk etmeye veya ihmal etmeye kalkışamazdı. Ayrıca, tımar ve zeametlerin gelirlerinin resmî kayıtlarda yazılı olması ve sipahinin bu gelir üzerinden maaşını alması önemlidir. Tımar gelirinde azalma olursa sipahinin maaşı da azalacaktır. Bunun için tarımı teşvik eder.

İmparatorluk ordusu sefere çıktığında sipahinin görev almama gibi bir seçeneği de yoktu. Böyle olduğu takdirde tımarı elinden alınırdı ve "yoldaşlık" defterinden silinirdi. Ancak sefere gidemeyecek durumda olursa sefere oğlunu, kardeşini veya babasını göndermesi gerekirdi. Tımarlı sipahinin savaşa getirmesi gereken cebeli, "gulâm" (hizmetkâr, seyis), silahlar, zırhlar ve çadırlar ayrıntılı olarak her sipahinin tımarının gelirine göre belirlenmiş olurdu. Savaşa gitmeden önce sipahiler hazırlamaları gereken cebeli ve silahları ile beylerbeyi tarafından teftiş edilirdi. Hatalı ve eksik hazırlık yapan sipahinin elinden tımarı alınırdı. Tabanca kullanan sipahilere savaşa gitmeden önce tabanca talimleri yaptırılırdı.[56]

Tımarlı sipahilerin sayısı

Bu devir görgü tanıklarına göre Osmanlı eyaletlerindeki tımarlı sipahi sayısı savaşta ve barışta devamlı değişir ve artardı. Barışta nüfusu ve geliri çok olan bölgelerde yeni tımarların ayrılması veya gelirin belli bir tımarda yükselmesi tımar askerinin sayısını artıran faktörlerdi.

55 *Koçi Bey Risalesi*, s. 10 ve 57; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, s. 47.

56 M. Nuri Paşa, *Netâyücü'l Vukuat*, s. 133 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173; Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 67; Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, 834-835, s. 850.

Savaşta ise yeni fethedilen bölgede kazanılan topraklar tımar ve zeametlere ayrılır ve sipahilere verilirdi. Yeni tımarların kurulması ile tımar sayısı ve buna bağlı olarak da sipahi ve askerlerinin sayısı artardı. İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut'nun yazdığına göre Osmanlı eyaletlerinde tımar ve zeamet sayısı eyaletin askerî gücünün göstergesiydi:

"Bir beylerbeyinin gücü ve askeri söz konusu ise o beylerbeylik içindeki tımar ve zeamet sayısı esas alınır."[57] Böylece Paul Rycaut, bir eyalette asker sayısının ancak tımar sayısı ile belli olabildiğini açıklar.

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, zamanında tımarlı sipahinin 300.000 kadar olduğunu ve atlı askeri ile birlikte bütün tımarların asker sayısının 700.000'e vardığını yazar. Bu bilgiyi, katılmış olduğu Polonya seferinde etrafındaki birkaç tımarlı sipahiden öğrenmişti.

1631'de Koçi Bey, 100.000'den fazla tımar ve zeametin her birinden dört veya beş cebeli asker çıkarıldığını varsayarak toplam 400.000 veya 500.000 asker hazır edildiğini kaydeder.[58]

Tımarlı sipahilerin genel sayısı diğer askerî birliklere göre çok büyüktü. Ayrıca eğitimli ve tam donatımlı olarak savaşta ve barışta hazırdı. 1611'de İskoç seyyah William Lithgow "Tımarlı sipahi sınıfı Yeniçeri Ocağı kadar önemlidir. Bu iki büyük esas Türklerin imparatorluğunu destekler ve güçlendirir," der.[59] Seyyahın bu görüşü tımarlı sipahilerin iyi eğitilmiş, büyük bir askerî kuvvet olarak önemini vurgular.

Her sipahi, tımarının veya zeametinin gelirine göre silahlı, donatımlı atlı asker çıkarmakla görevliydi. Askerin eğitimi, yetiştirilmesi ve her zaman savaşa gitmek üzere hazır bekletilmesi sipahinin sorumluluğundaydı.

17. yüzyılda bir sipahi en az bir, en çok dört atlı asker çıkarması gerektiği halde daha çok sayıda atlı asker gönderebiliyordu. 15. yüzyılda Fatih Kanunnamesi'ne göre bir sancakbeyi gelirinin her 5.000 akçesi için bir cebeli, bir subaşı gelirinin her

---

57 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1670, s. 173.

58 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 66; *Koçi Bey Risalesi*, s. 56.

59 William Lithgow, *The Total Discourse...*, Londra, 1640, s. 167.

4.000 akçesi için bir cebeli çıkarmalıydı. Paul Rycaut, bu gelire göre vergi hükümdara ait kabul edildiğinden "Her 5.000 aspres geliri olan sipahi, vergi olarak bir atlı asker çıkarmalıdır. Bu askere 'cebeli' denir, 30.000 aspres geliri olan altı askerle savaşa gider," der.[60]

1634'te Henry Blunt, bir sipahinin en çok dört atlı asker çıkarması gerekli olduğu halde savaşa beş veya altı asker getiren pek çok tımarlı sipahi gördüğünü yazar. 1621'de bir Fransız seyyah sekiz veya on atlı asker çıkaran zeametlerden bahseder.[61] 17. yüzyıl başlarında tımarların ve tımar askeri sayısının bazı nedenlerle arttığı bilinir. Özellikle 16. yüzyıl sonlarında sancaklardan bir kısmı eyalete dönüştürülmüş ve yeni tımarlar kurulmuştu. Örneğin 1521'de bir sancak olan Trablus-Şam, 1585'te beş sancaklı bir eyalet olarak arşiv belgelerinde geçer.[62]

Eyaletlerde yeni tımarların ortaya çıkmasında başka nedenler de vardı. Ömer Lütfi Barkan'ın incelediği bir belgeye göre 1589'da Anadolu'da müsellem, canbaz ve azaplardan bir kısmının reaya sınıfına geçirilmeleri sonucu 58.000 erkek nüfus ile 10.000.000 akçe gelir fazlası elde edilmiş ve bunlarla 574 zeamet ve 565 tımar kurulmuştu.[63]

17. yüzyılda tımar sayısının 16. yüzyıldakinin iki katından fazla arttığı, belgelere göre kesinlik kazanmıştır. Ayrıca *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayıtlara göre 16. yüzyılda 44.000 tımar, 200.000 asker ve 17. yüzyılda 100.000 tımar, 400.000-500.000 asker vardı.

17. yüzyılda tımar ve asker sayısının eyaletlerde artması Koçi Bey'in yazdığına göre iyi yetiştirilmiş sipahilerin varisi veya sahibi olmayan tımarlara atanmak için çok istekli olmalarından kaynaklanıyordu: "Bir tımar boşalsa, sahibi, varisi olmayan tımara, boş tımara 15-20 kişi istekli olur. İslam ülkeleri mert insanlar ve iyi devlet adamları yetiştirir. Diğer devletler böyle de-

60 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173; Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans L'Etat Ottoman*, s. 75.

61 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 66; Anonim, *Voiage de Levant*, s. 196.

62 Uriel Heyd, Ottoman Documents on Palestine, Oxford, 1960, s. 48; Gülgün Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 211.

63 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 813.

ğildir. Kaybedilen asker yerine on yıla kadar onun yerini alacak asker bulunmaz."[64]

Tımar geliri artınca tımarlı sipahinin yetiştirdiği atlı asker sayısı da artardı. Tımar gelirinin önemli bir kısmı devlet hazinesine ayrılırdı. Tımar veya zeametin tarım gelirinden sipahi ve askerinin bakımı, maaş ve giderleri karşılandıktan sonra biriken fazlalık her üç ayda bir eyalet defterdarı tarafından İstanbul'a, devlet hazinesine gönderilirdi.

1621 tarihli seyahatnamenin yazarı kendi zamanında tımarların topraklarının gelirlerinde genel bir artış veya bir fazlalık olduğunu, çünkü bu gelirlerin önceleri kayıtlara geçirilmediğini kaydeder: "Başlangıçta bu arazilerin değerini hiç ölçmediler."

Fransız seyyahın sözlerinde gerçek payı vardır. Osmanlı kaynaklarına göre fethedilen arazi hemen tahrir defterlerine kaydedilmezdi. Bu işlem fetihten birkaç yıl sonra yapılırdı. Bunun nedeni devletin idari politikası gereğince yeni fethedilen memleketin yerli ahalisini tedirgin etmemek ve böylelikle onları Osmanlı yönetimine alıştırmaktı. Tahrir defterlerine kaydedilen topraklar bölgenin asilleri veya büyük toprak sahiplerinden alınmış topraklardı. Yerel ahaliden küçük toprak sahipleri fetihten sonra kendi mülklerinin sahipleri olarak kalmıştır. Kanuna göre tahrir defterlerine kayıtlı arazilerin otuz yılda bir tahriri yapılır, kayıtları yenilenirdi. Tahrir defterlerine kayıtlı araziler zeamet, mezraa, çiftlik ve diğerleri merkezden gönderilen emirler üzerine sancak beyleri ve kadılar tarafından teftiş edilirdi.[65]

17. yüzyılda başlarında tımarların ve zeametlerin tarım gelirlerindeki devamlı artış veya fazlalık, fethedilen toprakların tarıma elverişli ve verimli olduğunu gösterir. Diğer taraftan kayıtlı arazilerin iyi işletildiklerini ve düzenli tarım yapıldığını kanıtlar.

---

64 *Koçi Bey Risalesi*, s. 52-53; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl idaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 101. Başvekâlet Tapu Tahrir Defteri, No. 189 T. 926 (1519)

65 Gülgûn Üçel, "Administrative and Social Policy of the Ottoman Empire", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 159-170.

Tımar ve zeametlerin tarım gelirleri belirli bir sınıflamaya göre düzenlenmişti. Buna göre tımarlar iki çeşitti. Gelirleri 3.000 akçeye kadar olanlar ile ve 6.000 akçeye kadar olanlardı. 5.999 akçeye kadar olan boş tımara beylerbeyi berat verir, atama yapabilirdi. Tımarın geliri 6.000 akçe ise beylerbeyi tayin yapamaz, başvuran kişiye tezkere verir ve berat alabilmesi için onu merkeze gönderirdi. Anadolu, Ege adaları, Girit, Kıbrıs ve Cezayir eyaletlerindeki tımarların gelirleri 5.000 akçe ile 2.000 akçe arasında değişiyordu. Bu eyaletlerde beylerbeyleri ancak geliri 4.999 akçeye kadar olan tımarların tayinini yapabilirdi. 5.000 akçe geliri olan tımarlara atamalar merkez tarafından yapılırdı. Geliri 2.999 akçeye kadar olan tımarlara beylerbeyleri atama yapar, geliri 3.000 akçe olan tımarlara atanacaklar için onlara tezkere vererek merkeze gönderirdi.[66] Zeametlerin geliri genellikle 20.000 akçe ile 99.999 akçe arasında değişirdi. 1660'larda Fransız görgü tanığı Guillatière zeametin 20.000 akçelik gelirinin yaklaşık 1.700 livre (Fransız lirası) değerinde olduğunu yazar. Guillatière'in yazdığına göre sınırlardaki tımar ve zeametlere ve daha büyük değerde olan topraklara atamaları başvezir yapardı.[67]

15. yüzyılda kanuna göre tımar isteyen biri sancakbeyi veya beylerbeyinden bir tavsiye mektubu alırdı. Bu namzet gösterme işi İstanbul'da devlet tarafından sadece bir defa için kabul edilirdi. Devlet tarafından tımarın namzet gösterilen kişiye verilmesi uygun bulunursa sancakbeyi veya beylerbeyi bu kişiye bir belge verirlerdi, buna "berat" denirdi. Berat namzet gösterilen kişinin kesin olarak tımara atanmış olduğunu bildiren bir belgeydi. 15. ve 16. yüzyıllarda bazı sancaklara Osmanlı şehzadelerinden sancakbeyi atanırdı. Sancakbeyi şehzadeler tımara atanmak için namzet gösterilenlere berat veya tezkere verirdi. Buna "imparatorluk beratı" denirdi.

---

66 Sarı Mehmed Paşa, *Nasa'ih-ül vüzera ve'l-ümera*, (*Ottoman Statecraft*, çev. Walter Livingston Wright, Princeton University Press, New Jersey, 1935, 1971, s. 154).

67 La Guillatiere, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 330; 17. yüzyıl ortalarında tımar ve zeametlere atamaları sadrazam tarafından yapıldığını Koçi Bey yazar. (*Koçi Bey Risalesi*, s. 26).

Berat verilirken tımar sahibi olarak atanan kişi bu işlemle ilgili vergileri öderdi. Bu vergiler, "resm-i tezkere", "resm-i tarih", "resm-i kitabet", "resm-i divittar" (yazıcı) idi. Tımar gelirinin binde on ikisi "resm-i tezkere" için ödenirdi. Anadolu Beylerbeyliği'ndeki tımar atamalarında "resm-i kitabet" ve "resm-i tarih" için 15 akçe verilirdi. Rumeli Beylerbeyliği'nde bu vergiler farklıydı, "resm-i divittar" 5 aspres, "resm-i tarih" 6 akçeydi. "Resm-i tezkere" değişmezdi, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde tımar gelirinin binde on ikisi üzerinden alınırdı. Vergi işlemlerini yapan çavuş ve kapıcıya ikişer akçe verilirdi.

Tımar dağıtımı sırasında tımarın bulunduğu sancağın alaybeyi, zeamet ve tımardaki görevliler ve "çeribaşıları" hazır bulunmalıydı.[68] Varisi olmayan, devlete kalan "boş" tımar ve zeametler her eyaletin beylerbeyine verilir ve icmal defterine kaydedilirdi. Fakat tezkereleri gereğince beratların yenilenmesi için İstanbul'dan hükümdar fermanı yazılırdı ve beylerbeyi tarafından beratla yeni sahiplerine verilirdi. Her sipahiye verilen beratta sipahinin kimliği, yaşı, yaşadığı kasaba veya köy ve sipahiye verilen dirliğin "mufassal şekilleri" yazılırdı.

16. ve 17. yüzyıllarda tımarlı sipahilerin Osmanlı eyaletlerindeki genel sayısı ancak eyaletlerdeki tımar ve zeametlerin sayısı ve tarım gelirleri ile birlikte incelenerek saptanabilir. Tımar ve zeametlerin gelirlerine göre "cebeli" (atlı asker) çıkarıldığı için ve her tımar ve zeametin geliri farklı olduğundan, sipahi ve cebeli sayısını kesin hesaplamak oldukça güçtür. Ayrıca topraktan alınan mahsule göre tımar ve zeamet gelirleri her yıl veya birkaç yıl aynı olmayabilirdi. Diğer taraftan tımarlı sipahilerin kanunda gösterilen (gelire göre) cebeli sayısından çok fazla cebeli çıkardıkları ve her eyaletteki tımar ve zeametlerde bunun farklı uygulandığı bilindiğinden tımarlı sipahi sayısının eyaletlerde ve genelde tam olarak yazılamayacağı bellidir.

Bununla beraber belgelere ve görgü tanıklarının kayıtlarına göre yaklaşık bir genel sayı bulunabilir. Bu nedenle burada kaynaklarda gösterilen listeleri aynen vermek yerine bunları karşılaştırarak doğruyu bulmaya çalışacağım.

---

68 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 72-73; *Koçi Bey Risalesi*, s. 55.

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, tımarlı sipahilerin sayılarını eyaletlerdeki tımar ve zeamet sayılarına göre hesaplayarak bir sonuca varmıştır.

Tımarlı sipahinin tımarının gelirine göre en az bir ve en çok dört cebeli asker çıkarması kanunen bildirilmiş olmasına rağmen Aaron Hill, kendi zamanında on dokuz atlı askere (cebeli) kadar çıkardığını yazar. Aaron Hill'e göre tımarlı sipahilerin kanunda bildirildiğinden fazla cebeli çıkarmalarının nedeni sipahilerin görevlerine özveri ile bağlı olmalarından kaynaklanıyordu: "Bu adamların çoğu tercih edilmek ve göze girmek için kendilerinden beklenilen itaat ve sadakati fazlasıyla gereğinden çok gösterirler. Bu nedenle çıkarmaları gereken asker sayısının iki katını, bazen üç katını çıkarırlar."[69]

Kanunda bildirildiğine göre on beş bin akçeye kadar geliri olan tımarlarda tımarlı sipahi tımar gelirinin her üç bin akçesi için bir cebeli çıkarmalıydı. Osmanlı arşivlerine göre cebeli savaşa giderken silahlarını ve zırhını taşıması için "bağırdak" denilen bir uşağı ile savaşa katılırdı.[70]

Aaron Hill, tımarlı sipahi kuvvetlerinin sayısını hesaplarken yirmi iki eyalet içindeki tımar ve zeametleri saymıştı. Yirmi iki eyalette ortalama her tımarda bir sipahi ve üç cebeli varsayarak tımarlı asker sayısını toplam 207.308 olarak bulmuş ve bu atlı askerin eyaletlerde hazır beklediğini yazmıştı. Aaron Hill, tımar ve zeamet sayılarını Osmanlı belgelerine göre incelediğini açıklar: "Bu hesaplarda belli bir sayı vermekle kendimi mutlu hissediyorum. Burada bizim modern seyyahlarımızın belge göstermeden yaptıkları tahminleri yazmayacağım."[71]

Bununla beraber diğer seyyahların verdikleri toplam sayı Aa-

---

69 16. yüzyılda en fazla kırk, elli veya altmış cebeli çıkaran tımarlar vardı (*Koçi Bey Risalesi*, s. 11).

70 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 85.

71 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 25;

Osmanlı tımar sistemi yirmi üç eyalette uygulanıyordu. Basra, Lahsa, Mısır, Habeş, Tunus, Yemen, Trablus-Garp'ta tımar sistemi uygulanmamıştı (Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 814). 1596'dan sonra Yemen, Lübnan ve Suriye'deki 19 eyalet müstakil emirlikler haline gelmişti (*Koçi Bey Risalesi*, s. 36).

ron Hill'in verdiği sayıya yakındır. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, 300.000 sipahi ve 1611'de İskoç seyyah William Lithgow, 250.000 sipahi olduğunu yazarlar.[72] Tımar ve zeamet sahiplerinin kanunda bildirilenin iki veya üç katı cebeli çıkardıkları hesaba katılırsa tımarlı sipahi kuvvetlerinin toplam 700.000'in üstünde olduğu anlaşılır.[73]

Tımarlı sipahinin diğer görevi, tımar toprağının verimli tarım alanı olarak işletilmesi ve tımarın asayiş ve güvenliğinin sağlanması olduğundan savaşta tımarlı sipahinin sadece bir kısmının savaşa katılması istenir ve büyük bir çoğunluğu tımarda bırakılırdı.[74] 17. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut, bu yüzyılın sonlarında İtalyan gözlemci Comte de Marsigli, Osmanlı eyaletlerinde sancak, zeamet ve tımarları ve asker sayısını gösteren listeleri eserlerinde yayımlamışlardır. Rhoads Murphey, Osmanlı kaynaklarından Aynî Ali Efendi'nin eseri 1609 tarihli *Kavânin-i Al-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*'dan (İstanbul, 1280) hazırladığı listelerde tımar askeri sayısını verir ve eyaletlerdeki toplam tımar askerinin 170.000 nefer olduğunu yazar.[75]

Koçi Bey risalesindeki kayda göre 16. yüzyılda Bosna sancağında on bin tımarın cebelileri kırk bin "seçme ve üstün" askerdi. Bu devirde Rumeli eyaletindeki diğer tımar ve zeametlerle birlikte yetmiş, seksen bin tımar askeri vardı. Bazı zeametler ve tımarlar kanunda bildirilenden çok fazlasını, otuz, kırk, elli veya altmış cebeli çıkarırlardı. Bunların çoğu Anadolu'da olduğundan Anadolu eyaletinde 30.000 Erzurum eyaletinde 20.000 tımar askeri olduğu bilinirdi.[76]

Koçi Bey risalesinde toplam 160.000 tımar askeri dört eyalet için gösterilmiştir. Aynî Ali'nin eserindeki toplam sayıya yakın-

---

72 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 66; W. Lithgow, *The total Discourse of the Rare Adventures*, s. 167.

73 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 196; Sandys, *Sandys's Travailes*, s. 38.

74 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 66; Mustafa Nuri Paşa tımarlı sipahilerin sayılarının çok olduğunu, bunlardan sadece yüz kırk bin (140.000) sipahinin savaşa katıldığını yazar (Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 118).

75 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Routledge, s. 42.

76 *Koçi Bey Risalesi*, s. 11.

TABLO 1
1512-1595 Yılları Arasında Eyaletlerdeki Cebeli (Tımarlı Atlı Asker) Sayısı

Eyalet	*Zeamet*	*Tımar*	*Cebeli (atlı tımar askeri)*
Şam: 14 sancak [Şam (Paşa Sancağı), Kudüs, Gazze, Safed, Nablus, Aclun, Lecun, Buka, Akkâ, Tedmur (Palmira), Beyrut, Sayda, Şevik, Kürek]	128	868	2.500
Trablus-Şam: 5 sancak [Trablus, Hama, Humus, Selemiye, Cebeliye]	63	571	1.400
Haleb: 10 sancak [Haleb, Adana, Ekrad-ı Kilis, Birecik, A'zaz, Maarra, Aziz, Mudiyk, Menbiç]	104	799	2.500
Van: 13 sancak [Van, Adilcevaz, Erciş, Muş, Parkiri, Gerger, Keşani, Asyaburd, Ağakes, Beni Katur, Bayezıd Kalesi, Berdai, Ovacık]	199	916	888
Rumeli eyaleti: 24 sancak [Manastır, Sofya, Mora, İskenderiye (İşkodra), Yanya, Tırhala, Köstendil, Ohri, Dukakin, Avlonya, Elbasan, Selânik, Delvine, Üsküp, Vidin, Alacahisar, Piriştine, Silistre, Niğbolu, Çermen, Vize, Kırık Kilise (Kırklareli), Bender, Akkirman]	914	8.360	36.000
Anadolu eyaleti: 14 sancak [Kütahya (Paşa Sancağı), Saruhan, Aydın, Hüadavendigâr (Bursa), Kastamonu, Menteşe (Muğla), Bolu, Ankara, Kengiri (Çankırı, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Teke ili (Antalya), Hamid ili, Sultanönü, Balıkesir]	195	7.166	17.000
Diyarbekir: 20 sancak [Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hasankeyef, Çemişgezek, Siird, Meryafarikin, Akçakale, Sincar, Habur, Sokman, Kulb, Mehran, Tercil, Otak, Pertek, Çapakçur, Çermik]	42	688	9.000

dır. Bununla beraber 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Osmanlı tımarlı sipahi kuvvetlerinin genel toplam sayısı, her iki Osmanlı kaynağında gösterilmiş olandan çok yüksek olmalıdır. Çünkü bu kaynaklarda tımar sistemi uygulanan eyaletlerin sadece bir kısmındaki tımarlı asker sayısı verilmiştir.

Rhoads Murphey'nin incelediği 1527 tarihli belgeye göre Rumeli, Anadolu, Doğu Anadolu, Suriye ve Diyarbakır eyaletlerinde 28.088 kılıç (tımar-zeamet) ve 61.520 cebeli vardı. Di-

TABLO 2
Zeamet, Tımar ve Cebeli Sayısı (1665 ve 1691)

	Zeamet		Tımar		Cebeli (atlı asker)	
Eyalet	*1665*	*1691*	*1665*	*1691*	*1665*	*1691*
Anadolu	295	793	7.440	7.674	16.060	17.768
Karaman	73	67	2.165	2.027	4.892	4.799
Sivas	108	553	3.029	3.229	6.490	8.526
Erzurum	122	132	5.548	5.157	11.584	11.577
Dulkadır (Maraş)	27	29	512	1.820	1.132	4.204
Diyarbekir	106	67	540	482	1.504	2.597
Şam	128	120	873	174	2.258	3.606
Trablus-Şam	63	75	570	555	1.390	1.767
Haleb	117	104	1.044	685	2.556	2.152
Çıldır	61	94	696	777	1.742	2.531
Van	185	163	826	916	2.392	2.390
Ruha (Urfa)	60	28	666	672	1.572	1.862
Rumeli	1075	950	8.194	10.842	20.688	25.890
Buda	–	–	–	–	2.200	1.269
Kaptan Paşa (Deniz eyaleti)	124	217	1.152	2.216	2.804	6.336

ğer eyaletlerdekine dair bilgi yoktur. 1691'de İstanbul'da bulunan Comte de Marsigli, eserinde on dokuz eyaletteki zeamet ve tımarları ve cebeli askerlerin sayılarını verir. Fakat cebeli askerleri gönüllü askerler ile birlikte hesaplamıştır. Listede yazılı olan tam cebeli asker sayısı değildir.

1665'te Paul Rycaut, Osmanlı kaynaklarında Buda'daki tımar-zeamet ve asker sayısını bulamadığını yazar. Buda'ya dair bilgileri Osmanlı subaylarından öğrendiğini kaydeder. Budin, Bosna ve Temeşvar gibi sınır eyaletlerde 10.948 zeamet ve 72.436 tımar ve toplam 83.380 asker olduğunu yazar. Buradaki asker sayısının daha fazla olduğunu tahmin eder: "zeamet ve tımarların göstermiş olduğum asker sayısı en az olanıdır. Esasen bu tımarlı sipahi kuvvetleri yüz binin üzerindedir. 83.380 benim en çok işittiğim sayıdır."[77]

1702'de Aaron Hill, Anadolu eyaletinde 629 zeametli sipahi ve 8.570 tımarlı sipahi olduğunu yazar. Sıvas ve Karaman'daki zeametli ve tımarlı sayıları için Paul Rycaut'dan faydalanmıştır.

77 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 181.

Aynî Ali risalesinde gösterilen 1560-1580 yıllarındaki tımar, zeamet ve cebeli sayılarını Ömer Lütfi Barkan yayımlamıştır. Risalede yirmi üç eyaletten sadece on altı eyaletteki sayılar verilmiştir. Diğerleri eksiktir; bunlar Budin, Kefe, Musul, Kars, Şehrizur, Maraş (Zulkadriye) eyaletleridir. Sayıları verilen on altı eyalette toplam cebeli asker sayısının 100.359 olduğu yazılıdır.[78]

Tımarlı sipahi rütbeleri

Tımarlı sipahinin bağlı bulunduğu bir üst rütbeli kumandan sancakbeyi idi. 1611'de İngiliz seyyah Sandys, tımarlı sipahinin sancakbeyine göre rütbece durumunu açıklar: "Tımar sahipleri paşaları olan sancak beylerinin emirleri altında daima hazırdır."[79]

Görgü tanıklarının yazdıklarından anlaşıldığına göre bugünkü anlamda tımarlı sipahi subay, sancakbeyi ise onun generali gibidir. Fakat bu sadece rütbeler arasındaki derece bakımından böyle kabul edilebilir. Sancakbeyi, genellikle sipahi sınıfından olmakla beraber eyaletteki görevi ve rütbesi bakımından eyalet kumandanı ve genel valisi olan beylerbeyinden sonra gelirdi. Bu bakımdan 1656'da Fransız seyyah Thévenot, sancakbeyini makamı, kişiliği ve otoritesi bakımından bu devir Avrupa'sındaki asiller sınıfından "baron" veya "marki"lere benzetir. 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill ise sancak beyliği için "Arch-Dukedoms" (arşidükalık) der. 1665'te İngiliz gözlemci Paul Rycaut, 20.000 akçeden 99.999 akçeye kadar geliri olan zeamet sancakbeyinin mülküdür, buna "paşalık" denir" diye yazar.[80]

---

78 *Koçi Bey Risalesi*, s. 87; Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 810.

79 George Sandys, *Sandys's Travailes*, s. 38.

80 M. de Thvénot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 135; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 25; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 172. 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın ilk yarısında bazı sancaklar "şehzade sancağı" adını taşırdı. Osmanlı şehzadelerinden bu sancaklara sancakbeyi olarak atananlar vardı. Bu tür sancaklar bir beylerbeyliği ile aynı değerde bilinirdi. Sancağı yöneten şehzade "vali" unvanını taşırdı. Vezir, nişancı, defterdar, silahdar, azaplar ağası, sipahiler ağası gibi devlet adamları ve kumandanlarından oluşan bir divanı vardı (Gülgün Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 547).

Tımarlı sipahi tımarın yönetiminden, sancakbeyi sancağın yönetiminden sorumluydu. Sancaklar her eyaletin sınırları içinde o eyaletin beylerbeyliğine bağlı idari bölgelerdi.

Osmanlı kaynaklarında beylerbeyinin görevi "vali" olarak bildirilmiştir. Avrupalı görgü tanıklarına göre ise bu görev "genel vali" anlamındaydı. Antik devirde Roma İmparatorluğu'ndaki "eyalet genel valisi" gibidir. Beylerbeyi bulunduğu eyaletin valisi ve aynı zamanda başkumandanıydı. Beylerbeyliği eyalette askerî ve idari en yüksek makamdı. Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri savaşta Osmanlı hükümdarının kumanda ettiği merkez ordunun yanında yer alırdı. Diğer eyaletlerin beylerbeyleri istenildiği zaman savaşa belli sayıda asker göndermek veya emrindeki askerî kuvvetlerle savaşa katılmak üzere daima hazır beklerdi.

Beylerbeyi ve rütbece ondan sonra gelen sancakbeyi genellikle bulundukları bölgelerdeki şehirlerde ikamet ederlerdi. Sancakbeyi ve sipahi çoğunlukla sipahi sınıfındandı. Beylerbeyi merkezden atanan ve çoğu devşirme kökenli olan ve askerî ve idari alanda yüksek eğitim almış kişilerdendi. Bu üç rütbe Osmanlı toprak sistemine bağlı olarak oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya, Avrupa ve Afrika'daki toprakları eyaletlere ayrılmıştı. Eyaletler sancaklara, sancaklar tımar ve zeametlere tekrar ayrılmıştı.

Tımarlı sipahilerin en yüksek âmirleri ve yüksek rütbeli subayları beylerbeyi, sancakbeyi, çeribaşı, alaybeyi ve zaim (zeametli sipahi) idi.[81]

Zeametli sipahilerden bir kısmı "subaşı" rütbesindeydi. Örneğin, 15. yüzyılda 93.468 aspres geliri olan Lemnos, 19 tımarlı idi. Subaşı Hüseyin bu zeametin kumandanı ve yöneticisiydi. Subaşı Hüseyin'in emrindeki 19 tımardan 19 tımar askeri Lemnos adasındaki Palokasrı kasabasının garnizonunu oluşturuyordu. Subaşı sefere 23 cebeli, bir çadır, bir günlük çadır bir "sokaklı çadır" getirmekle görevliydi. Palokasrı'da 696 ev Hıristiyan ve 40 ev Müslüman nüfus vardı. Subaşının çıkardığı tımar askeri sayısı bakımından ve diplomatik, idari görevleri ba-

81 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 846.

kımından rütbece sancakbeyine eşit olduğu söylenebilir. Çünkü subaşı Hüseyin, Rodos Şövalyelerinin lideri (Le Grand Maitre) Pierre d'Abusson'a elçi olarak II. Bayezid tarafından gönderilmişti. Ayrıca Subaşı Hüseyin, Paleolog hanedanından Pisypatos'un kuzeniydi ve Müslüman olarak Osmanlı Devleti hizmetine girmişti.[82]

Eyaletlerin idari düzenine göre sancağa bağlı ve sancaktan sonra gelen idari bölge "nahiye" idi. Bir nahiyenin tımar kumandanı "çeribaşı" denilen sipahi idi. Çeribaşı geliri 6000 akçeden 16.724 akçeye kadar olan tımarın kumandanıydı.[83]

Kethüda, büyük tımar sahibiydi. Rütbesi "subaşılık" rütbesine eşitti. Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin kethüdaları onların yardımcıları veya muavinleriydi. Kethüdanın rütbesi zeametinin geliri bakımından da subaşı ve sancakbeyi ile aynı idi. Örneğin 1512 yılında Anadolu Beylerbeyi'nin kethüdası 89.412 akçelik geliri olan bir zeametin kumandanıydı. Bir subaşının zeametinin gelirine eşitti.

Bunlardan ayrı olarak tımarlı yayabaşılar ve çavuşlar Fatih Kanunnamesi'ne göre atlı asker ve çadırla savaşa katılmakla görevliydiler. Tımarlı çavuşlar geliri 3.681 aspres'den 34.000 aspres'ye kadar olan tımarların kumandanıydılar.[84]

Alaybeyleri, her sancakta sipahilerin arasından seçilirdi. Alaybeyi, bulunduğu sancağın sefere giden tımarlı ve zeametlilerinden oluşan alaya kumanda ederdi. Mustafa Nuri Paşa'nın yazdığına göre sefere giden tımarlılara "eşkinci" denirdi ve "alaybeyi bayrağı altında" sefere giderlerdi. Alaybeyi, sancakbeyinin emrindeydi.[85]

Alaybeyinin barıştaki görevi ve sorumlulukları, bulunduğu sancaktaki tımarlı sipahilerin kumandanı, subayı ve âmiri olduğunu gösterir niteliktedir. Alaybeyi yalnız seferde değil ba-

---

82 Nicoara Beldiceanu, "Structures socio-économiques a Lemnos a la fin du XV.e Siecle," Turcica, *Revue d'Etudes Turques*, cilt XV., Paris, 1983, s. 252 ve 263.

83 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 79.

84 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 79-80.

85 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 133; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593-1606*, Viyana, 1980, s. 49.

rışta da sancaktaki sipahilerin yüksek rütbeli subayı olarak görev yapmakta idi. Koçi Bey risalesinde bir sipahiye tımar veya zeamet dağıtımında sancakta yapılan merasimde alaybeyi ve çeribaşının, diğer tımar ve zeamet memurları ile birlikte hazır bulunduğu yazılıdır. Ayrıca arşiv belgelerine göre alaybeyi doğrudan merkeze, İstanbul'daki divana dilekçe yazarak sipahileri hakkında terfi ("terakki") isteyebilirdi. 1584 tarihli arşiv belgesi "Gürcistan seferinde hizmeti görülen Mustafa'ya terakki ihsanı ricasına dair Hersek Alaybeyi Mustafa'nın arzı üzerine Bosna Beylerbeyi Ali'ye yazılan ferman"dır.[86]

Sancakbeyi de barışta hukuki, idari, ve mali işlerden sorumluydu. Sancakbeyi hukuki meselelerde kadı ile birlikte görevliydi. Devlet merkezinden gelen hukuki emirler kadıya ve sancakbeyine hitaben yazılırdı. 1546 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi Tırhala sancakbeyi ve kadısına yazılan ferman hakkındadır. (Bu belgeye göre sancakbeyi ve kadıdan Tırhala [Teselya] kazasındaki değirmenin "tasarrufu" [mülkiyeti] konusunda Nicolo ve Mihail arasındaki anlaşmazlığın halledilmesi istenmişti.)[87]

Mukataaların idaresi ile eyalet defterdarı görevli olmakla beraber bu görevin beylerbeyine verildiği olurdu. Trablus-Şam eyaleti mukataaları kabız-i mali ve nazırı olan "mir-i miran" Mehmed Paşa'nın 5.000 Şam gümüşüne dair 1680 tarihli bir ferman buna örnek gösterilebilir.[88]

16. yüzyılda sancak beyleri ve beylerbeyleri bulundukları bölgede makamlarında 20-30 yıl kalırlardı. Koçi bey risalesindeki kayda göre bu makamlar tecrübeli ve yetenekli, dürüst ve dindar kimselere verilirdi. Suçu olmadıkça hiçbiri azledilmezdi. Ordu sefere gittiğinde sancak beyleri 700-800 veya 1.000 kişilik iyi yetiştirilmiş ve donatılmış cebelileri ile savaşa katılırlardı. Sancak beyleri bölgede güvenlik asayişi korurlardı. Koçi Bey'in yazdığına göre Dobruca'da Kanunî Sultan Süleyman

---

86 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Efendi Tasnifi, Tarih: 992, No. 144; *Koçi Bey Risalesi*, s. 55.

87 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, Tarih: 953, No. 140.

88 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, Tarih: 1091, No. 5281.

devrinde Düzmece Mustafa adındaki "Celâli" 30-40 bin kişilik eşkıya ile köy ve kasabaları yağma ettiği zaman Bender sancakbeyi Ahmed kısa zamanda bu Celâli eşkıyasını cezalandırmış ve dağıtmıştı.[89]

Tımarlı sipahi maaşları ve giyimleri

1611'de İskoç seyyah William Lithgow, "Tımar sahiplerine maaş ödenmez, tımarın veya toprağın geliri ile tımar sahibi ile onun ailesi ve atlı askerlerinin geçim ve masrafları karşılanır," diye yazar.[90] Tımarlı sipahi hayatı boyunca maaş ve diğer bütün giderlerini tımarın gelirinden sağlardı. Tımarlı sipahinin görevi nedeniyle giderleri geniş kapsamlıydı. Kendisinin ve ailesinin geçimi için tımarın gelirinden maaş alırdı Ayrıca görevinden dolayı çıkarmakla yükümlü olduğu cebeli askerin maaşı, donatımı ve silahları için giderler ile cebelilerin yardımcıları ve tımardaki diğer işlerde görevli olanların maaşları tımarın gelirinden karşılanırdı.

Sipahi tımar gelirlerini istediği gibi harcayamazdı ve giderlere bölüştüremezdi. Tımarın gelirinin saptanması gibi giderlerinin bölüştürülmesi devlet tarafından yapılır ve sipahiye kesin olarak bildirilirdi.[91]

Tımarlı sipahinin tımar gelirine göre imparatorluk ordusuna vermekle yükümlü olduğu asker sayısı, silah, mühimmat, çadır giderleri ve bunların para olarak değeri, ayrıca tımarda görevli olanların maaş giderleri ve para olarak miktarı önceden belirlenirdi. Osmanlı belgelerine göre tımarlı sipahi orduya vermekle yükümlü olduğu silahlı ve eğitimli atlı asker (cebeli) ile birlikte "bağırdak", "gulâm" denilen yaya asker ve hizmetkârlarını da sefere göndermek zorundaydı.

Cebeli veya Osmanlı belgelerinde "cebelü" denilen zırhlı askeri ile tımarlı sipahi savaşa giderdi. "Cebe" zırh anlamına gelmekle beraber diğer bir çeşit zırh belgelerde "bürüme" adı ile belir-

89 *Koçi Bey Risalesi*, s. 7.

90 William Lithgow, *The Total Discourse...*, s. 167.

91 Fatih Kanunnamesi (Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 80).

tilmiştir. Eşit büyüklükte yuvarlak küçük metallerden yapılmış olan "bürüme" tipi zırh dize kadar uzun bir ceket gibiydi. Fatih Kanunnamesi'ne göre geliri 1.000-2.000 aspres olan tımarlı sipahi bir cebe getirmekle görevliydi. Geliri 3.000 aspres'den başlayan bir sipahi ise "bürüme" tipi zırh getirmeliydi.[92]

Yıllık geliri 4.000 (akçe) aspres'ye kadar olan tımarlı sipahi savaşa giderken bir cebeli getirmeliydi. Yıllık geliri 15.000 aspres olan sipahi gelirinin her 3.000 aspres'si için bir "cebelü" çıkarmalıydı. Subaşı gelirinin her 4.000 akçesi için, sancakbeyi gelirinin her 5.000 akçesi için birer "cebeli" çıkarırlardı. 1665'te İngiliz gözlemci Paul Rycaut, "Tımarlılar her 3.000 aspres için bir asker ve bir at çıkarırlar, zeametliler her 5.000 aspres için bir adam ve bir at çıkarırlar," der.[93]

Ayrıca zırh taşıyan görevliye "bağırdak" denirdi. Her cebeli bir bağırdak ile sefere katılmalıydı. Bir tımarlı sipahi tımarda yıllık gelirinden en az 370 aspres bir cebeli ve bir "bağırdak"ın maaşı, giyimleri ve bütün techizat, silahları için harcardı. Yıllık geliri 2.140 aspres olan bir sipahi kendisi için bir "bürüme" ve refakatinde bir cebeli ve bir "bağırdak" getirmeliydi.[94]

Tımarlı sipahi ayrıca çadır ve yanlarındaki hizmetkârlar için 3-4 sepet getirirdi. Sepetler taş-toprak taşımak içindi. Siperler ve bataryalar sepetlerde taşınan taş-toprakla yapılırdı.

Zeametli sipahi (sancakbeyi) daha büyük çadırlarla sefere katılırdı. Bu çadırlar 1665'te Paul Rycaut'nun gözlemlediği üzere mutfaklar, ahırlar ve diğer gerekli daireleri içine alırdı.

Sancakbeyi ve subaşının getirdiği çadır tipleri hazine, mutfak, iaşe ve eyer takımlarının konulduğu çadırlar ve tuvalet çadırlarıydı. Subaşı diğerlerinden farklı olarak yiyecek ve iaşe malzemesinin konulduğu bir çeşit kiler-çadır ile mutfakta çalışanlardan aşçı ve bulaşıkçılar için bir çadır getirirdi.[95]

---

92 Beldiceanu, Arifî'nin *Süleymannâme* adlı eserinde "bürüme"nin tanımını bulmuştur (Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 84).

93 P. Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 133.

94 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 86.

95 P. Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 173; Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 79.

Belgelerde "geçim" denilen atlı askerin donatımı yalnız asker için değil atı için de geçerliydi. Beldiceanu'nun incelediği 1558 tarihli belgeye göre Türk süvarilerinin eyerleri kumaştandı. Bu at örtüsü veya kumaşla kaplı eyer olmalıdır. Görgü tanıklarına göre tımarlı sipahinin silahları kapıkulu sipahilerinin silahlarından farklı değildi. Ok, yay, değirmi (konkav) kalkan, yarım kargı (mızrak) ve pala (eğri kılıç) taşırlardı. Korunmak için miğfer ve zırhtan bir cepken giyerlerdi. Kapıkulu sipahileri gibi beyaz-kırmızı bayrak taşırlardı.[96] Bağırdak, kısa ve kolsuz bir göğüslük veya tünik altına pamuktan bir kaftan giyerdi. Göğüslük veya tünik kapitone gibi yumuşak kalın bir kumaştandı, muhtemelen bunun üzerine zırh giyerdi.

Miğfer (muhtemelen tımarlı sipahi miğferi) 15. yüzyıl ikinci yarısı çelik, gümüş işleme ile süslü. Yükseklik: 31 cm, çap: 24 cm. Miğferin üzerindeki gümüş harflerle yazının anlamı: "Şeref, Allah'a ibadetdedir", "Refah gönül hoşnutluğu ile kanaatkârlıktadır".

Osmanlı belgelerinde çoğunlukla oğlan veya "gulâm" denilen askerî hizmetkâr, tımarlı sipahinin cepheye göndermekle yükümlü olduklarından biriydi. Arapça "gulâm" olarak bilindiği gibi Osmanlı kaynaklarında pek ender de olsa "Nöker" adı ile geçtiği de olurdu. Arapça gulâm, genç erkek köle ve erkek çocuk anlamına gelmekle beraber Türkçe "oğul", bir oğlan, genç bir erkek hizmetkâr anlamındadır. 2.000 aspres geliri olan tımarlı sipahi bir cebe ve bir "gulâm" çıkarırdı. 15. yüzyılda Fatih Kanunnamesi'nde bildirildiğine göre sipahi, bir zırh ve bir "gulâm" çıkarmak için tımar gelirinden 666 aspres ayırmalıydı.

---

96 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 196; Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 65-66; George Sandys, *Sandys's Travailes*, s. 38.

Bu devirde yılda 15.000 akçe bir tımar için iyi bir gelirdi. Böyle bir tımara sahip sipahi gelirinin her 1.500-2.000 aspres'si için bir "gulâm" çıkarırdı.

Arşiv belgelerine göre "gulâm" hizmetine Doğu Trakya'da çoğu çiftçi olan Müslüman köylülerden alınanlar vardı. Tımarlı sipahi hizmetinde olana "gulâm" denirse de sancakbeyi veya beylerbeyi hizmetinde olan "gulâm" buna göre isim alırdı. Sancakbeyine "mîr-i liva" denildiğinden sancakbeyinin yanında görevli gulâma "gulâm-i mîr" denirdi. Görevi de farklı olurdu, hazinedar, terzi veya ambar (depo) memuru gibi. Beylerbeyleri ve padişahın gulâmları ise "gulâm-ı beylerbeyi", "gulâm-ı padişah" adları ile görevli oldukları makama göre bilinirlerdi. Kelime anlamı her durumda hizmetkârdı.[97] 1621 tarihli seyahatnamede bildirildiğine göre bütün eyaletlerdeki tımarlarda tam donatımlı, atı ve silahları ile atlı askerler ve sipahilerinin masrafları ve maaşları yılda toplam 50.000.000 livre (Fransız lirası) tutuyordu. Seyyah, tımar toprağının gelirlerinden sipahinin ve askerinin maaşı karşılandığından devletin hazineden bunun için hiçbir ödeme yapmadığını ve büyük sayıda askerin bakımından ve giderinden önemli bir fayda sağladığını veya tasarruf ettiğini yazar.[98]

Sefere gidecek olan tımarlı sipahi, sefer için getirmekle sorumlu olduğu cebeli, bağırdak, gulâm, çadır ve diğer gerekli silah ve donanım için harcamalarını tımar gelirinden karşılayamadığı zaman borç alabilirdi. Son yapılan araştırmalarda tımarlı sipahinin "kredi" alma durumu incelenmiştir. Bistra Cvetkova'nın bu konudaki araştırması önemlidir. Tımarı küçük ve az gelirli sipahi, sefere katılmak üzere gerekenleri yerine getirirken borçlanıyordu. 1634'te Bitolja kadısı kayıtlarına göre Loznani köyünün sipahisi bu bölgenin idarecilerinden 10.000 aspres borç almıştı. O yılki sefere katılmak için sipahi mahsulden alacağı gelirden borcunu ödemeyi garanti ediyordu.[99]

---

97 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 84 ve 88-89.

98 Anonim, *Voiage de Levant*, s. 195-196.

99 Bistra Cvetkova, "Le Crédit dans les Balkans, XVIe-XVIII siècles", Collection Turcica III, *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Éditions Peeters, Paris, 1983, s. 299-309.

Aynı bölgede Sredro Egri köyündeki sipahi, kadı mahkemesine yaptığı açıklamada 5.560 aspres kendi tımarı içindeki reayasından borç aldığını bildirdi. Borcun ödenmesinden bu köydeki Tomce Rajco'yu mükellef tutmuştu. Tımar mahsulü gelirlerinden borcu sipahi adına Rajco ödeyecekti. 1635'te bu bölgede Opticari köyü sipahisinin oğlu, babası Mehmed Bey'in sefere katılmak için reayasından 6.000 aspres ödünç aldığını kadı mahkemesine bildirdi. 1550'de Sofya kadısı kayıtlarında bir sipahinin savaşa katılmak için Dubrovnikli Fetar'ın oğlu Baro'dan 1.180 aspres ödünç aldığı yazılıydı. Sipahinin karısı ve çocukları borcu ödemişti.

Bistra Cvetkova, tımarlı sipahinin zorlaşan şartlardan dolayı borç aldığını ve ödemede güçlük çektiğini yazar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin borçlu tüccarlara olduğu gibi sipahiye de "kredi" sistemi hazırlamadığını belirtir. Halbuki 16. yüzyıldan beri sipahinin kredi almasının nedenleri daha farklıdır. Öncelikle tımarda mahsul elde edildiği ve satıldığı tarihlerle sefer tarihi aynı zamana veya uygun zamana rastlamayabilir. O yılın mahsulü alınmadan önce sipahinin savaşa gitmesi gerekebilir.

Diğer taraftan 16. yüzyıldan beri Osmanlı imparatorluk ordusu sefere çıkarken sefer hazırlıkları ve ödemeler için, gerektiğinde devlet tarafından borç alınır ve sonra ödenirdi. Sipahinin de gerektiği zaman devlet gibi sefer için borçlandığı anlaşılıyor. Seferden sonra borçların ödendiği belgelerde yazılıdır.

Cvetkova, Osmanlı Devleti'nin tüccara ve sipahiye "kredi" sistemi hazırlamadığını yazarsa da son yapılan araştırmalarda Osmanlı "kredi" sisteminin ayrıntılı olarak Osmanlı kanunlarında bildirildiği ve uygulandığı açıklanmıştır. Eleni Gara'nın bu konudaki araştırması önemlidir.

Gara, 1602-1882 tarihleri arasında Selanik'in güneybatısındaki Kara Ferye (Beroia Veria) kadı sicillerini incelemiştir. Buradaki kayıtlara göre borç alan kişi borç verenin önünde borcun miktarını, faizini (baha-i çuka, murabaha denilen değerler) ve vadesini (ne kadar zamanda ödeyeceği) açıklardı. Sonra rehin vereceği mülkünü bildirerek rehin verirdi ve bir kimseyi vekil gösterirdi. Alacaklı açıklamayı tasdik eder ve bir veya da-

ha fazla kişi kefil olur, borcun ödeneceğini garanti edeceklerini bildirirlerdi. Genelde borcun bir yılda ödenmesi kabul edilirdi. Borca karşılık rehin hakkında kanunda ayrıntılara yer verilmişti. Buna göre borç alan mülkünün bir kısmını rehin verirdi. (Bu mülk, ev veya bağ olabilirdi.) Mirî (devlete ait) araziler bu maksatla kullanılamazdı. Borç alan rehin gösterdiği mülkünün sahibi olmaya devam eder ama borcunu ödeyinceye kadar mülkünü satamazdı. Borcunu ödemez ise rehin satılırdı. Kanuna göre mülkün satılması süresinde borçlu "vekil-i devri" denilen vekili bu satış için namzet seçerdi. Vekil satış işleminin güvenle yapılması için gerekliydi. Borç vakıftan alınmış ise (genellikle vakıftan alınırdı) vakıf muhasebecisi veya veznedarı vekil olurdu. Borcu veren vakıf değil de bir şahıs ise borç veren satış için vekil olurdu. Rehinin para değeri kanunda kesin bildirilmişti. Buna göre 2.000 akçelik borcun rehini bir odadır. Ticarette krediler için faiz % 12'ye kadar vardı. (Bizans İmparatorluğu devrinde Iustinianos kanunlarında % 6'ya kadardı) Osmanlı kanunlarına göre ihtiyacı olan tüccar faizsiz borç alabilirdi.[100]

Tımarlı sipahi savaşta yararlık gösterdiğinde "terakki" adı ile maaşına zam yapılırdı. Tımarlı sipahi giderlerini tımar toprağının mahsul gelirinden sağlamakla beraber ayrıca göreve başlarken devlet tarafından kendisine bir kadro maaşı verilirdi. "Kılıç" denilen kadro maaşı sipahinin gösterdiği yararlıklara göre "terakki" denilen zamlarla artardı. Koçi Bey risalesindeki kayda göre sipahi savaşta esir getirirse kendisine on akçede bir akçe terakki verilirdi. Savaşta on beş esir getiren sipahiye ise bir zeamet verilirdi. Sipahi ancak böyle bir yararlık gösterirse zeamete hak kazanırdı.[101] Sipahi seferdeyken kendi ihtiyaçları için gerekli parayı tımardaki gelirinden sağlardı. Her sipahi aralarından seçtiği sipahiler vasıtasıyla kendi tımarından "harçlık" adı ile seferde kendi iaşe masrafı için para getirtirdi. Yiyeceğini ve gerekli şeyleri or-

---

100 Eleni Gara, "Lending and Borrowing Money in an Ottoman Province Town", 13. CIEPO Symposiums, 21-25 Eylül 1998, Viyana, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 113-119 (s. 115-116 ve 118).

101 Terakki 3.000-5.000 akçelikti ve sipahi terakkiye göre bir ek cebeli çıkarırdı. (Stanford Shaw, *Ottoman Empire*, s. 125.); *Koçi Bey Risalesi*, s. 10; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 818.

dugâhdaki esnaftan satın alırdı, devlet bunun için sipahiye para ödemezdi. Fakat "hac alayı" koruculuğu bir devlet hizmeti olduğundan bu hizmete karşılık devlet sipahiye para ödemiştir.[102]

Tımarlı sipahi veraseti

1656'da Thévenot'nun yazdığına göre tımarlı sipahi ve sancakbeyi ölürse, tımar devlete ait olduğu için eyaletin beylerbeyi memurlarına verilir, icmal defterlerine kaydedilir, tezkeresi İstanbul'dan berat olunurdu. Tımar başka birine verilirdi. Kanuna göre ölen sipahinin tımarı eğer birkaç oğlu varsa yaşça en büyük olana verilirdi. Ölenin evladı yoksa kardeşlerine, bunlar da yoksa amca ve amcazadelerine verilmesi tercih edilirdi. Böylelikle Sipahi Ocağı'na reayadan ve diğer mesleklerden kimse alınmamış olurdu. Sipahi Ocağı'nın kalitesinin korunması için böyle bir önlem alınmıştı. Koçi Bey, bu kanunla ayrıca sipahi sınıfından olmayanların ve çocukluğundan beri sipahi olarak yetişmemiş olanların tımar veya zeamet istemelerinin veya bunlardan tımar ve zeamet verilenler arasında rekabet ve açgözlülükten doğacak anlaşmazlıkların önlendiğini yazar.[103]

Sipahi oğluna tımarı "tevcih tezkeresi" ile verilirdi. 1663 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesinde "müteveffa Ali'nin tımarının öz oğlu Musa'ya tevcihi" hakkındadır. Sipahi oğluna tımar tevcihi yapılacağı zaman namzetin sipahi oğlu olduğuna, zeametin yüksek rütbeli subaylarından (alaybeyi ve çeribaşı) iki kişi ve tımar sipahilerinden on nefer tanıklık ederdi. Tanıklar eksik ise tımar tevcih edilmezdi. Eğer tanıkların yalan yere tanıklık ettikleri kanıtlanırsa veya namzetin sipahinin oğlu olmadığı anlaşılırsa tanıkların tımar ve zeametleri ellerinden alınır ve başkasına verilirdi. Sipahinin kadro maaşı ve terakkileri sipahi oğluna geçmezdi.[104]

---

102 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the 16th Century*, Beyrut, 1982, s. 112.

103 *Koçi Bey Risalesi*, s. 56.

104 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, Tarih: 1074, No. 8020; *Koçi Bey Risalesi*, s. 10; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 818.

Sipahi kızları babalarının arazilerine varis olamazdı. Bunun nedeni tımar arazilerinin iyi işletilmesi ve tımarlı sipahi ve cebeli askerin yetişmesi ön görüldüğü için ancak askerî ve idari yeteneği olana veraset hakkı verilmesidir. Tımarlı sipahinin erkek çocuğu tımarına varis olabilirdi. Ölen sipahinin erkek çocuğu küçük yaşta ise çocuk savaşa gidecek yaşa gelince ona verilirdi. Bu süre içinde tımarın yönetimini tımardan bir cebeli yürütürdü. Çocuk görevi alacak yaşa gelinceye kadar bu cebelinin yanında yetiştirilirdi.

Tımarlı sipahinin özel mirası ise eğer sipahi yalnız kız çocuklar bırakmış ise mirasının 1/3'ü kız çocuklarına ve ailesine, 2/3'ü devlete kalırdı. Ancak, sipahi sağlığında tımar hizmetinden vazgeçerse ve kızı reayadan biri ile evlenirse kızı askerî (sınıftan) sayılmaz, miras hakkını kaybederdi.[105] Tımarlı Sipahi Ocağı'nda genel veraset kuralları böyle olmakla beraber bazı ailelerin mülkiyetine bırakılmış tımarlarda farklı kurallar uygulanmıştı. Romanya'da bir zaim veya tımarlı ölürse zeamet veya tımarının geliri diğer tımar sahipleri arasında paylaşılırdı. Bu uygulamanın ancak mirî arazi olmayan topraklarda geçerli olduğu anlaşılır. Diğer taraftan Anadolu'da Dulkadir'lere veya diğer bazı ailelere ait tımarlarda ölenin tımarı varislerine ve akrabasına kalırdı. Erkek veya kadın varis arasında fark gözetilmezdi. Teyze veya hala oğulları da varis olabilirdi.[106]

Tımarlı sipahi sınıfının bozulması

Sipahi sınıfının bozulma nedenleri başında tımarlı Sipahi Ocağı kurallarının uygulamadan kaldırılması gelir. 17. yüzyıl ortalarında ocağın kanun ve kurallarının uygulanmaması sonucunda tımarlı sipahi sınıfı sipahi oğulları yerine ocaktan olmayan kimselerin eline geçmişti.

Koçi Bey risalesindeki kayda göre yetenekli ve yararlı sipahi-

---

105 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 727; M. de Thevenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 134; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 134; Stanford Show, *Ottoman Empire*, s. 125.

106 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 182.

lerden tımarları ve zeametleri alınmış, kanuna aykırı olarak tımar ve zeametler "Yörük, Yahudi, çingene ve ayyaş şehir oğlanına" verilir olmuştu. Koçi Bey bunun ne kadar yaygın ve büyük boyutlarda olduğunu kendi deyimiyle şöyle açıklar: "Tımar ve zeamet erbabı (sipahiler) tamamen yok oldu." Koçi Bey, bu durumun fetihler ve savaşlardaki etkisini ve sonuçlarını da yazar: "Bu yüzden yapılan seferler bir varıp gelmeden, belki mâmur memleketleri yakıp yıkmadan ibaret kalıp, fetih ve zafer görünmez oldu," der.[107] Tımar ve zeametler 1582'de ilk defa "sepetlere" girmiş ve gerçek sahibi olan sipahilere verilmemişti. Boş kalan tımarların sipahi oğullarına ve hak edenlere verilmeyerek bir kenara ayrılması ("sepete girmesi") ve hileli yollarla nüfuzlu kişilere devredilmesi bozulmanın nedeniydi.[108]

Bu durumun düzeltilmesi için 1602 (H. 1011) de Macaristan seferi serdarı Mehmed Paşa'nın İstanbul'da sadrazam kaymakamı olarak bulunduğu zaman ve daha sonra 1613'te (H. 1022) Nasuh Paşa'nın sadrazamlığı sırasında zeamet ve tımarların sepetlerden çıkarılması ve bunları hak edenlere verilmesi için ferman çıkarıldı. Fakat durum düzeltilemedi. Çünkü tımar ve zeametler hak edenlere dağıtıldığı halde ve Rumeli'deki tımar ve zeamet sahipleri Nasuh Paşa tarafından getirtilerek berat ile yerlerine gönderildiği halde var olduğu gözüken tımar ve zeametlerin boş olmadığı ortaya çıktı. Kayıtlarda boş ve varisi olmadığı görülen tımarlar başkalarına verilmişti. 1631'de Koçi Bey bu durumun düzeltilmesi için padişaha öneride bulunur: "Binden yüz bine varıncaya kadar hakkı olmayanın elinde olan zeamet ve tımarı lâyık olana dağıtalar diye padişah fermanı çıka". Buna rağmen Koçi Bey durumun eskisi gibi mükemmel olamayacağını da kabul eder: "Fakat tımar erbâbı eski derecesini bulamaz. Çünkü Defter-i Hakanî'de isimleri yazılı olan reaya ve beraya evlâtları kimi ulufeli asker ve kimi asker gibi görünüp nice köyler zalimlerin zulmünde harap ve ahalisi perişan ve kaçmış olup nâm ve nişanları kalmamıştır."[109]

107 *Koçi Bey Risalesi*, s. 17-18.

108 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 854.

109 *Koçi Bey Risalesi*, s. 39 40.

16. yüzyıl sonlarında uzun süren savaşlarda Müslüman ve Hıristiyan köylülerin (reaya ve beraya) çoğu askere alınmış olduğundan tımar toprağında düzenli tarım yapılamadığı için köylü toprağını terk etmişti. Ayrıca tımarların sipahi sınıfından olmayanların eline geçmesinden sonra "sipahi" adı taşıyan fakat sipahi olmayan yeni tımar sahiplerinin reaya ve berayaya adaletsiz ve haksız davranışları köylünün toprağını terk etmesinin diğer bir nedenini oluşturmuştur. Bruce McGowan'ın yazdığına göre 17. yüzyıl ortalarında Macaristan'da Hatvan'da yeni tımar sahiplerinin adaletsizlikleri ve baskıları sonucu köylünün çoğu toprağından ayrılmıştı.[110]

1584 (H. 992) yılına kadar tımar ve zeametler genelde sipahi sınıfından olanların elindeydi. 1584'te İran seferine serdar tayin edilen Özdemir oğlu Osman Paşa, sipahi sınıfından olmayan bazı kişilere yararlıklarına karşılık üçer bin akçelik tımar vermişti. Bunu kârlı gören şehirli ve reayadan sipahilikte eğitimsiz ve yeteneksiz kimseler tımar ve zeamet sahibi olmaya başladılar. Bunlardan yüz bin akçelik dirliğe hak kazananlar da oldu. Tımar ve zeametler bundan sonra beylerbeyleri tarafından değil İstanbul'dan verildi. Boşalan tımarları İstanbul'da vezirler ve yüksek rütbeli memurlar akraba ve yakınlarına ayırdılar. Tımar ve zeametler bu tarihten beri vakıf veya mülk olarak veya sıhhatli kimselere emeklilik olarak dağıtıldı. Koçi Bey, tımar askerinin bu yolla nasıl bozulduğunu açıklar:

> "Bu bozukluklar şanlı ve şevketli tımar askerinin harap olmasına sebep oldu. Sancak beyleri, beylerbeyleri, vezirlerin ağaları, çavuşlar ve kâtipler ile saraydaki dilsiz ve cücelerin elinde kırk-elli tımar ve zeamet toplanmıştı. Bu tımar ve zeametleri azatlı kulları adına beratla alırlardı. Bu toprakların gelirini yerler, sefer olunca iki bin akçe harçlıkla askerî cebe yerine 'aba' giydirip sefere gönderirler, kendileri gitmezdi."[111]

17. yüzyılda sefere giden sipahilerin sayısı azalmıştı. 1608'de Rumeli eyaletinde yirmi iki sancakta cebelileri ile 33.000 tımar-

110 Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, Cambridge University Press, New York, 1981, s. 65.

111 *Koçi Bey Risalesi*, s. 25.

lı sipahiden sadece 2.000 sipahi sefere gitmişti. Anadolu eyaletinde 18.700 tımarlı sipahiden bin nefer sefere katılmıştı.[112] Bunun nedenini açıklayıcı bir bilgi Osmanlı kaynaklarında bulunamadığı halde bir Fransız görgü tanığının ilginç bir açıklaması önemlidir. Tournefort'un yazdığına göre 17. yüzyıldan beri tımarlı sipahinin tımar mahsulünden cebeli ve donatımı çıkarma kuralı terk edilmiş bu mecburî görev para vergisine ("bedel harcı") dönüştürülmüştü.[113]

Diğer taraftan İstanbul'da yüksek rütbeli memurlar ve saraylıların elinde beratlar birikmişti. Padişah adına yalan beyanda bulunarak berat ve emirlere, tımar ve zeametin kime verileceğini kendileri yazdırırlardı. Böylelikle pek çok haksızlık olduğundan tımar ve zeamet dağıtımı üzerine pek çok dava açılırdı. Koçi Bey, tımar ve zeamet sahibi sipahi sınıfından gerçek sipahilerin 1631'de sadece yedi-sekiz bin kişi olduklarını ve bunlara tımar ve zeamet yetkiyle verilmediğinden sadece kiracı ve hizmetkâr durumunda bulunduklarını yazar. Tımarlı sipahi askerinin bozulmasının esas nedenini açıklar: "Her eyaletin ruhu parlaklık ve güzelliği tımar ve zeamet ehli idi," der. Bozulmanın tımar ve zeamet dağıtımı ile ilgili kuralların uygulamadan kalkması ile başladığını yazar: "Şimdi tımar ve zeametleri İstanbul'dan vezir-i âzam vermektedir. Çünkü beylerbeyleri (daha önceki tarihlerde) tımar ve zeametleri ehliyetsiz kişilere verdikleri zaman ehliyetli olanlar Divan-ı Hümayun'a gelip şikâyet ederlerdi. Fakat vezir-i âzam olanlar ehliyetsizlere verince hak sahibi olanlar kime varıp, şikâyet etsinler?"[114]

Görgü tanıklarının yazdıklarına göre tımar ve zeametlerin talipleri arasında ehliyetsiz olanlar, hak sahiplerinin taleplerini hile ile önleyerek onlara verilecek tımar ve zeametleri ele geçirirlerdi. 1669'da Kandiya (Girit) Savaşı'na Osmanlı ordusunda görevli olarak katılan Fransız gözlemci Guillatière, tımar ve zeametlilerin isteklileri arasında hile ve açgözlülük yapanlara tanık olmuştur. Kandiya'ya giderken yolda seyahat ettiği gemi-

---

112 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 853.

113 J. Pitton Tournefort (1700), *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1982, s. 167.

114 *Koçi Bey Risalesi*, s. 26.

ye Malta'dan binen Osman Çelebi adındaki Türk böyle biriydi. (Osman Çelebi Malta'da çok kaldığından İtalyanca'yı iyi konuşuyordu. Guillatière'e Türkçe'yi yolda ve Kandiya'da öğretmiştir.) Guillatière, Osman Çelebi'nin kayınpederinin Negrepont Beyi (sancakbeyi) olduğunu, çelebi unvanının da şerefli bir unvan olduğunu yazar. Bununla beraber gemiden Kandiya'ya kayıkla geçerken kayıkta onlarla beraber diğer bir Türk sipahi üç yaşındaki oğlunu zeametine namzet kaydetmek üzere Kandiya'da başkumandan (serdar) olan sadrazama götürmekte idi. Guillatière, Osman Çelebi'nin çocuğun hakkı olan zeametin kendisine verilmesini sadrazamdan isteyeceğini açıklaması üzerine kayıktaki herkesin Osman Çelebi'yi suçladığını anlatır. Ayrıca Osman Çelebi çocuğun zeamete namzet kaydedilmesini önleyeceğini gizlice önceden Guillatière'e söylemişti. Osman Çelebi boş bir tımar veya zeamet arıyordu.[115]

17. yüzyılda Osmanlı sarayında ve yüksek rütbeli görevliler arasında israflı yaşam ve para kazanma hırsı artmış olduğundan dirlikler parayla satılmaya başlamıştı. Sancak beylikleri genellikle kapıkulları arasından seçilenlere verilirken sonradan sancakbeyi makamı satılığa çıkarılmış ve sipahilik yeteneği ve eğitimi olmayanların eline geçmişti. III. Murad devrinde sadrazamlar ve serdarlar tımar sahiplerini azlederek yerlerine rüşvet karşılığı sipahilikle ilgisi olmayanları atamışlardır. Ayrıca bu devirde yolsuzluklara karşı çıkarak bunları düzeltmeye kalkışan eminler ve diğer yetkili memurlar iftira ile görevlerinden uzaklaştırılırdı.[116] Guillatière, Kandiya Savaşı'nda diğer tımarlı sipahiler arasında boş tımarları ele geçirmek için yapılan entrikalara da tanık olmuştu: "Kandiya'da sipahiler birbirlerini yüksek ve iyi geliri olan tımarlardan haberdar ederler. Bunun için her zaman casusları vardır. Savaşta ölen sipahileri bu casuslar vasıtasıyla öğrenirler. Ölenlerin tımarlarına bunlar talip olurlar. Casuslar ölenlerin listesini onlara bildirirler. Anladığıma göre Osmanlı sarayında ve ordusunda pek çok entrikalar çevriliyor."[117]

---

115 La Guillatière *An Account of A Late Voyage to Athens.*

116 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 852-855.

117 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 332.

Tımarlı sipahi sınıfındaki bozulmanın sonucu olarak 17. yüzyıl sonlarında Osmanlı eyaletlerinde tımar ve zeamet sayılarında oldukça büyük bir artış olmuştur. Bu artışın nasıl ortaya çıktığı araştırıldığında incelenen kaynaklar ve belgelerde bu meseleyi açıklayıcı bilgilere rastlanır. Dirliklerin rüşvetle satılmaya başlaması yeni tımar ve zeametlerin kurulmasına yol açmıştır. İlk defa Kanunî Sultan Süleyman devrinde "çaşnigir başı" iken beylerbeyliğine atanan Hüsrev Paşa rüşvetle dirlik vermişti.[118] Bundan başka tımar ve zeamet isteklilerinin geliri yüksek boş tımarları alabilmek için hile ve kurnazlığa yönelecek kadar haris olmaları yeni kurulacak tımar ve zeametlere bir gereksinme hazırlamaya yeterlidir. Örneğin, 1589'da Anadolu'da 574 zeamet ve 565 tımar oluşturulmuştu. Bunun için müsellem, azap ve canbaz askerî birliklerinden bir kısmı reaya sınıfına geçirilmiş, bunların giderlerinden tasarruf edilerek 10.000.000 akçe gelir sağlanmış ve yeni tımar ve zeametler böylece kurulmuştu.[119]

16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar yapılan seferlerde fethedilen topraklarda yeni tımar ve zeametler kurulmuştur. Bu devirde Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde farklı tarihlerdeki artışı gösterir liste aşağıdadır:

	Anadolu eyaleti		**Rumeli eyaleti**	
	Zeamet	*Tımar*	*Zeamet*	*Tımar*
16. yüzyıl	195	7166	914	8360
1665	295	7440	1075	8194
1691	793	7674	950	10.842
1702	629	8570	1075	8194

Tımar ve zeametlerin sayısı artmış olduğundan sipahi ve cebeli sayısı da artmıştır. 1702'de Aaron Hill'e göre tımar ve zeamet sahipleri çok sayıda cebeli çıkarmakta kararlı olarak kanunda bildirilenden fazla cebeli çıkarırlardı. Her sipahinin gelirine göre bir ile dört arası cebeli çıkarması gerektiği halde on dokuz cebeliye kadar çıkaranlar vardı. Bununla beraber cebeli

118 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 135.

119 Ömer Lütfi barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 813.

ve sipahi sayısı çok artığı halde sefere sadece her bölgeden bin veya iki bin sipahi giderdi.

Diğer taraftan 16. yüzyılda tımar ve zeamet sayısı daha az olduğu halde Koçi Bey'in yazdığına göre tımarlardan 30, 40, 50 veya 60 cebeli çıkaranlar vardı.[120] Bu devirde Mustafa Nuri Paşa'nın yazdığına göre sefere toplam 140.000 tımarlı sipahi katılırdı. 17. yüzyıl sonlarında tımar ve zeametlerin sayısı artmış, sipahi kalitesi düşmüş ve sefere giden tımarlı sipahi sayısında azalma olmuştu.

EYALETLERDE ŞEHİR GARNİZONLARI

Eyalet garnizonlarını 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill kendi deyimiyle tanımlar: "Her eyaletin kendi müdafaa düzeni vardır. Beylerbeyleri, sancak beyleri veya sınır bölgelerdeki valiler binlerce askerden oluşan muhafızlara sahiptirler."[121]

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları Asya, Avrupa ve Afrika'da beylerbeylik veya eyalet denilen idari gölgelere ayrılmıştı. Eyaletler merkezden İstanbul'dan atanan beylerbeylerinin yönetimi altındaydı. Beylerbeyi düzenli ordusu ile bulunduğu eyaletin başkumandanıydı. Ayrıca bulunduğu eyalette merkezî devleti temsil ederdi. Buna bağlı olarak eyalette asayiş ve güvenliğin sağlanmasından, beylerbeyi divanında hukuki işlerin yürütülmesinden, tımarlı sipahi atamalarında ilgili işlemlerin yerine getirilmesinden sorumluydu. Beylerbeyi bulunduğu eyaletin idari, hukuki, mali ve askerî işlerinden sorumlu en yüksek âmirdi. Marsigli'nin yazdığına göre Beylerbeyi divanı haftada bir gün toplanırdı. Divan merasiminde beylerbeyinin önünde hâkimler, adliye memurları, iktisat memurları askerî

120 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 25; *Koçi Bey Risalesi*, s. 11; Tımar ve zeametlerdeki artışı gösterdiğim listeyi Mustafa Nuri Paşa, Paul Rycaut, Marsigli ve Aaron Hill'in yazdıklarından faydalanarak hazırladım. Aaron Hill, Rumeli eyaletinde sayıları verirken Paul Rycaut'dan yararlanmıştır.

121 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 25.

mahkeme memurları yerlerini alırlar ve beylerbeyinin başkanlığında divan yapılır, şikâyetler dinlenir, hukuki ve idari işlemler yerine getirilirdi.[122] Her eyalet sancak denilen idari bölgelere ayrılmıştı. Sancaklar sancakbeyinin askerî ve idari yönetimindeydi. Sancaklar zeametlere, zeametler tımarlara ayrılmıştı.

Genelde beylerbeyinin düzenli orduları tımarlı sipahi denilen atlı askerlerden oluşurdu. Bununla beraber beylerbeyinin emrinde belli sayıda yeniçeri ve diğer atlı ve piyade kuvvetleri de vardı. Bu devirde beylerbeyliklerin sayıları Osmanlı kaynaklarında farklı gösterilmiştir. Bunun nedeni bazı sancakların sonraki tarihlerde beylerbeylik yapılması ve fetihlerle yeni eyaletlerin kazanılmasıdır.

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt, beylerbeylerinin eyalet merkezi olarak ikamet ettikleri şehirlerde iki çeşit piyade muhafız birliği olduğunu yazar:

> "(Birinci tip) piyade (yaya) askeri ihtiyaca ve sebebe göre sayıca az veya çoktur. Çoğu Hıristiyandır ve bizim askerden daha iyi kumaşlardan giysilerle görevlendirilmişlerdir. Her şehirde asker farklı renklerde giyinmiştir ve silahları da yeterlidir. Şehrin dışında talim yaparlar. Beylerbeyi ordusu sefere çıkmadan bir ay önce talime başlarlar ve bir kışlada kalırlar.
>
> İkinci tip yeniçerilerdir. Bütün eyaletlerdeki yeniçeri sayısı kırk dört bini (44.000) geçmez. Bu savaşta orduyu takviye etmek için yedek kuvvet olarak bulundurulur."

Sınırlardaki şehir garnizonlarında genellikle 8-10 bin yeniçeri görevliydi.[123]

Sayda beylerbeyliği garnizonu

1659'da Sayda eyaletinde bulunan Fransız diplomat Chevalier d'Arvieux, görgü tanığı olarak Sayda beylerbeyinin muhafız

---

122 Comte de Marsigli, s. 21-22. Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. Kaymakan Nazmi, Ankara, 1934.

123 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 62-63; *Koçi Bey Risalesi*, s. 75.

alayına dair gördüklerini yazar: "İstanbul'dan uzaktaki şehirleri ve eyaletleri yöneten paşaların orduları atlı ve yayadan oluşur. Bunlar paşaların emrindedirler ve giderleri ve geçimleri paşa tarafından karşılanır. Bu askerlere itina ile bakılır, askerler de onların muhafızlığını yapar, emirlerini yerine getirir. Bunların hepsi iyi silahlı, çalışkan ve çok cesurdurlar." Chevalier d'Arvieux, 1659'da Sayda beylerbeyinin emrindeki askerlerin çok disiplinli, itaatkâr ve subaylarına saygılı olduğunu görmüştü. Bununla beraber Ch. d'Arvieux, İstanbul'dan veziriazamın emri ile buradaki askerin çok zor testlerden geçirildiğini kaydeder. Bu testlerin amacı Sayda valisi emrindeki askerin bu tarihte isyan etmiş olan Halep paşasına taraftar olup olmadıklarını dolayısıyla askerin sadakatini yoklamaktı.[124]

Beylerbeyleri, hizmetlerindeki askerin maaşını kendileri verirlerdi. Buna ilaveten askere erzak, ekmek, et, tereyağ, sakatat ile atları için ayrıca arpa da verilirdi. Bunun yanı sıra her takımın subayı (yüzbaşı) askerlerine kahve verirdi. Ch. d'Arvieux, şeker verilmediğini, çünkü askere verilmesinin uygun görülmediğini yazar. Askerin çevikliğini azaltması bakımından sağlık nedeniyle verilmediği anlaşılır. Bununla beraber asker kendi parası ile şeker alabilirse de parasını bu gibi şeylere pek ender harcardı. Ch. d'Arvieux, askerin günlük iaşe dağıtımını şu şekilde anlatır: "Her askerî takımın vekilharcı (levazım subayı) sabahları paşanın ambarına yürüyerek gider, orada ambar memuru ve kâtipler ambardan alınan erzakı yazıp, kaydederler. Memurlar ve tüccar kâtibi vekilharca erzak taksimatı yaparlar. Sonra vekilharç verilen erzakı takımın çavuşuna veya teğmenine götürür ve teğmen vekilharcı mutfağa gönderir."[125]

Chevalier d'Arvieux'nün yazdığına göre Sayda beylerbeyi Mehmed Paşa'nın 1659 yılında emrindeki muhafız alayı 1000 atlı asker ve 500 yaya askerden oluşuyordu. Mehmed Paşa,

---

124 Chevalier d'Arvieux (1653-1672), *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris, 1735, s. 102 ve 439; Sayda eyaleti 1614 yılında ilk kurulduğu zaman ne kadar sürdüğü bilinmez. 1659'da ikinci defa kuruldu. Bu eyalet Dürzilerin saldırılarını önlemek amacı ile kurulmuştu (Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus*, Beyrut, 1966, s. 2-3)

125 *A.g.e.*, s. 439-444.

emrindeki süvarileri, bulunduğu eyaletteki tımarlı sipahilerden seçmişti. Bunlardan bir kısmını Beyrut'ta kardeşi Mustafa Bey'in emrinde görevlendirdikten sonra yanında kalan on bölük sipahi bu 1.000 atlı idi. Bundan anlaşılacağı gibi her bölükte yüz atlı asker vardı.[126]

Beylerbeylerinin emrindeki özel muhafız alayları İstanbul'daki merkezî devleti temsil eder nitelikteydi. Bu nedenle İstanbul'da hükümdarın muhafız alayı gibi düzenlenmişti. Bu devir görgü tanıkları beylerbeylerinin merasim alaylarında gördüklerini kaydetmişlerdir. Chevalier d'Arvieux, Sayda valisi Mehmed Paşa'nın Sayda'ya vali olarak atanmasından sonra şehre merasim alayı ile girişine tanık olmuştu. Bu merasimde sipahiler, piyadeler, sancaklar, tuğlar, Arnavutluk sipahileri ve diğer atlılar, "gönüllüler" ve "deli"ler bir düzen içinde sıra ile geçmişlerdi:

> "Sipahilerin sancakları çeşitli renklerdeydi. Bizim piyadelerin bayraklarından büyüktü. Bu sancaklar her sipahi bölüğünün önünde sipahiler tarafından taşınmaktaydı. Sancağı taşıyan süvarilerin arkasındaki sırada subayları ilerliyordu. Bunların arkasındaki sırada hizmetkârları onlara ait silah ve gerekli şeyleri taşıyan atları yularlarından tutarak yürümekteydiler. Piyadeler de aynı düzende sipahiler gibi saflar halinde geçiyorlardı. Önde giden bayrakları muntazam sıralar halinde izliyorlardı. Onların arkasındaki sırada subayları yürüyordu, omuzlarında tüfekleri vardı. Bu piyadelerin giysileri çok iyi idi. Dize kadar uzanan kuşaklı ceketler giymişlerdi. Pantolonları çeşitli renklerdeydi. Baldıra kadar marokenden yapılmış deri çizmeler giymişlerdi. Kılıçları ve tüfekleri çok mükemmeldi. Kuşaklarında barutla dolu küçük kurşun kaplı silindir kaplar ve fişekle dolu küçük kumaştan keseler asılıydı. Her zaman doldurulmuş bulundurmakla yükümlü oldukları tüfekleri için bu gerekliydi. Piyade sıraları çok düzenli olup aralarında muntazam mesafe bırakıyorlardı. Çavuşları ise at üzerinde gidip gelerek onların yürüyüş düzenlerini kontrol ediyordu.

---

126 Chevalier d'Arvieux, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, s. 406 -408.

Paşanın iki yanında iki yeniçerinin sedef ve inci işlemeli tüfekleri vardı. Bu iki yeniçerinin merasim başlıkları külâh şeklindeydi. Beyaz keçeden olan bu külâh (başlık) tepede köşeli olarak yükseliyor ve köşeli uçları da omuzlarına düşüyordu. Külâhın başa yakın kısmında alnı çevreleyen yeşil kumaştan bir şerit vardı. Alın üzerinde gümüşten küçük keseye savaş zamanı bir sorguç takılabiliyordu.

Merasim alayında beylerbeyinin emrindeki iç oğlanların arkasında dört sancak geçiriliyordu. Bu sancakların her biri bizim piyade sancağından dört defa daha büyüktü. Sancaklar önde yürüyen dört süvari neferi tarafından taşınıyordu. Sancaklardan iki uçtakiler kırmızı fes rengi Şam ipeğindendi. Kenarlarında şerit süs vardı. Sancağın ortasında altın harflerle Kur'an'dan âyetler yazılmıştı, âyetler zaferle ilgiliydi. Onlar düşmanlarına karşı zafer kazanmayı ümid ederler... Sancak üzerine yazılı bu altın harfler altın yaprak tabakalar halinde kumaşa yapıştırılmıştı, bu yüzden sancak çok ağır çekiyordu.

Ortadaki iki sancak ise biri çok sade, kırmızı renkteydi, şehit, yoksulluk sancağı adını taşıyordu. Diğeri ise sadece yeşil bir kumaştan olup daima bu renk giyinmiş olan ve bu rengi seven Peygamberin sancağı idi. Bu yeşil sancak bir kargıya (mızrak) bağlıydı.

Bu iki sancağın arasında bir süvari ilerliyordu. Beyaz bir at kuyruğunda asılı duran bir gümüş elma bu süvarinin taşıdığı mızrağın tepesindeydi. Türkler bu elma şeklindeki gümüş topuzun asılı olduğu at kuyruğuna 'tuğ' diyorlar. Beylerbeyleri sadece bir tuğ taşımak hakkına sahipti. Vezirler üç tuğ, padişah yedi tuğ taşırdı."[127]

Chevalier d'Arvieux, Sayda valisi Mehmed Paşa'nın merasim alayında sipahilerin binicilikteki maharetlerinden ve atlarından

127 Chevalier d'Arvieux, "tuğ" hakkında bilgi verirken önemini açıklar. Buna göreTürk tarihinde bir olay dolayısıyla "tuğ" sancak (bayrak) olarak önem kazanmıştır: "Bir savaşta Türkler bütün sancaklarını kaybetmişlerdi. Büyük bir ümitsizliğe düşmüşlerdi. Bu sırada bir süvari atının kuyruğunu keserek mızrağının ucuna astı ve onu bayrak gibi göstererek bütün arkadaşlarını topladı. Bu savaştan sonra Türkler sancak veya bayraklarını 'Tuğ' ile şereflendirdiler" (Chevalier D'Arvieux, Mèmoires, s. 416).

övgüyle bahseder: "Bütün sipahiler mükemmel giyinmişlerdi ve atlarını mükemmel yönetiyorlardı, iyi binici idiler. Çünkü atları iyi terbiye edilmiş, çevik, kolaylıkla yönlendirilen ve gürültüye alıştırılmış atlardı. Bu atlar koyunlar kadar sakin ve tatlı idiler."[128] Bu merasimde gördüğü iki alay Arnavutluk sipahilerinin savaşçı ve muhteşem görünümleri Chevalier d'Arvieux'nün dikkatini çekmiştir:

> "Bu uzun alayda cengâvercesine azametli ve muhteşem olan Arnavutluk sipahileri idi. Bu atlıların takım elbiseleri Polonya ve Moskovalıların giysilerine benzemekteydi. Kürkle süslü kırmızı kumaştan uzun başlık veya kepleri vardı. Başlığın ucu omuzlara kadar değiyordu, bizim kılıç püskülü gibiydi Her sipahinin silah kayışı ile tüfeği vardı. Ellerindeki uzun bir mızrağın demirine bağlı sivri bir direğin ucunda 'flama' (küçük bayrak) vardı. Bunların subayları samur kürklü başlıklar giymişlerdi, başlığın üzerindeki sorguçları (başlığa takılmış özel tüyler) onlara azamet veriyordu."[129]

Bu merasim alayında ayrıca yüzer kişilik iki takım halinde "gönüllüler" ve "deliler"de resmi geçite katılmışlardı. Chevalier d'Arvieux'nün merasim alayında gördüğü Arnavutluk sipahileri Sayda beylerbeyinin garnizonunda ve beylerbeyinin emrindeydiler. Osmanlı Devleti Ortadoğu'daki eyaletlerinde Doğu Avrupa'daki garnizonlardan askerleri yardımcı kuvvet olarak görevlendirirdi. Osmanlı kaynakları ve belgelerindeki kayıtlarda Mısır'ın fethinden sonra İbrim ve Asvan'da (Aswan) Bosnalılardan garnizonlar yerleştirilmişti.[130]

---

128 *A.g.e.*, s. 417; Bu devirde diğer bir görgü tanığı M. de Hayes, Türk atlarının beslenme ve terbiye uygulamalarının Avrupa'daki atlarınkinden çok farklı olduğunu ve ancak bu uygulamalar ile atın çevikliği ve kolay yönetilmesinin sağlandığını yazar: "Arpa atlara az miktar verilir. Bizim atlarımıza (Fransa'da) Türk atlarının yediklerinin dört misli yedirilir. Fakat Türk atları süvariyi daha kolay taşır, yönlendirmeye daha yatkındır. Çünkü dizginsiz otuz fersah koşturularak eğitilirler" [M. de Hayes (1658), *Le Voyage de Constantinople*, Paris, 1664, s. 212].

129 Chevalier d'Arvieux, *Mémoires*, s. 417.

130 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, cilt 1, s. 137, BL. 1445.6. d.; Donald Edgar Pitcher, *A Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972, s. 141-142; Gülgûn Üçel Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 278.

Şam beylerbeyliği garnizonu

Şam eyaletindeki sosyal ve ekonomik yapı nedeniyle buradaki garnizonun askerî ve idari yetkileri diğer eyaletlerdekinden daha genişti. 16. ve 17. yüzyıllarda Şam eyaletindeki sosyal ve ekonomik yapıya bağlı olarak gelişen siyasi olaylar yerli aşiret reislerinin liderlik rekabetinden kaynaklanıyordu. Diğer taraftan kırsal alanlarda göçebe ve yerleşik bedevilerin ticaret kervanlarına ve yerleşik alanlara, şehir ve kasabalara devamlı saldırıları bölgede asayiş ve güvenliği tehdit eden ve bozan, önlenmesi güç bir terör faaliyetine dönüşmüştü.

Osmanlı Devleti gerek yerli aşiret reislerinin güçlenmesini ve aralarındaki rekabeti önlemek gerekse asayiş ve güvenliği sağlamak amacı ile idari, askerî, sosyal ve ekonomik önlemler aldı. Şam beylerbeyliği garnizonuna diğer eyaletlerdekinden daha fazla görev ve sorumluluklar bu amaçla verildi. Şam beylerbeyinin askerî gücü Şam garnizonu ve eyaletteki sancakların ve tımarların sipahi kuvvetinden oluşurdu. Bununla beraber Şam beylerbeyinin görevi ve sorumluluklarına göre gerektiğinde İstanbul'dan yeniçeri bölükleri ve Kahire'den Mısır beylerbeyliğine bağlı askerî kuvvetler Şam beylerbeyine yardımcı kuvvet olarak gönderilirdi.

16. yüzyılda Şam garnizonunda 1000 yeniçeri vardı. Bazı kaynaklarda yedi bölük yeniçeri olduğu yazar. Bu sayı her tarihte aynı tutulurdu. Garnizonda yüz veya iki yüz yeniçeri eksilince Şam beylerbeyi bu açığı İstanbul'a bildirir ve ölen yeniçerilerin yerine diğerlerinin gönderilmesini İstanbul'dan isterdi. Şam eyaletinde yerli ahaliden yeniçeri alınmazdı. Arapların ve Türk olmayanların buradaki yeniçeri garnizonuna kabul edilmesi yasaktı. Bununla beraber Araplardan ve Türk olmayanlardan bir kısmı Şam'daki yeniçeri garnizonunda yeniçerilerin arasına girmişti. 1577 tarihli hüküm Şam beylerbeyi ve buradaki garnizonun yeniçeri ağasına yazılmıştı. Rum'dan (Anadolu) yetenekli ve cesur olanların yeniçerilerden boşalan yerlere atanması fakat Arap ve Türk olmayanların alınmaması emredilmişti.[131]

Şam garnizonundaki yeniçeri ağası bu eyaletteki yeniçerile-

131 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus*, s. 97.

rin kumandanıydı. Yeniçeriler bölüklere ayrılmıştı. Her bölük bir 'bölükbaşı' tarafından yönetiliyordu. Yeniçerilerin bir kısmı şehrin kalesinde, diğerleri şehirde ve kalanı da nahiye ve köylerde ikamet ederlerdi. Nahiyelerde her yeniçeri birliğinin başı "ser-asker" diye bilinirdi.[132]

Şam kalesinde kale muhafızı (müstahfizan) yeniçeriler görevliydi. 1553'te bunlar 142 asker, 1556'da 86 askerdi. Bu askerler günde 5-6 akçe maaş alırlardı. 10 akçeye kadar alanları da vardı. Kaledeki topçular iki bölüktü, 26 askerdiler, her bölüğün bir başı (serasker) vardı ve seraskerin yardımcısı kethüda rütbesindeydi. Bunların maaşları günde 5-10 akçeydi. Çoğu 6-7 akçe alırdı. 1556'da sayıları 19'a düştü, 1563'te 11 indi.

Kaledeki "arabacıyan" (top arabacıları) 16. yüzyılın başında 13 kişiydi. 1556'da sayıları 11 iken, 1563'te bu kalede sadece 6 top arabacı vardı. Bir arabacı günde 6 akçe alırdı. Bununla beraber 5-10 akçe arasında alanlar da olurdu. Kalede 11 "cebeciyan" vardı, 1563'te sayıları 6'ya düştü. Günde 5-10 akçe alırlardı.[133] Cebeciyandan başka kalede 11 müteferrika görevliydi, günde 5-8 akçe alırlardı. Ayrıca 4 mehteran vardı, bunlardan ikisi günde 7 akçe, diğer ikisi ise günde 8 akçe alırdı. Şam kalesi bir dizdar tarafından yönetiliyordu. Dizdarın yıllık geliri 12.400 akçe olan bir zeameti vardı.[134]

Şam eyaletindeki tımarlı sipahiler Şam beylerbeyinin emrine verilmişti. Bu eyaletteki sipahiler zeametli ve tımarlı olanlardı. Zeametli sipahilerin 16. yüzyılda sayıları gitgide artmıştı. Örneğin 1529'da beş zeamet, 1548'de on altı zeamet vardı. Zeametlerin sayısı artmış olmakla beraber gelirleri azalmıştı. 1529'da bir zaimin geliri 51.754 akçe iken 1540'ta bir zaimin geliri 27.502 akçeydi. Her beş bin akçe için bir cebeli çıkarırdı.

1529'da Şam eyaletinde dokuz "tezkereli" tımarlı sipahi olduğu bilinmekle beraber bunların sayıları gitgide artmıştır,

---

132 *A.g.e.*, s. 92.

133 A. Bakhid, *The Ottoman Province of Damascus*, s. 100 ve 96.

134 *A.g.e.*, s. 93 ve 96; Müteferrika, eyaletlerde idari işlerle görevli memurlardandı. Maaş olarak tımar ve zeametleri vardı. (Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 864).

1548'de yetmiş sekiz, 1568'de yüz elli beş tımarlı sipahi vardı. Adnan Bakhit'e göre tımarlı sipahi sayısındaki bu artış Şam beylerbeyinin askerî gücünün azaldığını gösterir.[135]

1529'da Şam eyaletinde tezkeresiz tımarların sayısı daha çoktu, daha sonraki tarihlerde sayıları azalmıştır. Örneğin, 1529'da dört yüz kırk iki, 1548'de üç yüz on dokuz ve 1568'de iki yüz on bir tezkeresiz tımar vardı. Geliri 6.000 akçeden az olan tımarlara tezkeresiz denirdi ve bunlar üç bin akçe gelir için bir cebeli çıkarırlardı. Bu tezkeresiz tımarlardan bir kısmı Şam eyaletindeki yerli aşiret reislerine verilirdi. Eyaletteki askerî kuvvetlerin kumandanı "alaybeyi" idi, "mîr-i alay-ı Şam" (Şam miralayı) diye bilinirdi. Alaybeyinin yardımcıları çok sayıda çavuşlardı. Çavuşların başı ağa ve kethüda idi.[136] Şam beylerbeyliğinde diğer bir sipahi kuvveti de eyalette yerleşik Türkmenlerdi. Bunlardan kurulmuş bir sipahi alayı vardı. Maaşları tımar sistemine göre düzenlenmişti. Yıllık geliri toplam 117.000 akçe olan tımarlar Türkmen alayına ayrılmıştı.[137]

Şam eyaletinde sancakların yönetimi eyaletin sosyal ve ekonomik yapısı nedeniyle yerli emirlere yerleştikleri bölgede geçerli olmak üzere verilmişti. 1609'da Şam eyaleti sancakları Kudüs, Gaza, Safad, (Palmira) Ajlun, Lajjun (Lacun), Tadmür, Sidon, Beyrut, Karak ve Şavbak idi. 1614'te Sidon, Beyrut ve Safad sancakları birleştirildi, ve Sidon (Sayda) beylerbeyliği kuruldu. Yeni kurulan Sayda beylerbeyliği bölgede Dürzilerin şehirler arası ve Avrupa limanlarına bağlı ticareti önleyen faaliyetlerini kontrol altına almak amacı ile oluşturulmuştu. Bu tarihte Sayda beylerbeyi Safad ve Beyrut sancaklarına Dürzi emirleri olan Maanoğullarından seçtiği kişileri atadı.[138]

1579 yılına kadar Şam eyaleti sancaklarından olan Trablus-

---

135 *A.g.e.*, s. 99.

136 1530'dan sonra geliri 6.000 akçeden az olan tımarlara beylerbeyleri tarafından berat verilir oldu. Bunlara tezkeresiz tımar denirdi. Tezkereyi beylerbeyi verirdi. Tezkereyi alan kişi tezkere için beylerbeyine ücret öderdi (*A.g.e.*, s. 100 ve 92).

137 *A.g.e.*, s. 100.

138 Abdul-Rahim abu Husayn, *Provincial Leadership in Syria*, 1575-1650, Beyrut, 1985, s. 1-3; Bazı Arap yazarlar tarafından sayda eyaletinin yeniden 1660'ta kurulduğu ve beylerbeyinin de Defterdar Ali Ağa olduğu kabul edilir.

Şam bu tarihte ayrı bir beylerbeylik oldu. Trablus-Şam beylerbeyliği bölgedeki yerli emirlerin gücünü önlemek ve kontrol altına almak için kurulmuştu. Yeni kurulan bu eyalete yerli emirlerden Yusuf Sayfa beylerbeyi atandı. Osmanlı Devleti, yönetim politikasına uygun ve merkezî devletin otoritesini en iyi temsil edecek nitelikte ve yetenekli olduğu anlaşılan Türkmen asıllı Yusuf Sayfa'yı bütün bu hususları göz önünde bulundurarak atamıştır.

Yusuf Sayfa, 1528'den beri Trablus-Şam bölgesinde yerleşmiş, bölge yönetiminde tecrübe kazanmıştı. Ayrıca yerli aşiretlerle de arası iyiydi. 1579'dan önce Sayfa ailesi ve aşireti Akkar bölgesinin emirleriydiler ve Osmanlı Devleti'ne vergi öderlerdi. 1579 yılında Trablus-Şam beylerbeyliğine Yusuf Sayfa'yı atayan Osmanlı Devleti bu emirin yerleşim alanı olan Akkar'ın Osmanlı Devleti tarafından kolayca kontrol edilebilir bir yerde olmasını da tercih sebeplerinden biri olarak kabul etmiştir. Çünkü Yusuf Sayfa'nın tahkim edilmiş dağı (Hisn-Akkar) Suriye'den kolaylıkla girilebilir bir bölgeydi. Burası iç kesimlerden kıyıya açılan geçide çok yakındı. Trablus-Şam böylelikle karadan ve denizden kolayca kontrol edilebilir bir yerdi. Ayrıca, Yusuf Sayfa'nın Tablus-Şam eyaletindeki beylerbeyliği sadece Osmanlı Devleti'nin bir memuru niteliğindeydi. Çünkü Yusuf Sayfa'nın bölgede geleneksel veya verasetle devraldığı bir otoritesi ve kendi aşiretinden seçilmiş bir danışma veya yönetim kurulu da yoktu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne doğrudan bağlıydı. 1579 yılında beylerbeylik görevine atandıktan sonra 1585'te azledildi. 1590'da tekrar atandı. Bu tür görevden alma ve tekrar atamalar, Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasına göre merkezî devletin otoritesini eyaletlerde güçlü ve sürekli kılmak amacı ile devlet tarafından uygulanırdı. Beylerbeyinin görevden alınması ve tekrar atanması, beylerbeyi üzerinde merkezî devletin otoritesini gösterir ve beylerbeyinin bulunduğu eyalette emin ve yerleşik olarak güç kazanmasını önler.[139]

---

139 Gülgûn Üçel-Aybet, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987 içinde, s. 159-170.

Yusuf Sayfa'nın beylerbeyi olarak görevi İstanbul'un emirlerini yerine getirmekti. Görevini sadakatle yapmaktaydı. Örneğin, 1592'de Şam'daki garnizondan belli bir sayıda yeniçerilerin kendisine askerî kuvvet olarak verilmesinden sonra Yusuf Sayfa (Osmanlı kaynaklarında adı "Trablus-Şam beylerbeyi Yusuf Paşa"dır) yerli emirlerden Hubayş oğullarını tutuklamış, vergileri toplamıştı. (Bu vergiler tarım ve üretimden devlete ait vergilerdi. Bu devirde Trablus-Şam'da ve çevresinde zeytinlik yetiştirilir ve sabun imal edilirdi.)

1606'da Yusuf Sayfa, Suriye'deki Osmanlı alaylarına serdar atandı. Bölgedeki Kürt reisi Canbulad'ın isyanını bastırmakla görevlendirilmişti. Canbulad, Halep eyaletinde güç kazanmıştı. Fakat Yusuf Sayfa Hama'da Canbulad'ın kuvvetlerine yenildi ve Şam'a sığındı. Canbulad, Yusuf Sayfa'yı ele geçirmek için Şam şehrine saldırdı. Ancak Şam şehrinin Canbulad'a istediği 100.000 "piastre"yi ödemesi üzerine Canbulad ile Yusuf Sayfa arasında barış yapıldı.[140] 1607'de sadrazam Murad Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Suriye'de Canbulad'ın kuvvetlerini yendikten sonra bölgede asayiş ve güvenlik sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti, Şam eyaletinde kara ve deniz ticaretinin, köy ve kasabaların güvenliğini sağlamak için yerli emirlerden sancakbeyi ve beylerbeyi atamalarında atanacak kişilerin askerî ve idari yeteneği ve tecrübesi olmasını şart koşmuştu. Osmanlı Devleti güvenlik, asayiş ve adalet ilkelerini temel alan iç siyasetini uygulayacak ortamı hazırlamak ve korumak görevini bu tür idarecilere vermiştir. Şam eyaleti bu devirde farklı etnik gruplardan aşiretlerin ve onların emirlerinin (reisleri) üstünlük ve bölgedeki egemenlik rekabeti nedeniyle aşiretler arasında devamlı çarpışma ve savaşlara sahne oluyordu. Bu aşiretleri ve emirlerini yakından tanıyan, bunlarla iyi ilişkiler içinde bulunarak tecrübe kazanan ve Osmanlı Devleti'ne sadık kalan emirlere sancak beyliği veya beylerbeyliği görevleri verilmesi aşiretler arasındaki çatışmaları barış ve arabuluculuk veya askerî harekât ile önlemekte çoğu zaman olumlu sonuçlar

---

140 Abdul-Rahim abu Husayn, *The Provincial Leadership in Syria, 1575-1650*, s. 20, 26-27.

vermiştir. Özellikle Lübnan 16. yüzyılda yerli aşiretler arasında çatışmaların en yoğun olduğu bir bölge idi. Örneğin bu bölgede 1523-1580 tarihleri arasında Assaf aşiretinin reisi Mansur, 1528'de bölgede egemen olan Şuayb'ı öldürttü. Beyrut ve Hama bölgesinde en kuvvetli aşiret reisi oldu. Lübnan'ın kuzeyinde Mansur Assaf egemen olduğu tarihte bu bölgede ayrıca Hıristiyan bir grup olan Maronitler arasında dışarıdan gelen Katolik misyonerlerin faaliyetleri artmıştı. Misyonerler, amaçları doğrultusunda gizli ve planlı çalışmaktaydılar.

Lübnan'ın güneyinde Dürziler egemen olmuştu. Mansur Assaf ayrıca Katolik Avrupa devletleri ile işbirliği içindeydi. 1571'de İnebahtı olayında Avrupalılar Osmanlı güçlerine galip geldikten sonra Mansur Assaf Kıbrıs'tan ateşli silahlar getirtmişti. Belgelere göre elindeki 2000 tüfeğin ve diğer emirlerdeki 1000 tüfeğin Şam beylerbeyine teslimi emredilmiştir. Bu devirde Dürziler, bedeviler ve fellahlar Avrupa gemilerinden ve İstanbul'dan gelen gemilerden silah alıyorlardı. Bunun karşılığında buğday satarlardı. Özellikle Şam eyaletinde bedeviler ve diğer köylüler silahlara çok yüksek fiyat ödüyorlardı. Avrupalılar büyük ölçüde kâr ediyordu.[141]

1585 yılında Mısır eyaletinin yıllık vergisini İstanbul'a götüren kervan Trablus-Şam yakınında saldırıya uğradı. Vergi eşkıyalar tarafından yağmalanmaktan korunarak İstanbul'a götürülebildiği halde saldırıyı önceden engelleyemediği için Yusuf Sayfa görevinden alındı. Yerine Cafer Paşa atandı. Cafer Paşa ve Mısır beylerbeyi İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından ceza mahiyetinde Sayfaların merkezi Akkar'a ve daha sonra saldırıyı yapan Dürzi reisi Emir Korkmaz'ın Şuf'taki merkezine akın yapıldı.

Korkmaz saklandığı yerde öldü. Diğer reisler kontrol altına alındı. Saldırıyı yapanlar arasında Mansur Assaf'ın yerine geçen oğlu Muhammed Assaf da vardı. Sonradan bu emir Osmanlı Devleti tarafından affedilmiştir.[142]

---

141 *A.g.e.*, s. 16; Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine*, 1552-1615, Oxford, 1960, s. 79.

142 Abdul-Rahim abu Husayn, *Provincial Leadership in Syria, 1575-1650*, s. 18-19.

Uriel Heyd'in yayımladığı 22 Haziran 1587 tarihli belge Şam eyaletinde aşiretler arasındaki çatışmalardan birine dairdir: Kudüs beyi Hüdaverdi'nin bildirdiğine göre Kalloniya bedevileri eski Kudüs beyi Mahmud'u ve alaybeyini, tımarlı sipahilerini öldürmüşler, Hz. Musa denilen yer yakınında egemen olmuşlardı. Burada bunlara üç bin eşkıya katılmıştı. Kudüs beyi Hüdaverdi, bir sabah ansızın bedevilere ve eşkıyalara saldırmış uzun bir savaştan sonra onları dağıtmış ve kaçmaya mecbur etmişti. Sonunda yedi eşkıya tutuklanmış ve hapsedilmiş, on üçü de öldürülmüştü.[143]

Bu devirde bölgedeki Osmanlı kumandanlarının ve beylerinin İran savaşı ile görevlendirilmiş olmasından dolayı Şam eyaletinde Osmanlı adli ve askerî makamlarının otoritesi zayıfladı. Bundan dolayı Filistin'de kanunlara itaat edilmiyordu. Aşiretler arası çatışmalar ile birlikte kervanlara, köy ve kasabalara bedevilerin saldırıları artmıştı. "Quasis" (Kays) ve Yamanî aşiretleri arasında düşmanca savaşlar devam ederken bedeviler köyleri basıyor ve yağma ediyorlardı.

Lübnan'da Dürziler saldırılar ve yağmalar yaparak tarım ve ticareti engelliyordu. Burada ticaret, tarım ve elsanatları büyük zarar gördü. Ayrıca kilise ve camiler de yağmacıların korkusundan ibadete açılamayacak halde idi. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti Şam eyaletinin iskân edilmemiş bölgelerinde yeni köyler kurdu. Köylüler "derbend" denilen yerlerde yerleşmeye mecbur ve bazen da ödemesi gereken vergilerden muaf tutularak teşvik edildi.[144]

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl sonlarında Şam eyaletinin içinde bulunduğu ortamdan dolayı idari ve askerî önlemler almıştı. Amaç Lajjun sancağının korunmasıydı. Uriel Heyd'in yayınladığı 22 Mart 1583 tarihli belge bu askerî ve idari önlemlerle ilgilidir: Lajjun sancağı beyi Asaf bey azledilmiş yerine eski Safed (Safad) beyi İbrahim atanmıştı. Yeni Lajjun sancakbeyi ve ona bağlı beyler 1583'teki savaşa gitmekten muaf tutulmuştu. Görevleri sancağı korumaktı. Gaze, Ajlun ve Karak-Şavbak beyleri Laj-

143 Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine*, s. 91.

144 *A.g.e.*, s. 80 ve 91.

jun sancakbeyi ile işbirliği içinde bulunacaklardı. Bu amaçla Şam beylerbeyi yeni atanan Lajjun (Lacun) sancakbeyine yüz yeniçeri ve iki "zerbuzan" gönderdi. Ayrıca yazın Sivas'ta kışın Şam'da ikamet eden "Kızık" Türkmenleri Lajjun (Lacun) sancağı beyine askerî kuvvetleriyle yardımcı olacaklardı. Lajjun sancağı sınırında olan Ben-i Kanana şeyhi Ali, gerektiğinde Lajjun sancakbeyine yardım edecekti.[145] Şam eyaletinde beylerbeyinin ve sancak beylerinin görevi eyalette Osmanlı Devleti'nin kanunlarını ve bu kanunlara göre hukuki, sosyal ve ekonomik düzeni korumaktı.

Şam beylerbeyinin görevleri bedevileri kontrol etmek; Dürzilerin faaliyetlerini izlemek; defterdar ile iş birliği yaparak vergileri toplamak; Halep defterdarına asker göndererek vergilerin toplanmasında yardımcı olmak; hac kervanının askerî muhafızlarla Mekke'ye gönderilmesini ve güvenli bir şekilde geri dönmesini sağlamak; eyaletteki camiler, okullar ve kalelerin onarımlarını yaptırmak; gerektiğinde seferde askerî kuvvetlerin başında imparatorluk ordusuna katılmaktı. Şam eyaletindeki askerî kuvvet padişahın çağırısı üzerine İran'a yapılan seferlere katılırdı. Ayrıca Yemen ve Anadolu'daki isyanları bastırmak için Şam askerî kuvveti gönderilirdi. 1553'te İran seferine katılan Şam'daki yeniçerilere mükâfat olarak tımarlar verilmişti. 1578'de İran seferine Şam beylerbeyi kumandasında Kudüs, Safad, Gazze sancak beyleri, 600 tımarlı sipahi ve 500 yeniçeri katılmıştı. Geride Şam eyaletinin güvenliği için gerekli asker Mısır eyaletinden gönderilmişti. Bunun için üç eminin kumandasında 1.000 silahşör, Şam eyaletinin güvenlik ve asayişini sağlamak üzere getirilmişti.

1582'de Şam beylerbeyi emrindeki yeniçeriler ve tımarlı sipahilerle İran seferine katıldığı zaman güvenlik için eyalette sadece birkaç tımar askeri bırakılmıştı. Eyalette yeteri kadar kuvvet bırakılmadığından bedevilerin ve eşkıyaların, yerli aşiretlerin köy ve kasabalara saldırıları ile ticarete verdikleri zarar artmıştı.[146]

---

145 *A.g.e.*, s. 77.

146 Şam beylerbeyi eyaletin güvenliğinden sorumluydu. Sefere gitmediği zamanlarda bedevi ve eşkıyaların saldırılarına karşı yapılan askerî harekât-

Şam eyaletinde şehirlerin güvenliği için Memluk devleti zamanında "ases" denilen memurlar polis olarak görevlendirilmişti. Osmanlılar bunu kaldırdılar ve askerlere polis görevi verildi. Şam şehrinde asayiş ve güvenliğin sağlanması beylerbeyine ait olduğundan beylerbeyi bu iş için yıllık 25.000 akçe vergi toplardı. Sayda (Sidon) ve Beyrut'ta benzer vergiler subaşına ödenirdi.

Şam beylerbeyinin "has"ları 900.000 akçe veya yaklaşık 1.000.000 akçeydi. Haslar köylere ayrılmıştı. Köylerden sosyal hizmetler için konulmuş olan ve "bad-i hava" denilen vergiler beylerbeyine ödenirdi. Beylerbeyi Şam sayfiyelerinde ve Havran'da tezkeresiz tımar sahiplerinin berat için ödediği vergiyi alırdı. Bu 315.000 akçeydi.[147]

Erzurum beylerbeyi garnizonu

Geniş bir ovada kurulmuş olan Erzurum, İran sınırında önemli bir geçit yeriydi. 17. yüzyılda görgü tanıklarına göre bir tepe üzerindeki kalesi ve çift sıra surları hendekle çevriliydi. Kalenin birinci ve ikinci kapısında 24 parça top vardı. Garnizonda 12.000 yeniçeri görevliydi. Bunların kumandanı olan yeniçeri ağası, şehir kalesinin surları içinde inşa edilmiş küçük bir kalede ikamet ederdi ve şehirde mutlak bir otoriteye sahipti. Garnizondaki yeniçerilerin her biri evliydi ve ailesi vardı. Bunlar kumandanlarına sadık ve itaatliydiler. Maaşları, görev ve rütbele-

---

ta başkumandandı (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, II, s. 783). Şam eyaletindeki sancak beyleri emrinde tımarlı sipahiler ve garnizonlar bölgede asayişi sağlamakla görevliydiler. Özel mülk sahiplerine ait vakıfların ve köylerin korunması amacı ile her sancak teşkilatlı birer askerî ve idari merkezdi. Örneğin, 16. yüzyılda Kudüs sancağında 48'i tezkeresiz ve 6'sı tezkereli olmak üzere 54 tımar ve zeamet vardı. Bölgedeki tarım gelirlerinin 1/3'ü buradaki vakıflara verilirdi. Artan bir kısmı sancakbeyi, sipahi ve garnizondaki askerlerin maaşı olarak ayrılırdı. Kudüs garnizonunda 64 yeniçeri, 5 topçu, 12 bevvab (kapı muhafızı), iki kale muhafızı, ambar görevlisi, dülger, fırıncı, on seyis, bir imam ve bir müezzin vardı (Amy Singer, *Kadılar Kullar Kudüslü Köylüler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 199 ve 32). Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the 16th Century*, s. 101.

147 A. Bakhit, s. 92-93.

rine göre 5 aspres ile 20 aspres arasında değişir ve İstanbul'dan devlet hazinesinden ödenirdi.[148]

Erzurum'daki garnizonda 12.000 yeniçerinin görevli olması şehrin ve eyaletin coğrafi konumu, stratejik yeri, askerî önemi ve ekonomik geliri ile ilgilidir. Erzurum eyaleti imparatorluğun doğu sınırında olduğundan 16. ve 17. yüzyıllarda İran'dan gelen saldırılara hedef olmuştu. Şehrin bu saldırılarda düşman kuvvetlerinin eline geçtiği ve tekrar geri alındığı Osmanlı kaynaklarında yazılıdır. Erzurum beylerbeyi ve askerî kuvvetleri Gürcistan'a ve İran'a yapılan seferlerde imparatorluk ordusunda önemli bir askerî kuvvet olarak yer alırdı. Ayrıca padişahın emriyle Erzurum beylerbeyinin başkumandan olarak kendi garnizonu ile Gürcistan'a sefere gönderildiği olurdu.[149]

17. yüzyıl ortalarında Erzurum eyaletinde tımarlı sipahiler sayıca az olduğundan beylerbeyinin garnizonundaki yeniçerilerin sayısı yüksekti. Çünkü 17. yüzyıl ortalarından beri tımar mahsulünden cebeli asker çıkarmakla ilgili kural terk edilmiş ve bu mecburî hizmet (görev) para vergisi şekline dönüştürülmüştü. "Bedel-harcı" denilen bu vergi devlet hazinesine ödenirdi. Bu nedenle Erzurum eyaletinde 17. yüzyılın ortalarından sonra tımarlı sipahi ve cebeli askeri oldukça azdı. Koçi Bey, bu hususu kendi deyimiyle açıklar: "Şimdi pek azı savaşa katılır veya hiç katılmaz... artık tımarlı sipahi yok oldu, onun yerine ulufeli (yeniçeri) her yeri tuttu."[150]

Erzurum'daki askerî kuvvetin çoğunluğu beylerbeyinin garnizonundaki yeniçerilerdi.

Erzurum'un ekonomik ve ticari önemi şehir ve çevresinin güvenlik ve asayişinin mükemmel sağlanmasını gerektiriyordu. Çünkü, Asya'dan ve özellikle Hindistan'dan kervanlarla gelen kumaşların (ipekli ve pamuklu), boyalı kumaşların ve ilaçların yanı sıra Hazar Denizi'nden gelen havyar (1702'de Fran-

148 J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1717, 1982, s. 164-165; Gülgûn Üçel Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 557.

149 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 133.

150 J. Pitton Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, s. 169; bkz. *Koçi Bey Risalesi.*

sız seyyah Tournefort, Doğu'da ve Türkiye'de kahveyi havyar ve tütünle içtiklerini yazar. Bu bakımdan havyar çok tüketilirdi) gibi ticaret mallarının uğrak ve geçit yeriydi.

İran'dan gelen boya (kumaş ve eşya boyası) ve Tataristan'da Özbek ülkesinden getirilen "rübarb" gibi diğer ticari mallar Erzurum'dan Trabzon'a taşınır ve İstanbul'a deniz yoluyla ulaştırılırdı.[151]

Erzurum beylerbeyi eyaletin bütün şehirlerinde vergileri düzenlerdi. Buna göre eyalete giren ve çıkan bütün ticari mallardan % 3 gümrük vergisi alınırdı. Bazen bunun iki misli gümüş ve altın para üzerinden ödenirdi. İran ipeklerinden her deve yükü için 800-1.000 livre (Fransız lirası) ödenirdi. Türkler hariç İran'a gidecek yolculardan Erzurum'da 5 écu (altın para) altın alınırdı. Tournefort, Erzurum'da bulunduğu zaman beylerbeyinin bu vergilerin çoğunu iptal ettiğini yazar. Bununla beraber onun diğer eyaletlerdeki beylerbeylerinden daha önemli olduğunu kaydeden Tournefort, Erzurum beylerbeyine ödenen vergilerin büyük bir meblağ tutuğunu açıklar. Buna göre paşaya ödenen 300 kesenin her biri 500 ("écu") altındı, toplam 300 kese 150.000 (écu) altın ediyordu.[152] Erzurum'a giren mallardan % 9 gümrük vergisi alınırdı. % 3'ü beylerbeyine, % 6'sı devlet hazinesine aitti, 600 kese altın kadardı. Aynı zamanda Erzurum'daki Ermeni ve Rumlardan alınan cizye vergisi 300 kese tutardı ve İstanbul'a devlet hazinesine gönderilirdi.

Askerî, stratejik ve ekonomik önemi olan Erzurum'da beylerbeyinin divanı, imparatorluğun merkezî otoritesinin temeli olan adalet ile eyaletin idari işlerinin yürütüldüğü ve davaların bakıldığı en yüksek kuruldu. Fransız görgü tanığı Tournefort, Erzurum paşasının divanı ve divan üyelerini yakından izlemiş ve kaydetmişti. Buna göre Erzurum beylerbeyinin birinci memuru "kâhya" idi. Kâhya, vekil anlamına gelmekle beraber beylerbeyinin en üst derecedeki memuru olduğundan geniş yetkili ve nüfuzlu bir makamı vardı. Tournefort kendi deyimiy-

---

151 J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, s. 166.

152 J. Pittonde Tornefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, s. 167 ("Cent cinquante mille écus").

le kâhyanın durumunu açıklar: "Kâhya, beylerbeyinin de efendisi gibi hareket eder."[153]

Beylerbeyinin ikinci derecede memuru olan "divan efendisi" divanın başkanıydı, üst düzeydeki memurlarından biri de "hoca" denilen müftüydü.

Beylerbeyinin maiyeti ise kâtipler, yetmiş kadar Bosnalı muhafız, çavuşlar ve çavuşbaşı ile Tournefort'un "sayısız" dediği iç oğlanlar ve "sayısız" çuhadar ve mehterandan oluşuyordu. Esasen Erzurum beylerbeyinin maiyeti diğer eyaletlerin beylerbeyi maiyeti ile aynıdır.

Erzurum eyaletinde Hasankale'de küçük bir garnizon daha vardı. Hasankale Ovası'nda yükselen kaya üzerinde Hasankale kasabası ve kalesi inşa edilmişti. Kale garnizonunda 300 asker bulunuyordu. Tournefort'un yazdığına göre bu bölgeden gerektiği zaman kale müdafaası için 1500 asker toplanabilirdi. Kalenin kuleleri yüksek değildi ve kale sınırdaydı. Hasankale'den Erzurum'u Erivan'a bağlayan ticaret yolu geçerdi. Burada her yükten at veya devebaşına yarım "piastre" gümrük alınırdı.[154]

Trabzon şehri garnizonu

Trabzon şehri Karadeniz ticaretini Orta Asya'ya ve İran'a bağlayan ticaret yolunun uğrak merkeziydi.[155] Şehre hâkim bir kaya üzerinde inşa edilmiş kalesindeki garnizon, önemli ticaret

153 *A.g.e.*, s. 156.

154 *A.g.e.*, s. 164.

155 Şehir Karadeniz ticaretini Orta Asya ve İran ticaretiyle birleştiriyordu. Kuzeybatıdan Lwow(Lamberg) şehrinden gelen yol Moldavya'dan (Boğdan) dan geçerek Karadeniz'e açılırdı. Batıda Orta Avrupa'dan geçen Tuna Nehri üzerindeki işlek ticareti Doğu Avrupa'ya ve Karadeniz'e taşırdı. Ayrıca Macaristan yolu da Transilvanya'dan geçerek Karadeniz'e açılıyordu. Trabzon, Doğu Avrupa ticaretini İran'a ve Orta Asya'ya bağlıyordu. Şehrin limanı antik devirde inşa edilmişti. Roma imparatoru Hadrianus devrinde inşa edilen bu eski limanın adı Platana idi ve Osmanlılar devrinde Polathane diye bilinirdi. 1655'te Fransız seyyah Tavernier, Trabzon'un Karadeniz'den Varna'ya, Akkirman'a ve Kefe'ye ve Tuna Nehri'nden Estergon'a bağlı olduğunu açıklarken şehrin stratejik önemini de vurgular (Jean Baptiste Tavernier, *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier*, Paris, 1682, s. 174; J. Pitton Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant*, s. 151).

yollarını bağlayan şehrin ve ticaretin güvenliğini sağlamak için teşkilatlandırılmıştı. Bu konuda yapılan bir araştırmada şehrin garnizonuna ait ayrıntılar incelenmiştir. Araştırmayı yapan Christiane Villain-Gandossi'nin kaynağı 1487 (5-14 Mayıs) tarihli "mufassal defteri" ve II. Mehmed'in Trabzon'u fethinden (1461) sonra hazırlattığı belgedir ve 749 sayfadır.[156]

Bu belgede garnizonun askerî teşkilatı ile beraber şehrin nahiyeleri ve sancakları da gösterilmiştir. Akçaabat (Polathane), Maçka, Torul, Sürmene, Of, Rize, Atina, Laz, ve Yanına (?) sancaklarının köyleri, nahiyeleri ve buralardaki baba adı ile köylüler, ev sayısı, topraktan alınan mahsul, tahıllar ve akçe olarak değerleri yazılmıştır. Belgeye göre Trabzon garnizonunda 134 yeniçeri ve 71 "azap" vardı. 134 yeniçeriye bölgedeki 21 tımarın geliri, 71 "azap"a ise 11 tımarın geliri maaş olarak ayrılmıştı.[157]

Garnizon kumandanlarının maaşları (tımar geliri) rütbelerine göre değişiyordu. Tımarlarının gelirleri buna göre farklıydı: Dizdar 10.006 aspres; serbölük (bölükbaşı) 1.605 aspres; topçubaşı 3.275 aspres; kethüda 3.273 aspres; kapudan: 3.275 aspres; resi-i azeban (azapların reisi) 2.944 veya 3.122 aspres; serâmed (küçük azap birlikleri başı, bunun rütbesi bölükbaşı gibidir, küçük azap birliği subayıdır) 2.944 aspres alıyordu.

Trabzon garnizonundaki kapudan, diğer bölgelerdeki kapudanlar gibi limandan gemilere alınacak asker ve elemandan başka kaptanların seçilerek atanması ve onların disiplininden sorumluydu. Trabzon kalesinde askerler, topçular, uzmanlar ve mehter görevliydi. Kaledeki iki imamın maaşı olarak yıllık geliri 2415 akçelik tımar ayrılmıştı. Bu tımarın geliri şehirdeki 21 dükkândan sağlanıyordu.[158]

---

156 Christiane Villain-Gandossi, "Les éléments balkaniques dans la garnison de Trébizonde a la fin du XV e siècle, *Contributions à l'histoire economique et sociale de l'Empire ottoman*, Collection Turcica III, Éditions Peeters, Paris, 1983 içinde, s. 127-147.

157 Şehir tımarı denilen bu tür tımarların geliri şehirdeki dükkânların bir kısmından alınan vergilerden sağlanırdı (Nicoara Beldiceanu, *Le Timar*, s. 35).

158 Eskiden Bizans İmparatorluğu devrinde bu dükkânlardan alınan vergi kiliseye aitti. Fetihden sonra bu kilise camiye çevrilmiştir. (Panaghia Chrysocephalos Kilisesi Orta Hisar Camii olmuştur.)

Kaledeki garnizonda askerlerden başka görevli uzmanlar ile asker (yeniçeri) ve azaplar arasından seçilmiş ustalar vardı. Kaledeki 134 askerden bir kısmı cebeci, topçu, sertopçu (topçubaşı), terziler (hayyat), gulâm, kapıcılar (bevvâb), boruzan, "rudger" (yay kirişi yapan usta), "tirger" (ok yapan usta), "zurna-i" (zurnacı), "tavulgi" (davulcu), "nekkârezan" (nekkâreci ve davulcular) gibi görevlilerdi.

Azaplar arasında çıkrıkçı, reis-i kapudan, kâtip, nalbant (maaşı geliri 1431 akçelik tımardı), serâmed, reis-i azeban, "tabbağ" (sepici), dellâk, ekmekçi, mehter, sarraç ve "kâseduz" gibi usta ve görevliler vardı.[159] Garnizon'da altı serâmed, iki reis-i azeban ve bir reis-i kapudan, azapların kumandanlarıydı.

Trabzon kalesindeki garnizonda Hıristiyan askerler de vardı. Azaplardan ikisi Hıristiyan'dı. Bunların adları Petro Kılıç ve Kâfir Hasan idi. Üçüncü Hıristiyan asker bir "martolos"tu. Garnizondaki yeniçeri birliği arasında görev yapan topçu Yorgi ve Jörg von Nürenberg ise Hıristiyanlardan alınmış toplara ve teknisyenlere nezaret ediyordu.

Burada görev yapan yeniçerilerin çoğu Bosna'dan ve Rumeli eyaletindendi [Selanik, Niğbolu, Sofya, Bosna, Filibe, Kastorya (Kesteriye) Livadya (Levadia), Manastır, Niş, Tırhala, Vardar, Edessa, Avlonya, Üngürüs (Macaristan), Arnavud, Siroz, İştib, Lefke ile Manisa ve Menteşe doğumluydu].

Azaplar ise Samsun, Kavala, Bergama, Trabzon, Bursa, Gelibolu, Germiyan, Edirne, Bağdat, Sofya, Galata, Canik, Edessa, Merzifon, Samsun ve Amasya'dandı.[160]

Buda şehri garnizonu

Burada sınırdan Habsburgların akınlarına karşı şehir ve kasabaları, tarım ve ticareti garnizondaki yeniçeriler koruyordu. Garnizonda 12.000 yeniçeri vardı. Ayrıca şehirde aslen Sırp, Boşnak ve Hırvat olan bir askerî birlik de bulunuyordu.

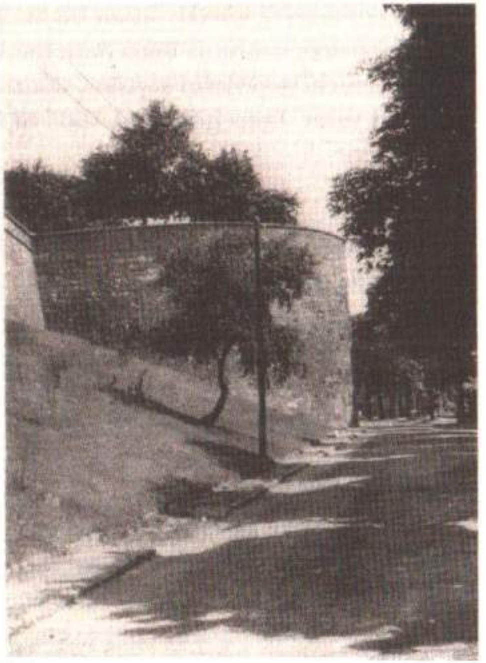
159 Christiane Villain-Gandossi, "Les éléments balkaniques dans la garnison de Trébizonde à la fin du XV e siècle", *Contributions* içinde, s. 134-141.

160 *A.g.e.*, s. 134-141.

Budin'in aksonometrik görünümü, 1686 (Hallart'ın gravürü).
Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

Pécs kentinin topografik deseni (Haüy tarafından 1686'da yapılmıştır).
Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

Veli Bey Kulesi (Budin).

Budin'de "Ekşi Çorba" Kulesi. Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Türk Tarih Kurumu Ankara, 1973.*

1665'te Budin'de (Buda) kalan İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut Macaristan sınırında Buda Beylerbeyliği garnizonu ve şehrin kalesindeki askerlerin sayısını, Osmanlı subaylarından öğrendiğini yazar. Buna göre Buda'daki toplam asker sayısını şu şekilde verir:

Yeniçeriler	12.000
Tımarlı sipahiler	1.500
Zeametli sipahiler	2.200
Azaplar	1.800
Kale muhafızları	1.200
Cebeciler	1.900
Kapıcılar (Küçük kapı denilen kapıda)	500
Topçular	500
Baruthanedeki askerler	280
Martoloslar	300
Budin beylerbeyinin askerleri	3.000
Toplam	21.180 asker.[161]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki sınır eyaletlerinde şehir garnizonları, düşman saldırılarına karşı her zaman hazır durumdaydı. 1593-1594'te Vesprem'in fethinden sonra Avusturyalıların bir Osmanlı şehri olan Subotica'yı (Tuna Nehri'nin doğusunda ve Belgrad'ın kuzeyinde) kuşattığı zaman bu savaşa katılan Talikîzade'nin görgü tanığı olarak yazdığına göre Subotica'daki Osmanlı garnizonu uzun ve sabırlı cesur bir savunma yapmıştı. Sonunda kuşatma kuvvetlerini yarmak amacı ile son ve ümitsiz bir çıkış harekâtına girişilmeden evvel Osmanlı garnizonu şehirdeki Müslüman kadınların ve çocukların Peç şehrine kaçarak kurtulmalarını sağlamıştı. Ancak şehirden kaçamayacak denli zayıf ve yardım edilemeyecek olanlar düşman eline geçmemeleri için öldürülmüştü.[162]

---

161 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 180; Gülgûn Üçel Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 564-565.

162 Christine Woodhead, *Talikîzade's Şehnâme-i Hümayun, A History of the Ottoman Campaign into Hungary, 1593-1594*, Islamkundliche Untersuchungen 82, Berlin, 1983, s. 30.

Genellikle sınırlardaki garnizonların askerî giderleri şehrin bağlı olduğu eyaletin beylerbeyi tarafından karşılanırdı. Marsigli'nin yazdığına göre Buda eyaletinde beylerbeyinin gelirlerinden bir kısmı "serhatkulu" denilen yeniçerilerin giderlerine harcanırdı.[163]

Mısır beylerbeyi garnizonu

16. ve 17. yüzyıllarda Mısır eyaletinin askerî ve idari düzeni diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğundan çok farklıydı. Çünkü Mısır'ın coğrafi, ekonomik ve siyasi yapısından dolayı gerekli şartlara göre oluşmuştu. Nil Nehri vadisinde verimli topraklarda yapılan tarımla Mısır, imparatorluğun tahıl ambarı gibiydi. Eyalet güneyde Nubya'ya kadar olan bölgede Afrika'dan gelebilecek çöl aşiretlerinin saldırılarına açıktı. Bedeviler "Eski Kahire"ye ve Bab al Nasr kapısı yakınındaki bölgelere devamlı saldırırlardı. Bazen Kahire'nin içine girdikleri de olurdu. Bunlar at üzerinde şehre dalıp bulduklarını soyarlar ve yağmalarlardı. Kahire'nin etrafında birkaç yüz bin asi bedevi yaşamaktaydı. Ayrıca Kahire'nin çevresinde nüfusu birkaç yüz bini bulan Arap aşiretleri vardı ve bunlar birbirleriyle savaş halindeydi.[164]

Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden önce Memluk idari düzeninin kalıcı izlerine ve eyaletin sosyal ve etnik yapısına göre, Osmanlı Devleti bu eyalette farklı bir sistem oluşturmuş ve uygulamıştı.

Devlet merkezinden uzak olan bu eyalette askerî ve idari yöneticilerin merkezî devletin kontrolü altında bulundurulması güçtü. Bu nedenle Mısır eyaletinde tımar sistemi uygulanmamıştı. Askerî ve idari yöneticiler maaşlıydı.

---

163 Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 83; Koçi Bey, Budin'deki yeniçerilerin maaşlarının Rumeli hazinesinden, Van ve Bağdat'takilerin Diyarbekir'den Erzurum'dakilerin, Erzurum'dan ödendiğini yazar (*Koçi Bey Risalesi*, s. 110; s. 131).

164 Andreas Tietze, *Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599*, Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., Viyana, 1975, s. 56; Mısır'ın yerli ahalisinden bir süvari birliği "cündî" vardı. Bunların görevi sadece Arap aşiretlerine karşı savaşmaktı (*A.g.e.*, s. 52).

Mısır beylerbeyi eyalette kendisine görevinden dolayı verilmiş toprağın mahsul geliri yerine bu toprakların yıllık kira gelirinden maaşını para olarak alırdı. Saliyane denilen bu tür eyaletlerde tımar sistemi uygulanmamıştır. Buna bağlı olarak Mısır eyaletinde beylerbeyine ait askerî kuvvetlerin atlı ve yaya birlikleri maaşlıydı.

Mısır eyaleti 1517'de I. Selim tarafından fethedildiği zaman eski Memluk feodal sistemi kaldırıldı. Çünkü eyaletin bütün toprakları toprak sahiplerine aitti. Feodal topraklar istimlak edilerek özel mülk ve vakıflara dönüştürüldü.[165]

Toprak sahiplerinin aracılığı olmadan Osmanlı Devleti Mısır gelir kaynaklarını doğrudan yönetmeye başladı. Memluklardan Osmanlı Devleti'nin otoritesini tanıyanlar maaşlı olarak Osmanlı Devleti hizmetine girdiler. Osmanlı yönetimi Mısır'da kanunları uygulayacak bir ortam hazırlamak ve kanunları güçlendirecek bir otorite kurmak için askerî güce sahipti. Fethin ilk yıllarında İstanbul'dan gönderilen "eminler" ve Mısır'daki Osmanlı askerleri tarım alanlarını tarım yapılabilir bir duruma getirmek ve köylüyü kalkındırmak için çalıştılar. Köylünün hakları genişletildi. Vergiler azaltıldı. Köylüyü baskı ve zor kullanarak çalıştırmak Memluk devleti yönetiminde âdetti, Osmanlı Devleti bu âdeti uygulamadan kaldırdı. Osmanlı Devleti yönetiminde küçük toprak sahibi köylülere toprak alım ve satım hakkı verildi. Daha önce köylünün böyle bir hakkı yoktu. Haksızlık eden mültezimler askerî ve hukuki otoritelerce cezalandırıldı.[166]

---

165 Mısır eyaletinde toprak mülkiyeti vakıflara verilmişti. Mısır toprakları böylelikle mirî (devlete ait) olmadığından tarım yapanların devlete mahsul üzerinden vergi vermesi gerekmiyordu. Vergi ekilen toprak üzerinden alınırdı. Vergiler her mukataanın (bir köy veya birkaç kasaba ve ekili alanlar) verimliliği ve tarım yapılmasına göre yükseltilir veya indirilirdi. Vergilerin yükseltilmesi veya indirilmesi beylerbeyinin emri ile olurdu. Vergiler toprak işçisi olan köylüden alınırdı. 16. yüzyılda Mısır'da arazi vergisi her "feddan" ekilmiş arazi için 4-5 para idi. (Stanford J. Shaw, "Landholding and Land-Tax Revenues in Ottoman Egypt", *Political and Social Change in Modern Egypt*, ed. P.M. Holt, Londra 1968 içinde, s. 91-103).

Köylüden alınan arazi vergisi eyaletin giderlerine harcanırdı. Bu giderler devlet hazinesine, yerel ihtiyaçlara ve mültezimlerin "faiz" denilen ve kâr olarak kendileri için aldıkları meblağa ayrılırdı.

166 Stanford Shaw, "Landholding and Land-Tax Revenues in Ottoman Egypt", *Political and Social Change* içinde, s. 93 ve 99.

Mısır'da Osmanlın devleti tarafından "kapudanlıklar" kuruldu. Şehir dükkânlarından alınan vergiler kapudanlara tımar karşılığı maaş olarak ayrıldı. Bu kapudanlıklar İskenderiye, Dimyat ve Süveyş'te idi. Kapudanların hepsi İstanbul'dan atanmışlardı. Buradaki kapudanlıklar Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaletindeki Akdeniz kıyıları "üs"leriydi.

Mısır eyaletinin güvenlik işleri beylerbeyinin ve beylerin garnizonlarına verildi. Fethin ilk yıllarında Mısır garnizonu Memluk ve Osmanlı kuvvetlerinden birlikler alınarak kuruldu. Fakat 1524-1525 yılında Kanunî Sultan Süleyman devrinde garnizon yeniden düzenlendi. Beylerbeyi ve yeniçeri birliğine daha geniş yetkiler verilerek güç ve nüfuz kazandırıldı.[167] Mısır beylerbeyinin yetkileri, görevinin önemine göre genişletilmişti. Görevi, eyalette kanun ve kurumları Mısır eyaletinin ortam ve şartlarına uygun olarak kurmak ve yürütmekti.

Mısır eyaletindeki "bey"ler diğer Osmanlı eyaletlerindeki sancakbeyi rütbesine eşit bir rütbeye sahip olmakla beraber "zaim" anlamında bir toprak yöneticisi değildiler. Beylerbeyi ile işbirliği içindeydiler. Beylerbeyi mahkemesinin bir kısmında yer alırlardı. Fakat beylerbeyinin maiyeti ve memurlarından ayrı idiler ve Kahire'de ikamet ederlerdi.[168]

Esasen bu beylerden bir kısmı I. Selim Kahire'yi fethettiği zaman Memluklardan Osmanlı hizmetine girenler arasından seçilmişti. 1665'te İngiliz gözlemci Paul Rycaut'nun yazdığına göre Mısır eyaletinin korunması on iki beyin sorumluluğundaydı. Her birinin emrinde beş yüz asker vardı. Askerler her gün talimler yaparlardı ve bunlar bağlı olduğu beyin muhafızlarıydı. Beylerin saraylarında onların hizmetkârıydılar. Ayrıca seyahatte ve avda beylere refakat ederlerdi. Beylerin kumandanlık dairesi "hac kumandanlığı" idi. Hac kumandanı her yıl hacıların ve "mahmal"in güvenle Mekke'ye götürülmesinden ve hacıların güvenle dönmesinden sorumluydu. Beylerin ikinci

---

167 P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, Routledge, Londra, 1973, s. 186 ve 235; I. Selim fetihten sonra Memluk Devleti devrinde Halep valisi olan Hayır Bey'i Mısır valisi olarak atadı. Hayır Bey'in emrinde 500 asker ve 5.000 atlı bırakıldı (Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, Ankara, 1979, s. 87).

168 P.M.Holt, *Studies in the History of the Near East*, s. 182.

kumandanlık görevi her yıl Mısır eyaletinden toplanan 600.000 "zechine" (altın para) tutarındaki vergiyi kara ve deniz yolu ile İstanbul'a götüren konvoya refakat etmekti. Beylerin diğer görevi ise Mısır'ın zengin ve verimli topraklarına Afrikalıların yaptıkları akınları önlemekti. 1538'e kadar hac kumandanlığını Memluklardan atanan emirler yapardı.[169]

Mısır'da askerî birliklerin kumandanları ve askerleri farklı etnik ve sosyal gruplardandı. 17. yüzyılda sancak beyleri Boşnak ve Rum asıllıydı. 1632'de bir kapudan Memluk idi. 1631'de Memluk ve Boşnak asıllı beyler arasında başlayan mücadele ve rekabetler 1692 yılına kadar sürmüştü. Ayrıca Mısır'daki yeniçeri garnizonuna alınmış pek çok Mısır, Halep, Bağdat, Mağrip kökenli askerler vardı.

Mısır'da Osmanlı askerî birlikleri dört çeşitti: müteferrika birliği, çavuşlar, sipahiyan (sipahiler) ve yeniçeriler. Sipahiyan üç gruptu: Bunlardan "gönüllüyan" Mısır'ın fethinde çarpışanlar ve onlardan gelenlerdi; "tüfekçiyan" atlı tüfeklilerdi, bunlar Anadolu'dan getirtilmiş ve buradaki yeniçeri bölüklerine alınmıştı; "çerakise" (Çerkes kökenli) olanlardı. Dördüncü birlik piyadelerdi. Bunlar yeniçeriler ve azaplardı, karargâhları Kahire Kalesi'ndeydi.

Mısır garnizonu ve gönüllülerinden askerî seferlere katılmaları istenirdi. 1521'de yeniçeri, azap, tüfekçiyan, çerakise ve gönüllülerden Rodos seferinde görevlendirilmiş olanlar vardı. 1596-1597 Eğri Kalesi fethinde Mısır'dan gönderilen 200 askerin maaşlarına beşer akçe "terakki" verilmişti. 1616-1617 Revan seferine 500 Mısır askeri gönderilmiş ve 1645'te ve 1648'de Kandiya Savaşı'na Mısır garnizonu ve gönüllü askeri katılmıştı. 16. yüzyıl sonlarında Kahire garnizonunda 10.000 asker vardı. 1578-79'da Osmanlı ordusunda İran Savaşı'na katılan İngiliz topçubaşı Edward Webbe daha sonra Kahire'ye gönderildiği zaman garnizondaki askerlerin her zaman bir saat içinde savaşa gitmeye hazır bulunduklarını yazar.[170]

---

169 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 182; P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, s. 184.

170 P. M. Holt'un araştırmasında temel kaynak olarak başvurduğu Al-Jabarti'nin

Kahire'de yeniçerilerin kumandanı buradaki yeniçeri ağasıydı ve "kul ağası" diye bilinirdi. Onun yardımcısı olan kethüda gündelik işlerden sorumluydu ve "kâhya" denilen memurların âmiriydi. Kethüda makamında bir yıl süre ile görev yapardı. Süresi dolunca kıdemli kâhyalardan biri kethüda seçilirdi. Kâhyadan bir aşağı rütbedeki subay çavuştu. Bu çavuşun rütbesi "çavuşan" denilen diğer çavuşlardan ve onların başkanı olan çavuşbaşından farklıydı. "İhtiyariye" denilen askerî memurlar çavuş ve kâhya rütbelerinden geçtikten sonra kethüda rütbesine yükselen kıdemli subaylardı. Kahire'de yeniçeri bölük başkanlarına "odabaşı" denirdi. Odabaşıların âmiri "baş odabaşı" idi.

Çorbacı diğer bir rütbe olmakla beraber Kahire'de ismen bir rütbeydi ve odabaşılar çorbacıların yerini almıştı. Ayrıca yeniçerilerin "tezkereci"si ve kâtibi vardı. Beylerbeyi divanında "kul ağası", sancak beyleri, defterdarlar, çavuşlar ve müteferrikalar bulunurdu.[171]

Kahire'de şehir içi güvenliği için her biri bin atlı olan dört süvari birliği hazır beklerdi. Şehrin yirmi dört bin sokağının her birinde bir yaya nöbetçi görevliydi. Ayrıca Mısır eyaletinin Reşid (Rosetta) şehrinde bir yeniçeri bölüğü ve subayı asayiş ve güvenlikten sorumluydu. Mısır eyaletinde asi çöl Araplarının devamlı soygun ve yağmalarına karşı Osmanlı Devleti burada görevlendirdiği yeniçerilere ve yerli "kâşif"lere (mültezim) geniş yetki vermişti. Kanuna göre kâşifler suçüstü tutukladıkları bedevileri gizlice beylerbeyine bildirir ve onun emri ile suçluyu öldürebilirdi. Asayiş görevlisi yeniçerilerin yetkileri daha genişti. 17. yüzyıl ortalarında Fransız gözlemci Chevalier d'Arvieux, Reşid şehrinde suçüstü tutuklanan çöl Araplarının gö-

---

Aja'ib al-athar fi'l-tarajim wa'lakhbar" adlı eserinde verilen bilgiye göre Kasimiye grubunun kurucusu Kasım Bey Boşnaktı. Fikâriye grubunu kuran Zülfikar Memluk idi (P.M. Holt, Studies in the History of the Near East, s. 237). Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defense of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica* 15 (1983), s. 276; E. Webbe, Edward Webbe, *Chief Master Funner, His Trauailes, 1590*, Londra, s. 21.

171 P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, s. 238-239; Andreas Tietze, *Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599*, Viyana, 1975, s. 53; Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book", *Turcica*, 15, s. 283.

revli yeniçeri tarafından suçun işlendiği yerde derhal katledildiğine tanık olmuştu.[172]

17. yüzyılda Mısır eyaletinde vergilerin toplanmasındaki sistemin değişmesinden sonra Mısır eyaletinde beylerbeylerinin ve garnizonlarının gücü azalmış, otorite Memluk beylere ve yöneticilere geçmiştir.

Vergi sistemindeki değişiklik Osmanlı Devleti'nin politikasından değil, ortam ve şartların uygulamayı yönlendirmesinden doğmuştu.

Fethin ilk yıllarında İstanbul'dan gönderilen "emin"ler vergilerin toplanması işinde görevlendirilmişti. Eminler topladıkları vergiden kâr almadıkları için ek vergilerden yararlanmak istediler. Buna rağmen bu iş eminler için kârlı olmadığından bu göreve yeterli adam bulunamadı. 1524'ten sonra bu görev Kopt ve Yahudilere verildi. Bunlar da maaşlarının yetersiz olduğunu ileri sürünce her emine sayısız mukataa verildi. Eminler görevlerini şahsen yapmadılar ve eski Memluk memurları ve askerlerinden seçtikleri âmilleri görevlendirdiler. Âmiller mültezim oldular ve önceden belirlenmiş bir yıllık kârı eminlere ödeyerek topladıkları vergiden kalanı kendilerine kâr olarak aldılar.

Mültezimler kâr etmek ve 600.000 florinlik yıllık vergiyi toplamak için köylüye baskı yaptılar. Kâşif denilen bu "âmil"ler gelecek yılın vergisini peşin almaya başladılar. Köylüye ağır şartları olan eski Memluk vergi kanunlarını uyguladılar. Sonunda köylünün büyük bir kısmı tarım aletlerini satmak zorunda kaldı. Tarım alanlarından yeterince verim alınamaz oldu. Bu sistem 16. yüzyılın son yıllarından başlayarak 1650 yılına kadar oluştu.[173]

Mültezimler kâr ederken devlet hazinesine yeteri kadar vergi gönderiliyordu. Ayrıca İstanbul ve Anadolu'ya buradan buğday ve tahıl ihraç ediliyordu. Bu sistemde her çiftlik beş veya on kadar mültezim arasında ortaklık şeklinde paylaşılırdı. Mülte-

---

172 Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar, XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul, 1943, s. 362; Chevalier d'Arvieux, *Mémoires de Chevalier d'Arvieux*, s. 215.

173 Andreas Tietze, *Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599*, s. 20; Stanford Shaw, "Landholding and Land-Tax Revenues in Ottoman Egypt", s. 94.

zimlerin vergi mükellefiyetleri ve hakları rütbe ve yaşa göre değişmezdi. Aralarında Osmanlı görevlilerinden bazıları vardı. Bu devirde mültezimler Memluklardan, bedevi reislerinden, Osmanlı askerî birliklerinden, emekli Osmanlı subaylarından, İstanbul'daki yüksek devlet memurlarından ve tüccarlardan oluşurdu. Bunlar İstanbul'da ve Kahire'de yaşarlardı.

Mültezimler görevlerini yapmazlarsa veya görevden vazgeçerlerse, ölürlerse ve hukuki mirasçıları da yoksa kiralık arazi "mahlûl" (boş) ilân edilir, müzayede ile satışa çıkarılırdı.[174] Devlet hazinesi tarafından mültezimin kârı bilinmediğinden kâr 1/8 olarak kabul edilirdi.

Mısır'da bu farklı sistem 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etti. Fakat bu süre içinde Memluk aileler güç kazandı. 1671 yılına kadar Memluk aileler güç ve nüfüz sahibi olmuştu. Bu tarihten sonra İstanbul'dan gönderilen görevliler etkili olmadı.

1664'te İngiliz gözlemci Paul Rycaut, Kahire'deki on iki yerli beyin, babadan oğula geçerek verasetle her birinin beylik rütbesini kendi ailesinin elinde bulundurduğunu, çok zengin ve güçlü olduklarını ve kuvvetli bir orduya kumanda ettiklerini yazar. Bu yıllarda Kahire'deki beylerin gücü burada Osmanlı Devleti'ni temsil eden beylerbeyinin yetki ve otoritesini etkisiz bırakacak kadar artmıştı. Beylerbeyini makamından alabilir, hapsedebilir veya onun üç yıllık görev (kanuna göre beylerbeyleri genelde görevlerinde üç yıl kalabilirlerdi) süresi içinde toplayacağı zenginliklere göz yumarak anlaşabilirlerdi.

Diğer taraftan beyler ile beylerbeyleri arasındaki rekabet artmıştı. Çoğu zaman bu mücadeleler yerli beylerin bir isyandan farksız eylemleri ile sonuçlanırdı. 1664'te Mısır beylerbeyi İbrahim Paşa, yerli beyler tarafından hapsedildi. İbrahim Paşa ancak altı yüz kese (100.000 Kahire doları ("dollar") ödeyerek özgürlüğüne kavuştu. İbrahim Paşa'nın kardeşi onun yerine atandığı zaman aynı şekilde beyler tarafından hapsedildi. Ancak İstanbul'dan Mısır'a gönderilen padişahın seyisi (imrahorbaşı) tarafından kefaleti ödendi ve serbest bırakıldı. İm-

174 Stanford Shaw, "Landholding and Land-Tax in Ottoman Egypt", s. 96.

rahorbaşı, Mısır'a bu dereceye varan karışıklıklara son vermek için gönderilmişti. Görevinden istifa eden Zülfikâr Bey Şubat 1664'te adalete teslim edilmek üzere Edirne'ye götürülerek padişahın huzuruna çıkarıldı ve derhal idam edildi.[175] Paul Rycaut'nun yazdığı 1664 yılındaki Kahire olayları 1631'de başlayan "Kasimiye" ve "Fikâriye" gruplarının kurucusu beylerin arasındaki üstünlük mücadelesi ile ortaya çıkan ve 1692'ye kadar sürecek olan karışıklıkların hazırladığı böyle bir ortamda gelişmişti.

Diğer taraftan Mısır Beylerbeyliği'nin maliye dairesi olan Defterdarlık, 17. yüzyıl sonlarında "Hazinedar" unvanı ile bir bey tarafından yönetiliyordu. Mısır defterdarları 16. ve 17. yüzyılda Memluk kökenliydiler.

Mısır'da kaymakamlık makamı, beylerbeyi atanması sırasında belli bir süre boş kalan beylerbeylik makamında beylerbeyi görevini yerine getiren kaymakam için kurulmuştu. Kaymakamdan sonra Mısır'da en önemli memurluk kadılık idi.

17. yüzyıl sonlarında Mısır'da karışıklıklar sürerken mali ve ekonomik kurallar ve kanunlar uygulanamadığından bu alanda bozulmalar ortaya çıkmıştı. Mısır'da askerî gücün azalması sonucu askerî garnizonlar Mısır topraklarında güvenliği sağlayamadığı için bedevilerin yerleşim bölgelerine saldırıları yoğunlaştı. Osmanlı görevlileri gittikçe güçlenen Memluk ailelerini ve gruplarını kontrol edemediler. Memluk görevliler Osmanlı beylerbeyi yerine eyaletin gerçek yöneticisi oldular.

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Mısır'da nüfus arttığından Osmanlı askerî ve idari otoriteleri gücünü koruyamadığından mültezimler diledikleri gibi hareket etmeye başladılar. Ek vergiler koyarak çiftçiyi zor duruma soktular. Yüksek borçlar almaya mecbur olan köylü borçlarını ödeyemediğinden toprak satma ve satın alma hakkını kaybetti. Mirasçılarının hakları ise çok yüksek meblağlar ödenmedikçe verilmedi. Sonunda köylü ücretsiz ve zorla çalıştırılır oldu. Osmanlı yönetimi 17. yüzyıl sonlarında zayıfladığı için köylünün haklarını koruyamadı. Tarım alanlarının çoğu köylüler tarafından terk

175 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 183.

edildi. Tarım yapan köylü ise baskı ve yoksulluk içindeydi. Sadece kadılar ve köy yöneticileri köylü haklarını korumaya çalıştılar. Fakat bu ancak Memluklarla ara bularak yapılabildiğinden çok sınırlıydı.

18. yüzyılda Memluklar mukataaların sahibi oldular.[176]

Cezayir Beylerbeyliği garnizonu

Cezayir Beylerbeyliği 16. yüzyıl başlarında kuruldu. Eyaletin siyasi ve ekonomik yapısı ve garnizonda görevlendirilmiş yeniçerilerin durumu bakımından burası bağımsız bir kumandanlık ve özel bir divan (meclis) tarafından yönetilen küçük bir devletti. Divanın söz sahibi üyeleri garnizondaki yeniçeriler ve savaşçı denizcilerdi. Cezayir Beylerbeyliği varlığını 1830'da Fransız işgaline kadar sürdürmüştür.

Beylerbeyliğin kuruluşu (1512-1518)

Cezayir'in İspanyol işgaline karşı Ege'de ünlü denizci Oruç Reis ve kardeşlerinin Cezayirliler tarafından yardıma çağırılması beylerbeylik için bir başlangıç olmuştur. Oruç Reis ve kardeşlerinin emekli bir yeniçerinin oğulları olduğu bilinir (anneleri Midilli adasındandı ve bu adada yetişmişlerdi).

Cezayirliler adına İspanyolları bölgeden çıkarmak için Oruç Reis kardeşleri İlyas, Hayreddin (Barbaros) ve İshak ile birlikte Cerbe adasını üs olarak kullandı. 1512-1516 yılları arasında İspanyollarla savaştı. Cezayir limanlarını geri aldı. Cezayir'de kendisine ihanet eden bir kısım yerlileri bertaraf ettikten sonra Cezayirlilerin lideri oldu. Karşı saldırıya geçen İspanyolları kesin bir yenilgiye uğrattı. Tlemcen'i kuşatan İspanyollara karşı buradaki yerli ahalinin çağırısı üzerine Tlemcen'i işgal etti. Bu savaşta Oruç Reis ve kardeşi İshak öldü (1518).

Oruç Reis'ten sonra kardeşi Hayreddin (Barbaros) Cezayir kumandanı iken yerlilerin isteği üzerine "Cezayir lideri" se-

---

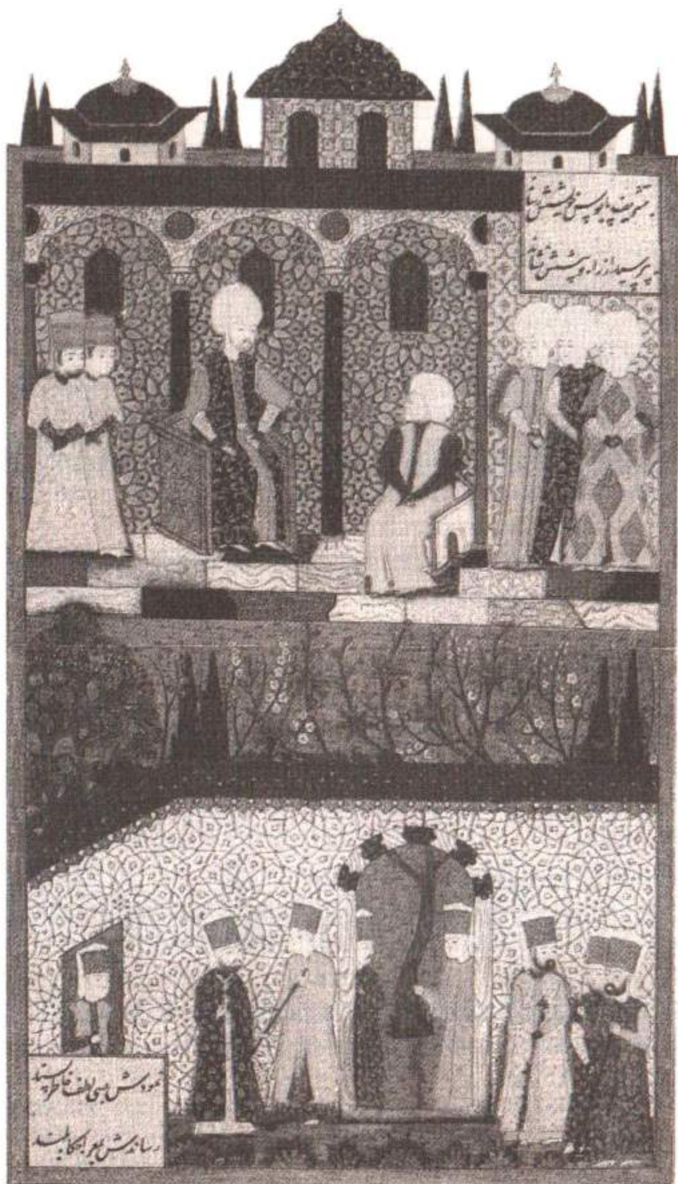
176 P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, s. 184; Stanford Shaw, "Landholding and Land-Tax Revenues in Ottoman Egypt", s. 99-100.

Barbaros Hayreddin.

çildi. Burada denizden İspanyollara ve karadan Afrika aşiretlerine karşı güçlü bir devletin desteği gerektiği için, uzun müzakerelerden sonra Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğunun istenmesine karar verildi. Hayreddin (Barbaros) Osmanlı imparatoru I. Selim'e Cezayir'i yeni bir eyalet olarak önerdi. I. Selim, Hayreddin'in önerisini kabul etti. Çünkü, Kuzey Afrika'nın batısında bir eyalet, Avrupalıların Batı Akdeniz'de güçlenmesini önlemek için iyi bir üs olacaktı.

I. Selim, 1516'da Mercidabık ve 1517'de Ridaniye savaşlarından sonra Mısır, Memluk Devleti'ne son vermişti. İskenderiye limanından Suriye kıyılarına kadar Doğu Akdeniz, Osmanlı egemenliği altına girmişti. Kuzey Afrika'nın doğusunda Mısır eyaletine sahip olan Osmanlı Devleti için Kuzey Afrika'nın batı kıyılarında bir İspanyol egemenliği tehdit edici olduğu kadar diğer Avrupa devletlerinin katılımı olanağı ile büyük bir güçtü. Çünkü İspanya tahtına geçen V. Carlos aynı zamanda Kutsal Roma Germen İmparatoruydu (V. Charles). Ayrıca Hollanda'nın bir kısmı ile İtalya'nın da hükümdarıydı.

I. Selim, bütün bu siyasi ve stratejik durumlar nedeniyle Cezayir Beylerbeyliği'ni Osmanlı sınır eyaleti olarak kurdu. "Cezayir Ocağı" başkumandanı sıfatı ile Hayreddin'i beylerbeyi atadı. Cezayir'e 2.000 yeniçeri ve 4.000 levendin yanı sıra toplar ve cephane gönderdi. Burada Türk yeniçeriler Cezayir'i sadece İspanyollara karşı korumakla kalmayacak, aynı zamanda Türk fetihlerini batıdan doğuya doğru Kuzey Afrika'nın ortalarına kadar genişleteceklerdi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin Paşa'yı kabulü.
Süleymanname, *Arifi, 1558.*

Cezayir garnizonu

Başlangıçta Cezayir'e atanan yeniçeriler Anadolu'dan, topraksız genç köylüler arasından seçilir ve gönderilirdi.

16. yüzyıl sonlarında Cezayir'deki yeniçerilere yeni imkânlar verildi. 1568'de verilen izinle buradaki "ta'ifat al ru'asa" denilen denizci reislerin Akdeniz'deki faaliyetlerine yeniçerilerden isteyenler katılacak ve ganimet alacaklardı. Aynı yıl Cezayir'deki Hıristiyan dönmelerden bir kısmı yeniçeri olarak garnizona alındı. 1568'den sonra Cezayir'deki yeniçerilerin hepsi Hıristiyan dönmelerdi. Çoğu Avrupa dillerinde yazar ve konuşurdu. Buradaki yeniçeri garnizonu ordu gibi teşkilatlandırılmıştı. İstanbul'da ve diğer şehirlerde olduğu gibi birbirlerine "yoldaş" diye hitap ederlerdi. Teşkilatları ve disiplinleriyle saygınlığı ve otoritesini koruyan bu yeniçerilerden her biri Cezayirliler için güçlü ve muhteşem efendi gibiydi.

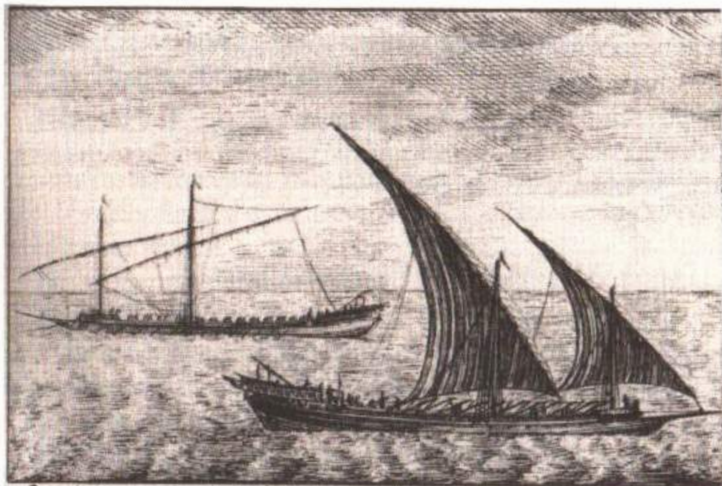
Cezayir'deki yeniçerilerin rütbeleri görev süresine göre ve seçimle verilirdi. Sayıları altı ile on arası olan askerlerin kumandanı odabaşıydı. Odabaşılar arasından bölükbaşı, bölükbaşılar arasından ağabaşılar seçilirdi. Ağabaşıların sayısı yirmi dört kadar olabilirdi. Bunlardan biri yeniçeri ağası seçilirdi. Yeniçeri ağasının görev süresi iki aydı. Bu rütbeye her yıl altı namzet tayin olurdu. Emekli Ağaya "ma'zul ağa" denirdi. Bu rütbede sadece emekli olarak kalmayabilir, sipahi veya devlet işlerinde söz sahibi nüfuzlu bir kişi olurdu. Ayrıca yeniçeri subayları arasında aşçıbaşının da önemli bir yeri vardı.

Beylerbeylik garnizonundaki yeniçeriler Cezayir beyi (dey) tarafından yerli aşiretlerden vergi toplanması işinde görevlendirilirdi. Görevli yeniçeriler çöle gider ve aşiretlerle çarpışarak vergilerin toplanmasında etkili olurlardı.[177]

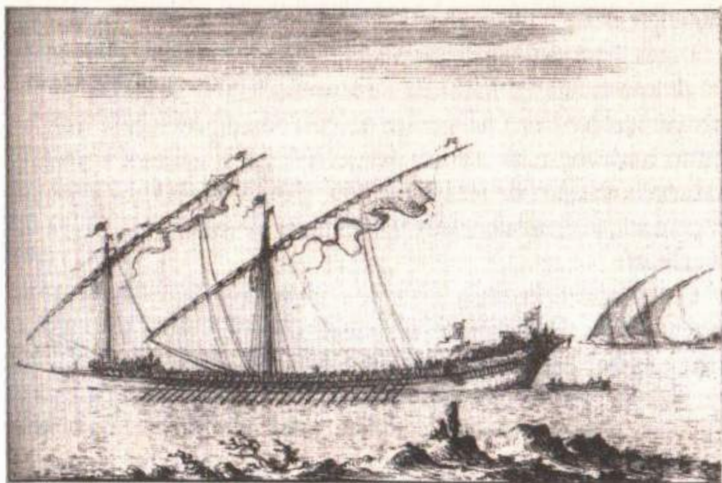
Yeniçeriler sınırlardaki aşiretlerin isyanlarını bastırmaya

---

177 John B. Wolf, *The Barbary Coast. Algeria under the Turks 1500-1830*, WW Norton & Co., New York/Londra, 1979, s. 76-77; R. Mantran, "North Africa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *The Cambridge History of Islam*, (ed.) P.M. Holt, Lambton ve Bernard Lewis, cilt 2, Cambridge, 1970 içinde, s. 252 ve 255; Francis Knight, *A Relation of Seven Years Slavery under the Turks of Algier*, Londra, 1640, s. 3.

Cezayir'de denizci reislere ait gulet tipi tekneler.

İspanya kraliyet kadırgası (galley) [John B. Wolf, The Barbary Coast, *1979, Toronto].*

gönderildikleri zaman Faslı süvariler yardımcı kuvvet olarak onlara refakat ederdi. Bu gibi çarpışmalar bazen yeniçerilerin zararına sonuçlanabiliyordu. Kabilelerden bir kısmı ateşli silahlara sahip olduktan sonra savaşmayı öğrenmiş ve bir seferinde yeniçerileri tuzağa düşürmüştü. Yeniçerilerin silahları tüfek, kılıç ve tabancadan ibaretti.

Cezayir'deki yeniçerilerin disiplinleri ve kışlaları

Cezayir'de yeniçerilerden kanuna aykırı davranan biri ancak buradaki yeniçeri ağasının mahkemesinde yargılanırdı. Yeniçeri birliğinin küçük davaları ve sorunları yeniçeri bölükleri içinde çözümlenirdi. Ancak ağır suçlar yeniçerilerin divanında ağır ceza mahkemesinde görüşülür ve karara bağlanırdı. Her yeniçeri bu divanda eşit söz hakkına sahipti. Bölükbaşılar kararlarını divanın onayına sunarlardı. Ölüme mahkûm edilenin cezası gizlice infaz edilirdi.

Diğer taraftan yeniçerilerin yerel ahali üzerinde saygınlığı ve dokunulmazlığı kanunla korunmuştu. Herhangi bir kimse bir yeniçeriye kötü davranamaz, vuramazdı. Aksi takdirde bu onun hayatına mal olurdu. Yeniçeriye karşı gelmek veya onu aldatmak yasaktı ve cezası ölümdü. Görgü tanıklarına göre yeniçeriler içki içmezler, kart oynamazlar ve aralarında kavga etmezlerdi.

Yeniçerilerin kışlaları genelde altı yüz kişilikti. Cezayir'e ilk gelenler için üç kışla inşa edilmişti. Diğerleri daha sonraki tarihlerde beylerbeyleri tarafından yaptırılmıştır. Sonradan inşa edilenlerin ikisi 16. yüzyılda (1571-72, 1599) ve dördü 17. yüzyılda (1600, 1674-75, 1660-61, 1694-95) hizmete açılmıştı.

Yeniçerilerden bir kısmı küçük gruplar halinde kendilerine ait binalarda kalırdı. Muhtemelen bunlar yeniçeri subaylarıydı. Bu binalarda altıdan yirmiye kadar adam ikamet ederdi.

Yeniçerilerden pek azı evliydi. Evli olanlar şehirlerde kendi evlerinde yaşardı, bunların sayısının 1.600 kadar olduğu bilinir. Yeniçeriler şehirlerde ve kasabalarda garnizonu olan yerlerde kalmaktaydılar. 17. yüzyılda çoğu şehir nüfusu içindeydi.

Onların sayıca çok olduğu şehirler Médéa, Tlemcen, Oran, Blida, Constantin ve Mila idi.[178]

Cezayir'de yeniçerilerin sayıları ve maaşları

Cezayir Beylerbeyliği kurulduğunda bu garnizonda 6000 yeniçeri vardı. Beylerbeyliğin bütçesi oldukça zengindi. Akdeniz'de gemilerinin ve denizcilerinin faaliyetlerinden getirilen esirler ve ganimetler ile Berberi ve Araplardan alınan vergilerle beylerbeyinin geliri yüksekti ve yeniçerilerin maaşları kolaylıkla ödenirdi. Barbaros Hayreddin ve onun oğlu Hasan Paşa'nın beylerbeyi makamında bulundukları zaman durum böyleydi.

Daha sonraki tarihlerde İstanbul'dan atanan beylerbeylerinin kendi gemileri yoktu ve denizci değildiler. Bunlar Cezayirli denizcilere ait gemilerin getirdiği ganimetten pay alırlardı. Fakat sonraları aldıkları paydan kendileri için büyük miktarlar ayırdılar. Cezayir'deki sosyal hizmetler ve güvenlik için az para ayrıldı. Yeniçerilerin maaşları sadece Berberi ve Araplardan alınan vergilerden ödendi.[179]

Askerlerin maaşları her iki ayda bir düzenli ödenirdi. Maaşlarından ayrı olarak iaşeleri de sağlanırdı. Her yeniçeriye yeniçeri ağasına verildiği gibi her gün birer ekmek verilirdi. Yemekleri müşterek mutfakta pişerdi. Yemekler sadeydi ve çoğu zaman etsizdi.

Beylerbeyi Kılıç Ali'den (1568-1587) sonra İstanbul'dan her üç yılda bir atanan beylerbeyleri Cezayir'e tayin edildikleri zaman Cezayir'deki üç yıllık süreleri içinde iyi kâr sağlamak amacındaydılar. Bu nedenle beylerbeyleri askerin maaşının ödenmesine özen göstermezlerdi. Sonuçta maaşları ödenmeyen ve-

---

178 John B. Wolf, *The Barbary Coast, Algeria under the Turks*, s. 60-61; Fisher, yeniçeri divanı için "yeniçeri ağasının resmî dairesi" demiş, s. 91; 1634'te askerin evlenmesine izin verilmiyordu. (Francis Knight, *A Relation to Seven Years Slavery under the Turks of Algier*, s. 6).

179 Cezayir'deki yeniçerilerin sayıları Barbaros Hayreddin'in beylerbeyliği devrinde 6.000, 16. yüzyıl sonlarında 22.000, 17. yüzyıl sonlarında 12.000 kadardı. (Jonh B. Wolf, *The Barbary Coast*, s. 75). 1621'de beylerbeyi Cezayir'de üretilen buğday, tereyağı, balmumu ve arpa üzerinden bir vergi, denizcilerin ganimetlerinden 1/7'yi alırdı. (Joao Carvalho Mascarenhas, Esclave à Alger (1621-1626), 1621, s. 81).

ya az ödenen askerler, divanı bir güç aracı olarak kullanırlar ve gittikçe kontrolü ele geçirirlerdi. Askerler sonunda devlet hazinesinin kontrol gücünü beylerbeylerinden almış ve buradaki yeniçeri ağasına vermişlerdi. Ağa ise divanın denetimi altındaydı. Sonuçta beylerbeyleri fahrî makam sahibi durumuna düştü ve yeniçeri ağaları yeniçeri bölüklerindeki entrikalara hedef oldu. Otoriteyi ele alan yeniçeriler beylerbeylerinden ve ağalarından, sadece maaş konusunda değil aynı zamanda yeniçeri birliğinin saygınlığının korunması için beklediklerini kesin olarak bildirdiler. Buna göre "yeniçeriler Cezayir'de tek önemli askerî birlik olarak kalmalıdır" esasına uyularak yeniçerilerden başka yardımcı kuvvetler varsa da bunlar daha az maaş alırlar ve yardımcı durumunda tutulurlardı.

Yeniçerilerin ikinci istekleri ise yeniçeri birliğine asker alınırken ancak Cezayir dışındaki ahaliden alınmasıydı. Yeniçeri birliğine Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz kıyıları ve adalarından asker alınabilirdi. Ayrıca dönmeler de kabul edilebilirdi.

Diğer taraftan yerli kadınlar ile evlenmiş yeniçerilerin oğulları (kul oğlu) babalarının mesleğini seçerlerdi. Bunların yeniçeri birliğine girmesine izin verilmişse de bekâr yeniçeriler bunlara güvenemezdi ve anneleri dolayısıyla yerli ahali tarafını daha çok tutacakları için yeniçeri birliğine ikinci derece bağlı olacakları kanısındaydılar. Bu nedenle yeniçeriler kul oğullarının sayısının azaltılmasını sağladılar ve onların yeniçeri birliğinde yüksek rütbelere atanmasını önlediler.

Cezayir'de yeniçeri birliğinin önemi, yetkileri ve gücü

Yeniçeriler Cezayir Ocağı'nın piyade alaylarını oluştururdu. Barbaros Hayreddin'den beri beylerbeylerinin otoritesi yeniçerilere dayanırdı. Divan başlangıçta yeniçerilerin menfaatlerini korumak amacıyla kurulmuştu ve Cezayir Ocağı'nın yönetim kurumu idi. İstanbul'dan Osmanlı hükümdarı tarafından atanan beylerbeyleri vali ve kumandan olarak Ocağın resmî temsilcileri idiler. İlk beylerbeyi Barbaros Hayreddin'den Kılıç Ali'ye kadar Cezayir beylerbeyinin otoritesi Tunus ve Batı

Trablus için de geçerliydi. 1574 yılından sonra diğer iki eyaletin kendi beylerbeyleri vardı. 16. yüzyılda garnizonun yeniçeri ağası ve gemi reisleri divan toplantılarında yönetimle ilgili işleri karara bağlardı. Bunlar Osmanlı Devleti adına eyaleti yönetirdi. Beylerbeyinin süresi dolunca yeniçeri divanı İstanbul'dan yeni atanan beylerbeyi ve onun otoritesine bağlılık gösterirdi.

17. yüzyılda divanın üyeleri arasına önemli makam sahipleri girdi. Divan, yeniçerilerin yüksek rütbeli kumandanları, beylerbeyi, müftü, kadı ve dört kâhya (sekreter veya kâtip) ile eski yeniçeri ağalarından (garnizonda iki ay süre ile yeniçeri ağalığı yapmış olanlar) oluşurdu. 17. yüzyıl başlarında beylerbeyi ve yeniçeri ağası divana başkanlık ederdi. 17. yüzyılın ilk yarısında beylerbeyinin nüfuzu azalınca divandaki yeniçeri ağaları kontrolü ele geçirdi. Beylerbeyi makamı ve rolü sadece protokolde kaldı. Yeniçeri ağaları başkanlığında divan beylerbeyini bütün siyasi yetkilerinden ayırdı. Bundan sonra divan yeniçeri ağasının başkanlığında toplanır oldu. Cumaları hariç divan her gün toplanırdı. Toplantı yeri beylerbeyinin resmî dairesi idi. Divanda Osmanlı hükümdarının fermanları, siyasi antlaşma belgeleri, gemicilikle ilgili muhasebe defterleri ve taşınmaz mülk kayıtları muhafaza edilirdi.

Divan toplantılarının kuralları vardı. Buna göre hiçbir üye silah taşıyamazdı. Silahlı muhafızlar divan toplantısında düzeni sağlıyordu. Divanda bütün konuşmalar Türkçe yapılırdı. Gerektiğinde divandaki tercüman Berberi, Arapça ve diğer Avrupa dillerine tercüme ederdi.

Divanda söz büyük önem taşırdı. Divan üyelerinin hepsi söz hakkına sahipti. Divan üyeleri hep bir ağızdan konuşmacının sözlerini doğrular ve desteklerlerdi. Üyeler divanda rütbelerine göre yerlerini alırlardı. Çavuş tarafından konuşmacıya söz verilirdi. Onlara divana gelmeden önce içmemeleri emredilmişti. Bıçak dahi taşımaları yasaktı. Görgü tanıklarına göre "Bu dünyanın hiçbir yerinde benzeri olmayan bir devlettir."[180]

---

180 John B. Wolf, *The Barbary Coast*, s. 78; R. Mantran, "North Africa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *The Cambridge History of Islam*, (ed.) P.M. Holt, Ann Lambton, B. Lewis içinde, s. 255.

Bir Cezayir Dey'i, John B. Wolf, The Barbary Coast, *1979, George I. Mcleod Ltd. Toronto.*

Divanda ayrıca zengin gemi sahibi reisler, alınan savaş veya barış kararlarında etkili olurlardı. Diğer taraftan yeniçeri bölükleri arasında klikler nüfuzlu kişilerce yönetilirdi.

Cezayirli denizciler Barbaros Hayreddin'in beylerbeyliği zamanında Akdenizli, Andolusyalı (Endülüs) ve Faslılardan oluşuyordu. 16. yüzyıl ortalarında gemi reislerinin çoğu Hıristiyan dönmelerdi. Tayfaları da Hıristiyan'dı. Bunların devamlı maaşları yoktu ve teşkilatlandırılmış değillerdi. Reislerinin emrindeydiler. Bu deniz erlerinin aldıkları ganimetler çoktu. Bu yüzden yeniçerilerin kıskançlığını çekiyordu. Zamanla her iki grup arasında düşmanlık ortaya çıktı. 16. yüzyıl ortalarında denizcilerin sayısı on beş bin kadardı, otuz sekiz "galiot" (kalyon), yirmi beş "brigantine" ve pek çok tekneleri vardı.

Cezayir'de yeniçeriler ve denizci reisler arasında düşmanlık, Beylerbeyi Muhammed Kurdoğlu'nun atanması sırasında çıktı. Yeniçeriler kendi seçtikleri paşanın yerine İstanbul'dan gönderilen beylerbeyinin tayinini protesto ettiler. Yeniçerilerin bu makam için seçtikleri kimse Salih Reis'in kumandanı ve yardımcısı Hasan Korso idi.

Kurdoğlu Cezayir denizcilerinin desteği ile gizlice Cezayir'e girdi ve tayinini önlemeye çalışan yeniçeri liderlerini öldürttü. Bunun gibi olaylara rağmen yeniçeriler Cezayir Beylerbeyliği'nin en önemli askerî gücü olarak kaldılar. 17. yüzyılda yeteneksiz paşaların beylerbeylik makamına atanmasın-

dan sonra Cezayir'deki yeniçerilerin nüfuzu arttı. 1659'da yeniçeri ağasının tek otorite olması denizci reislerin tepkisine yol açtı. 1671'de denizci reisler yeniçeri ağası ve divanın otoritesine son verdiler. Bunun yerine "ocak"tan seçilen bir yeniçeri "ocak kumandanı" oldu. Buna "Dey" (Dayı) denildi. İlk dört "Dey" denizci reisler tarafından seçildi. Sonrakiler Yeniçeri Ocağı subayları tarafından seçildi. 1711'de Osmanlı hükümdarı tarafından "Dey"e "paşa" unvanı verildi ve eyalet valisi olarak tanındı.

Bununla beraber yeniçeriler Cezayir'de en önemli piyade kuvvetiydi. Genelde en yaygın silahları tüfek olmakla beraber yardımcı olarak küçük toplar da kullanırlardı. 18. yüzyılda buradaki yeniçerilerin % 10 veya % 15'i sipahi olarak kendi ağalarının kumandasında görev yaptılar. Görgü tanıklarına göre yeniçerilerin giysileri rahiplerin elbiseleri gibi sadeydi. Fakat onlar yerli halktan ve diğer gruplardan büyük saygı görürdü ve ekonomik güvenceleri vardı.[181]

'Kul Oğlu' denilen yeniçeriler

Cezayir'deki yeniçeriler 16. yüzyıldan beri yerli Cezayirli kadınlarla evlenmişlerdi. Oğullarına "kul oğlu" denirdi. Yapılan son araştırmalara göre kul oğulları Cezayir'de elit bir sınıf oluşturuyordu. Çünkü Cezayir'de görevli yeniçeriler Cezayir'in "Baldi" (Cezayir yerlisi Faslılar) ve "Shorfa" ailelerinden eşlerini araştırır ve bu ailelerden olanlarla evlenirlerdi. Her iki aile de dindar ve aristokrat idi. Dolayısıyla kul oğulları Cezayir'in asil ailelerindendi.[182]

16. yüzyılda bu durum Cezayir'de yeniçerilerin ve Osmanlı Devleti'nin otoritesini güçlendirdiği gibi yerli ahalinin idari, hukuki ve ekonomik işlerdeki nüfuzunu artırıyordu. Buradaki yeniçeri birliği yerli ahali tarafından yabancı bir yönetimin

181 John B. Wolf, *The Barbary Coast*, s. 60 ve 77.

182 Kamel Fiali, "Les Kulouglis: Des Algerians descendants des torco-ottomanes, Histoire de la fusion d'un ethnicité Ottomane dans l'identité Algerienne", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 105-111.

askerî kuvvetinden çok Cezayir'in askerî gücü olarak benimsenmişti. 17. yüzyılda Cezayir'in 50.000 kişilik nüfusu arasında 16.000 kul oğlu vardı ve 14.000 kişi de Türk kökenliydi.[183]

Bununla beraber kul oğulları Cezayir'deki Yeniçeri Ocağı'nda kâtiplik veya diğer memuriyetlere alınmazlardı. İkinci nesil kul oğulları sadece şehirlerde yerel halkın işleri ile sorumlu yöneticilerdi. 1630'da kul oğulları isyan edince onlara idari görev verilmedi. Ancak 1648-1650 yılları arasında insan gücüne ihtiyaç olduğundan yeniçeri olarak kaydolmalarına izin verildi. Fakat hiçbir zaman yeniçeri subayı olamayacaklardı.[184]

KALELER VE KALE MUHAFIZLARI

Kalelerin güvenlik ve iskân bakımından kullanımı, kale askerinin görevi

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde ve şehirlerarası kırsal alanlarda inşa ettirilen kaleler bulundukları coğrafi yerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna göre koruma ve iskân amaçlı hizmet verirdi. Kalelerdeki askerlerin çoğu yeniçeriydi, ayrıca diğer yaya birliklerinden az sayıda görevliler vardı. Çevredeki bölgelere yardımcı kuvvet olarak kalelerin bir kısmında atlı askerler de hazır bulundurulurdu.[185]

İmparatorluğun sınır bölgelerinde inşa ettirilen bazı kaleler düşman saldırılarına karşı koruma amaçlıydı.

Osmanlı kaynaklarında imparatorluğun sınırlarını düşman saldırılarına karşı korumak için inşa ettirilmiş kalelere dair bilgiler varsa da ayrıntılara pek az yer verilir. Bu konuda kale ve garnizonlarla ilgili bazı gerçekleri arşiv belgelerinden ve görgü tanıklarının notlarından bulabilmek mümkün olabilmektedir.

183 *A.g.e.*, s. 105.

184 John B. Wolf, *The Barbary Coast*, s. 80.

185 Arşiv belgelerinde kale korunmasında görevli yaya askeri için "müstahfız" sözcüğü kullanılmışur.

Örneğin 17. yüzyıl sonlarında İtalyan görgü tanığı Kont Marsigli'nin verdiği bilgiye göre IV. Mehmed'in Lehistan seferi sırasında Cehrin Kalesi'nin alınmasından sonra Kazakların Karadeniz'e akınlarını önlemek için Dinyeper Nehri'ndeki adada ayrıca bir kale inşa ettirilmişti.

Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey sınırı Asya ve Avrupa'yı ayıran Don Nehri'ne kadar uzanırdı ve batıda Dinyeper Nehri ağzında son bulurdu. Dinyester Nehri'nin sağ tarafında batı sınırı başlardı. Karpat dağlarından Berence suyuna kadar uzanan bu hat Avusturya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sınırdı. Kuzeyde Don Nehri ağzındaki bölgede Azof Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı.

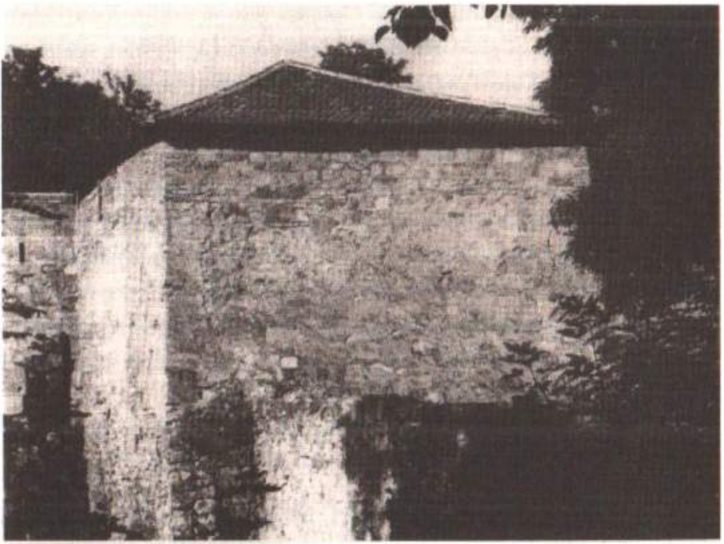
Azof'tan Trabzon'a kadar uzayan kıyılardaki iskelelere Osmanlı gemileri uğrardı. Kefe'de güneydeki boğazda Taman Kalesi ile buradaki deniz yolları ve ticaret gemilerinin güvenliği sağlanırdı. Taman Kalesi'nden sonra Çerkezistan, Abhazya ve Mingrel eyaletleri vardı. Taman Kalesi'nin koruyuculuğu ile ticaret gemileri Kefe boğazından Azak Denizi'ne ve Karadeniz'e işlerdi. Bu bölgede Kırım Hanlığı'na bağlı en vahşi tatar kabilelerinden Nogay tatarları yaşardı. (Kırım hanı Osmanlı Devleti'nin verdiği para ile Nogayları kiralar ve savaşta kullanırdı.)

Azof bölgesi ile Dinyeper Nehri kıyılarındaki kalelere kadar Rusya ve Kırım arasındaki steplerde Tatarlar yaşarlardı. Bunlar Osmanlı Devleti'ne vergi vermezlerdi. Marsigli'nin yazdığına göre tatarlar yaşadıkları toprağın ücreti olarak Osmanlı Devleti'ne on bin asker vermek zorundaydılar. Buna rağmen Osmanlı hükümdarına ancak para karşılığında asker verirlerdi.[186]

Bu bölgede Osmanlı Devleti asi Tatarları sakin tutabilmek için kaleler ve garnizonlar bulundururdu. Ukrayna'nın Nider ve Kamenspodolks'a uzanan bölgesi Buğ Nehri'ne kadar tahrip edilmiş bir alandı. Burada Bucak, Tuna, Dinyester ve Buğ nehirlerinden Moldavya'ya kadar Kırım'a bağlı Tatarlar yaşar-

---

186 Luigi Fernando Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına kadar Askerî Vaziyet*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkânı Harbiye Matbaası, Ankara, 1934 (1737 Petersburg baskısından tercümedir), Askerî Müze Kitaplığı No. 1157, s. 16 ve 4, 19-20.

Kışla (Estergom)

dı. Bu bölgede Osmanlı Devleti'nin Özi ve İsmail garnizonları Kırım'a doğru ulaşımı sağlamak ve tatarları sakin ve itaatte tutmakla görevliydiler. Bu garnizonların maaşları ve bütün giderleri Osmanlı Devleti hazinesinden ödenirdi.[187]

Nider ve Kamensk kaleleri arasında Moldavya, Ulah ve Transilvanya eyaletleri vardı. Osmanlı Devleti buralarda garnizonlar bulundururdu. Osmanlı Devleti idaresinde olan bu eyaletlerden alınan devlet bakanlarına (vezirlere) kapıkulu vezirlerine verilirdi. Devlet hazinesine girmezdi. Transilvanya'da Türk garnizonu yoktu. Transilvanya'nın yönetimi bir Macar prensine verilirdi. Moldavya ve Ulah (Eflak) prenslerini Osmanlı Devleti azleder ve atardı.[188]

Marsigli'nin yazdığına göre Azak ve Trabzon arasındaki bölgede Kafkas dağlarında yaşayan ahali vardı ve buraları "yaklaşılamaz" yerlerdi. Burada Azak Kalesi ve Kefe boğazındaki Ta-

187 Luigi Fernando Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyet*, s. 20.

188 *A.g.e.*, s. 20 ve 11.

man Kalesi'nin bulunmasına rağmen ve Azak Denizi'nde deniz ulaşımı Osmanlı Devleti'nin iznine bağlı olmasına rağmen bu bölge kesin olarak Osmanlı hükümdarına bağlı değildi.

Kırım, Özi ve Bucak Tatarlara aitti. Bu bölgede Osmanlı Devleti'nin Orta Kapı kalesi, Taman Kalesi ve garnizonları vardı. Osmanlı Devleti'nin Azak, Kefe, Nider ve Kamensk kalelerinde yeniçerilerden muhafız kuvvetleri görevliydi. Maaşları (ulufeleri) İstanbul'dan devlet hazinesinden gönderilirdi.

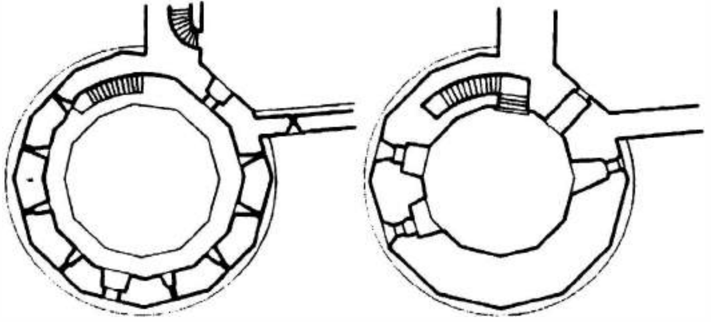
Avrupa'da ve Ortadoğu'da eyaletlerdeki kalelerde yeniçeri ile birlikte atlı askerler de görevlendirilmişti.

1679-80 yılında İstanbul'da bulunan Marsigli'nin yazdığına göre aynı tarihte Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları arasında Raab Nehri sınırdı. Tuna Nehri üzerinde ve Avusturya sınırındaki Osmanlı kalelerini yeniçeriler, yerel ücretli askerler ve yerel tımar sahipleri düşmana karşı korurdu. Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da Budin eyaletinde Avusturya sınırındaki Estergon Kalesi'nden Avusturya'ya akınlar yapılırdı. Kale ve çevresi Estergon sancağı olarak bilindiğinden buradaki tımarlı sipahi, sınır korumada birinci derecede görevliydi. Habsburgların bu bölgeye yaptıkları akınları önlerdi.[189]

Filistin ve Suriye'deki Osmanlı kaleleri şehir ve kasabalardaki ticaret ve elsanatlarını ve köylerde tarımı çölde yaşayan göçebe Arapların (Bedevi) saldırılarına karşı korumak amacı ile inşa edilmişti. Osmanlı Devleti bu bölgede güvenlik ve asayişi sağlamak için kalelerin çevresinde yerli ahaliyi yerleştirmiştir. Kalelerin güvenlik kuvvetleri ve çevresindeki yeni yerleşim alanları bedevilerin ticaret ve hac kervanlarına saldırılarını önleyecekti.

Uriel Heyd'in incelediği ve yayımladığı 2 Aralık 1559 tarihli Mısır beylerbeyine yazılmış bir hükümde iskân edilmemiş kırsal bir bölge olan Ariş'in Halep, Şam ve Gaza'dan Mısır'a giden kervan yolu üzerinde olduğu ve bedevilerin buradan geçen ticaret ve hac kervanlarına devamlı olarak saldırdıkları yazılıdır. Hükümde gerekenin yapılması için hacılar ve tüccarların

189 A.g.e., s. 20; Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 115.

Budin'de Mehmed Karakaş Paşa kulesi planları. Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

Karakaş Paşa Kulesi (Budin, Károly Brocky'nin tablosu, 1880). Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

korunması amacı ile burada bir kale inşa edilmesi ve çevredeki ahalinin tarıma elverişli olan bu alanda yerleştirilmesi bildirilmiştir. 1592 tarihli belgede kalenin inşa ettirildiği yazılıdır.[190]

1581 tarihli hükümde tüccarların ve hacıların seyahat ettiği kervanların geçtiği Uyun-al-Tüccar'da bir kale inşa ettirilmesi Şam beylerbeyine padişah tarafından emredilmişti. Padişah bu emri Şam, Safad ve Acre kadıları ve Safad sancakbeyinin önerisi üzerine vermişti. Bundan anlaşılacağı gibi yerel emirlerden atanmış sancak beyleri ve burada görevli Osmanlı kadıları tarafından gerekli görüldüğü ve önerildiği zaman Osmanlı Devleti bölgedeki kaleleri inşa ettirirdi. Kalelerin güvenlik ve iskân amacına hizmet için kullanıldığı Osmanlı arşiv belgelerinde açıkça görülür. Uyun-al-Tüccar'daki kalede ayrıca Müslümanların kullanımına açık bir çarşı merkezi vardı. Bu kalede on mustahfizan ve otuz atlı asker görevliydi. Aynı amaçla 1579'da Pınar Başı'nda inşa edilen kalede yüz muhtahfizan ve otuz hisar eri vardı. 1660'ta burada elli dört asker ve muhafızlar görevliydi.[191]

Kalelerden başka kervansarayların da bölgede güvenlik sağlanması amacı ile kullanıldığı olurdu. Bunlardan biri olan Ra's al-Ain aynı zamanda bir askerî kale idi. İki veya üç sancağın sınırında kurulmuştu. Çevresinde bedevilerin ve Dürzilerin yaşadığı topraklar uzanıyordu.[192]

Kudüs ve Hebron kutsal yerler olduklarından buradaki kaleler hacıların güvenliği için hizmet verirdi. Kudüs kalesinde yetmiş üç yeniçeri ve yirmi iki müteferrika, Hebron'daki kalede ise otuz yeniçeri (mustahfizan) vardı.

Mekke'ye giden hac yolunun güvenliği için Osmanlı Devleti

190 Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960, s. 103.

191 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the 16th Century*, Beyrut, 1982, s, 97; Kalelerde görevlendirilecek nefer sayısı kale dizdarının ve kalenin bulunduğu bölgedeki yerli ahalinin isteği ve önerisi doğrultusunda belirlenirdi. 1592 tarihli arşiv belgesi Bozcaada naibi (kadı yardımcısı) Mehmed'in kale neferlerinin seksene yükseltilmesi hakkında Dizdar Ahmed ve ahalinin isteği ile yazdığı dilekçe ("talebi ile vaki olan arzı") hakkındadır. (Başvekâlet Arşivleri, T. H. 1001 (1592), No. 89.)

192 Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine*, s. 103.

tarafından bu bölgede çok sayıda kale inşa ettirilmişti. Al-Müzayyib'deki (Hacıların buluşma yeri) kalede kırk beş müstahfizan ve altı müteferrika vardı.

Doğuda Busra'daki kale bölgedeki görevli yöneticilerin önerisi üzerine inşa ettirilmişti. Bu kalede yüz mustahfizan (yeniçeri) görevliydi. Burada hacıların ulaşım ihtiyacı için develer hazır bulundurulur ve bakılırdı.

1559'da Kanunî Süleyman'ın emriyle Mekke'ye giden hac yolu üzerinde kaleler inşa ettirildi. Bunlar Katrana, Maan, Det Hac ve Tebük'te dört kale idi. Daha önce Al-Ukayır'da bir kale inşa ettirilmişti. Bu kalede Şam'dan gönderilmiş yirmi asker görevliydi. Kalenin gideri hacılardan toplanan vergiden karşılanırdı. Diğer kaleler Aclun'da, al-Salt'ta, Al-Karak'ta ve Al-Shawbak'ta idi ve bu kalelerin her birinde elli veya altmış mustahfizan ve altı veya on bir kadar müteferrika vardı.[193]

Kalelerin yanı sıra askerî seyir kuleleri de vardı ve bunlar silah ve cephane donatımlıydı. Beyrut'taki beş seyir kulesinde elli iki müstahfizan (yeniçeri) görevlendirilmişti. Bu askerlere maaşları nakit olarak ödenirdi. Maaşları pek azdı, yıllık üç yüz akçe kadardı.

Beyrut'un güneyinde Sidon'daki (Sayda) iki kuleden biri olan Culban Burcu denilen kulede on dört asker görevliydi. Askerlerin her biri yılda yüzer akçe maaş alırdı. Acre'deki kulede sekiz asker, Humus'taki kulede on beş mustahfizan bulunurdu.

Kulelerin ve askerlerin bakımı, askerlerin kılıçları, miğferleri, ok ve yayları, zırhları, kürek, mızrak ve baltaları, tabancaları, top ve barutları bölgedeki tımar gelirinden sağlanıyordu. Ayrıca çevredeki değirmenler, hamamlar ve mezraların gelirleri bu kulelerin askerî giderlerine ayrılmıştı.[194]

Anadolu'da ve Avrupa'daki eyaletlerde kalelerin giderleri buralarda görevli askere ocaklık olarak ayrılan tımarların gelirlerinden karşılanırdı. 1652'de Tarhuncu Ahmed Paşa'nın hazırladığı defterde kayıtlı bütçe giderleri arasında kalelerdeki nefer-

193 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the 16th Century*, s. 97-99.

194 El-Hayat Burcu'nun (kule) yıllık geliri 9. 420 akçeydi (Adnan Bakhit, s. 94 ve 96.)

lerin aylıkları için onların "ocaklıkları"ndan 617 yük ve 82.700 akçe havale gönderilirdi.[195]

1486 (H. 892) tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde "Vilayet-i Candar'ın (Kastamonu) Kazyaka, Sahil, Kinyalı, Küre, İnebolu ve sair nahiyelerinde bulunan Kastamonu, Sinob ve Mane kal'aları mustahfizanlarına ait olan tımarlar ve evkafına" dair kayıtlar vardır. Diğer bir belge Amasra kal'ası mustahfizanlarına ait tımarlara dairdir.[196]

Tımar ve zeamet geliri az olan bölgelerde ise kale askerinin iaşesi merkezden ödenirdi. 1684 tarihli belge Sakız kal'ası muhafızlarının buğday ve zahire bahası hakkındadır. Uç (sınır) bölgelerdeki kalelere zahire ve erzak iletmek için halktan ve hisar erenlerden at satın alınırdı ve ücretleri devlet tarafından ödenirdi.[197]

Ayrıca ana yollar üzerinde posta-atlarının konakladığı menziller vardı. Şam-Kahire yolu üzerinde on menzil vardı. Buralarda posta atları bakılır, korunur ve hazır edilirdi. Bunların bakımı ve hazır bulundurulması için yerel ahaliden kırk beş ev görevlendirilmişti. Bunlar bu hizmete karşılık ödemeleri gereken vergiden muaf tutulmuştu.[198]

17. yüzyıl ortalarında kalelerdeki askerî garnizonların daha önceki yıllara göre sayıca azaldığı ve gücünün zayıfladığı belgelerdeki kayıtlardan anlaşılır. Bunun nedenleri muhafızların yerine güvenilmeyecek kişilerin alınması, yolsuzluklar, maaş ödemelerinde düzensizlik ve askerin kötü yaşam koşullarıydı. Diğer taraftan cephane, silah ve erzak takviyesi her zaman yeterli değildi. Ayrıca 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin mali sorunları nedeniyle yeni kaleler inşa edilemiyordu.

---

195 Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986 (İlk basımı: Ahmet Refik Altınay, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1924, 102 sayfa), s. 45.

196 Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri, Eski No. 832, Sıra No. 23, Tarih: 892; Mufassal Defteri, No. 709, Yavuz Selim devri.

197 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No. 7, Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara, 1992, s. 34-35 (1516 ve 1530 tarihli Bosna Kanunu).

198 Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, s. 97.

Bu devirde yeni inşa edilen az sayıda kalenin gideri ancak vezirlerin özel gelirlerinden karşılanıyordu. Ayrıca kale inşaatları bedevilerin saldırısına uğradığı için güçlükle tamamlanıyorlardı. Bununla beraber kalelerin yakınında kervansaray, cami ve imaretler yaptırılıyor, çarşı merkezleri devamlı ticarete açık bulunduruluyordu ve köylüler buralarda yerleşmeye teşvik ediliyordu.[199]

16. yüzyıldan beri kalelerin bakımı, onarımı ve buralarda görevli askerin iaşesi için Osmanlı devlet hazinesinden büyük meblağlar ödenirdi. Askerî seferlerden sonra alınan kaleler tamir edilir ve onarılırdı. Rhodes Murphey'nin araştırmasına göre, 1578-90 yılları arasında Erivan-Domaniç arasındaki kalelerin yıllık gideri ve onarım ve bakım maliyeti kırk sekiz milyon akçeydi.[200] Ayrıca bu bölgede garnizonların yerleştirilmesi, askerin bakımı ve iaşesi oldukça büyük bir meblağ tutardı. On bin askerlik garnizon alaylarının yerleştirildiği bölgedeki üç kalenin iaşe gideri elli dört milyon akçeyi buluyordu. Murphey'nin verdiği ayrıntılara göre 10.548 asker yılda 126.576 kile erzak tüketirdi. Her kile erzak için devlet kırk akçe fiyat koymuştu. Ayrıca erzak nakli için bir milyon akçe harcanırdı.

Erzurum-Diyarbakır arasında erzak nakli için hayvan kiralamak devlete her kile başına seksen sekiz akçeye mal olurdu.

1584'te 10.000 garnizon askerinin yiyecek ve ulaşım giderleri altı milyon akçeyi buluyordu. 17. yüzyıl ortalarında her kile için 55-88 akçe arası fiyat konulmuştu.

1690'larda buğdayın kilesi seksen akçeydi. Ayda bir kere her kalede görevli askere bir kile erzak verilirdi. 1693'te Azof'taki garnizonda 2.272 yeniçeri vardı. Bunların yıllık erzak gideri 27.264 kile idi.

Azof Kalesi'nde yeniçerilerden başka topçu ve diğer birliklerin toplam sayısı 3.656 neferdi ve üç buçuk milyon akçelik buğday tüketirlerdi. Buğday ve diğer erzakın Azof'a nakli için devlet hazinesinden altı yüz bin akçe ödenirdi.[201]

---

199 Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine*, s. 102.

200 Rhodes Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 53.

201 *A.g.e.*, s. 54-55.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi'ne göre 17. yüzyıl ortalarında Azak Kalesi'ndeki müstahfız sayısı 716 kadardı. Bunların yıllık maaşları toplam 20 yük ve 44.480 akçe idi, yılda dört defa üç ayda bir verilirdi. Ayrıca yevmiyeleri 5.517 akçe idi ve maaşları ile birlikte devlet hazinesinden ödenirdi.[202]

Anadolu'da, Kıbrıs'ta ve Suriye'deki Osmanlı eyaletlerinde sancakların durumuna göre kalelerin sayısını 1665'te İngiliz gözlemci Paul Rycaut kısmen verir.

Buna göre Anadolu Beylerbeyliği'nde 14 sancak [Kütahya, Saruhan, Aydın, Kastamonu, Hüdavendigâr, Bolu, Menteşe, Angora (Ankara), Karahisar, Tekeli, Konya, Sultan Önü, Karesi] ve 22 kale vardı. Bu beylerbeyliğin geliri bir milyon aspres idi.

Karaman Beylerbeyliği sancakları arasında Niğde, Kayseri, Yenişehir, Kırşehir, Akşehir ve Aksaray'ı yazan Rycaut, eyaletteki sancakların tamamının 17 olduğunu kaydeder. Karaman Beylerbeyliği'nde sadece 3 kale vardı ve Lârende, Afyon ve "Mendu"da bulunuyorlardı.

Diyarbakır Beylerbeyliği 19 sancaklıydı. Rycaut, burada kaleden bahsetmez. Eyaletin geliri yıllık bir milyon iki yüz bin akçe idi.

Maraş Beylerbeyliğinde (Zulkadriye = Dulkadır) 4 sancakta (Malatya, Asab, Kars ve Samsad) 4 kale vardı. Beylerbeyliğin geliri 628.450 aspres idi.

Kıbrıs Beylerbeyliği'nin 7 sancağı (Tarsus, Alanya, Magosa, Lefkoşe, Larnaka, Baf) ve 14 kalesi vardı. Larnaka Beylerbeyliği ikametgâhı idi. Geliri 500.655 aspres idi.

Trablus-Şam Beylerbeyliği'nde 4 sancak (Humus, Hama, Gemele ve Selemine) ve "Fassule Krad" adı ile bilinen bir tek kalesi vardı. Beylerbeyi Trablus-Şam'da ikamet ederdi. Geliri 800.000 aspres idi.

Sivas Beylerbeyliği'nde 6 sancak [Amasya, Çorum, Buradık, Demurki" (Demirci), "Gianick"(Canik), Arapkir] ve 15 kale vardı.

Erzurum Beylerbeyliği Gürcistan sınırındaydı. Burada 11

---

202 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 34.

sancak (Karahisar, "Sharki", "Kiesi", Pasin, "Esber-Hanes", Tekman, Tartum, Meyenkerd, Mamernan, "Kuzutchan", Malazgirt) ve 13 kale vardı. Geliri 12.665 aspres idi.[203]

Osmanlı eyaletlerindeki kalelerden başka Osmanlı askerî seferlerinde sefer yapılan ülkeye giden yol güzergâhı üzerinde Osmanlılar kale inşa ettirmişlerdir.

Örneğin, 1578'de İran seferinde Sultan III. Murad tarafından on bir bin kişilik ordusuyla İran seferine gönderilen Mustafa Paşa Tiflis'te Ermeni kalesini tahkim ettikten sonra Eres'te bir kale inşa ettirmişti. Şirvan'ın başkentini aldıktan sonra Anadolu'ya dönmüştü.[204]

Osmanlı eyaletlerindeki kalelerden tımar gelirli olanlar tımarlı sipahi gibi askerî seferlere tımarının gelirine göre bir veya birkaç atlı asker gönderirdi. Kale kumandanı "dizdar"dı ve onun yardımcısı "kethüda" kalenin ikinci kumandanıydı. Kethüda, eğer tımarının geliri beş bin akçeye kadar ise sefere bir atlı asker olarak katılır ve yanında bir cebeli, bir gulâm ve tenketür tipi çadır götürürdü. Bununla beraber tımar gelirli bazı kaleler sefere atlı asker göndermeye mecbur değildi.[205]

Sınırların ve stratejik bölgelerin savunma sistemine göre kaleler

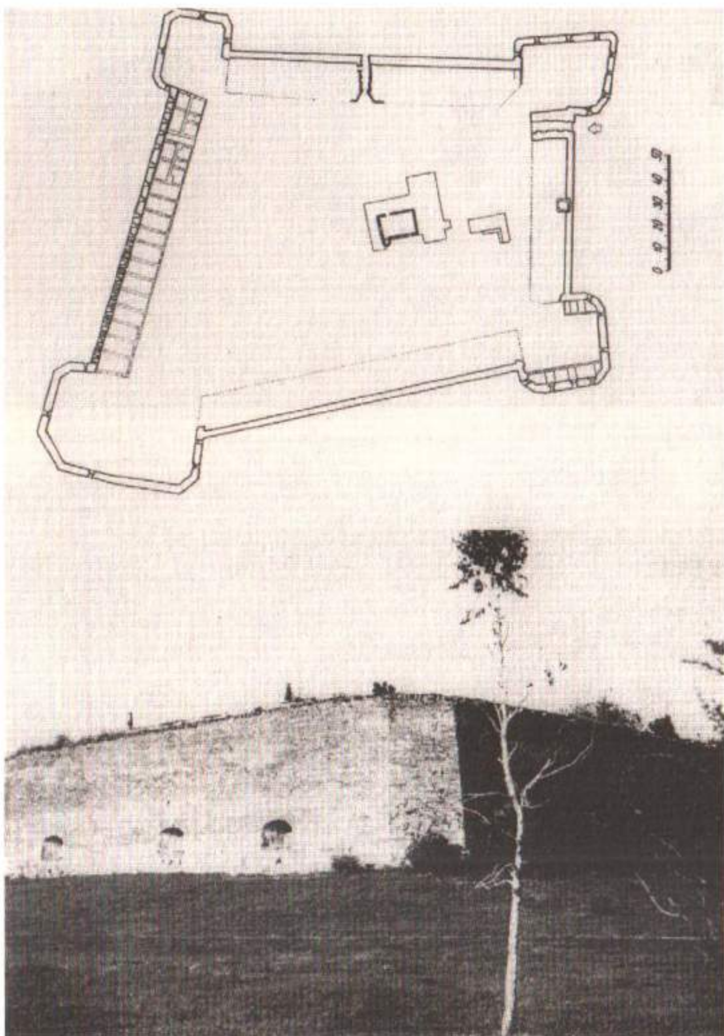
16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuda ve batıda kara sınırlarındaki kalelerin onarılmadığı ve yeni kalelerin de inşa ettirilmediği Avrupalı seyyahların dikkatini çekmiştir. Bunun mali nedenleri olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasına bağlı olarak eyaletlerde uyguladığı idari ve sosyal düzen bakımından eyalet içindeki ve sınırlardaki kalelerin savunmadan çok güvenlik ve asayişin korunması için hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Özellikle eyaletlerde tımar sistemi sınır bölgelerde ve eyaletlerin içinde devletin askerî ve idari gücünü oluşturuyordu. Sınır-

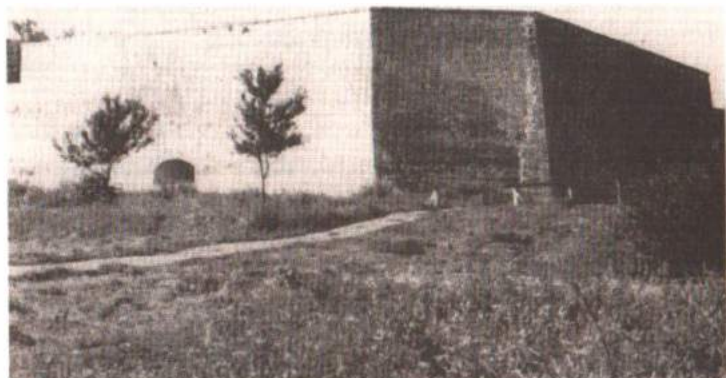
203 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 130-136.

204 Samuel Purchas, *Purchas his Pilgrimage*, Londra, 1613, s. 240.

205 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 81.

Sigetvar Kalesi planı ve resmi. Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

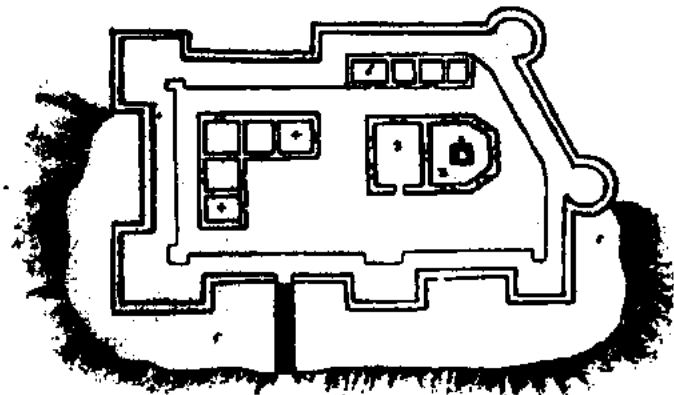

Sigetvár Kalesi'nden kule (1566)

Mazgal.

Szeged Kalesi (Lambion tarafından 1695'te yapılmıştır). Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

Szeged Kalesi (desen Mustafa Celâlzade tarafından 1543'te yapılmıştır). Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973.*

Turbék Kalesi'nin planı (resim Pal Esterhazy tarafından 1664'te yapılmıştır). Jozsef Molnar, Macaristan'daki Türk Anıtları, *Ankara, 1973).*

larda tımarlı sipahi kuvvetleri düşmana karşı bu bölgelerde kalıcı ve önemli bir askerî güçtü. Diğer taraftan eyalet içinde tımarlı sipahinin askerî ve idari gücü bölgede merkezî devletin otoritesini temsil ederdi. Asayişin sağlanması ve kanunların uygulanmasında etkinliği vardı. Bölge sakinleri iş ve uğraşılarında güvenlik içinde çalışırlardı. Ancak iskân edilmemiş bölgeler ve ticaret yollarının güvenliği için özellikle Ortadoğu eyaletlerinde 16. yüzyıl sonlarına kadar yeni kaleler yaptırılmıştı. Batıdaki eyaletlerde kale yaptırılmaması, var olanların da bakımsız bırakılması bu gibi yerlere düşmanın sığınması olanağını ortadan kaldırıyordu.

1634'te İngiliz görgü tanığı Henry Blunt, kalelerin her eyalette yıktırıldığını yazar: "Eğer kale sınırda ise Padişah onu bozmaz. Macaristan'da Belgrad kalesi ne yıkılmış ne de bakımlı kalmıştır. Fakat Buda'daki (Budin) kale kuvvetli bir garnizon tarafından korunur. Bununla beraber Macaristan'daki bütün kaleler yıktırılmıştır. Bu padişahın diğer bütün eyaletlerinde böyledir."[206]

Bununla beraber imparatorluğun deniz sınırlarında denizden gelebilecek ani saldırılara karşı denize kıyısı olan bölgelerde ve bazı adalarda tahkim edilmiş kaleler vardı.

---

206 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 76.

1611'de İskoç seyyah William Lithgow, stratejik önemi olan adalarda ve kıyılardaki askerî üsler hakkında bilgi verir. "Dört askerî üs vardır. Biri Galata veya Pera'dır. Burada yüz otuz üç kadırga vardır. Gelibolu yirmi kadırgaya sahiptir. Üçüncüsü Kızıl Deniz üzerinde Savezza'daki yirmi beş kadırgası olan bir üstür. Dördüncüsü İran körfezi tarafında Belsara'dır (Basra). Burada on beş kadırga bulunur, Hürmüz ('Ormus') adasında kalan Portekizlilere zarar vermek için hazır bekletilir."[207]

1618'de Polonyalı Simeon, Boğaz'da Anadolu ve Rumeli kıyılarındaki kalelerin (hisarlar) tahkim edilmiş önemli kaleler olduğunu yazar: "Midilli'den sonra Boğaz Hisar'a geldik. Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli kıyılarında metin kaleler inşa edilmiş ve İstanbul'da dahi bulunmayan muazzam toplar yerleştirilmişti. Bunların içinde 'balyemez' denilen bir topun ağzı bir kulaç kadar genişti."[208]

17. yüzyıl görgü tanıklarına göre Kıbrıs ve Rodos'taki kalelerin stratejik önemi büyüktü. 1611'de William Lithgow bunu şöyle açıklar: "Rodos kalesi ve Kıbrıs'da Famagusta kalesi Padişahın imparatorluğunun en kuvvetli iki dayanak noktasıdır."[209]

1615 yılında İtalyan seyyah Pietro Della Valle, Rodos Kalesi'ni gezmiş ve genellikle yabancıların girmesi yasak olan kısımları da görmesine izin verilmişti: "(Burası) Mora yakınında en güzel, en kuvvetli bir yerdir, şimdiye kadar böylesini görmemiştim... Hiçbir Hıristiyanın yapamadığını yapabildim. (Kale) duvarlarının iç ve dış kısmını defalarca dolaştım. Hendekleri, zindanları ve hatta bütün topları görmeme izin verildi. Cephaneyi de gezdim. Şatonun (kale) en yüksek yerine çıktım... gördüklerimi dikkatle hafızama yerleştirdim."[210]

Bu önemli stratejik kaleyi gezmesine izin verilince Pietro Della Valle Türklerin bu derece hoşgörülü olmasına ve bir Avrupa'lıya bu kadar itimat etmelerine şaştığını yazar.

207 William Lithgow, *The Total Discourse of the Rare Adventures*, s. 168.

208 Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, çev. H. Andreasyan, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 20.

209 William Lithgow, *The Total Discourse*, s. 168.

210 Wilfrid Blunt, Pietro's Pilgrimage: A Journey to India and Back at the Beginning of the Seventeenth Century, Londra, 1953, s. 46

İlk kapudanlık 1535'te Gradiska'da kurulmuştu. Gradiska Sava Nehri'nin orta kısmındaydı.[211]

Kapudanlık nehir ve deniz kıyılarındaki bölgelerde en yüksek askerî kumandanlıktı. Kapudan bu tür bölgede kendisine bağlı askerî birliklerin ve kalelerin en yüksek kumandanıydı.

Nenad Moacanin'in yazdığına göre Osmanlı askerî teşkilatında kapudanlık tamamen incelenmemiş bir konu olarak ilk defa 1954'te yayımladığı eserinde H. Kresevliakoviç tarafından açıklanmıştı. Nicoara Beldiceanu, *Tımar* adlı eserinde kıyı bölgelerdeki tımarların genellikle kapudanlık tımarları olduğunu yazar.[212]

İlk kapudan Mahmud Bey, bir zeamet sahibi (zaim) idi. Zaemetinin 1560'ta 26.296 akçe geliri vardı. Zeametli kapudanlar mevki bakımından diğer kapudanlardan, yetki ve görevleri ile üst rütbede kumandanlardı. Bunlara "büyük kapudanlar" denilebilirdi ve rütbeleri sancakbeyine eşitti.

1564'te Gazi Mehmed Bey, Ösek kapudanlık makamındayken zeametliydi. Aynı zamanda Sirem, Pojega, Zaçasna, Bosna ve Klis sancakları emini idi. Daha sonra Gazi Mehmed Bey Pozega sancakbeyi olarak atandı.[213]

İlk kapudan Mahmud Bey, görevi bakımından bir sancakbeyi gibiydi. Belgelere göre kapudan olarak atandığı Gradiska bölgesinde otuz sekiz terk edilmiş köyü yeniden canlandırmak için zeametinin gelirine ek olarak borçlandırılmış veya ödünç para almıştı. Zeametinin geliri 26.296 akçe iken bu iş için elinde 50.000 akçe bulunuyordu. 23.704 akçe borçlanmıştı.

Nenad Moacanin'in incelediği belgeye göre Mahmud Bey Hırvat "ban"ına Latince bir mektup yazmıştı. Bu mektupta Mah-

211 Osmanlı belgelerine göre "Gradişka" adı ile bilinen kasaba (Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara, 1992).

212 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman*, s. 47-48.

213 Nenad Moacanin, "Some Observations on the 'kapudans' in the Ottoman North Western Frontier Area, 16-18th centuries", 13. CIEPO Symposiums, 21-25 Eylül 1998, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999 (Im Selbstverlag des Instituts für Orientalistik), s. 241-246 (s. 242).

mud Bey, Stupcanina Kalesi'nden "martoloslar"ın akınlarını durduracağına söz veriyordu. Buna karşılık Hırvat "ban"ından Kont Zrinyi'nin esiri Turhan Yazıcı'yı serbest bırakmasını istiyordu.[214]

Baş kapudanlar nehirlerde ve önemli stratejik kıyılarda küçük filo kumandanlarıydılar. İstanbul'dan hükümdar emri ile Akdeniz kıyılarındaki kapudanların düşman kalelerinin fethi için görevlendirildiği olurdu. 1619-1620 yılında Sultan II. Osman (Genç Osman) devrinde Halil Paşa Mısır kapudanıydı. İtalya'da Manfredonya Kalesi'nin fethi için Mısır'da "gönüllüler", "tüfekçiler" (tüfekli asker, silahşör), Çerkezler (Çerkes ve Gürcü kökenli Memlük), yeniçeriler ve "azap"lardan asker alınması amacıyla gemilerini göndermiş ve bu askerler ile kalyonlarından kaleyi ve bölgedeki diğer kaleleri top atışına tutmuş ve sonunda Manfredonya Kalesi'ni fethetmişti. Bu kale diğerlerinden çok daha büyüktü ve iyi tahkim edildiği için, alınması güçtü. Bu sefere katılan askerlere önceden fetih gerçekleşirse maaşlarına birer akçe terakki verileceği bildirilmişti.[215]

Baş kapudanlardan bir aşağı rütbede olan diğer kapudanlar genellikle Tuna Nehri üzerinde görevli yüksek rütbeli deniz subayları idi. Bunlar nehir ulaşımına bağlı askerî işlerden sorumluydular. Kapudanlar "azap"lardan seçilebilirdi. Bir azap subayı kapudan olabiliyordu. Kapudan "azap"ların ağası veya en yüksek âmiri idi.

Kapudanın görevlerinden biri bulunduğu bölgede yerleşim yerlerini denetlemek ve idare etmekti. Bir kapudanın beş bin adamı ile Zagreb'in 50 km. yakınında Casma'daki Osmanlı müstahkem mevkiini (kale) onarmaya geldiğine dair bir belge vardır.[216]

---

214 Nenad Moacanin, "Some Observations on the 'Kapudans' in the Ottoman North Western Frontiers Area, 16-18th centuries", *Acta Wiennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 242.

215 Michael Winter, "Ali Efendi's 'Anatolian Campaign Book': a Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century," Turcica, *Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, 1983, Paris, s. 267-310 (s. 289).

216 Nenad Moacanin, Some Observsations on the 'kapudans' in the North Wes-twern Frontier Area, 16-18th centuries", *Acta Viennensia Ottomanica*, s. 242.

Kapudanlığa yapılan atamalarda ancak kapudanlık bölgesinin naibi tarafından namzet gösterilen kişi kapudan olarak atanabilirdi.

1650 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde İsakçı naibi Şaban imzalı arz, İsakçı iskelesinde Kapudan Hasan'ın ölümü üzerine kapudanlığın bu işe yarar ve müstahak olan Osman'a verilmesi hakkındadır.[217]

DİĞER ASKERÎ BİRLİKLER

Müsellem

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde düzenlenen yaya ordusundaki yayalardan bir kısmı beslediği atı ile atlı asker olarak savaşa giderse yaya askerin ödediği vergilerden muaf olurdu. Yaya ordusunda iken kendi isteği ile atlı asker olarak savaşa giden bu askerlere "müsellem" denilmiştir.[218] Bu askerî birlik 16. ve 17. yüzyıllarda yardımcı eyalet kuvvetlerinden biri olarak savaşlara katılırdı. Bununla beraber müsellemlerin imparatorluğun sınır bölgelerindeki garnizonlarda görevlendirildikleri bilinir. 17. yüzyıl sonlarında İtalyan görgü tanığı Marsigli, "serhat kulu" denilen ve sınırlarda görevli askerî birlikler arasında müsellemlerin olduğunu yazar.[219] Koçi Bey risalesindeki kayda göre 16. yüzyıl başlarında kırk bin müsellem ve yörük vardı ve beş veya altı bin müsellem ve yörük nöbetle sefere giderdi. 17. yüzyıl sonlarında müsellemler sayıca azdı. Marsigli'nin yazdığına göre ikamet yerleri Kesilge ve "Giemon" idi. Buralarda toplam 549 aileden 93 asker müsellem idi.

16. yüzyılda müsellemlerin bağlı oldukları sancaklarda sefere hazır durumda ikamet ettikleri arşiv belgelerinde yazılıdır. 1521 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde Sultanö-

217 Başvekâlet Arşivleri, Tarih: H. 1061 (1650), No. 7835.

218 Maaşlı yaya askerî birlikleri Orhan Bey zamanında kurulmuştu ve bu devirde 'müsellemlerin üç bin kadar olduğu bilinir (M. d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Othoman*, Paris, 1824, s. 309).

219 Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 83.

nü livasındaki müsellemlerin ismi kayıtlıdır.[220] 15. yüzyılda Osmanlı eyaletlerinde bazı köylerin ahalisinin müsellem olarak hizmet verdiği bilinir. Bu köylüler kendi köylerinde ikamet eder, tarımla uğraşır ve savaş zamanı orduya katılmaları istenildiği zaman müsellem olarak savaşa giderlerdi. Ahalisi Hıristiyan olan köyler de bunlar arasındaydı.

15. yüzyıl sonlarında Lemnos'taki Mavronar köyü müsellemdi. Adada Gamala ve Dimanje köyleri ahalisi de müsellem olarak hizmet ederlerdi. Bu köyler Lemnos'taki subaşının zeameti sınırları içindeydi. Buradaki askerî garnizon ve kaledeki muhafızlara (on beş tımar askeri) yardımcı kuvvet olarak bu köylerin ahalisinin görevlendirildiği anlaşılır.

Rumeli ve Anadolu'daki müsellem köylerin ahalisi tarımla uğraştığı için savaşa ancak nöbetle katılabilirlerdi. Köy ahalisinden bir kısmı tarımla uğraşır, bir kısmı müsellem olarak savaşa giderdi. Sefere gitmeyenler tarımla uğraşırken ayrıca sefer için gerekli mühimmat ile ilgili işlerde görevlendirilirlerdi.[221]

1582'de devletin çıkardığı bir kararname ile eski yaya ve müsellem birliklerinin askerî teşkilatı kaldırıldı. Yaya ve müsellem kumandanları "müteferrika" durumuna indirildi. Diğer rütbeli subayları ve erleri reaya sınıfına geçirildi. Ayrıca "müsellem çiftlikleri" çeşitli yollardan özel işleme bağlı tutularak daha aşağı rütbedeki devlet memurlarına maaş olarak verildi. Bu çiftliklerin bir kısmı köy sakinlerine tapu ile verildi. Köylüler peşin para ödeyerek tapularını aldılar.[222]

Akıncılar

Osmanlı Devleti tarihindeki en eski askerî birlik akıncı kuvvetleri idi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Ertuğrul Gazi ve

220 Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri, Tarih. H. 928 (1521), No. 112; *Koçi Bey Risalesi*, s. 11; Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 129.

221 Nicoara Beldiceanu, "Structures socio-économiques a Lemnos a la fin du XV-siècle", Turcica, *Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, s. 247-266. (s. 260); Başvekâlet Arşivleri, T.H. 895 (1489), No. 661.

222 *Koçi Bey Risalesi*, s. 26; Stefka Parveva, "The Edirne Region in 1669", *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 278-286 (s. 283).

oğlu Osman'ın (1258-1326) hükümdarlığı zamanında Osmanlı askerî kuvvetleri sadece Türkmen süvarilerinden oluşan akıncılardı. Bu kuvvetler düzenli ve maaşlı olmadığından seferden belli bir süre önce sefere çağrılır ve toplanırdı.[223]

Orhan Bey'in hükümdarlığı devrinde ilk maaşlı ve düzenli yaya ve atlı ordularının kurulmasından sonra da akıncı kuvvetleri en önemli atlı askerî birlikler olarak kalmıştı.

15. yüzyıldan 16. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı eyaletlerinin Avrupa sınırı bölgelerinde yerleşen akıncılar seferlerde ve barış zamanında düşman sınırına ileri harekâtta öncü kuvvetler olarak sürekli akınlar yaparlardı. Kumandanları olan ünlü akıncı beyleri, babadan oğula geçen ve askerî ve idari yeteneklere sahip liderlik vasıfları ile iyi bilinen kumandanların ailelerindendi. 17. yüzyıl ortalarından sonra akıncılar sayıca azalmış ve önemini kaybetmişti. 16. yüzyılda Rumeli eyaletinde yirmi bin akıncı kuvveti vardı. İmparatorluk ordusu sefere çıktığı zaman akıncı beylerin kumandası altında sefere katılan gönüllüler ile birlikte akıncı kuvvetleri kırk veya elli bin atlı askerden oluşurdu. 1631'de Koçi Bey kendi zamanında sadece iki bin akıncı kaldığını yazar. Çünkü akıncıların çoğu ulufeli asker olarak kaydolmuş ve ayrılmıştı. Bir kısmı da görevini bırakmıştı.[224] 16. yüzyıl sonlarına kadar akıncılar sınır bölgelerde düşman topraklarına aralıksız akınlar yaparlar ve buralarda yaşayan halkı yıpratırlardı. Ayrıca düşmanın durumunu yakından izleyerek aldıkları bilgi doğrultusunda gazalara veya fetihlere uygun ortamı hazırlarlardı.

Akıncılar akın yaptıkları yerden büyük ganimetlerle dönerlerdi. Ganimetler savaş esirleriydi. Alınan kadın, erkek, çocuk esirler esir pazarında satılırdı. 1438'de Belgrad akınında bir çizmeye bir cariye verildiği gibi yüz akçeye alınan bir oğlan Edirne'ye varıldığında üç yüz veya iki yüz akçeye satılmıştı. Bu tarihlerde eseri iyi bir kaynak olan Âşıkpaşazade'ye padişah esirleri getirmesi için beş bin akçe ve iki at vermişti. Semendre fet-

---

223 Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmed Ata, Özetleyen: Abdülkadir Karahan, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1966, cilt 1, s. 8.

224 *Koçi Bey Risalesi*, s. 26.

hinde Âşıkpaşazade beş esir almış Üsküp'e getirmişti. Esirlerin beşini Üsküp'te dokuz yüz akçeye satmıştı. Âşıkpaşazade bu nedenle kâr eden akıncıların akınların devamını istediklerini yazar. Bu amaçla Belgrad'ın fethi akıncılar için bir süre uygun görülmemiş ve gerekçe olarak burası alınırsa düşman kalmayacağı ve akın yapılamayacağı ileri sürülmüştü.[225]

Akıncı beyleri genelde sancak beylerinden oluşurdu. Sınır bölgelerdeki sancak beyleri düşmanın durumunu padişaha bildirirler ve akın için izin isterlerdi.

Ayrıca Anadolu'daki savaşlarda kuvvetleri ile Osmanlı hükümdarının ordusunda yer alırlardı. Örneğin Anadolu'yu istila eden Moğol hükümdarı Timur'un ordusuna karşı yapılan 1402'de Ankara Savaşı'nda akıncı sancak beyleri Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in yanında bu savaşa katılmışlardı. Bunlar Evrenos Bey, Malkoç Bey, Timurtaş Bey, Firuz Bey, Yakub Bey, Yusuf Bey, Tahir Bey, Balaban Bey ve Şahin Bey'di.

Bu akıncı beylerinin oğulları ve torunları 16. yüzyıl sonlarına kadar sınır bölgelerdeki ülkelere akınlar yaparak ve seferlerde imparatorluk ordusuna katılarak varlıklarını sürdürdüler. 16. yüzyıl sonlarından sonra önemlerini kaybettiler. Osmanlı kaynaklarına göre bunun nedeni 1595 yılında (III. Mehmed devri) serdar Sinan Paşa Bükreş'ten çekilirken ordu Tuna Nehri üzerindeki köprüden karşı sahile geçirilirken esirlerden ve hayvanlardan "pençik" denilen beşte bir vergisinin alınmasını emretmesiydi. Vergi alınırken zaman kaybından dolayı köprüyü geçmekte olan ordu Eflak prensi Mihail'in saldırısına uğramış ve bu saldırıda ordudaki akıncıların hepsi ölmüştü.[226]

---

225 Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956, s. 184-185.

226 Agâh Sırrı Levend'in Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* adlı eserinden aktardığına göre yirmi dört saatte toplar ve cebehane köprüye sevk edilmiş, köprüde on bin araba ve esirden "pençek" alınmıştı. Çünkü akıncılar Erdel sınırına ulaşınca Eflak ülkesinden binlerce esir ve hayvanlar getirerek orduda bunları ucuza satmışlardı. Ordudaki "agnam-ı tüccar"ından (koyun tüccarları) köprü geçilirken vergi memurları (emin ve kâtip) "bâç ve hums" (beşte bir) vergilerini alırken zaman kaybedildiğinden Eflak Prensi Mihail orduya saldırdı. "Akıncı taifesinin ol zamandan kökü kesilip, yıkıldı" (Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 187).

Akıncı beyleri ailesinden en ünlüsü Mihaloğulları idi. Osman Gazi devrinden beri Mihaloğlu ailesi çeşitli yararlık ve kahramanlıklar gösterdiler. Bu ailenin atası Köse Mihal Bizans'a bağlı Harman Kaya tekfuru idi. Osman Gazi ile dost olmuştu. Müslüman olarak Osman Gazi'nin hizmetine askerleri ile birlikte girmişti. Bununla beraber Âşıkpaşazade tarihine göre Köse Mihal Müslüman olmadan önce Osman Gazi ile birlikte akınlara katılmıştı. Köse Mihal'in 1304 (H. 704) veya 1317 (H. 717) tarihinde Müslüman olduğu bilinir. Osman Gazi devrinde öldü. Torunu Gazi Mihal idi. Köse Mihal'in diğer oğlu (Gazi Mihal'in amcası) ve ailesi 15. yüzyılda Amasya çevresine yerleşmiş ve Köse Mihal soyunu Anadolu'da devam ettirmişlerdi. Gazi Mihal ve babası Aziz Bey Edirne'ye yerleşmiş ve soyları Rumeli'de devam ettirmişlerdi. Gazi Mihal Müslüman olduğu halde neden bu adla (Mihail) anıldığı bilinmiyor. Mihal (Mihail) adı aile adıdır.

Mihaloğlu Ali Bey (Alâeddin Ali Bey) Köse Mihal'in torunu Gazi Mihal Bey'in soyundandır. Kardeşleri Abdullah, Bâli, İskender ve Firuz beyler hepsi akıncı beyleriydi. Mihaloğlu Ali bey ve kardeşi İskender Bey bunların arasında çok ünlüdür. İskender Bey, Rumeli'de akınlarda yararlıklar gösterdikten sonra II. Bayezid devrinde Maraş hâkimi Alâüddevle'ye karşı yapılan savaşa katıldı. Mihaloğlu Ali Bey, Sırbistan ve Arnavutluk'ta akınlar yapmış, Anadolu'ya geçerek Fatih'in Uzun Hasan'a karşı yaptığı 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda büyük yararlık göstermişti. Tekrar Rumeli'ye geçerek Eflak, Buğdan, Macaristan ve İtalya'ya kadar akınlar yapmıştı. 1476'da on binden fazla asker ile Karaboğdan seferinde Tuzla'yı aldı. 1466'da kardeşi İskender Bey ile İzvornik kuşatmasında Macar kralının amcasını esir aldı ve Matyas'ın kızı ile evlendi. Bu evlilikten Gazi Hasan Bey dünyaya geldi. 1478'de Mihaloğlu Ali Bey, İşkodra kuşatmasında Venedik akını için görevlendirildi.[227] 16. yüzyıl sonlarına kadar Gazi Mihal'in oğulları düşman ülkelerine akınlar yapmışlar ve orduyla birlikte savaşlara katılmışlardı.

---

227 *A.g.e.*, 184, 187, 190 ve 191. Agâh Sırrı Levend, Mihaloğlu ailesi için bir araştırma tezini kaynak olarak gösterir: Yaşar Gökçek, "Akıncılar ve Gazi Mihal oğulları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1950.

Cerahor

Akıncılar arasından maaş bağlanarak imparatorluk ordusuna katılanlara "cerahor" denirdi. Bunlar ulufeli olunca gönüllü akıncı olmazlardı. Savaşta veya seferde padişah akıncılardan ulufeli olmak isteyenler varsa bunların ulufeli olarak savaşa katılabileceğini habercileri ile akıncılara duyururdu.

Orhan Gazi devrinde "cerahor" birlikleri vardı. Bunlar belli bir süre için görevlendirilirlerdi. 15. yüzyılda cerahorların sayısı yirmi bin kadardı. Silahları kılıç, kalkan, cebe olmakla beraber hepsi zırh giymezdi.

Bunlara atları için her at başına dört günde bir altın ödenirdi.

Arşiv belgelerine göre cerahor sınır bölgelerde kale tamirinde veya inşasında ustaların yanında görevlendirilirdi. 1516 tarihli Bosna Kanunnamesi'ne göre Bosna vilayetinin bütün kalelerine "meremmetçi" (tamirci) atanan yetmiş veya seksen kadar Hıristiyan ustaların yanında çalıştırılmak üzere o bölgedeki her evden cerahor yazdırılır, askere alınırdı.[228]

Azap

Azap birlikleri Orhan Bey devrinde kardeşi ve veziri Alâeddin tarafından kurulmuştu. Azaplar bu devirde aylıksız ve topraksız düzensiz piyade askeriydi. Bunlara "hafif" anlamında "azap" adı verilmişti. Gezginci bir kuvvetti.[229] Anadolu'daki Türkmenlerden "azap" adı ile asker alınmıştı.

Daha sonraki tarihlerde azaplar devletten maaş alırlar ve evlenebilirlerdi. Ayrıca yetenekli olanlar çavuş olarak atanabilirlerdi. 1663 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde "Kilis-Belgradçık kal'ası azeban-ı rabia cemaatinden" Durak'a gündelik on iki akçe ulufe ile çavuşluk verildiği yazılıdır. Azaplardan vefat eden birinin yerine kendi öz oğlu atanırdı. 1687 tarih-

---

228 Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Tatav Yayınları, İstanbul, 2003, s. 110; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 1; Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992, s. 33.

229 Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmed Ata, özet. A. Karahan, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1966, s. 9.

li diğer bir belgede Adilcevaz Kalesi azebanından Mahmud vefat edince boşalan yeri ve görevi "öz oğlu Halil Mahmud'a tevcih edildiği" yazılıdır.[230]

Azaplar savaşta yeniçerilerin önünde, ön safta yer alırlardı. Bunlardan bir kısmı deniz kuvvetlerinde ve bir kısmı da sınır bölgelerdeki kalelerde güvenlik kuvveti olarak görevlendirilirlerdi. Kale azapları arasında onların küçük rütbede subayı bir odabaşı idi. Kalelerde görevli azaplara ve onların subaylarına bulundukları bölgedeki bazı tımarların geliri maaş olarak ayrılmıştı. Yayımlanmamış iki arşiv belgesi bu konudadır. 1575 tarihli belgede Zaçosna sancağında İzvonçi Kalesi azapları odabaşısı İlyas Ali'ye "23 Şevval 983 tarihi ile tecdiden verilen berat" ile ilgili kayıt yazılıdır. 1575 tarihli diğer bir arşiv belgesinde Bosna sancağında Gravoşta Kalesi azaplarından Ferhad'a tecdiden verilen berat kaydedilmiştir.[231]

Azaplar genellikle Anadolu'dan Müslümanlar arasından seçilirdi. Bununla beraber Hıristiyan tebaadan azap olarak görevlendirilenler olurdu. 15. yüzyılda Trabzon şehri kalesi garnizonundaki azaplar arasında ikisi Hıristiyan'dı.

Azaplardan bir kısmı Osmanlı deniz kuvvetlerine ait gemilerde görev yapardı. II. Mehmed (Fatih) devrinde 15. yüzyıl deniz seferlerinde Anadolu'dan 12.000 nefer azap olarak askere alınmıştı. Halk arasından donanmaya azap alınırken her yirmi haneden bir asker alınırdı.[232]

Deniz kuvvetlerinde görevli azap erleri ve subayları diğerleri gibi onlara ayrılan tımar gelirinden maaş alırlardı. 1527 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Avlonya'da bulunan "Hassa gemileri azaplarının Avlonya hasları mukataasından tesviye-

---

230 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, Tarih: H. 1074 (1663) No. 8351; Tarih: H. 1099 (1687), No. 8013.

231 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, Tarih: H. 983 (1575), No. 184; Tarih: H. 983, No. 207; Trabzon kalesindeki azap subaylarına ayrılan her tımarın geliri subayın rütbesine göre 2.944 akçe ile 3.122 akçe arasında olabiliyordu (Christiane Villain-Gandossi, "Les éléments balkaniques dans la garnison de Trébizonde à la fin du XV e siècle", s. 133, Collection Turcica III, *Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Paris, 1983, s. 127-147).

232 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 844.

si gereken mevaciblerinin (maaş) Avlonya memlehası (tuzlası) reisi Hüseyin'e teslimi" hakkındadır. Bu ferman Avlonya kadısı ve hasları eminine yazılmıştır.[233]

Merkezden çok uzak sınır bölgelerdeki tersanelerde görevli azapların maaşları ise devlet hazinesinden gönderilirdi. 1653 tarihli diğer bir arşiv belgesinde buna dair bir kayıt vardır. Belge, Özi'de Yeni Hasan Paşa palankası tersanesi "hadem (hademe), farisan (faris = atlı), azeban, rüesa (reisler) topçuyan, ve merdanının (adamları)" altı aylık mevacibleri hakkındadır.[234]

Karada ve deniz kıyısında bulunan bütün kale ve garnizonlarda azapların kumandanına "reis" denirdi. Nehir ve deniz kıyısındaki garnizonlarda garnizon kumandanı olan kapudanlar genellikle azap subaylarından atanırdı.[235]

Azeban-ı yemin görevinde bulunan azap subaylarına İstanbul'daki topçu subaylarına olduğu gibi "gümüş hil'at" verilirdi. 1663 tarihli iki belge gümüş hil'at verilen iki azeban-ı yemin'e aittir.[236]

Azaplar ordudaki yaya (piyade) kuvvetlerinden biriydi. Silahları ok, yay ve kılıç olmakla beraber aynı zamanda küçük balta da taşırlardı. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başında Cantacasin'in tanık olduğuna göre azaplardan bir kısmı şehirlerin güvenliğinde gönüllü olarak görevlendirilirdi.[237]

Kara savaşlarında azapların orduda piyade kuvveti olarak pek önemi yoktu. Kara savaşlarında asker olarak görev yapmak için yetiştirilmemişlerdi. 1610 yılında İngiliz seyyah George Sandys, azapların ordudaki durumunu şu sözlerle açıklar: "Azaplar yaya hizmet ederler. Bunlar esasen kadırgalarda (savaş gemilerinde) yararlı olurlar. Kılıçtan çok kürek kullanmaya alışıktırlar. Kara savaşlarında düşmanı usandırmak ve sonra yenmek amacı ile ileri atılırlar. Azapların ölü vücutları yeniçe-

---

233 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, T.H. 934 (1527), No. 130.

234 Başvekâlet Arşivler, Ali Emirî Tasnifi, T.H. 1064, No. 7756.

235 Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat Ottoman*, s. 47.

236 Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, T.H. 1074 (1663), No. 8192; T.H. 1074, No. 8191.

237 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, çev. Charles Schefer, Paris, 1896, s. 150.

rilere siperleri doldurmakta ve taarruz edilmiş kalelerde surlara çıkmakta hizmet eder."[238]

Savaşta azaplar yeniçerilerin önünde giderlerdi. 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarına göre azapların savaş alanında yeri yeniçerilerin ve sancağın önünde idi. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in ordusunda merkezde on iki bin yeniçeri ve "azep" askeri sancağın önünde yerlerini almışlardı. 1514 Çaldıran seferine katılan Celâlzade Mustafa, azapların savaş alanında ilk düşman hücumunda nasıl savunmasız kaldıklarını açıklar: "Hücumların başında piyade 'azab' grubuna rast gelip o topluluk tüm kılıç yemi oldu."[239]

Martolos

Martoloslar atlı Hıristiyan askerlerdi. Ulûfeliydiler. Maaşları her ay ödenirdi. Ayrıca her at için sekiz günde bir altın verilirdi. Sınırlardaki kalelerde görevliydiler. 15. yüzyılda sayıları dört veya beş yüz kadardı. Martoloslar genelde kale müstahfızı olarak bilinir. Bu görevleri bakımından müstahfız yeniçeriler gibi oldukları kabul edilir. Bunlar arasında kalelerde topçu olarak çalışanlar vardı ve sayıları azdı. 17. yüzyılda kale martoloslarının çoğu azap ve faris (atlı asker) birliklerine alındı. Azap birliğine katılan martolosların subayına "çavuş" ve faris birliğine girenlerin subayına "kılavuz" denirdi. Bunlar geçici sürelerle görev yaparlardı ve ücretleri nakit ödenirdi.

16. yüzyıl sonlarından başlayarak martoloslar Avrupa'daki Osmanlı sınır eyaletlerinden düşman topraklarına yapılan akınlarda görevlendirildiler. Akınlara katılan martoloslar Latince konuşan Romanya'daki Eflak ahalisindendi. Bu askerlerin başı "martolos başı" diye bilinirdi. Bununla beraber Habsburg ve Osmanlı kuvvetlerinde her ikisinde farklı zamanlarda görev yapan "Uskok"lardan martolos başı olanlar vardı. Martolos akıncı kuvvetleri yüz kişilik birliklerden oluşurdu. Bu birliklerin su-

---

238 George Sandys, *Sandys's Travailes*, Londra, 1652, s. 39.

239 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990, s. 378.

bayı "yüzbaşı" idi. Bazı kaynaklara göre martolosların akınlarına "haramilik" ve bunların başına da "haramibaşı" denirdi.[240]

Martolosların 16. yüzyıl sonlarından başlayarak akınlarda görevlendirilmelerinin iki nedeni var. Birincisi Osmanlı akıncı kuvvetlerinin 16. yüzyıl sonlarında tamamen önemini kaybetmiş olmasıdır. Osmanlı kaynaklarına göre tarihî bir olay sonucu Osmanlı akıncılarının büyük bir kısmı düşman saldırısında öldürülmüştü. 1595'te Sinan Paşa Bükreş'ten çekilirken ordu Tuna Nehri'nden geçirildiği sırada savaşta alınan esirlerden ve hayvanlardan vergi alınması zaman kaybına neden olduğundan Eflak Prensi Mihail ordusu ile köprüyü geçmekte olan Osmanlı ordusuna saldırmış ve büyük bir bozgun olmuş ve orduda bulunan akıncıların hepsi ölmüştü. 1631'de Koçi Bey'in kaydına göre Osmanlı ordusunda sadece iki bin akıncı kalmıştı.[241]

Martolosların akınlarda görevlendirilmelerinin diğer bir nedeni de 16. yüzyıl sonlarında Habsburg emrindeki Uskok akınlarına karşı Osmanlıların Eflak halkından martolos olarak orduya asker alması ve Habsburg topraklarına akınları artırmasıdır. 1596'da Eflak halkından binlerce gönüllü asker Sisak'da Hasan Paşa'nın ordusuna katılmıştı. Bu Eflak askerleri martolos olarak bilinmekteydi. Bundan dolayı bazı eserlerde Bosna'nın bu bölgelere yakın kısmı "martolosya" diye adlandırılmıştı. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti sürekli yapılan akınları durdurdu. 1606'da Zitvatorok Antlaşması'ndan sonra düşmanı yıpratma siyasetinde etkin olan akınların yerine uzun süreli güvenlik ve savunma sistemi tercih edildi. Bundan dolayı Osmanlılar sınır bölgelerde daha çok garnizon kurdular. Bu garnizonlarda Eflak martoloslar bundan sonra azap ve faris (atlı) olarak kalelerde görevlendirildiler.[242]

Kalelerde görevli martolosların atamaları İstanbul'dan fermanla yapılırdı. 1581 tarihli arşiv belgesi "Zaçosna sancağında

---

240 Nenad Moacanin, "Some Observations on the 'kapudans' in the North Western Frontier Area, 16th-18th Centuries", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 241-246 (s. 245).

241 Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 187; *Koçi Bey Risalesi*, s. 26.

242 Nenad Moacanin, Some Observations on the "kapudans", s. 244.

Podburna Kalesi martoloslarından Kurd-ibn-Turhan'ın" Karsilofça Kalesi'ne tayin olunduğuna dair bir fermandır.[243]

Canbaz

M. de M. d'Ohsson'un yazdığına göre II. Selim devrinde kurulan "canbazan" Anadolu'nun kıyılarında ve sınırlardaki garnizonlara yerleştirilmişti. Ömer Lütfi Barkan'ın incelediği belgelere göre 1589'da Anadolu'daki müsellem, piyade, canbaz ve azap birlikleri ve teşkilatları kaldırıldı. Sayıları 26.500 müsellem ve yaya ile 1.180 canbaz reaya oldu.[244] Bununla beraber Ömer Lütfi Barkan'ın yazdıklarından bu birliklerin tamamen kaldırıldığı sonucuna varılamaz. Çünkü son yapılan araştırmalara göre 17. yüzyıl sonlarına kadar bu askerî birliklerin varlığını sürdürdüğü ve sefere katıldığı kesindir. 1672'de Kameniçe seferinde canbaz ve müsellem birlikleri diğer birlikler ile (yörük, cerahor, akıncı, azap, gönüllü ve deli) birlikte sefere katılmıştı.[245]

1589'da canbaz ve diğer birliklerin kısmen kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni devletin bu tarihlerde içinde bulunduğu mali krizlerle ilgili olabilir. Ayrıca M. d'Ohsson canbaz birliğinin II. Selim devrinde teşkilatlandırıldığını yazmış olmasına karşın Ömer Lütfi Barkan'ın yayımladığı Fatih Kanunnamesi'nde canbaz birliğine dair bir açıklama vardır. Bundan anlaşıldığına göre canbaz birlikleri II. Selim (1566-1574) devrinden önce 15. yüzyılda vardı.[246]

Yörük

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Rumeli'nin fethinden sonra Balkanlar'da yerleştirilen Anadolulu aşiretlere ve göçebelere yörük denildiği Osmanlı kaynaklarında yazılıdır. Ese-

---

243 Başvekâlet Arşivleri, T.H. 989 (1581), No. 133.

244 M. d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, Paris, 1824, s. 309; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 813.

245 Mehmed İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 117.

246 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 727.

ri iyi bir kaynak olan Mustafa Nuri Paşa'nın kaydına göre Anadolu'dan çeşitli kabileler ve göçebeler Rumeli'ye geçirildikten sonra Dobruca, Hersek, Selanik bölgelerinde "Fatihan" adı ile yerleştirilmişlerdi. Bu bölgelerdeki yörükler bunlardan gelme idi.[247]

1665 yılında İngiliz gözlemci Paul Rycaut, yörüklerin yerleşim alanlarını ve sayılarını verir. Yörükleri "ocak" denilen ev veya aile sayısına göre kaydeder. Her "ocak" veya ailede mülk babadan oğula geçerek kalıcılığını korurdu. 1665'te Romanya'da 1294 aile vardı. Ayrıca Dobruca'da 4.000 ev Kızılca'da 200 ev, Çirmen'de 351 ev (Rycaut, Çirmen'dekilerin Çingene olduğunu yazar)[248] Vize'de 170 ev vardı. Bunların toplam sayısı 4.721 veya en çok 5.000 kadardı.

Ocakların toplam nüfusundan her yıl her otuz kişiden beşi 'eşkinci' adı ile orduya asker olarak katılmak zorundaydı. Paul Rycaut, bunlara "gönüllü" de denildiğini yazar. Bu askerler Kırım Tatarlarının ordusuna katılır, Rusya'ya veya Polonya'ya akınlar yaparlardı. Ocak'ta geriye kalan yirmi beş kişiye "yamak" denirdi.

Bunlar ordu seferde iken gerektikçe işe çağrılırlardı. Görevleri cephane ve levazım yüklemek, yolların ve köprülerin onarımında çalışmak, ordunun sefer güzergâhında yolunu açmaktı. Ayrıca her ocak veya ev gelirinin her beş bin akçesi için bir asker çıkarırdı.[249]

17. yüzyıl sonlarında yörüklerin sayısı oldukça azalmıştı. Marsigli, Rumeli yörüklerinin Demirdağ, Vize, Cambol, Nalkesen ("Nalauchen") ve "Cogiak" sancaklarında ikamet ettiklerini ve toplam 1.702 aile olduklarını, 298 asker çıkardıklarını yazar. Bu yörüklerin geliri 12.594 "risdale" idi.[250]

---

247 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, s. 68.

248 Çirmen'deki Çingeneler "müsellem" olarak görevliydi. Bunların çiftlikleri 1567'de tahrir edilmişti (Tapu tahrir defterine kaydedilmişti). Çünkü Çingeneler savaşta ölen ve varisi olmayan sipahilere ait toprakları ele geçirmişlerdi (Gülgün Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 255).

249 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 180.

250 M. le Comte de Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, s. 129 (1 Risdale = 140 akçe).

Koçi Bey'in yazdığına göre 16. yüzyılda Rumeli eyaletinde kırk bin yörük ve müsellem vardı. Ordu sefere çıktığı zaman bunlardan beş veya altı bini nöbetle sefere giderdi. Bunlara yörük beyleri kumandan olarak atanırdı. Yörüklerin ve müsellemlerin savaşta görevi metris kazmak, top ve tüfeklerin taşınması ve bakımı idi.

M. d'Ohsson, Rumeli yörüklerinin I. Süleyman (Kanunî) (1520-1566) devrinde askerî teşkilata alındığını yazar. Belgelere göre yörüklerin Rumeli'de yerleşmeleri ve teşkilatları daha önceki tarihlerde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce 1263 yılında 12.000 Türkmen Karadeniz'in batısında Dobruca'da yerleşmişti. Ayrıca Fatih Kanunnamesi'nde yörük teşkilatlarına dair kayıtlar vardır.[251]

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Rumeli yörükleri gibi Anadolu yörüklerinin de mülkü, çiftlikleri ve tımarları vardı. 1483 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi "Kayseriyye" (Kayseri) livası "yörükan" cemaatinin tımarları, emlak ve neferlerini gösterir deftere aittir.[252]

Mustafa Nuri Paşa eserinde Anadolu'daki yörüklerden bahsetmez. Stanford Shaw, Türkmen aşiretlerinin Rumeli'de olanlarına yörük ve Anadolu'da yaşayanlarına Türkmen denildiğini yazar. Muhtemelen kaynağı, Mustafa Nuri Paşa'nın eseridir. Buna dayanarak Anadolu'dakilere sadece "Türkmen" denildiği sonucunu çıkarmış olmalıdır.[253]

Voynuk

Trakya ve Yunanistan'ın kuzeyinde yaşayan Rum köylülerine "voynuk" denirdi. Bunlar asker olarak savaşa gitmedikleri halde "askerî"den sayılmıştır. Çünkü genelde hayvancılıkla uğraşan bu köylüler ordu sefere çıktığında kendi yerleşim alan-

---

251 M. d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, s. 309; J. von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. M. Ata, özet. A. Karahan, s. 104; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 727.

252 Başvekâlet Arşivleri, T.H. 888 (1483), No. 963.

253 Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 128.

larında askerî karargâh kurulan yerlerde orduya ait atları beslemekten sorumluydular. Bu görevlerine karşılık olarak ödemekle yükümlü oldukları cizye vergisinden muaf tutulurlardı. Voynukların şeflerine 'voynuk beyi' denirdi. Fatih Kanunnamesi'nde askerî sınıftan olanlara dair yapılan açıklamada "Eşer yaya, müsellem ve canbaz ve yörük ve tatar ve voynuk taifeleri dahi 'askerî'dir," diye bildirilmiştir. Bunların aileleri sipahi aileleri gibi askerîden sayılırdı.[254]

Voynuk (Nicola di Nicolai, 1551, s. 102).

Bulgaristan'daki köylülerden orduya ait atları besleyenlere de voynuk denirdi. Tarihsiz ve I. Selim devrine ait bir arşiv belgesi "Sofya livasının Şehriköy ve Berkofça kazaları tımarları ve 'istabl-ı âmire'ye merbut voynuk ve yamakları emlâk ve vakıf havi 'icmal defteri'"ne aittir.[255]

Bulgaristan'dan başka Yugoslavya'daki köylülerden de voynuklar vardı. 1516 tarihli Bosna Kanunnamesi'nde Yugoslavya'da Saray Bosna'nın kuzeyinde Bosna Suyu yakınında Brod

254 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 727; Eyalet yaya askerinin Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin tarafından kurulduğu bilinir. 15. yüzyılda sayıları iki bin kadardı. Bunlara maaş yerine gerektiğnde ücret ödenmişti. Kale, köprü ve su yolları onarım işlerinde görevlendirilirlerdi. 16. yüzyılda Anadolu eyaletinde otuz bin yaya vardı (*A.g.e.*, 740; *Koçi Bey Risalesi*, s. 11). Voynukların bir kısmı tarım yapardı, öşür ve salariye vergilerini verirlerdi (Gülgün Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 255).

255 Başvekâlet Arşivleri, Tapu Tahrir Defterleri, Tarihsiz (I. Selim devri), Sıra No. 82, Eski No. 784.

ve güney doğusunda Yenipazar voynuklarına dair kayıtlar vardır. Buralardaki voynukların kasaba varoşlarında ve kalelerde güvenlik ve asayiş için görevlendirildikleri yazılıdır. Buna göre Prinovi varoşunda ve bölgedeki diğer varoşlarda Yenipazar ve Seniçe voynuklarndan yirmi nefer voynuk getirtilerek buralarda onlara evler yaptırılması ve bu evlerde oturmaları emredilmişti. Varoşlardaki voynukların görevi bölgedeki yollarda "helak" olan ve mali kayba uğrayan yolcuların kayıplarını devlet adına tazmin etmekti.

Brod ve Nortova voynuklarından ellişer voynuk "uç" yerlerdeki kaleleri beklemekle görevlendirilmişti. Akhisar ve Sin kalelerini de ellişer voynuk nöbetleşe beklerdi. Bu bölgedeki voynuklar eskiden beri ödemekte oldukları ve her nefer için otuz akçe olan vergiyi öderlerdi. Buna "bedel-i hazine" denirdi. Bu vergiyi ödeyenler "ispençe" ve diğer vergilerden muaftılar.

Voynukların tarımla uğraşmaları teşvik edilmezdi. Kanuna göre voynuklardan Hıristiyan reayanın toprağını alarak tarım yapanlar bütün vergileri ödemekle yükümküydüler. Bunlar "bedel-i hazine", cizye, ispençe ve öşür vergilerini öderlerdi.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasının temel uygulamalarından biri olarak reaya ve reayaya ait mülk ve malların askerî ve sivil devlet memurları ve onların emrindeki görevliler tarafından kullanılamazlık ilkesi, voynuklar için de geçerli olmuştur. Kanuna göre voynukların atlarına sancakbeyinin askerleri ve mübaşirlerinin binmesi yasaktı. Bunlar voynukların atlarını otluk biçmeye, kurutmaya ve odun taşımaya kullanamazlardı.[256]

Askerîden sayılan yaya, müsellem, yörük, canbaz ve voynuklar ve ailelerinin hukuki işleri (medenî hukuk ile ilgili nikâh ve bunun gibi vergi ve kayıt işlemleri) kadıasker dairesinde görülürdü. Kadı naibleri ve madenciler halktan sayıldığından bunların bu tür hukuki işleri için başvuracakları makam kadı mahkemesi idi.[257]

---

256 Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992, s. 34-35.

257 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 727.

Voynuklar ve diğer eyalet askerî birliklerinden cerahor, martolos ve azap birlikleri orduda çeşitli askerî görevlerde bulundurulmuşlardır. Bu bakımdan bunların belli bir yaya veya atlı sınıftan olduğunu var saymak doğru olmaz.

Derbend ve derbendçiler

14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Osmanlı derbend sistemi Karadeniz bölgesine ve Kırım Hanlığı topraklarına kadar geniş bir alana yayılmıştı. 15. yüzyıl başlarında Müslüman ve Hıristiyan reayadan sınır bölgelerde ve anayollar yakınındaki köyler güvenlik ve asayişin korunmasından sorumlu idiler. Derbend denilen tahkim edilmiş geçitleri korurlardı. 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı derbend sistemi teşkilatlandırıldı. Nüfusu Hıristiyan veya Müslüman köyler yollar ve köprülerin bakımı ve korunması ile görevlendirildi. Bu köylerde bütün köy halkı "derbend"in ve civarının güvenliğinden sorumluydu. Köylerden bir kısmı ise dağlardaki önemli yol geçitlerinde güvenlik amaçlı olarak kurulmuştu.

Derbendci köyler sadece güvenlik sağlamakla kalmazdı. Bölgeden geçen yolculara yol göstermek, yolcuların dinlenmesi için yatacak yer ve yiyecek vermek (evlerinde misafir ederlerdi) ve yolları temizlemekle görevliydiler. Bu görevlerine karşılık ödemeleri gereken bazı vergilerden muaf tutulurlardı.

Osmanlı Devleti'nin yönetim politikasına göre yalnız "derbend"ci köyler değil, Osmanlı eyaletlerindeki köylerin çoğu gereken şartlara bağlı olarak devlet hizmetinde belli işlerde hizmet verirdi. Bütün bir köy ahalisi nesilden nesle köyün görevli olduğu işi yapardı. Bunun karşılığında bazı vergilerden muaf olurlardı. Devlet arazilerindeki köyler devlete ait binlerce hayvanın bakımı ve gereğinde istenilen yere götürülmesi ve teslim edilmesinden sorumluydu. Örneğin "taycı" köyler at yetiştirir ve "bogurcu" köyler deve yetiştirir, "bazdar" köyler şahin ve atmaca gibi avcı kuşları yetiştirirdi.

Devlet hizmetinde görevli köyleri "avarız" denilen vergiden muaf gösteren bir listeyi Ömer Lütfi Barkan yayımlamıştır. Bu

listede Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde toplam hane sayısı ile "avarız"dan muaf olan haneler ve bunların arasında ne kadar hanenin "derbendci" olduğu gösterilmiştir. Buna göre Anadolu eyaletinde 550.139 haneden 79.105 hane çeltikçi, ortakçı (arazi sahibi ile birlikte eken kişidir ve mahsule ortaktır), madenci, tuzcu ve vakıf hademesiydi. Bunlardan 2.288 hane derbendciydi. Rumeli eyaletinin bir kısmında 96.329 haneden 12.464 hane avarızdan muaftı. Bunlardan 2.557 hane derbendciydi. Niğbolu eyaletinde 54.000 haneden 4.656 hane avarızdan muaftı ve bunlardan 1.906 hane derbendciydi.[258]

Bosna'da Osmanlılar tarafından kurulan varoşlarda yerleştirilen Hıristiyan ahaliden bir kısmı "derbendci" olarak atanmıştı. Bu Hıristiyanlar Eflak ahalisindendi. Bunlar "derbendci" görevi karşılığında "avarız-ı divanî" ve "tekâlif-i örfiyye" denilen vergilerden muaftılar. 1516 tarihli Bosna Kanunnamesi'nde Yenipazar ve Seniçe voynuklarının bölgede daha önce kurulmuş olan derbendlere giderek "derbendci"lik yapmaları ve yolların güvenliğini sağlamaları bildirilmiştir.[259] Bundan anlaşılacağı gibi "askerî"den sayılan voynuklar da derbendci olarak görevlendirilirdi. Bütün bunlardan bir sonuç çıkarılırsa, ordunun sevk ve ulaşımının yanı sıra posta katarlarının ve ticaret kervanlarının ulaşımının da ancak devletin düzenlediği güvenlik ve ulaşım teşkilatı ve bunun kapsamı içinde kasaba ve köy sakinlerine verilmiş askerî disiplin ve sorumlulukla sağlanmış olduğu görülür. Eyaletlerde devamlı bir seferberlik anlayışı içinde köyler ve kasabalar devlet hizmetinde idi.

Düzensiz askerî birlikler

Gönüllüler

Gönüllüler atlı askerlerdi. Bunlar sipahilerden farklı olarak düzenli maaşlı asker değillerdi. Savaşa kendi istekleri ile katı-

---

258 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 741.

259 Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992, s. 33.

lırlar, silah ve atlarını ve özel giderlerini kendileri karşılarlardı. 1634'te İngiliz görgü tanığı Henry Blunt'a göre bunlar savaşa katılma amaçları doğrultusunda birbirinden farklı üç gruptan oluşurdu. Bunlardan bir kısmı savaşa yağma veya ganimet için katılırdı. Diğerleri ise savaşta yararlık göstermek suretiyle bu hizmetlerine karşı devletten kendilerine bir tımar verileceği umuduyla savaşa giderlerdi. Bunların haricinde savaşa gönüllü giden bir grup daha vardı. Bunlar sadece inançlarından dolayı İslam dinine hizmet amacıyla orduya katılırlardı. Bununla beraber Henry Blunt'ın üçüncü grup gönüllüler olarak bildiği bu son grup "deli" denilen ayrı bir askerî birlikti.

Savaşa yağma ve ganimet için giden gönüllüler Türklerden ve Hıristiyanlardan meydana gelen karma bir kuvvetti. Bunlar genelde ordunun önünde keşif ve yağma yapmak için giderlerdi. Henry Blunt gönüllüler hakkında gördüklerini şöyle yazar: "Bunlarda askerden çok yağmacı ruhu vardır. Düşmanla yüz yüze gelince ilk düşman hücumunda hiçbir zaman düşmana karşı durmazlar (kaçarlar). Onların (düzenli ordunun askerleri) cesareti bunları savaş alanına geri döndürmek için etkisiz kalır. Askerî alanda bunlardan yararlanılmaz. Sadece düşmanın cesaretini kırmak için öne sürülürler."[260]

Michel Baudier, bu tür gönüllülerin sayıca yüz binden fazla olduğunu yazar ve kendi deyimiyle bunu açıklar: "İnanamazsınız bütün millet evlerini terk eder ve yeni iskânlar fethetmeye giderler."[261]

Tımar alabilmek amacıyla savaşa katılan diğer gönüllüler ön saflarda yer almazlardı. Henry Blunt'a göre bunlar "özellikle şerefli ve yüksek görevlere ait saflarda" savaşırlardı.

1669 yılında Kandiya (Girit) Savaşı'na katılan Fransız görgü tanığı Guillatière, bu savaşta gördüğü gönüllülere dair bilgi verir: "Gionoullous (Gönüllüler), kendi giderlerini ve silahlarını kendileri karşılayarak orduyu takip ederler. Bir tımar hak etmek ümidi ile orduya katılırlar. Vezir (Sadrazam, bu sa-

---

260 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 67-68.

261 Michel Baudier, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, çev. E.G.S.A., Londra, 1635, s. 149.

vaşta başkumandandı.) çoğu zaman bunlara bir tımar ihsan eder. Fakat bir münhal (boş tımar) oluncaya kadar beklemeleri gerekir."[262]

Deliler

"Deliler" dinî inançlarından dolayı savaşa katılırlardı. Görgü tanıklarına göre inanılmaz derecede cesaretli ve gözü pek oldukları için bunlara "deli" denirdi. Henry Blunt'ın "ordunun en istekli birlikleri" dediği "deliler" savaşta zafer kazanıncaya kadar memleketlerine geri dönmeyi düşünmezlerdi. Blunt bunun nedenini şu şekilde açıklar: "Bunlardan bir kısmı cesaret gösterisi olarak düşmanın yaylım ateşine karşı dururlar. Bu adamlar düşmana usanç verirler. Bu azim, şeref veya akıl işi değildir. Onların bu hali inançlarından kaynaklanır. Buna göre savaşta ölenler derhal cennete gideceklerdir."[263]

1551'de Fransa kralının elçi heyeti ile İstanbul'a gelen coğrafyacı Nicolas de Nicolay'ın yazdığına göre bunların arasında "Zatasnicis" denilenlerden biri mızrağı ile on kişiye karşı savaşırdı.[264] Nicolas de Nicolay, "delilerin" macareperest olduklarını ve padişahın ordularına gönüllü katıldıklarını yazar. Bunlar hiçbir ücret almazlardı. Bununla beraber büyük bir kısmı başvezirin ve beylerbeylerinin en cesur ve sadık maiyeti idiler. Masrafları, iaşe ve bakımları, maiyetinde bulundukları başvezir ve beylerbeyi tarafından karşılanırdı.

1665'te Paul Rycaut'nun verdiği bilgiye göre genelde başvezirin maiyetindeki "deliler"in sayısı yüz ile dört yüz arasında değişirdi. Bununla beraber Paul Rycaut'nun Türkiye'de bulunduğu dönemde, Başvezir Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676) Arnavut asıllı olduğu ve kendisi ile aynı memleketten olan "deliler"i himaye ettiği için maiyetinde muhafız olarak iki bin

---

262 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 406; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 181.

263 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 67-68.

264 Nicolas de Nicolay, *Les Navigations, Pérégrinations et Voyages*, Anvers, 1576, s. 235.

"deli" vardı. Günde on iki akçeden on beş akçeye kadar ücret alırlardı. Rycaut "deliler"in çoğunun Bosnalı ve Arnavut olduklarını yazar.[265]

Deli (Paul Rycaut).

Nicolas de Nicolay 1551'de bunların Bosnalı, Sırp, Yunanlı, Macar olduklarını ve bir kısmının Avusturya'nın bazı bölgelerinden geldiğini yazar. Kendi zamanında bunların hepsine Sırp veya Hırvat denildiğini ve esasen İlliryalı olduklarını kaydeder. Nicolas de Nicolay'a göre "deliler"in "şerir" (kötü) ve barbarca davranışları İlliryalı olmalarından kaynaklanıyordu.[266]

Paul Rycaut'nun yazdığına göre çok uzun boylu ve heybetli olan bu adamlar, övünürler fakat boş konuşurlardı. Ayaklarına sarı deriden potin giyerlerdi. Potinin önde sivri ucunda ve topuk altında çakılmış birer demir vardı. Başlarına "Polak" (Fransa hizmetinde Leh süvarisi) tarzında bir başlık giyerlerdi.[267]

1672 Lehistan seferinde sefer alayında gördüklerini yazan M. de Comte de la Magdeleine, bu alayda "deliler"in çeşitli renklerde taftadan kısa ceket giydiklerini ve bu ceket üzerine de leopar derisinden bir örtü aldıklarını yazar. Silahları büyük tabanca ve mızraktı. Onların subayları da aynı tarzda giyinmekle beraber samurdan başlıklarının üzerinde bir sorguç vardı.[268]

---

265 Paul Rycaut, s. 202; Şam beylerbeyi maiyetinde Anadolu Türklerinden olanlar da vardı (Abdul-Karim Rafeq, *Province of Damascus*, s. 36-37).

266 Nicolas de Nicolay, *Les Navigations, Pérégrinations et Voyages*, s. 235.

267 *A.g.e.*, s. 236; Paul Rycaut, s. 202.

268 M. le Comte de Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, Basel, 1677, s. 240-241; Aynı sefer alayının 7 Mayıs'ta Edirne'den yürüyüşe geçtiğine tanık olan Antoine Galland, yeşil ve sarı satenden ceketlerinin üzerine yakalı bir ceket giydikle-

Beylerbeylerinin emrindeki "deliler", şehirde beylerbeyinin otoritesini güçlendirirdi. Merasimlerde beylerbeyinin önünde yaya giderler ve divana kadar ona refakat ederlerdi. Ayrıca beylerbeyi ve başvezirin sadık muhafızları oldukları için yeniçeriler ve diğer birlikler, beylerbeyi ve başvezire karşı herhangi bir suikast veya ihanete teşebbüs dahi edemezlerdi. Beylerbeyi sefere çıktığında ona "deliler" refakat ederdi. 1665'te İngiliz görgü tanığı Paul Rycaut'nun yazdığına göre silahları "Macar tarzı" bir mızrak, bir kılıç ve bir küçük balta idi. Bazıları beldeki kalın kuşakta bir "pistol" (büyük tabanca) taşırdı.[269]

Beylerbeyinin maiyetindeki "deliler" şehirde asayiş ve güvenlik sağlanmasında garnizona ek bir askerî kuvvet olarak görev yaparlardı. Garnizondaki yeniçeriler gibi şehirde devriye gezerlerdi. Şam beylerbeyinin emrindeki deliler Şam'da kendi adları ile bilinen özel bir handa kalırlardı.[270]

1669'da Kandiya Savaşı'nda bulunmuş olan Fransız gözlemci Guillatière, bu savaşta başkumandan olan Başvezir Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın bir "deli" alayından oluşan muhafızlarının başındaki subaya "delibaşı" denildiğini yazar. Delibaşı barışta başvezirin diplomatik işleri ile ilgili protokolde başvezirin yanında yer alırdı. Örneğin başvezirin sarayında elçi kabulünde delibaşı hazır bulunurdu. 1547'de Fransa kralının büyük elçisi M. d'Aramon, başvezir Rüstem Paşa'yı konağında ziyaret ettiği zaman delibaşı başvezir ile beraberdi.[271]

1659'da Sayda şehrinde bulunan Fransız diplomat Chevalier d' Arvieux, "Gönüllüler" ve "Deliler"in Sayda valisinin (beylerbeyi) muhafız alayında barış zamanı resmi geçitte yer aldığını ve orduda bunların durumunu açıklar: "Bu atlı takımlar her ikisi de yüzer kişilikti. Birinci takım ('gungulli', 'volontaire' = gönül-

---

rini ve göğüslerine bir kaplan derisi örtü sardıklarını yazar (A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. N.S. Örik, Ankara, 1973, s. 111-130; Gülgün Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 406).

269 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 202.

270 İlk "deli" birliğinin 16. yüzyılda Rumeli beylerbeyi tarafından görevlendirildiği bilinir (Abdul-Karim Rafeq, *Province of Damascus*, s. 36-37).

271 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 380; Nicolas de Nicolay, *Navigations, Prégrinations et Voyages*, Anvers, 1576, s. 236.

lü), ikincisi 'deli', 'fols' = 'deli'), bu iki atlı askerî birlik Türkler arasında önemsiz değildir, bunlara fevkalade değer verilir. Bu bakımdan bizim 'enfans perdues'e (fedailer) benzetilebilir. Korkusuzca ölümle karşı karşıya olmayı göze alanlardır."[272]

---

272 Chevalier d'Arvieux, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, cilt 1, s. 418.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI ORDUSUNDA YARDIMCI KUVVETLER

Karadeniz'in kuzeyinde ve batısında 15. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'ne bağlı ülkelerden Erdel (Transilvanya), Eflak (Valaşi, Osmanlı kaynaklarında: "Vılk ili"), Buğdan (Moldavya) prenslikleri ve Kırım Hanlığı'nın askerî kuvvetleri Osmanlı hükümdarının emri ile istenildiği zaman savaşta Osmanlı ordusuna katılırlardı.

15. yüzyıldan beri Karadeniz'in kuzeyinde ve batısındaki siyasi gelişmeler bu devletlerin güvenliğini tehdit ettiğinden Osmanlı süzerenliğini tercih etmişlerdi.

Bununla beraber Lehistan ve Macaristan krallıklarının teşviki ile ve bölgedeki diğer güçlerden destek alarak Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesine giriştikleri olurdu.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki egemenliğini önlemek amacıyla Karadeniz'in kuzeyinde ve batısında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan veya olmayan devletler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklar 15. yüzyıldan beri yapılırdı. Aynı nedenler, bu devletler arasında savaşlara yol açardı. Bağlı olmayan devletlerden bir kısmı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki egemenliğini kendi çıkarları ve güvenliği için tehlikeli bulduğundan Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan devletlere karşı savaş açardı.

Osmanlı Devleti bu devletler arasındaki savaşları ve politik sorunları değerlendirmiş, uyguladığı karşı politikalar veya askerî gücü ile bölgeyi üç asır boyunca kontrolü altında tutmayı başarmıştır.

Karadeniz'in kuzeyi ve batısı bu bölgedeki devletler için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de sürekli bir savunma politikası ve düzeni gerektirecek siyasi bir yapıya sahipti. Ayrıca burada Tuna Nehri ve Karadeniz limanlarının ulaşım ve ticaretteki yeri önemliydi.

Osmanlı Devleti II. Murad devrinde bu bölgeyi kontrol altına almak için askerî ve siyasi girişimleri başlatmıştı. II. Murad, 1422-1423 yılında Macar kralı Sigismund'un teşviki ile Tuna bölgesine ve Silistre'ye yapılan Eflak akınlarını durdurmak için Osmanlı akıncılarını Eflak üzerine gönderdi. 1424 yılında Eflak bu bölgede Osmanlı süzerenliğini kabul eden ilk bağlı devlet oldu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki bağlı devletlere uyguladığı siyaseti, II. Murad devrinden 17. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Bu siyasete göre gerektiğinde bunlar cezalandırılırdı. Eflak bunun ilk örneği olduğundan buradaki uygulamayı açıklamakta yarar vardır:

Eflak prensi Drakul (veya Drakula) Silistre bölgesine yaptığı akınlarda burayı tahrip etmişti. II. Murad, akıncı kumandanlarından Firuz Bey'i Eflak ülkesine akın yapmakla görevlendirmiş ve şöyle emretmişti: "Firuz Bey gazilerle memleketi vursun. Erkeğini ve dişisini esir edip, vilayetini yıkıp, yaksın."[1] II. Murad İsfendiyar seferinden dönünce Eflak beyi Drakul, iki oğlu ile gelip, hükümdarın huzuruna çıkmış, af dilemiş ve oğullarını hükümdarın hizmetine vermiştir. II. Murad, Drakul'u affetmiş, ona hil'at giydirip ülkesini yönetmek üzere geri göndermiştir. Drakul Osmanlı Devleti'ne bundan sonra sadakatle bağlı kalmış ve Üngürüs (Avusturya) seferinde II. Murad'a kılavuzluk etmiştir.

---

1 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, yay. haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed, A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957, s. 579, 623; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1976, s. 46-47.

1462'de Eflak voyvodası (prensi) Drakul (Kazıklı Voyvoda) nın baş kaldırması üzerine II. Mehmed (1451-1481) Eflak seferine çıktı ve yapılan savaşta Drakul yenilerek kaçtı, yerine Drakul'un kardeşi Radul Osmanlı hükümdarı tarafından atandı. Eflak tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

Bu tarihlerde Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım'da bir ticaret limanı olan Kefe siyasi bakımdan Osmanlı Devleti için önemliydi. Çünkü burası bir Ceneviz kolonisi olduğundan Ceneviz ticaretinin esasını oluşturan ipek ve pamuk, İran'dan bu limana getirtilirdi.[2] Buradaki Ceneviz konsolosuna Kırım hanları ticari imtiyazlar vermişlerdi. Cenevizlilerin Kefe'den çıkarılması Karadeniz'de Ceneviz ticaretine son verecekti. Ayrıca Kefe Osmanlı sınırları içine alınırsa Kırım Tatar Hanlığı Osmanlı Devleti'ne kolaylıkla bağlanacaktı. Bu amaçla II. Mehmed, Sadrazam Gedik Ahmed Paşa'yı Kefe'nin fethi ile görevlendirdi. 1 Haziran 1475'te Kefe Osmanlı donanması tarafından kuşatıldı ve sonunda şehir teslim oldu. Kefe'den 40.000 kişi İstanbul'a göçmen olarak gönderildi. 1500 Cenevizli genç, Yeniçeri Ocağı'na alındı.

Kefe'nin fethinden sonra bu bölgede çok önemli bir ticaret merkezi ve limanı olan Azak ve kalesi fethedildi. Azak, Türkistan'dan gelen tüccarların konakladığı bir ticaret merkezi ve aynı zamanda Slav ülkeleri ve kuzey ülkelerinin limanıydı.[3]

Kefe kuşatıldığı zaman Kırım Hanlığı'nda taht mücadelesinde yenilerek daha önce Kefe'ye, buradaki Cenevizlilere sığınmış olan Mengli (Mengeli) Giray Kefe'de idi. Kefe'nin teslim alınmasından sonra buradaki Cenevizlilerle birlikte Meng-

---

2 14. yüzyılda Ceneviz ve Venedik ticaret kolonileri arasındaki rekabet savaşla sonuçlanınca yenik düşen Cenevizliler, Adriyatik ve Akdeniz ticaretini Venedik'e bırakmak zorunda kalmışlardı (Fernand Braudel, *The Perspective of the World*, İng. çev. Siân Reynolds, Collins, Londra, 1985, s. 118); 16 ve 17. yüzyıllarda Anadolu'da Tokat şehri ipek üretiminde ve ticaretinde rakipsizdi. Üretilen ipek İran'a ve İzmir'e sevk edilirdi. Görülüyor ki ipek ticaretinin merkezi Anadolu'ydu ve bu ticaret İzmir ve İstanbul limanları vasıtasıyla Akdeniz'e geçmişti (Gülgûn Üçel, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 552).

3 Azak çevresindeki kaleler ve Menkûb Kalesi fethedilmişti (Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979, cilt III, s. 151-152).

li Giray da İstanbul'a gönderildi ve Boğaz'daki kalelerden birine hapsedildi. Fakat kısa zamanda buradan çıkarılarak II. Mehmed tarafından kendisine bir sancak ve tuğ verildi ve Kırım'a han olarak atanarak buraya gönderildi.[4] Kırım Hanlığı Osmanlı süzerenliğini kabul etti. Buna göre Kırım kuvvetleri savaşta Osmanlı ordusuna katılmakla görevliydi. Sonuçta Kefe ve Azak'ın fethi, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması ile Karadeniz'in kuzeyi Osmanlı egemenliğine girdi.

Bundan kısa bir süre sonra Karadeniz'in kuzeybatısında ortaya çıkan siyasi gelişmeler, Osmanlı askerî harekâtını bu bölgeye çekti. Macar kralının teşviki ile Buğdan (Moldavya) kralı Stefan Eflak'ı işgal etmişti. Buradaki Osmanlı yanlısı Radul'u tahttan indirerek yerine kendi adamını geçirmişti. Böylelikle Eflak'taki Osmanlı süzerenliğine son verilmişti. 1476 yılında Osmanlı ordusu Buğdan seferine çıktı, yapılan savaşta Buğdanlılar yenildi ve Buğdan itaat altına alındı. Bununla beraber Buğdan ve Eflak ancak II. Bayezid devrinde kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

II. Bayezid'in Buğdan seferinde Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvet olarak Eflak beyi (prensi) 20.000 askeri ile katıldı, cizye veya haraç denilen vergisini de getirmişti. 1484 yılında yapılan bu seferde Tuna üzerinde Kilia (Kili) kuşatıldı ve alındı. Sefere katılan ikinci yardımcı kuvvet Kırım hanı Mengli Giray kumandasındaki 50.000 Tatar askeri idi. Kırım hanı kuvvetleri ile Akkirman fethedildi. Osmanlı ordusuna ilk katılan Kırım Hanlığı kuvvetleri bunlardı. Seferden sonra II. Bayezid, Mengli Giray'a hediyelerle ak börk ve altın "üsküf" verdi, Kırım hanı askerleri ile Kırım'a döndü.[5]

Kili ve Akkirman'ın alınmasıyla kuzeybatı Karadeniz kıyıları ve ticareti Osmanlı denetimine girdi. Bu nedenle bölgede ticari menfaatleri olan Macaristan ve Polonya devletleri tarafından Eflak ve Buğdan'ın Osmanlı Devleti'nin vasalı olduğu 1503 yılında yapılan antlaşma ile kesin olarak tanındı.

---

4 Cengiz Han'ın kurduğu Altın Ordu devletinin dağılmasından sonra 1445'te Kırım Tatar Hanlığı kurulmuştu (Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 62).

5 Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979, cilt III, s. 239.

Bu devirde Lehistan kralı IV. Casimir (Kazimir) (1447-1492) topraklarını Ukrayna'ya kadar genişletmiş ve kuzeyde Moldavya ile sınırlamıştı. Buğdan'ın (Moldavya) Karadeniz'e kıyısı vardı ve Lehistan (Polonya) ile sınırlıydı. Ayrıca Eflak ve Buğdan ovalarında büyükbaş hayvan sürüleri yetiştiriliyordu, burada işçilik ve ulaşım ucuz olduğundan Viyana ve Frankfurt'a sevk ediliyordu. Bununla beraber her iki ülke Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olduğundan Katolik Habsburg yönetimine karşıydılar. Erdel ülkesi Kalvinist mezhebinde olduğu için aynı nedenle Katolik Habsburglara karşı Osmanlı süzerenliğini kabul etmişti. 1529'da Kanunî Süleyman'ın Avusturya seferinde Erdel prensi Zapolay, Osmanlı siyasetini desteklemiş ve Macaristan krallık tahtı için önerilen Avusturya prensinin kabul edilemeyeceğini açıklamıştı.

1620'lerde bu üç devletin Osmanlı Devleti'ne ödediği yıllık vergilere dair isimsiz bir kaynakta verilen bilgiye göre Erdel (Transilvanya) 40.000 Livre, Buğdan (Moldavya) 180.000 Livre, Eflak (Valaqui) 120.000 Livre vergi ödüyordu.[6]

Diğer taraftan Kırım Tatarlarının Polonya ve daha sonra Rusya'ya devamlı akınları kuzey devletlerinin Karadeniz ve Tuna'da atılımlarını önlemiş ve askerî güçlerini kırmıştır.

Bu devir çağdaş tarihçilerinden Celâlzade Mustafa'nın (Koca Nişancı) (1494-1567) yazdığına göre Doğu Avrupa ve kuzeybatı Karadeniz bölgesinin Osmanlı kontrolünde ve yönetiminde kalması ancak "Tatar hanı ile iyi geçinmeye bağlıydı." Bu düşünce ile Şehzade Selim (I. Selim) babası II. Bayezid'in son yıllarında bu siyasete önem verdi. Selim, Topkapı Sarayı'ndaki devlet adamları tarafından şehzadeler arasında taht mücadelesini hazırlayan entrikaları önlemek için İstanbul'a gitmeden önce Kırım hanı Mengli Giray'ı ziyaret etmişti.[7]

Bu bakımdan Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nin vasalı olarak durumu Eflak, Buğdan ve Erdel prensliklerinin du-

6 Anonim, *Voiage de Levant*, Paris, 1632, s. 185; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, New York, 1981, s. 9.

7 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990, s. 290.

rumundan farklıydı. Kırım Hanlığı kuvvetleri Osmanlı ordusunun Doğu ve Batı seferlerine katılırdı. Bu göreve karşılık Kırım Hanlığı'na Osmanlı Devleti tarafından yıllık bir maaş verilirdi. Bu tür maaş diğer üç prensliğe ödenmezdi. Koçi Bey risalesindeki kayda göre Eflak ve Buğdan Osmanlı hükümdarının "haraç veren reayası" olarak kabul edilirdi. Bunlar "haraç" denilen yıllık vergilerini Osmanlı Devleti'ne öderlerdi.[8] Kırım Hanlığı ise Osmanlı Devleti'nden "salyâne" denilen yıllık maaş alırdı. Kırım hanlarının "salyâne"leri *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*'nde Deniz Eyaleti beyleri ve "Çerâkise" "salyâne"leri ile birlikte gösterilmiştir. Toplam 173 yük 52.000 akçe idi. *Tarih-i Gılmanî*'deki kayda göre 1652'de Tarhuncu Ahmed Paşa'nın bütçe defterinde bu meblağ tasarruf amacı ile 169 yük 56.710 akçeye indirilmişti.[9]

Kırım hanı ile oğulları ve kardeşlerine ödenen "salyâne"lerinin bazı arşiv belgelerindeki kayıtlara göre mukataalardan veya elden ödendiği anlaşılmaktadır. 1684 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Kırım sultanları "sâliyane"sinin Ahyolu (Varna'nın güneyinde, Karadeniz kıyısındadır) mukataasından ödendiği hakkındadır. Aynı tarihli diğer bir arşiv belgesinde "Giray Sultanın 'sâliyane'sinin sergulâm-ı bâki Hüseyin"eliyle verildiği yazılıdır.[10]

Kırım Hanlığı tahtı Osmanlı Devleti'nin kontrolündeydi. Bunun için Kırım hanlarının oğullarından bir kısmı İstanbul'da rehin olarak tutulurdu. Kırım'da taht boşalınca Han'ın İstanbul'daki oğullarından biri padişahın huzuruna çıkarılırdı. Kendisine samur kürk giydirilir, kılıç kuşatılır ve sorguç verilirdi. Bu merasimle Kırım'a han olarak atanır ve gönderilirdi.[11]

8 *Koçi Bey Risalesi*, s. 101.

9 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 39; Mehmed *Halife, Tarih-i Gılmanî*, sadeleştiren Kâmil Su, Ankara, 1986, (Ankara, 1924, tıpkıbasım, Ahmed Refik) s. 45.

10 İstanbul Başvekâlet Arşivi, No. 8386, Tarih: H. 1096 (1684); No. 8396, Tarih: H. 1096; Osmanlı ordusunda sefere katılan Kırım hanlarına sefer için barut ve mühimmat İstanbul'dan gönderilirdi. 1597-1598 Avusturya seferinde Kırım Hanı Kırım'dan hareket etmeden önce kendisine 15 kantar barut ve 35 kantar ham kurşun gönderilmişti (Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988).

11 *Koçi Bey Risalesi*, s. 97.

Kırım hanları 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ne sadakat göstermişlerdir. Bununla beraber 1636 yılında bazı siyasi olaylardan yararlanan Kırım Tatar hanının isyanına dair *Tarih-i Gılmanî*'de bir kayıt vardır. Burada yazılanlara göre IV. Murad, Revan seferinden döndükten sonra 1636'da Azak kalesi elden çıkmış, Erdel kralı Rakoczi (Rakoçzi; Osmanlı kaynaklarında adı "Rakoçeoğlu Görge"dir) isyan etmişti. Bu ayaklanmayı bastırmak için Silistre, Budin ve Bosna beylerbeyleri ile Eflak (Valachie veya "Ulahya") ve Buğdan prensleri ve Tatar Hanlığı kuvvetleri Kenan Paşa kumandasında Erdel üzerine gönderildi. Eflak ve Buğdan prenslikleri her biri 40.000-50.000 asker ve Tatar Hanlığı 40.000 asker ile bu sefere katıldı. Fakat kasım ayına girildiğinden kış yaklaştığı için barış yapıldı ve Silistre'ye geri dönüldü.

Aynı yıl Kırım hanı isyan etti. 1636'da 180.000 Tatar İsmailcik'e[12] kadar ilerledi. Silistre beylerbeyi Kenan Paşa, Rumeli askeri ile İsmailcik'e girdi. Şehrin etrafında hendekler kazdırdı, toplar yerleştirdi. Kırım Tatarları saldırmaya cesaret edemedi, barış yapıldı ve geri döndüler. İsyan eden Tatar hanı İstanbul'a getirtildi ve idam edildi. 1638'de Tatar Hanlığı kuvvetleri hanın kardeşinin kumandasında IV. Murad'ın Bağdat seferine serdar Kenan Paşa'nın emrinde katılmıştır.[13]

Kırım hanları bağımsız olmakla beraber Osmanlı egemenliğini tanımıştı. Osmanlı hükümdarı gereğinde Kırım hanını hapsedebilir, cezalandırabilirdi. Osmanlı Devleti'nden izinsiz siyasi faaliyette bulunan Kırım hanı Osmanlı Devleti tarafından azledilir, yerine han ailesinden diğer biri atanırdı. Örneğin 1672 Lehistan seferi öncesinde Kırım hanı Adil Giray, Osmanlı Devleti'nden izin almadan Potkalı Kazaklarının başına Hanenko adında bir hatmanı atayınca Kazaklar arasında karışıklık çıkmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Adil Giray'ı azletmiş yerine Bahadır Giray'ın oğlu Selim Giray'ı atamıştı.[14]

---

12 İsmailcik şehrinin geliri Medine şehri ve ahalisinin giderlerine vakıf olarak ayrılmıştı.

13 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani*, sadeleştiren Kâmil Su, s. 17.

14 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 44.

Kırım hanının bağımsız durumunu Mehmed Halife *Tarih-i Gılmanî* adlı eserinde açıklar: "Osmanlı egemenliği altında Kıpçak İli'nde oturan sikke ve hutbe sahibi olan Tatar Hanı.."[15] Bununla beraber Kırım Hanlığı bir devlet statüsüne sahipti.

Kırım Hanları, Osmanlı hükümdarının emri doğrultusunda Osmanlı ordusunun seferlerine katılır ve Osmanlı "serdar"ının (başkumandan) emrinde savaşırdı.

Kırım kuvvetleri savaşın yapılacağı yere yakın bir mesafede Osmanlı ordusuna katılırdı. Bu mesafe genellikle Osmanlı ordugâhına yaklaşık bir saatlik yoldu. Osmanlı ordugâhından bazı beylerbeyleri, sipahi ve silahdarlar Kırım hanını karşılamaya giderler ve hanı ordugâha, sadrazamın otağına götürürlerdi. Sadrazamın otağına yaklaşınca han, çavuşbaşı ve birkaç görevli tarafından selâmlanır ve onların refakatinde iki sıra dizilmiş, selâma durmuş askerlerin arasından geçerek sadrazamın otağının önüne gelirdi. Burada han atından inerdi. Sadrazam otağından çıkarak otağın kapısı önündeki "sayeban"ın (gölgelik, büyük tente) altında Kırım hanını karşılardı ve birlikte sadrazamın otağına girilirdi.

1672'de IV. Mehmed'in Lehistan seferinde Kırım hanı Selim Giray emrindeki Tatar kuvvetleri ile Kameniçe Kalesi kuşatmasından üç gün önce Osmanlı ordugâhına yakın bir yerde hazır bulunmuştu. Osmanlı ordugâhından Selim Giray'ı karşılamak için Özi muhafızı Halil Paşa, Anadolu beylerbeyi Ali Paşa, Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa ve Halep beylerbeyi Mustafa Paşa gönderildi. Ordugâhta Kırım hanı verilen ziyafetten sonra Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın refakatinde padişahın otağına, huzura kabul edildi ve kendisine kürklü hil'at, mücevherli sorguç, mücevherli hançer ve dizginleri mücevherli bir at hediye edildi. Kırım hanı bu sefer sırasında savaşta ve savaştan sonra birkaç defa padişahın huzuruna kabul edilmiş ve her defasında hil'at ve hançer verilmişti.[16]

---

15 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, s. 135; "Hutbe ve sikke sahibi olmak" bağımsızlığın göstergesiydi.

16 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 149, 179, 182; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Türk Tarih Encümeni Külliyatı, İstanbul, 1928, s. 110.

Tâlikizâde'nin yazdığına göre, 1593-1594 Macaristan seferinde Yanık Kalesi kuşatması başladığı sırada Kırım hanı Gazi Giray kumandasında Kırım kuvvetleri buraya varmıştı.

Yanık Kalesi yakınlarında Gazi Giray'ı Osmanlı ordugâhından karşılamaya gelenler arasında seferin başkumandanı olan Serdar Sinan Paşa'nın oğlu Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa ve Buda beylerbeyi Hasan Paşa vardı. Ordugâhta Sinan Paşa Kırım hanını kabul etti ve birlikte Tatar kuvvetlerinin ve düşmanın gücü ve en son durum hakkında görüşüp karşılıklı bilgiler verdiler. Bundan sonra Gazi Giray'a büyük bir ziyafet ve hediyeler verildi. Yanık Kalesi Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılırken, Gazi Giray'ın emrindeki Tatar kuvvetleri Yanık'ın güneyinde Papa Kalesi'ni kuşattılar ve kaleyi aldıktan sonra burayı yağma ettiler. Bununla beraber Serdar Sinan Paşa, Yanık Kalesi ve çevresinin Tatar kuvvetleri tarafından tahrip edilmesine izin vermedi. Gazi Giray bu emre ve diğerlerine uydu. Bu savaşta Gazi Giray'ın Osmanlı başkumandanına sadakati ve onun emirlerine uygun hareket etmesi önemlidir. Ayrıca Tatar askerinin yeteneği Osmanlı kaynaklarında övülmekle beraber bu askerin ziyafet sırasında saldırgan davranışları görgü tanıklarının dikkatini çekmiştir.[17]

Seferde Osmanlı ordusuna katılan yardımcı kuvvet kumandanlarına ziyafetler ve hediyeler verilmesi usuldendi. 1663 Avusturya seferinde Eflak, Buğdan voyvodaları ve Kazak hatmanı kuvvetleri ile birlikte gelerek Osmanlı ordusu tarafından kuşatılan Uyvar Kalesi önlerinde Osmanlı ordusuna katılmışlardı. Ordugâhta bunlara ziyafetler verilmiş ve hil'atler giydirilmişti. Yardımcı kuvvetler fetihten hemen sonra akınlarda görevlendirilirdi. 1663'te Uyvar Kalesi Osmanlı ordusuna teslim olduktan sonra kale teslim alınırken yardımcı kuvvetlerin Avusturya içlerine akın etmeleri emredilmişti. Bu akınlarda yüz bin genç kız ve erkek esir alınmıştı.[18]

---

17 Christine Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyun: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-1594*, Klaus Schwarz Verlag Berlin, 1983, s. 44-46.

18 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, s. 136.

Kırım hanları ayrıca Kırım'dan Rusya içlerine devamlı akınlar yaparlardı. 1659'da Kırım hanı Mehmed Giray'ın Rusya akını *Tarih-i Gılmanî*'de "Moskov yağması" diye adlandırılır. Kırım hanlarının bu tür akınları Osmanlı hükümdarı tarafından bilinirdi ve Osmanlı Devleti'nin düşmanını yıpratma siyasetini uygulamakta yardımcı olduğu için onaylanırdı. Kırım hanları bu akınlardan kârlı çıkarlardı. Çünkü Osmanlı kaynakları ve görgü tanıklarına göre aldıkları esirleri esir tüccarlarına satarlar ve bundan büyük gelir sağlarlardı.

Kırım hanlarının, Osmanlı beylerbeyleri gibi Osmanlı hükümdarının emriyle doğrudan bir sefere gönderildiği olurdu. 1656'da Erdel prensi II. Györgi başkaldırınca Kırım Hanının Erdel üzerine yürümesi emredilmişti.[19]

Osmanlı ordusuna katılan yardımcı kuvvetlerin sayısı bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. Osmanlı seferlerine katılan Kırım Hanlığı kuvvetlerinin genellikle 40.000 veya 50.000 kadar olduğu bilinmekle beraber 1663 Avusturya seferinde 80.000 Tatar askeri vardı. Bu sefere Gazi Ahmed Giray Han'ın yanında kalgay (veziri), mirzaları ve gazileri kendi emirlerindeki kuvvetlerle katılmışlardı.

1594 Avusturya seferinde Yanık Kalesi fethinde Gazi Giray'ın emrinde 100.000 Tatar askeri olduğuna dair kayıtlar vardır. Tâlikizâde'nin kaydına göre aynı seferde kırım Hanı Gazi Giray'ın emrinde 40.000-50.000 Tatar askeri vardı.[20]

1663'te Uyvar Kalesi fethinde Eflak ve Buğdan kuvvetleri 30.000 atlı ve yaya askerinden oluşuyordu. Bunların silahları balta, kılıç ve tüfekten oluşuyordu. 5.000 tüfekli atlı askeri ile Kazak Hatmanı da bu sefere katılmıştı.[21]

1683 Avusturya seferinde Osmanlı ordusundaki yardımcı kuvvetler ve sayıları "Nemçe Seferi Menzil-nâmesi" ekindeki listede gösterilmiştir. "Nemçe Seferine me'mur olub mevcûd

---

19 *A.g.e.*, s. 64.

20 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, Londra, 1999, s. 32; Christine Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyun: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-1594*, Berlin, 1983, s. 45.

21 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, s. 136.

olan askerin defteridir" başlığı altındaki listede bu sefere katılan orduya ait askerî birlikler ile yardımcı kuvvetlerin sayıları yazılmıştır.

Buna göre, Kırım Hanı Murad Giray 50.000 Tatar askeri ile; Erdel kralı 10.000; Orta Macar kralı 20.000; Eflak beyi 10.000 ve Buğdan beyi ise 10.000 askerle sefere katılmıştır.[22]

---

22 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Renan Seferi Menzilnamesi", *Tarih Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, sayı 34, 1983-84, s. 183-246.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞTA ORDU

GİRİŞ: 16. VE 17. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA VE ORTADOĞU'DA OSMANLI DEVLETİNİN ASKERÎ HAREKÂTININ SİYASİ NEDENLERİ

1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti için yeni bir devir başlar. Yeni kurulan askerî, idari, sosyal, ekonomik ve hukuki kurumları ile devlet Karadeniz, Adriyatik Denizi ve Akdeniz bölgesinde siyasi dengeleri oluşturmayı amaçlamış ve bu amaçla yeni fetihleri gerçekleştirmiştir. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin yeni idari şeklinin imparatorluk olduğunu gösterir.

Devletin dış siyasetinde siyasi dengeleri sağlamak başlıca hedef olmuş ve bu düşünce ile bazı ülkeler devletin fetih planı dışında bırakılmış ve öylece tutulmuştur.

Stanford Shaw, 1453'ten sonra II. Mehmed devri fetihlerinin, gaziler (akıncılar) geleneğinin bir devamı olduğunu "imansız ve mümin olmayan "kâfir"lere karşı yapıldığını yazar.[1]

Bununla beraber Osmanlı siyasetinde Müslüman ülkeler de

1 Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 62; Uzun Hasan'a karşı II. Mehmed'in Doğu seferi ve daha sonra I. Selim devrinde İran hükümdarı Şah İsmail'e karşı yapılan Doğu seferi (1514, Çaldıran) ve Mısır'ın fethi (1516-17) Osmanlı askerî harekâtının sadece dinî bir hizmet amacı ile yapılmadığına örnektir.

fetih planı içine alındığından II. Mehmed'in başlattığı fetihlerde dine hizmet amacı olmadığı bellidir.

Ayrıca II. Mehmed'in fetihleri ve aldığı siyasi önlemler, yaptığı antlaşmalar sadece "gaziler geleneğine" benzetilemez.

15. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti tarafından "gaziler geleneği"nin çok üstünde bir siyaset izlenmiş, bu devir Avrupa'sında ve Doğu ülkelerinde örneği olmayan idari, askerî, sosyal, hukuki ve mali kurumlar ortaya konulmuş ve teşkilatlandırılmıştır.

17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti ve askerî faaliyetleri II. Mehmed'in başlattığı siyasi planın devamıdır. 1669'da Girit'in fethi ve 1672'deki Lehistan (Polonya) seferi bunun en iyi örneğidir.

II. Mehmed, Karadeniz ticaretini ve ekonomisini Osmanlı denetimi altında tutmayı hedef almış olduğundan bu bölgede 17. yüzyıl sonlarına kadar sürecek bir dengeler siyaseti uygulamasını başlatmıştır:

Eflak, Buğdan ve Erdel prenslikleri Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve bu üç bağlı devlet Osmanlı hegemonyası altında tutularak Avusturya ve Lehistan'ın Batı Karadeniz ve Tuna'da rekabet ve üstünlük mücadeleleri ve askerî faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması ile 15. yüzyıl ortalarında ve sonrasında güçlü bir devlet olacak Rusya'nın Karadeniz'e açılması önlenmiştir.

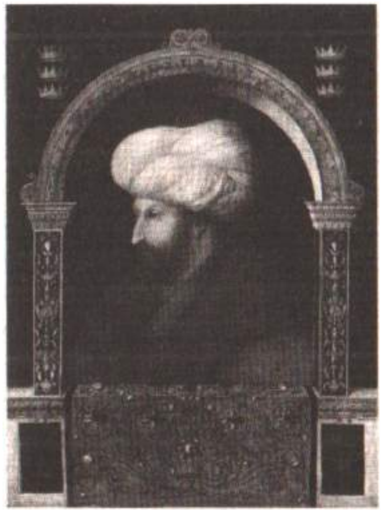
Avrupa'da Osmanlı askerî harekâtının siyasi nedenleri

Osmanlı-Venedik savaşları ve nedeni[2]

II. Mehmed, bir deniz ticareti devleti olan Venedik'e Osmanlı limanlarında ticaret hakkı tanımakla Venedik'in Osmanlı Devleti ile dostça bir siyaset izlemesini sağlamak amacında idi.

2 Venedik devletine karşı yapılan savaşlarda Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri birlikte görev yapmışlardır. Kıbrıs, Girit ve diğer adalarda yapılan bu savaşlarda kale kuşatmalarına ağırlık verildiğinden Osmanlı kara ordusu, kuşatmaları başlatır ve sonuçlandırırdı. Karadaki savaşlarda olduğu gibi başkumandan genellikle sadrazam olurdu.

1454'te II. Mehmed'in Venedik Cumhuriyeti ile yaptığı antlaşma ilginçtir. Bu antlaşma ile Venedik'e özel haklar verildi. Venedik Osmanlı limanlarına giren ve çıkan malları üzerinden sadece % 2 gümrük vergisi ödeyecekti ve İstanbul'da ikamet eden balyos ("baile" veya "bailo") denilen bir ticaret ataşesi bulunduracaktı. Ayrıca Venedik Osmanlı Devleti'ne ödemekle yükümlü olduğu yıllık vergisi olan 200.000 duka altını vermekten muaf tutulacaktı. Eğer muaf tutulmamış olsaydı bu vergiyi ödemekten kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne karşı daima düşmanca bir siyaset izleyecek ve her fırsatta bu devir Avrupa'sında Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan siyasi ittifaklara katılacaktı.

Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed).

Diğer taraftan Ege ve Akdeniz'deki Osmanlı limanlarında Venedik'e ticaret hakları verilmesi siyasi bakımdan çok önemlidir. Çünkü Venedik Cumhuriyeti'nin ekonomik ve mali düzeni tamamen Akdeniz ticaretine bağlı olduğundan bu haklarından katiyen vazgeçemezdi. Bu bakımdan Osmanlı Devleti ile dostça geçinmek zorunda kalıyordu.

II. Mehmed aynı amaçla Ceneviz devletine de benzer hakları tanıdı. Ceneviz Ege adalarında aynı haklardan yararlanacaktı. Daha sonra Floransa'ya II. Bayezid ve I. Selim devrinde verilen ticaret hakları 1563'te yenilenmiştir. Buna göre Floransa, Karadeniz limanlarında ticaret yapabilecek, Bursa ipek ticaretine katılabilecek ve tıpkı Venedik gibi tüccarlarının haklarını korumak için Osmanlı şehirlerinde konsoloslar görevlendirecekti.[3]

---

3 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, İstanbul, 1330, sadeleştiren A. Karahan, İstanbul, 1966, s. 43.

Osmanlı Devleti'nin Venedik için uyguladığı bu ustaca hazırlanmış siyaset üzerinde düşünüldüğünde, farklı siyasi ve ekonomik amaçlar için ortaya konulduğu görülür:

Venedik'in Osmanlı'ya karşı Avrupa'daki siyasi ve askerî faaliyetlere katılması bir süre için önlenmiş olmakla beraber özellikle Akdeniz ticaretinde üstün ve yetenekli olan Venedik'e Akdeniz ticaretinin yaşatılması için ihtiyaç vardı.

Bu siyasetin temel amacı Venedik'e ticari haklar vermek, mali ve ekonomik durumunu dengede tutmak (yıllık vergiden ayrıca bunun için de muaf tutulmuş olmalıdır) ve böylece Akdeniz ticaretini canlandırmaktır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin de bu ticarette menfaati vardı. Osmanlı limanlarına İran'dan, Asya'nın diğer ülkelerinden, Mısır ve Afrika'dan ham maddeler ticaret kervanları ile getirilmekte ve yığılmaktaydı. Bu ticari malların Avrupa'ya götürülmesi ve ticaretinin yapılması için Venedik'in bu ticaretteki tecrübesi, yeterliliği, ticaret filosu ve pazarlamadaki imkânları yararlı olacaktı.

Bununla beraber Venedik'in ticaretteki üstünlüğünden dolayı Akdeniz'de güç kazanması ihtimali gerekli zamanlarda Osmanlı askerî harekâtı ile önlenmiştir. Daha sonra Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya tanınacak bu tür ticari haklarla bu devletlerin Akdeniz ticaretine katkıları sağlanmış ve bu devletlerle Venedik'in ticari faaliyetlerinin bir dengede tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Venedik'in Akdeniz'e yegâne ulaşım yolu olan Adriyatik Denizi'ni de kontrol altına almıştır. II. Mehmed devrinde Bosna'nın 1463'te fethi, Dalmaçya kıyıları ve Arnavutluk (İşkodra) bölgesinin 1478'de kısmen Osmanlı üssü haline getirilmesi bu amaçla yapılmıştır.

Korint Körfezi'nin önemli limanı olan İnebahtı'nın II. Bayezid devrinde 1499'da yapılan deniz savaşı sonunda alınmasıyla buradaki Venedik egemenliğine son verilmiştir. 1500'de Navarin, Koron ve Modon'un fethinden sonra 1502'de Venedikle yapılan antlaşma ile Venedik, Modon, Koron ve İnebahtı'yı Osmanlılara bıraktı. Sadece Kefalonya adasında egemenliğini korudu.

İnebahtı, Modon ve Koron'un fethi sırasında Dalmaçya kıyılarındaki köy ve kasabalara Osmanlı akınları ve daha sonra Ka-

nunî Süleyman devrinde 1521-1522 Rodos kuşatması sırasında Dalmaçya'daki Skardona Kalesi'nin alınması Venedik'in gücünü kırmak amacıyla yapılmıştır.

14. yüzyıldan beri Venedik devletine bırakılmış olan Kıbrıs 1570'te Lefkoşe, Larnaka ve Magosa'nın fethi ile Osmanlı Devleti'nin idaresine girdi. Kıbrıs'a yapılan deniz seferinin nedeni Venedik'in bu tarihlerde Akdeniz'de güç kazanmış olmasıydı.

Ayrıca bu savaşta Osmanlılar, Magosa kuşatması sırasında Adriyatik Denizi kıyılarındaki Venedik üslerine zarar vermek amacıyla Dalmaçya kıyılarına asker çıkarmış ve Darçirno gibi bazı yerleri fethetmişlerdi.

1645'te başlatılan Girit Savaşı'nın esas nedeni buradaki Venedik egemenliğine son vermekti. Girit adasının Ege Denizi'nin girişinde olması ve Doğu Akdeniz'deki yeri önemliydi.[4]

Ege Denizi'nin her iki kıyısındaki Osmanlı toprakları (Anadolu ve Rumeli eyaletleri) Girit Adası'nı elinde bulunduran Venedik'in (bu adadan dolayı) denetimindeydi. 1669 yılına kadar aralıklı süren Girit Savaşı sonunda Girit adası Osmanlılar tarafından fethedildi. Bu uzun süren savaş Venedik Cumhuriyeti'nin gücünü gitgide kırmış olmakla beraber savaşa ara verildikçe yapılan her barışta Osmanlı Devleti, Venedik'e Osmanlı limanlarında ticaret yapma hakkını tanımıştır.

Osmanlı ordusunun Lehistan (Polonya) seferlerinin nedeni

15. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin kuzey ve batı siyasetinde kurmaya çalıştığı dengeleri Lehistan giriştiği diplomatik ve askerî faaliyetlerle önlemeye çalışmıştır.

15. yüzyılda Lehistan'ın Moldavya'ya saldırısı, 17. yüzyıl başlarında Kazak akınlarını ve Habsburgları (Avusturya-Alman hanedanı) desteklemesi 17. yüzyıl sonlarında Ukrayna'yı işgali Lehistan'a açılan savaşların nedenidir. 17. yüzyıl sonların-

---

4 Ortaçağda Monferra dükü Ceneviz korsanlarının faaliyet alanı olan Girit adasını korsanlardan almış ve Venedik'e satmıştı. Venedik yönetiminde Girit'te isyanlar çıkmıştı (J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt II, s. 237).

da Lehistan'ın Ukrayna'yı işgali ve Avrupa birliğinin liderliğini üstlenmesi Rusların ve Habsburgların güçlenmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatmasını başlatan olaylardan biri olmuştur.

Lehistan ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkileri II. Bayezid devrinde başlar. Bu devirde Polonya tahtına geçen Jan Olbrecht (1492-1501) Venedik ve Macaristan kralı Ladislas (Jan Olbrecht'nin kardeşi) ile Osmanlılara karşı anlaştı. Moldavya kralı Stefen'in bunlara katılmayı kabul etmemesi üzerine bu anlaşma bozuldu (1494).

Moldavya kralı Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi. 1497'de Lehistan Moldavya'ya saldırıya geçti. Moldavya Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu için Osmanlı Devleti Polonya'ya savaş açtı ve Osmanlılar Polonya ordusunu Kozmin'de yendi, Lamberg'e kadar Lehistan içlerine akınlar yapıldı. Nisan 1499'da Lehistan kralı Olbrecht, Osmanlılar ve Moldavya ile barış yaptı. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığının gücünü artırdı.

II. Osman'ın (1618-1622) hükümdarlığı zamanında Lehistan, Kazakları ve Habsburgları devamlı olarak desteklediği için Özi valisi İskender Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Polonya ordusunu Prut Nehri üzerinde Cecora'da yendi (20 Eylül 1620) Kırım Tatarları Lehistan içlerine akınlar yaptı. II. Osman Lehistan seferine çıktı. Osmanlı ordusu Dinyester Nehri üzerinde Hotin (Khotzim) Kalesi'ni kuşattı. Polonyalılar yeni bir ordu hazırladılarsa da Hotin'de her iki taraf arasında barış antlaşması imzalandı (Ekim, 1621). Buna göre eski sınırlar aynı kalmakla beraber Hotin Osmanlı topraklarına katıldı.

1633'te Abaza Mehmed Paşa kumandasında Osmanlı kuvvetleri Kameniçe Kalesi'ni kuşattılar. Çünkü bu tarihlerde Rus Çarı Mihail Romanov Batı Rusya'dan Polonyalıları çıkarmaktaydı. Kameniçe alınamadı, Osmanlı kuvvetleri geri çekildi. 1634'te IV. Murad İran seferine hazırlandığı için Polonya ile barış yapıldı. Kazak akınlarının ve karşı akınların durdurulmasına karar verildi.[5]

---

5 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 192 ve 213.

1660-1665 yılları arasında Ukrayna ve burada yaşayan Kazaklar, Lehistan ve Rusya arasında savaşlar oldu. Kazakların reisi Peter Doroşenko'nun Kırım Tatarları ile anlaşması ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmesi üzerine Lehistan ve Rusya arasında barış yapıldı (1667).

1671'de Rusya'nın zayıflığından faydalanan Lehistan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Doroşenko'nun emrindeki Kazaklar üzerine sefer yaptı ve Ukrayna'nın büyük bir kısmını işgal etti. Bu olay Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a savaş açmasına neden oldu. 1672'de IV. Mehmed'in Lehistan seferi Kameniçe Kalesi'nin alınmasıyla sonuçlandı. Kameniçe Podolya'nın en önemli kalelerinden biriydi. 1672'de yapılan Bucaş Antlaşması ile Lehistan Kameniçe'nin Osmanlılar tarafından fethini kabul etti. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Doroşenko'yu bütün Kazakların "Hetman"ı (reis) olarak tanıdı.

1673'te Lehistan kralı öldü. Yerine geçen Jan Sobieski barışı bozdu ve Ukrayna'yı işgal etti. Bundan sonra Lehistan'ın ve Avrupa birliğinin lideri oldu. Osmanlı Devleti 1675 ve 1676 yazlarında iki yıl Ukrayna içlerine akınlar yaptırdı. Fakat bu akınlardan bir sonuç alınamadı. Jan Sobieski 27 Ekim 1676'da aynı şartlarla barışı kabul etti. Çünkü İsveç ile yeni bir savaşa girmişti. Bu barış Podolya'da ve Ukrayna'nın büyük bir kısmında Osmanlı egemenliğini belirginleştirdi.

Fazıl Ahmed Paşa'nın 3 Kasım 1676'da ölümü üzerine onun üvey kardeşi Fazıl Mustafa Paşa sadrazam olarak atandı. Ukrayna'da Kazakların yönetimi meselesinden Rusya ile savaştı. 1679'da Rus çarı Aleksis, Kazakların reisi Doroşenko'yu Osmanlılara karşı birlikte savaşmaya ikna etmişti. Ruslara karşı yapılan Osmanlı seferleri sonuçsuz kaldı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa Kırım Bahçesaray'da barışı kabul etti. Buna göre Dinyeper Nehri her iki devlet arasında sınır oldu (8 Ocak 1681).

Bu barıştan sonra Osmanlıların Avusturya seferi ile ikinci Viyana kuşatması başladı. Ruslar Ukrayna'da askerî faaliyetlerini artırdılar.[6]

---

6 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 213-214.

Bu savaşların siyasi nedeni Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu'nun iki büyük rakip devlet olarak Avrupa'da güçler dengesini sağlamak amacıyla karşılıklı askerî ve diplomatik faaliyetleridir.

1520'lerde Osmanlı ve Alman imparatorlukları arasındaki ilk savaş Macaristan'da başladı. Alman İmparatoru V. Charles'ın kardeşi Arşidük I. Ferdinand'ın Macar kralı II. Louis'nin kız kardeşi Anna ile evliliği dolayısıyla Macar tahtında hak iddia etmesi, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî faaliyetini batıda Macaristan'da odakladı.

I. Ferdinand, V. Charles adına Avusturya'yı yönetiyordu. 1520'de Osmanlı tahtına çıkan Kanunî Süleyman, Alman imparatoru V. Charles'a karşı askerî bir harekâta başlamadan önce Avrupa'da Osmanlı eyaletleri arasında kalmış olan bağımsız birkaç bölgeyi Osmanlı topraklarına kattı. Aynı yıl Belgrad Kalesi kuşatılıp alındı. Böylece Sırbistan'ın daha önce fethedilmiş kısımlarıyla birlikte Sırbistan'ın tamamı Osmanlı eyaleti haline geldi.

Sabatz'ın alınmasıyla burası Osmanlı sınır eyaletinin merkezi oldu. Sabatz'a akıncı kuvvetleri yerleştirildi ve buradan Avusturya topraklarına Osmanlı akınları başlatıldı.

I. Ferdinand, Avusturya-Osmanlı sınırında Hırvatlar ve Bosnalılardan kendi akıncı kuvvetlerini oluşturdu.

Papa, Osmanlılara karşı Avrupa devletlerinden yardım arayışlarında başarısız oldu. Çünkü Kanunî Süleyman Venedik ve Raguza cumhuriyetlerine ticari haklar vererek bu iki devletin bir Hıristiyan birliğine katılmasını önledi. Diğer taraftan Fransa kralı ile Alman imparatoru V. Charles arasındaki siyasi rekabetten dolayı yapılan savaşta I. François, V. Charles'a yenilerek İtalya ve İspanya'daki topraklarını V. Charles'a bıraktı. Bu durumda I. François Osmanlı Devleti ile dostça ilişkiler kurarken Osmanlıların Avusturya'ya karşı bir savaşa girmesini çıkarları için uygun bulmuştu.

Diğer taraftan Macaristan'daki siyasi gelişmeler Avusturya'ya

karşı yapılması planlanan Osmanlı seferi için uygun bir ortam hazırlamıştır. Macar kralı II. Louis'nin Habsburglar (Alman imparatoru V. Charles ve kardeşi Avusturya arşidükü I. Ferdinand'ın ait olduğu hanedan) ile akrabalığı dolayısıyla Habsburg nüfuzuna karşı bazı Macar asilleri Erdel prensi Zapolya'nın başkanlığında milliyetçi bir muhalefet grubu oluşturmuştu. Erdel prensi ile Macar asillerinin Macaristan'da Habsburglara karşı birleşmesi Osmanlı hükümdarı Kanunî Süleyman'ın yapacağı seferi kolaylaştırdı.

"Muhteşem Süleyman'ın Portresi" Titian ekolü, Venedik, 1538.

29 Ağustos 1526'da Mohaç'taki (Buda veya Budin'in güneyinde) savaşa Erdel prensi Zapolya (Zapolay) ve Macar asilleri katılmadılar. Macar kralı II. Louis kumandasındaki ordu devrin en güçlü ve teşkilatlı ordusu olan Osmanlı kuvvetleri karşısında duramadı ve geri çekilirken kral Louis ve maiyeti öldürüldü. Buda-Peşte'yi alan Osmanlılar Macaristan'ın büyük bir kısmını işgal ettiler. Kuzey ve Batı Macaristan'ı Habsburglara bıraktılar. Osmanlı hükümdarı Kanunî Süleyman Macaristan'ın yönetimini Macar asillerinin seçtiği Erdel prensi Zapolya'ya verdi. Zapolya Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ve vergi ödeyeceğini bildirdi. Osmanlı ordusu Macaristan'da birkaç yerde garnizonlar bırakarak çekildi. Macaristan'da bırakılan Osmanlı garnizonları Habsburgların Hırvatistan'daki topraklarına akınlar yapacaktı.[7]

Kanunî Süleyman devrinde Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da V. Charles'a karşı uyguladığı siyasetin amacı Habsburgların Orta Avrupa'da topraklarını genişletmesini önlemek, Macaristan'ı yerel yönetime vermek ve tampon devlet olarak bırakmaktı.

7 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 92.

Fakat I. Ferdinand'ın Macar tahtında ısrarla hak iddia etmesi ve Macaristan'da Habsburg egemenliği kurmak için askerî müdahaleleri Macaristan'daki Osmanlı siyasetine karşı olduğundan 1529'dan 1543'e kadar Osmanlı ordusu tarafından Macaristan'a ve Avusturya'ya büyük askerî seferler yapıldı.

1529'daki seferin nedeni Macaristan kralı seçilen Zapolya'nın I. Ferdinand tarafından tanınmamış olmasıdır. Zapolya'nın ordusunu yenen I. Ferdinand kendini Macar kralı olarak bildirdi. Zapolya tekrar Osmanlı Devleti'ne başvurarak Osmanlı himayesini kabul edeceğini, ancak buna karşılık Macaristan'ın yönetiminin kendisine verilmesini önerdi. Zapolya'nın idaresinde Macaristan'ı tampon devlet olarak Habsburglara karşı muhafaza etmek Osmanlı Devleti'nin siyasetine uygundu.

1529'da Kanunî Süleyman ordusu ile Macaristan seferine çıktı ve Habsburgların işgal ettiği Budin'i yeniden aldı (3 Eylül 1529). Habsburgların başkenti Viyana'yı kuşattı (27 Eylül-15 Ekim) fakat amacı Viyana'yı almak değildi. Kuşatmanın eylül sonlarında başlatılması da bunu gösterir. Çünkü Osmanlı ordusu genellikle baharda sefere çıkar, yaz aylarında savaş yapılacak yere varırdı. Kanunî Süleyman'ın amacı Habsburgların askerî gücünü kırmak ve Macaristan'da egemenlik kurma siyasetinden vazgeçirmekti. Bu amaçla Viyana'nın çevresindeki yerleşim alanları tahrip edildi. Osmanlı akıncıları tarafından Almanya ve Bavyera içlerine kadar akınlar yapıldı. I. Ferdinand ve saray halkı Viyana'dan kaçtı. Kanunî Süleyman bu durumda Viyana'yı alabilirdi. Fakat siyaseti gereğince kuşatmayı kaldırdı ve ordusu ile İstanbul'a döndü.

1529 seferi Macaristan'da Osmanlıların egemenliğini güçlendirirken I. Ferdinand'ın askerî faaliyetlerini durdurdu.

1530'da I. Ferdinand'ın tekrar Macaristan kralı olmak için harekete geçmesi üzerine 1532'de Kanunî Süleyman ordusuyla Macaristan'a bir sefer yaptı. Bu seferde Güns ve Raab ele geçirildi, Avusturya içlerine akınlar yapıldı. Fakat I. Ferdinand'ın ordusu savaş alanına çıkmadı. 1533'te imzalanan barışa göre I. Ferdinand Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi vermeyi kabul etti ve Macar krallık tahtında hak iddia etmekten vazgeçti. Bu barış-

tan sonra Osmanlı Devleti Avusturya sınırında yeni garnizonları teşkilatlandırdı.

1540'ta Macar kralı Zapolya'nın ölümü üzerine I. Ferdinand tekrar Macar tahtında hak iddia ederek Macaristan'ı işgal etti. Bununla beraber elçisini gönderdi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını ve buradaki Osmanlı egemenliğini kabul edeceğini bildirdi. Fakat Osmanlı siyasetine göre Habsburgların topraklarını genişletmesine ve Macaristan'ı yönetmesine izin verilemezdi.

1541'de Kanunî Süleyman ordusuyla Macaristan'a yaptığı seferde burayı işgal etti. Macaristan Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı ve bir Osmanlı eyaleti oldu. Yeni eyaletin adı Buda veya Budin idi. Budin beylerbeyine askerî kumandan olarak geniş yetkiler verildi. Buna göre Budin beylerbeyi akıncı beylerine emir verebilir ve bir Habsburg saldırısına karşı askerî harekâta karar verebilirdi.

Macaristan'da Budin Beylerbeyliği'nin kurulmasından sonra Erdel Prensliği daha önce de olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olarak bırakıldı.

Batı ve Kuzey Macaristan'ın yönetimi I. Ferdinand'a ait olmakla beraber Ferdinand Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktı. Fakat buna uymayarak Osmanlı Devleti'ne karşı bir Haçlı ordusu düzenledi. Bu orduya Fransa ve Venedik katılmadı.

1543'te Kanunî Süleyman tekrar Macaristan seferine çıktı. Macaristan'daki Habsburg kalelerinin çoğunu fethetti.

Temmuz 1565'te Habsburg kuvvetlerinin Erdel üzerine yürümesi nedeniyle 1566 Mayısı'nda Kanunî Süleyman yeniden Macaristan seferine çıktı. Amacı Kuzey Macaristan'da Habsburgların en güçlü kalesi Zigetvar'ı almaktı. 14 Ağustos 1566'da Zigetvar kuşatıldı ve 8 Eylül'de alındı. Kalenin alınmasından iki gün önce 6 Eylül'de Kanunî hastalanarak öldü. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa kalenin alınması sırasında ve sonrasında üç hafta hükümdarın ölümünü askerden gizledi.[8]

1595-1605 yılları arasında Osmanlı-Avusturya savaşları de-

8 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, sadeleştiren A. Karahan, cilt II, s. 55.

vam etti. Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflak Prensliği'nin Habsburgların desteğini alarak ayaklanması ve Habsburg kuvvetlerinin Osmanlılardan Gran'ı (Estergon) alması bu savaşları başlatan nedenlerdir.

1595 Ağustosu'nda Sadrazam Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Eflak üzerine gönderildi. Eflak kuvvetleri yenilerek Erdel sınırına kadar geri çekildi. Fakat Eflak beyi (prensi) Mihail köprüden geçmekte olan Osmanlı ordusuna saldırarak büyük kayıplar verdirdi. (Osmanlı akıncılarının çoğu bu saldırıda yok olmuştur.) Sinan Paşa bu seferden sonra gözden düştü ve öldü (Nisan 1596).

Haziran 1596'da III. Mehmed (1595-1603) kumandasında Osmanlı ordusu Macaristan seferine çıktı. Eğri (Erlau) Kalesi ve şehri kuşatıldı. Ekim 1596'da Eğri'nin teslim alınmasından sonra Haçova'da (Kerestes) Arşidük Maksimilyen ve Erdel prensi Sigismund ile Osmanlı kuvvetleri arasında yapılan savaşta (26 Ekim 1596) padişah III. Mehmed Osmanlı ordusunun Merkez kısmında kumandan olarak bulunuyordu. Diyabakır beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa bu savaştaki başarısından dolayı ödüllendirilerek sadrazamlık makamına yükseltildi.

1598'de Arşidük Maksimilyen kuvvetleri ile Yanık'ı (Raab) aldı ve Budin'i kuşattı. Fakat sonra vazgeçerek kuşatmayı kaldırdı. 1599'da Sadrazam İbrahim Paşa, Budin Ovası'nda ve Kırım Hanı Gazi Giray da Peşte Ovası'nda ordugâh kurdu. İbrahim Paşa buradan Estergon yakınlarındaki Parkani'deki Habsburg ordusu üzerine yürüdü. Alman imparatoru barış müzakerelerini İbrahim Paşa'ya ve Kırım hanına birer mektup göndererek başlattı. Mehmed Kethüda ve Ahmed Ağa Osmanlı kumandanları adına Avusturya ordusuna gönderildiler. Müzakerelerden bir sonuç çıkmayınca İbrahim Paşa Estergon önünde ordugâh kurdu. Müzakereler tekrar başladı. Bir sonuca varılamadı. Kış yaklaştığından Kırım ordusu Kırım'a döndü. İbrahim Paşa aralık ayında Belgrad'a geldi ve burada kaldı.

Bu seferde Avusturyalıların elinde olan Papa kalesinden maaşlarını alamayan Fransız ve Ulah (Eflak) askerlerinden 500-

600 kadarı Osmanlılara sığındı (1600). Bu askerî kuvvet Kanije ve Hotin'in kuşatmalarında yararlık göstermişlerdir.[9]

İbrahim Paşa kışı Belgrad Kalesi'nde geçirdikten sonra Temmuz 1600'de Esek'te Tiryaki Hasan Paşa ve ordusu ile buluştu. Burada kumandanlar arasında yapılan görüşmede Kanije Kalesi'nin kuşatılması için karar alındı. Kırk dört gün kuşatmadan sonra kale teslim oldu. Kaledeki garnizonun serbestçe buradan ayrılmasına izin verildi. Garnizon eşyaları ile güvenle şehirden çıktı. Yirmi bölük "sekban" (yeniçeri) ve yeni gönüllü yazılan üç bin asker Kanije'de muhafız olarak bırakıldı.

Kanije ve çevresi Osmanlı eyaleti oldu ve beylerbeylik makamı Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. İbrahim Paşa ordu ile kışlamak üzere Belgrad'a gitti. Rumeli beylerbeyini kuvvetleri ile Perzerin'e, Anadolu beylerbeyini Banyaluka'ya gönderdi. Yeniçeri ağası İstanbul'a döndü. (Seferden hemen sonra yeniçeri ağasının İstanbul'a dönmesi âdetti.)

İbrahim Paşa, Alman imparatoru ile barış antlaşması imzalamak amacıyla İstanbul'a dönmeyip Belgrad'da kaldı. İbrahim Paşa burada Semlin'deki ordugâhında ikamet ederken Budin valisi ve kethüdasını barış için geniş yetkiler vererek imparatora gönderdi. Birkaç gün sonra, 10 Temmuz 1601'de öldü. Ölümünden önce ordu kumandanlığını yeğeni Murtaza Paşa'ya vermişti. Boşalan sadrazamlık makamına İstanbul'da Yemişçi Hasan Paşa atandı ve Macaristan ordu kumandanlığını Murtaza Paşa'dan devir ve teslim almakla görevlendirildi. Yemişçi Hasan Paşa (yeni sadrazam) 9 Ağustos 1601'de İstanbul'dan ayrıldı. 6 Eylül'de ölen sadrazamın Semlin'deki ordugâhına vardı. Bu sırada Avusturya ordularının Budin veya Ustuni Belgrad'ı (Stulweissenburg) kuşatacağı haber alındı. Sadrazam Budin'e doğru yol aldığı sırada Stulweissenburg Avusturyalılar tarafından alındı.

Avusturyalılarla Stulweissenburg önünde yapılan savaşta bu savaşa katılmış olan Budin valisi Mehmed Paşa (Mankır Kuşu) şehit düştü. Avusturya ordusu Palota'ya çekildi. Sadrazam, Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Budin Beylerbeyliği'ne vali

---

9 A.g.e., s. 130.

atadı ve buradan Avusturyalılar tarafından kuşatılmış olan Kanije'nin yardımına gitti.

Arşidük Ferdinand eylül başlarında Kanije'yi kuşatmıştı. Kanije Kalesi komutanı kaleyi olağanüstü hünerle savunması dolayısıyla tarihe geçmiştir. (Osmanlı kaynaklarında "Kanije müdafii Hasan Paşa" adı ile bilinir.)

Kanije şehrinin geliri Arabistan'daki kutsal Medine şehri giderlerine ayrılmıştı. Bunun için Osmanlı askerinin gözünde ayrı bir önemi vardı. Sadrazamın ordusu ile Kanije'ye yaklaştığı haberi gelince 18 Kasım 1601'de Arşidük Ferdinand toplarını ve savaş eşyalarını bırakarak çekildi. Bıraktığı 47 top, 14.000 tüfek, 10.000 çadır, arabalar ve yiyecekler Osmanlı ordusunun eline geçti.[10]

8 Ağustos 1602'de Sadrazam Stulweissenburg'u kuşattı. 29 Ağustos'ta şehir tekrar Osmanlılar tarafından alındı.

Budin şehri Avusturyalılar tarafından kuşatıldığı sırada sadrazam Peşte'yi kuşattı. Budin'e Nuh Paşa kumandasında 2000 süvari gönderdi. 18 Kasım 1602'de Avusturyalılar Budin kuşatmasını kaldırdılar ve çekildiler. Sadrazam Budin'de gereği kadar asker bırakarak Belgrad'a döndü.

Sadrazam Belgrad'dayken Kırım hanı kuvvetleriyle birlikte 1603 Baharı'nda yapılacak sefer için buraya geldi. Sadrazam tarafından törenle karşılandı. Siget, Kapani ve Mohaç şehirleri Tatar askerine Peçuy şehri ise Kırım hanına kışlak olarak ayrıldı.

Fakat, 1603'ün Ocak ayında İstanbul'da kapıkulu sipahileri padişaha (III. Mehmed) yazılı olarak şikâyetlerini bildirdiler ve buna göre Anadolu'da kasabaları ele geçiren eşkıyaları önlemeyen devlet adamlarının idamını istediler. Bunu haber alan Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, İstanbul'da rakibi olan bazı devlet adamlarının kendisi için hazırlayacaklarını düşündüğü entrikaları önlemek için İstanbul'a geldi. İstanbul'da sadrazamın düşmanı olan kaymakam Mahmud Paşa, müftüden sadrazamın idamına dair fetva çıkardı. Sadrazam padişahı ikna ederek bu fetvayı geçersiz kılmıştır. Bununla beraber sadrazam yeniçerile-

10 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt I, s. 136.

rin desteğini alarak sipahi liderlerinden ikisini idam ettirmiş ve sipahilerin faaliyetini önlemiş olmasına rağmen 4 Ekim 1603'te toplanan divandan sonra yeniçeri ağası ve kızlar ağasının kendisine karşı tutumları dolayısıyla padişahın desteğini kaybederek azledildi. Yeniçeriler sadrazamın azline itiraz ettiler. Sadrazamın yerine Mısır valisi (beylerbeyi) Yavuz Ali Paşa atandı. Yeniçeriler azledilen Hasan Paşa'nın makamına getirilmesi için ayaklandılar. Yeniçeri ağası azledildi ve yerine Türk Ahmed Ağa atandı. Yeniçerilerin ayaklanması bastırıldı ve azledilen sadrazam Hasan Paşa boğduruldu.[11]

Belgrad'da Yemişçi Hasan Paşa'nın İstanbul'a dönerken ordu kumandanlığını verdiği ve kendi yerine bıraktığı Serdar Lala Mehmed Paşa Mayıs 1603'te Macaristan'a sefer açtı. Fakat serdara katılan yardımcı kuvvetler arasında Bosna beylerbeyi Deli Hasan'ın emrinde 10.000 kişilik dağınık ve disiplinsiz bir kuvvet vardı.[12] Kırım hanı bu durum üzerine onlarla birlikte savaşmaktan vazgeçti ve Kırım'a döndü (11 Mayıs 1603).

Deli Hasan Essek köprüsünde Serdar Lala Mehmed Paşa'nın ordusuna katıldı. Osmanlı kuvvetleri Peşte'ye kadar ilerledi. Serdar, Avusturya kuvvetlerine karşı Essek'in savunmasını Deli Hasan'a,[13] Budin'in savunmasını da Murat Paşa'ya bıraktı. Kendisi Belgrad'a çekildi. Temmuz 1604'te Sadrazam Yavuz Ali Paşa ölünce yerine Serdar Lala Mehmed Paşa atandı.

I. Ahmed devrinde Kasım 1604'te Erdel prensi Boçkai (Bocskay) Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi. Habsburgların işgalindeki Kuzey Macaristan'da Protestan ahali Osmanlı yönetimini

---

11 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt II, s. 138.

12 Deli Hasan, bu devirde Anadolu'da şehir ve kasabaları yağma eden binlerce Celâli eşkıyalarının liderlerinden Karayazıcı'nın kardeşi idi. Sonradan bağışlanmış ve Bosna beylerbeyi olarak atanmıştı. Emrindeki kuvvetin çoğu daha önce onun etrafındaki Celâliler arasından toplanmıştı.

13 Deli Hasan'a daha sonra Tamışvar (Temeşvar) beylerbeyliği verilmişti. Fakat Tamışvar'da yerel halka baskı yaptığından halkın saldırısına uğradı, etrafındaki adamları öldürüldü. Bu sırada Sadrazam Lala Mehmed Paşa İstanbul'da olduğu için serdar Tiryaki Hasan Paşa idi. Deli Hasan ona sığındı. Tiryaki Hasan Paşa Tamışvar'daki bu olayları İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan gönderilen fetva ve hükümde Deli Hasan ve kardeşinin idamı yazılıydı. Emir yerine getirildi (J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt II, s. 145).

tercih etti. Liderleri Gabriel Bethlen idi. Erdel prensi Boçkai (Bocskay) ve Gabriel Bethlen emirlerindeki kuvvetlerle Habsburg yönetimine karşı birlikte ayaklandılar. Bu sırada Gran'ı (Estergon) kuşatan Sadrazam Lala Mehmed Paşa bunlara para ve askerî yardım gönderdi.

3 Ekim 1605'te Estergon, Osmanlı kuvvetleri tarafından yeniden alındı. Estergon'daki muhafızların bir kısmı Osmanlı ordusu hizmetine girdi, diğerleri serbestçe kaleyi terk ettiler.

Erdel prensi Boçkai Osmanlı Devleti adına Uyvar'ı kuşattı. Uyvar teslim oldu. Tiryaki Hasan Paşa bu sırada Vesprem ve Palota'yı aldı. Diğer paşalar akınlara gönderildi.

Transilvanya'dan (Erdel) Habsburglar çıktıktan sonra Boçkai (Bocskay) yeniden Erdel prensi seçildi. Ayrıca bölgedeki Katolik ve Protestanların tek lideri olarak seçildi. Osmanlı Devleti'nin onayı ile Erdel prensi Boçkai'ye Macaristan kralı olarak taç giydirildi. Boçkai ve Eflak prensi aralarında anlaşarak her ikisi de Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler.[14]

3 Ekim'de Estergon'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra Avusturya (Alman İmparatorluğu) ile Osmanlı Devleti arasında Komorn'da barış antlaşması yapıldı. Barış heyetinde Budin valisi, Budin kadısı ve kethüdası, Komorn valisi, topçu komutanı ve Boçkai'nin elçileri yer alıyordu. 11 Kasım 1606'daki Zitvatorok (Sitva Torok) Antlaşması'na göre Tuna Nehri Osmanlı-Avusturya sınırı oldu. Avusturya her yıl ödediği 30.000 duka altını vergiden muaf olacaktı. Bir defaya mahsus 200.000 ecu (karakuruş) verecekti.

Zitvatorok Antlaşması Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında Macaristan üzerinde egemenlik mücadelesinin Osmanlı siyasetine uygun olarak bir sonuca bağlanmasıdır. Bu antlaşma ile Alman imparatoru Macaristan üzerinde hak iddia etmekten vazgeçti ve Kanunî Süleyman'ın zamanında olduğu gibi Macaristan Erdel prensine verildi.

Osmanlı Devleti'nin 1526 Mohaç Savaşı'ndan veya Birinci Viyana kuşatmasından beri Alman İmparatorluğu'na karşı Orta

---

14 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 187; J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt II, s. 145.

Avrupa üzerinde izlediği siyaseti Zitvatorok Antlaşması'na kadar değişmemiştir. Bu siyaset Zitvatorok Antlaşması ile Alman imparatoru tarafından kabul edilmiş oluyordu.

Zitvatorok Antlaşması üzerinde 12 Mayıs 1615'te Osmanlı Devleti'nin önerdiği bazı değişiklikler yapıldı. Osmanlı elçileri Ali Bey ve Hırvat Gaspar Grasiyani bunun için Viyana'ya gönderildiler. Önerilen değişiklikleri Alman imparatoruna sundular; müzakereler sonunda yirmi maddelik antlaşma imzalandı. Buna göre 1606'dan beri her iki devlet tarafından inşa edilen kaleler yıktırılacak ve altmış köyün vergisi Osmanlı Devleti'ne ait olacaktı. Yapılan değişikliklere göre Zitvatorok Antlaşması 1627 ve 1641'de yenilendi.

17. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti Doğu Avrupa'da ortaya çıkan siyasi gelişmeleri gereğinde askerî harekâtlarla kontrol altına almış ve bölgede siyasi dengeyi yeniden sağlamıştır.

1656'da Erdel prensi Rakoczi'nin siyasi ve diplomatik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi müdahalesi Macaristan'ın Habsburg ve Osmanlı yönetimindeki bölgelerinin siyasi yapısını ve güvenliğini korumuştur. Osmanlı ve Habsburg bölgeleri Zitvatorok Antlaşması'ndaki şartlara uygun olarak kalabilmiştir:

Erdel prensi George Rakoczi, Eflak, Buğdan, İsveç ve Rusya ile Macaristan'ın tamamını işgal etmek üzere anlaşmıştı. Bunu Katolik Habsburg baskısına karşı Protestanların savunucusu olduğunu iddia ederek başarmıştı.

Rakoczi ve anlaştığı devletlerin orduları tarafından Lehistan işgal edildi. Bundan sonraki hedef Habsburg yönetimindeki Kuzey Macaristan'dı.

1657'de Osmanlı Devleti tarafından gönderilen Kırım Hanlığı kuvvetleri Erdel'e girdi ve Rakoczi ve ordusunu Vistül'de yendi. Rakoczi'nin Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmakta direnmesi üzerine Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ve Kırım Hanlığı ordusu Erdel'e girdi (23 Haziran 1658). Rakoczi kaçtı, yerine Boçsay Ekoş Erdel prensi olarak atandı. 1662'de Apaffy Erdel prensi seçildi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldı.

1663'te Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile tekrar bir savaş başlatmasının nedeni Habsburgların sınırdan devamlı akınları ve Erdel'i (Transilvanya) Osmanlı Devleti'nden ayırmak için giriştiği faaliyetlerdi.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676, 1661'de vefat eden Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu), Habsburglara elçiler göndererek bunların durdurulmasını istedi. Habsburglar kabul etmeyince 1663'te sadrazamın emri ile Kırım Tatarları tarafından Erdel'e ve Silezya'ya (Silesia) kadar akınlar yapıldı. Ağustos 1664'te Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Saint Gottard'da Avusturya ordusuna karşı savaştı. 10 Ağustos 1664'te Vasvar (Eisenburg) Antlaşması yapıldı. Buna göre Habsburglar Transilvanya'da (Erdel) işgal ettikleri topraklardan çekildi ve Apaffy'nin Erdel prensliğini tanıdı. Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine uygun olarak Erdel Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktı.

1670'lerde Macaristan'da Habsburg yönetimine karşı Macar milliyetçilerinin Tökeli İmre (İmre Thököly) ve Nicholas Zrinyi liderliğinde başlattıkları mücadele Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya savaş açmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin siyasi amacı Habsburgları yıpratmaktı. Macar milliyetçilerinin amacı ise bağımsız bir Macaristan devleti kurmaktı ve bunun için Osmanlı Devleti'nden yardım istediler; karşılığında da Osmanlı Devleti'nin himayesini kabul edeceklerdi. Osmanlı Devleti Tökeli İmre'yi Macar kralı olarak tanıdı.

1678'de Osmanlı ordusu tarafından Kuzey Macaristan'daki Habsburgların elindeki bölgeler ve daha sonra 1682'de bütün Macaristan fethedildi. 1682'de Osmanlı ordusu kumandanı Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Habsburgların Fransa ile savaştığı bu tarihlerde Viyana'yı kuşatmanın en uygun zaman olacağına karar verdi. Bu amaçla Osmanlı ordusu II.Viyana seferine çıktı.

Habsburglar (Alman İmparatoru) kendilerini destekleyecek Avrupa devletlerinden yardım arayışına girdiler. Lehistan kralı Jan Sobieski, Habsburg hanedanı ile akrabalığı olan İspanya ve Portekiz ve diğer Alman prensliklerinden para ve asker yardımı alabileceklerdi.

Viyana Osmanlı ordusu tarafından Haziran 1683'te kuşatıldı. Habsburglara yardımcı kuvvetlerin katılmasından sonra Eylül 1683'te Osmanlı ordusu çekildi. Kara Mustafa Paşa azledildi ve ordusuyla İstanbul'a dönmeden önce Belgrad'da idam edildi.

1683 İkinci Viyana Kuşatması ve bunun sonucu olarak Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Karlofça Antlaşması (1699) sonrasında Osmanlı Devleti için daha önce izlediği ve uyguladığı dış siyasetinden farklı bir devir başlar.

1683 yılına kadar Osmanlı Devleti askerî gücü ve usta siyaseti ile Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'da siyasi dengeyi sağlayan otorite olmuştur. 1683'ten sonra ise, Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarını savunma siyasetine bağlı kaldı. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yaptığı savaşlar savunma amaçlıdır.

Bu durumun ortaya çıkmasının başlıca nedeni Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da izlediği ve uyguladığı siyasetini değiştirmesidir. Osmanlı Devleti II. Mehmed'in başlattığı ve Kanunî Süleyman (1520-1566) devri ve sonrasında Avrupa'da uyguladığı dış siyasetine göre Eflak, Buğdan ve Erdel'i Osmanlı Devleti'ne bağlı tutmuş ve böylece Habsburgların ve Doğu Avrupa'nın güçlenmesini önlemişti. Ayrıca, Habsburgların Macaristan üzerindeki egemenlik iddialarını daima Kuzey Macaristan'ı Habsburglara bırakmakla sınırlamıştı. Macaristan egemenliği üzerinde her iki devlet arasında süren diplomatik ve askerî faaliyetler Osmanlı Devleti'nin bu siyasetine uygun olarak yapılan barış antlaşmaları ile sonuçlanmıştır.

Kanunî Süleyman devrinde Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da Avusturya'ya (dolayısıyla Alman imparatoruna) karşı uyguladığı siyaseti bu esasa göre oluşmuştur. 1526 Mohaç veya birinci Macaristan seferinde Kanunî'nin amacı Macaristan'ı fethetmek değildi. 1529'da I. Viyana kuşatmasındaki amacı da yine aynı düşünceyle Viyana'yı almak değildi. Ancak Alman imparatorunun Macaristan üzerinde egemenlik kurmakta ısrar etmesi ve topraklarını genişletmeyi amaçlaması nedeniyle Kanunî, Budin'i fethetmiş ve Macaristan'da Budin eyaletini kurmuştu. Buradan Kuzey Macaristan'daki Habsburg garni-

zonlarını kontrol edebilecek ve bütün Macaristan'da bir Habsburg egemenliğini engelleyecekti. Macar kralı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı Erdel prenslerinin seçilmesi ve Osmanlı Devleti tarafından desteklenmesi ve atanmasıyla Habsburgların Macar tahtında hak iddia etmesi de önlenmişti.

1682'de Macaristan'ın tamamının Osmanlılar tarafından fethi her iki devlet tarafından Macaristan'da uygulanan tedbirli ve dengeli siyaseti sona erdirmiştir. 1683'te İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletleri orduları ile Habsburglara destek vererek onların tarafında yer aldılar. Polonya, Tuskani (Tuscany), Malta, Venedik ve Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı anlaştılar. 1686'da Buda ve Peşte Avusturyalıların eline geçti. Bununla beraber Osmanlı Devleti diğer Avrupa devletlerine karşı Avrupa'daki topraklarını koruyabildi.

Kırım Tatar Hanlığı'ndan alınan yardımcı kuvvetlerle Osmanlı ordusu tarafından Lehistan'ın Buğdan (Moldavya) üzerine yaptığı akınlar durduruldu. Venedik Mora'yı ele geçirdi ve Atina'yı işgal etti (1687). Habsburglar 1688'de Belgrad'ı aldılar ve Balkanlar'da Osmanlılara karşı isyan çıktı. Sırbistan, Bulgaristan ve Eflak Habsburg egemenliğini kabul etti. 11 Haziran 1689'da barış için görüşmelere karar verildi. Bu tarihte Habsburg kuvvetleri Niş ve Üsküp ile Erdel ve Eflak'a girdi.

Osmanlı hükümdarı II. Süleyman'ın (1687-1691) ordusu 1689-90 yılında Habsburgları girdikleri bütün yerlerden geri çekilmek zorunda bıraktı. Köprülü ailesinden Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşi Fazıl Mustafa Paşa sadrazam oldu (25 Ekim 1689) ve otuz bin kişilik yeniçeri birliğini yeniden disiplin ve düzene soktu, mali önlemler aldı, yeni ve tam değerli para bastırdı. Eyalet askerlerinin ve Anadolu aşiretlerinin Edirne'de orduya katılmalarını emretti.

Bu hazırlıklar sırasında Habsburgların işgali altındaki Sırbistan, Eflak ve Erdel, Habsburgların Katolik Kilisesi'nin baskısından kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne başvurdu. İmre Tökeli tekrar Habsburglara karşı direnmek üzere kuvvetlerini topladı.

Temmuz 1690'da Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa kumandasın-

daki Osmanlı ordusu sefere çıktı. Niş ve Belgrad on altı günlük bir kuşatma sonunda Osmanlılar tarafından alındı.

Habsburg yönetiminden şikâyetçi olan Sırplar Osmanlılara yardım ettiler. Osmanlılar onları daha önce Habsburglara yardım ettikleri için cezalandırmadı ve güvenliklerini sağladı. Onlar için çıkarılan özel bir fermanla yerel Müslümanların Sırplardan intikam alması yasaklandı. Ayrıca Habsburgların işgal ettiği Macaristan'da yerleştikten sonra dönen Sırplara evleri ve mülkleri geri verilecekti.

Fakat, Güney Macaristan'da Habsburg yönetiminde kalan Sırplar Habsburglar tarafından teşvik edildiler ve burada Osmanlılara karşı faaliyetler geliştirildi.

Osmanlılar tarafından Belgrad'ın alınmasından sonra Osmanlı-Habsburg sınır çizgisi Tuna Nehri olarak kabul edildi ve eski durumuna getirildi. Fazıl Mustafa Paşa bundan sonra iç reformlar yaptı. Tımar sistemini düzeltti, yetenekli askerleri tımarlara atadı. Eyalet okulları açarak bunların subaylarını eğitti. Yeni baruthaneyi (Baruthane-i âmire) Bakırköy'de kıyıda, diğerlerini ise Selanik, Gelibolu, Bağdat, Kahire, Belgrad ve İzmir'de kurdu. Eyalet garnizonlarını tahkim etti ve asker sayısını artırdı.[15]

II. Süleyman 22 Haziran 1691'de öldü. Fazıl Mustafa Paşa 20 Ağustos 1691'de yaptığı ikinci Avusturya seferinde Slankamen'de tuzağa düşürüldü, ordusu yağmalandı. Fazıl Mustafa Paşa alnından vuruldu. II. Ahmed 1691'de tahta geçirildi. Osmanlı-Avusturya barış görüşmeleri başlatıldı. Buna göre Alman imparatoru Tamışvar, Eflak ve Moldavya'yı (Buğdan); Venedik Mora'yı; Polonya ise Podolya'yı istedi. II. Ahmed buna karşı Macaristan'ın büyük bir kısmını ve Avusturya'nın daha önce ödemekle yükümlü olduğu vergileri eskisi gibi ödemesini istedi. Barış girişimi sonuca bağlanamadı.

1692'de Venedikliler Girit'i kuşattılar fakat alamadılar ve daha sonra 1694'te Sakız adasını işgal ettiler. İşgal kuvvetlerinin ve Katolik din adamlarının yerli ahaliye baskı yapması üzerine Sakızlılar tarafından işgal kuvvetleri adadan çıkarıldı.

---

15 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 220-222.

1692-1694 yılları arasında Lehistan (Polonya) tarafından Kameniçe dolaylarına akınlar yapıldı. II. Ahmed 1695'te (6 Şubat) öldüğünde imparatorluğun merkezî gücü zayıflamış, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki eyaletlerdeki Osmanlı garnizonları merkezî denetimden çıkmıştı. II. Mustafa (1695-1703) 1695 yılında tahta çıktı ve Avusturya'ya üç sefer yaptı. Tamışvar savunmasında başarılı olunduysa da diğer savaşlarda sonuç alınamadı.

Bu tarihlerde Rusya, Çar Büyük Petro'nun (1689-1725) aldığı önlemler ve izlediği siyaset sayesinde güçlenmişti. Petro, ordusunu yeniden düzenlemişti. Amacı Karadeniz'i kontrol altına almak ve Akdeniz'e açılmaktı. 1696'da Azof'u aldı. Aynı tarihlerde Zenta, Avrupa'nın en iyi kumandanlarından biri olan Savoy prensi Eugene ve kuvvetleri tarafından alındı (1697). Bu olaylarla birlikte Osmanlı Devleti, askerî gücünün kırılması ve uzun süren savaşlar nedeniyle yaşadığı sosyal ve ekonomik sıkıntılar dolayısıyla barışa taraftar olurken, Avusturya ve Lehistan ise Avrupa'daki siyasi gelişmelerden dolayı barış istediler.

1699'da Karlofça'da yapılan barışa göre Tamışvar Osmanlılarda, Erdel (Transilvanya) Habsburglarda kalacaktı. Sava ve Unna nehirleri Osmanlı-Avusturya sınırı olacaktı. Lehistan, Podolya ve Ukrayna'yı alacaktı. Venedik, Mora ve Dalmaçya'yı almakla beraber Lepanto'yu (İnebahtı) Osmanlılara bırakacak ve Osmanlı limanlarında ticaret haklarından eskisi gibi yararlanacaktı. Osmanlı Devleti Tatar akınlarını durduracaktı. 15 Temmuz 1700'de İstanbul'da Ruslarla yapılan antlaşmada Azof, Ruslara bırakıldı.

Ortadoğu'da Osmanlı ordusunun seferlerinin siyasi nedenleri

Osmanlı ordusunun Akkoyunlu devleti üzerine seferi ve nedeni

Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki siyasi ilişkilerinin ilki Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Doğu ve Orta Anadolu topraklarında hak iddia etmesiyle başladı. Uzun Hasan'ı buna sevk

eden en önemli faktör II. Mehmed'in Anadolu birliğini tamamlamak için Karamanlı Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmasından sonra Karaman eyaletinin Akkoyunlu hükümdarlığının batı sınırında olmasıdır.

Osmanlı Devleti bu devirde Bosna'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan eyaletleri ve güçlü ordusu ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan için tehlikeli bir sınır komşusu idi. Uzun Hasan öncelikle Anadolu'da kendine destek olacak güçler aradı. Osmanlı Devleti'ne batıdan ve doğudan saldırılar düzenledi. 1472'de Venedik ile anlaştı, aynı yıl Venedik liderliğinde bir Avrupa donanması Ege Denizi'nde görüldü.

Uzun Hasan, Anadolu'da bir birlik kurulduğundan beri Osmanlı egemenliğinde olan eski Türkmen beyliklerine bu beyliklerin tekrar kurulması için yardım edeceğini bildirerek onlardan destek aldı ve ordusu ile Anadolu'ya girdi. Sivas'ı, Tokat'ı aldı. Bunun üzerine II. Mehmed kumandasındaki Osmanlı ordusu doğu seferine çıktı. Otlukbeli denilen yerde Uzun Hasan'ın ordusu ve Osmanlı ordusu karşılaştı (1473). Yapılan barışa göre Fırat Nehri'nin batı kıyısına kadar Osmanlı egemenliği güvence altına alındı. Uzun Hasan Azerbeycan'a döndü.

Osmanlı ordusunun bu ilk doğu seferi Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı güvenliğini sağlamak amacı ile yapılmıştır.

Osmanlı Ordusunun İran seferleri ve nedeni

15. yüzyıl sonlarında İran'da ortaya çıkan Safevi devleti yalnız İran'da değil Doğu Anadolu, Irak, Kafkasya ve Erivan'a kadar uzanan bölgede dinî mezhep etkinliğini bir vasıta olarak kullanmış ve bölgedeki siyasi gelişmelere neden olmuştur.

Şii mezhebini yayan Safeviler komşu ülkelerin tebaaları üzerinde nüfuz kurmuş ve kazandıkları binlerce Safevi yanlısı ahali ve kuvvetlerle komşu ülkelerin topraklarını ele geçirmeyi amaçlamışlardı. Safevilerin böyle bir amaçla giriştikleri siyasi faaliyetleri, bu hanedanın son bulduğu 1730 yılına kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti, Safevilerin bu tür siyasi faaliyetlerini Irak'ta, Kafkasya'da ve Erivan'da askerî harekâtlarla önlemiş-

tir. Bundan maksat, bölgedeki Safevi baskısını ve nüfuzunu kırmak, barış ve düzeni sağlamaktı.

18. yüzyılda Safevilerin dinî ve siyasi etkinlikleri Rusya ve Afganistan'ın tepkisine yol açmıştı. Bu devirde Osmanlı Devleti Safevi etkinliğini önlemek için Rusya, Afganistan ve Kazaklar ile birlikte bu bölgelerde askerî müdahaleye girişmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Safevilerle savaşları 1511 yılında başlar. Savaşı hazırlayan faktörler ve ortam 1500'lerde II. Bayezid'in büyük oğlu ve Amasya valisi Şehzade Ahmed'in çevresinde oluştu. Şehzade Ahmed, İran'dan Amasya'ya gönderilen İranlı şairlerin etkisi ile İran edebiyatına hayranlık duyduğu için, Amasya'ya gelen İranlı medrese hocalarını şehirdeki önemli mevkilere atamıştı. Şehzade bu İranlı şairler ve medrese hocalarının siyasi görevle İran hükümdarı tarafından gönderildiklerini bilmemekteydi. Safevilerin Anadolu'da faaliyette bulunan diğer elemanları İran'dan gizlice emir ve bilgi almaktaydılar. Safevilerin Anadolu'da gizlice Şii propagandalarını yaymaya başladıkları ilk merkez Amasya olmuştur.[16]

Safevi hanedanının kurucusu Şeyh Safiyuddin (1252-1334) bir sufiydi. Taraftarları ile başlattığı sufizm hareketi kısa zamanda bir Şii örgütüne dönüşmüş ve siyasi bir güç haline gelmişti. Azerbeycan'da hüküm süren Uzun Hasan'dan aldıkları askerî yardımla Safevi kuvvetleri teşkilatlandılar ve üniforma olarak başlarına kırmızı başlık giydiklerinden bu kuvvetlere "Kızılbaş" denildi. Safevilerin Azerbeycan'da kuvvetlenmeleri üzerine Uzun Hasan'dan sonra gelen hükümdarlar tarafından Safeviler bastırılmaya çalışıldı. Safevi liderinin oğlu İsmail (1487-1524) yanındaki Kızılbaş aşiretleri ile İran'a kaçtı. İran'daki küçük hanedanları bertaraf ederek bütün İran'a egemen oldu.[17]

İsmail (Şah İşmail), 1500-1501'de İran'da Safevi devletini kurdu. Bu tarihten sonra gönderdiği Şii liderleri vasıtasıyla Doğu Anadolu'da Türkmenler arasında Şii propagandasını yaydı.

---

16 Gülgün Üçel-Aybet, "1511 yılında Osmanlı-Safevi ilişkileri", 15. CIEPO Symposiums, London School of Economics, 7-14 Temmuz 2002.

17 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 77.

Safevi liderlerinden biri olan Şah Kulu, Doğu Anadolu'da yerleştikten sonra Şii propagandasına başlamıştı. II. Bayezid, Şah Kulu'nun faaliyetlerinden habersiz olduğu için onun dindar kişiliğine saygı duyarak "sadaka" anlamında ona yıllık bir maaş gönderirdi.[18]

1508-1509'da Şah İsmail kuvvetleriyle birlikte Bağdat'a girdi. Sünnileri katliamdan geçirdi.

Safeviler Güneydoğu Anadolu'da Şii mezhebini yaymaya devam ettiler. 1511'de Şah Kulu, Antalya'da Şii mezhebine çektiği taraftarları ile isyan çıkarttı ve Orta Anadolu'yu yağma etti.

Üzerine gönderilen Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa'yı ve ordusunu yendi, Karagöz Paşa şehit düştü. II. Bayezid'in gönderdiği Sadrazam Hadım Ali Paşa kumandasındaki 8.000 yeniçeri ve Amasya valisi Şehzade Ahmed'in emrindeki 4.000 yeniçeri ile Kayseri civarında yapılan savaş sonucu Şah Kulu ve kuvvetleri dağıtıldı (Ağustos, 1511). Şah Kulu çarpışmada öldü, Kızılbaşlar İran'a kaçtı.

1513'te Şah İsmail Anadolu'da faaliyetlerini yeniden başlattı. Yavuz Selim bunlara son vermek amacı ile İran'a Safeviler üzerine sefere çıktı. Sefere çıkmadan önce batı ve güney sınırlarını güvence altına aldı. Batıda Venedik ve Avusturya ile barış antlaşmalarını yeniledi. Güneyde Memluk Devleti ile anlaştı. Memluk hükümdarı, Safevi tehlikesine karşı Suriye'deki topraklarının güvenliği için Osmanlı Devleti ile anlaşmayı tercih etmişti.

Yavuz Selim, 1514 İlkbaharı'nda ordusu ile Anadolu'dan doğuya ilerlerken yol güzergâhı üzerinde Kızılbaş veya Safevi taraftarı olanlardan binlercesini katliamdan geçirdi. Bunu yapmaktan maksadı Safevilere destek olacak gücü Anadolu'da ortadan kaldırmak ve kendi ordusuyla birlikte Safeviler ile savaşırken ordunun gerisinde diğer Safevi yanlısı kuvvetleri bırakmamak ve ordunun iki düşman cephesi arasında kalmasına olanak vermemekti. Ayrıca Anadolu'da Şii-Sünni mücadelesi ve bölünme olasılığını önlemekti.

---

18 Gülgün Üçel-Aybet, "Şehzade Ahmed", Yayımlanmamış Tez, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1966.

Osmanlı ordusu Erzurum'dan doğuya ilerlerken Şah İsmail Osmanlı ordusu ile savaşmaktan çekindi. Yavuz Selim, Şah İsmail'i savaşa mecbur etmek için Safevilerin başkenti Tebriz'e yürüdü.

Erzincan ile Tebriz arasındaki Çaldıran Ovası'nda yapılan savaşta Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. Şah İsmail yaralı olarak kaçtı, Safevi kuvvetleri de pek çok kayıp verdi. Osmanlı ordusu Tebriz'i işgal etti. Buradaki el sanatçıları, tüccarlar ve bilim adamları İstanbul'a gönderildi. Yavuz Selim kışı Amasya'da geçirdi ve buradan İstanbul'a döndü.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasp devrinde Sefevîlerin Anadolu'daki Şii propagandaları durdu. Çaldıran Savaşı'nın diğer bir sonucu ise Memluk devletine son verilmesi ve Mısır ile Suriye'nin Osmanlı topraklarına katılmasıdır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Dulkadır Beyliği ile Memluk ve Safeviler, kendi aralarında Osmanlı Devleti'ne karşı anlaştılar. Bu, Osmanlı ordusuna karşı askerî bir güç birliği kurma çabasıydı.

Yavuz Selim, Memluk Sultanlığı ile Osmanlılara karşı anlaşan Dulkadır beyi üzerine sefere çıktı. 1515'te yapılan savaşta Dulkadır beyi ve ordusu yenildi, bey ve yakınları öldürüldü. Böylelikle Memluk Sultanlığı'nın Anadolu'daki müttefiki bertaraf edildi.

Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Mardin ve civarındaki bazı feodal beylikler Çaldıran'dan önce Safevi devletine bağlıyken Çaldıran'dan sonra Osmanlı egemenliğini tanımışlardır.

Çaldıran'dan sonra İran ve Kafkaslar'a açılan geçitler ve önemli ticaret yolları Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına alındı.

Osmanlı ordusunun Mısır seferi ve nedeni

Güneyde Memluk Sultanlığı'nın yönetiminde olan Mısır, ilkçağın antik uygarlıklarından beri Suriye'de ve Kızıldeniz'de kara ve deniz ticaret yollarının ve merkezlerinin bulunduğu önemli bir bölgeydi.

15. yüzyılda coğrafi keşiflerden sonra Avrupa ülkeleri Hin-

distan ticaret yolunu kullanmaya başladıktan sonra bu yol üzerindeki Kızıldeniz'in güneyini ele geçirmişlerdi.

1502'den beri Portekiz, Afrika'nın güneyinden Hindistan'a giden ticaret yolunu kontrolü altında bulunduruyordu. 1507-1508'de Aden Körfezi ve İran Körfezi'ni işgal ederek burada üsler kurdu. Aden'den Kızıldeniz ticaretini ve İran Körfezi'nden de Suriye ve Mısır'a bağlantılı olan ticareti önledi.

Portekiz'in Aden'deki stratejik üssüne karşı Kızıldeniz ticaretinin güvenliği için 1511'de Yavuz Selim, Memluk Sultanlığı'nın Kızıldeniz donanmasına gemi ve asker yardımında bulunmuştu. Aynı tarihte Safeviler Basra Körfezi'ndeki Portekiz üssüne gemi yardımı yaparak Osmanlılara karşı Portekiz desteğini aramışlardı.

Bölgedeki kara ve deniz ticaretinin tamamen Portekiz ve Safevilerin kontrolüne geçmesini önlemek, Memluk Sultanlığı yerine Osmanlı Devleti için daha uygundu. Bölgedeki ticaretin güvenliği Memluk Sultanlığı'nın para ve asker kaynaklarının yetersiz olması sebebiyle ancak Osmanlı Devleti'nin askerî ve mali gücü ile sağlanabilirdi. Bu durum Mısır ve Suriye'nin Osmanlı yönetimine girmesini zorunlu kılmıştı.

1516'da Yavuz Selim kumandasındaki Osmanlı ordusunun Anadolu'ya doğru çıktığı seferin Suriye'ye yapılması bekleniyordu. Suriye'de Memluk Sultanlığı'nın Halep valisi ve diğer görevliler Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler.

Memluk Sultanı Kansu Gavri ise 24 Ağustos 1516'da ordusu ile Osmanlı ordusuna karşı Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta savaştı ve yenildi. Şam ve diğer şehirler, valileri ve ahalisiyle Osmanlı yönetimine girdi.

Yavuz Selim, Suriye'de yaşayan bütün Arap aşiretlerine, etnik ve dinî gruplara din, dil, kültür, inanış ve uğraşılarında özgürlük ile can ve mal güvenliği tanıdı.

Kahire'de Kansu Gavri'nin yerine seçilen yeni hükümdar Tuman Bey, Kahire yakınlarındaki Ridaniye'de Osmanlı ordusu ile savaştı (13 Nisan 1517). Memluk ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Mısır'da Osmanlı yönetimi kuruldu. Yerli Arap aşiretleri ve Mekke şerifi Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler.

Mısır'ın Osmanlı yönetimine girmesi ile bölgedeki uluslararası ticaret merkezleri canlandırılmış, ticaret ve ulaşım ile yerel ahalinin can ve mal güvenliği, kültürel ve dinî özgürlükleri koruma altına alınmıştır.[19]

Halep, Şam ve Kahire Avrupalı ve Asyalı tüccarların hanları ve ticaret üsleri ile zengin ticaret merkezlerine dönüştü. İskenderiye ve Trablus-Şam, Doğu Akdeniz ticaretinde Avrupa ve Asya'yı bağlayan önemli ticaret limanları oldular. Hollandalı seyyah Linschoten'in 16. yüzyıl sonlarındaki gözlemlerine göre Venedik, Marsilya ve Londra'dan gelen ticaret gemileri her gün Trablus-Şam limanında mal boşaltır ve yüklerdi. Buradan kara yolundan kervanlarla Halep'e mal getirilir, Asya'nın çeşitli yerlerinden gelen mallar Halep'ten Trablus-Şam limanına taşınırdı. Halep'te Venedik, Fransız ve İngiliz tüccarlar Osmanlı Devleti'nin "sayısız lûtufları" ile buradaki büyük ticaretten yararlanırlardı.[20]

1517'de Ridaniye Savaşı'ndan sonra Mekke şerifi Osmanlı Devleti'ne sadakatini bildirmiş ve Yavuz Selim tarafından Cidde, Hicaz, Mekke ve Medine'nin yönetimi kendisine ve ailesine verilmişti.

Diğer taraftan Halife el-Mütevekkil, Osmanlılar tarafından Mısır'ın fethinden hemen sonra Kahire'deki tüccarlar ve el sanatçıları ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve Kahire'ye döndükten sonra 1543 yılına kadar halifelik yapmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı hükümdarları halifelik görevini dinî lider olarak değil, sadece İslam dünyası ve hukukunun koruyucusu olarak üstlenmişlerdir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Mısır'ın fethi dinî bir amaçla yapılmamıştır.

Mısır'ın fethinden sonra Osmanlı Devleti Ortadoğu'da ve Doğu Akdeniz'de Osmanlı idari ve hukuki kurumları ile Osmanlı kanunlarını uygulayarak bölgede sosyal ve ekonomik düzeni sağlamıştır.

Bundan sonra Ortadoğu'da Osmanlı Devleti'nin sınır kom-

---

19 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 84.

20 John Huyghen van Linschoten, *The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East Indies*, ed. P.A. Tiele, cilt II, Londra (Hakluyt Society), 1885, s. 50.

şusu sadece Safeviler oldu. İran, Irak ve Horasan bu hanedanın yönetiminde idi.

Safevilerin Doğu Anadolu'da ve Irak'taki siyasi ve askerî faaliyetleri 1514 Çaldıran zaferi ve 1516-1517'de Mısır'in fethinden sonra durmuştu; bu durum 1530'lara kadar sürdü.

Bu tarihlerde Safevilerin bu bölgede yeniden başlattıkları siyasi faaliyetlerini önlemek için Osmanlı ordusu tarafından bölgeye yeniden askerî seferler yapıldı.

1533 ve sonrasında Osmanlı ordusunun Doğu seferleri ve nedenleri

Kanunî Süleyman devrinde Safevilere karşı Osmanlı Devleti'nin askerî harekâtının iki önemli nedeni vardı.

Çaldıran'dan sonra yerel ahalisi Sünni mezhebinde olan Bağdat, Basra ve Irak'ın güney ve orta bölgeleri Safevilere bırakılmıştı. Irak'ta Safevilerin Sünnilere karşı şiddet ve baskı uygulaması bu nedenlerden biriydi.

Diğer taraftan Anadolu'da siyasi ve ekonomik ortamı sarsan bazı olayların meydana gelmesi ve Safevilerin bundan yararlanarak faaliyetlerini başlatması, Osmanlı ordusunun bunları önlemek amacıyla sefere çıkmasını zorunlu kılmıştır:

Osmanlı Devleti'nin idaresinde bulunan Mısır, Suriye ve Doğu Anadolu'daki ticaret merkezlerinin bağlı olduğu eski Doğu ticaret yolları Irak ve İran'dan geçtiği için Safevilerin elindeydi ve Safeviler tarafından engelleniyordu.

Ayrıca Anadolu'da Celâli isyanları diye bilinen Türkmen ayaklanmaları Safeviler için harekete geçecek uygun bir zemin hazırlıyordu.

1533 yılında Sadrazam İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'u işgal ettikten sonra Kanunî Süleyman ordusu ile İran'a girdi (13 Ekim 1533).

İran hükümdarı Şah Tahmasp (Şah İsmail'in oğlu) Osmanlı ordusu ile savaşmaktan kaçınarak geri çekildi.

Kış yaklaştığından Kanunî Süleyman İran ordusunu izlemedi. Bağdat'a yürüdü. Hiçbir direnmeyle karşılaşmadan Bağdat'ı

aldı. Ortaçağda Sünni Abbasî halifelerinin ve Abbasî İmparatorluğu'nun başkenti olan Bağdat, Osmanlılar tarafından alındıktan sonra bölgede Sünni Müslümanların güvenliği sağlandı ve Şii baskısına son verildi. Bağdat yeni bir Osmanlı eyaleti oldu ve Osmanlı idari ve mali sistemine göre yönetildi.

Bundan sonra Erzurum bir Osmanlı eyaleti yapıldı. Daha önce yerli Türkmen aşiretlerinin elindeydi. Azerbaycan, Güney Kafkasya ve Doğu Irak Safevilere bırakıldı. Bu sınır yüzyıllarca böyle kaldı.[21]

1533'ten sonra yerli Arap aşiretlerinin elinde kalan Güney Irak ve Basra 1538'de Osmanlılar tarafından fethedildi. Böylece İran Körfezi'ne kadar bu bölge Osmanlı yönetimi altına girdi.

1547'de İran'a yapılan sefer, İran'daki taht kavgası ve bunun Osmanlı hükümdarı Kanunî Süleyman tarafından siyasi bakımdan değerlendirilmesinden kaynaklanır.

Şah Tahmasp, kardeşi Elkas Mirza ile aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine Osmanlı topraklarına sığındı. Kanunî Süleyman, Kafkasya ve Azerbaycan'ı fethetmek için bunu fırsat bilerek Azerbaycan'ı işgal etti ve buna karşı hiçbir direnme olmadı.

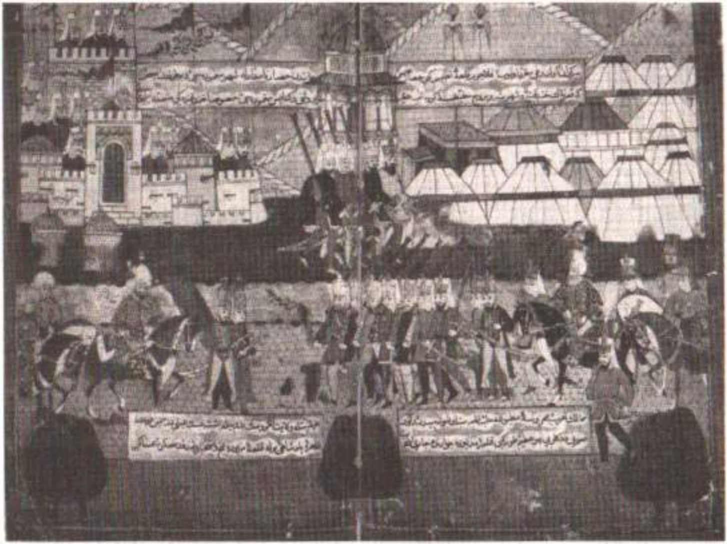
Fakat kışın yaklaşması nedeniyle Osmanlı ordusu geri dönünce Şah Tahmasp Osmanlıların fethettiği yerleri yeniden işgal etti.

Bu seferde Osmanlılar tarafından Gürcistan'da bazı kaleler alındı ve Van yeni bir Osmanlı eyaleti olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Van Kalesi, Safevi saldırısına karşı asker ve silahla donatıldı.

1553'te Anadolu'ya yapılan Safevi akınlarını ve Şii propagandalarını durdurmak amacı ile Kanunî Süleyman 1554'te Safevi ordusuyla savaşmak üzere İran'ın Kafkasya'daki topraklarına girdi. İran şahı ordusu ile geri çekildi. 1555'te Amasya'da yapılan antlaşmaya göre İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kuzey sınırı belirlendi. Sınır, Gürcistan'ın doğusu ve batısı ortasındaki dağlardan Ermenistan'a, Zağros Dağı'nın batı eteklerinden Basra Körfezi'ne uzanıyordu.

1576'da Şah Tahmasp'ın ölümü üzerine Türkmenlerden Kı-

21 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 95-96.

Osmanlı ordusunun Teftis'i işgali (Ağustos, 1578)

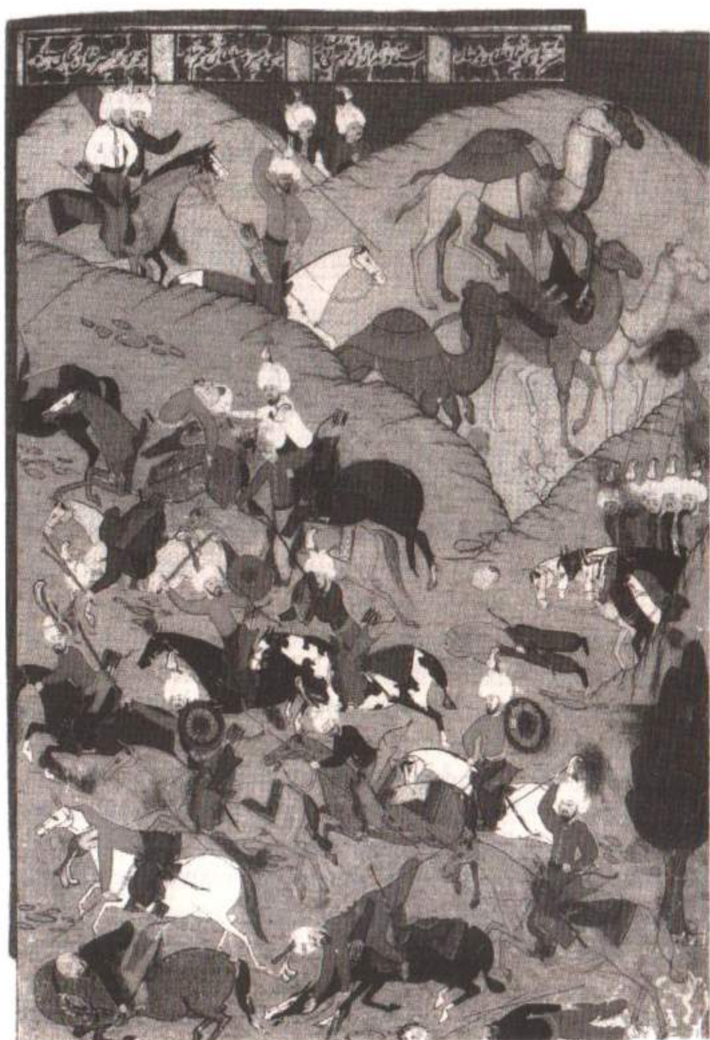
zılbaş olanlar ile Kafkasya'dan bazı kişiler İran'da Safevi hizmetine girmişti ve İran'daki merkezî devleti yıkmak için çalışıyorlardı. İran'ın içinde bulunduğu bu ortam Osmanlı devlet adamlarına göre yeni bir İran seferi için fırsattı. Dördüncü vezir Sinan Paşa, Kafkasya ve Azerbaycan'ın Osmanlı topraklarına katılması amacı ile İran'a sefer yapılmasını önerdi.

Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, bu seferin açılmasını sakıncalı bulduğu halde, ona karşı düşüncede olan devlet adamları tarafından kabul edildi.

Yemen fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa, 1576'da Ahiska'yı ve Tiflis'i aldı. Gürcü prensleri teslim oldular (1578) ve kendi eyaletlerinde yönetimi ellerinde bulundurmalarına izin verildi. Bunun için Osmanlı Devleti adına eyaletlerini yönetmek üzere her biri bir Osmanlı valisi olarak eyaletlerinin başına atandılar.

Şirvan bölgesi de Osmanlı idaresine girdi. 1577-1578'de Gürcü prenslerinin Osmanlı Devleti'ne başkaldırması ve Safevilerin akınları üzerine Güney Kafkasya Safevilere bırakıldı.

1581'de Osmanlı-Safevi savaşları bir süre için sona erdi.

1581'den sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Dağıstan'a kadar askerî faaliyetlerini genişletmesi üzerine bu bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine karşı İran Safevi hükümdarı yeniden savaşı başlattı.

1583'te (25 Nisan) Gence valisi İmamkuluhan kumandasındaki elli bin kişilik bir İran ordusu Kafkasya'daki Osmanlı ordusu üzerine yürüdü. Osmanlı ordusunun başkumandanı Özdemiroğlu Osman Paşa, Dağıstan seferi için Kafkasya'da Derbend'de ordugâh kurmuştu. İran ordusunun buraya yaklaştığını haber alınca Derbend'den ordusu ile yola çıktı ve kısa zamanda İran ordusu ile karşılaştı. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Sivas beylerbeyi ordusu, sol kolunda Kefe beylerbeyi ordusu yer almıştı.

İran ordusu merkezde İmamkulu, sağ kolda Rüstem Han ve sol kolda Burhaneddin kumandasında idi. 29 Nisan'da İran ve Osmanlı kuvvetleri bütün gün ve gece ertesi sabaha kadar savaştı. Gece meşaleler yakıldığı için buna "meşale savaşı" denir. Sonunda İran kuvvetleri yenildi. Özdemiroğlu Osman Paşa Kafkasya'da Dağıstan valiliği kaymakamlığına Cafer Paşa'yı atadı ve bölgede güvenlik önlemleri aldıktan sonra Kefe üzerinden İstanbul'a döndü.[22]

1584'te Kafkasya'da İran'a karşı Osmanlı garnizonları silah ve askerle tahkim edildi. Tiflis'teki garnizona yirmi bin asker gönderildi.

1603-1604'te İran hükümdarı Şah Abbas, ordusunda top ve tüfek eğitimi ve bu silahların sağlanması için Avrupalıları görevlendirdikten sonra daha önceki yıllarda Osmanlılara geçen yerleri geri aldı.[23]

---

22 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, s. 100-101.

23 İran ordusu 17. yüzyıl başlarında yeni askerî birlikler kurularak teşkilatlandırıldı. İtalyan görgü tanığı Pietro Della Valle, İran'da "Fuzeliers" (Fuzulî?) denilen milis kuvvetlerinin bu tarihlerde oluşturulduğunu yazar. Bu milis kuvvetleri İngiliz seyyah Sir Anthony Sherley'nin (1602-1604 yılları arasında) tavsiyesi ile İran hükümdarı Şah Abbas tarafından kurulmuştur. Bu tarihten önce İran'ın teşkilatlı ve düzenli bir ordusu yoktu. "Fuzeliers" İran'ın yerli ahalisindendi. Atlı, tüfekli olan bu birliklere savaşta maaş ödenirdi. Karargâhta maaşları ile silahlarını alırlar ve sonra istenildiği yerde silahlarını iade ederlerdi. Bunların subaylarına "iuz basci" (yüzbaşı) denirdi ve Türkçe bir kelimey-

1605'te Şah Abbas Meşhed, Herat ve Merv'i alarak Kafkasya ve Azerbaycan'a girdikten sonra 9 Eylül'de Osmanlı kuvvetlerini Urmiye Gölü yakınlarında yendi. Bu yenilgiden sonra Doğu Anadolu'daki Türkmenlerden çoğu İran tarafına geçti. Celâli isyanları başladı. Orta Anadolu'da Kalenderoğlu ve Suriye'de Canbolatoğlu Celâli liderleriydi.

Celâli isyanları 1608'de Kuyucu Murat Paşa kumandasındaki Anadolu sancak beylerinin kuvvetleri tarafından bastırıldı ve dağıtıldı.

Celâlilerin dağıtılmasından sonra Kuyucu Murat Paşa Safeviler üzerine Doğu seferine çıktı. Çünkü Safeviler 1605'teki Urmiye zaferinden sonra Doğu Anadolu, Kars, Kafkasya ve Gürcistan'da tam bir egemenlik kurma çabasındaydı. Kuyucu Murat Paşa Doğu'da bir süre İran kuvvetlerini yendi ve ilerlemiş yaşı (90 yaşındaydı) nedeniyle öldü (5 Ağustos 1610).

20 Kasım 1612'de İran ile Osmanlı Devleti arasında barış yapıldı. Bu barışla 1555 Amasya Antlaşması şartları yeniden kabul edildi. Safevilere Azerbaycan ve Kafkasya'nın bir kısmı bırakıldı. Şah Abbas, Kafkasya'da Rusların baskısına karşı Osmanlılarla birlikte hareket edecekti.[24]

Osmanlı hükümdarı I. Ahmed'in vefatından sonra II. Osman (1618-1622) ve I. Mustafa (1622-1623) zamanında imparatorluğun merkezi İstanbul'da sarayda ve askerî çevrelerde çıkan karışıklıklar Anadolu'da yeniden isyanlara yol açtı. Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa (Erzurum beylerbeyi) II. Osman'ın öldürülmesinden devşirmeleri sorumlu tutarak ayaklandı ve garnizonlardaki yeniçeriler Abaza'nın tarafına geçtiler.

---

di. Bu subaylar yüzer kişilik askerî kuvvetlere kumanda ederlerdi. Bu kuvvetlerin generali yoktu. Aşiret reisleri veya hanların kumandasında savaşırlardı. "Fuzeliers"lerden yirmi bini İran ordusunda daimi askerdi. İran'ın ikinci askerî milis kuvveti hükümdarın kölelerindendi. Bunlar çocukken satın alınmış veya hükümdara hediye edilmişti ve hepsi Hıristiyan asıllı olup Müslüman yapılmıştı. Aralarında Ermeniler, Kafkasyalılar ve Gürcüler vardı. Bunlardan anlaşılacağı gibi Anthony Sherley Osmanlı ordusunda gördüklerini İran'a öğretmiş olmalıdır (Gülgün Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 59-64; Pietro Della Valle, *Suite Des Fameux Voyages de Pietro Della Valle*, 4 cilt, Gervais Clouzier, Paris, 1664, s. 469-70).

24 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 189.

Yeniçeriler, sadrazamın ve I. Mustafa'nın görevlerini yapamadıkları gerekçesiyle makamlarından indirilmelerini ve yeni sadrazam ve hükümdarın (IV. Murad) görev başına getirilmesini istedikleri için Abaza Mehmed Paşa'yı desteklediler.

1623'te IV. Murad tahta geçti. Bununla beraber hükümdar çocuk yaşta tahta geçtiğinden 1632 yılına kadar devlet işleri İstanbul'daki devlet adamlarının elinde idi.

Doğu Anadolu Abaza yanlısı Celâlilerin nüfuzu altındaydı. İran hükümdarı Şah Abbas, Anadolu'daki Celâli isyanlarını fırsat bilerek 1624'te (12 Ocak) Bağdat'a girdi. Şehirdeki bütün Sünni Müslümanları katliamdan geçirdi. Bağdat garnizonundaki yeniçerileri öldürttü. Safeviler buradan Doğu Anadolu'ya girip, Mardin'e kadar ilerlediler. Abaza Mehmed Paşa bu sırada yeniden ayaklandı. Kayseri yakınlarında Sadrazam Çerkes Mehmed Paşa tarafından 5 Eylül 1624'te Abaza'nın kuvvetleri yenildi. 1625'te Bağdat Osmanlı ordusu tarafından kuşatıldı, fakat Safevilerden geri alınamadı. Abaza Mehmed Paşa 1627'de Erzurum'u kuşatarak tekrar başkaldırdı. 22 Eylül 1628'de Osmanlı kuvvetlerine yenildi. 1630'da 6 Ekim-14 Kasım tarihleri arasında Sadrazam Hüsrev Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Bağdat'ı kuşattı. Şehir Safevilerden geri alınamadı ve Osmanlı ordusu çekildi.

IV. Murad 1634'te Abaza Mehmed Paşa'yı idam ettirdikten sonra Safevilere karşı Doğu seferine çıktı. Azerbaycan, Kafkasya, Erivan ve Tebriz'e giren Osmanlı ordusu hiçbir direnme ile karşılaşmadı. Bununla beraber Osmanlı ordusu kışın yaklaşması nedeniyle çekilince Safeviler Erivan ve Tebriz'i işgal ettiler. 1638 yılına kadar Osmanlı Devleti İran'a savaş açmadı. Çünkü, 1634-1638 yılları arasında Kırım'daki taht mücadelesi sırasında Rusların hizmetindeki Kazaklar Azof'u (Azov) almıştı (1637, 18 Haziran). 1636'da Erdel'de milliyetçilerin adayı Rakoczi (George) güç kazanmıştı.

1638'de IV. Murad ordusu ile Musul'da ordugâh kurdu ve kışı burada geçirdi. Amacı yaz aylarında Azerbaycan'a sefere çıkmaktı. İran şahının barış isteği üzerine IV. Murad seferden vazgeçti.

Barış, 1639 yılının 17 Mayıs günü Kasr-ı Şirin yakınındaki ovada Osmanlı ordugâhında imzalandı. Buna göre Irak Osmanlılarda, Erivan ve Kafkaslar'ın bir kısmı da Safevilerde kalacaktı.[25]

Safeviler bundan sonra Osmanlı topraklarına akınları ve dinî faaliyetleri durduracaklardı. İran'da Sünnilere karşı baskı yapılmayacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin siyasi amacı yerine getirilmiş oluyordu. Ayrıca Anadolu'da isyanları hazırlayan İran desteği son buluyordu. Bu barışla Irak ve Basra Körfezi ticaret yolu güvence altına alındı. Bölgede İran tehlikesi önlenmiş oldu. Barış, yüz elli yıldan fazla bütün şartlarına uyularak korundu.

SEFER HAZIRLIĞI

Savaş ilânı: Mektup ve beylerbeylerine sefere çağrı emri

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı dış siyasetine göre belli coğrafi bölgelerde siyasi dengeleri bozacak faaliyetlere girişen bir yabancı ülkeye sefer yapılacağı zaman diplomatik yoldan o ülkenin hükümdarına durum bildirilirdi. Osmanlı elçisi ile bir mektup gönderilirdi. Bu mektup siyasi bir uyarı niteliğinde olurdu.

Osmanlı kaynakları ve belgelerindeki mektup örneklerinde görüleceği gibi 16. yüzyıl başlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar bu tür mektup, bir uyarma ve savaş ilânıdır. Yavuz Selim'in 1514'te İran seferi ve daha sonra 1516-1517 Mısır seferi öncesi bu ülkelerin hükümdarlarına yazdığı mektuplarda her iki hükümdarın kendi ülkelerindeki zulüm ve yolsuzluklara son vermesi istenmişti. Bu uyarıya rağmen hükümdarın tutumunda ısrar etmesi halinde ülkesine Osmanlı ordularının gireceği bildirilmiş ve savaş ilân edilmişti. Yavuz Selim, İran seferine çıkmadan önce Üsküdar'da kurulan ordugâhtaki Otak-ı Hümayun'da devlet adamları ile yaptığı görüşmelerden sonra Acem şahına

25 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 199.

mektup yazılmasına karar verilmiş ve Tacizade Cafer Çelebi'ye İran hükümdarına hitaben Farsça bir mektup yazdırılmıştır.[26]

1672'de IV. Mehmed'in Lehistan seferinden önce Leh kralına yazılan mektupta Leh kralının Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kazak hatmanı (reisi) Doroşenko'ya ve emrindeki Kazaklara saldırmaktan vazgeçmesi bildirilmişti. Israr ederse Osmanlı hükümdarının Lehistan seferine çıkacağı ve yapılacak savaşta ülkesinin göreceği zararın sorumluluğunun kendisine ait olacağı açıklanmıştı.[27]

Bu tür siyasi uyarı ve savaş ilânı bildiren mektup, Osmanlı Devleti'ne bağlılık şartlarını yerine getirmeyen devlet reislerine de gönderilirdi. 1616'da I. Ahmed'in Moldavya prensine yazdığı mektup böyledir. 1621'de Paris'te yayımlanan bir belgeye göre Moldavya prensi Constantin ülkesinin Osmanlı Devleti'ne ödemekle yükümlü olduğu 40.000 sequinlik vergiyi ("chequins") ödemedi. Bunun üzerine I. Ahmed'in Constantin'e yazdığı mektupta vergiyi ödemediği takdirde ülkesinin Osmanlı ordusu tarafından tahrip edileceği bildirilmişti.[28]

Sefer yapılacak ülkenin hükümdarına mektup yazıldıktan sonra eyalet valilerine (beylerbeylerine) Osmanlı hükümdarının fermanı yazılır ve yapılacak sefere gelmeleri emredilirdi.

1551 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Kanunî Süleyman'ın İran seferi için "Diyarbekir" beylerbeyi Ayas'a, askeriyle hazır bulunması ve sefere katılması için yazılmış bir fermanı hakkındadır. Buna göre İran seferi için Sadrazam Rüstem Paşa, Erzurum beylerbeyi İskender Paşa ve Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Halep beylerbeyleri ile padişah bir araya geleceğinden "Diyarbekir" beylerbeyi Ayas'ın askeri ve levazımı ile onlara

---

26 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, A. Uğur-M. Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 362, 364-365, 409-414.

27 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 44-45.

28 Abraham Saugrain, *Les Description Generale de l'Effroidable Armée du Grand Turc*, Paris, 1621 (Bu belge kısa mektuplar halindedir ve British Library'deki araştırmalarım sırasında bulabildiğim belgenin daha önce incelenmediği anlaşılmaktadır). Moldavya seferi için Eğri valisi İskender Paşa Divan-ı Hümayun tarafından görevlendirilmiş ve büyük bir kuvvetle Moldavya üzerine gönderilmiştir. Bu seferde Moldavya kuvvetleri yenildi (J. von *Hammer*, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, cilt II, s. 160).

katılması bildiriliyordu. Ferman, Hisarönü'nden yazılmıştı.[29]

Genelde beylerbeylerine seferde hazır bulunmaları için gönderilen fermanlar kıştan yazılır ve ulaştırılırdı. Sefer ilkbaharda yapıldığından ilkbahara kadar beylerbeylerinin hazırlıklarını tamamlamış olmaları gerekirdi. Seferin yapılacağı ülkenin hükümdarına da ilkbahardan önce uyarı mektubu yazılırdı. Bununla beraber uyarı mektubu ile beylerbeylerine sefere çağrı emrinin ilkbaharda sefere çıkıldığı zaman yazıldığı da olurdu. Örneğin Yavuz Selim, Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye uyarı mektubunu Mısır seferine çıktığı günlerde yazmış ve elçiyle göndermişti. 1538'de Kanunî Süleyman Buğdan seferine çıkarken Edirne'de ordugâh kurulmuş ve dokuz gün burada kalındığı sırada seferin Buğdan üzerine yapıldığı vezirlere açıklanmış ve Kanunî Süleyman Buğdan voyvodasına bir mektup yazarak seferi ilân etmişti.[30]

Sefere gelmesi istenen beylerbeyine gönderilecek fermanın nasıl yazıldığına dair *Koçi Bey Risalesi*'nde bir örnek verilmiştir: "Sen ki Özü muhafızı İbşir Paşasın mübarek hatt-ı hümayunum ulaşınca bilesin ki arzum falan tarafa sefer olduğundan eyalette olan zeamet ve tımar erbabını biriktirip emrime hazır olasın ve askerinle beraber lâzım gelen yere gitmeğe hazır bulunasın. Dikkatli olup hazır olasın. İşlerinde asla aldırış etmezlik yapmayıp birkaç gün geç gelecek olursan sonra sen bilirsin. Haberin olsun."[31]

Kırım hanına sefere çağrı mektubu seferin başladığı baharın ilk günlerinde yazılırdı. Ayrıca hediyeler ve bir miktar para da gönderilirdi.

1672 Lehistan seferi için IV. Mehmed'in otağı 24 Mart'ta hazırlanmıştı. 27 Mart'ta Kırım hanı Selim Giray'a sefere çağrı emri yazıldı. Bu hatt-ı hümayun ile birlikte Kırım hanına iki takım hil'at, mücevherli bir kılıç ve on beş bin altın, kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa ile gönderildi. Ayrıca sefere gelece-

---

29 Başvekâlet Arşivleri, No. 131, Tarih: 959 (1551).

30 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, M. Çavdar-A. Uğur, s. 408-409; Gubuoğlu, s. 766.

31 *Koçi Bey Risalesi*, s. 86.

ği zaman Kırım hanına barut ve mühimmat da İstanbul'dan verilirdi. 1597-1598 seferinde Kırım hanına on beş kantar barut, otuz beş kantar işlenmemiş (ham) kurşun gönderildiğinde Kırım hanı 1597-1598 Varad seferi için Kırım'dan hareket etmek üzere idi.[32]

Sefer giderleri ve giderlerin karşılandığı mali kaynaklar

Sefer hazırlıkları yapılırken en önemli iş, askerin iaşesi ile sefere götürülecek binek ve yük hayvanlarının yemlerinin ihtiyaca göre seferden önce hazır edilmesiydi.

Bu iş için gerekli çalışmalar yapılırken diğer taraftan silah, barut ve mühimmat belli miktarlara göre sağlanarak hazır bulundurulur ve bunların nakli için araba ve diğer nakil vasıtaları satın alınır veya kiralanırdı. Bu hazırlıklar sefere çıkmadan aylar önce başlatılırdı. Seferden dönerken gerektiği kadar iaşe malzemesi ve hayvan yemi ve mühimmatın sağlanması için ordunun dönüş yolu üzerindeki menzillerde ve konaklanan yerlerde benzer hazırlıklar ve çalışmalar yapılır; erzak, tahıl ve mühimmat yeniden hazır edilirdi.

Sefer giderleri devlet hazinesinden yapılan ödemelerle karşılanırdı. *Tarih-i Gilmânî*'deki kayda göre Girit seferinde satın alınan buğday ve diğer zahire için devlet hazinesinden otuz üç yük ve on bin akçe ayrılmıştı. Ayrıca cebehane, tophane giderleri, siyah barut ve sefer masrafları ile sınır kalelerin mühimmat giderlerine devlet hazinesinden yüz yük akçe (bir yük = yüz bin akçe) verilirdi. Ayrıca sınır kalelerin düşman tarafından kuşatılmasına karşı korunması için kalede görevli yeniçerilerin et ve buğday masraflarına devlet hazinesinden yetmiş yük ayrılırdı. Sefer için iç hazineden nakit olarak ayrılan toplu paraya "sefer florisi" denirdi.[33]

---

32 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 46; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary: 1593-1606*, Viyana, 1988, s. 105.

33 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 59.

Savaş giderleri için devlet hazinesinde yeterince nakit para olmadığı zamanlarda "avarız" denilen "tekâlif-i örfiyye" vergisi alınırdı. Bu vergi ilk defa II. Bayezid devrinde "avarız" vergisi adı ile alınmıştır.[34]

Eseri iyi bir kaynak olan Mustafa Nuri Paşanın yazdığına göre "avarız" adı ile alınan az bir vergi, ancak memleketin zorunlu giderlerine harcanırdı. Devlet hazinesine girmezdi.[35]

Avarız vergisi önceleri ev başına yirmi akçe iken 17. yüzyıl ortalarında üç yüz akçeye çıkmıştı. IV. Murad (1623-1640) ve I. İbrahim (1640-1648) devirlerinde ev başına beş "riyal kuruş" alınmıştı. Koçi Bey risalesinde bunun reaya için ödemesi güç olduğundan üç yüz akçeden fazla alınmaması tavsiye edilmişti. Ayrıca avarız vergisini toplayan memura her ev kırk akçe verirdi. Bununla beraber bu vergi ancak belli bir sayıdaki bazı evlerden alınmaktaydı. 17. yüzyıl ortalarında yüz bin evden avarız vergisi alındığı bilinir.[36]

Avarız vergisi ordunun iaşesi ve mühimmat giderlerine ayrılırdı. Ayrıca iaşe için reayadan zahire satın alınırdı. Ordu sefere çıktığı zaman reaya ürettiği zahirenin belli bir kısmını orduya yerel fiyatlar üzerinden satmakla mükellefti. Bu mükellefiyete "sürsat" denirdi. Reaya, ordunun konakladığı yer ve menzillere arpa, un, odun ve bunun gibi ürünleri getirir ve karşılığı reayaya para olarak ödenirdi. Bu para devlet hazinesinden ödenirdi. Koçi Bey risalesinde "Miriden akçesi verilir" diye açıklanmıştır.

Reayanın getirdiği "nezil zahiresi" denilen zahire ev başına beş kile arpa ve bir kile un olarak belirlenmişti. Her kadılık

---

34 Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmânî*, der. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, (ilk basım, 1924) s. 93 ve 179; Avarız vergisine devletin resmî dilinde "avarız-ı divaniyye" denirdi. "Tekâlif-i örfiyye" eskiden beri savaş giderleri için devlet hazinesinde yeterli nakit para bulunmadığı zamanlarda alınan vergi idi. (Münir Aktepe, "Szigetvar Livası Kanunnâmesi", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 186-202).

35 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, İstanbul, 1327, s. 70-71. Devlet hazinesine giren vergiler cizye, gümrük, madenler, tuzlalar ve bağlı devletlerden haraç adı ile alınan vergilerdi. Tımar ve zeametlerden alınan öşür vergileri eyalet askeri, tımar ve zeamet kumandanları (tımarlı sipahi), vezirlerin ve vakıfların (eğitim ve hastane) giderlerine ayrılmıştı (*A.g.e.*, s. 71).

36 Avarız Müslümanlardan alınırdı. Hıristiyanlardan alınan cizye vergisi 17. yüzyıl ortalarında iki yüz seksen beş akçe idi (*Koçi Bey Risalesi*, s. 92 ve 100).

(kaza) içindeki köylerden zahirenin toplanması, bölgedeki fiyatlara göre satın alma fiyatının konulması ve zahirenin ordunun konakladığı yere develerle götürülmesi kadının sorumluluğu ve denetimindeydi.

Sürsat veya "nezil zahiresi"nin toplanması ve sevkinde kadının yardımcısı olarak yeniçeri subaylarından bir yayabaşı görevlendirilirdi. Bu yayabaşının rütbesi "meydan çorbacısı" (yüzbaşı) idi.[37]

Sefer güzergâhı üzerinde ordunun konakladığı menzillere uzak köy ve kasabalardan erzak nakli pahalı olduğu gibi zaman kaybı olasılığı da vardı. Bu nedenle ordunun konaklama yerlerine uzak köy ve kasabalardan zahire ve erzak getirilmesi yerine bunların para olarak orduya verilmesi kabul edilmiştir. "Sürsat"ın zahire yerine para olarak alınmasına "sürsat bedeli" denirdi. Sürsat bedelleri sefer hazinesine yatırılırdı. Sürsat bedellerinin toplanması için yazılan emirler sefer bahar aylarında yapılacağı için kışın yazılmış olurdu.[38]

Diğer taraftan avarız denilen vergiyi ödemekle yükümlü evlerden ödediği verginin bir kısmı zahire olarak alınmaktaydı. Avarız vergisi veren evlerin zahire olarak ödediği vergiye "nüzül" denirdi. Her ne kadar şimdiye kadar yapılmış incelemelerde nüzülün "inme, konma" anlamına geldiği yazılmışsa da kelimenin aslının "nüzül" yerine "nezil" olduğu anlaşılır. Koçi Bey risalesinde yazıldığı gibi "nezil zahiresi" anlamında olmalıdır. Seferde ordunun konakladığı menzil yerlerine zahire ve erzakın götürülmesidir. Bunun "sürsat"tan tek farkı zahire ve erzakın vergi olarak alınmasıdır. Sürsat ise bir mükellefiyettir.

Avarız vergisi ve "nüzül" (nezil) köylüden ve kasabalıdan gelirine göre alınırdı. İyi (âlâ), orta (evsat) ve dar (ednâ) ge-

---

37 *A.g.e.*, s. 93; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 214; 16. yüzyılda Budin halkı "seferharcı" adıyle hane başına 50 akçe vergi ödemekten muaf tutuldu. Çünkü kralları zamanında bu tür vergi vermezlerdi (Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 735).

38 1672 Lehistan seferinde Anadolu sancakları kazalarından 54.144.151 akçe, Rumeli eyaleti sancaklarından 19.366.686 akçe sürsat bedeli toplanmıştı. (Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 223-226); Padişah seferdeyse sürsat bedelleri "hazine-i âmire"ye yatırılırdı (Caroline Finkel, *Administration of Warfare*, Viyana, 1988, s. 134).

lirli olarak ayrılır ve buna göre tayin edilirdi. Bu işle görevlendirilen kadı tarafından adaletle toplanırdı. Köylerde bu görevi köy imamı ve kethüda yapardı. Seferden önce "nüzül" (nezil) ve sürsat erzakı ve diğer ürünlerin (ekmek, yağ, koyun gibi) her kazadan ne miktar alınacağı ve götürüleceği menziller kadılara yazılan emirlerde bildirilirdi. Yazılı emir alan kadılar sefer sırasında ordunun bildirilen menzillere ulaşmasından önce bu menzillerde gösterilen miktar erzakı ve diğerlerini hazır etmekle görevliydiler.

Kadı, yazılı emirde miktarı ve türü bildirilen iaşe maddelerini naklettirir ve menzile varılınca getirilen un, arpa, yağ, bal, ekmek ve odunu nüzül eminine ve kasaplık koyunları "ganem" eminine teslim ederek, karşılığında makbuz alırdı. Sefer hazinesi defterlerinde (sefer ruznamçesi) bunun gibi bütün savaş giderleri ve gelirleri kapsamında gerekli her şeyin makbuzları ayrıntıları ile kaydedilirdi.[39]

Ordunun sefer güzergâhı üzerindeki konaklama yerlerinden veya menzillerden uzak köy ve kasabalardan "nüzül" para olarak alınırdı. Sürsat için olduğu gibi bu durumda zahire naklinin pahalıya mal olması başlıca nedendi. Nüzülün para olarak alınmasına "nüzül bedeli" denirdi. Yavuz Selim'in İran seferinde askerin iaşesi ve hayvanların sağlanması için kadılara emir verilmiş ve şehirlerden "nüzül akçesi" alınmıştı. 1672 Lehistan seferinde Anadolu, Rumeli, Budin, Bosna ve Temeşvar eyaletlerinden toplam 103.837.254 akçe "nüzül bedeli" toplanmıştı.[40]

Nüzül bedeli, eyalet valisi veya arpa emini yahut merkezden gönderilen bir görevli tarafından tahsil ediliyordu. Yayımlanmamış bazı arşiv belgelerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre avarız ve "bedel-i nüzül" eyalet valisi tarafından tahsil edilmekteydi.

1682 tarihli arşiv belgesindeki kayda göre Karadağ avarız ve bedel-i nüzülünün tahsili için Zeynel Paşa görevlendirilmiş-

39 Caroline Finkel, "The Ottoman Campaign Account Books (sefer ruznamçesi) as a Guide to Military Activity, 1593-1606", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 171-183.

40 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 358; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 221.

ti. Aynı belgede avarız ve bedel-i nüzülün kısmen tahsil olunduğu, tahsil edilmeyen meblağın Karadağ ahalisinin "perişan" olmamaları amacıyla "merhametten" bağışlandığı ve kazanın ekonomik bakımdan kalkınması için ayrıldığı Karadağ kadısı imzalı bir arz (dilekçe) ile bildirilmiştir.

Bu belgede avarız ve nüzul bedelinin bölgenin sakinlerine sıkıntı vermeyecek oranda alındığı, vali ve kadı tarafından bu duruma göre yeniden düzenlendiği ve uygulandığı görülmektedir. Valiye ve kadıya devlet bu yetkiyi adaletin uygulanması için vermiştir.

Bununla beraber reaya veya kasaba sakinleri bu vergilerin alınmasında bir haksızlık olduğunda İstanbul'daki divana durumu bildirmek hakkına sahipti. 1682 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde Yeniceköy "fukaraları" imzalı arz yeniceköy "avarız" ve "bedel-i nüzül"ünün kanuna aykırı ("hilâf-ı şer") alındığı hakkındadır.[41]

Bu gibi olaylara yol açılması 17. yüzyıl ortalarında avarız vergisi defterlerinin merkezde rüşvetle satılır olmasından sonra başlamıştır. Vergi toplamak için merkezden gönderilen görevlilerden avarız defterlerini akçe ödeyip alanlar ödedikleri akçelerin karşılığını çıkarmak niyetiyle reayadan kendileri için fazla para istemekteydiler.[42]

Nüzül bedelinin toplanması işinde görevli kişiler hakkında yayımlanmamış bazı arşiv belgelerinde kayıtlar vardır. 1649 tarihli arşiv belgesinde Teke ve Alâiye "bedel-i nüzül"lerinden arpa emini Mustafa Efendi'nin gelir ve masraf kaydettiği yazılıdır.[43] Aynı tarihli diğer bir arşiv belgesi Hüdavendigâr "bedel-i nüzülü"nden Yeniçeri Mehmed Beşe'ye verilen meblağ hakkındadır.[44]

Ayrıca bedel-i nüzülün mübaşir tarafından tahsil edildiğine dair kayıtlar da vardır. 1649 tarihli iki belge Dimetoka Sul-

41 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 7777, T. 1093 (1682); No. 7779, T. 1093; Diyarbakır "bedel-i nüzül"ünün mahsubuna dair Amid voyvodasının arzı (No. 7778, T. 1093.)

42 *Koçi Bey Risalesi*, s. 92.

43 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8425, T. 1059 (1649).

44 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8418, T. 1059.

tan Yeri ve Cisr-i Ergene bedel-i nüzülünden mübaşir Mustafa Çelebi'nin tahsil ettiği meblağ ve Bolu bedel-i nüzülünden Mübaşir Ahmed Ağa'nın gelir ve masraf kaydettiği meblağ hakkındadır.[45] Ordunun yapacağı sefer için reayadan alınan "avarız", "bedel-i nüzül" ve "bedel-i sürsat" vergileri köylüye baskı ve zorluk vermemek amacı ile az bir miktarda tutulmaktaydı. 1653'te beş yüz seksen milyon akçe hazine gelirinin ancak kırk sekiz milyonu bedel-i nüzül'den sağlanmıştı.[46]

Şüphesiz seferde ordunun iaşesi ve diğer savaş giderleri için "avarız" ve "bedel-i nüzül" vergileri yeterli değildi. Ordu sefere çıkmadan önce Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde ve Doğu Avrupa'da Eflak ve Buğdan'dan yerel sabit fiyatlar üzerinden ordunun zahire ihtiyacı için gerekli un ve arpa devlet hazinesi tarafından satın alınırdı.

Satın alma işlemini Nüzül Emini yapardı. 1663 tarihli yayınlanmamış arşiv belgesinde Ordu-yu Hümayun (imparatorluk ordusu) için Nüzül Emini Osman Efendi'nin satın aldığı arpa bedelinin ödendiği yazılıdır. Aynı tarihli diğer arşiv belgesi Nüzül Emini Osman Efendi'nin ordu için satın aldığı un bedelinin ödendiğine dairdir.[47]

1678 tarihli arşiv belgesi Sefer-i Hümayun için Edirne'de satın alınan arpanın bahası hakkındadır.[48]

Avarız, "bedel-i nüzul", "bedel-i sürsat" vergileri ile sefer hazinesine giren diğer gelir kaynakları Sefer Muhasebe Defterlerinde yazılıdır.

Sefer hazinesinin diğer gelir kaynakları 'mukataa'lardan toplanan meblağ, "muhallefat" denilen seferde ölen yüksek rütbeli kumandanın kalan parası ile vezirler veya beylerbeylerinin Sefer hazinesine verdikleri borç paradır.

---

45 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8419, T. 1059; No. 8424, T. 1059.

46 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 50; *Tarih-i Gılmânî*'de 1653 yılı hazine geliri net yazılmıştır. Buna göre 5.007 yük 11.490 akçedir (500.711.490 akçe eder). (Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 41).

47 İstanbul Başvekâlet Arşivi, A.E. Tasnifi, No. 8293, T. 1074 (1663); No. 8292, T. 1074.

48 İstanbul Başvekâlet Arşivi, A.E. Tasnifi, No. 8123, T. 1089 (1678).

Sefer Hazinesine borç veren yüksek rütbeli kumandanlar, beylerbeyleri, vezirlerin adları ve verdikleri borcun miktarı Sefer Muhasebe Defterlerine (sefer ruznamçesi) kaydedilirdi.

Zengin ve yüksek rütbeli kişilerin sefer hazinesine verdikleri büyük meblağlar daha sonra devlet hazinesinden bu kişilere ödenirdi. Sefer hazinesine bu yoldan borç para alınması 16. yüzyıl başlarından beri uygulanmıştır.[49]

Sefer giderleri için mukataa gelirinden alınan meblağ ve nereye harcandığına dair kayıtlar ayrıca arşiv belgelerinde bulunmaktadır. 1678 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde mukataadan alınan paranın miktarı ve harcandığı giderlerin türü yazılıdır: "Sefer-i Hümayunda Şâtıran lâzimesi olan gorar-ı meş'ale, kilim, keçe-i saka, müşk ve musluk, peşkir, yemek sofrası, sade yağ ve mükemmel eğer bahası olan otuz altı bin akçenin Çeşme mukataasından mahsubu".[50]

Sefer hazinesi giderleri

Giderlerin büyük bir kısmını askerin maaşları (mevâcib) oluşturuyordu. Hazineden ödenen maaşlar merkezî ordu ile sınır bölgelerde belli sürelerle görevli yeniçeriler, topçular ve cebecilerin maaşlarıydı.

İkinci büyük gider "teslimat" denilen ve beylerbeylerine ve sancak beylerine sefer hazırlığı yapmaları için hazineden verilen borç paradır. Bu, çoğu zaman zorunluydu. Baharda yapılacak askerî sefer için birkaç ay önceden hazır edilecek gerekli mühimmat ve diğer giderleri karşılayacak gelir, bu aylarda henüz topraktan mahsul alınamadığı için, tımarlı sipahi ve sancakbeyinin toprağından sağlanamıyordu. Borcun ödenmesi

---

49 Yavuz Selim'in Mısır seferinde mal defterdarı olan bir bezirgândan altmış bin "para" (akçe) borç alınmış ve ödenmiştir. (*Koçi Bey Risalesi*, s. 31).

50 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8126, T. 1089 (1678); Şâtıran, sarayın dış hizmetinde bulunurlardı. Padişahın maiyetindeki "peyk"ler gibi görev yaparlardı. Şâtıran değerli taşlarla süslü kuşak sarar ve "diba"dan elbise giyerlerdi. Merasimde "solaklar"ın önünde yürürlerdi. İlk zamanlarda padişahın emirlerini bildirmekle görevli olan peykler sonraları sorguç ve süslü elbise giyer padişahın merasim alayının önünde yer alırlardı.

için topraktan mahsul alınsa da bunun paraya çevrilmesi sefer sırasında yapılamıyordu. Sipahi veya sancakbeyi tarafından alınan bu tür borç ancak seferden sonra devlet hazinesine ödenmiş olurdu.

"Teslimât"ın bir kısmı seferde veya sefer öncesinde orduya gerekli olan erzak ve mühimmat satın alınması için yüksek rütbeli görevlilere verilen para idi.

Bağışlar, bağlı devlet reislerine aylık ve yıllık ödemelerdi. Ayrıca yeniçeri, cebeci ve diğerlerine kendi harcamaları ve mühimmat almaları için ödenen paraya "âdat" denirdi.

"İnamat" (hediyeler) denilen giderler, yüksek rütbeli subaylara ve kumandanlara sefer sırasında ordugâhta verilen hediyeler için yapılan ödemelerdi. Bu hediyeler mücevherli silah, hil'at kürk ve kumaşlardı.

"İhracat" denilen giderler diğer harcamalara ve askerî araçların nakline ayrılmıştı. "Eda-yı düyun", sefer hazinesine borç para veren kişilere ödenecek borçlardı.

"Mubayaat" ordu için gerekli diğer levazımatın satın alınması için ayrılan giderlerdi.[51]

Sefer giderleri

Barışta ve savaşta orduda yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için temel olan arpa çok harcanırdı. Askerin eşyası, cephane ve mühimmatın nakli için at, deve, öküz ve katır kullanılırdı. Ordu genelde ilkbaharda sefere çıkar ve sonbaharda seferden dönerdi. Bu durumda sefer üç ay kadar sürerdi. Bu süre içinde gidiş ve dönüş yolu üzerindeki konaklama yerleri ve menzillerde askerin iaşesi için zahire ile süvarilerin atları ve yük hayvanları için arpa hazır bulundurulurdu.

Koçi Bey Risalesi'ndeki kayda göre 17. yüzyıl ortalarında sefer hazırlıkları yapılırken menzillerde ve ordugâhta hazır bulundurulması gereken arpa miktarı "yüz kere yüz bin kile" ol-

51 Caroline Finkel, "The Ottoman Campaign Account Books (sefer ruznamçesi) as a Guide to Military Activity, 1593-1606)", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 174.

malıydı. 1696'da Avusturya seferinde her gün beş bin kile arpa tüketildiği bilindiğine göre Koçi Bey'in verdiği rakam buna uygundur. Bununla beraber sadece yük hayvanları sayıca Koçi Bey'in yazdığına göre bin katar deve, üç bin camus (manda) iki yüz katar katır olması gerekirdi. Askerin iaşe ürünleri arasında öncelikle yüz bin kantar peksimet hazır edilmeliydi. Ayrıca cephane için on bin kantar barut ve kırk tane büyük top bulundurulması gerekirdi.

Bundan başka kapıkulu sipahileri ve yeniçerilere her birine bin akçe "sefer bahşişi" verilirdi. Bütün bu giderler için sefer hazinesinde "iki bin yük" (iki yüz milyon) akçe olmalıydı.[52]

1621'de II. Osman Hotin seferine çıkarken İstanbul'un dışında ordugâh kurulduğu zaman padişahın sefer hazinesi her biri yirmi bin dukalık (altın para) beş yüz kese idi. Toplam on milyon duka ediyordu. Ayrıca bu hazinede dört milyon gümüş akçe vardı.[53]

17. yüzyılda Koçi Bey'in sefer hazinesi için önerdiği meblağ, 16. yüzyıldaki bir sefer hazinesinin para miktarına oldukça yakındır. 1527 yılı için sefer hazinesi geliri 277.200.000 ve gideri 185.600.000 ve bakiye ise 91.600.000 idi.[54]

Sefer giderlerinin bir kısmı beylerbeyliği hazinesinden karşılanırdı. 1680 tarihli yayımlanmamış arşiv belgesi seferde orduya alınan lağımcılara Sefer-i Hümayun için Bosna hazinesinden verilen meblağ hakkındadır.[55]

Daha büyük meblağlar mühimmat için devlet hazinesinden ödenirdi. 1690 yılı Avusturya seferinde sefer mühimmatı için "Ordu-yu Hümayun"a (Kapıkulu merkez ordusu) dev-

---

52 *Koçi Bey Risalesi*, s. 73; 1635 Revan seferinde 1.301 deve ile 542.113 kile arpa ve bir miktar un taşınmıştı (Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, s. 76-77). Bu miktar, seferde kullanılan develerin ve tüketilen arpa ve unun sadece bir kısmıdır. 17. yüzyılda Girit Savaşı sırasında Kandiya Kalesi kuşatmalarında yirmi bin kentalden fazla barut harcanmıştı. Girit Savaşı uzun yıllar sürdüğü için bu miktar, kuşatmalarda kullanılan toplam miktardır (kental=100 kilo) (Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 38).

53 Abraham Saugrain, *Affairs du Temps*, Paris, 1622 tarihli belge.

54 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 50.

55 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8763, T. 1091 (1680).

let hazinesinden 325 kese akçe gönderilmişti (bir kese = 50.000 akçe).[56] Seferde mühimmat için arabalar kiralanır, ücretleri ödenirdi. 1672 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Eflak'tan satın alınan arpa nakli için Kalas iskelesinden hareketle Ordu-yu Hümayun'a arpa götürecek öküz arabalarının kirası hakkındadır.[57]

1683 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde Tuna'dan İsakçı iskelesine gemisi ile arpa getiren Himmet reisin "sefine" (gemi) navlunu olan 4.630 parayı ordu defterdarı Hüseyin Efendi'den tamamen aldığı yazılıdır.[58]

Osmanlı ordusunun Doğu Avrupa'ya yaptığı seferlerde cephane ve mühimmat Tuna Nehri üzerinden gemilerle nakledilirdi. 1662 Şubat ayında ordu Avusturya seferine çıkmış ve İstanbul'dan hareketle Edirne-Sofya-Hisarcık üzerinden Belgrad'a varmıştı. Haziranda buradan hareket etmeden önce toplar, cephane ve barut yüz kırk gemiye yüklenmişti. Sirem sancağının ve Çirehuru'nun gemileri bu iş için ayrılmıştı. Kütahya paşası Yusuf Paşa ve Sirem paşası (eski Doğancıbaşı) İbrahim Paşa cephane yüklü gemileri Tuna yoluyla Budin'e, oradan da Estergon'a götürmekle görevlendirildiler.[59]

Seferde kullanılan barutun bir kısmı imal edilir, bir kısmı da Mısır eyaletinden satın alınırdı. Barut çok harcandığı için eyaletlerden İstanbul'a gönderilirdi. 1663 Uyvar kuşatmasında yüz ton barut kullanılmıştı. 1672 Lehistan seferi için Gelibolu, Selanik ve Karaman Beylerbeyliği'nden İstanbul'a ve Edirne'ye sandıklar içinde gönderilen barut, beş yüz kantar ile iki bin kantar arasında değişiyordu. Selanik'ten gemi ile Karaman'dan öküz arabası ile kirası devlet hazinesinden ödenerek nakledilmişti.[60] Mühimmat nakli için gerekli olan atlar satın alınırdı. 1663 tarihli yayımlanmamış iki arşiv belgesi Belgrad'dan ve

---

56 Silahdar, Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 786.

57 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 7878, T. 1083 (1672).

58 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 7869, T. 1093 (1682).

59 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 109.

60 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 123-124; Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 38.

Nemçe kazasından satın alınan top "bargir"leri (beygir) bedelinin ödendiğine dairdir.[61]

Seferde erzak ve yük taşıyacak deve ve atların belli bir kısmını sefere gitmekten muaf olan yerel sancak beyleri verirdi. 1609 Şubatı'nda Şam Beylerbeyliği'ne yazılan fermanda ilkbaharda yapılacak sefer için Gaza sancakbeyinden on beş katar deve Aclun sancakbeyinden, altı katar deve ve on beş at tımar sahiplerinden, altı katar deve ve on beş at Nablus tımar sahiplerinden, üç katar deve ve on beş at ve Kudüs beyinden otuz at teslim alınması isteniyordu. Bu beylikler birer yerli hanedan tarafından yönetildikleri için yarı bağımsızlardı ve bunlardan vergi olarak deve ve at alınırdı.[62]

Seferde ordu ile birlikte öküz, camus (manda) ve katırlar götürülürdü. Bunların parası sefer hazinesinden ödenirdi. Zahire ve mühimmat taşıyan arabalarda genellikle öküz ve camus kullanılırdı. Sefer için gerekli öküz "kasapbaşı" tarafından götürülür ve bedeli "kasapbaşı"na ödenirdi. 1683 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi 1683 Viyana seferinde elinde bulunan ve dönüş yolunda "zayi ve telef" olan bin baş öküz bedelinin mahsubu hakkında "Ser kasaban-ı Hassa" Mustafa imzalı arzdır (dilekçe).[63]

Öküz iaşe olarak da kullanılıyordu. 1663 Avusturya seferinde ağustos ayında Uyvar Kalesi civarında öküzün okkası on sekiz akçeden satın alınmış ve peksimetin okkası için otuz beş akçe ödenmişti.[64]

Seferde öküzle veya camusla top çektirilirdi. Bu işle yörükler görevlendirilirdi. Sefere çıkılmadan önce yörüklerin ikamet ettiği bölgelerin kadılarına hükümler yazılır ve gönderilirdi. Ayrıca yörük beyi kendine verilen fermanla yörüklerin ikamet ettiği kasabalara giderek fermanı kadı siciline kaydettirir ve belli sayıda yörüğün sefere hazır olmasını bildirirdi. Bu işlemler ya-

61 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8162, No. 8163, T. 1074 (1663).

62 Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960, s. 76-77.

63 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 8079, T. 1095 (1683).

64 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 121.

pılırken sefer için görevlendirilen yörüklere devlet tarafından bu iş için verilecek camus sayısı yörük beyine bildirilirdi. Top nakli için elli çift öküz gerekirdi.[65]

Ordu sefere çıkmadan önce askerin yolda su ihtiyacı için su taşıyan "saka beygirleri" satın alınırdı. Yeniçerilerin "saka" denilen birliği "saka beygirleri" ile suyun sefer sırasında taşınması ve ordugâhta bulundurulması ile görevliydi.

Saka beygirlerini sefer için hazır etmekle sorumlu yeniçeriler önceleri seyishanelerde görevli olanlar arasından seçilirdi. Bunlar, İstanbul'da haslar kadılığındaki beygirleri satın alırlar ve saraya getirirlerdi. Kanuna göre fiyat koyan memurlar ve bazen "canbaz"lar atların değerini biçer ve odabaşıları takdir edilen değer üzerinden atların sahiplerine gereken parayı öderlerdi. Atların değerine göre satış fiyatları konurken at sahiplerine bazı haksızlıklar yapılması üzerine Eğri seferinde bu usul terk edilmiş ve doğrudan devlet hazinesinden seyishane akçeleri verilerek görevli yeniçeriler tarafından satın alınmış ve getirilmiştir. Bundan sonra bir sorun çıkmamıştır.[66]

Seferde ayrıca padişahın maiyetindeki saraylılara ve görevlilerine atlı arabalar ayrılırdı. Onların eşyaları ve araçlarının taşınması için öküz ve manda arabaları kullanılırdı. Sefere çıkmadan önce at ve arabaların ücretleri hesaplanır ve dağılımı yapılırdı. Bununla beraber ordu sefer yürüyüşüne geçtikten sonra menzilden menzile yol alırken yolun durumuna göre arabaların bir kısmı kullanılamaz hale gelirse bunların yerine yoldaki menzillerden birinde yeni arabalar satın alınırdı. Halime Doğru'nun yayımladığı 1673 tarihli *Masraf Defteri*'ne göre IV. Mehmed'in ikinci Lehistan seferinde Edirne'den Hacıoğlupazarı'na kadar haseki sultan, padişahın annesi valide sultan, padişahın kızkardeşleri ile cariyeleri ve halayıkları için yirmi üç araba, haseki sultan kethüdasına on, darüssaade ağasına on altı araba ve diğerlerine birden dörde kadar araba ayrıldığı halde yolda Köp-

---

65 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 38; 1672 Lehistan seferinde yörüklere 1466 çift camusun 789 çifti verilmişti (Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 132).

66 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 41.

rüköy menzilinde yirmi iki araba daha satın alınmış ve 60.726 akçe ödenmişti.

Ayrıca saraylılara ait çadırları taşıyanlar, kilerci, fırıncı, aşçıbaşı, kahveci, şırahane ağası, cerrahlar ve diğerleri için eşyaları ve gereçlerinin taşınmasında kullanılmak üzere iki yüz on beş beygir satın alınmış ve her bir beygire 425 akçe ödenmişti. Bundan başka haseki sultan ve diğerlerinin eşyalarının taşınması için her biri 1.200 akçeden seksen altı araba kiralanmış ve 103.200 akçe ödenmişti. Bunlarla birlikte kiralanan doksan üç manda için 33.480 akçe verilmişti. Toplam at arabaları ile hepsine üç yük (bir yük 100.000 akçe) 67.320 akçe harcanmıştı. Bu sefer sırasında ordu İsakçı yakınında kışladığından haseki sultan ve maiyeti Hacıoğlupazarı kışlasında kaldığı süre içinde arabalarına ve görevlilere ait hayvanlar için arpa ve kuru ot satın alınmıştı. Hacıoğlupazarı'ndaki sabit fiyat üzerinden 16.029 kile arpa karşılığında 320.580 akçe ve 3.189 kantar saman karşılığında 31.890 akçe ödenmişti.[67]

Sefer hazırlığı için gerekli en küçük levazımatın nereden ve ne için alındığı kaydedilmekteydi. 1684 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesi Engürüs (Avusturya) seferi "metris" levazımı için "Kasabbaşı" Mustafa Ağa'dan teslim alınan yapağı miktarına dairdir.[68]

Sefere çıkmadan önce gerekli levazım arasında kazma, kürek yapımı için kadılara hükümler yazılırdı. Bu işte kullanılacak demirin fiyatı ve nakliye ücreti bildirilirdi. Ayrıca çivi, musluk, su kapları ve bunun gibi şeylerin sağlanması için aynı şekilde emirler gönderilirdi.

Seferde geceleri ordunun geçtiği yolları ve ordugâhı aydınlatmakla görevli "meşaleciler" için hükümler, sefere çıkmadan dört ay önce yazılırdı. 6 Kasım 1672'de yazılan fermanla 1673 Lehistan seferinde kullanılmak üzere meşaleciler mühimmatı için 8.000 akçe ayrılmıştı. Edirne-İsakçı arasındaki menziller-

67 Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 75-77 ve 101-102.

68 İstanbul Başvekâlet Arşivi, A. Emirî Tasnifi, No. 8029, T. 1096 (1684). Metris: top atışına karşı toprak yığınından savunma yeri. Yapağı: koyundan baharda kırkılan yün.

de her gün kullanılacak olan 40 kantar çıranın hazır edilmesi için hüküm mayısta yazılmıştı.[69]

Ordunun sefer yürüyüşünde geçtiği yolların onarımı ve açılması, gerekli yerlerde köprü yapımı gibi işlerde görevlendirilen mimar, neccar ve ırgatlar orduda hazır bulunurdu. Sefer yürüyüşü sırasında geçilen yerlerde ve ordunun dönüşü sırasında alınan kalelerin onarımı için usta ve işçilere ihtiyaç vardı. Ayrıca sefer sırasında portatif köprüler de kurulmaktaydı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1529 Macaristan seferinde ordu sefere çıkmadan önce Belgrad'da köprü takımları hazırlanması için gerekli emirler gönderilmişti. Kanunî Süleyman ordusuyla Belgrad'a vardığında köprü takımları hazırlanmıştı. Belgrad ile Mitrovitsa ve Büğürdelen arasında köprüler kurulmuş "Orduyu Hümayun" geçtikten sonra köprüler kaldırılmıştı.

1696 seferi sırasında Tamışvar [Temeşvar] yakınlarında yapılan iki köprü geçici bir süre için kullanılan bu tür köprülerdendi. Köprülerin her ikisi de çok uzundu. Birinde seksen üç "tonbaz" (duba) kullanılmıştı.[70]

Ayrıca seferde ordunun geçeceği yollar üzerinde gerektiği yerlerde yeni köprüler inşa edilirdi. 1538'de Buğdan (Boğdan) seferinde ordunun Tuna Nehri üzerinden İsakçı iskelesine geçebilmesi için bir köprü yaptırılmıştı. Sefere çıkmadan önce padişah Edirne'deyken köprünün inşası için emir vermiş ve Silistre sancakbeyini bu işin sorumlusu olarak görevlendirmişti. Silistre sancakbeyi tarafından usta ve neccarlara çok sağlam bir köprü yaptırılmıştı. Aynı seferde ordu Prut Nehri'ne vardığında bu nehrin geçilebilmesi için Lütfü Paşa'nın nezaretinde Mimar Sinan tarafından bir köprü inşa edilmiştir.

1662'de (H. 1073) Avusturya seferinde ordu Budin Ovası'nda konakladığı zaman seferin başkumandanı Köprülü Fazıl Ahmed Paşa başkanlığında kumandanlar ve devlet adamları ile toplantı yapılmış ve Uyvar'ın fethine karar verilmişti. Budin'deki ordugâhta on iki gün kalındı ve sadrazamın emri ile Ester-

---

69 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 131-133.

70 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 24; Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 65.

gon (Gran) sınırı yakınında Tuna Nehri üzerinde askeri karşıya geçirmek için bir köprü yapıldı. Köprünün inşası için Budin valisi Hüseyin Paşa görevlendirilmişti. Hüseyin Paşa'nın defterdarı ve silahdar ağasının nezaretinde köprü on iki günde inşa edildi.[71]

Genelde yeniçeri kanunnamesine göre imparatorluk ordusunun seferde geçeceği yolların onarımı ve köprülerin inşa edilmesi Yeniçeri Ocağı'ndaki silahdarlardan yirmi veya otuz kadar kişinin sorumluluğundaydı. Bunlara "tuğkeş" denirdi. Tuğkeşler yolların açılması, düzleştirilmesi ve köprü inşası için sefere katılma amacıyla askere yazılan reaya arasından seçtiklerini görevlendirirlerdi ve bunlara nezaret ederlerdi. Seferde padişahın tuğlarını çektikleri için bunlara "tuğkeş" denilmiştir. Padişah seferde başkumandan olarak bulunuyorsa tuğkeşler padişahın geçeceği yolun iki tarafını "adem" (bir adam boyu) boyu birkaç mil mesafeye kadar toprak yığdırarak tepe yaptırırlardı. Başkumandan sadrazam ise toprak yolun sol tarafına yığdırılırdı. Tuğkeşlere bu iş için seferden dönünce iki akçe "terakki" verilirdi. Yol yapımı için üçer akçelik et verilirdi.

Ayrıca seferde yolların açılması ve düzeltilmesi işinde "beldar" denilen işçiler çalıştırılırdı. Sefer hazırlıkları yapılırken bazı kazaların kadılarına ve kethüdalarına emirler yazılır ve "beldar" gönderilmesi istenirdi. 1672'de Lehistan seferinde dokuz yüz elli iki beldar alınmış ve bunların her birine 40-50 kuruş ödenmişti. Beldarlar genellikle "derbend"lerde ücretle hizmet gören işçilerdi.[72]

Sefer için ordu hizmetinde görevlendirilen siviller ve askere alınmaları

Ordu sefere çıkarken ihtiyaca göre görevlendirilmek üzere halktan askere alınanlar vardı. Bunlar sefer için geçici bir süre

---

71 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 116-117; Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Süleyman'ın Boğdan Seferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986, s. 770-771.

72 *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 50-51; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 126-130.

orduda görevlendirilen çeşitli mesleklerden kişilerdi ve kendi istekleri ile sefere gitmek için askere yazılırlardı.

Ordu sefere çıkmadan önce gönüllü yazılanları kaydetmek ve sefere katılmaları için gerekli işlemleri yapmak üzere yetkili memurlar atanır ve şehirlere ve kasabalara gönderilirdi. Bu görevlilerin rütbe veya memuriyetleri askere yazılanların bulunduğu yere göre değişirdi. Genelde Yeniçeri Ocağı'ndan "çorbacı" rütbesinde bir subay bu işle görevlendirilirdi. Kasabanın çarşı meydanında askere yazılanların isimleri bir liste halinde sancakbeyi veya kadı tarafından ilân edilirdi. Bu ilândan sonra gelmekte gecikenler varsa bunların isimleri kadı tarafından ailelerine bildirilir ve gelmeleri için emir verilirdi. (listede isimleri yazılı olanların aileleri kadı tarafından bilinirdi.)

Tımar ve zeametlerde sivil halktan askere alınacakları Tımarlı Sipahinin kendi tımarındaki sivillerden (reaya veya el-sanatçıları) bazılarını askere kaydettiğini 1669 yılında Fransız görgü tanığı Guillatière yazar.[73]

Eyalet valileri (beylerbeyleri) emrindeki askerî birlikle sefere giderken eyalet merkezinden sivil halktan bir kısmını askere alırdı. Bunlardan para ödeyerek sefere gitmekten muaf olanlar vardı. 1658 yılında Bosna valisi Seyid Ahmed Paşa Erdel seferi için görevlendirildiği zaman Bosna şehrindeki sivil halktan bu sefer için asker alınmasını emretmişti. Paşa sefere gitmeden önce şehrin sakinlerinden bir kısmı Paşa'ya para ödeyerek savaşa gitmekten muaf olmuştu.[74]

Michael Winter'in incelediği "Sefer-nâme be -cânib-i Rûm" adlı eserin yazarı Ali Efendi Mısır'da "gönüllüyan" birlikleri kâtibi iken 1619-20 seferi için askere alınan gönüllüleri kendi kaydetmişti.[75]

---

73 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 337.

74 M. des Hayes, *Le Voyage de Constantinople*, Paris, 1664, s. 78.

75 1619-1620 seferi İtalya'nın doğu kıyısında Manfredonia'nın fethi ile sonuçlanmıştı. Ali Efendi "gönüllü kâtibi" olmadan önce 1617-1619 yılları arasında Mısır beylerbeyi divanında memur, kâtip ve tezkereci görevlerinde bulunmuştur. Eserini 1647'de yazmıştır. (Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, (267-310), s. 268.

Sefere gitmek için askere yazılan gönüllülerin çoğu esnaf, el sanatçısı, terzi ve bir kısmı da diğer meslek ve uğraşıları olanlardı. Bunlar arasında efendisinin evinden kaçarak sefere yazılan köleler de olurdu. 1628'de Mısır eyaletinde Yemen'e gidecek askerî kuvvete gönüllü yazılmak için Ali Efendi'nin iki kölesi Ali Efendi'den izinsiz sefer kumandanlığına başvurmuşlardı. Bunu haber alan Ali Efendi kumandana rica ederek kölelerinin iadesini istemişti. Yemen seferi kumandanı Kansuh Paşa kölelerin savaşta bir işe yaramayacağını söyleyerek köleleri iade etmişti.[76]

İmparatorluk ordusunun sefere çıktığı bahar aylarına kadar gönüllü yazılanların kayıt ve işlemleri tamamlanır, hazır edilirdi. Osmanlı kaynaklarına göre sefere giden gönüllülerin toplam sayısı yüz binden iki yüz bine kadar değişirdi.

Bazen sivillerin sefer için askere çağrılmaları ordu sefer yürüyüşüne çıkıncaya kadar sürebiliyordu. 1538'de Kanunî Süleyman'ın Buğdan seferinde ordu sefer yürüyüşüne başlamadan önce Edirne'de ordugâh kurulduğu zaman haberciler gönderilmiş ve siviller askere çağrılmıştı.

1615 yılında İtalyan görgü tanığı Pietro Della Valle'nin yazdığına göre ordu İran seferine çıkarken sivil halktan askere alınanlar, ilk çağrıda yirmi beş bin kadardı. Fakat bu sayının beş veya altı misline çıkarılması bekleniyordu.[77]

Askere alınanların iyi silah kullanması, savaş için uygun, güçlü ve yetenekli olması şarttı.

16. yüzyıl başlarında ve ortalarında halktan sefer için askere alınanların bir kısmının ordudaki askerî birliklere yazdırıldığı görülür. Bu devirde kapıkulu askerinin sayısı az olduğu için buna lüzum vardı. Yavuz Selim'in İran seferinde "piyade deniz tüfekçisi" olarak yazılan sivillerin sayısı on bini bulmuştu.

Azap yaya askeri I. Murad devrinde bir kapıkulu birliği olarak ilk kurulduğu zamanlar azaplar şehirlerde yaşardı. Savaşta veya seferde şehirlere emirler gönderilir her şehrin çıkaraca-

---

76 *A.g.e.*, s. 269.

77 Wilfrid Blunt, *Pietro's Pilgrimage*, Londra, 1953, s. 40-41; Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, s. 765.

ğı azap belli olurdu. Her askere on gün için bir altın ve subaylarına günde bir altın verilirdi. Azap birliğine halk arasından alınanlar da olurdu. Her yirmi haneden bir kişi askere alınarak azap birliğine yazdırılmıştır. Ayrıca halktan yiğit olarak bilinenler, akıncıların arasına alınırdı. Yörüklerden sefer için askere alınanlar vardı. Yavuz Selim devrinde Kütahya ve Karahisar yörüklerinden sefere katılanlara karşılığında maaş olarak tımar verilmiştir.[78]

Lağımcı ve topçu birliklerine 17. yüzyıl sonlarına kadar ücretli olarak ve sadece sefer süresi için halktan asker yazdırılmıştır. 1672'de Lehistan seferinde güçlü ve kuvvetli gençlerden lağımcı olarak yazdırılanların toplam sayısı beş yüz seksen neferdi. Bunların her birine sefer için kırkar kuruştan toplam 26.400 kuruş (2.640.000 akçe) ödenmişti. Bunların ücretleri sürsat, nüzül bedellerinden ve Erzurum vilayeti hazinesinden verilmiştir.[79]

Sivil halktan seferde ücretle askere alınanlar arasında Hıristiyanlar da vardı. Bunlar kendi isteği ile savaşta askerlik yaparlar ve karşılığında ücret alırlardı. 1669'da Kandiya (Girit) Savaşı'na katılan Fransız görgü tanığı Guillatière, kendisi ile beraber bu savaşta Osmanlı ordusunda askerlik yapan üç Rum olduğunu ve her birinin altı "aspres" (akçe) ücret aldıklarını yazar.

Guillatière'in gözlemlerine göre ücretle askerlik yapan Hıristiyanların seferde ağır ve zor görevler verildiğinde kaçtıkları olurdu. Bundan dolayı bu ücretli askerler topçu ve lağımcı birlikleri arasında yardımcı olarak görev yaparken ayaklarından iple birbirlerine bağlanırlardı. Guillatière bu konuda gördüklerini ve yaşadıklarını şöyle anlatır:

> "Ben, Osman Çelebi'nin askerlerinden biri olarak topçubaşının yanına Osman Çelebi ile gittim. Yanında çok sayıda topçular ve cebeciler vardı. Her yeni gelen askere olduğu gibi sırtıma bir madeni kova koydular. Elime de bir kazma verdiler.

---

78 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 358; Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, İstanbul, 2003, s. 23; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 844.

79 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 125-126.

Osman Çelebi tımarı dolayısıyla orduya vermek zorunda olduğu diğer üç 'cebeli'yi bu iş için seçti. Üç Yunanlı bu işe altı aspres için katlandılar. Kalın bir iple birbirlerine bağlandılar, şehre kaçmasınlar diye. Çünkü böyle civardan alınan asker şehre kaçardı. Fakat Osman Çelebi benim sadakatime kefil oldu, ben de ayağımdan bağlı olduğum halde (bundan kurtuldum,) beni bağlatmadı."

Bununla beraber bu ücretli askerlere savaşta zorla görev yaptırılmazdı. Hiçbir baskı veya zorunluluk söz konusu değildi. Bunu en iyi Guillatière'in savaştaki kendi yaşantısından izlemek mümkün olabilir:

> "Beni el bombası atanların arasına koydu. Bunlar çantalarından yün ve toprak çekerek Hıristiyanların mevzilerine doğru koşuyorlardı. Hıristiyan tabyaları ile karşı karşıya idiler. Bir ara bana Hıristiyanların kafalarını kesenlerin ilklerinden olma şansını yakalayabileceğimi söylediler. Gerçekten elli kafa getirilmişti, bunlardan otuzu el bombası atan askerler tarafından kesilmişti. Beni iki Hıristiyan kafası alırsam iyi bir mükâfat (para) ile ikna ediyorlardı. İşte bu anda bu kadar ileri gittiğime pişman olmaya başladım. Benim cebeci subayımın emri üzerine sırtımdaki madenî kovayı indirdiler, el bombaları ile dolu olan bezden bir çantayı omzuma astılar. Onlara korktuğumu ve bu iş için eğitilmediğimi, deneyimli olmadığımı ve beni daha az tehlikeli bir işe vermelerini söylemek aklıma geldi. Onlar benim ricamı kabul ettiler ve beni madenî kovam ve kazmam ile yalnız bıraktılar."[80]

Sivillerden orduya yalnızca "er" olarak asker alınmazdı. Bunlar arasında yüksek rütbeli subay olanlar da vardı. Guillatière'in emir aldığı topçubaşı, fakir bir kayıkçıyken bu göreve getirilmişti: "Topçubaşının otağına gittik. Bu subay vaktiyle İstanbul'da fakir bir kayıkçı iken, günde on veya on iki 'pence' kazanıyordu. Pera ile İstanbul arasında gidip geliyordu. Sonra topçu subaylığına geçti. Onu bu görevde iken Kandiya'ya gön-

---

80 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 404-406.

derdiler. Büyük vezir (Fazıl Ahmed Paşa) onun burada toplara emir verişindeki isabetlilik ve becerisinden dolayı onu takdir ederek topçubaşı yaptı."[81]

Osmanlı ordusunun sefere çıkışı ve sefer alayı

Geleneğe göre ordu merasimle sefere çıkardı. Padişahın tuğları Bâb-üs-saade denilen "Arz" veya taht kapısına dikilirdi. Bununla beraber Haziran 1656'da Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Bozca ada seferi için padişah tuğları aynı yıl 23 Şubat'ta cebehane karşısına dikilmişti.[82]

Padişah tuğlarının dikilmesi Sefer-i Hümayun'un yapılacağı anlamına gelirdi. Görgü tanıklarının gözlemlerine göre tuğ, kalın ve boyalı yüksek bir kargı veya mızrak üzerinde taşınan beyaz at kuyruğudur. At kuyruğunun tepesinde elma şeklinde gümüş bir topuz asılı dururdu.[83]

Padişah tuğları seferde olduğu gibi seferberlikte de çıkarılır ve dikilirdi. Seferberlik ilân edildiği zaman bölgedeki askerî kuvvetler derhal savaş durumuna geçirilir ve padişah tuğu çıkarılırdı. Seferberlik ancak çok acil olaylarda ilân edilirdi.

1656'da bir seferberlik ilânına Fransız seyyah Thévenot tanık olmuştur. 1656'da Venedik deniz kuvvetlerinin Çanakkale önlerine geldikleri sırada Anadolu'da isyan eden Ahmed Paşa da kuvvetleri ile Üsküdar'a kadar gelmişti. 8 Mayıs Salı günü saray erkânı, bu asi paşaya karşı tuğ çıkarılmasını padişahtan istemişlerdi:

> "Tuğ çıkarılması için 9 Mayıs Çarşamba günü pek çok koyunlar kurban edildi. Tuğ, sarayın birinci avlusuna çıkarıldı. Fakat Padişah 'divan'ı topladı ve Ahmed Paşa'ya karşı İstanbul'daki bütün askerî kuvvetler görevlendirilirse Çanak-

---

81 *A.g.e.*, s. 403.

82 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 63.

83 M. Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, s. 116; *Memoires du Chevalier d'Arvieux*, cilt I, s. 417. Tuğ, eski bir Türk geleneği olarak Orta Asya'da kullanılırdı. Kırgızlar ve diğer Türk kabilelerinin kullandığı tuğlara "kutaş" denirdi ve Tibet'de yaşayan öküz veya "yak" kuyruğundandı.

kale'ye kadar gelmiş olan Venediklilere karşı asker gönderilmesinin mümkün olamayacağını açıkladı. Padişah, tuğ çıkarılmasını isteyenlere çok hiddetlendi. Bunu isteyenler Cebeli Hasan Ağa, Şamlı Mehmed Ağa ve Karakaş Mehmed Ağa idam edildiler."[84]

Genelde ordu ilkbaharda sefere çıkacağı zaman padişahın tuğu ve sonra Ordu-yu Hümayun çadırları ve bundan sonra padişahın otağı çıkarılırdı. 1662'de Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi için 9 Şubat Salı günü padişahın tuğu, bundan bir hafta sonra salı günü Ordu-yu Hümayun çadırları ve ondan yaklaşık bir hafta sonra ertesi Pazartesi günü padişahın otağı çıkarılmıştı.[85]

Ordu-yu Hümayun çadırları ve padişahın otağının çıkarılmasından sonra sefer Doğu'da yapılacaksa Üsküdar'da, Batı'da yapılacaksa Davutpaşa'da ordugâh kurulurdu.

Padişah İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda ikamet ettiği zaman ordu sefere çıkıyorsa durum böyle idi. Eğer padişah Edirne'deki sarayında ikamet ediyorsa Batı'ya yapılacak sefere doğrudan Edirne'den çıkılırdı. Padişahın otağı Edirne yakınında kurulan ordugâhta önceden hazır edilirdi.

1672'de Lehistan seferi için Padişah 7 Mayıs Cumartesi günü Edirne'den alayla çıkmış ve aynı gün Çukur Çayırı'nda kurulmuş olan ordugâhtaki otağına varmıştı. Edirne yakınında kurulan ordugâh şehre yarım fersah mesafede olduğundan padişahın iki tuğu, otağı ve Ordu-yu Hümayun çadırları ile binek ve yük hayvanları, silahlar ve araçlar ordugâha bir günde taşınmıştı. Aynı gün sadrazamın bir tuğu ve vezirlerin otağları da ordugâha götürülmüştü.[86]

Padişah saraydan çıkarak alayla ve törenle otağına giderdi. 1529'da Avusturya seferi için Davudpaşa ordugâhında Serasker

---

84 M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 137.

85 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 108; Padişahın otağı Bayezıt'taki çadır mehterleri kışlasında idi. Bâb-üs-saade'den tuğlar alınır, Bayezıt'taki kışlaya getirilir, buradan alınan otağı hümayun ile birlikte ordugâha götürülürdü (Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 68).

86 M. de Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, s. 240.

İbrahim Paşa sefer için en son ikmalleri de yaptırdıktan sonra Kanunî Sultan Süleyman alayla İstanbul'dan Davutpaşa ordugâhındaki otağına gelmişti.[87]

Yavuz Selim'in İran seferi için saraydan otağına varışını devrin görgü tanıklarından Celâlzade Mustafa *Selim-nâme* adlı eserinde anlatır. Buna göre İran seferine müftüden fetva alınarak karar verildiğinde Yavuz Selim Edirne Sarayı'nda idi. Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra baharda Edirne Sarayı'nda divan toplanmıştı. 1514'te Muharrem'in 23'ünde Pazartesi günü padişahın otağı çıkarıldı. Padişah saltanat kapısında at üzerinde gözükünce sancaklar, bayraklar açıldı. Davullar, borazanlar çalındı. Çavuşlar dualar ediyor, padişaha övgüler söylüyordu. İstanbul'a borazan sesleri ile hareket edildi. Padişahın ve alayın geçtiği yollara her iki tarafına sıralanmış bilginler, şeyhler, dervişler dualar ettiler. Yolların kenarında iki sıra dizilmiş ahaliye sağa ve sola padişah selâmlar vermiş, fakirlere sadakalar dağıtmış olarak Edirne'den yola çıkarak İstanbul'a varmıştı. Padişah İstanbul'a varınca saraya gitmedi ve otağı İstanbul'da Fil Çayırı civarında Despina Köprüsü sahasında kuruldu. Burada şehrin kapılarından çıkıp padişahı karşılamaya gelenler arasında bilginler, devlet adamları, askerler, hafızlar, vaizler vardı. Şehir ahalisi ile bütün bağlar, bahçeler ve yollar dolmuştu. Padişah otağına giderken bunların arasından sağa, sola "neşeli iltifatlarla" selâmlar verip geçti. Padişah buradaki otağında maiyeti ile yirmi üç gün kaldı. Sefer için en son hazırlıkların ve ikmallerin yapılmasını gözden geçirdi. Bu sırada Rumeli sancak beyleri padişahın ordusuna (merkez ordu-kapıkulu) katılmak için Gelibolu iskelesinden Anadolu yakasına geçmekte idiler. Aynı zamanda İstanbul'daki devlet adamlarının ve sarayda görevlilerin saraydaki işleri tamamlayarak Üsküdar'a geçmeleri emredildi. "İstanbul iskelesi"nden Üsküdar'a yelkenli "madana" (at taşıyan gemiler), kürekli kadırgalar, kalitalar, kayıklar ve "berme"ler gibi deniz taşıtlarıyla geçildi. Üsküdar'da ordugâh kuruldu. Rumeli askeri ve merkez ordu burada toplandı. Üsküdar tepeleri ve ovalar ordugâha ait yüksek çadırlarla do-

87 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 61.

luydu. Padişah Fil Çayırı'ndaki otağından Üsküdar'daki ordugâha törenle vardı.

Padişah Fil Çayırı'ndan "İstanbul iskelesi"ne gelirken çok özel bir ata binmişti. Atının örtüsü mücevherlerle, gem yakutlarla işlemeli olup üzengisi altın idi. Çavuşlar ve maiyetindekiler padişaha dualar ettiler ve alkışladılar. Bayraklar ve sancaklar açıldı. Çifte dümbelek, davul ve kösler dövüldü, yeniçeriler tüfeklerini ateşlediler, tüfek sesleri her tarafa yayıldı. Bilginler, şehir halkı, "milletler" (İstanbul'da yaşayan çeşitli din ve kültürden ahali), Rumeli eyaletinden gelenler, şehirdeki Arap ve Acemler iskeleye kadar gruplar halinde duruyorlardı. Padişah hepsine selâm verince Müslüman ahali yüksek sesle dualar ve temenniler etti. İskelede padişah için bir kadırga hazır bekliyordu. Padişah kadırgaya bindikten sonra kadırga hareket edince Tophane'den Beşiktaş'a kadar savaş gemilerinden toplara ateş verildi. Top seslerinden her yer sarsıldı, çıkan dumandan her tarafı bulut kapladı.

Padişah bindiği kadırga ile Üsküdar'a geçti. Burada iskelede gemiden inince atına bindi. Üsküdar iskelesinde vezirler, devlet adamları ve askerler sağda ve solda sıralanmıştı, baş eğerek padişahı karşıladılar.[88]

Sefere çıkarken bu tür alay ve yapılan merasimler, diğer Osmanlı hükümdarları için de bu şekildeydi.

1538'de Kanunî Sultan Süleyman'ın Buğdan seferine katılan Celâlzade Mustafa'nın yazdığına göre 8 Temmuz Pazartesi günü sabahın ilk saatlerinde padişahın İstanbul'dan hareket edeceği haberi şehirde duyulunca İstanbul'da caddeler ve sokaklar gece yarısından dolmuştu. Çeşitli birliklerden askerler saray kapısına gelerek teşrifata göre merasim için belirli yerlerde hazır durmuşlardı ve seferî kıyafetle padişahın alayla geçişini izliyorlardı. Topkapı Sarayı önünde padişahın oğulları (Mehmed ve Selim) at üzerinde, bunların gerisinde solaklar ve sonra at üzerinde padişah ilerliyordu. Padişah geçerken çavuşların methiyeleri (övgü) okunmuş, sonra davul, zurna, nekkâre, boru ve zil sesleri işitilmişti. Meydanda yeniçerilerin bir kısmı tüfekle-

88 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 357, 359, 360-361.

rini ateşlemiş, tüfek sesleri etrafa yayılmıştı. Padişahın alayı ile geçtiği sokaklarda duran askerler ve şehir ahalisi padişaha hayırlı dualar ediyorlardı. Padişah öğleye doğru Edirne Kapısı'na varabilmişti. Burada surların dışındaki tepeler ve kırlar halk ile dolmuştu, bilginler, şeyhler ve dervişler dualar ediyorlardı.[89]

Sefer için başkumandan olarak sadrazam atanmış ise aynı tören yapılırdı. I. Ahmed devrinde Sadrazam Mehmed Paşa başkumandan olarak İran seferi için 22 Mayıs 1615'te İstanbul'dan hareket etti.[90] Aynı tarihte İstanbul'da bulunan İtalyan seyyah Pietro Della Valle sadrazamın sefer alayı ile İstanbul iskelesinden Anadolu yakasına geçişini izlemişti. Pietro Della Valle'nin yazdığına göre saraydan sahile kadar sefer alayını seyretmeye gelmiş şehrin sakinleri ile ana caddenin her iki yanı kalabalıktı. Seyyah, caddede alayla geçmekte olan askerî birlikleri seyrederken ikametgâhından onu gören İngiliz elçisi tarafından yukarıya davet edildiğini ve böylece geçmekte olan alayı çok iyi görebildiğini yazar. İngiliz elçisinin bulunduğu bina "sarı kule"nin tam karşısındaydı. Burada padişah ve "kadınları" "kapalı" (kafesli) pencereden geçen alayı seyrediyorlardı. Pietro Della Valle kendi kaleminden gördüklerini şöyle kaydetmiştir:

> "Atlılar kırmızı ve sarı bayrakları (kapıkulu sipahi), piyadeler parlayan silahları ile bir gemi maketi Hıristiyan esirleri temsil eden başlık figürleri ile donatılmış olarak, dervişler bitmeyen duaları ile, müftü de İstanbul'da en uzun sakallı adam olarak dikkati çekiyordu. Başkumandan tek başına at üzerinde muhteşemdi ve tepesi geniş balıkçıl tüyleri takılı bir sarık (türban) giymişti. Sahilden atılan büyük top atışları üzerine ordu 'dar sulardan' (Boğaz içi) karşı sahile geçti."[91]

Sefer alayını izleyen görgü tanıkları arasında gözlemlerini en iyi yazanlardan biri de Antoine Galland'dır. Onun 1672'de Le-

---

89 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, s. 762-763.

90 İran seferinin sebebi Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken ipek vergisini iki yıldan beri ödememiş olması ve Gürcistan'a asker göndermesiydi.

91 Wilfrid Blunt, *Pietro's Pilgrimage*, s. 40-41.

histan seferi için Edirne'den hareket eden sefer alayı hakkında gördükleri ilginçtir.[92] Aynı sefer alayını M. de Comte de la Magdeleine de izlemiş ve daha az ayrıntıya yer vermekle beraber gördüklerini alayın düzenine göre sıra ile kaydetmiştir. Magdeleine'in yazdığına göre alayda önce toplar ve cephane (silahlar) geçti.

> "Bunun arkasında topçu birliği kumandanı olan topçubaşı ve emrindeki on iki bölükten oluşan topçu birliğinin yüz seksen adamı yaya olarak ilerliyordu. Topçulardan sonra yeniçeri (yüksek rütbeli) subayları ve yeniçeri bölükleri geçtiler. Her bölüğün başında 'odabaşı' denilen kendi subayı vardı. Onları yeniçeri bölüklerinden biri olan 'sakalar' (ordunun su taşıyıcıları) izliyordu. Bunların arkasında aşçıbaşı ilerliyordu. Deriden büyük bir elbise giymişti. Elbisenin kenarları işlemeliydi. Göğsünde zincirle çıngıraklar vardı. Büyük bir bıçak ve ayrıca bir balta taşıyordu.
>
> Yeniçeri bölüklerinden sonra sipahiler ikişerli sıra halinde at üzerinde kırmızı ve sarı küçük flamaları ile geçti. Sipahi ağa (sipahilerin kumandanı) tek başına onları izliyordu. Ata binmişti, ok ve yayı vardı. Göğsünde bir ayak genişliğinde brokar bir fular vardı.
>
> Onun arkasında merasim kıyafeti giymiş çorbacılar ilerliyordu. Bunlar samur kürklü kaftan giymişlerdi, at üzerinde idiler. Başlarında horoz ibiği şeklinde çok yüksek beyaz bir sorguç vardı. Bundan sonra yeniçeri efendisi geçti. Samur kürklü brokar bir ceket ve başına bir 'mücevveze' giymişti. Onu elli kişilik maiyeti ile muhzır ağa izliyordu. Ondan hemen sonra yeniçeri ağası zengin işlenmiş haşalı (at örtüsü) at üzerindeydi ve etrafında iki yüz asker vardı.
>
> Bunların arkasında mumcular, kapı kethüdası (kâhya) ve dolama[93] giymiş yeniçeriler ikişer kişi ve yaya olarak geçtiler.

---

92 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, Nahid Sırrı Örik, cilt I, s. 109-111; Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 404-422.

93 Dolama denilen ceketlerinin kolları geniş, önden düğmeli ve kol kapakları siyah renkliydi.

Bundan sonra ikişer kişi sıra halinde on iki 'duacı' geçti. Bunlar Hacı Bektaş tarikatındandı. Hacı Bektaş 'yeniçerilerin azizi ve kurucusu'ydu.

Bundan sonra yularlarından uşakların tuttuğu yedi at ilerledi. Sonra yaya subaylar ile çevrelenmiş olarak 'paşa' (sadrazam) geçti, 'efendi' gibi o da ata binmişti. Onu izleyen 'iç oğlanlar' saten bir ceket üzerine halkalarla örülmüş zırh ceket giymişlerdi. Silahları ok ve yay ile gümüş, mercan ve inci işlemeli birkaç tabancadan oluşuyordu. Bunların arkasında 'yeniçerilerin eski reisi' Hacı Bektaş'ın bayrağı ve bunun yanında altın sırma işlemeli üç sancak, boruzanlar, davullar, obualar geçti. Bunların kumandanı 'paşa' (mehterbaşı), enstrümansız piyadeleri (çadır mehterleri olmalı), kâhya ve ağaları (subayları) ile 'güzel bir düzende' geçtiler. Kâhya ve ağaları merasim elbiselerini giymiş olarak ata binmişlerdi.

Bu ordu sarayın önünden geçerken padişahın daha önceden birer kaftan vererek ödüllendirdiği kumandanlar saygı ile eğildiler. Bu sırada padişah ata binmiş olarak sarayın (cümle kapısı) penceresinden bakmakta idi.

Alayda daha sonra deliler geçtiler. Bunların çeşitli renklerde tafta gömlekleri üzerinde birer kaplan derisi örtü vardı. Her biri bir pistol (büyük el tabancası), işlemeli yarım mızrak ve çeşitli renklerde büyük ve ince birer flama taşımaktaydı. Onları, sancaklarını ve aynı şekilde giyinmiş olan subaylarını izliyordu. Subaylarının başlıkları samur kürklüydü ve tepesinde 'horoz' tüylerinden bir kokart vardı.

Onları aynı düzende 'dragon'süvarileri izliyordu. Onların arkasında bütün uşaklar yürümekteydi. Bunlardan sonra ağalar ikişer kişi sıra ile zengin koşumlu at üzerinde ilerliyordu. Maiyetlerinde pek çok uşakları ('valet') ile geçtiler. Bunlardan sonra yularından tutulup götürülen bir at ve birliğin önünde giden 'Furuq' sancağı ile birlikte taşınan iki tuğ geçirildi.[94]

Bunu subayları ile seyisler izledi. Bunların arkasında 'efendisini' (sadrazamı) temsil eden kâhya, seksen iç oğlanın başın-

---

94 "Furuq" sancağı, "Fetih âyetli sancaklar" olmalıdır (Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 35).

da ilerliyordu. İç oğlanlar güzel bir düzende at üzerinde ve silahlıydılar, her biri bir kumandan gibiydi.[95] Onları üç sancak izliyordu.

Sadrazamın kâhyasının yanında iki yaya uşağı ve iki tüfekçisi vardı. Bunlar sarayın önünden geçerken padişah maiyeti ile saraydan dışarı çıktı. Padişahın maiyetinde çavuşlar da yer alıyordu. Başlarındaki mücevvezenin sağ yanı üstünde bir tüy takılıydı ve ellerinde topuz (gürz) vardı. Müteferrikalar at üzerinde güzel bir düzende bunları izliyordu. Kapıcıbaşı padişahın diğer dört tuğu ile ilerliyordu. Bunlarla beraber beş sancak ve beş çift büyük nekkâre (dümbelek, kös) develer üzerinde taşınıyordu. Bunu çavuşbaşı ve seyisler izliyordu. Onların arkasından zırhlı, at örtülü ve başlarında çok kıymetli (mücevherli) sorguçları ile on iki Arap atı geçti. Bunları izleyen Bab-üs-saade ağaları padişahın türbanını taşıyorlardı. Solaklar, peykler ve şatırlar güzel bir düzende ve padişaha yakın olarak ilerliyorlardı.

Padişah, elmaslarla işlemeli bir gömlek üzerine samurdan büyük yakalı bir kaftan giymişti. Türbanı yeşil ipekti, tepesinde demirden bir tepelik vardı ve sorguçlarla örtülmüştü. Padişahın on adım önünde iki deve ilerliyordu. Birincisinde Hz. Muhammed'in sancağı ve 'hırka-i şerif', diğerinde Kur'an-ı Kerim taşınıyordu. Bundan sonra padişahın iç oğlanları ve harem ağaları (ak ağalar) geçiyordu.

İç oğlanların arkasında büyük çadırlar götürülüyordu. Muhteşemdi."[96]

Orduyla birlikte esnaf ve tüccarlar da sefere giderdi. Böylece ordu konakladığı zaman kurulan ordugâhta her türlü yiyecek ve gerekli şeyler bulunurdu. Ordugâhta asker ihtiyacı olan şeyleri esnaftan satın alırdı. Sefere ordu ile gitmek esnaf ve tüccar-

95 Eski Fransa'da kralların ve asillerin maiyetinde olan askerlik eğitimi alan asilzadelere "Page" denirdi. Osmanlı sarayında bunun karşılığı olarak iç oğlanlar vardı. Çoğu devşirme ve ünlü silahdarların oğulları idi, enderunda eğitilirlerdi.

96 M. de Comte de la Magdeleine, *Le Miroir Ottoman*, s. 237-243; Padişahın sarığını üç tülbentçi taşıyordu. Bunlarla beraber iki beyaz harem ağasından biri "kapı ağası" (Ak harem ağalarının reisi) ve diğeri "saray kâhyası" (saray ağası) idi.

lar için kârlı olurdu. IV. Mehmed'in 1672'de Lehistan seferinde İstanbul'dan aralarında Yahudilerin de bulunduğu üç bin esnaf ordu ile gitmişti. Demetrius Cantımır'ın yazdığına göre İstanbul'dan Rum ve Ermeni esnaf ordu ile sefere gider ve ordugâhta satış yapardı. Bu esnaf alayına ordu alayı denirdi.[97]

7 Mayıs 1672'de IV. Mehmed'in sefer alayı Edirne'den iki mil ("yarım fersah") uzaklıktaki ordugâha gitmeden önce 4 Mayıs'ta esnaf ve el-sanatçıları ve tüccarlar bu ordugâhta yerlerini almıştı. Edirne'den beş-altı bin kadar yeniçeri ile yeniçeri ağası esnaftan bir gün sonra ordugâha gelmişti. (Bu yeniçeriler daha önce Edirne'ye İstanbul'dan gitmişlerdi.) Bu ordugâhta bir aya yakın kalındı. Ordu sefer yürüyüşü için haziranda buradan hareket etti.

Antoine Galland'ın gözlemlerine göre 4 Mayıs'ta ordugâha gitmek üzere Edirne'den çıkan ve esnaf ve el-sanatçılarından oluşan "ordu alayı"nda kasaplar, ekmekçiler, bahçıvanlar, yemişçiler, tatlıcılar, mumcular, kürkçüler, pamukçular ve kahveciler vardı. Ordu alayının geçişini Edirne ahalisi seyretmişti. Alayın önünde yüz elli yeniçeri ve başında bir çorbacı ve subaşı yürüyordu. Yeniçerilerin elinde silah yoktu. Sadece birer sopa vardı. Onların arkasında ekmekçiler ilerliyordu. Ekmekçilerin üç meslek markası taşınıyor ve bir rençper "bir sapan sürükleyen iki öküzü" götürüyordu ve yol boyunca buğday taneleri serpiyordu. Bunları meşaleciler izliyordu. Meşaleciler şarkı söyleyip sıçrıyor, ipekle sarılı meşaleler taşıyorlardı. Bundan sonra esnaf kâhyası ilerliyordu, etrafında sekiz veya on süvari vardı. Süvariler zırh ve miğfer giymişti, her biri elinde kargı taşıyordu. Bunların yanında nefir (borazan), dümbelek, davul ve darbuka çalanlar gidiyordu.

Bundan sonra kasaplar geçti. Onların arkasında kasap çırakları ikişerli sıra halinde yürüyorlardı, fitilli tüfekleri vardı ve işleriyle ilgili aletler taşıyorlardı. Bir kısmı da kaplan veya pars derileri (post) ile elbiselerini yarım örtmüşlerdi ve ortalarında ipek haşalarla (at örtüsü) örtülü, boynuzları altın ve gümüş yaldızlı inekleri götürüyorlardı. Bazıları da boynuzları ve

97 Demetrius Cantımır, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1743, s. 68 ve 207.

kürkü boyalı koyunları götürüyordu. Bunların arkasında kâhya ve etrafında süvariler, aynı müzik aletleri ile bunları çalanlar geliyordu.

Bunları bahçıvanlar izliyordu. Bahçıvanların önünde giden iki kişi başlarında iki büyük tepsi taşıyordu. Tepsilerde meyve dolu sepetler vardı. Bunlardan sonra tatlıcılar ve hasırcılar geliyordu. Bunların arkasında pamukçular, silahçılar ve şamdancılar ilerliyordu. Bunları içi mumla dolu sandıkla geçen mumcular izliyordu.

IV. Mehmed, 26 yaşında, 1669.

Kürkçüler, kaplan ve pars derileri giymişlerdi. "Pabuççu"ların (ayakkabıcı) arkasında ayakkabı topuğuna ve burnuna demir parça çakanlar geliyordu ve taşınan bir dükkân içinde çekiç sallayan küçük bir çocuk görülüyordu.

Çuhacılar, çuha parçalarına sarınmış olarak geçtiler. Sonra kahveciler geçerken bunların arkasında ilerleyen bir araba içinde iki-üç kişi kahve pişiriyor, diğerleriyse mermer içinde kahve dövüyordu. Bu esnaf alayında terziler, sarıkçı (tülbentçi) ve daha pek çok esnaf vardı.[98]

Bu tür sefer alayı padişahın sarayından çıkarak ordunun sefer yürüyüşüne başladığı ilk ordugâha giderken yapılan merasim ve geçit için düzenlenmişti.

Ordunun sefer yürüyüşüne geçtikten sonraki alay düzeni bundan çok farklıydı. Genelde seferî alay düzenine göre en önde serdengeçtiler, bunların arkasında yeniçeriler ve subay-

98 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nahid Sırrı Örik, cilt I, s. 109-111; diğer bir yayın: Gülgûn Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 418-420.

Kumaş tüccarları resm-i geçitte 18. yüzyıl başı.

ları ile ağaları olurdu. Bunları topçular ve cebeciler izlerdi. Bundan sonra sadrazam (başvezir) ve sekbanbaşı gelirdi. Sadrazamın sağında Anadolu sipahileri, solunda Rumeli sipahileri yer alırdı. Sadrazamdan sonra padişahın çevresinde iç oğlanları ve bostancıbaşı ile ilerlerdi. Bostancıbaşının sağında kırmızı sancak sipahileri, solunda sarı sancak sipahileri (kapıkulu) olurdu.

Padişahın arkasında hazine ile levazım ve erzak yüklü develer ve onların arkasında esnaf ve tüccar alayı gelirdi.

Sefer yürüyüşünde ordunun önünden akıncı ve deliler öncü kuvvet olarak giderler ve ordunun geçeceği yolun güvenlik bakımından hazır bulunmasını sağlarlardı. Ayrıca özel bir süvari bölüğü ileri kol veya öncü kolu görevini yapardı. Bu süvariler "çarhacı" veya "çarhacıbaşı" denilen bir kumandanın emrinde olurlardı. Osmanlı kaynaklarına göre ordu kumandanlarından biri seferde "çarhacı" olarak atanırdı. Bu bakımdan "çarhacı" sadece belli bir sefer için yapılan ek bir kumandanlık görevi idi.

Ayrıca alayın her iki tarafında bulunan tımarlı sipahi kuvvetlerinin bir kısmı alayın en arkasında yer alır ve alayın geri kalan kısmını korurdu.[99]

---

99 Demetrius Cantımır, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 111 ve 207; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 130.

Beylerbeyinin sefer alayı

Eyalet valileri veya beylerbeyleri padişahın fermanı veya İstanbul'dan divandan gelen emir üzerine orduları ile savaşa gitmek üzere sefer hazırlığı yapardı. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra beylerbeyi ikametgâhı olan şehrin dışındaki açık arazide ordugâhını kurar burada hareket emri alıncaya kadar yaklaşık bir hafta beklerdi.

Sefere çağrılan beylerbeyi, sarayından bu ilk ordugâha alayla giderdi. Bu alay padişahın sefer alayı gibi aynı düzende olurdu.

1658 yılında Danimarkalı M. de Hayes, Bosna beylerbeyi Seydi Ahmed Paşa'nın sefer alayını ve ordugâhını görmüştür. M. de Hayes bir diplomattı ve İstanbul'a giderken Bosna Saray'da bir süre kalmıştı. M. de Hayes'in Bosna Saray'da bulunduğu sırada Seydi Ahmed Paşa, padişaha başkaldıran Erdel prensi III. Gyorgi Rakoczi'nin üzerine yapılacak sefer için görevlendirilmişti. Seydi Ahmed Paşa, emrindeki on iki bin kişilik "serhat kulu" (yeniçeri) ordusu ve eyaletindeki sancak beylerinin tımarlı sipahi kuvvetleri ile bu sefere çıktı.[100]

M. de Hayes, Bosna beylerbeyi Seydi Ahmed Paşa'nın sefer alayına tanık olmuştu:

> "Mayıs'ın başında yuvarlak ve dört köşe çadırlar hazırlanmış ve hareket günü bütün yüksek rütbeli memurlara, kumandanlar ve subaylara bildirilmişti. Esnaf ve el-sanatçıları alaya katılmaktaydı. Her meslek erbabı kendi grubu içinde adamları ve silahları ile alayda yerini almıştı. Paşa ve subayları silahlanmış olarak davulların sesine göre düzen içinde gidiyorlardı. Davullar yedi veya sekiz farklı renkte idi ve deri, ahşap ve bakırdan yapılmıştı. Bundan başka küçük flütler ve obualar ile zafer şarkıları söyleyenlere refakat eden iki adamın çaldığı iki 'Tchigours' (çöğür) yani bir çeşit Türk Lût'u (beş telli) vardı. Bu enstrümanların sesine uygun olarak mükemmel bir düzen içinde paşa ve subayları ilerliyordu. Ayrıca paşanın önün-

100 Seydi Ahmed Paşa'nın "Budin Paşa"sı olduğuna dair *Tarih-i Gılmâni*'de bir kayıt varsa da M. de Hayes'in verdiği bilgi doğrudur (Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 86).

de iki altın elma taşınıyordu. Türkler buna 'tou' (tuğ) diyorlar. Bu tuğ Paşa'nın açık araziye çıkan ordusunun sefer yürüyüşü için hareket edeceğine işarettir. Ordu genel sefer yürüyüşüne geçtiği zaman bu tuğ taşınır. Paşa'nın ordusu şehrin manzarasına karşı açık arazide altı gün çadır altında ikamet edecekti. Bu süre içinde subaylar savaşta harcamak üzere erzaklarını temin edecekler."[101]

SEFER YÜRÜYÜŞÜ

Sefer güzergâhı

Osmanlı ordusu sefere çıkarken kurulan ilk ordugâhtan sefer yürüyüşüne geçerdi. İlk ordugâh, sefer Batı'ya yapılacaksa genellikle önce İstanbul'da Davutpaşa'da ve sonra Edirne'de kurulurdu. Sefer Doğu'ya yapılacaksa ilk ordugâhın yeri Üsküdar'dı. Batı'ya gidilirken bütün Rumeli eyaletinden ve Doğu'ya gidilirken Anadolu'dan geçilerek savaş alanına varılırdı.

Sefer yürüyüşü savaş alanının bulunduğu coğrafi yerin uzaklığına göre bir ay ile üç ay arası sürebilirdi. Mohaç seferinde 25 Mayıs'ta Edirne'den hareketle ordu 9 Ağustos'ta Mohaç Ovasına varmıştı. IV. Murad'ın Revan seferinde hükümdar 7 Nisan 1635'te Üsküdar'dan "Ordu-yu Hümayun" ile hareket etmişti. 28 Temmuz'da Revan kalesi kuşatılmıştı.[102]

İmparatorluk ordusu Batı'ya sefere giderken İstanbul'dan Edirne'ye kadar geçtiği kasabaların bir kısmında konaklardı. 1538'de Buğdan seferine gidilirken İstanbul'dan sonra Halkalı Pınar'da çadırlar kurulmuş bir gün burada konaklanmış ve ertesi gün Çatalca'ya varılmıştı. Buradan hareketle Uğraşköy, Karlıköy, Ahmed Bey köyü, Ulufeciler köyü ve Hasköy menzillerinden geçilmiş bazılarında kalınmıştır.

Edirne'de şehrin dışında kurulan ordugâhta sefere çıkmadan önce son hazırlıklar ve ikmaller yapılır ve bir hafta ile üç hafta

101 M. des Hayes Le Voyage de Constantinople, Paris, 1664, s. 77.

102 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 61-62; Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 14.

arası bir zaman bu ilk ordugâhta kalınırdı. 1538 Buğdan seferine çıkmadan önce Kanunî Süleyman burada dokuz gün kalmıştı. Bu süre içinde padişahın emri ile divan kurulmuş, Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri ve devlet erkânı padişah tarafından kabul edilmiş, ziyafetler verilmiş ve son hazırlıklar tamamlanmıştı. 1621'de Sultan II. Osman Lehistan seferine çıkmadan önce 24 Nisan'da Kapıkulu askerinin maaşları ödenmiş, İstanbul'un dışında Davutpaşa'da kurulan ordugâhta padişahın otağı, vezirlerin otağları, bütün askerin çadırları, esnaf ve tüccarların çadırları hazır edilmişti. Padişah ordu ile burada kaldığı sırada toplar kırk kadırga ile Karadeniz yoluyla sınıra sevkedildi. Bu işle Rodos beyi görevlendirildi.[103]

Ordunun sefere çıkmadan önce Edirne'de kışladığı olurdu. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa Bozcaada'yı fethettikten ve onardıktan sonra baharda Erdel beyi Györgi Rakoczi üzerine sefere çıkmak amacıyla ordu ile birlikte Edirne'ye gelmişti. İstanbul'da bulunan padişah da yeniçerilerle Edirne'ye gelmiş ve 1657-1658 kışını yeniçerilerle Edirne'de geçirmişti. İlkbaharda sefer yapılacağını bildirerek eyalet valilerine emirler göndermişti. 1657-1658 yılında Edirne'de çok soğuk bir kış olduğundan ve şehirdeki askerin çokluğundan şehirde yakacak sıkıntısı çekilmişti. *Tarih-i Gılmâni*'de ordunun kışladığı Edirne şehrinin durumu anlatılır: "Köylerden şehire asla ne odun ne de zahire geliyordu. Bu yüzden büyük bir kıtlık oldu. Edirne'de pek çok kimse evlerini bozup odun yerine askere sattılar. İç oğlanları ise padişahın emri ile bahçedeki büyük ceviz ağaçlarını kesip odun yaptılar... Sonra etraftan zahire ve odun geldi, orduda bolluk oldu."

1693'te İtalyan seyyah Gemelli Careri, seferden sonra ordu İstanbul'a dönerken padişah ile Edirne'de kalan askerlerin şehirdeki han ve kervansaraylarda odalara yerleşmiş olduğunu ve kendisine kalacak bir yer bulamadığını yazar.[104]

---

103 Abraham Saugran, *Affairs du Temps*, İstanbul'dan yazılmış 4 ve 18 Mayıs tarihli mektup, Paris, 1622.

104 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 68-69; Gemelli Careri, *A Voyage Round the World*, A. & J. Churchill, Londra, 1732, s. 56.

Ordu seferdeyken sefer yürüyüşünün bazı sebeplerle uzadığı ve kış mevsiminin yaklaştığı zaman sefer güzergâhı üzerinde belli şehirlerin civarındaki kışlalarda veya kurulan ordugâhta kışı geçirirdi.

1553-1555 Nahçıvan seferinde ordu sefere giderken, seferdeyken ve seferden dönerken bazı şehirlerin yakınında kurulan ordugâhta kışlamıştır. 28 Ağustos 1553'te ordu bu sefer için İstanbul'dan hareket ettikten sonra Üsküdar, Yenişehir, Kütahya, Bolvadin Ereğli, Ak-öyük'te (Aktepe) konakladı. 6 Ekim'de Aktepe'ye varılmıştı. Kışın yaklaşması dolayısıyla kışı Haleb'de geçirmeye karar veren padişahın (Kanunî Süleyman) emri ile Rumeli askeri Tokat'ta, Şehzade Selim ve kuvvetleri Maraş'ta kışladı. Kasım ayı başlarında Haleb'e varan padişah ve ordusu 9 Mayıs 1554 tarihine kadar bu şehirde kalarak kışı geçirdi.[105] Kanunî Süleyman Haleb'de kaldığı süre içinde bu bölgedeki öşür vergilerini kontrol etmiş ve çiftçi haklarını koruyacak önlemler almıştır. Ordu Yenişehir'de konakladığı zaman padişah Şehzade Bayezid'i kabul etmiş ve Rumeli eyaletinin güvenliği için şehzadenin sefer sırasında Edirne'de ikamet etmesini emretmişti. Kütahya'da Lehistan elçisini kabul etmiş, Bolvadin'de Saruhan sancakbeyi Şehzade Selim'i kabul ederek sefere katılmasına izin vermişti.

Haleb'den hareketle Urfa üzerinden Diyabakır'a varıldığı zaman padişah divanı topladı. Ayrıca yeniçeri kethüdası, ocak ağaları, yayabaşıları ve solaklar bu toplantıya çağırıldı. Padişah her grubun hatırını sorarak savaşta yararlık gösterenlere büyük ödüller verileceğini bildirdi.

Diyarbakır'dan Erzurum'a hareket edilerek Çapakçur'da Murad Suyu üzerinde bir köprü kuruldu ve ordu buradan geçirildi. Haziran başlarında Karga Pazarı denilen yere varıldı. Sonraki konak yerlerinde Sadrazam Ahmed Paşa, ikinci vezir Se-

---

105 1548-1549 Tebriz seferinde Kanunî Süleyman ordusu ile Haleb'de kışı geçirdiği zaman görgü tanıklarına göre şehirde yiyecek boldu. Şehrin çevresinde geniş ölçüde tarım ve hayvancılık yapıldığından ve şehre kervanlarla her türlü yiyecek ve eşya getirildiğinden bu durumun daha sonraki tarihlerde de aynı olduğu anlaşılır (Gülgûn Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 596).

miz Ali Paşa, Rumeli, Karaman, Dulkadır, Sivas beylerbeyleri ve Şehzade Selim kuvvetleri ile padişahın huzurunda geçit resmi yaptılar. 5 Temmuz'da Kars Ovası'na gelindiğinde padişah Şah Tahmasp'a bir mektup gönderdi ve şahı savaşa davet etti. Ordunun Nahçıvan, Revan ve Karabağ üzerine yürümesi emredildi. 18 Temmuz'da ordu Revan'a ve daha sonra Karabağ'a ve Nahçıvan'a girdi. Şah Tahmasp Lur dağlarına çekildi. Şah Tahmasp ve ordusu takip edilmedi ve padişah seferden dönüş emrini verdi.

Ordu dönüş yolunda Hasankale'de konakladığında Diyarbakır ve Van beylerbeylerine savaşta yararlık gösterdikleri için hil'atler ve terakkiler verildi. Ordu Erzurum'da konakladığı zaman 26 Eylül'de padişah İran elçisini kabul etti ve şahın mektubunda belirttiği barış ve mütareke isteği uygun görülerek şaha elçi ile bir mektup gönderildi. 30 Eylül'de Erzurum'dan hareketle yirmi gün sonra Sivas'a ve buradan on iki gün sonra Amasya'ya varıldı. Padişah burada kapıkulu askerini kışlaklarına ve eyalet askerini memleketlerine gönderdi. 10 Mayıs 1555'te Şah Tahmasp'ın elçisi Amasya'ya geldi, şahın barış ve dostluk teklif eden mektubunu getirdi. Barış teklifi uygun görülerek Şah'a hitaben yazılmış bir mektup elçiye verildi ve gönderildi. Padişah Amasya'da iken Lehistan, Venedik ve Fransız elçilerini kabul etti. Elçiler Nahçıvan seferinde kazanılan başarıdan dolayı hükümdarlarının tebriklerini padişaha bildirmek için gelmişlerdi. Padişah Amasya'dan haziran sonunda hareket etmiş ve 31 Temmuz'da ordusu ile Üsküdar'a varmıştır.[106]

IV. Mehmed'in 1673'te Hotin seferi denilen ikinci Lehistan seferinde ordunun yol güzergâhı üzerinde kışı geçireceğine önceden karar verilmişti. Ordu temmuzda Edirne'den hareketle eylülde İsakçı'ya vardı. Edirne'den sefere çıkmadan önce İsakçı bölgesinde Babadağ veya Hacıoğlu kışlağında kalınacağı biliniyordu. Babadağ'da askerin kalacağı kışlalar vardı. Hacıoğlu pazarında bir kışla ve bir menzil bulunduğundan kışın geçirilmesi için uygundu. Bu sefere IV. Mehmed ailesini de götürdüğün-

---

106 M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1992, s. 150-151.

den Haseki Gülnuş Sultan, Valide Turhan Sultan, padişahın kız kardeşleri ve Şehzade Mustafa'dan oluşan Harem-i Hümayun ve maiyeti için Hacıoğlu pazarında kışı geçirecekleri ahşap bir saray yapılması emredilmişti. Bu bina ekim-kasım aylarında inşa edilmiş, ve bu süre içinde padişah ve Harem-i Hümayun Babadağ'da ikamet etmişlerdi. Kasım sonunda Hacıoğlu pazarına geçildikten sonra Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa için Babadağ'da ayrı bir bina inşa edilmiş, ayrıca vezirler için kışlalarda odalar düzenlenerek ayrılmıştı.[107]

Genelde Osmanlı ordusu bahar aylarında sefere çıktığından seferin gidişi ve dönüşü üç ay kadar sürerdi. Bununla beraber bazı seferlerde ordu konakladığı menzillerin birinde bir veya iki ay kalabiliyordu.

IV. Murad'ın Bağdat seferinde 8 Mayıs 1638'de Üsküdar'daki karargâhtan Bağdat'a doğru hareket edildi. Maltepe, Tuzla, İzmit, İznik Yenişehir, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Konya, Ereğli, Misis, Payas, İskenderun, Ruha, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin ve Kerkük üzerinden ve aradaki menzillerde konaklayarak Bağdat'a varıldı. Bağdat 15 Kasım 1638'de kuşatıldığına göre sefer yürüyüşü altı ay kadar sürmüştür. Çünkü ordu sefer güzergâhı üzerinde iki aydan fazla konaklamıştı.

Mohaç seferinde sefer hazırlıklarının son ikmalleri yapılması ve gerekli köprünün kurulması için 12 Temmuz ve 3 Ağustos tarihleri arasında ordu Belgrad yakınında kurulan ordugâhta kalmıştı.[108]

Osmanlı ordusu sefer yürüyüşü sırasında menzillerde konaklardı. Menzillerin şehir, köy, kasaba, kale ve köprü yakınında kurulmuş olması ilginçtir. İskân alanları içinde ve civarında olan menzillerin erzak veya zahire ikmali kolayca yapılabiliyordu. Ayrıca ordunun konakladığı menzillere civar köylerden erzak getirerek orduya satan köylüler için menziller kârlı bir pazar oluşturmaktaydı.

---

107 Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 70 ve 74.

108 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih*, dergisi, sayı 34, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984, s. 189-192; Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 64-65.

Ayrıca ordu bir menzilde konakladığı zaman orduya ait atlar ve yük hayvanları civar köylerde yaşayan köylüler tarafından otlatılırdı.

Trakya, Bulgaristan ve Yunanistan'da hayvancılık yapan ve özellikle koyun besleyen köylüler Osmanlı ordusu sefere çıktığında bu köylere yakın bir yerde karargâh kurulduğu zaman orduya ait atları besler veya otlatırlardı. Bu hizmetlerine karşılık haraç vergisi ödemekten muaf tutulurlardı ve koyunları diğer köylerdeki gibi sayıma ve teftişe tâbi olmazdı.

Mitroviçe ve Ösek arasında reayadan deveci ve zahireciler ordu seferde iken çayır biçer, hizmet verirdi.

16. ve 17. yüzyıllarda Bosna'da Aşağı Bosna bölgesi atlarıyla ünlü olduğu için burada çiftçilik ve hayvancılık yapan Bosnalılar her evin ahırında sekiz, on veya on iki at beslemek ve ordu seferdeyken ordunun at gereksinimini takviye için bu kadar at hazır bulundurmakla mükelleftiler. Bu hizmetlerine karşılık Osmanlı Devleti bunlara belli bir ücret verirdi.[109]

Ana yollar üzerinde ve bunlara bağlı yolların kenarındaki menziller sefer yürüyüşündeki ordu için önceden iaşe ve mühimmatın depo edildiği yerlerdi.

Menzillerin diğer bir önemi ise kurye veya posta sisteminin temelini oluşturmasıdır. Mükemmel bir menzil teşkilatının Lütfî Paşa'nın sadrazamlığı (1539-1541) sırasında kurulduğu bilinir.[110]

Menzilci denilen memurlar bugünkü anlamda birer kuryeydiler. Devletin resmî bildiri ve emirlerini eyaletlerdeki görevlilere ulaştırır ve aynı zamanda eyaletlerdeki görevlilerden merkeze yazılmış "arz" denilen dilekçeleri taşırlardı. Menzilci (kurye), menzillerde at değiştirerek yoluna devam ederdi. Aralarında Hıristiyan veya azınlıklardan göreve alınmış olanlar vardı. 1678 tarihli yayımlanmamış bir arşiv belgesinde "Bodos

---

109 Gülgûn Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 235 ve 251; Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 110; 1662'de Avusturya seferinde ordu Sofya'da on yedi gün konakladığı zaman ordunun atları on iki gün çayıra otlatılması için bırakılmıştı. (*A.g.e.*, s. 108).

110 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, İstanbul, 1984, s. 183.

oğlu Arslan" isimli menzilci Ermeni'nin İstanbul gümrük emini Şaban Ağa'nın adamı Mehmed Çavuş'tan aldığı meblağ hakkındadır. (Menzilci Arslan İstanbul menzilindeydi.)[111]

Ayrıca menzillerde devlet memurları kalabilirlerdi ve bunlara atları için arpa verilirdi. 1681 tarihli yayımlanmamış bir arşîv belgesindeki kayıtta Edirne-İstanbul arası seyahat edecek olan "Defterdar Efendi Mektupçusu"na her menzilde verilecek arpa, saman ve odun miktarı yazılıdır.[112] Bu kayıt önemlidir. Görülüyor ki bir memura menzillerde ayrılan arpa, saman ve odunun miktarı önceden bellidir ve kayıtlıdır.

Osmanlı ordusunun sefer yürüyüşünde seçtiği yollar üzerindeki menziller birbirinden yarım gün veya bir günlük mesafe uzaklığındaydı. 1634'te IV. Murad'ın Revan seferinde yol güzergâhındaki menzillerin arası genelde dört veya beş saatten fazla değildi. Sadece birkaç menzilin arası altı veya sekiz saat sürüyordu.

Nezihi Aykut'un yayımladığı "Revan Seferi Menzilnâmesi"ne göre ordu "10 Şevval" "Perşenbe" günü Üsküdar'dan hareketle dört saatte Kartal'a, buradan altı saatte Gebze'ye varmış ve böylece her gün yola devam edilmiştir. Geçilen menziller[113] Hereke, İzmit, Değirmendere, Kazıklı-beli, Kazıklı-ini, İznik, Yenişehir, Akbıyık, Bazarcık, İnönü, Eskişehir [Burada ılıcalara girmek için bir gün kalındı ("oturak")], Akviran ("Ağören"), Seyyid Gazi, Bardakçı, Hüsrev Paşa Hanı, Bayad, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Argıd Han, Ilgın, Cisr-i Atik (Kara köprü), "Sulu-Zengi"(Zengi pınar), Delikli-han, "Kâriz-başı"(Keriz başı), Konya (Burada altı gün kalındı; "oturak"), Bikâr oğlu, Karaüyük-ili, Akçe-şâr (Akçe şehir), Kuru-göl (Akgöl), Ereğli, Bor Ovası, Niğde ve Niğde'den sonra Gölbaşı veya Biçim-çayırı denilen menzil, Develi-Karahisar, İncesu, Kayseri ("Menzil-i Kayseriyye"), Kayseri'den sonra Taraklu Ovası, Sarıoğlan-köyü, Gemerek, "Şâh-kışla" (Şarkışla), Apardı, Sivas ("Menzil-i nefs-

---

111 İstanbul Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8122, T. 1089 (1678).

112 İstanbul Başvekâlet Arşivleri, Ali Emirî Tasnifi, No. 8055, T. 1092 (1681).

113 Menzilnâmenin orijinal metninde ordunun konakladığı yer isimlerinin başında "menzil" yazılmıştır, Menzil-i Hereke, Menzil-i İznikmid gibi.

i Sivas") (Burada on altı gün kalındı; "oturak"), Acıgöl, Koç-hisarı, Kara-gölü (Tödürge gölü), Tozanlı, Toprak-kal'ası, Ayaş Yaylası, Avşar Ovası, Kadı Yaylası, Kadı-pınarı, Küçük Çemenli, Büyük Çemenli Yaylası, Orta Çemenli Yaylası, Balahor, Sadaklı ovası, Yolveren, Sinur Yaylası, Hayıklar, Alabeyi Yaylası, Ak köprü, Mama Hatun-hanı, Şûr Ovası, Alaca-han, Ilıca ez-kurb-i Erzurum, "Menzil-i nefs-i Erzurum" (Burada altı gün kalındı), Pasin ovası, Hasan kal'ası, Çuka, "Menzil-i sahrây-ı Sanâmir", Soğanlu Yaylası, Vîrşân-kal'ası, Döş-kaya, Kars, Za'îm -köyü, Şahne-geçidi ("Menzil-i Şahne-geçidi"), Şûre göl, Bey-köyü, Şarabhâne-köyü, Abâran ve Abdâllar'a varıldı. Abdâllardan sonra altı saatte "Menzil-i Gök-künbed der-kurb-i Revan"a ve daha sonra gene altı saatte "Menzil-i Künbed"e gelindiğinde burada kalınmayarak Revan tarafında ordugâh kuruldu.[114]

Yavuz Selim'in İran seferinde gidiş güzergâhı Revan seferinde Menzilnâme'de gösterilen güzergâha benzer: Üsküdar, Maltepe, Yenişehir Ovası, Kütahya, Urfet Özü, Konya, Üsküpçe hanı, Sivas ve daha sonra Erzincan.[115] "Revan Seferi Menzilnâmesi"nde Sivas-Erzurum yolunun izlendiği gösterilmiştir. 1534-1535'te Kanunî Süleyman'ın İran seferinde (Irakeyn seferi) güzergâh Sivas-Erzincan üzerinden geçtiğinden Yavuz Selim'in İran seferinde izlenen yol ile aynıdır. Kanunî Süleyman ordusu ile 10 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket etti. Yenişehir, Bozöyük, Kütahya'dan geçerek Elmadağ'da üç gün istirahat verildi. Daha sonra Afyon Karahisar, Akşehir'den geçildi ve Konya'ya gelindi. Burada padişah Mevlâna'nın türbesini ziyaret etti. Sonra Develu Karahisar, Kayseri ve Sivas üzerinden Erzincan'a varıldı (21 Ağustos). Burada Kanunî Süleyman elçileri kabul etti ve sonra Tebriz yakınında (27 Eylül) Avcan yaylağında sadrazam kuvvetleri ile gelerek hükümdarın or-

---

114 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, s. 223. (s. 183-247)

115 Çaldıran zaferinden (1514) sonra Tebriz ve Revan fethedilmişti. Yavuz Selim ordusuyla seferden dönerken Öngi Suyu yakınında ve buradan sonra da Sinur (Sûnur) denilen bir köyün bulunduğu ovada iki gün konaklamıştı (Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 384).

dusuna katıldı. Burada padişahın başkanlığında yapılan divan toplantısından sonra ordunun bütün kuvvetleri Sultaniye'ye doğru sefer yürüyüşüne geçti. Serasker öncü (pişdar) kuvvetleri ile önde, padişah kapıkulu askeri ile ortada, Karaman artçı (dümdâr) kuvvetleri düzeninde olarak yol alındı. Türkmen köyü menzili ve oradan Kızıl-özen menzilinde konaklandı. Türkmen köyü menzili dar bir geçitti ve bu geçide "Koblantı gediği" denirdi. Kızıl-özen menzili ise Azerbaycan ve Irak-ı Acem sınırındaydı ve son menzildi. Buradan Sultaniye şehrine varıldı. Padişah bu şehirde Şah Tahmasp'ın ordusu ile geri çekildiği haberini almıştır. Bundan sonra Kanunî Süleyman Bağdat'a gelerek Bağdat kışlağında dört ay kaldı.

Burada kaldığı süre içinde Bağdat'ta tımar ve zeamet sistemini diğer eyaletlerdeki gibi kurmuş, Bağdat çevresini nahiyelere bölmüş, bunların gelir ve giderlerini belirlemiş ve maliye defterlerine kaydettirmiştir.[116]

Sefer yürüyüşü sırasında her gün yol alınır, on gün veya on beş gün sonra ordugâh kurulur ve bir-iki gün dinlenilirdi. Bazen aynı günde iki menzil aşıldığı olurdu.

Ancak gerekli olduğu zamanlarda bir iki hafta ordu konaklardı. Bu süre içinde cephane ve mühimmat belli yerlere gönderilir, orduya katılacak birliklerin gelmesi beklenirdi.

Sefer yolculuğunu zorlaştıran hava şartlarında ve elverişsiz yollarda sefer yürüyüşü devam ederdi. Mohaç seferinde Ordu-yu Hümayun Ösek yakınlarına vardığında Drava Nehri'nin suları yükseldiğinden çevresi bataklık olmuştu. Ordu Ösek şehrinin diğer tarafından geçirilerek yola devam edildi.[117]

1662'de Avusturya seferinde Tuna Nehri taştığından Uyvar'a giden yol üzerinde üç gün içinde bir köprü yaptırılmıştı. Ayrıca bu bölgede geçmesi on saatlik yol tutan ovaları sularla kaplanmıştı ve çoğu yer bataklık olmuştu. Çünkü düşman ovaya salmıştı. Bununla beraber askerin bir kısmı su içinde yürüyerek geçmişti. Buradan beş saat sonra bir köyün karşısında ordu

---

116 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 365-368.

117 M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul, 1992, s. 38; Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 65.

konakladığı zaman Uyvar'a bir saatlik yol kalmıştı. Buradaki iki köprüden ancak on beşer günde karşıya geçilebilmişti.[118] Su altında kalan ve bataklık olan bu bölgede asker ve mühimmatın geçirileceği yeterli köprü olmayınca askerin köprüden geçmek için buraya yığılması kargaşalığa yol açabiliyordu. Bundan dolayı karşıya geçilmesi zaman almıştı.[119]

Ordunun geçeceği menzillerde genellikle ordu için zahire ve mühimmat bulundurulurdu. Osmanlı kaynaklarındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Osmanlı menzilleri mühimmat ve zahire depo edilmiş durumda imparatorluğun sınırlarına kadar hizmet verirdi.

Sefer yürüyüşü sırasında ayrıca zahire ve mühimmat sevki devamlı yapılmaktaydı.

1672'de Lehistan seferinde Tuna'dan gelen zahire gemileri Prut Nehri üzerinden Niğbolu sancakbeyi Osman Paşa'nın nezaretinde götürüldüğünden Prut Nehri çevresindeki menzillerde bol miktar zahire ve mühimmat ordu için yeterli olmuştu.

Menzillerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne bağlı müstakil devletlerin sınırları içinde bulunuyordu. Bu menzillerin zahire ve mühimmat ikmalinden bu devletlerin yöneticileri sorumluydu. Örneğin, aynı seferde Buğdan'ın merkezi Yaş şehri karşısında Çoçara menziline gelindiğinde verilen yedi gün istirahat sırasında Yaş şehrini gezen padişah çevredeki iki menzilde çekilen zahire sıkıntısı yüzünden kendisini karşılamaya gelen Buğdan voyvodasını "azarlamıştı". Voyvoda makamından azledilmekten zor kurtulmuştu.[120]

Bazen de sefer yürüyüşü sırasında güzergâhın değiştirilmesi zahire sıkıntısına neden olabiliyordu. 1662'de Avusturya seferinde ordu Budin'e vardığında güçlükle zahire bulunabilmişti. Çünkü, önceden Zarda ve Zirinvar'a (Yeni Kale) gidilecek diye emir verildiğinden sürsatlar buralardaki menzillere ve konak yerlerine gönderilmiş bulunuyordu.[121]

---

118 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 121; ayrıca bkz. (Silahdar, s. 35).

119 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 121.

120 Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 6.

121 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 143.

Sefer yürüyüşünde vardığı şehirlere ordu merasimle girerdi. Avusturya seferinde (1662) Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Belgrad şehrine merasimle girmişti. Ordunun Belgrad'dan önce vardığı Hisarcık'tan Belgrad'a kadar bir saatlik yol boyunca yolun her iki tarafına (sağ ve sol) sipahiler ve yeniçeriler dizilerek hazır durmuşlardı. Daha sonra sadrazam, maiyeti ve subayları rütbe sırasına göre dizilmiş olduğu halde "tabl ve alemlerle" sağa ve sola selâm vererek cuma günü Belgrad'a girmişti. Belgrad çevresinde ordugâh kuruldu ve on gün kalındı.[122]

Sefer yürüyüşü sırasında yapılan askerî, mali ve diplomatik işler

Sefer yürüyüşünde ordunun konakladığı ordugâhta seferle ilgili askerî, mali ve diplomatik işler kurallara ve geleneklere göre yerine getirilirdi. Askere ve subaylara bahşiş verilmesi, elçi kabulü, divan toplantıları, askerî görevlere atamalar gibi işler yapılırdı. Geleneğe göre seferde askere bahşiş verilmesi âdettendi. Yavuz Selim'in İran seferinde (1514) gidiş güzergâhında Ürfet Özü denilen yerde ordugâh kurulmuş ve konaklanmıştı.

Ürfet Özü'nde ordu konakladığı zaman subaylara (Kapıkulu ordusu subayları olmalıdır. "Yüce makamın subayları"deyimi kullanılmıştır.) yirmişer akçe bahşiş verildi. Üsküpçe Hanı denilen yerde kalındığı zaman tımar sahibi (kılıç) sipahiye "her binde elli akçe" bahşiş ihsan edildi. Örneğin 20.000 akçelik tımarı olan sipahiye 20 x 50 = 1000 akçe bahşiş verilmiştir.[123]

1672'de Lehistan seferinde Buğdan'ın merkezi Yaş şehri yakınında Çoçara menzilinde kalındığı zaman kapıkulu piyade ve süvarilerinin her birine biner akçe "sefer bahşişi" verilmişti. Vezirlerin askerlerine ve sekbanlarına da sefere çıkarken bahşiş verilirdi. Vezirlerin "karakullukçu"larına üçer veya dörder

122 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 114; Seferde ordunun zahire ihtiyacını karşılamak için bazı merkezlerde zahire depo edilirdi. İsakçı'da büyük zahire depoları yaptırılmıştı. Eflak, Buğdan ve Tuna boylarından getirilen zahire burada depolanmaktaydı (Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 64).

123 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 367-368.

kuruş, sekbanlara on ikişer kuruş veya onar kuruş verilirdi.[124]

1635'te IV. Murad'ın İran seferinde Üsküdar'dan hareketle menzillerde konaklanarak "Sünur Ovası"na gelindiğinde askere bahşiş dağıtıldı. 1554'te Kanunî Süleyman İran seferinde Erzurum'dayken Şah Tahmasp'ın barış teklifi önerdiği mektubunu getiren elçisini kabul etmiş ve mütarekeye karar vermişti. Kanunî Erzurum'dan Sivas'a ve Sivas'tan Amasya'ya geldi. Burada kapıkulu askerini kışlaklarına, eyalet askerini de memleketlerine göndermiş ve zeamet sahibi sipahilere "binde ikişer yüz" tımarlı sipahilere "binde yüzer" akçe vermiştir. Padişah kışı Amasya'da idari işler ve siyasi görüşmeler yaparak geçirdi.[125]

Seferde ordugâhta konaklandığı zaman subayların ve askerin yoklaması yapılırdı. 1662'de Avusturya seferinde Ösek'e varıldığı zaman burada yedi gün kalındı. Bu süre içinde paşalara Ösek köprüsünü geçme emri verilmiş ve zeamet sahibi müteferrika ve çavuşların yoklaması yapılmıştı. Sadrazam, yoklamada bulunmayanların dirliğini alıp başkasına vereceğini söyleyerek bunları uyarmıştı.[126]

1593-1594 Avusturya seferinde (Macaristan seferi de denir) Serdar Sinan Paşa Belgrad'dan sefere çıktıktan sonra Komran ve Tata kalelerini fethetmiş ve Tata Kalesi'nden üç günde Sanmartin'e varmıştı. Burası Avusturya hükümdarına aitti. Sanmartin Kalesi kuşatıldıktan sonra kısa zamanda teslim alındı. Ordunun Sanmartin'den hareketi sırasında Sinan Paşa bütün birlikleri yoklamadan geçirdi. Önce müteferrika birlikleri (Bunlar Sokollu Mehmed Paşazade İbrahim Bey kumandasındaydı.) sonra ordunun sol kanadı, daha sonra yeniçeriler, sağ kanatta Anadolu birlikleri, bundan sonra Suriye ve Rumeli kuvvetleri ve diğer "sayısız" kuvvetler yoklamadan geçti ve yoklama tamamlanınca buradan hareketle Yanık Kalesi kuşatıldı.[127]

---

124 Mehmed İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 135, 144.

125 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani*, s. 14; M.T. Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 150.

126 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 111.

127 Christine Woodhead, *Ta'liki-zade's Şehnâme-i Hümâyun, A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Klaus Schwarz Verlag Berlin, 1983, s. 41-42.

Ordugâhta elçi kabulü ve divan toplantıları ve diplomatik yazışmalar kısa süre için konaklandığı zaman da yapılmaktaydı. 1662'de Avusturya seferinde Ösek'te bir hafta kalındığında askerin yoklamasının yapıldığı gün öğleden sonra Avusturya-Alman imparatorunun elçisi gelmiş ve önce sadrazamın kethüdası İbrahim Ağa'nın çadırına kabul edilmişti. Sonra imparatorun mektubu ile sadrazamın huzuruna çıkarıldı. Elçinin şartları uygun bulunmadığından elçi hapsedilmişti. Gelen Venedik elçisi ise huzura çıkarılmadı. Ösek'ten hareketle ordu Budin Ovası'na varınca burada kurulan ordugâhta gelen Avusturya elçisi sadrazam tarafından kabul edildi. Elçi kraldan mektup getirmişti. Sadrazam, Avusturya kralının tekliflerini tekrar uygun bulmadığı için bunları önemsemedi ve seferin hedefleri bakımından yeni bir plan düşündü. Sadrazamın yeni planı için yanındaki devlet adamları ve "serhad ihtiyarları" ile bir toplantı yapması, onlarla konuştuktan sonra ve onlarla birlikte planı karara bağlaması ilginçtir. Özellikle sınırdaki tecrübeli subaylarla görüşmesi önemlidir. Sonuçta Osmanlı sınırına devamlı zarar veren ve alınması çok güç olan Uyvar Kalesi'nin fethine karar verildi.[128]

Sefer yürüyüşü sırasında sınıra yaklaşınca veya sınıra varınca askere silah dağıtımı yapılırdı. Aynı zamanda eyalet askerinin silahı ve zırhı da yoklanırdı. 1514'te Yavuz Selim'in İran seferinde sınırda Sivas şehri civarında seferde görevli eyalet paşaları tarafından askerin zırhı, atları, silahı, savaş aletleri ve bunların eksik veya tamam olup olmadığı kontrol edilmiş, tamam olanlar bir deftere ve eksiği olanlar başka bir deftere kaydedilmiştir.

Eksiği olanlardan 40.000 asker ayrılarak Sivas şehri civarında İskender Paşa kumandasına verilerek hazır bekletildiler. Bunlara bir çeşit cephe gerisinde artçı kuvvet görevi verilmiş oluyordu. Burada bu askerlerden bir ordugâh kurularak cephe gerisi güvence altına alındı.

Anadolu'dan çıkıp İran topraklarına girildiği zaman çebecibaşına "cephane-i âmire"den orduya savaş aletleri ve silahla-

128 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 115-116.

rının verilmesi emredildi. Bu emir üzerine cephane sandıkları cebeciler ağası, kethüdaları ve kâtipleri tarafından açılmış, silah ve savaş aletleri askere dağıtılmıştı. Celâlzade'nin *Selim-nâme*'sindeki kayda göre bu silah ve aletler şunlardı: "zırhlar, çelik yelekler, Anadolu ve Hint yapısı kılıçlar, Avrupa ve Şam yapısı "nacak"lar, çomaklar, altın yaldızlı yay kabzalar, oklar ve siperler, Hint ve Şam yapısı mızraklar, harbeler, "parıltılı mızraklar", taclar, yaldızlı kaftanlar, süslü at örtüleri (zırhları)".[129]

Kanunî Süleyman'ın Nahçıvan seferinde (1553-1555) 28 Ağustos 1553'te İstanbul'dan hareket eden ordu Yenişehir ve Bolvadin üzerinden Haleb'e vardığında burada kışlamıştı. Kışı Haleb'de geçiren hükümdar 20 Mayıs'da (1554) ordusu ile Diyarbakır'a ve oradan Erzurum'a doğru yol aldı. Karga Pazarı denilen yerde askere cephane ve savaş aletleri dağıtıldı ve buradan İran sınırına doğru gidildi.[130]

Askere cephane dağıtıldığı zaman toplar da sınıra yakın bir yerde hazır edilirdi.

IV. Murad'ın 1635'te Revan seferinde 7 Nisan günü Üsküdar'dan hareketle menziller geçilerek Erzurum'a varıldığında Vezir Ahmed Paşa ve emrindeki askerler top ve cephane ile burada hazır durumda orduyu beklemekteydiler. Dört yüz parça "Şahi-Zarbzen" (kısa menzilli zarbzen topu ile çapı geniş olan şahi topunun karışımı bir top) ve yirmi 'Balyemez' top (uzun menzilli ağır top, İtalyanca "balle mezze") ve cephane ile buradan hareket edildi. Bundan sonra Revan Kalesi kuşatıldı ve on bir gün içinde alındı.[131]

Seferde konak yerinde sefer ile ilgili atamalar yapılır, resmî mektuplar kabul edilir ve yararlı olan paşalara mükâfat olarak hil'at giydirilirdi. 1662'de Avusturya seferinde ordu Belgrad'dan sonra Mitroviça yakınında konaklamıştı. Mitroviça'dan hareketle dört saat sonra varılan yerde Serdar Ali Paşa çarkacı olarak atandı. Çarkacı görevi ile öncü kuvvetlerin başına atanan Ali Paşa'nın emrinde beş bin askeri vardı.

---

129 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 368-369.

130 M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 147.

131 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 14.

Aynı seferde Mitroviça'dan sonra Torank'a varıldığında ordugâh kuruldu. Buradayken sadrazama "haseki ağa" (Bostancı Ocağı subaylarındandır) padişahın mektubu (Hatt-ı Şerif) ile hançer ve kürk getirmişti. Sadrazam usule göre "Hatt-ı Şerif"i "Reis Efendi"ye (Divan-ı Hümayun kâtiplerinin başı, "Reis ül Küttâb") okuttu. Kürkü giydi ve hançeri beline taktı. Mektupta padişah İslam askerinin zaferi için dua ediyordu.[132]

1554'te Kanunî Süleyman'ın İran seferinde Hasan Kale yakınında Çoban Köprüsü denilen yerde Diyarbakır beylerbeyi ve Van beylerbeyinin gösterdikleri yararlığa karşılık kendilerine hil'atler ve hediyeler verilmişti.[133]

Sefer yürüyüşü sırasında askerin disiplini

Ordu sefer yürüyüşüne geçmiş olarak ilerlerken bütün sefer sırasında ordunun disiplini ve düzeni görgü tanıklarının dikkatini çekmiştir.

1634'te Osmanlı ordusunun Polonya seferine katılan İngiliz seyyah Henry Blunt, Osmanlı ordusunun disiplini ve bunun emirlerin ulaşması için sağladığı kolaylığı açıklar: "Onlar olağanüstü bir sessizlikle muntazam sıralar halinde, heybetle yürürler. Bu sessizlik ve düzen emirlerin çabuk alınmasını ve ulaşmasını sağlar".[134]

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, Türk ordusunun disiplinini kendi gözlemlerine göre şu şekilde tanımlar:

> "Onların (Türklerin) savaşçı devletinin ustaca metotları sayesinde (onların ordusunda) eşsiz bir düzenin fark edilir bir şekilde parladığını meraklı biri görür görmez anlar. Türk ordusunun subaylarını kanunsuz bir kazanç ümidi veya bekleyişi katiyen cezbedemez. Hepsi, yumuşak (ihtirassız), sakin ve sessizdir ve savaşın karanlık ve korkunç yüzü, disiplin ve düzenin daha parlak işaretleri ile kıyafet değiştirir veya renklenir."

132 *A.g.e.*, s. 109-110.

133 M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 149.

134 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, Londra, 1638, s. 71.

Aaron Hill'e göre Türk ordusunda disiplinin sağlanmasında en önemli etken şarap yasağının titizlikle uygulanması ve bunun için gereken önlemlerin alınmış olmasıdır. Böylelikle şarap yasağı orduda olabilecek diğer suçları da önlemiş oluyordu. Şarap içmek en büyük yasaktı ve kanuna göre şarap içen asker bunu hayatı ile öderdi. Bununla beraber askerin şarap içmesini önleyecek tedbirler de alınırdı. Örneğin ordu sefere çıktığı zaman bölüklerin subayları en güvenilir birkaç yeniçeriyi seçip, görevlendirirlerdi. Bu yeniçeriler ordunun geçeceği yol üzerindeki şehirlerde şarap satılan yerleri ararlar, orada buldukları şarap ve diğer alkollü içkileri mühürlerlerdi; bütün bu işler ordunun ordugâh kuracağı ve konaklayacağı yere varmadan en az dört gün önce yapılıp, tamamlanırdı. Türk ordusunda geleneksel kurallardan biri olarak ordu harekât halindeyken şehirden şehre yol aldığında, savaşta olsun barışta olsun bir yerde uzun zaman konaklamazdı. Aaron Hill, bunun tersine Avrupa'daki orduların harekât halindeyken uzun zaman konakladıklarını ve askerler için bunun ne kadar sakıncalı olduğunu yazar: "Bizim Hıristiyan askerler uzun zaman konakladıkları yerde onların ilgisini çekecek pek çok fırsatlar bulurlar ve bunları yapacak zamanları olur."[135]

Türk ordusu sefer harekâtındayken konakladığı yerde az kaldığı için askerin başka şeylerle meşgul olması veya gevşemesi olanağı yoktu. Konak yerinde çadırlar kurularak askere istirahat verildiği zaman genelde sadece bir gün kalınırdı. 1538'de Buğdan seferinde ordunun İstanbul'dan hareketle ilk konakladığı yer Halkalı Pınarı'nda çadırlar kurulmuş ve burada bir gün kalındıktan sonra ertesi gün Çatalca'ya varılmıştı.[136] Osmanlı kaynaklarında bunun gibi pek çok örnek vardır.

Sefer yürüyüşünde ordu bazen bütün gece yol alırdı. Yolu meşaleciler aydınlatırlardı. Arap meşalecilerin tuttukları meşalelerle yola devam edilirdi. Aaron Hill, buna dair gördüklerini şöyle anlatır:

---

135 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1710, s. 27.

136 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986, s. 763.

"Onların gece yol almaları gerçekten çok hoş bir görüntüdür. Askerler kış gecelerinin karanlığı arasında sayısız, pek çok ışıklarla yol alırlar. Bu ışıklar bizim küçük fenerlerimiz gibidir. Fakat bizimkinden farklı olarak bunlar geniş ve kalın pamuk veya iplikten yapılmış küçük toplardır. Terebentin yağına batırılmış veya 'bitumen' denilen alev alıcı bir minerale bulanmış tahtaya (çıra) iliştirilmiştir. Belli sayıda Araplar Türk ordusu seferde harekât halinde iken yol boyunca ve konaklandığı zaman ordugâhta bütün gece meşale tutarlar, bunlara meşaleciler denir. Meşale demir kafeste yüksek bir değnek üzerinde taşınır."[137]

Seferde askerin disiplinli olması için içki yasağı ve bununla ilgili olarak alınan önlemler, konak yerlerinde az kalınması ve bunun gibi uygulamalardan başka, kural dışı davrandığında askere sert cezalar verilirdi. Bu cezalar seferin ciddiyetini ve disiplinin önemini askere göstermek amacıyla ibret için diğer askerlerin önünde infaz edilirdi. (Barışta askere verilen cezalar kanuna göre gizlice uygulanırdı.) Osmanlı kaynaklarında seferde askere ibret için verilen cezalar ve suçun niteliği ile ilgili pek çok örnek vardır.

Ordunun geçtiği ve konakladığı yerlerde tarlalardaki ekinlere, mahsullere ve mülklere kesinlikle dokunulmadığı Osmanlı kaynaklarında yazılıdır.

Kanunî Süleyman'ın 1538'de Buğdan seferi sırasında ordu 31 Ağustos'ta Moldavya'nın güneyinde Kızıl Göl denilen yere vardığında Osmanlı ordusundan iki asker, bir yerli reayanın evini ateşe verdiğinden her ikisi de orada idam edilmişti.[138]

1529 Avusturya seferinde Kanunî Süleyman kumandasın-

---

137 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 27; Seferde yeniçeri ağasının önünde giden bir odabaşı meşale götürürdü (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 43). Seferde ordu yaz mevsiminde gündüz sıcak olduğundan gece yol alırdı. Akşam saat yedide yola çıkılırdı. Halepli ve Şamlı meşaleciler yol boyunca ışık tutardı. Meşalecibaşı bunların disiplininden sorumluydu (Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1670, s. 206).

138 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı:198, Aralık 1986, s. 776.

da Ordu-yu Hümayun'un Sofya'dan Belgrad'a kadar sefer yürüyüşü sırasında ordunun geçtiği yol üzerinde bulunan tarlada bir sipahi askerin atını otlattığını gören İbrahim Paşa bu askere idam cezası vererek orada öldürtmüştü.[139]

Ordu seferde harekât halindeyken gece kısa süreli mola (istirahat) verildiğinde silahlı olan askerlerin nasıl uyuduklarını ancak görgü tanıklarının notlarından öğrenebiliyoruz.

1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt'ın aktardığı üzere geceleyin sefer halinde ordu bir yere vardığında kısa süre konaklandığı zaman asker öncelikle atının dizginlerini bir duvara veya bir ağaca bağlar, sonra yere bir battaniye serer ve bunun üzerinde önce akşam yemeğini yer ve elbiseleri ile uyurdu. Atının eyerini yastık yerine kullanırdı.

Bu gibi kısa sürekli konaklamalarda askerin yiyeceği sade ve az olmakla beraber her ortamda askeri tok tutacak çeşittendi. Görgü tanıklarına göre böyle durumlarda askerin yanında "kurutulmuş et" (pastırma), biraz pirinç ve tereyağı bulunurdu. Ayrıca askere "bisküvi" (peksimet) de verilirdi.[140]

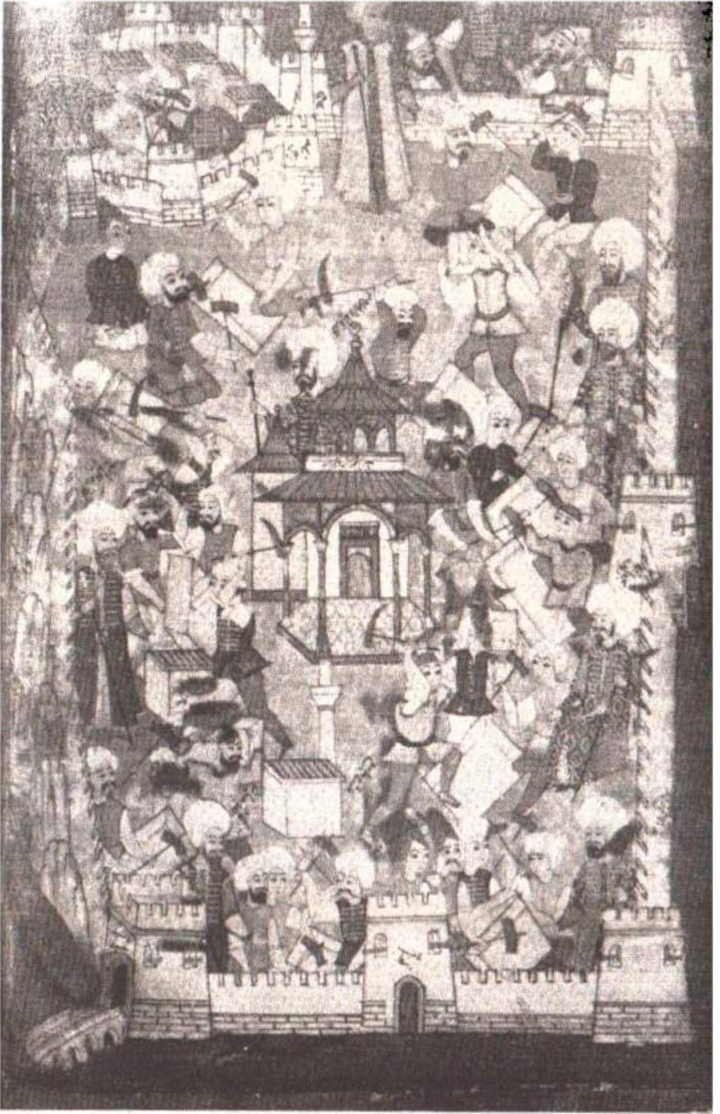
Sefer yürüyüşü sırasında alınan kaleler ve onarımı, kılavuzlar ve casuslar

Sefer yürüyüşü sırasında savaş açılan ülkeye ait sınırdaki kaleler fethedilirdi. Yavuz Selim'in İran seferinde (Çaldıran) ordu Erzincan'dan sonra Eski Dere'de konaklamıştı. Burada iken Trabzon sancakbeyi Mehmed Bey ile Yanya sancakbeyi Mustafa Bey bu tarihte (1514) "Acem" ülkesine ait olan Bayburt kalesini almak üzere gönderildiler.

Batıya yapılan seferlerde Osmanlıların aynı uygulamayı yaptıkları görülür. 1662'de Avusturya seferinde Uyvar kalesinin alınması, 1529'da Kanunî Süleyman'ın Avusturya seferinde

139 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 64.

140 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, Londra, 1638, s. 70 ve 76; Ordunun konakladığı menzillerde askere un, pirinç, tereyağı ve kahve satılırdı. 1672 Lehistan seferinde Buğdan'da Çeçora menzilinde un 10 akçeden, tereyağı 40 akçeden, pirinç 2,5 kuruştan ve kahve vukiyyesi 3 kuruştan satılmıştı. (Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 144.)

1590'da İran ile yapılan barış antlaşmasına göre Kars Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kaldı ve bir kale olarak yeniden onarıldı. Lala Mustafa Paşa görüldüğü gibi kalenin onarımına nezaret etti.

Budin, Polintenburg ve Altenburg şehirleri ve kalelerinin fethi, Osmanlı kaynaklarında yazılı bu gibi uygulamalardan birkaçıdır.[141]

Seferde alınan kalelerin onarımı ordu sefer dönüşü yürüyüşüne geçmeden başlatılırdı.

IV. Murad'ın Revan seferinde Revan kalesinin 23 Safer Çarşamba günü fethinden sonra 25 Safer Cuma günü kalenin tamirine başlanması için emir verildi.[142] Bu konuda Osmanlı kaynaklarında pek çok kayıt vardır.

Osmanlı ordusu sefere çıktıktan sonra yol güzergâhında kılavuzlar görevlendirilirdi. Genelde batıya yapılan seferlerde Osmanlı ordusunun geçeceği yollarda bölgeyi ve buradaki yolları, geçitleri çok iyi bilen kılavuzlara ihtiyaç vardı. 1538 Buğdan seferinde Kefe emini Sinan Çelebi Buğdan ülkesini iyi bildiği için Osmanlı ordusuna bu seferde kılavuzluk etmiştir.[143]

Kılavuzlar yol gösterici olarak ordunun önünde giderler, yollardaki bataklıkları ve bunların çevresinden geçilecek yolları, gizli geçitleri, sınır kalelerinin çevresindeki yolları bilirlerdi.

16 ve 17. yüzyıllarda Macaristan'ın bazı bölgeleri ile Ulah, Hırvat, Slavon bölgelerinde ve Tuna Nehri'nin kıyıları gerisindeki topraklarda Slavlar, Martoloslar, Uskoklar soygunculuk yaparak geçindiklerinden yolların civarındaki köyler ve kasabalar devamlı olarak bunların saldırısına uğrardı. Kılavuzlar emin yolları ve pusu kurulacak yerleri iyi bildiklerinden seyahat eden yolcular için güvenlik bakımından da faydalı olabiliyorlardı. Ayrıca bu bölgelerde yollar bakımsız olduğu gibi taşan nehirlerden dolayı çoğu yer bataklık, sazlık ve su birikintisi ile oluşmuş göllerle kaplıydı.

---

141 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 372; Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 68.

142 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, 1984, s. 225 (183-247).

143 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık, 1986, s. 766 ve 769; II. Murad devrinde 1435 Avusturya seferinde Vidin'den geçilirken "Lâz oğlu", Hermanstadt'a varılınca Eflak beyi Drakula kılavuz olarak görevlendirilmişti ve Eflak'tan geçilmişti. (Neşrî, *Neşrî Tarihi (Kitâb-ı Cihan-nümâ)*, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s. 623.)

Diğer taraftan soyguncuların Macar askerî birliklerini de soydukları olurdu. Bu bakımdan bölgede görevli Türk askerî birlikleri ve Macar askerî birlikleri emrinde hizmet eden kılavuzlar vardı. Macaristan'da Türk idaresinde olan yerlerde güvenlik ve asayiş sağlanmıştı. Buralarda soyguncular faaliyet gösteremezlerdi ve yolcular can ve mal güvenliği içinde seyahat edebiliyorlardı. Türk idaresi dışında kalan bölgelerde askerî birlikler gibi yolcular ve tüccarlar da ancak kılavuzla seyahat edebiliyorlardı. Bu nedenle Macaristan'da bu devirde çok sayıda kılavuz belli bir para karşılığında bu işi meslek haline getirmişlerdi. Kılavuzlar genelde dürüst ve güvenilir kimselerden seçilirdi. Ayrıca Hırvat ve Slavon bölgelerinde soygunculukla geçinen Martolos ve "Uskok"lara askerî bir eğitim ve düzene göre yetiştirildikten sonra ücretle "kılavuz piyade subayı" görevi verilmiştir.[144]

Bu kılavuzlar duruma göre Türklerin veya Macarların hizmetine girerlerdi. Hangi tarafa hizmet ederlerse onun dinini kabul ederlerdi. Bunun için Türkler bu bölgede kılavuz bulmakta güçlük çekmemişlerdir. Sadece Macar krallığına ait bölgeleri iyi bilen kılavuzları hizmete almışlardı. Kılavuzlar seferde olan Osmanlı ordusu tarafından görevlendirildiği gibi Türk idaresinde olan Macaristan'ın uç kalelerinde sancakbeyleri ve akıncı kumandanlarının emrinde çalışırlardı. Kumandanlar için akınlarda başarılı olabilmek kılavuzların sayı ve becerisine bağlıydı. Bu bakımdan bir Osmanlı uç kalesinde yirmiden fazla kılavuz hizmet görürdü.

Osmanlı ordusu seferdeyken hizmete alınan kılavuzların önemli bir yararı vardı. Örneğin, aslen Bosnalı bir Sırp olan Marton adında bir kılavuz Kanunî Süleyman'ı emin yollardan geçirerek Sigetvar'a ulaştırmıştı. 1556 yılı seferinde kılavuz Deli Bey (daha önce Zirinyi'nin hizmetindeydi) padişahın ordusunu Drava Nehri'nin ustaca seçtiği iskelelerinden iki gün gibi kısa bir zamanda geçirmişti.[145] Kılavuz seferde altmış kadar atlı ile ordunun önünden giderdi.

---

144 S. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, çev. Sadrettin Karatay, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 155-156.

145 *A.g.e.*, s. 163.

Macaristan'da kılavuzlara ayrıca ulak ve casus görevi Türk ve Macar akıncıları tarafından verilmekteydi. Akından önce yakın mesafedeki düşmanın durumunu öğrenmek için kılavuzun bilgi getirmesi istenirdi. Bu iş için akınlarda yakalanan ve esir düşen Türk ve Macar askerleri veya bölgedeki yerel ahaliden faydalanılırdı. Gerektiğinde bunlardan zorla bilgi alınırdı. Bu maksatla yakalanan esire "dil" denirdi. Kılavuz ve casus görevi 15. yüzyıldan beri aynı anlamda kullanılırdı.

Fakat seferde ve uç kale kumandanlıklarında düşmanın ani saldırısına karşı bölgenin savunması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması için 16. ve 17. yüzyıllarda bu bölgede iyi bir casus teşkilatına ihtiyaç vardı. Bundan dolayı bu devirde Türkler ve Macarlar kendilerine ait uç kalelerde ücretli casusları devamlı olarak görevde tutuyorlardı. Bu casuslar deneyimli ve cesur kimselerden seçilirdi. Bunlar arasında gizlice Türk ve Macar makamlarına aynı zamanda hizmet edenler de olurdu. Hangi taraf daha çok ücret verirse ona hizmet ederlerdi. Türkler daha çok ücret verdiği için Türklerin hizmetinde meslekten yetişmiş ve birkaç dil bilen eğitimli pek çok casus vardı. Bunların çoğu Sırp asıllıydı.[146]

1662'de Avusturya seferinde Torank'ta kurulan Osmanlı ordugâhında düşman tarafına ait bir casus yakalanmıştı. Diğer taraftan Osmanlılar esir alınan komutanlardan bilgi alıyorlardı. Budin paşası Hüseyin Paşa bir palanka almış ve komutanını Osmanlı ordugâhına göndermişti. Komutandan düşmanın durumu hakkında bilgi alındı.[147]

Osmanlı ordusunun Doğu seferlerinde casuslara görev verilirdi. Yavuz Selim'in İran seferinde ordu Kemah civarında Aktepe ve Eski Dere'de konaklamıştı. Daha sonra Söken denilen köyün yakınında kalındığında düşmanın yerini ve durumunu bildiren haberler alabilmek için casuslar gönderildi. Bununla be-

---

146 *A.g.e.*, s. 168; Ayrıca Sırp ve Yunanlı tüccarlar Osmanlı ordugâhında ve Macar şehirlerinde serbestçe ticaret yaptıklarından Osmanlı ordugâhına bilgi getirirlerdi. Bazı köyler Osmanlılara casusluk ederdi. 1543'te Baranya'da köylüler Macar askerlerinden baskı gördükleri için Türklere gerekli bilgi verirlerdi (*A.g.e.*, s. 169).

147 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 110.

raber düşman askeri çekilmiş ve gizlenmiş olduğundan casusların getirdiği haberler yetersizdi. Düşman hakkında bilgi alınamamıştı. Bunun üzerine Dulkadırlı Şehsuvaroğlu Ali Bey'e gece yüz kadar süvarisi ile akın yapması emredildi. Keşif kolu mahiyetinde yapılan bu görevlendirme sonunda Şah İsmail ve ordusunun bulunduğu yerin yakınlarına sabaha karşı varan Ali Bey, şahın hanlarının bütün gece şarap içerek sarhoş olduklarını görünce hanlardan birini alıp padişahın huzuruna getirmiş ve Şah İsmail'in ordusunun yeri ve durumu hakkında handan bilgi alınmıştı. Bundan sonra şah için Osmanlı ordusu ile savaşmak kaçınılmaz olmuştu.[148]

Sefer yürüyüşünün iaşe, iklim ve çevre şartlarına göre düzeni

Osmanlı ordusu seferdeyken dönüş güzergâhı genellikle izlenen yol bakımından gidiş güzergâhından farklıydı. Ayrıca dönüş güzergâhı üzerinde konaklanan menzillerin sayısı gidiş güzergâhındakinin yaklaşık yarısı kadardı.

Dönüş güzergâhının daha kısa zaman sürecek şekilde düzenlenmesinin nedeni menzillerdeki iaşe ve mühimmat gidiş sırasında tüketilmiş olduğundan sefer dönüşünden önce menzillerde yeniden iaşe ve mühimmat ikmali yaptırılmakla beraber zamanlama ve mevsim bakımından bu ikmalin kısıtlı olacağının bilinmesidir.

Osmanlı kaynaklarında sefer dönüşü sırasında iaşe ve mühimmatın ikmali için yeniden düzenlemeler yapıldığı yazılıdır. Dönüşte farklı menzillerde kalınmıştır. Gidiş güzergâhında konaklanmamış olan diğer menzillerde gerekli erzak ve mühimmat ikmalleri yapıldıktan sonra iaşe ve mühimmatın yeterli olacağı ve hazır bulunacağı bellidir.

1638'de IV. Murad'ın Bağdat seferinde dönüş güzergâhında farklı bir yol izlenmiştir. Bu seferde gidiş güzergâhında toplam 119 menzilde ve dönüş güzergâhında toplam 64 menzilde konaklanmıştır.

148 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 373-375.

Gidiş güzergâhı üzerinde konaklanan önemli menzillere bakılacak olursa gidişte izlenen yolun geçtiği coğrafi bölgelerin bilinmesi için yeterli olacaktır.

Gidiş güzergâhında İstanbul'dan (Üsküdar ordugâhı) Bağdat'a (Hazret-i İmam-ı Azam mevkii) kadar yol şu şehirlerden ve kasabalardan geçiyordu: Üsküdar, Maltepe, İznikmid (İzmit), İznik, Yenişehir, Pazarcık, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Konya, Ereğli, Adana, Misis, İskenderun, Antakya, Haleb, Nizib, Birecik, Ruha, Elmalu, Diyarbekir (Diyarbakır), Göksu, Mardin, Nusaybin, Eski Musul, Musul, Zab-suyu, Kerkük, Taşköprü, Hazret-i İmam-ı Azam mevkii. Aynı seferde dönüş güzergâhında izlenen yol bundan farklıdır. 15 Kasım 1638'de Bağdat kuşatılmış, 25 Aralık'ta Bağdat hâkimi aman dileyerek teslim olmuş ve kalenin fethi bildirilmişti. Buradan 14 Ocak 1639'da hareketle ordu İstanbul'a döndü. Dönüş yolunda Bağdat'tan "Diyarbekir"e (Diyarbakır) kadar İmam Musa, Kasr-ı Semele, Sadr-ı Düceyl, Aşık-Mâşuk, Tekrit, Kızıl-han, Toprakkal'a, Karga-çayı, Ali Hammâmı, Musul, Demir-kapu, Nusaybin, Reşmel, Cühûd-pınarı'ndan geçen yol izlendi.

Diyarbekir'e 5 Şubat 1639'da varıldı ve altmış dokuz gün burada kalındı. 15 Nisan'da ordu "Diyarbekir"den İstanbul'a doğru hareket etti. Diyarbakır-İstanbul güzergâhında Şilbe, Ergani, Gölbaşı, Murad-suyu, Malatya, Hekim-çayı, Hasan Çelebi, Sivas, Ilıca, Tokat, Ankara, Beypazarı, Taraklu, Geyve, Sabanca, İznikmid üzerinden İstanbul'a varılmıştır.[149]

Konaklanan menzil sayısı gidişte İstanbul-Diyarbakır arası 77 menzil, Diyarbakır-Bağdat arası 42 menzildir. Dönüşte ise Bağdat-Diyarbakır arası 19 menzil, Diyarbakır-İstanbul arası 45 menzildir.

Gidiş:	İstanbul-Diyarbakır:	77 menzil
Dönüş:	Diyarbakır-İstanbul:	45 menzil
Gidiş:	Diyarbakır-Bağdat:	42menzil
Dönüş:	Bağdat-Diyarbakır:	19 menzil.

149 Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, İstanbul, 1984, s. 189-191.

Osmanlı ordusunun sefer yürüyüşü sırasında mevsim yazsa veya kışa girilmek üzereyse gece yol alınırdı. Gidiş ve dönüş güzergâhında bu değişmezdi. Yazın günler sıcak olduğundan ordunun gece yol alması tercih edilirdi.

Görgü tanıklarına göre akşam saat 19.00'da önce askerlerin bir kısmı ile orduya ait eşyalar, çadırlar, cephane ve mühimmat develer ve katırlara yüklenerek yola çıkarılırdı. Sadrazam ve paşalar gece saat 24.00'ten sonra hareket ederlerdi. Orduya yol boyunca yolu "gündüz gibi aydınlatan" meşalelerle yaya meşaleciler refakat ederdi. Bunlar Halep ve Şam dolaylarından seçilmiş Araplardı. Meşalecibaşı bunların disiplininden ve düzeninden sorumluydu. Taşıdıkları meşale "fener gibi demir bir kafes" içindeydi ve ziftli tahtadandı.[150] Sefer yürüyüşünde genellikle Doğu seferlerinde bazı konak yerlerinde yeterince su bulunamadığı zamanlar ordu gece gündüz yol alırdı.

Yavuz Selim'in, Mısır seferinde (1516) ordu Gazze şehrinde konakladıktan sonra Ariş denilen yere vardığında su sıkıntısı çekildiğinden Celâlzade Mustafa'nın deyimiyle "akşamdan seher vaktine kadar ve seherden yatsıya kadar" devamlı yol alındı. Varılan Kabr-i Sâi denilen konak yerinde askere biner akçe sefer bahşişi verildi. Buradan hareketle Hanki adlı kasabaya doğru ilerlerken yolda çöl Arapları saldırmış ve orduya ait koyunları yağmalamıştı. Daha sonra Hacılar Birkesi denilen küçük bir göle varıldığı zaman ordu su ihtiyacı için burada durduğunda çöl Arapları saldırmışlar ve bunun üzerine birkaç top arabasından bunlara ateş açılınca Araplar korkmuş ve dağılmışlardı.[151]

Fetihnâme

Ordu dönüş yürüyüşüne geçmeden önce seferde kazanılan zafer üzerine "fetihnâme" denilen ve zaferi bildiren mektuplar Osmanlı eyaletlerine ve Avrupa ülkeleri krallarına gönderilirdi.

---

150 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1670, s. 206. Paul Rycaut bu demir kafesli ve içinde meşale olan feneri antik Roma resimlerindeki fenerlere benzetir.

151 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 427.

Kanunî Süleyman 1534-1535 "Irakeyn" seferinde Sa'dâbad ve Dinever denilen konak yerlerini geçtikten sonra Bağdat'a girmiş ve buradan Venedik ve Viyana'ya "zafernâme" göndermişti. Kanunî, Bağdat'a ilk beylerbeyini atayarak görevlendirdikten sonra Tebriz'den Venedik doçuna Bağdat'ın alındığını bildiren bir "fetihnâme" gönderdi.

Yavuz Selim'in Çaldıran zaferi ulaklarla gönderilen fetihnâmelerle Polonya, Çek, Rus ve Avusturya hükümdarlarına; Venedik, Sakız, Eflak ve Buğdan "beyleri"ne bildirilmişti.[152]

ORDUGÂH

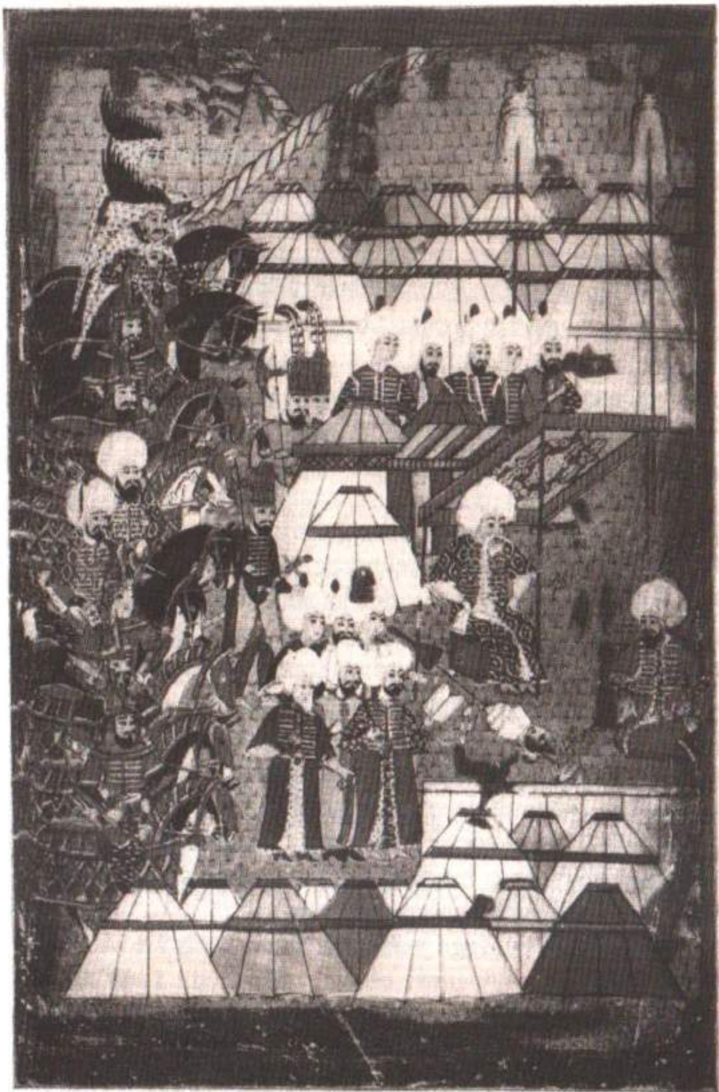
Otağ ve çadırlar

Osmanlı ordusunun ordugâhı bu devirdeki Avrupalı seyyahların ilgisini ve hayranlığını çekmiştir. 1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, bunu kendi gözünden şu sözlerle açıklar: "Onlar her geldikleri yerde (seferde) vakur bir düzen içinde ve hayal edilemeyecek kadar muhteşem ordugâhlarını kurarlar." 1615 yılında padişahın İran seferine çıkarken İstanbul'un Anadolu yakasına kurulan ordugâhı İtalyan seyyah Pietro Della Valle, Fransız elçisi ile birlikte gezmişti. Burada yüksek rütbeli subayların çadırlarını hayranlıkla seyretmişti. Kumandanlardan birinin çadırını dört saat bekletildikten sonra görebildiğini yazan Pietro Della Valle'ye göre bu otağ Tasso'nun "Gerusalemme Liberata" adlı eserindeki tasvirden daha güzeldi.[153]

Ordugâhın kurulduğu yerin genellikle geniş bir ovanın ortasında ve nehir kıyısında olması önemliydi. 1669'da Kandiya (Girit) Savaşı'na katılmış olan Fransız seyyah Guillatière Osmanlı ordugâhının yeri için burada bir tepenin eteğinde akan Giofro Nehri'nin askerin temizlik ve su ihtiyacını karşıladığını yazar ve bunun ne kadar önemli olduğunu açık-

152 *A.g.e.*, s. 382; M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 75 ve 77.

153 Wilfrid Blunt, *Pietro's Pilgrimage*, Londra, 1953; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 27.

Gürcistan'da bir Osmanlı Ordugâhı. [1578 Gürcistan'ın fethi. Sayeban altında oturmuş olan Nusretnâme'nin yazan Âli. Solda kapıkulu sipahileri ve iki Deli (üstte)]

lar: “Bu su olmadan Türk kuvvetleri uzun zaman kalamazlar, dayanamazlar.”[154]

Ordugâhın içinde güvenliği bakımından en uygun yerde başkumandan olarak padişahın veya sadrazamın otağı kurulmuş olurdu. Daire plana göre düzenlenmiş ordugâhın merkezinde olan bu otağ görgü tanıklarına göre saray gibiydi. Ayrıca sadrazam ve paşalar için de bina yaptırılırdı. Guillatière bunlar hakkında gördüklerini şöyle anlatır:

> “Sadrazam için saray inşa edilmiştir. Sadrazamın sarayının taş duvarları yerden altı veya sekiz ayak (1 ayak=12 inç, 1 inç=2,54 cm) yüksekliğindedir. Bazı yerleri iki katlıdır ve geri kalanı ahşaptan yapılmıştır. Ordugâhta bundan başka yüz kadar daha saray vardır. Yüksek rütbeli subaylar bunları kendileri için yaptırmışlardır. Deli Hüseyin Paşa’nın Martinengoe Kalesi karşısında inşa ettirmiş olduğu saray en güzelleri idi. Fakat ordu geri çekilirken bunu Venedikliler yakmıştı. Daha sonra Rumeli beylerbeyi bu sarayı yeniden tamir ettirdi.”[155]

Ordugâhta başkumandanın ve kumandanların otağları önünde rütbelerine göre belli sayıda tuğlar dikilmiş olurdu. Padişah seferde başkumandan olarak ordugâhta bulunduğu zaman onun otağının önünde dokuz tuğ dikilirdi. Eğer sadrazam başkumandan olarak sefere çıkmış ise otağının önünde yedi tuğ bulunurdu. Beylerbeylerinin otağlarının kapısı önünde altı tuğ ve diğer paşaların otağlarının önünde iki tuğ olurdu. Yeniçeri ağası ordu içinde en önemli mevkilerden birine sahip olmakla beraber otağının önünde tuğ bulunmazdı.[156]

s. 445: Osmanlı otağından bir kısım, 17. Yüzyıl.

s. 445b: Osmanlı otağından bir kısım (Askeri Müze, İstanbul).

s. 445c: Otağ direği.

---

154 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 375.

155 *A.g.e.*, s. 377.

156 *A.g.e.*, s. 378.

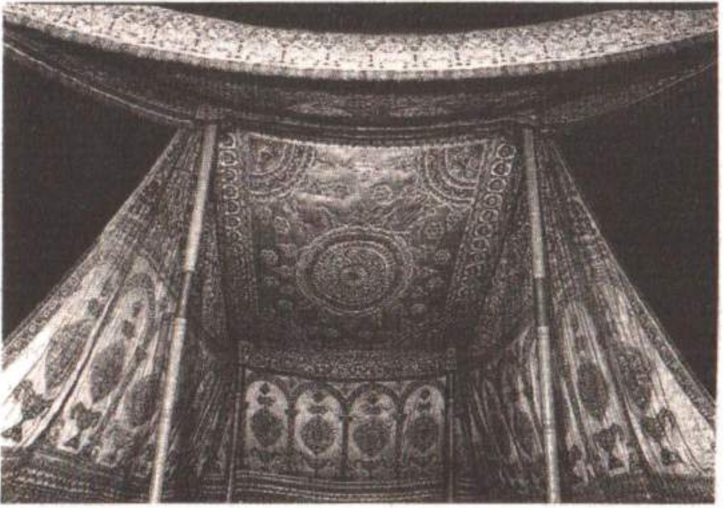
Sayeban, 18. yüzyıl başı (Askeri Müze, İstanbul)

Sayeban.

1665 yılında İstanbul'daki İngiliz elçisi Winchelsea'nın emri ile sadrazama gönderilen Paul Rycaut, Macaristan seferinden dönmekte olan sadrazamı Belgrad'daki ordugâhında görmüş ve ordugâhta üç hafta kadar kalmıştı. Paul Rycaut'nun yazdığına göre otağlar şehirdeki binalardan daha özenliydi. Evlerden çok daha iyi döşenmişti ve bu saraylar mermerden saraylardan daha pahalıydı.

Padişahın otağı mutlaka kırmızı renkte ve sırmalı saçaklı olurdu. Bu otağ Topkapı Sarayı'ndaki dairelere göre planlanırdı. Çok büyük olan otağ yedi direkliydi ve bir koridorla Hazine çadırına, diğer bir koridorla divan çadırına açılırdı. Padişahın otağını "hayme" (çadır) mehterleri kurar kaldırırdı. 1672'de Antoine Galland, otağın altın yapraklarla boyalı 16 sütuna dayandığını, bunlardan ikisinin girişte ve yedisinin bir tarafta diğer yedisinin öteki tarafta dikilmiş olduğunu yazar. Koridorla açılan diğer iki çadır 40 ayak yüksekliğinde ve boyalı birer ahşap sütuna dayanıyordu. Bu çadırların birer kubbesi vardı. Otağın

Sayeban.

dış örtüsü kırmızı ve yeşil satendendi. Sütunların ucunda yaldızlı tahta elmalar kirişleri süslüyordu.

Diğer önemli kişilerin otağları *Tarih-i Gılmâni*'deki kayda göre çeşitli renklerdeydi; yeşil, kırmızı, beyaz ve mavi renkte olanlar çoğunlukta idi. Otağların iç döşemesinde püsküllü perdeler ve perde çerçeveleri oldukça geniş yer tutuyordu. Padişahın ve diğer yüksek rütbelilerin iki otağları vardı. Birinde ikamet edilirken diğeri bir sonraki menzilde veya konak yerinde kurulup hazır edilirdi.[157]

Ordugâhta başkumandanlık otağı (padişah veya sadrazamın otağı) belli uzaklıklarda kurulmuş bulunan diğer dört otağ ile çevrelenmiş olurdu. Ortadaki alanda bir meydan bırakılırdı. Görgü tanıklarına göre bu meydanda muhteşem bir tente veya sayvan (sayeban) bulunurdu. Sayvanı altta çift sıra dizilmiş sü-

157 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 122; Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 68; Padişahın otağının önünde 'divanhane' çadırı vardı. (Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 144; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 205; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. N.S. Örik, cilt I, s. 74.

tunlar desteklerdi. Sayvanın altında askerlerin maaşlarının muhafaza edildiği küçük sandıklar birbiri üzerine dairesel bir plana göre yerleştirilmiş olurdu. Bu sandıklar (sefer hazinesi) seçkin sipahiler tarafından korunurdu. Bunlar bütün gece mızrakları ve tüfekleri ile nöbet beklerdi.[158]

• Padişahın veya sadrazamın otağını çeviren diğer dört otağ hazinedar, başkâhya (kâtip), nişancı ("reis efendi" veya reis'ül küttâb), kapıcılar kâhyasına (teşrifatçıbaşı) aitti. Bunları beylerbeylerinin, paşaların ve ağaların otağları çevrelerdi. Ordugâhta otağları olan diğer önemli kişiler, Darüssade ağası, silahdar ağa, şeyhülislam, çavuşbaşı, kapıcıbaşı, bostancı idi. Ayrıca divan-ı âli çavuşları, hekimbaşı, hassa cerrahları ve doktorları, kâtipler, bostancılar gibi görevliler ve diğer hizmet veren gruplara ait otağlar vardı. Paul Rycaut, "Türk ordugâhında binlerce hizmetkâr vardır ve çok sayıda develer, katırlar, atlar bulunur; bu bir ihtişam meselesidir," der.[159]

1702'de İngiliz seyyah Aaron Hill, Türk otağlarının muhteşem olduğu kadar kullanışlı olduğunu geniş ve çok sayıda iş ve çalışma mekânlarını, özel mekânları içerdiğini yazar:

> "Otağların (makam sahiplerinin çadırları) heybetli görünüşü ve genişliği ve muhteşemliği hiçbir zaman tahayyül edilemez. Fakat göze görünen bütün bu sergileme onlar için olağanüstü büyüklüklerinin bir delilidir. Türk inceliği ile evlerinin dış cepheleri sadece küçük süslemeden ibaret olmasına rağmen onların evlerinin her biri Avrupa geleneğindeki zarif mimariyi geçer. Ayrıca onlar çadırlarının sanatkârane planı ve zengin

---

158 Sayvanın altında suçlular cezalandırılır, idam edilirdi, divan görüşmesi yapılırdı (Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 204); Padişahın otağının önünde kurulan çadırın iki büyük kemer kapısı vardı. Bu çadırı Yeniçeri Ocağı'nın 17. odası "çerge" kurduğu için buna çerge çadırı denirdi. (*Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 44); Sefer hazinesinde askerin maaşından başka erzak ve mühimmat satın alınması ve nakli için ayrılan meblağ ve hediyeler vardı.

159 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 205; Ordugâhta hizmetliler arasında mumcular, matbah kısmında yoğurtçular, tuzcular, helvahanede çalışanlar, kiler âmirinin emrindekiler, çamaşırcıbaşı ve emrindekiler, nalbantlar hizmetlilerin sadece bir kısmıdır. Ayrıca hastane, kuşhane, şemhane gibi bölümler vardı (Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 89, 98, 102 ve 106).

süslemelerinde bizi daha çok geride bırakırlar. Türk çadırlarının olağanüstü uygunluğu içlerindeki odalardan bellidir: üç katlı duvarlar, muhteşem salonlar, sayısız odalar, mutfaklar, kilerler, mahzenler, kullanışlı ofisler. Subayların çadırları da saray gibidir. Çadırların odaları dört köşelidir (dörtgen planlı) ve pencerelerle doludur."[160]

Makam sahiplerinin otağlarından başka depolar, kiler, mutfak gibi ayrı bölümlere ait çadırları gelirlerine göre tımar ve zeametliler kendi çadırları ve mühimmatı ile birlikte getirirlerdi. Hazine çadırı sancakbeyinin sorumluluğundaydı. Ayrıca, kiler ve mutfak çadırını sancakbeyi getirirdi. Geliri 4000-9000 akçe olan tımarlı bir "tenketür" tipi çadır ve geliri 9000-15000 akçe olan tımarlı bir çadır getirirdi.

Zeametliler her 50.000 akçelik geliri için iki "sayeban", bir "sokaklu" çadur, bir hazineli çadır, bir "saraçhane" çadır getirirdi. Saraçhane denilen çadırda eyer ve koşum takımları yapılır, satılır ve muhafaza edilirdi. Buna mahzen veya depo diyen görgü tanıkları vardır. "Sokaklu çadır" seferde sancakbeyine ait siper veya barınak gibi kullanılırdı ve yelken bezinden yapılmıştı. Geliri 30.000 akçe üstünde olan tımarlı "abrızlı" çadır getirmekle mükellefti. Bundan dolayı ordugâhta bu çadırların sayısının çok olduğu anlaşılır. "Abrızlı" çadır bir çeşit banyolu çadırdı. Modern bir duş yeri gibiydi. Açılır, kapanır kalın kumaştan perdesi vardı ve bir kova su daima hazır bulunurdu. Askerin ve subayların temel temizlik ihtiyaçlarını gidermek için kullanılıyordu.[161]

Ordugâhta yeniçerilerin çadırları padişahın ve yüksek rütbelilerin otağlarını bir çember gibi dizilmiş olarak çevreliyordu. Solakların çadırları da buradaydı. Aaron Hill'in yazdığına göre yeniçeri çadırları çok büyük bir mesafeden yeniçeri ağasının otağını çevrelerdi.

---

160 Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 28.

161 Ankara civarında geliri 37.477 aspres olan bir tımarın abrızlı çadır getirdiğini Beldiceanu yazar (Nicoara Beldiceanu, *Le Timar dans L'Etat Ottoman*, Wiesbaden, 1980, s. 92).

Ordugâhta sipahilerin karargâhı en geride yer alırdı. Dairesel planlı ordugâhın en dış çemberinde sipahilerin çadırları vardı. Aaron Hill bunlar için "En nazik sipahilerdir," der. Ordugâhta ağır toplar, cephane, develer, eşyalar ve mühimmat sipahilerin koruması altındaydı. Paul Rycaut ordugâhta cephanenin sadrazamın otağının sağ tarafında olduğunu yazar.[162]

Askerlerin kaldığı koğuşlar

Ordugâhta askerler kerpiçten yapılmış koğuşlarda kalırdı. 1669'da Kandiya Savaşı'nda ordugâhta askerlerin koğuşlarının nasıl yapıldığını ve boyutlarını Fransız seyyah Guillatière görmüştü: "Toprak ve su ile harç yapılır, yedi ayak uzunluğunda altı ayak (1 ayak=12 inç, 1 inç=2,54 cm) genişliğinde tahta kalıp içinde kurutulur. İyice kuruduktan sonra tahta kalıplar alınır ve başka yerde kullanılır." 6x7 boyutlarında elde edilen her kerpiç plaka koğuşların duvarlarını yapmakta kullanılıyordu. "Her koğuş beş ayak yüksekliğindedir. Ve üzeri ahşaptan düzgün parçaların eklenmesinden yapılmış bir tavan ile örtülüdür. Koğuşların her birinin içi on iki asker alır. Bu koğuşlardan oluşan üç büyük kısım gördüm, her biri on bin askeri barındırır."[163]

Ordugâhta temizlik ve düzen

Ordugâhta yeniçerilerin koğuşları bölük numaraları ve sembolleri ile belirlenmişti. Her koğuşun önünde koğuşta kalan yeniçerilerin ait oldukları bölük (oda veya orta) numarası ve amblemli küçük flaması görünürdü. Görgü tanıklarına göre çağrıldığında bir askerin ordugâhtaki yerinin bilinmesi ve askerin çağrıldığı zaman derhal hazır olması bakımından bu usul çok kolaylaştırıcıydı. Yeniçerilerden birkaç bölük görevlendirildiği zaman onların amblemleri daha yararlı oluyordu. Guil-

---

162 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 204; Aaron Hill, *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 28-29; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 131.

163 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, Londra, 1676, s. 376.

latière, amblemlerin emirlerin ulaşmasında nasıl kullanıldığını yazar: "Odaları (bölük) numaralarla birinci, ikinci, üçüncü gibi dizileriyle bilirler. Fakat daha büyük emir için her çorbacının kapısında 'arslan,' 'deve', 'kartal' gibi hayvanlardan birinin ismi büyük bir kâğıt üzerinde yazılıdır."[164]

Ordugâhın sessizlik ve disiplini görgü tanıklarının hayranlığını çekmiştir. Guillatière bu konudaki görüşünü şöyle açıklar: "Biz ordugâhta kendi koğuşumuzda tenhada imiş gibi oturduk. Sessizlik daima Türk ordusunda hayret edilecek bir husustur." 1615 yılında İtalyan seyyah Pietro Della Valle, Türk ordugâhını ziyaret eden diğer Hıristiyanlar gibi ordugâhta tanık olduğu sessizlik ve disiplini, şaşıracak kadar hayran olduğunu söyleyerek anlatır, burada gördüğü temizlik ve önemi hakkında bilgi verir:

> "Her yerde düzen hakimdi. Mükemmel bir sessizlik vardı. Münakaşa, çekişme hiç yoktu; bir kaba söz veya şiddet, saldırı ifadeli kötü bir hece işitemezsiniz. Hıristiyan ordugâhında bulunmuş olanlar için bu gibi şeyler inanılmazdır. Bunun yanında ayrıca ordugâhta çok mükemmel bir temizlik vardı. Çöp tenekeleri, çukurlar gibi burnu ve gözü rahatsız edecek hiçbir şey yoktu. Çöpler ve atılacaklar yakılmış veya bölgeden dışarı atılmıştı. Askerlerin ihtiyaçları için yerde büyük çukurlar kazılmış ve bunlar tekrar toprakla doldurulmuştu. Böylece bütün ordugâh kirden arınmıştı. Aynı zamanda içki partileri ve kumar oyunları hiç yoktu. Bizim askerlerimizin bu gibi hataları ve yanlışları için bundan ders alınmalıdır."[165]

Ordugâhta bir çeşit kanalizasyon tertibatı vardı ve abrızlı çadırın yanında kanvastan tek tuvaletli çadırların bulunduğu bilinir.

Mahkeme, devriyeler ve nöbet

Ordugâhta en yüksek hukuki makam "kadıleşkerin" (kadıasker, kazasker) makamı idi. Çünkü Anadolu ve Rumeli kazaskerleri en yüksek hâkimlerdi. Padişah başkumandan olarak

164 *A.g.e.*, s. 379.

165 *A.g.e.*, s. 379; Wilfrid Blunt, *Pietro's Pilgirimage*, Londra, 1953, s. 42.

sefere çıkmış ise hukuki bir karar alacağı zaman kazaskerin çadırına giderdi. Burada vezirler de hazır bulunurdu. Her biri kendi fikrini açıklayabilirdi. Fakat alınacak her hukuki kararda önce savaş halinde bulunmanın önemi esas alınırdı. Kararlar alındıktan sonra çavuşlar çağrılır ve bunlara emirler verilirdi. Emirleri aldıktan sonra çavuşbaşılar çıkarlardı. Bunlar vasıtasıyla emirler çorbacılara, çorbacılardan yeniçerilere iletilirdi. Topkapı Sarayı'nda en yüksek mahkeme divan olduğu gibi ordugâhta da divanda hukuki meseleler karara bağlanırdı.

Çavuşların görevlerinden biri kaçan asker varsa bunları döverek geri getirmekti. 1502'de Cantacasin'in tanık olduğuna göre önce askere birkaç subay nasihat ederdi, geriye dönüp savaşması için ona cesaret verirlerdi. Bu nasihati subaşılar verirdi. Cantacasin subaşının silahdar kadar maaş aldığını yazar.[166]

Ordugâhın asayiş ve güvenliği için güvenlik kuvvetleri nöbet tutar ve ordugâhın etrafında nöbetleşe gece gündüz devriye gezerlerdi. Cantacasin, Türk ordugâhında bu polis kuvvetlerinin çok itaatli ve emirlere sadık olduklarını yazar.

1669'da Kandiya Savaşı'na katılan Fransız seyyah Guillatière, Türk ordugâhında nöbetçileri ve nasıl nöbet tuttuklarını şu sözlerle anlatır:

> "Türklerin gece nöbeti bizimkilerden farklıdır. Türklerin bütün gece sabaha kadar devriye gezen nöbetçileri vardır. Yaya nöbetçileri ise hiçbir zaman tek başına görevlendirmezler. Esasen Türkler tek nöbetçiye hiçbir zaman görev vermezler. Yayalardan otuz veya kırk askerden oluşan bölükleri özellikle düşman hatlarından yana doğru ve iki veya üç yüz adım mesafede yerleştirirler. Nöbet sırasında onların yaya nöbetçileri ordugâhın çevresinde devriye gezmez. Ayrıca kendilerine başkaları tarafından söylenilen sözlere asla güvenmez. Bu küçük nöbetçi birlikleri kendilerine yakın gelmiş birini görün-

---

166 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, çev. Charles Schefer, Paris, 1896, s. 159.

ce 'Kimsin?' ('Kimpsem') diye bağırırlar ve hemen 'Dur, burada' ('Dour bourda') derler. Ötekilerin onlara cevabı 'Biziz'dir ('Biz-iz')."

Böylece herhangi bir niyetle bir adam bu nöbetçi birliklerini aşamaz, geçemez. Eğer bu nöbetçi birliklerinin sorusuna bir iki maruz kalır ve cevap veremezse hemen nöbetçi birliğinden biri 'Öldürün,' ('Uldurun') diye bağırır ve ordugâha alarm verirler.[167]

Ordugâhın çevresi ve korunması

Görgü tanıklarına göre Osmanlı ordugâhını çevreleyen hendekler, siperler yoktu.

Guillatière, bu konuda gördüklerini anlatırken Avrupalıların ordugâhları ile karşılaştırır:

"10 Mayıs 1669'da, Türklerin 9th 'Douleggaide' (Dulkade, Zülkade) ve 'Egire' (Hicri) 1080'idir, ordugâha vasıl oldum. Türk ordugâhında ne siper hatları, ne de hendek hatları vardır. Siper hattı faydasız olacaktı. Çünkü onlar (Türkler) karadan gelen saldırıdan korkmazlar. Hücuma geçmeye öncelik verdiklerinden zaten hendeklere ihtiyaç yoktu. Ancak Türkler silahların bulunduğu yeri düşman kalesinin iki burcundan atılan topların ateşinden korumak için birkaç zayıf hat yapmışlardır.

Bizim usulümüz kullanışsızdır. Çünkü düşman hiçbir zaman doğruca siper arasından gitmez. Her zaman aynı yolu da izlemez. Bu yüzden bizim metotlarımız amaçsızdır.

Türk ordugâhının çevresine hendek ve siper kazılmamıştır. Ordunun bütün askerî birlikleri büyük yüksekçe platformlara yerleştirilmiştir. Buradan Hıristiyan gemilerini topa tutarlar. Bu yüksek düzlüklerden kıyıya kadar setlerde askerler toplarla yerleştirilmişlerdir. Bu setler Venediklilerin bu kıyılara inişini önlemek amacıyla yapılmıştır."

---

167 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 388.

1615'te Pietro Della Valle'nin yazdığına göre ordugâhın birkaç milden fazla olan çevresinde siperler veya hendekler kazılmamıştı. Bunun yerine düşmanın bir süvari saldırısına karşı toplar birbirine zincirlenmişti ve bir süvari hücumuna karşı korumak için bu yeterliydi.[168]

İtfaiye ve hastane

Ordugâhta bir itfaiye birliği hazır bulunurdu. 1502'de Cantacasin, bu teşkilatın mükemmel olduğunu, ordugâh ne kadar büyük olursa olsun birkaç yerinde yangın çıksa hiçbir acele ve karışıklık olmadan önlenebildiğini yazar: "Eğer ordugâhta birkaç kısımda yangın çıksa hiç gürültü olmadan bu polisler (tulumbacılar) vasıtasıyla birinden diğerine kovalarla su elden ele geçirilerek ordugâhın ucuna kadar iletilir ve dökülür, hiç kimse yaralanmaz veya ölmez."

Ordugâhta hastane olduğu kaynaklarda yazılıdır. Ayrıca Guillatière Kandiya Savaşı'nda ordugâhtaki hastaneden bahseder.[169]

Ordugâhta askerin iaşesi

Savaşta askerin iaşesi için önceden hazırlanmış mali, ekonomik ve idari düzenlemelerle ordugâhta çeşitli ve bol yiyecek bulunurdu. Bu düzenlemeler yiyeceklerin nakli ve depolanması veya korunmasını kolaylaştırmıştı.

Ayrıca ordu sefere çıkarken ordu ile birlikte her sınıftan esnaf her türlü yiyecek ve erzakla orduya katılırdı ve ordugâhta kalırdı.

Bundan ayrı olarak askerin beslenme alışkanlığı ve buna göre disiplinle eğitilmiş olması önemliydi. 1656'da Fransız seyyah Thévenot, Türk ordusunda askerin iaşe bakımından kişisel tutumunun ne kadar önemli olduğunu açıklar: "Az yerler ve as-

---

168 Wilfrid Blunt, *Pietro's Pilgrimage*, s. 41; La Guillatière, *An account of A Late Voyage to Athens*, s. 372-373.

169 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, Charles Schefer, s. 161; La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 374.

la yorulmazlar. Askerler pek az şey yiyerek yaşarlar. Biraz sucuk, biraz ekmek, su, kahve ve tütün yanlarında olduğu zaman sevinirler. Bunlardan bir kısmı eksik olursa sabırla katlanırlar. Hıristiyan askerler ise şarabı bitirince veya şarap verilmeyince daha fazla savaşa devam etmek istemezler. Türk askerleri az yemekle açlıktan ölmez. Yanlarında daima yiyecek vardır."[170]

Askerin günlük iaşesi için ne gibi yiyecekler tükettiği ve hangi fiyattan satın aldığına dair "Sefer Ruznamçesi" defterlerinde bir kayıt yoktur. Ruznamçe defterlerinde toptan satın alınan arpa, un, buğday ve diğer erzakın miktar ve fiyatları yazılıdır. Sürsat yoluyla orduya giren erzak ve bunların karşılığı yapılan ödemelerle ilgili kayıtlar aynı şekilde büyük miktarlara ve ödemelere aittir.

Osmanlı kaynaklarında askerin günlük iaşesine dair kayıtlar sınırlıdır. Bununla beraber görgü tanıkları bu konuda ayrıntılı bilgi verirler. Guillatière askerin savaşta günlük yiyecek tahsisatından bahseder. Yeniçeriler İstanbul'da kışlada olduğu gibi seferde maaşlarından ayrı olarak kendilerine yiyecek satın almak için verilen tahsisattan harcarlardı. Guillatière bunu açıklar: "Yeni asker olan biri günde altı aspres maaş alır. Bu bizim paramızla üç 'pence' ve yarım 'penny'dir. En yüksek maaş alan askerin maaşı on iki 'pence'den fazla değildir. Fakat padişah askerin yiyeceğini verir. Her askerin günde altı 'Goulders' tahsisatı vardır, bununla bir tabak pirinç, bir 'pound' (yaklaşık yarım kilo) ekmek ve her dört günde bir altı ons (1 ounce = 28,3 gr, 6 x 28,3 = 168,8 gr) et tüketebilir."[171] Bundan anlaşıldığına göre savaşta seferî durumda bulunulduğundan askere ayrılan yiyecek tahsisatının barışta verilenden daha ölçülü olması

---

170 Monsieur de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 135-136.

171 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 400; Yeniçeriler kışlada bir okka et için üç akçe öderlerdi. (Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, 227-310, s. 281; Osmanlı ordusunda askerin günlük yiyecek listesi genç bir erkeğin günlük kalori ihtiyacını karşılıyordu: 320 gr ekmek, 160 gr peksimet, 160 gr pirinç, 192 gr koyun eti ve 80 gr tereyağı (Rhodes Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, Londra, 1999, s. 88).

doğaldır. Asker ihtiyacı olan diğer yiyecekleri maaşından ödeyerek alırdı.

Osmanlı kaynaklarında askerin günlük yiyecekleri arasında sucuk tükettiğine dair kayıtlar olmakla beraber askere pastırma verildiğine dair bir kayda rastlanmadı

Eseri iyi bir kaynak olan ve 1629'da İsviçre'de yayımlanan Géorgieviz'in 1552 yılında yazdığına göre askere et verildiği gibi "pastarma"da (pastırma) verilirdi. 17. yüzyıl seyyahları arasında askere "kurutulmuş et" verildiğinden bahsedenler vardır.[172] Pastırma ve sucuk sefer yürüyüşü sırasında kısa süre konaklandığında askerin et ihtiyacı için uygun ve yeterli olmalıdır.

Ordugâhta askerler yiyeceklerini satın alır ve kendileri pişirirlerdi. Her yeniçeri bölüğü kışlada olduğu gibi yiyecek alınması ve pişirilmesini kendi içinde düzenlerdi. Bunun diğer birlikler için de böyle olduğuna dair Osmanlı kaynaklarında bazı bilgiler vardır. Örneğin, 1616-1617 yılında Sultan Ahmed devrinde Kara Mustafa Paşa'nın Revan seferine katılan ve Salih Paşa kumandasındaki Mısır garnizonundan askerler konak yerinde yemeklerini pişirirlerdi.[173]

Askerlerin içme suyu ordugâhın kurulduğu yerdeki akarsudan sağlanırdı. 1669'da Kandiya Savaşı sırasında ordugâhta askerin içme suyu Giofiro Nehri'nden sağlanmıştı. Ordugâhta içme suyu ve temizlik için su nehirden yeniçerilerin "saka birliği" tarafından atla taşınırdı.

Ordugâha sürsat yoluyla sefer hazinesinden ödenerek alınan erzak ve tahılların miktarı devletin "iştira" (satın alma) ile getirttiği erzak miktarından azdı. Sürsatın menzile nakli sürsatı sağlayan köylüye veya kasabalıya aitti. Devletin ordugâha "iştira" ile getirttiği erzakın binlerce deve tarafından taşıtıldığına

---

172 Bartholomaeo Georgieviz, *De Turcorum Moribus*, Cenevre, 1629, s. 52.

173 Michael Winter, "Ail Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica Revue d'Etudes Turques*, cilt XV., Paris, 1983, s. 281; Menzillerde ve kışlaklarda genel mutfaklar vardı. Padişahın özel mutfağında kışladaki görevliler mutfak âmiri ve kilercibaşının emrinde çalışan sebzeciler, yoğurtçular, tavukçular, helvacılar, ekmekçiler, kasaplar, bozacılar ve diğerleriydi (Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı*, s. 96). Ordugâhta padişahın, vezirlerin ve kumandanların otağlarında özel mutfakları ve hizmetkârları vardı.

dair kayıtlar bu tür erzakın ne kadar büyük miktar olduğunu gösterir. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt bu konuda gördüklerini anlatır: "Filibe şehrine varmadan önce kuzey yönde padişahın deve ahırını gördük. Burası beş bin deveyi içine alır. Savaşta padişahın erzağını taşır bu develer."[174]

Seferde ve ordugâhta askere verildiği gibi yüksek rütbeli görevlilere et verilirdi. Arşiv belgelerinde buna dair kayıtlar vardır ve bu gibi kişilere her gün ne kadar et verildiği yazar: "Sefer-i hümâyunda 'küçük tezkereci' ve 'Haremeyn-iş Şerifeyn' vekili Rami Efendi'ye yevmî beş 'vukıyye' et verilmesine dair"; "'küçük ruznamçe' vekiline yevmî dört 'vukıyye' et verilmesine dair"; "'Hazine hulefası'na hareket gününden evvel yevmî beş 'vukıyye' et verilmesine dair"; "'mukataa-i evvel hulefası'na hareket gününden evvel iki buçuk 'vukıyye' et verilmesine dair" gibi pek çok örnek görülür. Ordugâhta koyun eti tüketilirdi. Binlerce koyun seferde ordu ile birlikte götürülürdü ve ordugâhta bulundurulurdu. 1683 tarihli arşiv belgesinde bununla ilgili bir bilgi vardır: "Peç (Viyana) kal'ası muhasarasında (kuşatmasında) elinde bulunan 23.000 koyundan 18.300 koyunun telef olduğu hakkında 'ser kasaban-ı hassa' Mustafa imzalı arz."[175]

Asker, devletin verdiği yiyecek tahsisatından başka diğer iaşe ürünlerini maaşından ödeyerek karşılardı ve ordu ile sefere katılan esnaftan satın alırdı.

Görgü tanıklarına göre asker yiyeceklerini satın alırken parasını derhal öder, alışveriş sırasında ciddiyetini ve disiplinini korurdu. Guillatière buna dair gördüklerini yazar: "Satıcılar ile iyi geçinirler ve onlara en küçük bir küstahlık yapmaktan çekinirler."

Ordugâhta sefere katılmış olan esnaftan başka ordugâhın kurulduğu bölgenin esnaf ve tüccarları da serbestçe satış yapardı. Thévenot, "Ordugâha her zaman devamlı olarak her çeşit mal getirilir," derken bu gerçeğe değinir. Örneğin Osmanlı ordu-

---

174 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 20; İstanbul Başvekâlet Arşivi, No. 8090, T. 1096 (1684).

175 İstanbul Başvekâlet Arşivi, Ali Emirî Tasnifi, No. 7819, T. 1098 (1686); No. 7820, T. 1098; No. 7824, T. 1098; No. 8051, T. 1095 (1683).

sunun Avusturya seferlerinde Macar tüccarlar Türk ordugâhına serbestçe girer, çıkar, ticaret yaparlar ve askere yiyecek, giyecek ile her türlü eşya satarlardı. Bu bakımdan Osmanlı ordugâhında her çeşit mal ve yiyecek bol olarak bulunurdu. Thévenot, bunun için "Düşmanları açlıktan ölürken Türkler ordugâha bir 'ortak pazar' getirirler," der. Böyle büyük bir pazarın ordugâhta bulunması askere ve esnafa evlerindeki kadar rahatlık sağlıyordu.[176]

Esnaf için ordugâhta satış yapmak çok kârlıydı. Çoğu bulunduğu şehirdeki iyi geliri olan dükkânlarını bırakıp sefere gitmeyi tercih ediyordu. Bundan anlaşılacağı gibi ordugâhta şehirde olduğundan daha çok kazanabiliyorlardı.

Silahdar Tarihi'ndeki kayda göre esnaf arasında manavlar ordugâhta çok faydalı sayılırlardı. Çünkü menzillerde ve ordugâhta iaşe ürünlerinin büyük bir kısmı erzak, tahıl ve et olarak daima hazır bulunurdu. Sebze ve meyveyi sadece manavlar sağlıyordu. Konak yerinde ve ordugâhta sebze ve meyve diğer iaşe ürünleri kadar tüketilirdi. Örneğin 1616-1617 Revan seferinde satın alınanlar arasında balkabağı, soğan, nohut ve diğerleri vardı.[177]

Askerler ve subayların sosyal ilişkileri

Ordugâhta sabahları askerlerin gruplar halinde gelerek subaylarına "günaydın" (sabah hayrolsun) demeleri âdetti. 1669'da Guillatière bu konuda gördüklerini şöyle anlatır: "12 Mayıs sabahı birkaç grup yeniçeri gördüm. Çorbacılarına (onların subayı) 'sabah hayrolsun' demeye gelmişlerdi. Bu âdetin her sabah yapıldığı anlaşılıyor. Onların bu nezaketine karşı çorbacılar her

176 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 400; M. de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 135-136; S. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, çev. Sadrettin Karatay, İstanbul, 1992, s. 169.

177 Michael Winter, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book: A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica*, cilt XV, Revues d'Etudes Turques, Paris, 1983, s. 281; Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 36; 18. yüzyılda bir Osmanlı ordugâhında seksen kadar çadır esnaflara aitti, bunlardan sekizi çizmecilerin, altısı berberlerindi (Rhodes Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 91).

askere bir çanak kahve sunar, subaylar askerlerine bundan başka bir şey ikram edemezler."[178]

Görgü tanıklarının yazdıklarından anlaşıldığına göre ordugâhta ve savaş alanında yeniçeriler ile tımar askeri arasında görevlerinden dolayı bir geçimsizlik vardı. Guillatière 1669'da Kandiya Savaşı'nda tımar askeri "cebeli"ler ile çalışırken yeniçerilerin onlara karşı tutumunu şu sözlerle anlatır:

> "Mayını uzunluğuna göre yerleştirdik ve üstü kapalı geçitten çıktık. Geçidin çıkış yerine geldiğimizde birkaç yeniçeri gördüm. Bizim lağımcılıktan kirli olan üst başımıza, halimize bakıp gülüyorlardı. Yeniçeriler hiçbir zaman el gayretiyle yapılan işlerde görevlendirilmedikleri için mayınlarla görevli olanları hor görürler. Osman Çelebi, bunun üzerine yeniçerilerden birine şöyle dedi: 'Sen mutlu bir adamsın, biz senin için kazıyoruz ve sen de (siperlerin) içine saklanıyorsun,' dedi. Yeniçeriler, kapıkulu sipahilerini de sevmezler, onlara 'sinek' derler. Sipahi ve tımarlı asker de onlara 'tozluk' derler, çünkü yeniçeriler bacaklarına böyle bir şey giyerler."[179]

Ordugâhta yüksek rütbeli kumandanlar ve sadrazam arasında iş görüşmeleri sırasında eşit ve rahat bir ortam ve davranışın benimsenmesi görgü tanıklarının dikkatini çekmiştir. 1593-1594 Avusturya seferinde Talikizade'nin gözlemlerine göre ordugâhta sadrazam beylerbeyi ile görüşürken her ikisi de aynı tip iskemlelere oturur ve serbestçe birbirleri ile konuşurlardı.[180]

1669'da Guillatière, Kandiya Savaşı'nda sadrazamın ve subayların sosyal yaşamına dair gördüklerini yazar:

> "Sadrazam yalnız yemek yemez. Subaylarını çağırtır ve davet eder. Yemekte ve yemekten sonra subaylar ona yapılan işler hakkında bilgi verirler. Günün diğer saatlerinde sadrazam bazen ava gider, bazen satranç oynar, ayrıca subaylarının oyun-

---

178 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 399.

179 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 411-412.

180 Christine Woodhead, *Ta'liki-zade's Şehname-i Hümayun, A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-1594*, Berlin, 1983, s. 28.

larını seyretmekten zevk alır. Bununla beraber sadrazamın yanında bulunan 'usta oyuncular' (Mevlevî dervişleri) vardır. Bunlar yere dikine konulmuş ahşap fıçıya benzer iki veya üç çalgı eşliğinde ikişer kişi veya yalnız ve daha çok kişi olarak dönerler. Bir yelek ve yere kadar uzun çok geniş bir etek giyerler, büyük bir hünerle tek ayak üzerinde uzun zaman dönmeye devam ederler. Onlar dönerken eteklerinin altına rüzgârla hava girer ve eteklerini yelken gibi şişirir. Bu durumda derviş eğilir, atılır ve tekrar atlar, görünür ve görünmez olur. Olağanüstü bir şevk ve doğrulukla dönerler."

Guillatière bu dervişlerin Rumeli'de faaliyetteyken buradan çıkarıldıklarını ve Konya'daki merkezlerine gidemedikleri için ordugâhta ücretle görev yaptıklarını anlatır: "Türkiye'de yakın zamana kadar bir kuruluş vardı. Derviş denilen bu dindar Müslümanların ibadeti 'camilerinde' ('semahane') 'raksetmekti' ('sema') ve bunu yorulmak bilmez bir hızla yaparlardı. Sadrazam onları yakın bir zaman önce Rumeli'den çıkardı. Onlar merkezleri olan Konya'ya çok uzak olduğu için gidemediler. Daha önce ibadet için yaptıklarını para karşılığı yapar oldular."[181]

Ordugâhta bayram

Savaş sırasında bayram şenlikleri ordugâhta kutlanırdı. 1669 Kandiya Savaşı'nda Osmanlı ordusu bayramda St. Andre'deki düşman garnizonuna büyük hücum harekâtını başlatmıştı. Görgü tanıklarına göre St. Andre yakınında Türk mayınları patlayınca düşman garnizonunda pek çok asker yok olmuştu. Guillatière, Osmanlı ordusunun bayramdaki askerî harekâtını ve ordugâhtaki bayram şenliğini gözlemlerine göre şu sözlerle anlatır:

"St. Andre önlerinde başvezir (sadrazam) daha az tehlikede değildi. Kandiya şehrine en yakın siperlere doğru ilerledi. Düşmanın çalışmalarını ve buna bağlı olarak kendine uygun şartları görebilmek için düşman tarafından açılan ateşe karşı ora-

181 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 397-398.

da yarım saat durdu. Kâhya bey kolundan yaralanınca başvezir kızgın bir gülümseme ile 'Sanırım bu kaba Hıristiyanlar bayramımızı kutlamak için bize fırsat vermeyecekler,' dedi. Günün geri kalan kısmı 'donanma' (şenlik) ile geçti. Bayram günü hücumdan önce ordugâhta bayramın başladığı ilân edilmişti. 11 Mayıs Cumartesi sabah bütün ordugâhta bayram şenliği başladı. Bataryalarından üç büyük atış ile bunu Hıristiyanlara duyurdular. Piyadeler pek çok yaylım ateşi ile devam ettiler. Fakat ordugâhta beklediğim gibi bütün ordu bir araya toplanmadı. Her karargâh kendi arasında kutladı. Bunlar arasında yeniçeriler gözlerindeki keskinlik ve duruşlarındaki azametle dikkati çekiyordu. Paltoları yepyeni idi ve biçimi pek iyiydi. Selanik kumaşından yapılmış olmasına rağmen onlar bunu iki aydan fazla giymezler.[182]

Türkler kendi âdetlerine göre bayramlarda birbirlerine hediye verirler, bizim 'Yeni Yıl'da yaptığımız gibi. Örneğin, bir yeniçeri arkadaşına tütün verir, arkadaşı da onu yiyecek satan satıcıya götürür ve ona kahve veya içecek (şıra veya boza) ikram eder.

Başvezir yararlı bir iş yapanın maaşını artırır, askerin maaşı 6 aspres ise 12 aspres'ye yükseltir. Bayramda yüksek rütbeli subaylar başvezire ziyafet verdiler. Anadolu beylerbeyi başvezire altı siyahî harem ağası genç gönderdi ve başvezirden zengin işlemeli bir kılıç aldı. Başvezir, Canbolatoğlu Hüseyin'e güzel ve zarif bir çadır gönderdi. Sipahilerden görevinde kusur etmiş ve savaş sırasında disiplinsizliği nedeniyle sopa ile dayak cezası verilmiş olanlar bayram gününün saygısı ile affedildiler. Aynı zamanda hafif suçlarından dolayı sopa (dayak, falaka) cezası verilmiş olan yeniçeriler de affedildi. Bir tımarlı sipahi beş veya altı bin aspres değerindeki tımarından ('Tezkereli') yirmi bin akçelik tımara ('Tezkereber') yükseltildi. Bazı yeniçerilerden Hıristiyan kafası getirmiş ve birkaç gün bunla-

182 Guillatière'in "Küçük Bayram" dediği ve 11 Mayıs'ta ordugâhta kutlanan bayram, Ramazan'ın sonunda kutlanan şeker veya ramazan bayramıydı. Yeniçerilerin iki ay sonraki kurban bayramına kadar bu yeni paltolarını giydikleri anlaşılıyor.

rı saklamış olanlar bayramda mükâfatlandırıldılar.[183] Kaymakam bir öncünün bir Hıristiyan'dan almış olduğu eldivenler karşılığında öncüye üç 'sequin' (altın para) verdi. Bir çift eldiven almak büyük bir ödül sayılır. Bununla beraber Türklerin hiçbiri eldiven giymez."

Guillatière, ordugâhta bayram günü yapılan dinî merasim hakkında gördüklerini yazar:

"Başvezir kendi karargâhındaki camiye gidiyordu. Bu camiye başvezire hizmet edenlerden başkası giremezdi. Ordugâhtaki dinî törenleri icra etmek için başvezirin beş veya altı imamı vardı. Her yüksek rütbeli subayın aynı maksatla iki veya üç imamı bulunurdu. Başvezire emrindeki bölüklerden seçilmiş bir grup subay refakat ediyordu. Alayın önünde on kadar borazan ve başvezirin önünde çalan çok sayıda 'tulumlar' (gayda) ile yedi tuğ vardı. Beylerbeylerinin önünde altı tuğ ve bir paşanın önünde iki tuğ götürülmekle beraber paşaların tuğları rütbelerine göre sayısı ve kalitesi değişikti. Dinî merasimden (camide bayram namazından) sonra başvezir kendine refakat eden üç oda (bölük) subayları ve diğerleriyle bayramlaştı."[184]

Ordugâhta bayram kutlamaları ve şenlikleri bazı seferlerde kısıtlı olarak yapılmıştır. Örneğin 1593-1594 Avusturya seferinde Sadrazam Sinan Paşa'nın emri ile 10 Zilhicce 1594'te kurban bayramı kutlamaları ordugâhta sadece bayram namazı ve bayramlaşma olarak sınırlı tutuldu. Çünkü Osmanlı ordugâhının bulunduğu yerin ve Tuna Nehri'nin karşı kıyısının kuzey tarafında Alman İmparatorluğu ordusu Arşidük Matthias'ın (Matyas) kumandasında ordugâh kurmuş ve hücuma hazırlanıyordu. Buna karşı Osmanlı ordusu bayramda alarma geçmişti. Bayramın ertesi günü seher vaktinde Osmanlılar düşman kuvvetlerini geri püskürttüler.[185]

---

183 *Silahdar Tarihi*'ndeki kayda göre asker savaşta öldürdüğü düşmanların başını ordugâha götürür ve mükâfat alırdı (Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 37).

184 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 395-396.

185 Christine Woodhead, *Ta'liki-zade's Şehnâme-i Hümâyun*, s. 48.

Ordugâhta ibadet

Ordugâhta sabah namazının kılınması hakkında Guillatière gördüklerini ve düşündüklerini şöyle yazar:

> "Her sabah saat beşte borazan sesi ile askerler duaya çağırılırlar. Bölükler karargâhlarından silahlarının bulunduğu yere giderler. Bağırabildikleri kadar yüksek sesle üç kere 'Allah' diyerek ibadete başlarlar, sesleri iki fersah uzaklıktan duyulur. Onlar bununla bizim ibadetimizi ihmal etmemizi kınamış olurlar. Onları alçak gönüllülük ve tevazu ile ibadet ederken gören kimse savaşta büyük cesaretlerinden dolayı hayrete düşebilir."[186]

Ordugâhta ayrıca her gün merasimle "sefer duası" yapılırdı. Ordu sefere giderken ve düşman toprağına girildiğinde ordugâhta her gün ikindi namazı kılındıktan sonra kethüda, çadırından çıkıp iskemleye oturur, yeniçeri ağasının iç oğlanları ve adamları ve ocak ağalarının adamları ayakta durur, bir daire oluşturacak şekilde dizilirlerdi. Her yeniçeri odasının (bölük) erleri çadırları önünde hazır dururdu. Ocak yazıcısı kethüda beyin yanına gelip dua ederdi. Orada hazır olanların hepsi üç defa "Allah" dedikten sonra padişaha, sadrazama, ağalara ve askerlere zafer duası edilir, "hü" dedikten sonra herkes yerine otururdu.

Ordugâhta savaştan önce toplu halde dua edilirdi. Örneğin, Erdel prensi Rakoczi, Seben (Hermannstadt) Kalesi'ni otuz bin kişilik bir kuvvetle kuşattığı zaman Seydi Ahmed Paşa bu kaleyi kuşatmadan kurtarmak için ordusu ile hareket etmeden önce ramazanın on ikinci gecesi ordugâhta herkes sabaha kadar dua etmiş ve cemaatle namaz kılınmıştı. Savaş alanında Seydi Ahmed Paşa'nın sancağı altında "Feth-i Şerif" okunmuştu.[187]

Savaş sırasında asker ramazan ayında oruç tutmayabilirdi. Ordu düşman toprağına girince veya düşmanın saldırısı bek-

---

186 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 385.

187 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî*, s. 90; *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, s. 46.

lendiğinde askerlerin oruç tutmasına izin verilmezdi. Askerlerin oruçlu olması, zayıf düşmeleri sebebiyle gereğince savaşamayacakları için sakıncalıydı. Böyle durumlarda asker emre uymakta tereddüt ederse başkumandan (padişah veya sadrazam) ordunun önünde ve gün ortasında yemek yer, askere örnek olurdu.

Padişahın ibadette askerin yanında olması askere güç ve moral vereceğinden âdetti. Örneğin ordu sefere çıkarken camide yapılan duada padişah hazır bulunurdu.

Görgü tanıklarına göre asker kaderciliğe inanırdı. 1552'de Georgieviz buna dair gözlemlerini şöyle yazar: "Türk ordusunda askerler kadere inanır, 'Iazilan Gelur Bassina' (Yazılan gelir başına) ve ayrıca 'Nassup' (Nasip) derler."[188]

Ölen askerin parası ve eşyası

Bir asker savaşta ölürse giysileri "çorbacıya" götürülürdü. Fakat silahları ve parası ordunun hazinedarına teslim edilirdi. Ordu hazinedarı ancak sadrazama hesap verebilirdi. Bununla beraber görgü tanıklarına göre, ölen asker önce çorbacıya getirilirdi. Usulen çorbacı onun giysilerini alırdı. Fakat çoğu zaman çorbacı askerin üzerindeki paranın önemli bir kısmını aldığından paranın azı hazinedara giderdi.

Bir yeniçeri ölecek derecede ağır yaralı ise vasiyeti yapılır ve parasını bağlı olduğu "oda"nın (bölük) askerlerine bırakabilirdi.

Ayrıca seferde ölen kumandan veya sancakbeyinin parası ve malı bazı kaynaklarda yazdığına göre defterdar tarafından kaydedilirdi. Kanunî Sultan Süleyman, İran seferi için 28 Ağustos 1553'te İstanbul'dan ordusu ile sefere çıktıktan sonra Aktepe denilen yere varıldığında padişahın oğlu Amasya sancakbeyi Şehzade Mustafa askeriyle orduya katılmıştı. Fakat daha önceden Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın entrikaları ile iftiraya uğrayan şehzade burada boğduruldu. Konya defterdarı şeh-

---

188 Bartholomaeo Georgieviz, *De Turcarum Moribus*, s. 46.

zadenin otağına giderek onun mallarını kayda geçirdi.[189] (Bununla beraber görgü tanıklarına göre ordugâhta asker suçlu bulunursa ceza verilmeden önce savunmasını yapmasına izin verilirdi. Askerin adaletle yargılandığı bilinir.)

Ordugâhta genel toplantı (içtima)

Akşamları yapılan içtima ertesi gün savaş alanında askerin gücünü ve şevkini artırmak amacıyla verilecek ödüller hakkında olurdu. 1669 Kandiya Savaşı'nda Guillatière buna dair gördüklerini şu şekilde yazar:

> "Akşamları iki çavuş büyük vezirin kapısı önünde kapının iki yanında yer alırlar. Yüksek sesle 'Alah, Allah' diye bağırırlar, bu çağrı üzerine askerlerin hepsi gelir, toplanır. Çavuşlar ertesi gün için Hıristiyanların kafaları üzerine değer biçer. Bu onların her geceki âdetidir. Bunun amacı mükâfat ümidi ile askerleri şevklendirmektir. Hıristiyan ordusu kuvvetli olduğu zaman bir Hıristiyan başı getiren askere 25 veya 30 'crowns' (altın) verilirdi. Eğer Hıristiyan ordusu zayıfsa 9 veya 10 altın iyi değerdir. Ertesi gün bayram olduğu için bir Hıristiyan başına 20 altın değer biçtiler. Ayrıca düşmana ait siper kazıklarını getirene ertesi gün 3 altın verilecekti. Venedikliler aynı usulde Türklerin kafaları üzerine değer biçtiler. Fakat onların surlarının çevresi Türk kafaları ile dolu olduğu için bir başa 10 veya 12 livre ancak veriyorlardı."[190]

189 *A.g.e.*, s. 53; La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 399; M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 144-145.

190 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 382-383.

SAVAŞ

"Davud'a saldırmanızdan korumak için size yarayacak zırh yapmak sanatını da öğrettik. Artık bu nimete şükür ediyor musunuz?"

Kuran, el-Enbiya Suresi, ayet, 80.

"Dedik ki geniş etekli zırh yap, halkalarını da bir diziye getir."

Kuran, sebe suresi, ayet, 11.

Giriş

Machiavelli, *Dell'arte della guerra* adlı eserinde (1521) 16. yüzyıl İtalyası'nda şehir devletlerinin feodal siyasi ve ekonomik yapılarından dolayı aralarında yaşanan çatışmalara İspanya ve Fransa'nın müdahalesi ile Güney ve Kuzey İtalya'yı devamlı işgallerine karşı bu durumdan kurtulmak için en iyi yolun ulusal bir İtalyan birliğinin kurulması ve bunun için de düzenli ve maaşlı bir ordunun şart olduğunu öne sürer.

Machiavelli, bu eserinde antik Roma ve Grek askerî teşkilatından örnekler vererek İtalya'da modern bir merkezî devlet ve böyle bir devletin modern ordusu için yapılması gereken askerî reformları açıklar.

16. ve 17. yüzyıllarda görgü tanıklarına göre Osmanlı Devleti modern bir merkezî devletti ve antik Roma ve Grek askerî teşkilatlarından alınan örneklerle Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve ekonomik yapısına uygun kurallara göre kurulmuş olan düzenli-maaşlı modern bir orduya sahip tek devletti.

Avrupa'da modern ordular 1630'dan sonra ortaya çıkar. Fakat bunun yanı sıra paralı asker ve yabancı askerî birliklerin hizmete alınması devam eder. Avrupa'da ilk düzenli-maaşlı ordu İsveç kralı II. Gustav Adolf (1594-1632) tarafından kurulmuştur. Kral, böylelikle İsveç'i Danimarka'nın saldırısına karşı korumuş, Ruslar ve Almanlara karşı savaşmıştır. Bu ordu doğrudan kralın emrindeydi, toprak sahibi asillerin veya kumandanların hizmetinde değildi. Bundan örnek alınarak daha son-

ra Fransa'da düzenli-maaşlı ordu 1642-1662 yılları arasında ancak uzun bir zaman içinde kurulabilmiştir. Bu devirde Fransa'da XIV. Louis'nin hükümdarlığı sırasında Kardinal Richelieu'nün (Rişliyö) önerisi ile merkezî devlet fikri ortaya atılmıştı. Başbakan olarak Richelieu'nün idari uygulamaları doğrultusunda asillerin nüfuzu kırılmış, merkezî devletin otoritesi güçlenmişti.

Almanya'da ulusal ve modern bir ordu 1656'da kurulmuştur. Otuz yıl savaşları sonunda 1648 Westphalia Antlaşması ile Almanya İsveç'in egemenliği ve kontrolü altına girdikten sonra 1654'te Brandenburg elektörü ve Hohenzollern hanedanından Frederick William İsveç'e karşı bir Alman birliği düşüncesi ile merkezî devletin temel kurumlarını oluşturdu. Vergi sistemini ve orduyu teşkilatlandırdı. 1656'da kurduğu ordu düzenli-maaşlı olduğu gibi devletin emrinde idi. Böylelikle 1675'te Fehrbellin'de İsveç'i bu ordu ile yendi.

Bununla beraber Avrupa'da ulusal modern devletler ve orduları 1789 Fransız İhtilâli'nden ve özellikle 1870'te Alman birliği ve İtalyan birliğinin kurulmasından sonra ortaya çıkar.

Osmanlı ordusunun antik Roma ve Grek askerî teşkilatına benzer bir yapıda olduğunu vurgulayan Giovanni Botero *The Reason of State* (1589) adlı eserinde bu düşüncesini açıklar. Botero'nun yazdığına göre Büyük İskender otuz bin genci Persler arasından seçmiş ve onları Makedonyalılar gibi giydirmiş ve savaşçı asker olarak Makedonyalılar gibi dayanıklı ve disiplinli yetiştirmişti. Türkler de fetihleri sırasında Hıristiyan asıllı gençleri seçerek sadık askerler olarak eğitmişlerdi.[191]

Botero'nun verdiği örnek bu benzerliği göstermekle beraber devşirme sistemi ve Yeniçeri Ocağı sistem ve teşkilat bakımın-

---

191 Giovanni Botero, *The Reason of State* (1589), çev. P.J & D. P. Waley, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1956, s. 97; Giovanni Botero, 1544'te doğdu. Sicilya Cizvit (Jesuit) Koleji'nde başlayan eğitimine Roma'da devam etti. Felsefe ve retorik öğretmeni olarak Cizvit okullarında ders verdi. Önemli eserleri, The Greatness of Cities, *The Reason of the State, Relazioni Universali*'dir. Osmanlı tarihçilerinden Kemal Paşazade, Osmanlı ordusunun antik Roma ordusu gibi büyük bir teşkilat olduğunu yazar (Kemal Paşazade, *Histoire La Campaigne de Mohacz*, Fr. çev. Pavet Courtelle, Paris, 1859, s. 84).

dan bu örnekle kıyaslanamayacak kadar çok geniş kapsamlı büyük bir kuruluştur.

Aynı eserde verilen ikinci bir örnek Türk sipahilerinin üstünlüğünü gösterir. Botero, orduda süvariler ve yayalardan hangisinin savaşta daha etkin olabileceği sorusunu ortaya atar, antik Roma ordusundan örnekler verir ve Türk süvari birliklerinin önemine değinir. Buna göre Roma tarihinde Hannibal'in Roma'ya karşı kazandığı zaferlerden sonra Romalılar askerî güçlerini süvari birliklerinin sayısını artırarak ve üstünlüğünü sağlayarak geliştirmişlerdi. Türklerin de Hıristiyanlara karşı kazandığı zaferler tamamen çok büyük sayıda süvarilere sahip olmaları dolayısıyla kazanılıyordu. Bu süvariler daima düz ve engebesiz arazide başarılıydılar. Hıristiyan piyadeleri iyi yetiştirilmiş savaşçı askerler olmakla beraber daima Türk süvarileri tarafından yenilmekteydiler. Çünkü Türk süvarileri savaş alanında her taraftan çevirir, kuşatır, düşmanın taze yardımcı kuvvet almasına ve savaş planını uygulamasına imkân vermezlerdi.

Botero, ayrıca Türk ordularının amacı ve görevine dair düşündüklerini yazar. Botero'ya göre Türk ordusu fethettiği ülkenin ahalisini mükemmel bir piyade (çoğu yeniçeri) garnizonu ile korur. Çünkü, Türk ordularının fethettiği ülkelerin ahalisi çok güçlü süvari alaylarına sahip olan Macarlar, Polonyalılar, Moskovalılar, Memluklar ve İranlılar tarafından talan edilir ve bunlara ağır baskı yapılırdı. Botero'nun bu konudaki düşüncesine göre askerî kuvvetler birinin mal ve can güvenliğini savunmak için veya diğerlerinden onları kazanmak için kullanılmalıdır.[192]

Botero'nun düşünceleri Osmanlı ordusunun savaştaki amacı ve üstlendiği görevi açıkça ortaya koyar. Osmanlı ordusunun amacı sefer yapılan bölgede barışı sağlamaktı. Seferde kazanılan zaferden sonra ordu bölgeden ayrılmadan önce şehirde veya kalede yeniçerilerden bir garnizon bırakır ve kale kumandanını atardı. Garnizonun görevi, bulunduğu bölgeyi ve ahalisinin güvenliğini korumaktı. Osmanlı idaresi altında Avrupa'da

192 Giovanni Botero, *The Reason of State*, s. 220.

ve Ortadoğu'daki ülkelerde garnizonların ve "kapudanlıkların" tek sorumluluğu bölgede asayiş ve güvenliği sağlamak, sınırları düşman saldırısından korumaktı. Bu askerî birliklerin en önemli görevi bu bölgelerde tarım ve ticareti, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı koruyan devlet kanunlarının uygulanması işinde devleti temsil eden idari ve hukuki kurumların gücü ve otoritesini oluşturmaktı.

Ordunun genel sayısı

Doğu ve Batı seferlerindeki savaşlarda Osmanlı ordusunun genel sayısı hakkında kaynaklarda kesin bilgi verilmemiştir. Bununla beraber belgelerin bir kısmında veya menzilnamelerin eklerinde savaşa katılan askerî birlikler ve sayılarına dair ayrıntılı kayıtlar vardır. Fakat bu gibi kayıtlarda orduya sefer için katılan gönüllüler ve diğer kuvvetler kısmen veya hiç gösterilmez. Diğer taraftan gönüllülerin kayıt defterlerine kayıtlarını yaptırmadan sefere katılmaları söz konusu değildi. Bu tür kayıt defteri ise gönüllünün bulunduğu eyalette tutulmaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı kaynakları ve belgelerindeki pek ender olarak bulunan bilgiler sadece kapıkulu birlikleri (yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu vd.) ile beylerbeylikleri ve sancak beyliklerinin tımarlı ve zeametli sipahilerine ve yardımcı kuvvetlere aittir. Buna göre ordunun genel sayısı 250.000 ila 300.000 arasında gösterilmiştir. Ordunun genel sayısına ilaveten sayıları 100.000'i aşan gönüllüleri de hesaba katmak gerekir.

Osmanlı ordusunun çoğunluğu süvarilerden oluşuyordu. Bunlar kapıkulu sipahileri, tımarlı ve zeametli sipahiler, akıncılar, Kırım Hanlığı kuvvetleri ve diğer yardımcı kuvvetler olarak Eflak, Buğdan, Erdel prensliklerinin atlı askerleri idi.

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı seferlerinde akıncıların sayısı 17. yüzyılda olduğundan daha fazlaydı. Savaşta bu kuvvetlerin büyük bir önemi ve etkinliği vardı. Eseri iyi bir kaynak olan Cantacasin, 15. yüzyılda Osmanlı ordusunun sayısı ve süvarilerine dair görgü tanığı olarak bilgi verir: "Murad Bey, şimdiki hükümdar Mehmed Bey'in babası 300.000 sipahiden olu-

şan ordusunu Macaristan'a bu bölgedeki eyalet üzerine yöneltti. Eyaletin adı Septem Castra (Siebenbürgen) idi. Buraları istila etti ve eyalet harap oldu. Ben bu sırada 15-16 yaşlarında bir genç adamdım, bu eyalette doğmuştum, doğduğum şehri böylece terk etmek zorunda kaldım."[193]

Osmanlı kaynaklarında savaşta Osmanlı ordusundaki askerî kuvvetlerin sayısı kesin verilmez. Kemal Paşazade bu konuda "Bütün cesurlar savaş alanında ilerledi, insan kalabalığı toprağın üzerini örttü," der. 1538'de Buğdan seferine katılan Celâlzade Mustafa'nın yazdığına göre İsakçı Köprüsü'nden Osmanlı ordusunun geçmesi otuz saat sürmüştü. Bunun bu kadar uzun zaman alması ordunun sayısının yüksek olduğunu gösteriyordu. Bu orduda bulunan akıncılar, silahlı, zırhlı Rumeli askeri, padişahın merkez ordusunda sipahiler, silahdarlar, sol ulufeciler, sol gariplerin hepsi zırhlıydı. Vezirler, bunların arkasında zırhlı elbiseler giymiş, mızraklı Anadolu askeri, gönüllüler ve deliler vardı. Bu orduya Eflak ve Kırım kuvvetleri de katılmıştı.[194]

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1548-1549'da İran seferinde ordusunu Kayseri yakınında yoklamaya tabi tuttuğunda ordunun sayılamayacak kadar çok olduğunu gördüğü ve: "Dağlar, taşlar bu kalabalık orduyu taşıyamayacak kadar böylesine büyük bir ordu getirdim, İran hükümdarı (Şah Tahmasp) bana karşı duramıyor, bir dağdan diğerine gazel gibi kaçıyor," dediği bilinir.[195]

Sultan İbrahim devrinde Nisan 1645'te Venediklilerin elinde bulunan Girit adasına yapılan seferde yirmi yaşında olan Silahdar Ağa'nın kumandasında 200.000 yeniçeri, sipahi ve diğer birlikler Girit'e gönderilmişti. Bu askerî kuvvetle birlikte

---

193 T.S., *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, Paris, 1896, eseri yayına hazırlayan Charles Schefer'in notlarından (s. XVIII).

194 Kemal Paşazade, *Histoire La Campaigne de Mohacz*, Fr. çev. Pavet de Courtelle, Paris, 1859, s. 82.; Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986, s. 771.

195 Michael Winter, "Ali Efendi's 'Anatolian Campaign Book': A Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica*, Revue d'Etudes Turques, cilt XV, Paris 1983, s. 284.

15.000 at, 300.000 varil peksimet; toprak taşımak için 100.000 sepet; istihkâm ve tahkimat için 100.000 araç ve malzeme; ordunun erzakını taşımak için 1.500 at, biri çok büyük olan altı kalyon, yüz kadırga ve 600 kayıkla Girit'e taşınmıştı. Ayrıca on iki büyük gemi kireç ve kereste, on iki gemi mangal kömürü ve altı yüz kürek ile topları çekmek için elli camus (öküz) yüklüydü.[196]

1645'te başlayan ve 1669'da adanın Osmanlı ordusu tarafından fethi ile sonuçlanan Girit veya Kandiya Savaşı'nın son yılında görgü tanığı Guillatière'e göre Osmanlı ordusunun sayısı yeniçerilerle beraber 45.000 kadardı. Ordunun sayısı bazı nedenlerle önceki yıllara kıyasla az tutulmuştu: "15.000 yeniçeriden başka ordunun diğer birlikleri 30.000'i geçmiyordu. Topçular, öncü kuvvetler ve orduya yiyecek satan satıcılar vardı. Venediklilerin dediği gibi bunlar 30.000'den fazla olamaz. Çünkü bir yıldan beri veba ve diğer zorluklardan dolayı ordu bu savaşta bu sayıya indirilmişti."[197]

Osmanlı ordusunun Batı seferlerindeki sayısı bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. 1529 Avusturya seferinde orduda 150.000 piyade ve süvari, üç yüz top ile topçu, cebeci ve diğer birliklerin olduğu bilinir.[198] Diğer taraftan aynı sefer için ordunun 250.000 kişiden oluştuğunu yazan kaynaklar vardır. 150.000 sadece piyade ve süvari için verilmiş bir sayı olduğuna göre diğer birlikler ve yardımcı kuvvetlerle ordunun gerçek sayısının 250.000'e vardığı anlaşılır.

1683'te İkinci Viyana Kuşatması'na dair bir kaynakta ordunun mevcudu 350.000 kişi olarak gösterilmiştir. "Nemçe Seferine Me'mur olup Mevcûd olan Askerin Defteridir" başlığı altında ve Nemçe Seferi Menzil-nâmesi ekindeki bu kaynakta sefere katılan bütün birliklerin ve yardımcı kuvvetlerin kumandanları ile birlikte sayıları verilmiştir. Yirmi üç beylerbeylik, on bir sancakbeyi kuvvetleri ve beylerinin adları ile bunların em-

---

196 Marquis de Ville, *Les Mémoires du Voyage de Monsieur le Marquis de Ville au Levant*, Amsterdam 1671, s. 17.

197 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 392.

198 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 61.

rindeki tımarlı ve zeametli sipahi sayısı gösterilmiştir. Ayrıca 60.000 yeniçeri, cebeci, topçu ve diğer birlikler, 15.000 sipahi, 50.000 Tatar askeri, 3.000 Mısır askeri, 500 Şam garnizonu askeri ve divan üyeleri ile "küttâb hademeleri" bu listede yazılıdır. Bu sefere bunlarla birlikte Orta Macar kralı 20.000 askerle, Erdel kralı, Buğdan ve Eflak beyleri her biri 10.000 askerle katılmıştı.[199]

Görgü tanıklarına göre Osmanlı ordusu çok kısa zamanda yüz binlerce askeri cepheye gönderebilirdi. 1656'da Fransız seyyah Thévenot bu konuda şunları yazar:

> "Padişah birkaç günde iki veya üç yüz bin askeri savaş yürüyüşüne geçirebilir. Savaş yapacağı zaman maaş verdiği askerlerine emir verir. Çünkü padişahın maaşlı askerlerinin sayısı çoktur. Ayrıca eyalet paşalarına veya genel valilere emir vererek askerleriyle savaşa katılmalarını ister. Sancaklar ve tımarlı sipahiler gelirler. Tımarlılar Hıristiyan ordularında olduğu gibi kendileri ile birlikte uşaklarını da getirirler."[200]

Askerin kısa zamanda cepheye sevki için önceden yapılan çalışmalarda planlama ve zamanlama önemliydi. Ordu-yu Hümayun'a katılacak kuvvetlerin belli zamanda ve yerde hazır bulunması şarttı. 1538'de Buğdan seferinde seferberlik ilânından hemen sonra İstanbul'da toplanacak kuvvetlerin kara ve deniz yolu ile Tuna bölgesine sevki kararı alınmıştır. Gönüllü erler Tuna'ya gemilerle gitmek üzere toplanmış, imparatorluk merkez ordusu 9 Temmuz'da İstanbul'dan hareket etmişti. Edirne'de ordugâh kurulmuş, son hazırlıklar yapılmış ve burada 18 Temmuz'da Kırım hanına ferman gönderilerek Buğdan'a gelmesi ve askeriyle orduya katılması emredilmişti. 26 Temmuz'da ordu Edirne'den hareketle sefere çıktı. Yolda menzillerde dinlenildi. Tuna kıyısında İsakçı iskelesinde Rumeli ve Anadolu tımarlı ve zeametli sipahileri orduya katıldı. Ordu Falcı kasabasından ge-

---

199 Bu kaynak Revan Seferi Menzilnâmesi ile yayımlanmıştır (Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, İstanbul, 1984, s. 194-197).

200 Monsieur de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665, s. 135.

çerek Prut Nehri kıyısına gelince iki gün mola verilmiş (konaklanmış), Prut Nehri ile Yaş kasabası arasında Osmanlı ordusuna Kırım kuvvetleri gelip katılmışlardır.[201] Böylelikle Ordu-yu Hümayun cepheye vardığı zaman yardımcı kuvvetler ve diğer birlikler de aynı zamanda cepheye varmış olurlardı.

Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar

16. ve 17. yüzyıllarda ateşli silahlar Osmanlı ordusunda büyük miktarlarda kullanılmaktaydı. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı ordusunda fitilli tüfeklerin savaşta neden etkili olduğunu Machiavelli şöyle açıklar: "Zamanımızda İran şahını ve Suriye sultanını Türkler sadece 'alay-bozanları' sayesinde yendiler. Onun alışılmadık gürültüsü düşman süvarilerinin düzenini bozdu ve Türklerin zaferini sağladı."[202]

Celâlzade Mustafa *Selim-nâme* adlı eserinde Osmanlı ordusunda top ve tüfeklerin Çaldıran Savaşı'ndaki etkisini benzer bir görüşle açıklar: "Toplar ve tüfeklerin sesi doğu halkını batırmak için şimşek ve gök gürültüleriydi."[203]

Osmanlı ordusundaki fitilli tüfekler çok gürültü çıkarırdı. Savaşta kullanılan toplar çoğunlukla "balyemez", "darbzen" ve "makas" tipi olanlarıydı. Makas topu çaprazlama konulan toptu ve daha çok kalelerde kullanılırdı. Balyemez tipi uzun menzilli ağır toplardı, savaşta diğer toplardan daha az sayıda bulundurulurdu ve diğerlerinden daha etkiliydi.

Tarih-i Gılmâni'deki kayda göre gök gürültüsünü andıran korkunç ses çıkarırdı. Uyvar Kalesi kuşatmasında kalenin çevresine altışar balyemez top ve çok sayıda şahi-darbzen toplar yerleştirilmişti. 1660'ta Varat Kalesi kuşatmasında kırk şahi-darbzen ve on üç balyemez topla çok sağlam ve alınması güç olan bu kale kırk üç gün devamlı top ateşine tutulmuştu. Bu-

201 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986, s. 769-783.

202 Machiavelli, *Askerlik Sanatı*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul 2003, s. 186.

203 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 376.

nunla beraber kalede bu toplarla pek az gedik açılabilmiştir. Kale, askerin gayreti ve lağım ve metris çalışmaları sonucu fethedilmiştir.[204]

Kılıç üzerindeki üç madalyon altın yazılarla işlenmiştir. Kufi yazılar arasında kılıcı yapan ustanın ismi ve tarih yazılıdır (1550).

Ağır topların nakli seferde zordu. 1529 Avusturya seferinde yağışlı hava ve yolların bozukluğundan ağır toplar Belgrad'da bırakılmış ve sefere buradan devam edilmişti. Sefere üç yüz topla çıkıldığı halde bir kısmı Belgrad'da ve Macaristan'da bırakıldığından Viyana kuşatmasında sadece seksen altı top bulunuyordu ve bunlar küçük çaplıydı; 40, 50 veya 60 kg ağırlığındalardı. 1663'te Uyvar kuşatmasında 75 cm çapında top mermileri kullanılmış ve 100 ton barut harcanmıştı. Kâtib Çelebi'nin yazdığına göre 1645'te Girit seferinde 15.000 kantar barut, 50.000 "yuvarlak" ve 50 top, cebehane ve kuşatma aletleri ile birlikte Selanik'ten 90 gemi ve Çeşme'den 60 gemi ile taşınmıştı. Ayrıca, Osmanlılar kuşatma savaşlarında özel bir teknik geliştirdiler. Büyük toplarla orta kalibreli topları birlikte kullanarak karma batarya tekniğini uyguladılar.[205]

Osmanlı ordusunda yeniçeriler, azaplar ve sipahiler tüfek kullanırdı. Diğer silahlar mızrak veya kargı, kılıç, hançer, pistol ve "harbe" (kısa mızrak) idi. Ayrıca sefere katılan gönüllüler ve delilerin kullandığı "salak" denilen zincirli topuz vardı.

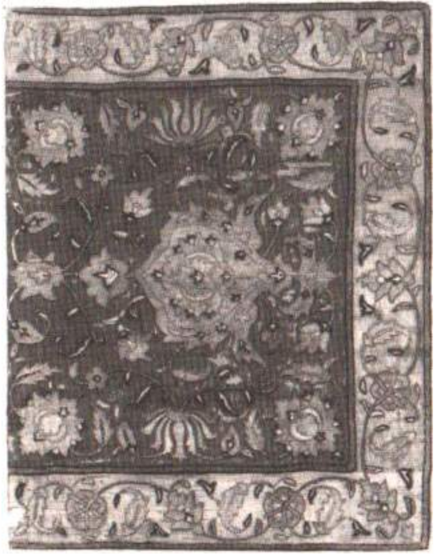
17. yüzyılda görgü tanıklarının yazdığına göre Osmanlı ordusunda kullanılan tüfekler

---

204 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 125 ve 104.

205 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 35, 90 ve 103; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfâri'l-Bihar / Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı, İstanbul, 2007, s. 138; Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda demir top üretimi yapılmaktaysa da 18. yüzyıla kadar iyi bir sonuç alınamamıştı (Carlo M. Cipolla, *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 22, 47 ve 50).

çok ağırdı ve iyi kalite demirden yapılmıştı. Bu tüfeklerin değeri genellikle 40-50 livre olmakla beraber bazılarının değeri 80 livreye kadar çıkardı. Thévenot'nun yazdığına göre tüfek içine barut konulur ve sonra demir bir çubukla tüfeğin ağzından bir kalibre çapta top (kurşun) itilirdi. Sol eldeki meşin bant tüfeğin ortasındaki halkaya bağlıydı. Halka dipçiğe yakındı, sağı çekince tüfek ateş alırdı.[206]

Osmanlı Eyer Örtüsü T. 1600 İpek, gümüş ve altın iplikle işlenmiş saten. Uzunluk: 78cm, genişlik: 1m.

Savaşta ağır süvari tüfekle birlikte diğer silahları üzerinde bulundururdu. 1634'te İngiliz seyyah Henry Blunt bir ağır süvarinin taşıdığı silahları yazar:

> "Bazıları yürüyen cephane gibidir. Önce kuşaklarında üç veya dört pistol (tabanca) ve sonra her iki yanda birer 'bıçak' vardır, biri benimki kadar uzun kılıç ve diğeri bir adım uzunluğundadır (kama veya hançer), bunlar paltosuna iliştirilmiştir. Omuzunda bir tüfek, bacağının üst kısmında hançer, eyerinin bir yanında bir 'petronell', diğer yanında düz kılıç (uzun ve dört köşe) ve onun yanında ya küçük bir balta veya Macar gürzü veya her ikisi ve sırtında oklar ve yay asılıdır."

Osmanlı ordusunda ateşli silahlardan, kılıç ve hançerden daha çok önem verilen silah ok ve yaydı ve buna bağlı olarak nişancılık çok üstündü. Henry Blunt bu konuda gözlemlerini şöyle yazar: "Onlar (Türkler) ok ve yayları ile hayran oluna-

206 Monsieur de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 137.

cak niteliktedirler. Okçulukta hünerlidirler ve nişancılıkta ustadırlar. Okları bizim çocukların kullandığı küçük kırmızı oklara benzer."[207]

1670'lerde her yay iki aspres; oklar, kılıf ve yay toplam 1440 aspres (akçe) idi ve Fransız parası ile 37 livre ederdi. Ok kılıfında elli ok vardı. Kapıkulu askerinin ok ve yay giderleri devlet hazinesinden karşılanırdı. Bazı ok kılıfları çok zengin işlenmiş olurdu, bunlar 400-500 frank değerindeydiler.

Osmanlı askerinin silahları ve kıyafeti bu devir Avrupalı görgü tanıklarının hayranlığını çekmiştir. 1656'da Thévenot bu konuda görüşünü şu şekilde açıklar: "Hıristiyan askerlerine nazaran Osmanlı askerlerinin esas zenginlikleri onların kıyafetlerindeki muhteşemlikten ibarettir ve atlarının koşumları da öyledir."[208]

Osmanlı askerinin seferî kıyafeti ve silahları hakkında Osmanlı kaynaklarında yeterli bilgiyi bulmak pek mümkün değildir. Avrupalı görgü tanıklarının kaleme aldığı seyahatnamelerinde buna dair ayrıntılı bilgiler canlı ve renkli tasvirlerle anlatılmıştır. 1672'de İstanbul'da bulunan Antoine Galland, IV. Mehmed'in Polonya seferi için İstanbul'dan sefere çıkan ordunun geçit törenini izledi, vezirlerin ve yüksek rütbelilerin silah ve kıyafetlerini yazdı. Bunlardan bir kısmı tamamen silahlı ve diğerleri az silahlıydı:

> "Vezirlerin demirden işlemeli zırhlarının demir kenarları yanaklarına değiyordu; yeşil, kırmızı ve sarı satenden sarıklarının uçları omuzlarına kadar düşüyordu. Zırhlarını daha iyi göstermek için soldan sağa giydikleri ve yanlarında kılıçlarına iliştirilmiş olup vücutlarını yarım saran ipek kordonla tutturulmuş saten yahut kadife ceketleri vardı.[209] İnce ve nazik işlemeli ok kılıfları Çin usulüyle cilâlanmış yaldızlı oklarla do-

---

207 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, s. 70; Yay, vernikli ahşap ve boynuzdan yapılırdı. Uzunluğu 114 cm olurdu (The Unity of Islamic Art sergisi, Katalog, Riyadh 1985)

208 Monsieur de Thévenot, *Relation d'un Voyage fait au Levant*, s. 137; Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 338.

209 19. yüzyıl Macar yüksek rütbeli subaylarının kıyafeti buna benzer.

luydu. Ellerinde birer kargı tutmaktaydılar. Bundan sonra sadrazamın maiyetinde ağalar gidiyorlardı. Bunlar iki çeşitti. Kırsal bölgelerde oturanlar ve daima yanında bulunanlar bu ismi taşıyorlardı. Büyük sayıda olan öncekilerin halleri ve silahları gösterişsizdi. Sırtlarında birer zırh, ellerinde kısa süvari tüfeği vardı ve yanlarında kılıçları sarkıyordu. Sadrazamın her zaman yanında bulunanlarsa daha güzel atlara binmiş ve silahlanmıştı. Önlerinde gitmekte olan bir binek atına sahiptiler ve yere bastıkları zaman üzerinde istirahat etmek üzere bir halı taşıttırıyorlardı. Binek atları boyun, baş ve bacakları görünecek şekilde zırhlı ve süslüydü, üzerlerinde muhteşem eyer örtüleri vardı. Ağalardan her biri bir kılıç, bir yay ve oklarla dolu sırma işlemeli ok kılıfı gayet güzel cilalanmış bakırdan kalkan, atlarının sağrısında bir kaplan veya pars derisi (postu) taşıyorlardı. Solaklar çeşitli renkte ipek elbiseleri, yayları, ok kılıfları, okları ve balıkçıl kuşlarının tüyleriyle süslü yaldızlı gümüşten serpuşlarıyla ve peykler fevkalade temiz sarı, kırmızı ve yeşil satenden elbiseleriyle bu alayın iki tarafında birer saf oluşturuyorlardı."[210]

Savaş alanında Osmanlı ordusu savaşırken Celâlzade Mustafa'nın yazdığına göre gülleler ve tüfek mermileri düşmanı "sersem eder ve toprağa yuvarlardı", piyade ve azaplar kılıç sallarken oklar, mızraklar, "gönder"ler (sırık) atılırdı.[211]

Meydan savaşı ve kuşatma savaşları

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ordusu Doğu ve Batı seferlerinde meydan savaşından çok kuşatma savaşları yapmıştır.

Bu savaşlar üzerine Osmanlı fetihlerini konu alan pek çok eser devrin tarihçileri tarafından yazıldı. Genellikle Osmanlı zaferlerini anlatan bu tür eserleri sadrazamın veya padişahın yanında sefere katılmış görgü tanığı tarihçiler ve yüksek rütbe-

---

210 Gülgûn Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, s. 407. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nahid Sırrı Örik, s. 119-125.

211 Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 377-378.

li askerî veya sivil görevliler kaleme aldı. Bu eserler "şehnâme", "fetihnâme", veya hükümdarın ismine göre "Selim-nâme", "Süleyman-nâme" gibi başlıklar taşır.

Burada, savaş taktikleri, lağımcılık, siperler ve mayınlar, kumandanların ve askerlerin askerî yetenekleri ve bunun gibi Osmanlı ordusunun savaştaki teknik ve askerî güçleri ve şimdiye kadar bilinmeyen özelliklerini açıklamakta yarar vardır.

Osmanlı ordusu meydan savaşlarında cephede yerini alırken daima belli bir düzende dururdu. Buna göre ordunun merkezinde padişah kapıkulu askerinin ortasındaydı. Padişahın arkasında altı bölük kapıkulu sipahileri, sağında vezirler, solunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleri olurdu.

Ordunun sağ kanadında Anadolu beylerbeyi ve doğudaki diğer beylerbeyleri (Karaman, Halep, Maraş vb.), sol kanatta Rumeli beylerbeyi ve batıdaki diğer beylerbeyleri (Tamışvar, Budin, Bosna vb.) yer alırdı. Ordunun cephesinde ise bir savunma hattı olarak ve geleneğe göre zincirle bir birine bağlı toplar vardı.

Ordunun en arkasında müteferrikaların korumacılığına verilmiş orduya ait mühimmat ve bütün eşyalar götürülürdü.[212]

1526'da Mohaç Meydan Savaşı'nda padişah ve iç oğlanları ata binmiş ilerlerken önde vezirler ve diğer paşalar gidiyordu. Sancakbeyleri kumandasında eyalet askerleri ile kalabalık ordu ovada yer aldığı zaman Kemal Paşazade'ye göre "bütün tepeler ve ovalar toplarla örtülmüştü." Bundan anlaşıldığı gibi büyük bir ordu ve çok sayıda top getirilmişti.

Osmanlı ordusunun en arkasında develer ve katırlar sırtında sandıklarda levazıma ve orduya ait pek çok eşyalar vardı. Bunlar savaş alanında ordunun harekâtını engelleyeceği için padişahın otağı ile birlikte ordugâhın kurulmasına ve savaş sırasında bu eşyaların ordugâhta korunmasına karar verildi. Eşyalara bakmak ve korumakla görevli bütün uşaklara ordugâhta bağlı

---

212 Haçova Meydan Savaşı, 26 Ekim 1596 (Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmed Ata, sadeleştiren Abdülkadir Karahan, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1966, cilt II, s. 128); Çaldıran Savaşı, 1514 (Celâlzade Mustafa, *Selim-nâme*, s. 376-377).

oldukları alaydan ayrılmamaları, silahlı ve savaşa hazır durumda olmaları için emir verildi.[213]

Bundan sonra savaş alanı hakkında bilgi toplamaları için 40.000 veya 50.000 kadar akıncı seçkin kumandanları emrinde Mohaç Ovası'nın en uç bölgesine kadar gönderildi. Daha sonra piyade ve süvarilere kısa bir top sesiyle hücuma geçme zamanı geldiği bildirildi. Macar kralı Matthias, 23.000 kişiden oluşan çok disiplinli kuvvetlerini üç müfrezeye ayırdı. Sağdakileri Osmanlı akıncılarının karşısına gönderdi. Sol kanadı savaşa hazırdı. Kral, piyade bölüklerinin başında önde ilerledi.

Osmanlı kuvvetleri düşmanın şiddetli ve hızlı saldırısına karşı düşmanla çarpışmaktan sakındığı için Osmanlı saflarında düzgün dizilmiş olan askerler hemen sıralarını bozdular. Böylece Osmanlı askeri düşmana cephe vermedi. Osmanlı safları kendiliğinden bozularak dağınık bir vaziyet aldılar. Düşman, Osmanlı kuvvetlerinin dağıldığını sanarak Osmanlı ordusu içine dalınca Osmanlı kuvvetleri düşmanın arkasında yeniden düzene girerek düşmana sağ ve sol yandan saldırdılar. Akıncılar kumandanları Semendre ve Bosna beyleri emrinde toplanarak yerlerini aldılar. Sonra düşmana doğru her yönden atlarını hızla sürdüler. Savaş çok geniş alana yayıldı. Akıncılar düşman ordusunu kılıçtan geçirirken mızraklar atılıyordu. Bu sırada toplar ateşlendi, atışlar başladı.

Paulo Giovio Osmanlı kuvvetlerinin kolayca bir araya gelmesinden hemen sonra topçuların yerlerini aldıklarını, Hıristiyan ordusunun topa tutulduğunu ve Osmanlı süvarilerinin önde hücuma geçtiklerini yazar. Daha önce Kanunî Sultan Süleyman'ın merkez ordu ile düşmana doğru ilerlediğini kaydeder. Giovio'ya göre Macar ordusundaki Alman ve Bohemya kuvvetleri Osmanlı taarruzuna dayanmışlardı, sonunda 26 Ağustos 1526'da Kanunî Süleyman zaferi kazanmıştı.[214]

---

213 Machiavelli, savaş alanında arabaları ve silahsız adamları komutanlarının yanında her an savaşa hazır bulundurmanın gerekli olduğunu yazar. Böylece herhangi bir kargaşaya olanak verilmeyeceğini kaydeder (Machiavelli, *Askerlik Sanatı*, çev, Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2003, s. 213).

214 Paulo Iovio, Commenta, rio de le cose de Turchi di Paulo Giovio, Vescovo di Nocera A Carlo Quinto İmperadore, Augusto 1538, s. 12; Kemal Paşaza-

Osmanlı ordusu kuşatma savaşlarında belli bir düzene göre yapılan teknik uygulamalarda kısmen ve farklı yerlerden taarruzu başlatır ve sonra genel taarruza geçerdi.

Genellikle bir kale veya şehir kuşatılmadan önce çevresindeki bölge verilen emirle akıncılar tarafından tahrip edilirdi.

· Kale veya şehir kuşatıldıktan sonra etrafında siperler kazılır, topçu bataryaları kurulur ve aralıksız topa tutulurdu. Bu sırada lağımlar kazılır, surlara yer altından ulaşılır ve sura yakın yerde patlatılan mayınlarla şehrin veya kalenin duvarlarında gedikler açılırdı.

Top atışları yapılacak mevziler düşman istihkâmlarına hâkim yerlere kurulurdu. Kuşatma buralardan ara verilmeden sürdürülürdü. Topçu bataryalarının bulunduğu mevziler bir buçuk metre uzunluğunda kum torbalarıyla tahkim edildikten sonra surlar top ateşine tutulurdu.

Siperler, düşman siperlerine gittikçe yaklaştırılmak suretiyle yapılırdı. Buralardan düşman siperleri top ateşine tutulurdu. Diğer taraftan lağım açma çalışmalarına devam edilir ve düşman siperlerine yaklaşılırdı.

Kuşatılan kale veya şehrin hendeklerinin çıkış yerlerine yaklaşmak amacı ile Osmanlı mevzileri her on metrede bir sağa veya sola dağınık olarak kurulurdu. Her hücum kolu için ayrı mevzi kurulurdu. Hücum kolları arasında yollar açılır, hücum kolları ve mevzileri bu yollarla birbirine bağlanıp tek bir hücum kolu haline getirilirdi. En öndeki mevzide yer alan hücum kolu buradan düşmana ateş açardı.

Siperlerin değişik yerlerinde büyük lağımlar kazılır, buralardan ateşlenen bol miktar barutla kale veya şehir duvarlarına gedikler açılır ve hücum edilirdi. Birinci Viyana Kuşatması'nda Osmanlılar lağım çalışmalarına erken başladıkları halde düşman bunu çok geç haber almıştı. Çünkü Osmanlılar surların önünde yıkılan evlerin mahzenlerinden lağım çalışmalarına devam ettiklerinden düşman tarafından görülmemiş ve düşman ateşine maruz kalmamıştı. Ancak düşman bunu haber al-

---

de, Histoire la Campagne de Mohacz, çev. Pavet de Courteille, Paris 1859, s. 82-91;

dıktan sonra bazı önlemlere başvurmuştu. Osmanlı siperlerine yakın evlerin mahzenlerine daimî görevli topçular yerleştirmişti. Bu topçu-nöbetçiler ufak bir gürültüyü kaleye haber vereceklerdi. Bunun için gergin bir davul üzerine bukle koymuşlar ve büyük leğenlere su doldurarak bunların sarsıntılarından Osmanlı lağım çalışmalarını tahminen tespit etmeye çalışmışlardı. 8 Ekim'de Kanunî Süleyman kuvvetlerinin yarısını kuşatma merdivenleriyle şehrin duvarlarından içeri girmek üzere görevlendirdi. Bu askerler Körntnertor kapısı mazgallarından şehre girecekti. Fakat şiddetli topçu ateşlerine karşı giremediler.[215]

Tata ve Yanık Kaleleri kuşatma savaşları

1593-1594'te Macaristan seferinde Tata ve Yanık Kaleleri kuşatmalarında Osmanlı ve buna karşı Avusturya ordularının taktikleri ve ilgili uygulamalar ve diplomatik müzakereler ilginçtir.

Bu seferin sebebi 1590 yılında Bosna valisi Hasan Paşanın Dalmaçya adaları ve Hırvatistan'da yağmacılıkla geçinen "Uskok"ların faaliyetlerini bastırmak için Hırvatistan'a askeriyle girmesinden kaynaklanır. Bu olaydan sonra Alman imparatoru ile sekiz yıllık bir barış imzalanmıştı. Hasan Paşa Nisan 1592'de Sisek Kalesi'ni kuşatınca barışı bozmuş oldu. 20 Haziran 1593'te Hasan Paşa otuz bin askerle Sisek'i yeniden kuşattı. Bu kuşatma Osmanlı askerlerinin geçtiği köprülerin ağırlığa dayanmadığı için kırılması üzerine Osmanlı askeri için büyük kayıplarla sonuçlandı.

Diğer taraftan 1590'lardan beri Habsburglar barışı bozacak faaliyetlerini sürdürüyorlardı. 4 Aralık 1590 tarihli Sinan Paşa'dan Arşidük Matthias'a yazılmış bir mektupta Habsburg askerlerinin Bereny, Nograd, Esztergom (Gran) ve diğer Türk kalelerine saldırdıkları, masum insanları öldürdükleri ve kaçırdıkları yazar. 9 Ağustos 1591 tarihli diğer bir mektup Sinan Paşa'dan Arşidük Ernest'e yazılmıştı. Mektupta Ernest'in emrindeki Habsburglara ait Tuna garnizonlarındaki kaptanların Tur, Hatvan, Kopan ve Endred'i yakıp tahrip ettikleri ve Szent Már-

215 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 102-103 ve 108.

G. Rossi: Ünlü Esek köprüsü (Mimar Sinan'ın eseri).

ton (Senmarton) ve Gesztes'i aldıkları bildiriliyordu. Sinan Paşa Habsburgların barışı bozacak bütün faaliyetlerine rağmen barışı korumakta kararlı olduğunu açıklıyordu. Mehmed Paşa'nın Arşidük Matthias'a yazdığı 11 Ekim 1592 tarihli mektupta Habsburg kaptanlarının Tata, Palota ve Vesprem'den (Vesprim) devamlı akınlar yaptıkları ve Arşidük Matthias'ın yıllık vergisini göndermediği bildiriliyordu.[216]

1593'te Sisek bozgunu üzerine Sadrazam Sinan Paşa Osmanlı ordusu başkumandanı olarak Avusturya seferine çıktı. Belgrad'a vardıktan sonra 27 Eylül 1593'te Esek köprüsünden geçerek 13 Ekim'de Vesprem Kalesi'ni kısa bir kuşatmadan sonra teslim aldı. Bundan sonra Palota Kalesi fethedildi. Kış yaklaştığından askerin bir kısmı Budin'de ve diğer bir kısmı Segedin'de kışlaya gönderildi. Sinan Paşa Belgrad'a döndü.

4 Mayıs 1594'te Arşidük Matthias ordusu ile Gran'ı kuşattı. Yirmi gün sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Sadrazam Sinan Paşa Tata (Yanık Kalesi'nin doğusunda) ve Yanık (Tuna'nın güney tarafında) kalelerini kuşatmak üzere Belgrad'dan sefere çıktı. İlkbaharın sonunda ordu Tata üzerine yürüyüşe geçti. Bu

216 Gustav Bayerle *Ottoman Diplomacy in Hungary, 1590-1593*, Indiana University Press, ABD 1972, s. 74, 102 ve 156; Macaristan'da Türk idaresindeki köyler ve kasabalar Alman İmparatorluk Noterliği toprak ve vergi kayıt defterlerinde olduğu gibi aynı zamanda Osmanlı vergi defterlerinde kayıtlıydı. Osmanlı vergi defterlerinde kayıtlı köyler Osmanlı sipahisine vergi öderdi. Bu köyler 1566 Zigetvar fethinde Osmanlı vergi defterlerine kaydedilmişti. Osmanlı sipahisine vergi ödeyen köylülere vergi ödememeleri için Habsburg kaptanları tarafından işkence edildiğine dair belgeler vardır (*A.g.e.*, s. 74).

seferde padişah ilk defa kumanda etmedi. Padişahın koruyucusu olan yeniçeri ağası geleneğe göre daima padişahın yanında olurdu. Yeniçeri ağası ilk defa bu sefer için Sadrazam Sinan Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere İstanbul'dan gönderildi. İstanbul'u ve padişahı koruma görevi sekbanbaşıya verildi. Yeniçeri ağası cebecibaşının emrindeki bin asker refakatinde İstanbul'dan hareket etti.

Tata Kalesi kuşatıldığında öncelikle Osmanlı askeri siperler kazmaya başladı. Düşman bu sırada toprak yığınlarından kendi siperlerini hazırladı. Top ateşi başlatıldıktan sonra Osmanlı siperleri birinden yeni yapılan diğerine geçilerek kale duvarlarına yaklaştırıldı. Bu sırada yeniçeri ağası Mehmed Ağa azledildi, yerine yenisi atandı. İç kale top ateşlerinden yıkıldı. Bundan sonra dış duvarlarda gedikler açıldı. Hücum merdivenleri getirildi. Son hücum başladı. Sonunda Tata Kalesi altı günde alındı. Kale teslim oldu ve ateş kesildi. Kaledeki garnizon kaleyi terk etti. Osmanlı askeri kaleye girdi, kiliseler camiye çevrildi ve kaleye Osmanlı garnizonu ve kumandanı atandı.

Ordu buradan Yanık Kalesi üzerine yürüdü. Sol kanatta müteferrikalar ve yeniçeriler, Rumeli beylerbeyi ve askerleri, sağ kanatta Anadolu beylerbeyi ve diğerleri, artçı kuvvetlerin başında ise Maraş beylerbeyi vardı. Ayrıca Kırım Hanlığı askeri de bu sefere katıldı. 7 Ağustos 1594'te sadrazam ordusu ile Yanık Kalesi önüne varınca mehter çalmaya başladı; kös, nekkâre, zurna ve nefirler çalarken *Silahdar Tarihi*'ndeki kayda göre "kaleyi güm güm gümletti."[217] Diğer taraftan hiç vakit kaybetmeden siperleri yapmak için bir kısım görevliler civardan tahta, ağaç dalları toplamak için gönderildi. Gece kale hakkında araştırma yapmak ve bilgi almak için keşif kolu gönderildi, diğer taraftan Osmanlı askeri kalenin karşısına yapılması gereken siperleri hazırlayıp tamamladılar. Arşidük Matthias kumandasındaki Avusturya ordusu Komran'a yakın bir yerde Schut adasında ordugâh kurmuştu ve devamlı buradan Yanık'ı destekliyordu, cephane ve yiyecek sağlıyordu. Adanın sakinleri ile bir-

---

217 Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 32; Christine Woodhead, *Ta'likî-zâde's Şehname-i Hümâyun*, Berlin 1983, s. 41.

likte bunlara yardımcı kuvvet olarak beş bin İtalyan katılmıştı. Bunların hepsini Tatar kuvvetleri Schut adasından çıkardı. Böylece Yanık kalesine cephane, yiyecek ve yardım gönderilmesi önlendi.

Yanık kalesi kuşatması devam ederken Kırım Tatar Hanı Gazi Giray tarafından Papa Kalesi alınıp yağmalandı. Diğer taraftan Arşidük Matthias Yanık'ın kuzeyinde ve Komran yakınında ordugâh kurdu. Yanık Kalesi'nde garnizondakiler tekrar buradan cephane ve yiyecek yardımı almaya devam ettiler.

14 Ağustos 1594'te nehrin (Raab Nehri) Habsburgların bulunduğu tarafını ele geçirmek için Sinan Paşa ve Gazi Giray şiddetli bir hücum yaptılar. Düşmanın kaleye yardımını kesmek amacıyla düşman ordugâhının bulunduğu nehrin karşı kıyısına geçmek için köprüler inşa edildi. Böylelikle Komran tarafına doğru nehrin karşı kıyısına Osmanlı kuvvetleri geçecekti. Ayrıca nehri geçmek için tekneler de inşa edildi. Talikî-zâde'nin kaydına göre sabahın erken saatinde ve kalın sis varken Osmanlı askeri, düşman ileri karakoluna kadar ilerledi ve sonra nehrin karşısından ağır yağma yaparak döndü.[218] Bunun üzerine düşman savaş düzeni durumu aldı. Sinan Paşa daha büyük hücuma hazırlandı ve peygamber sancağını açtı. Genel hücum emri verildi. Schut adasında üslenmiş olan Anadolu birlikleri buradan kaleye ateş açtı.

Ertesi gün kaledeki Hıristiyan garnizonu Osmanlı kuvvetlerinin hücuma hazırlandığını haber alınca teslim olmayı önerdi. Osmanlı tarafından Teke ili sancakbeyi Ahmed Bey ve Yanık Kalesi kumandanı Hardeck tarafından bir elçi heyeti gönderildi. Her iki taraf arasında şartlar görüşüldü. Hardeck'in elçisi Yanık ve çevresindeki ahalinin Osmanlılara vergi vermesini ve bunun karşılığında kalenin Osmanlılara teslim edilmemesini ileri sürdü. Bu teklifi Sinan Paşa kabul etmedi ve askerin siperlerde yerini almasını emretti. Bunun üzerine Hardeck'in elçi heyeti tekrar geldi ve teslim olmayı kabul etti. Yanık Kalesi stratejik yerdeydi. Buradan Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya'ya giden bütün yollar kontrol edilebiliyordu. Kalenin

218 Christine Woodhead, *Ta'likî-zade's Şehnâme-i Hümâyun*, Berlin 1983, s. 49.

tahkimatı güçlüydü ve içindeki erzak boldu. Kaledeki garnizonun hiçbir silah, top ve eşya almadan kaleyi terk etmesine izin verildi. Teslimden dört gün sonra Osmanlı askeri kaleye girdi.

Varat ve Uyvar kaleleri kuşatma savaşları

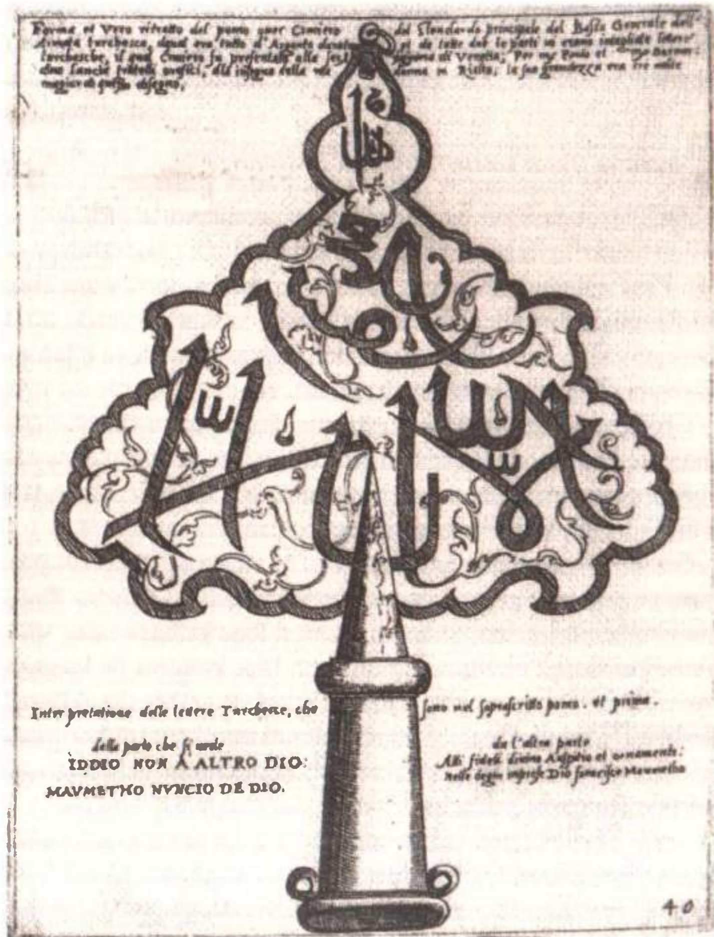
1659 yılında Eflak ve Erdel beyleri ayaklandılar. Eflak beyi Mihne üzerine Silistre valisi Can Arslan Paşa gönderildi. Arslan Paşa'nın emrinde kendi askerinden başka dört bölük sipahi, Dobruca leventleri, Tatar mirzaları ve askerleri vardı. Eflak beyi yenildi, yerine Osmanlı Devleti başkasını atadı ve Eflak eskisi gibi Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

Erdel beyi Gyorgy Rakoczi üzerine Bosna valisi (*Tarih-i Gılmâni*'de Budin valisi) Seydi Ahmed Paşa gönderildi. Seydi Ahmed Paşanın emrinde on iki bin kişilik kuvveti ile eyaletindeki sancak beylerinin tımar ve zeametli sipahileri vardı.

Seydi Ahmed Paşa, Tamışvar'dan [Temeşvar] Rakoczi üzerine yürüdü ve Rakoczi yenildi ve kaçtı. Bunun üzerine Erdel milletinin ileri gelenleri Seydi Ahmed Paşa'ya başvurdu. Vilayetlerinde kıtlık olduğunu bildirerek "Bize kralımız ile koruyucu asker bırakınız ve geri kalan askerinizle selâmetle gidiniz," dediler.[219] Seydi Ahmed Paşa Erdel halkının kendini koruması için bir kısım Osmanlı askerini burada bıraktı ve geri kalan askeriyle Tamışvar'a döndü.

Seydi Ahmed Paşa Tamışvar'dan Rakoczi üzerine sefere hazırlanırken Rakoczi, yeni Erdel kralını ve koruyucu olarak bırakılmış Osmanlı askeriyle birlikte binlerce Macar ve Varat ahalisini Erdel'deki Sebin Kalesi'ne çekilmek zorunda bırakmıştı. Rakoczi bu kaleyi kuşattı ve altı ay topa tuttu. Osmanlı askeri bu süre içinde kaleden bazı zamanlar çıkış yapmış ve Rakoczi'ye ait metrislerin bir kısmını basmayı başarmıştı. Kaledekiler yardım için Seydi Ahmed Paşa'ya haber gönderdiler.Fakat kış şiddetli olduğundan paşa yardım gönderemedi. Baharda Seydi Ahmed Paşa, Tamışvar Ovası'nda ordugâh kurdu. Yanındaki serhad ihtiyarlarına ve tecrübeli erkâna danıştıktan son-

219 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 87.

Beylerbeyi Sancağı alemi 15 71 Venedik, Biblioteca Museo Correr (Venezia e L'Islam Sergisi, Venedik, 2007).

ra bunlarla birlikte oy birliği ile düşman üzerine yürümek için karar alındı.

Seydi Ahmed Paşa, sefere çıkmadan önce her gece "Feth-i Şerif" okuttu. Bilginlere, fakirlere, kadınlara sadakalar verdi. Asker de dua ettikten sonra düşman tarafına hareket edildi.

Seydi Ahmed Paşa askeriyle düşman toprağına girince Ra-

koczi yirmi bin askerle Osmanlı askerinin yolunu kesmeye hazırlanmıştı. Yapılan çarpışmada Rakoczi yenildi. Bütün palankaları, köyleri yakıldı ve yağma edildi. Rakoczi'nin annesinin ikamet ettiği Bucay Kalesi ele geçirildi, buradaki saraylar ve kiliseler yakıldı. Sonra Rakoczi'nin kendi kalesi kuşatıldı. Rakoczi, kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Kaledeki mal ve erzak yağma edildi, kadın ve çocuklar esir alındı ve kale ateşe verildi. Kalede teslim alınanlar bir defter düzenlenerek buraya kaydedildi. Kalede yirmi pare top ve yüz yetmiş dört ufak top ele geçirilmişti.

Osmanlı ordusu buradan Marya Kalesi'ne geldi. Bu sırada Rakoczi, otuz bin askerle savaşmak için bekliyordu. İki taraf karşılaşınca Seydi Ahmed Paşa'nın sancağı altında giden hafızlar yüksek sesle "Feth-i Şerif" okumaya başladılar. Osmanlı askeri taarruza hazırlanırken düşman iki balyemez ve sekiz şahi topunu ateşleyerek hücuma geçti. Mehmed Halife'nin tasvirine göre "kılıç, mızrak, at kişnemeleri, top, tüfek gürültüsü ile yer gök titriyordu. Atların ayaklarından kalkan tozlar o derece yükseldi ki gök kubbe kül renkli çadıra döndü. Toz dumandan Müslüman ve kâfir ayırt edilemez hale geldi."[220] Ramazanın 13'ünde yapılan bu savaş sabahtan öğleye kadar sürdü. Rakoczi ağır yaralı olarak atıyla kaçtı ve Varat (Grosswardein) Kalesi'ne sığındı, orada öldü. Düşman taburlarında bulunan tabılhane (davullar), kösler, kralın altın alemli sancakları, iki yüz alay bayrağı ele geçirildi.

Bundan sonra Serdar Ali Paşa (Valide Turhan Sultan'ın kethüdası) Varat Kalesi'ni kuşatmak üzere gönderildi. 13 Temmuz 1660'ta Serdar Ali Paşa, Varat Kalesi önüne geldi. Ertesi gün yedi yerde metrisler kazdırdı. Ağır toplar kurdurdu. 4 Ağustos'ta kaleyi çevreleyen hendeğe varıldı. Hendek 100 "zira" (1 zira= 24 parmaklık uzunluk ölçüsü) genişliğinde ve 50 "zira" derinliğinde idi ve içi su doluydu. Geçilmesi zordu. Kalenin dört yanında kaleye bitişik makaslama topları ve mükemmel tabyaları (istihkâm siperlerinden dışarıya doğru taşan top yeri) vardı.

Hendekteki suyun boşaltılması gerekliydi; İslam askeri on üç

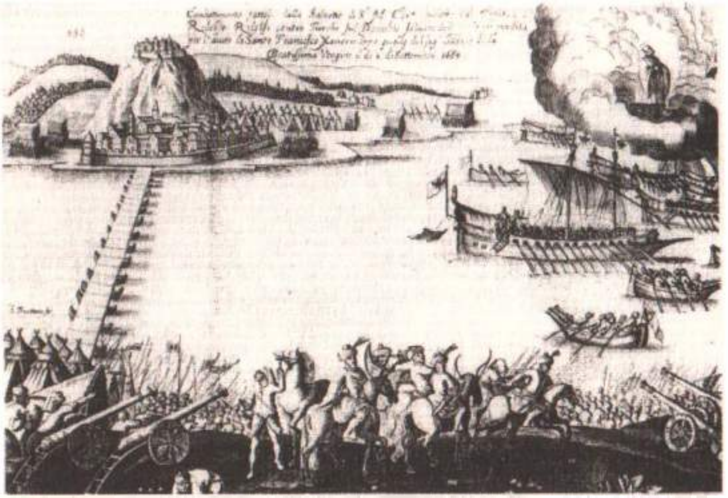
220 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 89-91.

günde suyu dışarıya akıttı. Sonra bataklık üzerine kale duvarına kadar büyük köprüler kuruldu, tabya yapımına başlandı. Rumeli ve Anadolu kollarında lağımlar atılması kararlaştırıldı. Sabah lağımlar atılıp, kale duvarlarında gedikler açıldı. Gediklerden hücuma geçen Osmanlı askeri üzerine düşman kaleden mâkaslama topları, tüfek, humbara (veya kumbara, demirden yuvarlak ve içi boş olarak yapılmıştır. İçine barut, demir, kurşun parçaları doldurulur, havan topu veya el ile atılırdı. El ile atılana "el-humbarası" denir), neft yağı, barutla ateşler ve taşlar yağdırıyordu. Böylece on gün sabahtan ikindiye kadar savaştılar. Osmanlı askeri gediklerde direndi, dayandı. Balyemez topları getirerek lağımlarda düşmanın gedikleri kapamak için yığdığı toprak dolu fıçıları ve diğer eşyayı yok ettiler. Savaş devam etti. 28 Ağustos'ta düşman aman diledi ve teslim oldu. Beyaz bayrak diktiler. Serdar Ali Paşa, onların "aman"larını kabul etti. Ertesi gün (cumartesi) kaledeki cephane ve erzakı teslim şartıyla gitmelerine izin verildi.

Varat Kalesi'nin fethinden sonra Avusturya ordusu Erdel topraklarında bazı kaleleri aldı. Osmanlı yanlısı Erdel kralı Apafi Mihal'e karşı Prens Kimanoş'u destekledi. Kimanoş Osmanlı kuvvetleri tarafından yenildi. Daha sonra Avusturya ordusu Kanije civarına geldi ve Erdel eyaletinde faaliyete geçti. Bunun üzerine 1662'de Osmanlı Devleti Avusturya'ya savaş ilân etti. 30 Temmuz 1663'te Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Macaristan seferine çıktı. Sadrazam Belgrad'daki ordugâhta gelen Avusturya elçilerini kabul etti. Elçilere Kanije yakınında inşa edilen Zerinvar Kalesi'nin yıktırılması, Avusturya ordusunun Erdel'den çekilmesi ve 30.000 altın vergi ile 200.000 kuruşun ödenmesi bildirildi. Elçiler şartları kabul etmekle beraber 200.000 kuruş savaş tazminatının sadece bir kısmının verileceğini söyleyince sadrazam "Barış antlaşmasını bozan sizsiniz, bizi büyük masraflara sokarak buraya kadar orduyu getirttiniz, 200.000 kuruş tazminatı ödeyeceksiniz," dedi ve müzakereler durdu.[221]

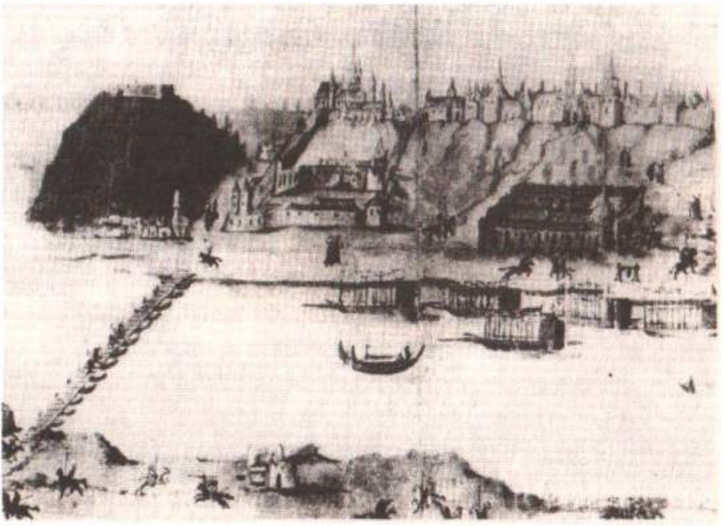
221 Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 16-18.

1663-1664 ***Köprülü*** *Fazıl Ahmed Paşa'nın Macaristan Seferinde Tuna'yı geçmek için* ***kurdurduğu*** *tekne-köprü.*

Osmanlı ordusu Belgrad'dan Budin'e vardı. Bu sırada Zerinvar Kalesi'ni inşa ettiren Kont Zerini (Serini) Esek'ten (Ösek) Budin'e kadar yerleri yakıp yıkmıştı. Sadrazamın, Budin'de devlet erkânı ve serhat ihtiyarları ile yaptığı toplantıda Orta Macaristan üzerine sefere karar verildi. Doğu ve güneyi Tuna ve Tisa (Tisza) nehirleri ile çevrili olan bu bölge Erdel ülkesi ve Estergon (Gran) dolayısıyla Osmanlı sınırındaydı. Osmanlı sınırını korumak ve Erdel'de Avusturya müdahalesini ve desteğini önlemek seferin amacıydı.

Orta Macaristan'da Alman imparatorunun çok iyi tahkim edilmiş kaleleri vardı. Bunlardan en sağlam ve güçlüsü Uyvar Kalesi'ydi. Toplantıda Uyvar'ı kuşatma kararı alındı. Budin'den sonra sadrazam 2 Ağustos'ta Estergon'a vardı. Tuna Nehri'nin karşı kıyısına geçmek için köprü kuruldu. Köprü yapılırken Kont Fergaç [Forgách] Avusturya ve Fransız askeriyle köprüyü bastı ve oradakileri öldürdü. Fergaç tekrar saldırıya geçtiğinde köprü tamamlanmıştı. Osmanlı ordusunun çoğu gece sabaha kadar köprüyü geçmişti (Budin, Bosna, Haleb, Saruhan, Niğbolu beyleri ve askerleri). Düşman sabaha karşı köprü başına bas-

Teknelerden portatif köprü.

kın yaptığında Osmanlı askerinin çoğu karşıya geçmiş bulunuyordu. Bunlar düşmana saldırdı ve Fergaç kaçarak kalesine sığındı. Onun askerlerinin üçte ikisi kılıçtan geçirildi, üçte biri esir alındı. Burada sadrazam ilk düşman başı getirene elli altın, ikinciye elli kuruş, üçüncüye kırk beş, sonrakilere kırk, otuz, yirmi beş ve on kuruş ihsan etti. Ayrıca esir getirenlere de verildi, bütün bunlar için yüz yirmi kese dağıtıldı. Paşalara hil'atler giydirildi. Düşmandan üç yüz ünlü kişi hapsedildi, bunlardan bir kısmı muhzırbaşına teslim edildi.[222]

Bundan sonra Ordu-yu Hümayun köprüden karşı sahile geçti ve hızla ilerledi, Uyvar kuşatıldı.

16 Ağustos'ta kalenin batısındaki ovada ordugâh kuruldu. Buradan kale kuşatma çalışmaları başladı. Düşmana teslim olması için teklif yapıldı fakat kabul edilmedi.

16 Ağustos gecesi top bataryaları için mevzilerin yerleri saptandı. Buralara asker yerleştirildikten sonra metrislere girildi.

Mehmed Halife'nin kaydına göre sadrazam askerle birlikte

---

222 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 119.

metrislere girmiş ve diğer kumandanlara ve askere örnek olarak toprak kazmıştı:

> "Gece olunca sadrazamın kendisi de metrise girdi. Kazmayı eline alarak toprak kazmaya başladı. Onu gören diğerleri toprak kazmaya başladılar. Sadrazam urgana yapışıp top çekiyordu. Onu gören herkes gayrete gelip top çekti. Ali Paşa, kendi askeri ile metrise girdikten sonra 'Biz metrise toplar çektiğimiz zaman size haber vereceğiz, siz o tarafta gülbank-ı Muhammedi (tekbir) getiriniz, kâfirler sizinle ilgilenirken biz ansızın topları metrise götürelim,' diye yeniçerilere haber gönderdi. Yeniçeriler tekbir getirecekleri zamanı beklerken o gece ay tutulması olmuş tekbir getirmeye gerek kalmamıştı."[223]

Ay tutulması sırasında balyemez toplar metrise götürülmüştü. O gece Kaplan Paşa ve Yusuf Paşa askerleri ile metrise girip kaleyi topa tuttular. Kaledekiler ise Türklerin topları metrise götürdüğünden haberleri olmadığı için şaşırdılar, onların attıkları toplar on-on beş okka kadardı. Yeniçeriler ay tutulmasından yararlanarak metrislerini hendeğe kadar götürmüşlerdi.

Kubur

İki hendek vardı. Biri tabyalardan içeri doğru kazılmıştı. Bunun toprağını düşman kendine metris yapmak için kullanmıştı ve metrislere savaşçılar yerleştirmişti. Hendeğin etrafına iri kazıklar çakıp, bunların üzerine uzun sivri kazıklar döşemişlerdi. Üstüne toprak dökmüşler, hendeğin önüne dağ gibi toprak yığmışlardı. Tüfek atışı için delikler bırakmışlardı. Ayrıca kale önünde on mızrak genişlikte üç kulaç ve dört karış derinlikte bir hendek kazıp içine Tuna'dan su getirmişlerdi. Hendek çok geniş ve içi su doluydu. Osmanlılar bundan dolayı burada farklı bir uygulama yaptılar. Hendeğin içindeki suyu boşaltmak yerine hendeği toprakla doldurarak geçilir hale getirdiler. Hendeğin üç yerinde su hizasına kadar toprak yığdılar. Toprak yığınının iki yanına kat kat toprak dolu sepetler konuldu. Tavanına

223 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 124.

torbalarla ot yığıldı. Tıpkı bir sokak gibi oldu. Dört tarafına direkler, hatıllar konulup yanlarına toprak dolu torbalar yerleştirildi. Bunların üzerine de toprak serildi. Böylece içerisinde yan yana on adam gidebilen ve dağ gibi bir "kubur" meydana getirildi. Düşmanın tüfek atması bunu etkilemez oldu.

Toprak sürmek

22 Ağustos gecesi sadrazam kolunda (maiyetindeki birlik) toprak sürülmeye başlandı. Sadrazamın kendisi ve iki kardeşi de toprak sürdüler. Düşman bunu görünce savaştan vazgeçip bayraklar çekti. Fakat bunu dikkate almayan Osmanlılar top atışına başladılar. Bir yığın toprağın kaleye sürüldüğünü gören düşman ümidini kesip yeniden savaşmaya başladı. Bir ayda güçlükle kale duvarına gelindi. Paşalar, metrislerde ve kuburlarda askerle beraber çalıştılar. Metrise girildiğinin beşinci gününden otuz sekizinci gününe kadar savaştılar.[224]

28 Ağustos'ta Kırım Tatar hanının oğlu Gazi Ahmed Giray emrinde seksen bin Tatar askeri ile geldi ve Osmanlı ordusuna katıldı. Ondan başka Kazak hatvanı (veya hatman, Kazakların kumandanı) emrinde beş bin atlı tüfekli askeri ve Eflak ve Buğdan beyleri emrinde otuz bin atlı ve yaya askeri balta, kılıç ve tüfekle silahlanmış olarak gelmiş ve orduya katılmışlardı. Gelenlere ordugâhta hil'atler giydirilmiş, ziyafetler verilmişti.

7 Eylül Cuma günü sadrazama padişahın hatt-ı hümayunu (mektubu) geldi. Padişah aldığı iyi haberlere sevindiğini yazdıktan sonra "Uyvar'da alınan mal alanın (kim aldıysa onun), tutulan esir tutanın olsun; araştırıp sorulmaya, ancak vilayeti benim için saklayınız," diye buyrultusunu bildirmişti.[225] Sava-

---

224 *A.g.e.*, s. 126-128; 1635'te IV. Murad'ın Revan seferinde Revan Kalesi kuşatıldığı zaman 15 Safer Salı günü yeniçeri ağası ve erleri metrise girmişlerdi. 21 Safer Pazartesi Revan kalesi yirmi balyemez topu ile topa tutulmuş, Sadrazam Tabanı-yassı Mehmed Paşa, Kapudan Hüseyin Paşa ve Anadolu beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa askerleriyle her taraftan hücum etmiş ve kale teslim olmuştu (Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, İstanbul, 1984, s. 224).

225 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, s. 129.

şın en çetin anlarında bunun gibi yazışmalar olurken diğer taraftan yararlık gösterenlere ödülleri verilmekteydi. 8 Eylül gecesi Ali Paşa kolunda bir yeniçeri kale üzerine çıkmış düşmanın bir topunu aşağıya yuvarlamıştı. Ertesi gün vezirin huzuruna kabul edildi ve üç yüz kuruş bahşiş verildi.

Kuşatma bir aydan fazla sürdüğü halde Uyvar Kalesi çok sağlam olduğu için düşman tabyasında gedik açılamamıştı. Kale çok yüksekti ve planı altı köşeli idi. Her köşesinde toprak yığılmış tabyalar vardı. Top atışı ile tabyalarda gedik açılamadığından lağımcılar tabyaların altını oydular, direkler üzerine aldılar, sonra neft yağı ile kuru ot koyup yaktılar, toprak tabya çöktü. Böylece kaleye bir gedik açıldı. Düşman kaleden tüfek, harbe, neft ile karıştırılmış çaput (bez humbara) atıyorlardı. Lağımcılar kale duvarlarının çoğunu çökertecek duruma getirdikleri zaman askere hücum emri verildi. Kaledekiler (düşman) beyaz bayraklarını çekerek teslim oldular. Kaledeki 15.000 kadın ve çocuk, 5.000 Macar, Alman ve Hırvat kaleyi terk etti. 25 Eylül Çarşamba günü Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar Kalesi'nin fethini bildiren bir fetihnâme yazdı ve ulaklarla padişaha gönderdi. Ekimin ilk günlerinde fetihnâme padişahın eline geçti.[226]

Sengotar (Saint Gotthart) Savaşı

1664 Ağustosu'nda Osmanlı ordusu ve Avusturya ordusu arasında yapılan bu savaş, her iki ordunun karşılıklı uyguladığı taktikler ve mevziler bakımından meydan savaşı ve kuşatma savaşlarından çok farklıdır:

i) Bu savaşta ilk defa Avusturya ordusu başkumandanı Montekukoli (Montecuccoli) geleneksel Osmanlı savaş taktiğini bilerek ve buna karşı yeni bir taktik uygulamıştır. Buna göre Osmanlılar düşmana her yönden saldırırlar ve özellikle düşman ordusunun sağ ve sol kanatlarına (cenah) darbe vururlardı. Bunu iyi bilen Montekukoli, kuvvetli ve tecrübeli askerlerini ordusunun sağ ve sol kanatlarında görevlendirmişti.

226 *A.g.e.*, s. 136-137.

ii) Osmanlı ordusu başkumandanı Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Raab Nehri kıyısında arazi ve mevzilerin seçimi, öncü kuvvetlerinin karşı kıyıya geçirilmesi ve bunların en güzide savaşçı askerler ve kumandanlardan oluşturulması, düşmanın uyguladığı yeni taktiğe karşı yeni bir taktik ortaya koyması bakımından modern düşünceli üstün bir kumandan olarak bu savaşta Osmanlı geleneksel taktiği yerine yeni bir savaş planı yapmıştır. Bunun aksini savunanlar varsa da savaş ayrıntıları ile incelendiği zaman yukarıda yaptığım açıklamanın ne kadar doğru olduğu anlaşılır. Çünkü, Avusturya ordusu kumandanı Osmanlı geleneksel taktiğine karşı uyguladığı yeni taktiğine göre ordusunun merkez kısmına tecrübesiz, acemi askerleri doldurmuştu. Osmanlıların merkeze saldırmayacağından emindi. Çünkü Osmanlılar sağ ve sol kanatlara hücum ederlerdi. Ayrıca Osmanlı geleneksel savaş düzenine göre öncü kuvvetler azaplardan oluşurdu, savaşçı kuvvetler bundan sonra hücuma geçerdi. Halbuki bu savaşta Osmanlı ordusunda öncüler savaşçı askerlerdi ve düşmanın merkez kuvvetlerine ve ordugâhına hücum ettiler. Sadrazamın planına göre ordunun geri kalan büyük kısmı bundan sonra harekete geçecekti.

Bu savaş hakkında yazılan en iyi kaynaklardan biri Avusturya ordusu generali Kont Montekukoli'nin hatıratından ve Osmanlı kaynaklarından bu savaşı anlatan Ahmed Muhtar Paşa'nın *Sengotar'da Osmanlı Ordusu* adlı eseridir. Diğeri ise Sengotar (Saint Gotthart)[227] Savaşı'ndan sonra 1665 yılında Belgrad'da Osmanlı ordugâhında bulunan İngiliz gözlemci Paul Rycaut'nun hatıratıdır. Rycaut, ordugâhta iken Sengotar Savaşı'na katılmış olan Osmanlı askerleri ve subaylarından işittiklerini yazdı. Montekukoli, Avusturyalı gözüyle savaşı anlatır, Paul Rycaut ise savaşı yaşayan Osmanlılardan olayı yazar. Ayrıca Paul Rycaut'nun yazdıkları *Raşid Tarihi* ve Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyic'ül Vukuat* adlı eseriyle bağdaşır.

Bu güvenilir kaynaklardan savaşı kısaca ve önemli taktikleri bakımından bilmekte yarar vardır.

---

227 Sengotar (Saint Gotthart) Avusturya'da Raab Nehri üzerinde ve Vasvar yakınında bir kasabaydı. Ayrıca İsviçre'de Alp dağlarının en yüksek yeri bu adı taşır.

Bu savaşın ortaya çıkması Uyvar Kalesi'nin fethinden sonraki olaylar ve Osmanlı-Avusturya barış antlaşmasının (1664 Vasvar Antlaşması) onayı ile ilgilidir.

Uyvar Kalesi'nin fethinden sonra Budin ve Peşte yakınındaki Novigrad Kalesi alınmıştı. [Bunun için Kaplan Paşa kumandasındaki Anadolu sipahileri ve samsuncubaşı (yeniçeri 71. orta çorbacısı) kumandasında on oda (bölük) yeniçeri gönderilmişti]. Ayrıca, Kırım hanının oğlu Ahmed Giray emrindeki Tatarların Silezya ve Almanya içlerine akınlar yapmasına izin verilmişti.

Sadrazam, Uyvar Kalesi'nin alınmasından sonra kışı geçirmek üzere Belgrad'a dönmüştü. Bunu fırsat bilen Kont Zerini (Serini) askeriyle Esek'e (Ösek) geldi ve buradaki köprüyü ve köprü başındaki Terrak palankasını yaktı.[228] Peçuy ve Sigetvar varoşlarını yağmaladı ve yaktı. Sonra Kanije'yi kuşattı. Bunun üzerine sadrazam ordusunun üçte ikisini Belgrad'da bırakarak otuz bin kişilik kuvvetle kış ortasında 1663 yılı Ramazanı'nda Kanije'nin yardımına gitti. Sigetvar üzerinden Kanije Kalesi'ne yürüdü. Kont Zerini kuşatmayı kaldırdı ve kaçtı. Kanije Kalesi kurtarıldıktan sonra bu kalenin karşısında Kont Zerini'nin yaptırdığı Zerinvar (Serinsvar) Kalesi alındı ve yıktırıldı Çünkü bu kale çok sağlam olduğu gibi iyi tahkim edilmişti.

Uyvar ve Zerinvar kalelerinin Osmanlılar tarafından fethi üzerine Avusturya hükümdarı I. Leopold, barış istemişti. Osmanlı ordusu Belgrad'a varınca 1664 "Muharrem" ayı başında sadrazam ve Avusturya elçileri her iki taraf adına antlaşmayı imzaladılar. Antlaşma nüshaları İstanbul'a ve Viyana'ya gönderildi. Bu antlaşma İstanbul ve Viyana'da onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Sadrazam, antlaşmanın Avusturya hükümdarı tarafından onaylanmasından sonra İstanbul' a dönmeye karar verdi.

---

228 Esek köprüsü 8.565 kadem uzunluğunda ve 17 kadem genişliğindeydi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilmişti. Silahdar Tarihi'ndeki kayda göre Drava Suyu üzerinde olan köprünün uzunluğu üç saatlik yol tutardı. Çoğu yeri kazıklar üzerindeydi. Köprünün bir başında Esek kalesi diğer başında Darda adında bir palanka vardı. Bu palankanın sakinleri köprünün korunmasından sorumluydular (Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928, s. 35).

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya hükümdarı tarafından barış onaylanıncaya kadar askerî harekâtı sürdürmek niyetindeydi. Belgrad'da beklemedi ve Raab Nehri'ni aşmak üzere ordusu ile yürüdü. Paul Rycaut'nun yazdığına göre nehir boyunca Hıristiyan kalelerinin bulunması nedeniyle Osmanlı ordusunun nehri aşmak için yaptığı atılımlar engelleniyordu. 27 Temmuz 1664'te sadrazam ordusu ile Raab ve Terne nehirleri arasında Kerment'e kadar ilerledi. Raşid Tarihi'ndeki kayda göre burada nehrin karşı kıyısında düşman ordusu metrisler inşa etmişti. Osmanlı ordusu köprü kurup karşıya geçmeyi denemişse de düşman askerleri tarafından önlenmiştir.[229] Bunun üzerine nehrin en dar yerinden ve en kısa zamanda geçilecek uygun geçit yerleri aramak üzere ordu Raab Nehri'nin sağ kıyısını izleyerek ilerledi. Avusturya ordusu da nehrin sol kıyısında aynı şekilde ilerliyordu. Osmanlı ordusu için nehir kıyısında Sengotar (Saint Gotthart) kasabası veya palankası yakınında uygun bir geçit noktası bulundu. Burada nehrin genişliği 10 adım kadardı. Raşid Tarihi'ndeki kayda göre dört atlı yan yana geçebilirdi, nehrin suyu üzengi hizasına kadardı. Ayrıca bu geçit yerinde nehir yılankavi bir kıvrım çizdiği için Osmanlı ordusu düşman ordugâhından görülemiyordu. Geçit, karşı kıyıdaki düşman ordugâhının orta kısmının bulunduğu yere rastlıyordu. Osmanlılar geçidi tuttular ve bırakmadılar.

Osmanlı ordusu nehrin sağ kıyısında Sengotar tepelerinde ordugâh kurmuştu. Düşman kuvvetleri, Kont Montekukoli kumandasındaki Avusturya ordusu, Prens Valdek kumandasında Alman imparatorluk kuvvetleri ile Fransız general Kolinyi kumandasında Fransız askerleri ve topçularından oluşuyordu.

Osmanlı ordusu tarafından 31 Temmuz-1 Ağustos gecesi on beş toplu üç batarya nehrin sağ kıyısında mevzilendirildi. Bu toplar karşı kıyıya geçecek olan Osmanlı askerini koruyacaktı. Aynı gece sadrazam, bir müfreze askeri gizlice karşı sahile geçirdi. Bu askerler düşmanın haberi olmadan sabaha kadar siperleri kazdılar, metrisleri hazırladılar.

1 Ağustos günü Osmanlı bataryalarından ateş açıldı. Bosna-

229 Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, s. 102

lı İsmail Paşa ve 3.000 sipahi, 3.000 yeniçeri top ateşlerinin himayesinde karşı kıyıya geçtiler. Sipahilerin terkilerine yeniçeriler bindirilmiş olarak geçmeleri sağlanmıştı. Karşı sahilde daha önce gönderilmiş olan müfreze siperlerden ateş açarak geçenleri koruduğundan geçiş kolay olmuştu.[230]

Karşı kıyıya çok hızlı geçildiğinden İsmail Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Avusturya ordugâhına ani hücum yaptılar. Ordugâhta merkez kuvvetleri olarak tecrübesiz ve yeni askerler vardı. Bu acemi askerler yenildi ve çoğu kaçtılar. Avusturyalılar, Nassau, Manskeke ve Kiel piyade alaylarını ve Şmid zırhlı süvari alayını Osmanlılar üzerine sevk ettilerse de bu alaylar ordugâhta Osmanlı kuvvetleri ile yapılan şiddetli savaşta İsmail Paşa kuvvetlerine yenildiler ve büyük kayıplar verdiler. İsmail Paşa, buradan ilerleyerek Mekeksdorf kasabasını ele geçirdi. Kasabanın etrafında hendekler açtırdı ve metrisler kurdurdu.

Sadrazamın savaş planına göre İsmail Paşa'nın başarılı harekâtından sonra Osmanlı ordusu nehrin geçit yerinden Avusturya ve müttefik ordusu ile savaşmak üzere karşı kıyıya geçecekti. Diğer taraftan İsmail Paşa'nın galibiyetinden sonra Avusturya ve müttefik ordusu kesinlikle ve çoğunlukla geri çekilmeye kararlıydılar. Avusturya ordusu başkumandanı Montekukoli, Osmanlı ordusunun düşmanın sağ ve sol kanadına hücum ettiğini bildiğinden kendi ordusunun merkez kısmında askere yeni alınan acemileri, sağ ve sol kanatlarda ise deneyimli savaşçı askerleri görevlendirmeyi tercih etmişti. İsmail Paşa, Avusturya ordugâhında düşmanı kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra ikinci bir taarruza geçmek üzere geri çekildi.

1 Ağustos gecesi (1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan gece) yağan şiddetli yağmurdan nehrin iki kıyısını sel bastı. Paul Rycaut'nun yazdığına göre nehir bir gün önce yürüyerek geçilecek gibi iken suları yükselmiş, bütün kıyıları kaplamıştı. Bu durumda artık nehir tekneler ve köprü olmadan geçilemezdi.[231]

Nehrin taşması üzerine Osmanlı kuvvetinin nehrin karşı kıyısındaki Osmanlı ordusundan yardım alamayacağını gören

230 *A.g.e.*, s. 48-49.

231 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 207.

düşman kuvvetleri Avusturya ordusu başkumandanı Montekukoli'nin önerisi üzerine kuvvetlerini birleştirip tek bir ordu halinde bölgenin gerisine çekildiler. Bunlar İsmail Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetine karşı savaş durumu aldılar. Bu sırada Osmanlı kuvveti düşman ordusuna doğru ilerledi.

Düşman kuvvetleri ise sağ kanatta Avusturya ordusu, merkezde Alman imparatorluk ordusu ve sol kanatta Fransız askerleri yerlerini alarak ve yarım daire taparak Osmanlı kuvveti üzerine yürüdüler, taarruza geçtiler. Her iki taraf arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Savaş sabah dokuzdan ikindi vakti saat dörde kadar devam etti, yedi saat sürdü.[232]

Osmanlı askeri düşman çemberinden kurtulmak için şiddetle savaştı ve sonunda geri çekildi. Nehrin kıyısına kadar düşman kuvvetleri tarafından hızla izlenerek düşman ateşi altında kaldıklarından karşı kıyıya geçmelerine olanak verilmedi, nehrin sularına atlayan askerlerin çoğu nehirde boğuldu.

Paul Rycaut, bu konuda Osmanlı askerlerinden işittiklerini şu şekilde yazar:

> "Osmanlı askeri nehri geçmek için geçit yerine doldular. Piyadeler atların ayakları altında kaldı, suda (yüzme bilmeyip) batanlar yüzenlere tutundular, hepsi battı ve nehirde kayboldular. Diğerleri süvariler ve atlar nehrin hızlı akışına kapıldılar, akıntı ile sürüklendiler ve nehrin daha derin yerinde boğuldular, nehir kana bulanmıştı. Nehrin bütün yüzü asker, at ve elbiselerle örtüldü. Bu durumda yiğitle korkak, aptal ile akıllı arasında hiç fark yoktu. Tedbir ve talih aynı şiddet ve felaket içindeydi. Böylece nehir düşmanın kılıcından daha çok sayıda Osmanlı askerini yok etti."

Rycaut, Türklerin bu yenilgisinden Hıristiyan kuvvetlerinin (düşmanın) çok övünmediklerini çünkü Türklerin yenilgisinin nehirden dolayı olduğunu açıklar.[233]

---

232 *A.g.e.*, s. 207; Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, s. 185.

233 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 208; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat* adlı eserinde askerin çoğunun nehirde boğulduğu yazar (Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, s. 101).

Sadrazam, nehrin suları yükseldiği için geri çekilen Osmanlı askerine yardım gönderememişti. Bununla beraber asker geri çekilirken kendi birlikleri ile bağlantısı kesilen bazı Osmanlı askerleri düşmana teslim olmamışlardı. General Montekukoli'nin bunlar için yazdıkları ilginçtir: "Osmanlıların sığındıkları hane ve diğer yerleri ateşe verdikleri, asla teslim olmadıkları görüldü. Osmanlı askerleri sevgili padişahları, din ve devletleri uğrunda yaktıkları haneler ve diğer benzeri şeylerle beraber yanmayı cana minnet bildiler. Osmanlıların bu mert ve devlet, din için kabullendikleri ölüm karşısında kendilerine hayranlık duydum."[234]

Bu savaşta Osmanlı kuvvetinin *Raşid Tarihi*'ne göre 10.000 kişi kadar olduğu bilinir. Nehrin karşı kıyısına geçirilen kuvvetler 6.000 kişiden başka metrisleri kurmak için gönderilen ilk müfreze, 1 Ağustos günü düşman ordugâhında Osmanlı kuvvetinin galibiyetinden hemen sonra karşıya geçirilen diğer birliklerle beraber bunların hepsi toplam 10.000 kişi olmalıdır. Düşman kuvvetlerinin 10.000'i süvari olmak üzere hepsi 30.000 kişi kadardı.

Savaşta sayıca az olmakla beraber Osmanlı askerinin cesareti ve askerî yeteneği Montekukoli'nin yazdığına göre savaşın sonuna kadar Avusturya ve müttefik ordusuna zaferin Osmanlılarda kalacağını düşündürmüştü:

> "Sengotar Meydan Savaşının kaybedilmek tehlikesi her an mevcuttu. Osmanlıların taarruzlarının başladığı ilk anlarda saflarımızda meydana gelen karışıklık ve perişanlık düşmanımızla mukayese edilemeyecek kadar büyüktü. Osmanlılar, kuvvetlerimiz karşısında bozulduktan sonra dahi mücadele etmişler, asla minnet ve amana gelmemişlerdir. Yeniçerilerin ve Arnavutların bu fevkalade ve akıllara sığmaz metanet ve cesaretleri denizin med-cezir olayı gibi idi. Osmanlılar zaman zaman karşı hücumlarla saflarımıza saldırmaktan geri kalmamışlar ve ölümü küçümseyen davranışları meydan savaşının oldukça uzun bir süre galip ve mağlubunun anlaşılmasına engel olmuştur."

---

234 Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, s. 61.

Başkumandan savaş sonunda Osmanlılardan alınan ganimetleri de yazmıştır: "Düşmandan birçok bayraklar, sancaklar ganimet alındı. Bundan başka altın ve gümüş kakmalı eyer takımları, gümüş palalar, kılıçlar, beygirler, kıymetli taşlarla süslü silahlar, kıymetli hil'atler ele geçirildi."[235] Bu savaşta Buda valisi İsmail Paşa ve sipahiler ağası kayıplar arasındaydı.

Savaşta Osmanlı kuvvetinin kaybı 5.000 ölü, düşman kuvvetlerinin kaybı 2.000 ölü ve yaralı kadardı.

Nehrin sağ kıyısında ordugâhta kalan ve sadrazamın emrindeki Osmanlı ordusu 36.000 kişiydi. Sadrazam 6 Ağustos'ta ordusu ile Sengotar'dan hareketle Kerment'e ve oradan Zigetvar'a vardı. Sadrazam Belgrad'a döndükten sonra Alman imparatorunun temsilcisi Heer Rheninghen imparatorun barış teklifini getirmiştir. Sadrazam temsilciye zengin koşum takımları olan bir at, samur bir yelek ve geniş kullanışlı bir çadır verdi. Bu sırada Türk tarafının barış şartları Viyana'ya gönderildi ve şartname onaylanarak geri getirildi. Türk şartlarında bir değişiklik olursa bunlar Nisan ayında (1665) Osmanlı sarayına gelecek olan Alman elçisine söylenebilecekti.

Paul Rycaut'nun yazdığına göre barış teklifine en çok sevinen "Asyalı" (Anadolu) sipahiler olmuştu. Ordugâhtan ayrılmak için izin alarak askerin çoğu buradan tımar ve zeametlerine döndüler. Sadrazam da ertesi gün Belgrad'dan Edirne'ye dönmek üzere hareket etti. Paul Rycaut ordu ile birlikte Edirne'ye kadar seyahat etti ve oradan memleketine döndü.

Paul Rycaut, Belgrad'daki ordugâhta bulunduğu sırada Sengotar Savaşı hakkında Osmanlı askerleri arasında neler düşünüldüğünü ve neler konuşulduğunu yazar. "Sengotar'da nehrin taşmasından çok kayıp verilmiş olması asker arasında talihsizlik olarak bilindiğinden çeşitli fikirler ileri sürülüyordu. Her biri yüksek sesle kendi fikrini söyler oldu. Dolunaydandır diyenler vardı. Çünkü, dolunay Türkler arasında uğursuzluk sayılır. Ayrıca son zamanlarda düştüğü görülen kuyruklu yıldızlar savaşın başarısız olacağına işaretti diye fikrini açıklayan-

235 *A.g.e.*, 85-87; Burada bahsedilen Arnavutlar çoğunluğunun Arnavut olduğu bilinen "deli"ler olmalıdır.

lar oldu. Bunlara göre kumandanlar daha tedbirli davranmalıydılar, bu gibi uğursuzluk sayılan şeyler geçinceye kadar orduyu sevk etmeyeceklerdi. Hatırlara gelen diğer bir husus Kanunî Sultan Süleyman'ın barış için verdiği sözdü. Buna göre Kanunî Süleyman, Alman imparatoruna barış şartlarından biri olarak Türklerin Raab Nehri'ni belli bir neden olmadıkça hiçbir zaman geçmeyeceklerine dair söz vermişti. Bu düşünce ile Raab Nehri'ni geçmekle bu kutsal yeminin bozulduğu ve bundan dolayı bu felaketin olduğu kanısına varanlar vardı. Bir kısmı ise bazı söylentilere kulak veriyordu. Bunlara göre Osmanlı kuvveti düşmanla çarpışırken onlara çekil emri verilmiş ve ayrıca düşmanın Osmanlı ordugâhına saldırdığı ve sadrazamın otağına kadar geldiği söylenerek yanlış haberle şaşırtılmışlardı. Bu haber Osmanlı kuvvetinin büyük kayıplar vermesinin başlıca nedeniydi."

Bir Osmanlı kaynağında askere "geri dön" emri verildiği yazar. Buna göre nehrin karşı kıyısında düşman ordugâhında savaşan yeniçerilere "geriye dönerek metrislerinize giriniz" emri verilince yeniçeriler geri dönmüşlerdir. Bu emirden habersiz olan sipahiler düşman ordugâhı içinde savaşırken yeniçerilerin kaçtıklarını sandılar ve geri çekildiler. Sipahiler Raab Nehrine doğru atlarını sürerken yeniçeriler onların kaçtığını zannederek ipten köprüye dolunca köprü kırılmış ve asker suda boğulmuştu.[236]

Kandiya kuşatması

Venediklilerin elinde bulunan Girit adasının fethi ile sonuçlanan Kandiya kuşatma savaşları yirmi dört yıl sürmüştü. Girit'in başkenti ve kalesi olan Kandiya, bu savaş sırasında üç defa kuşatılmıştır. Bu savaşın önemli sebepleri vardı. Öncelikle Doğu Akdeniz'de Osmanlı ve diğer Müslüman gemilerine ve bu bölgedeki kıyılara zarar veren Malta ve Venedik gemilerinin faaliyeti Girit adasından Venedikliler tarafından destekle-

236 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, s. 209; Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, s. 105-106.

Hanya.

niyordu. Ayrıca Venedik Cumhuriyeti'nin Akdeniz'deki gücünü kontrol altında tutmak Osmanlı Devleti'nin dış politikasının başlıca hedefiydi.

Eylül 1644'te Mekke'ye hac için deniz yolundan ve Mısır üzerinden gitmek üzere denize açılan on Osmanlı gemisi Rodos adası açıklarında Malta şövalyeleri kumandasındaki Malta savaş gemilerinin hücumuna uğradı. Osmanlı gemilerinden biri çok büyüktü ve ünlü kişileri hacca götürüyordu. Malta korsanları diye bilinen şövalyeler ise 2 Ağustos'ta Malta'dan denize açılmış ve otuz üç gün Akdeniz'de Müslüman gemilerine saldırmak amacı ile dolaşmışlardı. 28 Eylül'de Rodos adasından birkaç fersah uzaklıkta rastladıkları Osmanlı gemilerine saldırdılar. Osmanlı gemileri teslim olmayarak Malta korsanlarına karşı savaşmışsa da sonunda yenilmiş ve korsanlar aldıkları esirleri ve ganimeti Girit adasının kuzey doğusundaki Kerpe adasına götürmüşlerdi.

Bu olay Osmanlı Devleti tarafından Girit adasının fethedilmesi ve buradaki Venedik egemenliğine son verilmesi için sa-

vaşı başlatan bir neden olarak değerlendirildi. Osmanlı Devleti büyük bir orduyu gemilerle Girit'e sevk etti. 24 Haziran 1645'te Osmanlı ordusu Girit'te karaya çıkıncaya kadar ordunun nereye sevk edildiği bildirilmemişti. Malta'ya gönderildiği sanılıyordu. Bu taktikle Venediklilere savaş hazırlığı yapmaları için fırsat verilmemiştir. Kâtib Çelebi'nin kaydına göre 30 Nisan 1645'te Osmanlı donanması ve ordusu "Malta seferi" adı altında sefere çıkmıştı. Sefere Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği ve sancakbeyliği kuvvetleri katılmıştı. Girit yakınındaki Çuka adasında ordu ve donanma askeri dinlendikten sonra limandan çıkıldığı zaman 20 Haziran 1645'te beyler ve kapudanlar çağırılmış ve seferin "Girit"e yapılacağı bildirilmiş ve padişahın buyruğu "hatt-ı şerif" bunlara okunmuştu. (Bu usul Osmanlı ordusunda genelde uygulanırdı. Seferin nereye yapılacağı önceden askere ve kumandanlara bildirilmezdi.) Osmanlı ordusunun mevcudu 200.000 kişi idi ve sipahi ağa (Silahdar Yusuf Ağa kapudan paşa olarak atanmıştı.) ile emrindeki altı subayın kumandasındaydı. Osmanlı donanması Girit'te Theodori'ye (Todori) geldi. Ordu buradan karaya çıktı ve Venedik Cumhuriyeti'ne savaş ilan edildi. Osmanlılar Hanya'yı (Canae) kuşattılar. Liman önünde yedi gemi kaybettiler. Sonra şehrin yüksek duvarlarını karadan kuşattıkları zaman Venedik garnizonu büyük kayıplar vermiş ve 22 Eylül 1645'te teslim olmuştur.[237] Osmanlı ordusu Hanya'ya Hüseyin Paşa kumandasında 10.000 kişilik bir garnizon yerleştirdi. Ayrıca Theodori Kalesi'ne de bir garnizon bıraktıktan sonra ordu İstanbul'a döndü.

Girit'te Osmanlı ordusu yerli Rum ahali tarafından desteklendi. Çünkü bunlar Venedik yönetiminin ve onun bağlı olduğu Katolik Kilisesi'nin baskısı altındaydı.

1646'da Venedikliler Duk dö la Valet (Duke de la Valette) kumandasında Hanya'yı kuşattılar. 1647'de Venediklilerin gönder-

---

237 François Savinien d'Alquié, *Les Mémoires du Voyage de Monsieur le Marquis de Ville au Levant*, Amsterdam 1671, s. 6-7, 18-23; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihar*, İstanbul, 2007, s. 139-140; Stanford Shaw, Girit'e gönderilen ilk ordunun 100.000 kişi olduğunu ve Hanya'da 12.000 kişilik bir garnizon bırakıldığını yazar (Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, s. 201-202).

Kandiya.

diği general Nikolas Delfino (Nicolas Delfino) Muskava (Muscava) Kalesi'ni aldı ve daha sonra iki bin nüfuslu Molopotamo şehrine girdi. Bunun üzerine Osmanlılar Mirabo'yu (Mirabeau) ve Giropetta şehrini hiçbir direnme ile karşılaşmadan aldılar. Civardaki diğer yerleri alan Osmanlılar 7 Temmuz 1647'de Girit adasının başkenti olan Kandiya'yı (Candia) kuşattılar.

Venedikli general Grimani bunun üzerine adaya çok büyük bir kuvvet gönderdi. Osmanlıları buradan Retime'ye kadar püskürttülerse de Osmanlılar yardım alarak Venediklileri geri çekilmek zorunda bıraktılar. Osmanlıların Kandiya kuşatması uzun yıllar buraya gönderilen kumandanların farklı uygulamaları doğrultusunda 1669 yılına kadar sürmüştür. Sonunda Kandiya alınmış ve Girit Osmanlı idaresi altına girmiştir.

1669'a kadar Venedikliler adanın büyük bir kısmını ellerinde bulundurmuşlardı. Adriyatik Denizi'nde Osmanlı kıyılarına akınlar yapmışlar ve Çanakkale'yi zaman zaman (1648 ve 1657) ablukaya almışlardı.

1669'da Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu) Kandiya kuşatmasını kendi yönetmiş

ve uyguladığı mevzi ve kuşatma taktikleri Kandiya'nın alınmasında etkili olmuştur.

Kandiya kuşatmasını Fazıl Ahmed Paşa'nın kâtibi Mühürdar Hasan Ağa kaleme almış, ayrıntılarla yazmıştır. Bu kaynak eser 1669 yılı kuşatmasını anlatır.

Diğer bir kaynak eserde ise Kandiya kuşatmasının 1666-1669 yılları arasındaki olayları kaydedilmiştir. Bu eserin yazarı bilinmez. Her iki eserin Osmanlıca tıpkı basımları yapılmıştır. Kandiya kuşatması üzerine yazılmış diğer Osmanlıca eserler vardır. Bugüne kadar bu eserler pek az veya hiç incelenmemiştir.

Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya seferinden döndükten sonra 1666'da Kandiya seferine çıktı. Sadrazam İstanbul'dan padişaha refakat ederek sefer alayı ile Edirne'ye gelmiş ve burada padişahın hazır bulunduğu törenden sonra ordusu ile hareket etmiştir. Sadrazamın kumandasında ordu Makedonya'dan geçerek Teselya'da Teb'e (Thebes) vardı. Burada bütün diğer birlikler gelip orduya katıldılar. Buradan ordu Heksamil'e (Hexamile) yürüdü. Nauplion'da askerler gemilere bindirildi. Malvezi'de (Malvezie) sadrazam bir kadırgaya bindi, ona kırk beş kadırga refakat etti.[238]

Sadrazam, orduyla Girit'e varınca Hanya'da dört ay bekleyerek Kandiya Savaşı'nın ön hazırlıklarını yaptı. Mayıs 1667'de Hanya'dan deniz yoluyla hareket ederek Yeni Kandiya'ya vardı. Burada "Caulochor" köyü yakınında ordugâhını kurdu. Yeni Kandiya'ya Türkler "Aynadı" adını vermişlerdi. Çünkü Türkler buradan Venedik garnizonunu gözetlerdi.[239]

Osmanlı ordusunda Anadolu beylerbeyi, Karaman beylerbeyi, Rumeli beylerbeyi ve kuvvetleri, Mısır eyaleti askeri, yeniçeri ağası emrinde yeniçeri bölükleri, Silahdar kumandasında kapıkulu sipahileri sefere katılmışlardı. Bütün bu kuvvetlerin hepsi 50.000 askerdi. Ayrıca, Ege adalarından ve Mora'dan gönderilen öncü kuvvetler ile esnaf alayı 14.000 kişiydi.

---

238 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 365.

239 *A.g.e.*, s. 366; Demetrius Cantimir, *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, (1300-1683), çev. N. Tindal, Londra 1734, s. 258.

1669 kuşatmasında sadrazamın emrindeki kumandanlar askerî bilgi ve yetenekleri üstün iyi birer devlet adamıydılar. Kumandanları yakından tanımış olan Guillatière bu kumandanların kişilikleri hakkında bilgi verir:

> "Ben ordugâha geldiğimde kumandanlık mevkiinde olan paşalardan Rumeli beylerbeyi 'tuğgeneral'dir. Kapudan paşa sadrazamın kayınbiraderidir (Canbolatoğlu Hüseyin Paşa), Kahire paşası olarak atanması düşünülüyor. Çünkü dış işlerinden çok anlayan bir kimsedir. Frenk Mehmed Paşa, dönme bir Portekizlidir.
>
> Kandiya alınırsa sadrazam onu Kandiya valisi yapacağına söz vermiştir. Bekir Paşa (Bebyr pasha?) yapıcı, müteşebbis olup Fransızca'yı çok iyi konuştuğundan savaşın sonunda Hıristiyanlarla yapılacak antlaşmada en uygun kimse olabilir. Türklerin atlı kuvvetlerinin generali sipahiler ağası, Hanya'dan beri süvarileri ile gidip gelerek adanın kıyılarında mevzi almış altı albay yani bölük ağalarının kumandasındaki kuvvetleri kontrol eder."[240]

Son Kandiya kuşatmasında Osmanlı ordusu kumandanlarının emrindeki hücum kıtalarının mevzileri araziye göre yerleştirilmişti.

Sadrazamın bölükleri limana hâkim küçük bir tepe yakınında mevzi almıştı. Çünkü Kandiya Kalesi denizden erzak ve cephane desteği alıyordu. Venedik donanmasına ait deniz kuvvetleri kaleyi destekliyordu. Kaleye yardım gelmesini engellemek ve limanı top ateşine tutmak için Osmanlılar bu tepede mevzi aldılar.

Sadrazamın karargâhı Saint Andre Kalesi'ne doğru ve şehrin batı tarafındaydı. Burada yeniçeriler ve ordunun en seçkin bölükleri yerleştirilmişti. Guillatière'in yazdığına göre karargâhın konumu güvenliği için her bakımdan uygundu. Bir Türk tek-

---

240 Anadolu beylerbeyi ve Karaman beylerbeyi kuvvetleri ile adaya vardıkları gün kendilerine törenle hil'at giydirilmişti. (Hasan Ağa, *Relation du Siege et de la Prise de Candie par l'Armée Ottomane*, Paris, 1835 s. 1-2 ve 37); La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 366.

nesi şehrin önünden geçmeden burada karaya yanaşabilirdi. Karargâh, Hanya ve Policastro'ya giden yol üzerinde uzanıyordu. Ayrıca burada küçük bir tepe Sadrazamın emrindeki seçkin bölüklerin şehirden hedef alınmasını engelliyordu.

Rumeli beylerbeyi kumandasındaki Rumeli alayları şehrin güneybatısındaydı. Burası Penigra Kalesi önündeydi. Mısır eyaleti kuvvetleri güneyde yerleştirilmişti. Anadolu birlikleri güneydoğuda yer almıştı. Doğuda hastaneye doğru önemli sayıda yeniçeri bölükleri, müfrezeler ve diğer birlikler uzanıyordu.[241] Bununla beraber kumandanları ile birlikte bütün kuvvetlerin yerlerini sadrazam savaş durumuna göre değiştirirdi. Bir bölgeden diğer başka bir bölgeye bu kuvvetleri sevk ederdi ve gönderildikleri araziye yerleştirirdi.

Kandiya kuşatmasında siperler çok geniş inşa edilmişti ve çeşitli desteklerle korunmuştu. Görgü tanıklarına göre bu siperler Avrupa'dakilerden çok farklıydı. Bunları görmüş olan Avrupalılar yazdıkları notlarında bunlar için özellikle "Türk siperleri" deyimini kullanmışlardır.

Guillatière, 1669 yılında Kandiya'daki Türk siperlerinin yapısını ve nasıl kullanıldığını şöyle yazar: "İlk siper üzerinden geçtik. Bu siperler bizimkiler gibi yapılmamıştır. Bizimkiler bir öndekine paralel inşa edilir. Türklerin siperleri onların savaş taktiğine göre yapılmıştır. Türklerin taktiği mümkün olduğu kadar ilerlemek, ileri hatlara gitmektir. Buna bağlı olarak Türk siperlerinde her kırk adımda küçük bir dönemeç vardır."

Türk siperleri Avrupa siperlerinin iki misli genişliğindeydi. Çünkü Türklerin savaş usulüne göre siperlere bölükler yerleştirilir ve bu askerler geniş cephe oluşturarak düşman garnizonunun hücumunu savarlardı: "Siperlerin genişliği dipte 7-9 ayaktır. Toprak kazmaya uygunsa siperin genişliği 15-16 ayaktır."

Türk siperlerinin Avrupalıların siperlerine benzeyen yanları da vardı: "Bizde olduğu gibi yapılan tek şey gördüm. Onlar bölüklerinin, alaylarının bulunduğu tabyalara doğru ilerleyinceye kadar askerlerini siperlere yerleştirmezler. Onların silahlarının olduğu yer bizimki gibi ardında açıktır."

241 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 375.

Bununla beraber siperlerin ve tabyaların yapı malzemesi farklıydı: "Tabyaların dış yüzü genellikle taşla kaplıdır. Siperleri ise levhalardan yapılmıştır. Levha kalın kereste parçalarındandı." Siperlerin üstü ince odun demetleriyle ve bunların da üzeri toprakla örtülüydü. İstihkâm taburundaki askerleri görev başında iken korumak için yapılmıştı. "Şehirden atılan bir topun verdiği zararla bozulan bir topçu bataryasını tamir etmeleri için topçu taburundan 50-60 askeri buraya çektik."

Siperlerin daha güvenli ve sağlam olması için siperlere Avrupa'da bilinmeyen bazı ek yapılar inşa edilmişti: "Siperde görevli askerlerin vurulmasını önlemek için, bir çeşit tabyanın etrafı siper kazıklarından perde veya paravana ile çevrilidir. Bu kısım bir ayak kalınlığında toprakla doludur. Askerleri kurşun ateşinden korur hiçbir hendek olmaksızın."[242]

Kandiya kuşatmasında kale duvarlarını yıkmak için 'lağım' denilen yeraltı geçitlerinin kazılarak açılması ve mayın döşenmesi işlerinde Osmanlılar yeni teknikler geliştirdiler. Lağımların kazılması ve mayınların ateşlenmesi teknik beceri gerektiriyordu. Ayrıca tehlikeli bir işti. Bu kuşatmada yeraltında lağım kazılırken her iki taraf da mayın döşemekte ve ateşlemekte ve karşı tarafın ilerleyişini lağım çalışmalarını bozarak engellemekteydiler. Guillatière, kuşatmada bu görevlerde Osmanlı askeri ile birlikte çalışmıştı. Lağım çalışmaları ve mayınlara dair gördüklerini yazdı: "Kandiya şehrinin en yakın suruna doğru bir yeraltı geçidinde yapılmakta olan işleri gördüm. Bu tünel, yeraltına bir yoldur. Bu yol düşmanın bulunduğu bölgenin altında bir mayın odası hazırlamaya giden mayıncı için yapılmıştır."

Lağım açılırken düşman aynı işi yaptığından her iki tarafın lağımcıları birbirlerinin kazı çalışmasını işitecek kadar yaklaşabilirlerdi. Karşı tarafın önceden döşediği mayına rastlayınca patlama olur veya mayını ateşleyen lağımcıya mayın geri düşebilirdi:

> "Biz kazmalarımızla kazmadan önce kulaklarımızı yere dayayıp Hıristiyanların da bizim gibi aynı işi uygulayıp uygulamadıklarını dinledik. Fakat çoğu zaman her iki taraf da aynı işi

---

242 *A.g.e.*, s. 407-408 ve 409.

yapmakta olurlar, biri diğerinin bir ayak mesafe kadar üstündedir. Bu durumlarda en öndeki lağımcılar kazma seslerinin düşman tarafından duyulacağı düşüncesiyle toprağı bıçak veya kamaları ile kazarlar. Hemen yakında bir mayın varsa öndekinin üzerine patlar. Çoğu zaman toprağın yapısı lağımcıyı aldatır ve patlama olur.

Mayın ateşlemek ise büyük sanattır. Mayının uzunluğuna göre mayını yerleştirdik ve geri çekildik. Bizim mayını ateşledik. Adamlar ve toprak havaya fırlatılmıştı. Bazı Hıristiyanlar canlı olarak Türk siperleri içine düşüyordu. Ayrılmış azaların yere düştüğü et yağmuru gibiydi. Bazı askerler korkmuş fakat yaralanmamıştı. Bazı Türk askeri yarı beline kadar toprağa gömülmüştü, haykırıyorlardı. Toprak altında sakin kalmaları daha iyi idi. Çünkü Hıristiyanlar onları görünce koşarak geliyor ve başlarını kesiyorlardı."[243]

Kandiya Savaşı'nda lağımcılar toprağı dinleyerek düşmanın lağım çalışmalarını izlemiş ve bunların üzerine baskın yapmışlardı. Lağım çalışmalarında her iki taraf arasında çarpışmalar olmuştu. 1669 yılında bütün kuşatma süresince Osmanlılar 2000'den fazla lağım atmışlardı.[244]

Guillatière, Türklerin ve Venediklilerin kullandıkları mayınlar hakkında bilgi verir:

"Ateşlediğimiz bu üç mayının etkisi muhafızlardan (kaledeki) bir kısmını havaya uçurdu. Bazı istihkâm yapılarını, mekanizmaları tahrip etti ve surlarda açılmış gedikleri genişletti. Bir mayın için gerekli olan barut miktarı bazen 16, bazen 20 veya 25 fıçıdır. Bu uçurulacak olan toprağın kalınlığına ve ağırlığına göre değişmektedir. Venedikliler 'placca'yı 150 fıçı baruttan yaparlar ve 22 ayak kalınlığında bir kayayı uçurmaya yeter."

Guillatière, bu savaşta daha önce hiç bilmediği diğer bir çeşit ve toprak üstünde olan bir mayını kullanmış ve bunun yapısını

---

243 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 413-414.

244 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, s. 36, Hasan Ağa, *Relation du Siège et de la prise de Candie par l'armée ottomane, 1669 en Turc*, çev. MM. A. Jaubert ve Kazimirski, Paris, 1835, s. 37.

öğrenmiştir. Siperlerde ve lağımcılıkta başarılı olunca Türk subayları onu bu göreve verdiler:

> "Osman Çelebi bana doğru geldi ve şimdiye kadar yaptıklarımın çok mükemmel olduğunu söyledi. İstersem beni toprak üstü mayınların kullanılmasında görevlendireceklerdi. Yalnız Kandiya'da kullandıkları bu aygıta yüzeysel ocakları derler, Osman Çelebi bana görevi anlattı:
>
> Osman Çelebi bu görevin nasıl yapılacağını bana öğretti. Yapılacak iş, yaya olarak bunları gereken yöne doğru götürmek ve ateşlemekti. Toprak üstü mayının yapısına gelince üç veya dört bomba veya ateş topu bir tahta kutu içine konulmuş ve kapatılmıştır. Bu kutu mümkün olduğu kadar düşman istihkâmlarının geniş binaları ve yapılarının yakınına götürülür. En yakın noktaya gelince bu kutu yere saklanır, üzeri toprakla örtülür. Dünyada bundan daha iyi ve çabuk hedefi tahrip eden şey yoktur. Kutuyu ateşlemek zor değildir. Çünkü sıra halinde dizilmiş barut ile (Türkler buna 'saucidge' diyorlar) istediğin mesafeden ateşlersin. En büyük tehlike ile karşılaşmak olasılığı kutuyu yerleştirirken vardır. Bu nedenle düşman tarafından görünmemek için çoğunlukla bu iş gece yapılır, gene de pek emniyetli değildir. Bu iş için Osman Çelebi beni istihkâmcı ve lağımcı mühendislerden birine takdim etti ve ben de görevi kabul ettim."[245]

Kandiya şehri surları her biri kale gibi burçlarla tahkim edilmişti. Surlarda yedi burç vardı. Bunlardan beşi karaya doğru ve diğer ikisi Sen Andre (St. Andrew) ve Sabionera adlarını taşıyordu ve denize doğruydu. Her ikisi de "Dramata" denilen limanın iki ucunda ve bir hizadaydı, kuzeye bakıyordu.

1669 yılında Sadrazam Köprülü Fazlı Ahmed Paşa karaya bakan burçlarla ilgilenmemiş ve Osmanlı ordusunun bütün harekâtını denize doğru olan bu iki burç üzerinde odaklamıştı. Guillatière, bunun nedenini şöyle açıklar:

> "Sabionera burcunu çok zorlamadılar. Çünkü burada toprak çok kumluydu. (Siper kazmaya uygun değildi.) Kuşatmanın

---

245 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 415..

en yoğun harekâtı St. Andre burcu tarafındaydı. Bu burca deniz tarafından yaklaşıyorlardı. Burada suni bir tepe bir yerden diğer bir yere hareket ediyordu.[246] Bütün kuşatma harekâtı bu tepeden korunuyordu. St. Andre yarım bir burç idi. Deniz tarafına doğru Panigra Kalesi yönünde bir tabya koltuğu vardı. Bunun hiçbir önemi ve etkisi yoktu. Yirmi yıldır kuşatanlar da kuşatılanlar da bu noktayı ihmal etmişti.

St. Andre sert bir kaya üzerinde olduğundan Osmanlı kumandanları buna yaklaşmanın zor olduğunu düşünmüşlerdi. Şehri savunanlar ise burcun kayalık yerinden dolayı bu noktayı çok emniyetli sanmışlardı. Sonra her iki taraf da yanıldığını anladı. Bu zayıf noktanın keşfi St Andre'den Türk ordugâhına koşarak gelip sığınan bazı dönmeler tarafından bunun açıklanmasından sonra oldu."[247]

1668 yılı sonunda Fransa'dan Dük dö Föyyad (Duke de Feuillade) kumandasında dört Fransız tugayı Kandiya'da Venediklilere yardımcı kuvvet olarak gönderildi. Ayrıca her bir tugayın birer komutanı vardı (tugay komutanları: Count de St. Paul, Duke de Chasteau-Thierry, Duke de Derouse, Count de Villemor). Ayrıca, bunlarla birlikte Dük dö Föyyad'ın danışmanı olarak Marki dö la Mot Tenelon (Marquis de la Mothe-Ténelon) vardı.

Tenelon, Kandiya'ya geldiğinde Osmanlı kuvvetlerinin deniz ile St. Andre Kalesi arasındaki bölgede tamamen hâkim olduklarını görmüştü. Bu bölgede Osmanlılar bataryalarını kurmuşlar, karargâhlarını çok iyi emniyete almışlardı. Bu sırada St. Andre burcu ortasındaki "Scotch Work" denilen kuleyi top ateşine tutmuş, dövüyorlardı.

Tenelon, Venediklileri St. Andre burcunun önemli olduğuna ikna etmiş ve deniz tarafına doğru kısımda kale muhafızlarının yatakhanelerini onarıp bunların içine 12-15 silahşor yerleştirmeyi önermişti. Osmanlılar büyük miktar toprak fırlatarak bu onarımları engellemeye çalışmışlarsa da Tenelon onarımları tamamlatmıştır.

---

246 Uyvar kalesi kuşatmasında kullanılmış olan ve "toprak sürme" adı ile bilinen bu tür suni tepe hakkında bununla ilgili kısımda bilgi verildi.

247 La Guillatière, *An account of A Late Voyage to Athens*, s. 368.

Bundan sonra Tenelon bir kadırgayı Osmanlı bataryaları ve karargâhlarına doğru gönderdi ve buraları top ateşine tuttu.

Venediklilerin yardımına gelen bu Fransız kuvveti 10.000 kişiydi. Hasan Ağa'nın yazdığına göre düşman bundan sonra deniz kıyısından gemilerden top ateşi ile taarruza geçmişti. Osmanlı metrisleri sabah baskına uğrayınca hazır bulunan Osmanlı askeri "Allah, Allah" sesleri ile düşmanı her taraftan kuşatmış ve "sabah namazı" vaktinden "kuşluk" vaktine (sabah saat 10-11 arası) kadar düşmanla savaşmışlardı. Düşman geri çekilince düşmanı hendeğe kadar kovalamış ve hendek içinde düşmanla cenk etmişlerdi. Daha sonra düşman gemisinden Osmanlı metrislerine bir gülle atıldı. Bu gülle ancak kıyıda kalmıştı. Bunun üzerine Osmanlı askeri orta boyda üç topu birden ateşleyip gemiye atmış ve top gemiye isabet etmişti.[248]

Daha sonra Tenelon, Venediklileri ıslah ve idare etmeye çalışmışsa da Venedik kumandanları Morosini ve Cornaro savaş kurulunda boş beyanatlarla vakit geçiriyor ve biri diğerine karşı çıkıyordu, anlaşamıyorlardı. Onların bu durumunu onların arasından kaçıp gelerek Osmanlı ordugâhına sığınan iki dönme Osmanlılara anlatmıştı. Bu nedenlerle Venedikliler yardım almakla beraber bunu değerlendiremediler, kendilerine yardıma gelen kuvveti yalnız bıraktılar, ilgilenmediler.

Osmanlı kuvvetleri 10 Mayıs 1669 günü son ve genel hücuma geçti. Guillatière Osmanlı ordusunun hücumu nasıl başlattığını görgü tanığı olarak şu sözlerle anlatır:

> "Türk hatlarındaki hayran olunacak sessizlik birdenbire onların St Andre Kalesi altındaki mayınlarının patlamasından çıkan korkunç bir gürültü ve Türklerin bağırarak hücuma geçmesi ile bozuldu. İlk defa Büyük Vezir'i (Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa) gördüm. Top atışlarının dışında kalan sahada küçük bir tepe üzerindeydi ve hücumu izliyordu. Bu büyük şahsiyetin görünümü gözlerimden daha şiddetli olarak kalbimi etkiledi: Orta boyludur, çok güçlü kuvvetlidir. Yüzünde çiçek

---

248 Hasan Ağa, *Relation du Siege et de la Prise de CANDIE par l'armée Ottomane 1669 en Turc Paris*, 1835, s. 40 ve 54.

> (hastalığının) izi var. Yanakları çok kırmızı, gözleri siyah, içeri çökük, çukur olup sert bakışlıdır. Cildi esmer olup, uzun ve siyah bir sakalı var.
>
> Tükler, St. Andre Kalesi altında üç mayın patlattılar ve açılan gediklerden kılıç elde hücuma geçtiler. Fakat geri püskürtüldüler.
>
> Diğer taraftan siperlerde bulunan bölükler veya müfrezeler her on iki saatte bir değiştiriliyordu. Bütün gün bu görevde bırakılan bir bölük iki kısma ayrılarak sıra ile görevi devir alıyordu. Çorbacıbaşı, bölüğün yarısını alır siperlere yerleştirir ve on iki saat sonra bunlar bölüğün diğer yarısı ile nöbet değişirler. Her bölük kendi subayı olan odabaşının emri ile sipere gönderilir veya görevden sonra serbest bırakılır.
>
> Sadrazam muhafızlarının başı olan delibaşı ile beraber Arnavutlar gibi silahlanmış olan muhafızlarının ortasında ayakta duruyordu. Canbolatoğlu Hüseyin ile konuşuyordu. Askerlerin hücumunu izliyordu. Fakat toz, duman çoğu defa ona mani oluyordu. Böyle olunca her menzilde ve mevzilerde durumun nasıl olduğunu öğrenmek için habercilerini gönderiyordu. Her haberci ona durumu bildirmek için düşman ateşine kendilerini hedef etmekten çekinmiyorlardı. Gönderilen otuz haberciden ancak dördü dönebildi."[249]

Şehir 13 Mayıs'ta teslim oluncaya kadar hücum devam etti. Fransız ve Venedik kuvvetleri şehri savundular. Bütün manialar (engeller) Osmanlı kuvvetleri tarafından yıkıldı. İsimsiz bir kaynakta yazdığına göre Osmanlı askerleri kale (St. Andre) duvarı altına vardıktan sonra gece saat üçte ellerinde zincirlerle kuşatma merdivenlerinden kale bendine çıkmışlardı.

13 Mayıs akşamı şehirdeki Hıristiyanlardan bazılarının Osmanlı ordugâhına gelerek verdikleri habere göre Venedik generali Cornaro St. Andre burcuna düşen toplardan meydana gelen hasar sırasında ölmüştü. Bunun üzerine şehirden beyaz bayrak asıldı ve şehir teslim oldu.[250]

---

249 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 380-382.

250 İsimsiz, tıpkı basım, *An Account of the Siege of Candia by Grand Vezir Kuprilizadeh Fazıl Ahmed Paşa*, A.H. 1077-1080, B.L. OR. 1137.

Kandiya kuşatması sırasında istihbarat hizmetinde çalışan haberciler sadrazamı İstanbul'daki devlet işleri ve eyaletlerin durumu hakkında bilgilendirmişlerdir. İstihbarat hizmetine önem verilmiş ve başarı ile sürdürülmüştü. Böylece sadrazam devlet merkezinden uzakta olmakla beraber devlet işlerini kontrol edebilmiştir. İstihbarat hizmetlilerini sadrazamın annesi Fatma Kadın yönlendiriyordu. Osmanlı kaynaklarında bu konuda bilgi verilmez. Guillatière, görgü tanığı olarak bundan bahseder:

> "Bayram akşamı Başvezir annesi Fatma Kadın'ı görmeye gitti. Fatma Kadı'nın büyük malikânesi Kandiya ile Girapietra'yı bağlayan yol üzerinde Filopoli'de idi ve buraya gelirken beraberinde 40-50 harem ağası getirmişti. Bunların üçte ikisi bütün Türkiye'den bilgi toplamakla görevlendirilmişti. Bütün haberler bu harem ağaları tarafından ve Larissa üzerinden taşınıyordu. Ayrıca para ve görevlilerin tedariki bu haremağaları tarafından yapılıyordu. Bütün bunlar için bol miktarda para harcanıyordu, fakat kazanç büyüktü. Bildirildiğine göre Fatma'nın harem ağalarından birinin seyahati 20.000 'crown'a mal oluyordu."[251]

Diğer taraftan Kandiya Savaşı'nda daha başka kaynaklardan düşman hakkında Osmanlı ordugâhına devamlı bilgi verilmekteydi. İngiliz ve Hollanda gemileri her gün Hanya'daki Türk üssüne yiyecek getirirlerdi. Bu gemidekiler Türklere düşmanın planları ve durumu hakkında bilgi verirlerdi. Kandiya kuşatmasında Guillatière, mehterlerin yaya olarak görev yaptıklarını yazar. Onun gördükleri beylerbeyi mehterleriydi.

Genelde beylerbeylerinin maiyetindeki mehterler yaya birliği olmakla beraber sefer yürüyüşünde ve savaş sırasında hücumda bunlar ata binerdi. Fakat Kandiya Savaşı'nda yaya olarak hizmet ettiler. Onların müzik aletleri obualar, tulumlar (gayda), borazanlar ve köslerdi (Kös, bakır veya pirinçten kazan şeklinde büyük davuldur).

---

251 La Guillatière, *An Account of Late Voyage to Athens*, s. 398; Bir crown beş şilin değerinde eski bir İngiliz parasıydı.

Kandiya'daki ordugâhta davullar ve borazanlar savaşta askerlere belli emirlerin bildirilmesi ve sesle duyurulması amacıyla kullanılıyordu. Kös denilen büyük davullar ordugâhın her bölgesine konulmuştu. Sadrazamın otağının önündeki kös bir deve üzerinde olurdu. Diğer kumandanların çadırları önünde bir ağaç kütüğü üzerinde duran davullar orta boyda idi. Zeamet ve tımarlı sipahilerin kösleri vardı. Yeniçerilerin bölüklerine ait davul yoktu. Yeniçeri subaylarının davulları olmadığı için yeniçerilere emirleri çavuşlar taşıyordu. Bu nedenle yeniçeri subayı olan "çorbacı"nın çadırının önünde bölük flaması asılıydı. Emirler çavuştan bir çorbacıya iletilir, çorbacılar birinden diğerine emirleri ulaştırırlardı.

Savaşta veya sefer yürüyüşünde yeniçeriler yüksek rütbeli yeniçeri subaylarına ait köslerin sesi doğrultusunda giderlerdi.

Guillatière, orta boy davulların nasıl çalındığını anlatır: "Eşit olmayan iki sopa ile çalınır. Sağ el ile çabuk ve kuvvetli vuruş, sol el ile daha yavaş vuruş yaparlar. Bana göre çıkartılan ses bizimkilerden daha heybetli ve daha askercedir."

Savaş sırasında askerler ordugâhta her sabah borazan sesi ile namaza çağrılırdı. "Bunu işiten askerler cephanenin bulunduğu yerde toplanırlar ve iki fersah uzaklıktan işitilecek kadar ve üç defa 'Allah, Allah,' diye bağırırlar."[252]

Kandiya Kalesi'nin fethinden sonra harcanan ve teslim alınan cephane ve kayıplar bir deftere kaydedilmişti. Buna göre 1669 kuşatmasında harcanan cephane:

Atılan top güllesi: 199.775; barut: 111.313 kental (1 kental = 100 kg); hunbara: 75.333; şişe hunbarası: 126.855; top hunbarası: 185.852; havan topu: 132.822; atılan lağımlar: 3960.

Düşmandan alınan cephane:

Gülle: 32.925; havan topları: 237; diğer toplar: 382.

Kayıplar:

Şehit olan paşalar: 15; şehit olan çavuşbaşılar: 164; yeniçeriler: 25.639; Zeametli ve tımarlılar: 37.645; serden geçti sipahiler: 14.963; cebeciler: 6985; topçular: 8292; lağımcılar: 19.965.

---

252 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 384-386.

Defterde esirlere ve bahşişlere ait kayıtlar da vardır. "Kâfirden halas olan Müslümanlar: 1.187; "kâfirden alınan dil (esir)": 2.969; "kaleden firar eden kâfirler": 1.925; dil ve baş getiren gazilere verilen bahşiş: 800 kese; yerlilere verilen bahşiş: 48.812 kuruş.[253]

Yerliler Girit adasının Rum ahalisiydi. Bahşiş aldıklarına göre savaşta Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olmuşlardır.

Osmanlı savaşlarında sivil halkın durumu

Osmanlı ordusu savaştayken bir bölgeye veya şehre girildiği zaman yerli sivil halka Osmanlılar tarafından güvence verilmiş ve gereken yardım yapılmıştır.

Kandiya kuşatmasında kaleye son hücumdan önce Kandiya şehrinden pek çok kişi Osmanlı ordugâhına gelerek sadrazamdan pasaport ve para almış, serbestçe Girit'i terk etmişti. Guillatière buna dair gördüklerini şu şekilde yazar:

> "Kandiya'dan herkes Türk ordugâhına koşar. Herkes Büyük Vezir'den 1 crown (5 şilin) ve iyi bir pasaport alır. Eğer Büyük Vezir'in huzuruna çıkma izni alabilirse 10-12 crown ile bir pasaport alır. Pasaport alanlar Mora'ya taşınırlar. Mora'da Hıristiyan konsoloslar veya başkonsoloslar kadılar tarafından bu yolcuların kendi memleketlerine geçmelerini sağlamaya mecbur edilirler. Mora'yı terk ederken bu yolcuların büyük bir kısmı kendi dinini de terk eder, Müslüman olur. Bizim yeniçeri bunlardan Larissa'ya giden beş-altı kişiyi gösterdi. Aralarından biri İtalyan'dı, Kandiya Kalesi'nin birçok özelliklerini bana anlattı."[254]

Guillatière'in anlattıklarından anlaşıldığı gibi Kandiya şehri sakinlerinden sadrazama başvuranlara pasaport ve para verilmiş, bununla da kalınmayarak yolcular Mora'ya geçirilmiş ve Mora kadısı tarafından buradaki Avrupa ülkeleri konsolos-

253 Hasan Ağa, *Relation du siège et de la prise de Candie par l'armée ottomane 1669*, Paris, 1835, s. 91-92.

254 La Guillatière, *An Account of A Late Voyage to Athens*, s. 323.

larına emir verilmiş ve yolcuların kendi ülkelerine dönmeleri sağlanmıştır. Osmanlı askerî ve idari otoritelerinden büyük yardım gören yolcuların çoğunun dinlerini değiştirerek Müslüman olmaları onların Osmanlı yönetimine güven ve bağlılık duyduklarını gösterir.

Seydi Ahmed Paşa'nın Erdel seferinde isyan eden Erdel Prensi Rakoczi yenildikten sonra kaçmıştı. Yapılan savaşta 16.000 Hıristiyan asker kayıp verilmişti. Böyle bir savaştan sonra Erdel ülkesinin sivil halkı kendilerine yeni kral seçmişler ve Seydi Ahmed Paşa'ya sözcülerini göndererek isteklerini önermişlerdi. Sözcüler "Eyaletimizde kıtlık var. Kralımızı ve bir miktar koruyucu asker bırakıp selametle gidiniz," dediler. Seydi Ahmed Paşa onların önerisi doğrultusunda hareket etti. Bir miktar asker bırakarak Tamışvar'a döndü.

Uyvar Kalesi bir aydan fazla kuşatıldıktan sonra son hücumda teslim olmuştu. Kaledekiler beyaz bayrak açarak aman dilemişti. Kaledeki yaralılar, çocuklar ve kadınlar ve diğerlerine yol hazırlığı yapmaları için mühlet verildi ve 25 Eylül'de sivil halk kaleyi terk etti. Bunlar 5.000 Macar, Avusturyalı, Fransız, Alman ve Hırvat'tı. 2.000 yaralı, 15.000 kadın ve çocuk bunların hepsi güvenilir askerlerin koruyuculuğu altında üç günlük bir yolculuktan sonra Tuna Nehri'ndeki Komran adasına sürüldü. Oradan Komran Kalesi'ne gitmişlerdi. Erdel'de 4.000'den fazla köylü haraç vermeyi kabul ederek kendi mülkünde kalmıştı.[255]

1645'te Girit'te Hanya şehri ve kalesi Osmanlılar tarafından fethedildiği zaman kaledeki askerî garnizonun kaleyi terk etmesine izin verilmişti. 20.000 Türk askeri kaleye girince şehirdeki Hıristiyanlara dinî ve ekonomik özgürlük verilmiştir. Ayrıca tutsaklar serbest bırakılmış, evlerin yıkılması, ağaçların kesilmesi askere yasaklanmıştı.[256]

1538'de Kanunî Süleyman'ın Buğdan seferinde Osmanlı ordusu Dobruca'da Babadağı kasabasına vardığında kasabanın

---

255 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani*, s. 87 ve 134.

256 François Savinien d'Alquié, *Les Mémoires du Voyage de Monsieur le Marquis de Ville au Levant*, Amsterdam, 1671, s. 21; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâril-Bihâr*, s. 140.

yakınında bir gün konaklamıştı. Padişah bu bölgede ava çıktığından kasabanın ahalisi de ava katılmıştı.

Bununla beraber Osmanlı ordusu bir şehri kuşattığı zaman savaş yapılacağından yerli ahali savaş korkusu ile kaçarak şehri terk ederdi. Fetihten sonra kaçan ahalinin şehre geri dönmesi için çavuşlar gönderilerek ve yazılı olarak şehrin sakinlerine davet bildirilirdi. 1538 Buğdan seferinde savaştan sonra voyvodalar, "boyarlar" ve papazlar şehrin diğer sakinleriyle birlikte şehre dönmüşler, içlerinden bir voyvoda Buğdan'a hükümdar olarak atanmış, savaş sırasında alınan esirler ve ganimet ("yağma") padişah tarafından geri verilmiştir.[257]

1454'te Enez'in fethinden sonra Enez tekfuruna dirlik verilmiş, Hıristiyan ahaliye kendi mülkleri bırakılmıştı. Boş kalmış evlere Müslümanlar yerleştirilmişti. 1462'de Midilli amanla teslim alındığı zaman Hıristiyanlara evleri mülkleri verilmiş boş kalan evler Müslümanlara ayrılmıştır.[258]

Bu devirde "Amanla" alınmayan diğer bir deyimle savaştan önce teslim olmayan şehrin sakinleri esir alınırdı. II. Murad'ın Septem Castra ve Sebesh şehirlerini fethi sırasında şehrin sakinleri arasında olan Cantacasin buna dair gördüklerini ve yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

> "Ertesi sabah büyük Türk (Padişah, II. Murad) şehrin kapısı önüne birini gönderdi. Bu görevli kişi şehri terk etmek isteyenlerin aileleri ile isimlerini yazmak ve şartları bildirmek için gönderilmişti. Bu şartlara göre eğer şehir teslim olursa şehrin yöneticileri de aileleri ile beraber şehirden çıkarlarsa kendi topraklarını Eflak prensine yapıldığı gibi yönetme hakkına sahip olacaklardı. Fakat teslim olmadılar ve savaş başladı. Hiçbir dil zincirden boşalırcasına gelen kasırganın şiddetini anlatamayacak (Türk ordusunun şiddetli hücumunu kimse tasvir edemez). Kale duvarlarını bütün sağlamlığına rağmen Türkler derhal deldiler. Fakat akşam olduğu için şehir alınamadı. Son-

---

257 Mihail Gubuoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi 1538", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986 (727-805), s. 789.

258 Neşri, (Cihannüma), *Neşri Tarihi*, F.R. Unat-M. A. Köymen, Ankara, 1957, c. II s. 715 ve 759.

ra Türkler şehre girdiler. Beni de diğer sağ kalanlar gibi zincire vurdular, (esir) tüccarlarına satılmak üzere..."[259]

15. yüzyılda Osmanlı savaşlarında sivil halktan çok esir alınmıştır. Osmanlı kaynaklarında "Avusturya vilayetinin kapısı" diye bilinen Belgrad'a yapılan bir akında *Neşri Tarihi*'ndeki kayda göre Sava Nehri geçildikten sonra Belina'ya asker girdiğinde askerden çok esir alınmıştı. Neşri burada "bir çizmeye bir cariye" verildiğini, Semendire'nin fethinden önce, Lâz iline varıldığında dört genç Hıristiyan'ın Üsküp'te 20 akçeye satıldığını yazar.[260]

Akıncıların ve yardımcı kuvvetlerin yaptığı akınlarda bölge sakinleri esir alınırdı. Uyvar Kalesi kuşatıldığında Osmanlı ordusuna gelip katılan yardımcı kuvvetlere (Kırım hanının oğlu Gazi Ahmed Giray kumandasındaki 80.000 Tatar atlısı, Eflak ve Buğdan beyleri kumandasındaki 30.000 kişilik ordu, Kazak hatmanı kumandasındaki 5.000 Kazak) akın yapmaları için emir verildi. Bu akınların sonunda 100.000 esir alınmıştı.[261]

Birinci Viyana Kuşatması'nda savaştan kaçan 5.000 Avusturyalı Tulln yakınında akıncılara rastlamış ve çarpışmada büyük kayıplar vermişti.[262]

259 T.S. Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, çev. Charles Schefer, Paris, 1896, s. 19-20 (Schefer, notlar).

260 Neşri, *Neşri Tarihi*, F.R. Unat-M. A. Köymen, s. 625 ve 627.

261 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani*, s. 136.

262 Ahmed Refik, *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, İstanbul, 2006, s. 89.

SONUÇLAR

Ordunun güvenlik görevi ve devletin adalet ilkesi

Osmanlı İmparatorluk ordusu merkezde (kapıkulu) ve eyaletlerde (tımarlı sipahi) iki büyük ordudan oluşurdu. 16. ve 17. yüzyıllarda bu ordular dünyanın en mükemmel düzenli ordularıydı. Tarihte daha önce ve sonra hiçbir örneği olmayan bir teşkilat ve sisteme dayanıyordu.

Devlet hazinesi gelirinin birinci dereceden kaynağı olan tarım ekonomisini işleten ve koruyan, bölge halkının sosyal, kültürel hak ve özgürlüklerini, mal ve can güvenliğini sağlamak amaçlı devlet kanunlarının devlet adına uygulanmasına hizmet eden eyalet ordusu (tımarlı sipahi) subayları tımarda idari ve askerî eğitim alarak yetiştirilirdi ve genelde ömür boyu görevliydi.

İstanbul'da merkez piyade ordusu (yeniçeri) ve merkez atlı ordusu (kapıkulu sipahi) çocuk yaşta başlayan özel eğitimlerle yetiştirilmiş seçkin askerlerden oluşurdu. Emekli hakları olmakla beraber bunlar da ömür boyu görevli kalırdı.

Merkez piyade ordusu (yeniçeri) imparatorluğun eyaletlerinde şehir ve kasabalarda belli süreler için görevlendirilirdi. Şehir garnizonlarındaki görevleri şehir ve kasaba halkının mal

ve can güvenliğini sosyal ve kültürel, medeni ve hukuki haklarını devlet kanunlarına göre korumaktı. Bundan maksat şehir ve kasabalarda elsanatları ve ticaret için güven ve barış içinde bir ortam sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına kadar ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı hiç değiştirmeden niçin koruduğu ve nasıl koruduğu önemlidir.

Çünkü bu coğrafi bölgelerde siyasi ortam, ekonomik, sosyal ve kültürel yapı 15. yüzyıldan beri bölge devletlerinin siyasi güç kazanmak amacıyla askerî faaliyetleri, işgaller ve sürgünlerle devamlı ve hızlı bir değişim içindeydi. Böyle bir ortamda bazı devletler güçlü bir devletin korumacılığını aradılar ve tercih ettiler. Osmanlı Devleti hukuki kurumları ve askerî gücü ile bu bölgelerde siyasi ve ekonomik güçler dengesini kurmuş ve korumuştur. Bunun neden gerekli olduğunu açıklamak için bu devirde bölgedeki siyasi gelişmelerin kısaca hatırlatılmasında yarar vardır. 15. yüzyıl sonlarında İspanya'da Kastilya kraliçesi ve Aragon kralının ülkelerini birleştirmesinden sonra İspanyollar Kuzey Afrika'yı işgal ettiler. Çünkü bu devirde Kuzey Afrika limanları uluslararası ticaret merkezleriydi. Burada binlerce yerli, esir alınarak İspanya'ya köle olarak götürüldü. İspanya'da merkezi Granada şehri olan Endülüs Emevi Devletine son verildi ve Müslümanlarla Museviler İspanya'dan çıkarıldı. İspanya devleti otoritesini Katolik Kilisesi'nden alıyordu. 16. yüzyıl başlarında Kanunî Süleyman'ın çağdaşı olan Alman imparatoru V. Charles aynı zamanda veraset dolayısıyla İspanya kralı idi. Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda devam eden din ve veraset savaşları sosyal, ekonomik ve kültürel buhran ve baskılara yol açtı. Diğer taraftan Ortadoğu'da Arap aşiretleri arasında siyasi rekabet savaşları sosyal ve ekonomik yapıyı bozuyor, tarım, ticaret ve üretimi engelliyordu. Ortadoğu ve Avrupa'nın genel durumu 16. ve 17. yüzyıllarda böyle sürüp gitti.

Osmanlı Devleti'nin idari ve sosyal politikasının amacı tarım, ticaret ve üretimin geliştirilmesi ve korunması idi. Bu nedenle askerî ve adli kurumlarını bu amaca hizmet etmek üzere teşkilatlandırdı.

Osmanlı Devleti'nin askerî kurumları Kapıkulu ve Tımarlı Sipahi ocaklarıydı. Bu iki askerî kuruma birinci dereceden bir sorumluluk verilmişti: asayiş ve güvenliği sağlamak.

Her iki kurumdan sadece bir kısmı savaşa asker olarak katılırdı. Diğer birliklerin görevi şehir, köy ve kasabalarda yaşayan ahalinin güvenliğini sağlamaktı. Her iki kurumun da subayları askerî, hukuki, idari görev ve yetkileri ile merkezî devletin otoritesini temsil ederler, devletin adalet ilkesinin yerine getirilmesinde kanunların uygulanmasına hizmet ederlerdi. Bu nedenle gerek yeniçeriye (kapıkulu piyade) ve gerekse tımarlı sipahiye polis, inzibat ve jandarma görevi verilmişti.

Yeniçeri şehirlerde inzibat görevi ile "kol" (devriye) gezerdi. Şehirler arası yollarda kervanların ve yolcuların emniyetle seyahatini sağlar, bunlara gidecekleri şehirlere kadar az bir ücret karşılığı muhafızlık ederdi.

Tımarlı sipahi; köyler, kasabalar, çiftlikler ve mezralardaki iskân yerlerinde yerleşik olan köylü, esnaf ve memurun hukuki hakları ve güvenliğini sağlardı.

Her iki kurumun subaylarına idari görev ve geniş yetkiler verilmiş ve kanunda kesin bildirilmiştir. Bununla beraber verilen yetki kanunlar ve devlet otoritesi ile kontrol altında tutulmuştur. Ayrıca kanuna göre Müslüman, Hıristiyan, köylü ve şehirli arasında ayırım yapılmaksızın yeniçeri ve tımarlı sipahinin görevlerini yaparken kişileri veya grupları "incitmemek" için özen göstermesi şarttı. Pek çok "ferman"da halkı "incitmemek" deyimi bu maksatla kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin adalet ilkesine göre reaya ve şehirli vergi toplanması ve miktarı bakımından himaye edilmişti. Bundan maksat üretici olabilmesi için köylünün ve şehirlinin mali durumunun korunması ve güveninin kazandırılmasıdır. Bazı yayınlarda devletin bu tür himayesi "meşruiyet" sözcüğüne bağlanır ve "devlet köylüden çekindiği için köylüye haklar tanır," diye yorumlanır. Bu tür iddialar Osmanlı devletçiliğine ve kurumlarına dair bilgisizlikten kaynaklanır.

Osmanlı kanunlarına göre şehirliler ve köylüler, her milletten ve ırktan Osmanlı tebaasında olanlar hukuki haklarını ara-

makta ve adaletin yerine getirilmesini istemekte tamamen hürdüler.

Köylerde ve kasabalardaki nahiye denilen idari bölgelerde "naib"lerden, şehirlerde "kadı mahkemeleri"nden, eyalet merkezlerinde "beylerbeyi divanı"ndan ve İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki "divan"dan yazılı dilekçelerini ileterek adalet isteme hakkına sahiptiler. Adalet geniş kapsamlıydı: kişiler arasında mali, ailevi anlaşmazlıklar, evlenme, boşanma davaları, miras, alım-satım işleri, saldırı veya hakarete maruz kalmak, baskı görmek veya uygulamakla ilgili davalar ve her türlü sivil, sosyal, ekonomik ve kültürel (dinî inanç) özgürlük ve haklara dair davalar, ücretler ve maaşların miktarı, tatil günleri ve daha pek çok dava bu yüksek mahkemelere götürülebilirdi. Davalara dürüst ve güvenilir olarak bilinen kişilerden seçilmiş ve mesleğinde ilerlemiş hukukçular ve yardımcıları tarafından tanık ve belgeler, keşif raporlarına göre bakılarak kısa zamanda bunlar sonuçlandırılırdı. Devletin politikasında adalet ilkesinin uygulanması önemliydi. Bu bakımdan her çeşit hukuki hakların tebaa tarafından aranmasına geniş kapsamlı bir özgürlük verilmişti. Devlet tarafından verilen bu yetki devletin kurumlarının ve görevlilerinin tebaa tarafından denetlenmesine olanak veriyordu.

Diğer taraftan merkezî devletin denetleme ve kontrol mekanizması imparatorluğun merkezinden en uzak eyaletlerdeki köylere kadar etkin oluyordu. Devletin adalet ilkesinin köylere kadar uygulandığı kadı sicillerindeki kayıtlarda açıkça bellidir. Örneğin 16. yüzyılda Kudüs'ün köylerinde köylü hakkını tam bir hürriyet ve güvence içinde aramaktadır. Burada Osmanlı kadı mahkemesinde deliller ve tanıklara göre köylünün şikâyeti değerlendirilir ve köylü haklı ise köylü lehine karar çıkardı. İlgili kadı sicillerini inceleyen Amy Singer bunu "köylünün zaferi" diye yorumlar. Gerçekte ise Osmanlı adaletinin ve kanunlarının köylere kadar uygulandığının kanıtıdır.

20. yüzyılın başından beri yapılan araştırmalarda Osmanlı arşivlerini inceleyenler ancak bunların tıpkıbasımlarını yayımladılar. Osmanlı Devleti'nin idari, askerî, hukuki ve mali kurumlarını, Osmanlı toplumunu, eyaletlerin coğrafi ve ekono-

mik, sosyal ve kültürel yapılarını bilmeden herhangi bir incelemeden sonuç çıkarmak zordur. Bunun için Osmanlı arşivlerini inceleyip yayımlayanlar yorumlarında yanılmış veya arşivlerin karışık ve şaşırtıcı olduğunu düşündüklerini yazmışlardır.

Burada 1970'lerden beri Osmanlı kurumları üzerine yaptığım yıllarca süren ve sabırla incelediğim Doğu ve Batı kaynakları, görgü tanıklarının raporları, yayımlanmamış veya yayımlanmış arşiv belgelerinden elde ettiğim bilgilerin ışığında Osmanlı Devleti'nin merkezî devlet yapısı ve yönetim politikasının temeli olarak iki büyük askerî kurumunun önemi ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti'nin özgün merkezî devlet yapısı, hukuki ve askerî kurumları bunların teşkilatı ve uygulamaları çok büyük kapsamlı ve olağanüstü mükemmellikte idi.

Günümüze kadar Doğulu ve Batılı araştırmacılar bunu değerlendiremediler. Ömer Lütfi Barkan ise bütün bunların ne kadar muazzam bir kuruluş ve sistem olduğunun farkına varmıştı. 16. ve 17. yüzyıllarda böyle bir merkeziyetçi devlet ve kurumları Doğu'da ve Batı'da hiç görülmemişti.

Askerlik görevi

Burada şimdiye kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiş diğer bir konu veya farklı bir bakış açıklamaya değer: Osmanlı Devleti iki büyük askerî kurumu için (kapıkulu ve tımarlı sipahi) Müslüman veya Hıristiyan köylüden mecburî askerlik hizmeti istememiştir.

Kapıkulu Ocağı'nda yeniçeri yetiştirmek için eyaletlerde Osmanlı uyruklu Hıristiyan ailelerin erkek çocuklarından biri askere alınırdı. (Tek erkek evladı olandan alınmazdı.) Bu tür askere alınma devlete ödenen vergilerden biri olarak kabul edilmişti, vergi anlamındaydı.

Bunlar yeniçerilikten subaylığa ve vezirliğe kadar yükselebilirdi. Ayrıca başarısına göre mevki ve para ile ödüllendirilirdi.

Tımarlı sipahi Müslüman köylü veya şehirlilerden oluşurdu. Tımar veya zeamet görevi ancak sipahi sınıfında yetişmiş ve istekli olana beratla verilirdi.

Bunun dışında Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden ve Mısır gibi uzak eyaletlerden isteyenler "gönüllü" olarak ordunun askerî seferlerine katılabiliyordu. Bunlara devlet maaş vermezdi, bunlar savaşta ganimet almak için katılırlardı.

Görgü tanıklarının kayıtlarına göre 17. yüzyılda para ödeyerek askerlikten muaf olunabiliyordu.

Hıristiyan ailelerin çoğu bu devirde para karşılığında çocuklarını devşirmeye vermeyebiliyordu. 1610 yılında İngiliz seyyah George Sandys'in yazdığına göre Hıristiyan ailelerden "asker yetiştirilmek üzere alınacak" erkek çocuğun yerine vergi olarak para alınıyordu. Ordu sefere giderken şehirdeki sivil halktan bir kısmı para öder ve savaşa gitmezdi. Beylerbeyi orduları için de benzer uygulamalar yapılırdı. Sefer yürüyüşüne geçmeden önce şehir dışında son hazırlıklar dolayısıyla kurulan ordugâhta beylerbeyi ve ordusu birkaç gün kaldığı zaman şehrin sakinlerinden bir kısmı sefer için orduya yazılırdı. Bununla beraber belli bir para ödeyenler sefere gitmekten muaf tutulurdu.

17. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali buhranlar ve hazinedeki nakit para sıkıntısı bu yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Hazinede nakit paraya ihtiyaç olduğundan halktan ekonomik durumu iyi olanlar ve isteyenler, idari ve askerî makamlara para ödeyerek askere gitmekten muaf tutulmuştur.

Diğer taraftan bu devirde tımarlı sipahi "bedel harcı" denilen bir vergi ödeyerek "cebeli" ve donatımından muaf olabiliyordu. Bu zorunlu görev yerine "bedel harcı" ödeyerek cebeli çıkarmıyordu.

Bununla beraber 17. yüzyıl sonlarında kendi istekleri ile ve çok sayıda cebeli ile savaşa katılan sipahi sınıfından olmayan ve kendilerine tımar ve zeamet verilmiş yüksek rütbeli kişiler vardı. Bu devirde tımarlı sipahi sınıfından olmayanların tımar ve zeametleri sayıca artmıştı. Diğer taraftan yeniçeri ve kapıkulu sipahi sınıfından olmayanların Yeniçeri Ocağı'na alındıkları ve çok sayıda oldukları bilinir.

Askerî kurumlarda "ocak"

Osmanlı askerî kurumları ve sınıfları 15. yüzyılda II. Mehmed'in kanunnamesinde bildirilen Osmanlı "devletçiliği" esaslarına göre tasarlanmış ve oluşturulmuştur. Bu esaslardan biri "mesleklere göre sınıf" kavramıdır ve II. Mehmed'in imparatorluk toplumu için düşündüğü bir düzendir. Osmanlı devletçiliğinde kan bağına bağlı asalet yoktur. Fakat meslek grupları güçlüdür. Her meslek grubu üyeleri ile beraber o mesleğin saygınlığını ve kalitesini korumak ve yükseltmek amacını hedef alır. Her meslek grubunun organizasyonu (teşkilatı) çıraklık-ustalık esasına göre geliştirilmiştir. Bu esasın temel prensibi ve anlamı çıraklık için "bir mesleği ustasından en iyi ve en doğru olarak öğrenebilmek" ve ustalık için "bir mesleği en mükemmel, en verimli ve ideal şekilde icra edebilmek"tir.

Bu esaslar Osmanlı ordusu için de böyledir. Yeniçeri oğlu veya devşirme acemi oğlanlar Yeniçeri Ocağı'na alınır ve deneyimli yeniçeriler tarafından eğitilirdi. Tımarlı sipahi oğlu babasının tımarında mesleği öğrenerek yetişirdi. Tımarın yönetimi babasından sonra ona verilirdi. Ordunun her ocağı (kurumu) kendi yapısı içinde usta-çırak eğitimi ve prensiplerine göre askerlerini eğitirdi. Bu esaslara göre başka bir deyimle asker bağlı olduğu "ocak"ta yetişirdi. Bundan anlaşılacağı gibi Osmanlı devletçiliğinde meslekler önemlidir. Bu esas Anadolu Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan ve "Ahi birlikleri" denilen meslek birlikleri teşkilatı ve ustalık-çıraklık eğitimi, mesleki hünerlerin kazanılması prensiplerinden kaynaklanır.

Bu bakımdan bazı görüşlere göre yeniçerilerin "Hacı Bektaş"a bağlılıklarının nedeni Hacı Bektaş'ın Ahi "baba"larından biri olması ihtimalidir. Fakat kapıkulu sipahileri, tımarlı sipahi ve askerî kurumların diğer ocakları ile 15. yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı toplumundaki esnaf birliklerinde böyle bir "Ahi babası" fikri ve onun tarikati gibi motifler yoktur ve olmamıştır. Bu nedenle Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu "Ahi birlikleri" tarikatlarına ve Hacı Bektaş Veli'yi de "Ahi tarikat babaları"na bağlamak asılsızdır.

Osmanlı Devleti modern bir devletçilik anlayışını benimsemiştir. Meslekler için gruplar, cemaatler oluşturulmuş olmakla beraber Ortaçağ İslam devletlerindeki mesleklere bağlı tarikat anlayışına Osmanlı devletçiliğinde yer verilmemiştir.

Çünkü Osmanlı Devleti modern çağın ilk güçlü merkezî devletidir. Teşkilatı ve yapısı merkezî devletin güçlü kalıcılığını korumak için geliştirilmiştir. Bunun için Osmanlı devletçiliğinde her meslek grubu (cemaat) merkezî devletin amaçları doğrultusunda ve sadece meslekte kalitenin yükseltilmesi ve en iyi hizmetin verilmesi için oluşturulmuştu.

Devşirme sisteminin ve Yeniçeri Ocağı'nın özgünlüğü

Yeniçeri Ocağı ve devşirme sisteminin kurulmasına dair daha önce bazı görüşler vardı. 1940'lı yıllardan beri yazarların bir kısmı devşirme sisteminin Selçuklu ve Memluk devletlerinden alındığını düşünürlerdi. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 13: "Yeniçeri Ocağı kuruluşunda Selçukların ve Memlukların örnek olduklarına şüphe yoktur.")

Bu görüşü kanıtlayan belgelere rastlanmadığı gibi Memluk ve Selçuk devletlerindeki kurumların yapısı ve işlevi tamamen farklıydı. Bunlar "ortaçağ İslam devletçiliği" esaslarına göre oluşmuştu. Bu bakımdan daha önceki görüşlerin doğru olmadığı bellidir.

Başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti'nin askerî gücü Türkmen aşiretlerinin atlı kuvvetlerinden ibaretti. Selçuklular düzenli-maaşlı ordu örneğini Memluk Devleti'nden aldılar. Memluk Devleti'nin ordusu ise Kafkasya'dan getirilmiş köleler ve savaş esirlerinden oluşurdu. Bu maaşlı orduların kuruluş amacı, yapısı ve teşkilatı bir ortaçağ İslam devleti yönetim siyasetine göre planlanmıştı.

Osmanlı devşirme sistemi ve Yeniçeri Ocağı modern bir merkezî devletin siyasetine göre kurulmuştu. Osmanlılarda devlet ve ordu kurumlarında Selçuklu etkisi olduğu söylenemez.

Çünkü Büyük Selçuklu Devleti'nde Afşin, Alp Aslan ve bunun gibi kumandanların fetihlerden sonra yerleştikleri bölge-

lerde kurdukları beylikler iç işlerinde bağımsız fakat dış işlerinde kısmen Büyük Selçuk Devleti'ne bağlıydılar ve kendilerine ait askerî birlikleri vardı. Bu bakımdan Selçuklu Devleti feodal bir yapıya sahipti.

Osmanlı Devleti ise kuruluş devrinde başlangıçta bir "uç" beyliği olmakla beraber Rumeli fetihleri sırasında 1360'lardan beri merkezî devlet yapısını ortaya koymuştur. Osman Gazi'nin hükümdarlığı sırasında ilk Osmanlı Devleti kanunları yapılmış, Orhan Bey tarafından düzenli-maaşlı yaya ve atlı orduları kurulmuştur.

Osmanlı Devleti devşirme sistemini merkezî ve modern bir devletin eyaletlerde otoritesini temsil edecek idari ve askerî bir kurum olarak planlamıştır. Bu kurumun üyelerine askerî, hukuki ve siyasi bilgiler verilerek uzun bir eğitim ve deneyimle birlikte disiplin ve sadakat öğretilmişti. Osmanlı Devleti devşirme sistemini merkezî devletin subay, kumandan ve devlet adamlarını yetiştirmek için kurmuştur. Böyle bir sistemin feodal devlet yapısı ve onun kurumları ile ilgisi olduğu düşünülemez.

Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi özgündür. Devşirmeye alınarak özel eğitimlerle yetiştirilecek olan çocuklar Osmanlı uyruklu hür Hıristiyan ailelerden alınırdı. Bu tür askere alınma devlete ödenen bir vergi olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan zorunlu olmuştur.

Devşirme sistemi için Türk kültürü ve dilinin öğretilmesi esas alınmıştı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Rumeli'de yapılan fetihlerde Osmanlı ordusunun ilk kumandanları Oğuz Türklerindendi. Buna bağlı kalınarak yeniçerilere Oğuznameler okunur, bunlar Oğuz törelerine göre yetiştirilirlerdi.

Osmanlı ordusu kuruluş döneminde ilk yaya ve atlı askerî birlikleri için eski Türk devletlerindeki ordu yapısını örnek almıştır. Buna göre Osmanlı ordusunun askerî birlikleri 1.000, 100 ve 10 esasına göre ve binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı gibi rütbelere göre düşünülmüştü. Yeniçeri Ocağı kurulurken bu esasa göre oluşturulmuştu. 10 yeniçeri ortası (bölük) 1.000 yeniçeri ediyordu. Her bir ortada 100 yeniçeri neferi vardı.

Yeniçerilerin sayısı başlangıçta 1.000 yeniçeriyken sonraları sayı artmış ve 15. yüzyıla kadar 7.000 e varmıştı. Bu askerî kuruluş II. Mehmed devrinde devşirme sisteminin kurulması ile büyük bir teşkilata dönüşmüştür. Ayrıca devamlı, maaşlı ve yaşam boyu bu askerî birliğin üyesi olan askerleri ile önemli ve kalıcı bir kurum haline gelmiştir. Böyle olunca er sayısı esas olmaktan çıkmış ve görev ve sorumluluklarına göre çeşitli bölüklere ayrılmıştır. Bölüklerin (orta) toplam sayısı 162'ydi. Her bölüğün er sayıları farklıydı. Bazı bölüklerin mevcudu 30, 40, 50 bazılarının 100, 400, 500 veya 700 idi. Her bölük veya ortanın başında bir "bölükbaşı" vardı. Buna göre her bölüğün en yüksek rütbeli subayı bölükbaşıydı. (Bölük aynı zamanda "oda" diye bilindiğinden "odabaşı"da denirdi.)

Yeniçeri Ocağı teşkilatı ve devşirme sisteminin özgünlüğünün nedeni kültürel yapıdan kaynaklanır. Tarihte Türk devletçiliği karakteri incelenirse Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden önce kurdukları devletlerde (Oğuz, Hun, Göktürk) ilk meşrutî devlet teşkilatını (ilk meclis olan "kurultay") düzenleyerek uyguladıkları görülür. Bunun yanı sıra devlet kanunları ve kurallarını düzenlediklerini töre, örf, âdet, "yasa"larla devletin adalet ilkesini uyguladıklarını görürüz. Devletin ikinci ilkesi savunma ve fetih esasına göre devlet gücünün temeli olan ordu düzenini askerî birlikler halinde planlayan ve uygulayan gene bu Türk devletleridir. Onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümen kumandanı rütbeleri ve birliklerine göre düzenli maaşlı ordular daha o devirlerde vardı.

Devşirme sistemi ve Yeniçeri Ocağı tarihteki Türk devletlerinde görülmez. Osmanlı Devleti Türklere ait çok eski teşkilatçılık geleneğinden etkilenmiş özgün ve büyük bir teşkilat olan Yeniçeri Ocağı ve devşirme sistemini ortaya koymuştur.

Ayrıca bazı yazarlar, devşirme sisteminin Hıristiyan ailelere baskı yapmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin politik bir uygulaması olduğunu düşünürlerdi. (Ann Lambton, Osmanlı kurumları üzerine uzman olmadığı için böyle yüzeysel bir yorum yapmıştı.) Gerçekte devşirme sistemi politik amaçlı değil tamamen askerî amaçlıdır. Başlangıçta sadece ordunun asker sayısı-

nı artırmak için veya daha çok sayıda askere ihtiyaç olduğu için kurulmuştu. Bu bakımdan pratik bir uygulamadan başka bir şey değildi. Yeniçeri Ocağı'na sadece Hıristiyan ailelerden değil, Bosnalı Müslüman ailelerden de erkek çocukları yetiştirilmek üzere alınırdı. Bunun Hıristiyan ahalinin gücünü kırmak için yapılmadığı bellidir. Hıristiyan ailelerin 17. yüzyılda para ödeme karşılığı çocuklarını askerlik hizmetine vermekten muaf tutulmaları sonucu Yeniçeri Ocağı'nda devşirmelerin sayısı gittikçe azalmıştır. Azalmanın nedeni şimdiye kadar bilinmediğinden bu konuda tahminî görüşlerini yazanlar oldu. Bu görüşe göre: Hıristiyan ahali Türkleştiği ve Müslüman olduğu için çocuklarının devşirmeye alınmasına gerek kalmadığı varsayılır (İ.H. Uzunçarşılı ve diğerleri). Bu görüşün gerçekle ilgisi olmadığı araştırmaların sonunda ortaya çıktı.

16. ve 17. yüzyıllarda Balkanlar'da ve Rumeli'de Hıristiyan ahalî din değiştirmemişti. Dinlerini, kültürlerini uğraşılarını hür olarak yaşadılar. Esnaf, tüccar, çiftçi olarak gelir seviyeleri buralardaki Osmanlı memurlarından daha yüksekti. (Gülgûn Üçel-Aybet, "Administrative and Social Policy of the Ottoman State", 1987; *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, 2003) II. Mehmed devrinde bu kurum, imparatorluğun ordusunu ve devlet adamlarını yetiştirmek için teşkilatlandırıldı. Devşirme orduya ve devlete ait önemli bir kurumdu. Bu kuruma alınacakların sayısını ve kaç yılda bir alınacağını ancak kendisi de bir devşirme olan yeniçeri ağası önerebilirdi.

Dünya uygarlık tarihinde Osmanlı ordusu ve Osmanlı devletçiliğinin yeri

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin mali gücü tarım ekonomisine dayanıyordu. Bu nedenle devletin idari ve sosyal politikası üretimin artmasını sağlamak amacı ile köylünün refah ve güvenliğini korumayı hedefledi.

Arşiv belgelerine ve görgü tanıklarının notlarına göre 16. ve 17. yüzyıllarda Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı eyaletlerindeki köylerin ve kasabaların geliştiği ve buralarda nüfusun

arttığı, yeni köyler kurulduğu; buna bağlı olarak üretimin ve köylünün gelirinin yükseldiği görülür.

Osmanlı Devleti Avrupa ve Ortadoğu'daki eyaletlerinde şehirlerde ve çevresinde ticaret ve tarımın gelişmesi için gerekli olan güvenli ortamı korurdu. Çünkü bu devirde Avrupa'da ve Ortadoğu'da ana yollar ve kasabalar soyguncuların saldırılarına daima açıktı. Osmanlı eyaletlerinde bu tür olaylar önlenir ve kontrol altında tutulurken Osmanlı sınırları dışında Avrupa'da Kuzey Macaristan'da asayiş ve güvenlik sağlanamadığından yaygınlaşan soygunlar ve saldırılar önlenememişti.

16. yüzyıl başlarından beri Anadolu'da Celâli denilen eşkıyaların, Ortadoğu'da çöl Araplarının, Balkanlar'da ve Adriyatik Denizi kıyılarında Uskoklar, Hırvatlar ve Slavların saldırıları şehirlere ve köylere büyük zarar verirdi.

Osmanlı eyaletlerinde bu tür saldırılara karşı şehir garnizonları şehirler ve çevresinde güvenliği sağlıyordu. Şehir garnizonu sefere katıldığı zaman şehrin güvenliği için diğer bir başka eyaletten belli bir süre için askerî kuvvet getirtilirdi. Örneğin 1578'de Şam garnizonu İran seferine katılınca şehrin güvenliğinin korunması için Mısır eyaletinden üç emir kumandasında 1.000 silahşor Şam'a gönderilmişti.

Emrine garnizon ve diğer askerî birlikler verilmiş olan eyalet valileri (beylerbeyi) eyalette merkezî devleti temsil eder, tarım ve ticareti teşvik eder, sosyal ve ekonomik ortamı düzenlerdi. Ayrıca cami, okullar ve kalelerin onarımından sorumluydu. 17. yüzyıl görgü tanıklarına göre Osmanlı Devleti yetenekli paşaları ile eyaletlerde yerli halk ve yerel yöneticiler (Avrupa'da: "voyvoda", Ortadoğu'da: "emir") üzerinde ve aynı zamanda tarım ve ticaretin geliştirilmesinde başarılı bir siyasete sahipti. Örneğin, 17. yüzyıl ortalarında Doğu Akdeniz kıyılarında Sayda (Sidon) eyaletinde kalan Fransız diplomat Chevalier d'Arvieux'nün yazdığına göre "Sayda paşa"sı (beylerbeyi) burada Avrupalı tacirleri ve uluslar arası ticareti koruyor, sosyal ilişkilere önem veriyordu. Burada Fransız tüccarlar ile "paşa" ve diğer Türkler arasında dostça ilişkiler ve iyi bir sosyal yaşam vardı. Diğer taraftan "paşa", yerli emirler üzerinde otorite kurmuştu.

Bu devirde görgü tanıklarına ve belgelere göre şehir garnizonları ve kırsal alanlarda kalelerin çevresinde ticaret ve iskân yerleri gelişmiş, tarım alanları ve madenler düzenli işletilmişti. Örneğin 16. yüzyılda Kudüs'te kasabalar ve köylerde nüfus artışı olmuş, ticaret gelişmişti. Aynı devirde Macaristan'ın Osmanlı yönetiminde olan bölgelerinde yeni köy ve kasabalar kurulmuştu. Budin (Buda) garnizonundaki yeniçeriler Hıristiyanları ve Musevileri ve "yardıma muhtaçları" hırsız ve haydutttan korurdu (Busbecq, Fekete).

Tımar sisteminde sancakların zeamet, tımar ve nahiye denilen idari bölgelere ayrılmış olması eyaletlerde tarım ve madenlerin işletilmesini, köylünün ve şehirlinin sosyal ve ekonomik haklarının korunmasını kolaylaştırıyordu. Birkaç köy ve kasabadan oluşan "nahiye" hukuki ve idari işlevi ve kadrosu ile içine aldığı köy ve kasabaların gelişmesinde uygun bir ortam hazırlıyordu. Eyaletlerin coğrafi yeri, doğal zenginlikleri, toplumsal ve kültürel yapısına göre Osmanlı Devleti imparatorluğun topraklarını hukuki ve idari bölgelere ayırmıştı. Merkezî devletin sosyal ve idari politikasının amacı eyaletlerin doğal zenginliklerini, sosyal ve kültürel yapısını korumak ve bunların güvenliğini sağlamaktı. Tarım ve ticaret ile birlikte meslek ve uğraşıları, toplumun sosyal ve kültürel yaşamını geliştirmekti.

Böyle bir siyasi anlayış ve uygulamanın izahı dünya uygarlık tarihinde ilk siyasi ve ekonomik kuramlara dayanır. İlk siyasi ve ekonomik kuramlar semavi dinlerin kutsal kitaplarında bildirilmiştir: "Reaya (halk) ve topraklar Tanrı'nındır. Devletin görevi bunları Tanrı adına korumak ve devamını sağlamaktır." İslam hukukunun devlet prensibi budur ve Osmanlı Türklerine bu inanç İslam ile geçmiştir. Bu kuralı en iyi uygulayan Osmanlı Devleti olmuştur. Daha önce Arap-İslam devletlerinde ve Asya ve Avrupa'daki feodal devletlerde buna benzer bir devletçilik kavramı yoktur.

Osmanlı Devleti'nin adalet ilkesinin teokratik bir temele dayandığı bilinir. Ancak tarihte teokratik devlet kavramının İslam devletlerinden binlerce yıl önce ortaya çıktığı ve 19. yüzyıla kadar pek çok devletler için var sayıldığı bir gerçektir.

Tarihte ilk devlet oluşumu "Sümer şehir devleti" örneği ile ortaya çıkar. Sümer şehir devletinde kralın Tanrı'nın elçisi olduğuna inanılırdı. İlkçağda Mezopotamya'daki diğer şehir devletlerinde, Mısır'da ve daha sonraki devirlerde Avrupa ve Asya'daki devletlerde hükümdar için benzer inançlar geçerli olmuştu ve zamanla bu devletlerin içinde oluşan din sınıfı güç kazanmıştı. Ortaçağda Fransa'da Karolenj İmparatorluğu ve onun devamı olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ve daha sonra 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İspanya, Fransa, İtalya ve Almanya'daki krallıklarda, asillerin yönettiği devletlerde ve Venedik Cumhuriyeti'nde Katolik Kilisesi veya Vatikan'daki Papalık Hükümeti'ne bağlı kalınmıştır.

Bu devirlerde Osmanlı Devleti'nin teokratik bir devlet şekli olduğu söylenegelmiştir. Fakat karşılaştırıldığında Avrupa'daki devletlerde olduğundan çok farklıdır.

8. yüzyılda Şarlman'ın kurduğu Karolenj İmparatorluğu'ndan başlayarak 19. yüzyıla kadar Avrupa'da Papalık Hükümeti'nin yönettiği Katolik Kilisesi sistemi ve kuralları ile devletlerin hükümdarlarına ve ordularına hükmetmiştir. Her devlette Katolik Kilisesi'nin güçlü bir dinî sınıfı vardı. Büyük topraklara ve gelirlere sahip olan piskoposluklar Katolik Kilisesi'ni temsil ettiği için devlet içinde devlet olmuştu. Bizans İmparatorluğu'nda Ortodoks Kilisesi aynı siyasi ve ekonomik güce sahipti.

Osmanlı Devlet sisteminde böyle bir dinî sınıfa yer verilmemiştir. Devletin başı ve yegâne güç sahibi hükümdardır. Hükümdar Tanrı'nın kutsal kitabı Kur'an'da yazılı hukuki, sosyal ve ahlaki esaslara göre toplumun ve kişilerin sosyal ve hukuki haklarını korur. Osmanlı devletçiliğinin teokratik denilen karakteri budur.

İmparatorluğun eyaletlerinde şehirlerin ve idari bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ve doğal zenginliklerine göre modern devlet kanunları yaparak ve bu kanunlara göre tarım ve ticaretin güvenle ve adaletle yapılması, üretim için büyük önemi olan barışın içte ve dışta sağlanması ve korunması Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun temel amacı ve ilkesidir.

16. ve 17. yüzyıl Avrupalı görgü tanıklarının çoğu Osmanlı Devleti'nin ordusu ve kurumlarıyla bu devirde tek antik devlet örneği olduğunu yazarlar. İçlerinden biri ise "Türkler antikiteyi bilmezler ama bunu çağımızda en iyi uygulayanlardır," der. Bunun için Osmanlı kanunlarını, Osmanlı adalet ilkesini örnek gösterir.

Osmanlı hükümdarları II. Mehmed ve Kanunî Süleyman eyaletlerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarına uygun olarak sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yürütülmesi için kişi hak ve özgürlük ve güvencesini koruyan devlet kanunları yaptılar.

Bu anlamda tarihte en eski devlet kanunu MÖ 451'de yapılmış olan Roma kanunlarıdır. Bunlar sosyal ve ekonomik haklarla ilgiliydi. Roma hukukunun temeli budur. Bizans hükümdarı Jüstinyen MS 6. yüzyılda kendi adıyla anılan kanunları yaparken antik Roma hukukunu ve kanunlarını örnek almıştı.

Doğu Roma'nın başkenti "Konstantinopol"un fethinden sonra II. Mehmed tarafından şehir Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yapılmış ve İstanbul adı verilmiştir. Bundan sonra II. Mehmed'in kendi adıyla anılan kanunnamesi modern bir devlet kanunudur. Jüstinyen'in kendi adıyla anılan kanunnamesine devlet kanunu olması bakımından benzemekle beraber bundan çok üstün ve geniş kapsamlıdır. Çünkü Roma kanunları ve bunun tekrarı olan Jüstinyen kanunları ancak imparatorluğun başkentinde geçerli olmuş eyaletlerde adli sistemin eksikliği nedeniyle uygulanamamıştı.

II. Mehmed ve ondan sonra gelen hükümdarların kanunları ise Osmanlı hukuk sistemi, adli ve askerî kurumları tarafından adalet ve güvenliğin sağlanması ile köylere kadar uygulanabilmiştir.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve ordusunun görgü tanıklarınca kabul edilen antik karakteri ayrıca Osmanlı Devleti'nin uyguladığı dış siyasetinde görülür.

Osmanlı Devleti'nin dış siyaset anlayışı barışçı olduğu kadar sınır ötesi milletlerin sosyal ve kültürel yapılarını koruma amaçlıydı. Temelde bu siyaset İslam hukukunun adalet ilkesi-

ne dayanır. Diğer taraftan Plato ve Aristo'nun siyaset ve devlet anlayışına da benzer.

Osmanlı siyasi tarihinin olaylarına bakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin temeli açıkça görülür. Örneğin, Kanunî Süleyman'ın Birinci Viyana Kuşatması'nda amacı V. Charles'a Osmanlı askerî gücünü göstermek ve tehdit etmekti. Bunun yerine getirilmesinden sonra kuşatma kaldırılmıştı.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İran'daki Safevilere karşı savaşlarının amacı Doğu Anadolu'da Safevilerin taraftar toplamasına, Türkmenleri isyana teşvik etmesine ve Doğu ve Orta Anadolu'da Celâli isyanlarını desteklemesine engel olmaktı. Ayrıca İran ve Bağdat'ta Sünni ahaliye baskı ve şiddet uygulamasını durdurmaktı.

Bu devirde genellikle Osmanlı ordusunun İran seferlerinde yapılan savaş sonunda, bölgede Sünni ve Şiilerin özgürlükleri ve güvenleri sağlandıktan ve Safevi desteği ortadan kaldırıldıktan sonra Osmanlı ordusu bölgeden çekilirdi. Örneğin IV. Murad, bölgede güvenliğin sağlanmasından sonra Bağdat'ı Safevilere bırakmış, Azerbeycan seferinden vazgeçmişti (1640, Kasr-ı Şirin Antlaşması).

Osmanlı fetihleri veya savaşları siyasi dengelerin kurulması ve korunması ve daha önemlisi yerel ahalinin din, mezhep, kültür ve ekonomik özgürlüklerinin korunması amacıyla yapılırdı. Kutsal kitap 'Kur'an'da orduların ve silahların savunma amaçlı olduğu yazılıdır. 16. yüzyılda İtalyan bilgin Botero, Türk ordularının amacı ve görevine dair düşündüklerini yazar. Botero'ya göre Türk ordusu fethettiği ülkenin ahalisini mükemmel bir piyade garnizonu ile korur. Çünkü Türk ordularının fethettiği ülkelerin ahalisi çok güçlü süvari alaylarına sahip olan Macarlar, Polonyalılar, Moskovalılar, Memluklar ve İranlılar tarafından talan edilir ve bunlara ağır baskı yapılırdı.

Botero Türk ordusunu örnek alarak düşüncesini açıklar: "Askerî kuvvetler toplumun mal ve can gücenliğini savunmak veya diğerlerinden onları kazanmak için kullanılmalıdır" (Giovanni Botero, *The Reason of State*, s. 220).

Görgü tanıklarına göre antik devir Yunan ve Roma ordula-

rındaki düzen, disiplin ve sadakat 17. yüzyılda yalnız Osmanlı ordusunda vardı. Tarihte Büyük İskender'in orduları ve Roma orduları disiplin ve sadakat üzerine kurulu düzenli ordulardı.

15. yüzyıl ortalarında Osmanlı hükümdarı II. Mehmed düzenli, sadakatli ve disiplinli bir imparatorluk ordusuyla birlikte büyük bir teşkilat ve sistem kurmuştur.

II. Mehmed'in devletçilik anlayışı ve ortaya koyduğu merkezî devlet sistemi bugüne kadar tarihçiler ve araştırmacılar tarafından ne anlaşılabilmiş ne de açıklanabilmiştir. II. Mehmed'in kurduğu sistem ve devletçilik anlayışı 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hükümdarları tarafından benimsenmiş ve bu görüşleri hiç değişmemiştir. II. Mehmed sadece modern görüşlü bir hükümdar değildi. Onun kurduğu merkezî devlet sistemi önemlidir (Gülgûn Üçel-Aybet, "Fatih Sultan Mehmed'in Avrupa'da Merkezî Devletçilik Düşüncesinde Öncülüğü", 38. ICANAS'a sunulan tebliğ, Eylül, 2007, Ankara).

II. Mehmed merkezî devletin yapısına uygun olarak teşkilatlandırdığı kurumları ve bu kurumlarla uyguladığı merkezî devlet kanunları ile devletin idari ve sosyal politikasını belirlemişti. Buna göre tebaa (vatandaş her dil, din ve ırktan olabilirdi), tebaanın refahı ve güvenliğinin sağlanması ve dolayısıyla üretken olabilmesi çok önemliydi.

Bu bakımdan günümüzün modern devletçilik anlayışının ilk örneği, Fatih'in merkezî devleti ve sosyal ve ekonomik politikasında asırlarca önce ortaya konulmuştur.

Yeniçeri Ocağı'nın siyasi ve ekonomik ayrıcalığı

Yeniçeri Ocağı'nın (kapıkulu yaya ordusu) imparatorluk ordusunda daha farklı ve üstün bir yeri vardı. Çünkü bu ocak kurulduğu zaman Osmanlı hükümdarı tarafından devlete sadakat ve sorumluluk görevi ile birlikte yetki verildiğinden önem kazanmıştı. Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla hükümdarın koruyucusu olmak bu ocağın temel ilkesiydi.

Yeniçeri Ocağı 17. yüzyıl sonlarına kadar önemini korudu. Günümüze kadar, yayınlarda genellikle 16. yüzyıl sonları ile

17. yüzyıl ortalarında yeniçerilerin devlet işlerine karıştıkları ve bu nedenle ayaklandıkları yazar. Bu, Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının esas nedeni olarak kabul edilirdi. Buna göre yeniçerilerin devlet işlerinde söz sahibi olması "ayaklanma" olarak mı kabul edilmiştir? 17. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın bozulması buna bağlanabilir mi?

Bunun böyle olmadığı Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu özelliğinde ve ayrıca Osmanlı siyasi tarihinde açıkça görülür. 15. yüzyıldan beri Yeniçeri Ocağı'nın en iyi bilindiği tarihlerde yeniçeriler güvenilir kabul edildiklerinden devlet işlerinde söz sahibi idiler, buna hükümdar ve devlet tarafından izin verilmişti. Örneğin, 1512'de Şehzade Selim (I. Selim) veliaht şehzade olan ağabeyi Ahmed'e karşı yeniçerilerin desteği ve onayı ile tahta geçmiştir. 1514'te ordu Çaldıran Savaşı'ndan sonra seferden ("Tebriz seferi" denir) dönerken Amasya'da vezirlerin entrika ile yeniçerileri yönlendirmesi sonucu Dukakinzade ve Tacizade Cafer Çelebi idam edilmişlerdi (Celâlzade Mustafa, s. 385).

17. yüzyıl bazı Osmanlı kaynaklarında yeniçerilerin olumsuz davranışları abartılmıştır. Ayrıca Mısır ve Suriyeli görgü tanıklarının yazılarında benzer abartılar vardır. Diğer taraftan Avrupalı görgü tanıklarının yazılarında ve Osmanlı arşiv belgelerinde yeniçerilerin olumsuz davranışına dair bir kayda rastlanmaz. Aksine yeniçerilerin disiplini ve sadakati anlatılır ve belgesel kanıtlarda bu açıkça görülür. Bu husus düşündürücüdür.

1672'de Lehistan seferinde Kameniçe Kalesi'nin fethinde, 1669'da son Kandiya kuşatması ve fethinde yeniçerilerin askerî yeteneği, disiplini ve sadakati, görgü tanıklarını hayran bırakmıştır.

Günümüze kadar yeniçerilerin esnaflık gibi uğraşılarının onların disiplinini bozduğu sanılırdı. 17. yüzyılda kapıkulu askerinin esnaflık yapması, ticaret ile uğraşması askerin disiplinini ve askerî yeteneğini olumsuz etkilemiş midir? Veya kapıkulu ocaklarının bozulmasına yol açan nedenlerden biri midir?

Kapıkulu askerinin esnaflık ve ticaretle uğraşısı şimdiye kadar sorgulanmaksızın ve araştırılmaksızın Kapıkulu Ocağı'nın bozulmasına etken olan nedenlerden biri olarak kabul edilmiş-

tir. Halbuki, kapıkulu asker adaylarının (acemi oğlan) nasıl yetiştirildiği araştırıldığında şimdiye kadar kabul edilen varsayımın doğru olmadığı görülür. Çünkü, 15. yüzyıl ortalarından başlayarak yeniçeri adaylarının (acemi oğlan) hünerleri ve yeteneklerine göre usta-çırak eğitimi alarak merkezde ve eyaletlerde yol ve bina onarımı, marangozluk, demircilik, oymacılık gibi elsanatlarına ilişkin hizmetlerde çalıştırıldığı bilinir.

16. yüzyıl sonlarında (1587) kapıkulu askerine hüner ve yetenek sahibi olduğu meslek ve uğraşılardan gelir sağlamak amacı ile dükkân açmasına, esnaflık yapmasına devlet tarafından izin verilmiştir. Kanuna göre bunun başlıca gereği olarak kapıkulu askerinin devlet görevlisi olmakla beraber aynı zamanda "şehir halkından" sayılmaları öngörülmüştür. "Kapum halkı şehirli taifesidir" (Ahmed Refik, *16. Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1935, s. 131). Bu, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikasının dehasını gösteren en güzel örneklerden biridir.

Osmanlı şehirlerinde özellikle imparatorluğun başkenti İstanbul'da savaş ve barışta daima 10-12 bin veya daha fazla kapıkulu askeri ikamet ederdi. Bunların şehir içinde el sanatı, esnaflık gibi uğraşılarla kazanç sağlaması şehir halkı arasında barış ve uyumla yaşamalarını sağlıyordu. Aksi takdirde asker savaşa gitmediği zamanlarda şehir halkından ayrı olarak sadece kışlada ikamet edeceğinden dolayı kendi grupları arasında psikolojik gerilim yaşayabilirdi. Bunun gittikçe artarak askerî disiplinsizliğe ve itaatsizliğe iteceği bellidir.

Diğer taraftan şehir halkı ile kışladaki askerî birliğin aralarında gittikçe mesafe açılacak asker kendini ayrı ve üstün bir güç olarak görecek ve bundan dolayı baskı yapan bir otorite olduğunu kabullenecek ve böylelikle şehir yönetiminde ciddi buhranlar ve sıkıntılar ortaya çıkabilecekti.

Asker savaşa gitmediği zamanlar şehir halkı gibi yaşarsa (çoğu evlenir, ev sahibi olur ve esnaflık yapardı) şehir halkından biri olarak saygınlığını korur ve şehir halkı ile uyum içinde varlığını sürdürürdü. Örneğin, Macaristan'da küçük garnizonların bulunduğu kasabalarda yeniçerilerin dükkânları vardı (fekete).

Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz aşırı ve yarı bağımlı eyaletlerde buna benzer uygulamalara yer verilmiştir. Örneğin, Cezayir Beylerbeyliği'nde Hıristiyan gemilerine karşı savaşan ve bu savaşlarda alınan ganimet ve esirler üzerinden fidye ile kazanç sağlayan tekne sahibi yerli gemiciler *(corsair)* Cezayir'deki yeniçeri garnizonu kadar güçlüydü.

Cezayir'deki yeniçeriler merkezden atanan Osmanlı beylerbeyinin emrindeydiler ve bölgenin asayiş ve güvenliğinden sorumluydular. Fakat maaşları gemicilerin büyük kazançları ile kıyaslanamazdı. Bu nedenle yeniçerilerin gemicilere düşmanca tutumları şehirde anarşiye yol açacak kadar tehlikeli olmaya başlayınca yeniçerilerin de teknelerde gemiciler gibi kazanç sağlamalarına izin verilmişti. Bundan sonra yeniçeriler yerli gemicilerle iyi geçinmeye başlamışlardır.

Yeniçerilerin gemicilerle aynı faaliyette bulunmaları ile ganimet ve fidyeden kazançları çok artmıştı. Bu hal yeniçerilerin askerî disiplinini bozmamıştır. Görgü tanıklarına göre Cezayir'de 19. yüzyılda Fransız işgaline kadar yeniçerilerin disiplini ve saygınlıkları hayranlık uyandırıyordu.

Ayrıca, Cezayir'de 16. ve 17. yüzyıllarda yeniçeriler ticaretle de uğraşırlardı. Evli askerler ile yerli zengin tüccarların evleri yan yana idi. Cezayir bu devirde önemli bir ticaret merkezi idi. Marsilya, Venedik ve Sicilya ile ticareti vardı. Şehirde çeşitli milletlerden 3.000 tüccar ve 2.000 dükkân vardı.

Sekban ve seymen

Bugüne kadar araştırmacılar tarafından yeterince incelenmemiş ve sözlüklere kadar yanlış kullanılmış olan "sekban" ve "seymen" adı altındaki birlikleri açıklamak gerekir. Şimdiye kadar her iki grubun aynı birlik olduğu ileri sürülmüştü. Gerçekte ise her iki grup farklı birliklerdir.

Seymenler, eski bir Türk geleneği olarak Oğuzlardan beri şehir savunmasında gerektiğinde görev alan sivillerdir. Bunlar ata biner, tüfek kullanırlardı. 15. yüzyılda bunların arasında Türkmen kadınları da erkekler kadar cengâverdi. Fransız diplomat

Bertrandon de la Broquiére (Burgonya dükasının elçisi olarak II. Murad'a gönderilmişti), 1430'larda Anadolu'daki seyahatinde Antep yaylasında Türkmen kadınlarından tüfekli süvariler ile yolda karşılaşmıştı.

Sekbanlar, Yeniçeri Ocağı'nın 65. ortasıdır, 34 odadan oluşur. Bu odalardan 33. oda hükümdara ait "avcılar" olduğundan bunlardan sadece bir kısmı atlıydı. Sekbanların çoğu yayaydı.

Bazı kaynaklarda ve sonraki yayınlarda "sekban"ların Anadolu Celâli isyanlarına katıldıkları yazar. Bunları yeniçerilerle karıştırmamak gerekir. Celâlilere katılan "sekban"lar Suriye'de kurulmuş bir askerî birliğin erleriydi. Suriye'de Canbolat ailesi Halep yakınlarında Kilis sancakbeyliğini 16. yüzyıl başlarından beri elinde bulunduruyordu.

1607'de Cağalazade Sinan Paşa'nın bu aileden Canbolat'ı öldürtmesi üzerine Canbolat'ın kardeşi Ali, Haleb taraflarında isyan etmişti. Trablus-Şam'ı kuşatmış, çevresini yağmalamıştı. Etrafına topladığı "ayak takımına" "sekban" adını vermiş ve bunları Osmanlı ordusu gibi teşkilatlandırmaya çalışmıştı. 6.700 piyadeyi üç veya sekiz akçe gündelikle 162 bölüğe ayırmış, üç aylık maaş sistemine bağlamıştı. Ayrıca 8.000 süvarisini 6 bölüğe böldü ve bunları "sancak muhafızları" diye adlandırdı. (Hammer, cilt II, s. 150) Burada adı geçen "sekban" ın Yeniçeri Ocağı'ndaki sekban ile ilgisi olmadığı bellidir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında isyan eden Abaza Hasan Paşa ve adamlarının isyanı 1659 yılında bastırıldıktan sonra İsmail Paşa müfettiş görevi ile Anadolu'ya gönderildi. İsmail Paşa Haleb'e kadar bütün Anadolu'yu teftiş etti. Bir yıl boyunca süren teftiş sırasında Abaza Hasan Paşa'ya katılmış olan "sarıca" ve "sekban"ı tutuklattı, bunları ve ailelerini öldürttü. *Tarih-i Gılmâni*'de bundan sonra Anadolu'da eşkıya kalmadığı yazar (*Tarih-i Gılmâni*, s. 93). Burada adı geçen "sekban"ların Haleb'de Canbolatlara ait ve "sekban" adı verilmiş olan yerel askerler olduğu bellidir.

"Sarıca" düzensiz, ücretli askerlerdi. Fatih devrinde isyan eden Saruca Paşa'nın etrafında toplanan askerlere bu ad verilmişti. Sonraki düzensiz ücretli askerlere de bu ad verildi.

17. yüzyılda "sekban", "seymen" ve "segban" farklı tip askerlerdi. Bugüne kadar incelenmediğinden Osmanlı tarihi yazarları tarafından bunların sadece yeniçeri sekbanları olduğu varsayılmıştı.

Bu eserde görgü tanıklarının notlarından ve belgelerden bu konu açıklığa kavuşturuldu. 1665'te Osmanlı ordugâhında kalan İngiliz gözlemci Paul Rycaut, "segban"ların sipahilerin hizmetinde olduklarını ve sipahilerin atlarına ve eşyalarına baktıklarını yazar. Bundan anlaşılacağı gibi kapıkulu sipahileri savaşa askerî uşakları ile gittiklerinden bu tip "segban" sipahi ile savaşa giden atlı uşaktı. Bunun yeniçeri "sekban"ları ile ilgisi yoktur. Paul Pycaut, beylerbeylerinin emrinde atlı segbanlar ve sarıcalardan milis kuvveti olduğunu da yazar.

Ayrıca atlı, tüfekli Türkmen askerlerinden olan "seymen"lerin bir kısmı da ordugâhta yeniçerilerin işlerini görür, hizmet ederdi; bunların başına "seymenbaşı" denirdi (Marsigli).

Tımarlı sipahi teşkilatının devlet bütçesi için önemi

Fatih Kanunnamesi'nde tımarlı sipahi teşkilatı ve temel kuralları bildirilmiştir. Tımar sistemi bu kanunname ile büyük ve önemli bir kuruluş haline getirilmiştir. Kanunnamede tımarlar ve zeametler gelirlerine göre tanımlanmış, çıkarmaları gereken zırhlı asker sayısı gösterilmiştir.

17. yüzyılda sipahi, bir cebeli (zırhlı atlı asker) ve bir "gulâm" çıkarmak için yıllık gelirinden 666 aspres harcardı. Sipahi ayrıca yıllık maaşını da tımar gelirinden karşılardı. 17. yüzyıl ortalarında bir Fransız görgü tanığının yazdığına göre eyaletlerdeki tüm tımarlı sipahinin yıllık maaşları ve çıkarması gereken "cebeli" ve diğer giderleri toplam elli milyon "livre" tutuyordu. Bu meblağ tüm tımarların yıllık gelirinin sadece üçte biri idi. Bundan anlaşılacağı gibi Osmanlı devlet hazinesi zengindi. Ayrıca bu gider devlet hazinesinden ödenmediği için devlet kârlı çıkardı.

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma dayandığı için tımarlı sipahinin tımarda güvenlik ve yönetimle ilgili görevi toprak-

ların işletilmesi için önemliydi. Tımar gelirini yüksek tutmak amacı ile tımarlı sipahiden pek azı savaşa gönderilirdi, bunların büyük bir kısmı tımarda görevinin başında olurdu. Ayrıca sipahiyi tımarda görevlendirmek disiplin ve sorumluluğunu artırırdı.

Tımar sisteminin özgünlüğü

Osmanlı tımar sistemi tarihte diğer devletlerde görülen toprak sisteminden tamamen farklıdır. Daha önceki antik devirde Roma, Pers ve ortaçağda Bizans toprak sistemine benzerliği yoktur.

Ortadoğu'da, ilkçağda Mezopotamya'da Akad İmparatorluğu'ndan beri toprakların eyaletlere ayrıldığı ve askerî ve idari yönetim makamı olan "eyalet valilikleri" ile yönetildiği bilinir. Daha sonra Pers İmparatorluğu'nda aynı sistem "satraplık" denilen eyalet ve "satrap" denilen eyalet valisi ile uygulanmıştır. Roma İmparatorluğu'nda, ortaçağda Bizans İmparatorluğu'nda ve İran'da Büyük Selçuklu devletinde eyaletler eyalet valileri tarafından yönetilirdi.

Bu devletlerde eyalet valileri hükümdar ailesinden veya yüksek rütbeli subaylar arasından atanırdı. Avrupa'da ortaçağda Karolenj İmparatorluğu'nda eyalet valileri yüksek rütbeli kilise memurları olan piskoposlardı. Bunlar İmparator Şarlman adına eyaletleri yönetirlerdi.

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi tarihte eyalet valileri yetişkin ve iyi tanınan kişiler arasından imparator tarafından seçilirdi. Bunlar bulunduğu eyaletin hükümdarı gibiydi. Yönetim ve idari işler ve atamalarda merkezdeki hükümdara doğrudan bağlı değillerdi.

Bu bakımdan bu devletlerde feodal toprak sistemi oluşturulmuş ve buna bağlı kalınmıştır. Bu sistem içinde Avrupa'da ve Çarlık Rusya'sında 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıl başına kadar köylü "serf" (toprak işçisi köle) olarak kalmıştır.

Osmanlı eyalet sistemi bunlardan çok farklıdır. Öncelikle merkezî devletin eyalet valileri devlet memuru olarak yetiş-

tirilmiştir. Bu memurların doğrudan merkezî devlete bağlı olması ve merkezî devletin kanunları ve yönetim politikasına göre eyaleti yönetmesi ve hükümdara karşı sorumlu olması öngörülmüştür. Bundan maksat Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikasının temeli olarak eyalet halkının sosyal ve ekonomik haklarının korunması ve güvenliği; tarım ve ticaretin işletilmesi için eyaleti yöneten memurun (beylerbeyi) ve idari, sosyal ve ekonomik işlerin devletin denetiminde olmasını sağlamaktır.

Eyalet valileri (beylerbeyi) çocuk yaşta alınıp sarayda özel eğitimle askerî, idari alanlarda yetiştirilmiş, hukuk, adalet, etik veya iyi ahlak kuralları ile devlete ve Osmanlı sistemine sadakat ve bağlılık öğretilmiş seçkin gençlerden atanırdı.

Sipahi, genellikle yararlık göstermiş sipahilerin erkek çocukları arasından seçilirdi. Bu çocuklara babalarının tımarlarında askerî ve idari öğretiler ve beceriler kazandırılır, adaletli, sadık ve iyi ahlaklı olmalarına özen gösterilirdi.

Görüldüğü gibi Osmanlı toprak sisteminde toprağı devlet adına yönetecek olan görevlilere görevi için gerekli eğitimler özenle verilir ve yıllarca sürerdi. Bu görevliler devlet ve hükümdara sadakatle bağlı olurlardı. Merkezî devletin otoritesini eyaletlerde en iyi şekilde temsil ederlerdi. 15. yüzyıldan 16. yüzyıl ortalarına kadar tımar sistemi ve eyalet yönetimi başarılı olmuştur. 16. yüzyıldan sonra sistemin kuralları değiştirildiğinden kanunlar uygulanamadığı için sistem verimli olamamış ve gittikçe önemini kaybetmiştir.

Ayrıca, Osmanlı tımar sisteminden önce ilkçağ ve ortaçağ devletlerinde Avrupa'da ve Ortadoğu'da eyalet yöneticileri ile köylü arasında ekonomik işler için köylünün yükümlülüğünü bildiren bazı kurallar vardı.

Osmanlı eyalet yönetiminde II. Mehmed ve ondan sonra gelen hükümdarlar tarafından eyaletlerin coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına uygun, yerel halkın veya tebaanın sosyal, ekonomik haklarını ve güvenliğini koruma amaçlı, tarım ve ticaretin geliştirilmesini öngören kanunlar çıkarılmış ve uygulanmıştır. Tımarlı sipahi ve köylü arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler, görev ve yetkiler kanunla belirlenmiştir.

Tımar sisteminde sipahi ve köylünün görevi ve yetkisi

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve idari politikasına göre köylü ve şehirli, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi Osmanlı uyruklu hiç kimse devlet görevlisinin veya özel mülk sahibinin emrinde çalıştırılamazdı. Ancak köylüden devlet adına bir iş yapması istenir ve "devlet hizmeti" anlamında olan bu iş karşılığı köylü ödemekle yükümlü olduğu bazı vergilerden muaf tutulurdu. (Gülgûn Üçel-Aybet, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI., Cambridge, 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987).

Her eyalet için çıkarılmış kanunlarda, fermanlarda bu husus açıkça bildirilmiştir. Bununla beraber 1950'lerden beri bazı yayınlarda sipahi-köylü ilişkisinde "hizmet", "vergi" kavramları yanlış yorumlanmıştır. Bir makalede yayımlanan bir belgeye göre köylü üç gün değil sadece bir gün çalıştırılabilirdi. Bu merkeze bildirilen haber türünden bir belgeydi. Buna karşı İstanbul'dan divandan yazılan fermanda bunun yasak olduğu bildirilmişti.

Belgenin yorumunda ise "köylünün tımar sahibi için yapmak zorunda oldukları hizmet yerine çift resmi ödedikleri" yazılıdır (H. İnalcık, *Raiyyet Rusumu*; Ayrıca, St. Shaw, köylünün sipahi emrinde çalıştığını yazar, fakat kaynak göstermez, açıklama yapmaz).

Ömer Lütfi Barkan'ın yazdığına göre ise "çift resmi" eldeki arazinin büyüklüğüne göre verilen bir arazi vergisidir veya kirasıdır. Topraksız köylü bir çift öküzü ile sipahinin iznini alarak tımar sınırları içinde tarım yaparsa o bölge için çift resmi 33 akçe ise topraksız köylüden 12 akçe çift resmi alınırdı. Hıristiyan köylü "çift resmi" yerine "ispençe" vergisi öderdi (Ö.L. Barkan, *Toprak Meselesi*).

Devlet topraktan gelir sağlamak amacı ile köylüyü himaye etmiş, köylünün maddi durumuna göre vergi miktarında indirim yapmıştır.

Ömer Lütfi Barkan'ın "çift resmi" hakkındaki açıklamasına

göre bir önceki belgede köylüden "devlet hizmeti" olarak bir iş yapması istenmiş bunun karşılığında ödemekle yükümlü olduğu arazi vergisini ("çift resmi") ödemekten muaf tutulmuştu. Ancak gelen emirde köylünün çalıştırılması "devlet hizmeti" anlamında da olsa yasaklanınca köylü ödemekte olduğu "çift resmi"ni ödemeye devam etmiştir.

Osmanlı kanunlarında açıkça bildirildiğine göre sipahi köylüyü emrinde veya özel hizmetinde çalıştıramazdı. Bu yalnız sipahi için değil özel köy sahipleri için de böyleydi. Köylü devletin tebaası olduğu için görevlilerin veya özel kişilerin hizmetinde çalıştırılamazdı. Toprak işçiliği veya benzeri işler ancak satın alınmış kölelere yaptırılırdı.

Osmanlı merkezî devletinin temel prensiplerinden biri olarak bu kanun önemlidir. Çünkü daha önce ortaçağda Avrupa'da ve Asya'daki feodal devletlerde ve 16.-17. yüzyıllarda Avrupa'da aristokratik-feodal devletlerde köylü ve şehirli görevlilerin veya özel mülk sahiplerinin emrinde çalıştırılırdı.

Osmanlı merkezî devlet sisteminde uygulanan toprak siyasetinde feodal devletlerdeki olagelmiş baskı ve "serflik" ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı kanunlarına göre devlet görevlileri, reaya (köylü) ve şehirli hürdür. Köylü, esnaf, ulema ve sipahi kendi uğraşlarında ve istenildiği zaman katıldığı veya görevlendirildiği devlet hizmetinde hürdür ve kanunlara itaat eder.

Osmanlı belgelerinde "kul" veya "kulluk etme" deyimi şimdiye kadar araştırmacılar tarafından sadece sözlük karşılığı ile değerlendirilmiştir. Osmanlı devlet sisteminde "kul" kavram olarak "devlet hizmetinde olma" anlamındadır. Ayrıca kapıkulu askerine "kul" denilmesi de bu anlamdadır, "daimi devlet hizmetinde olan" demektir; yeniçeri, sipahi, vezirler, beylerbeyleri için de böyledir.

Osmanlı askerî seferlerinde köylüye "devlet hizmeti" olarak görev verilirdi. Sefer sırasında kadılara yazılan hükümlerle top ve cephane sevki için gerekli malzeme köylerden istenirdi. Arşiv belgelerine göre "top sandığı" gibi bu tür malzemelerin her köyün ekonomik durumuna ve imkânlarına uygun miktarda

istenildiği kesindir. Osmanlı Devleti köylüden seferde cephane nakli için gerekli malzeme sağlanmasını istemekle köylüye devlet hizmetinde görev ve sorumluluk vermiştir. Fakat köylünün maddi imkânları ve gelirini sarsmayacak miktarda istenmiş veya köylünün maddi durumu iyi değilse hiç istenmemiştir. Bu tür hizmetlerde köylüye baskı ve zor kullanılmasına izin verilmemiştir.

Ayrıca kasaba ve köy sakinlerinden bir kısmı evlerinde yolcuları ağırlamakla görevlendirilir, bunun karşılığında ödemekle yükümlü oldukları vergilerin bazılarından muaf tutulurlardı. Örneğin, Dobruca'da yörükler, Büyük Çekmece'de Rumlar ve Sırbistan'da kasaba varoşlarında askerî sınıftan voynuklar bu işle görevlendirildikleri için bazı vergilerden muaftılar.

Sipahiye verilen görevler arasında "mültezimlik" de vardı. Bu işten kazancı ise tahmin edilen ürün miktarı ile tarımdan elde edilen ürün miktarı arasındaki fark idi. Mültezim, daha çok kazanç sağlamak için daha çok mahsul alınmasını teşvik ederdi. Devletin politikasına göre amaç, tahmin edilenden daha fazla mahsul alınmasını sağlamaktır. Bununla beraber mültezimin bulunduğu bölgede çok kazanç sağlayarak nüfuz sahibi olmasını önlemek için sipahiye tımar bir yıllığına verilmişti (Amy Singer: Kudüs çevresindeki köyler, 16. yüzyıl).

Tımarlı sipahi sınıfı ve tımar sistemi 17. yüzyıl sonlarına kadar önemini korudu. 17. yüzyıl ortalarında *Koçi Bey Risalesi*'ndeki kayıtlara göre tımarlarda çok sayıda iyi yetişmiş sipahi vardı. Savaşlarda asker kaybı olduğu zaman yerini alacak sipahiler tımarda hazırdı. 1702'de İngiliz görgü tanığı Aaron Hill, bu tarihte tımarlarda üç yüz binden fazla atlı askerin hazır beklediğini yazar.

Tımar sisteminin bozulması tımarların yerine 18. yüzyılda büyük çiftliklerin (malikâne) ortaya çıkması ile başlar. 18. yüzyıl başlarından sonra Osmanlı toprak sistemi büyük çiftliklerin önem kazanmasıyla çökmüştür. Tımarlı sipahi askeri ve sınıfı da kaybolmuştur.

Osmanlı ordusunun savaş taktikleri ve silahları

Osmanlı ordusunun savaş taktikleri görgü tanıklarına göre iki önemli kurala dayanırdı. Birincisi, Osmanlı ordusu sayıca çok olurdu. Buna ilaveten öncü kuvvetlerinden azaplar ve gönüllülerin 17. yüzyıl sonlarına kadar sayıları yüksekti. İkincisi ise savaşta Osmanlı ordusu büyük bir hücumla savaşı başlatırdı. Hücum başarısız olunca çekilir, tekrar hücuma geçerdi.

1693'te İtalyan seyyah Gemelli Careri, Osmanlı ordusunun taktiğini şöyle anlatır: "Düşmanın savaş düzenini bozmak için büyük bir hücumla saldırırlar." Osmanlı ordusunun çok sayıda olması düşman kuvvetlerinin geri çekilen Osmanlı ordusunu takip etmesine imkân vermezdi.

Machiavelli *Savaş Sanatı (Dell'arte della Guerra)* adlı eserinde Osmanlı ordusundan örnekler verir. Ateşli silahların çıkardığı gürültünün savaşta daha etkin olduğunu yazar. "Türkler, günümüzde İran şahını ve Suriye sultanını 'alaybozanları' (fitilli tüfek) sayesinde yendiler. Onun gürültüsü ile beklenmedik naralar atarak düşman süvarisi içinde rahatça karışıklık çıkarırsınız," der. Burada Çaldıran ve Ridaniye savaşlarından söz edilmektedir. Görgü tanığı ve tarihçi Celalzade Mustafa aynı savaşlar için fitilli tüfeklerin gürültüsünün etkili olduğunu yazmıştır. 17. yüzyılda *Tarih-i Gılmânî*'de savaşta top, tüfek gürültüsünün etkisi anlatılır.

Machiavelli'ye göre savaşta arazi keşfi önemlidir: "Araziyi tanımak için becerikli subaylar göndermelidir. Ayrıca cömertçe ödüllendirilmeyi bekleyen veya ihanet ederse cezalandırılmaktan korkan yerel kılavuzlar görevlendirilmelidir." Düşmanın ormanlıkta veya tepelerde tuzak kuracağını yazar.

Osmanlı ordusu seferde arazi keşfine önem verirdi. Doğu ve Batı seferlerinde kılavuzlar ve gözcüler arazi keşfi için önden gönderilirdi. Sefer yürüyüşü sırasında Machiavelli'ye göre düşman topraklarında ilerlemek savaşmaktan daha fazla tehlikeliydi. Osmanlı ordusu sefer yürüyüşü sırasında konakladığı zaman ordu kumandanı hükümdar veya sadrazam çevrede ava çıkardı. Bundan maksat arazinin durumunu incelemekti.

Machiavelli, ordu sefere çıktığında "Ordunun nereye götürüldüğünü söylememek gerekir," der. "Bu tedbir ani bir saldırıda askerin dağılmasını önler. Çünkü asker nereye gidildiğini bilmediği için hep hazırdır," diye yazar. Osmanlı ordusunda seferin nereye yapılacağı önceden söylenmezdi. Beylerbeyleri ve askerlerine, merkez "kapıkulu" ordusuna ancak savaş alanına yaklaşıldığı zaman seferin nereye veya hangi bölgeye yapılacağı bildirilirdi.

Ayrıca seferde "mehter"in işlevi önemliydi. Machiavelli'ye göre sefer yürüyüşü sırasında ordunun bir bölümünün ötekinden fazla ayrılmaması veya birinin çok hızlı, diğerinin yavaş gitmemesi için uyarıda bulunmak gerekirdi. Adımlar arasında uyum sağlamak, hızlı gidenleri yavaşlatmak için aslında en iyisi "müzikten" yararlanmaktı. Osmanlı ordusunda her bölüğün bir davulu vardı. Ayrıca mehterler seferde ve savaşta görev yapardı.

Osmanlı ordusunun iyi bilinen taktiğini Machiavelli Avrupa orduları için bir uyarı olarak açıklar: "Eğer düşman sayıca üstün olduğu halde sayıca az bir kuvvet karşısında geri çekiliyorsa, eğer büyük güçlere karşı küçük birliklerle saldırıya geçiyorsa, eğer ansızın kaçmaya başlıyorsa bütün bu hallerde tuzaktan kuşkulanın. Düşman bunları karşı ordunun düzenini bozmak, karışıklık çıkarmak için yapar" (Machiavelli, s. 213-214).

Seferde sivil halk

Osmanlı ordusu sefere çıktıktan sonra geçtiği yol güzergâhında, konakladığı kasabalar ve şehirlerde yerli ahalinin düzeni bozulmamıştır. Kasaba ve şehir sakinleri işinde çalışırdı. Ayrıca buralarda orduya gerekli yiyecek, mühimmat, atlar ve arpanın yerel fiyatlar üzerinden değeri saptanır ve buna göre sahiplerine ödenerek orduya satın alınırdı.

Ordu seferde savaş bölgesine varınca civar şehirlerin ahalisi savaşın vereceği zararlardan korunmak için çok önceden şehir ve kasabaları geçici olarak terk eder, buraları boşaltırdı. Savaştan sonra bu ahali tekrar kendi şehir ve kasabalarına döner-

di. Bu durumda Osmanlı ordusu kumandanı Osmanlı Devleti'nin adına yerli ahaliden dönmeyenlerin de şehir ve kasabalara dönmesini bildirir; onlara evleri, iş yerleri, tarlaları iade edilirdi. Ayrıca o bölgeden alınmış savaş esirleri ve ganimetler de iade edilirdi. Bu ancak bölge veya kale "amanla" alınmışsa (teslim olmuşsa) mümkündü.

Bununla beraber "amanla" alınmamış şehirler veya kalelerde çoğu zaman aynı adalet uygulanmıştır. Örneğin İstanbul'un fethinde şehir "amanla" teslim alınmamış olmasına rağmen Fatih ve ordusu İstanbul'a girdikten sonra şehri terk etmiş olan ahalinin dönmesini emretmiş, evlerini onlara tekrar vermiş, savaş esirlerinin İstanbul'un imarı için yapılan işlerde çalışarak yevmiyelerinden kefaletlerini ödemelerini sağlamış ve esirler serbest bırakılmıştır. Ayrıca yerli ahalinin din ve vicdan hürriyeti korunmuştur. Patrik Gennadios geri çağırılmış, asası ve Patrikhane kendisine teslim edilmiştir.

1669 Kandiya Savaşı'nda ise bir görgü tanığının notlarına göre ortaya çıkan gerçek ilginçtir:

Savaş başlamadan az önce düşman tarafında bulunan Kandiya şehri sakinlerinden bir kısmı veya burada iş için bulunan Avrupalı tüccar ve diğer meslek sahipleri, kendi güvenceleri için Osmanlı ordugâhında sağlanan imkânlardan yararlanmışlardı.

Osmanlı ordugâhında başkumandanlık makamı tarafından Kandiya şehrinden gelen her Hıristiyan'a para ve pasaport verilmiş, bu kişilerin gemilerle Mora'ya nakli sağlanmıştı. Mora'daki Osmanlı kadısı buradaki Avrupalı konsoloslara Kandiya'dan gelen Avrupalıların kendi memleketlerine güvenle dönebilmesi için gemi tedariki ile para ve gerekli şeylerin verilmesini bildirmiştir.

Seferde kale onarımı

Osmanlı ordusunun Doğu ve Batı seferlerinde alınan kaleler veya mevcut olanlar belli bir amaçla onarılır veya yıktırılırdı.

Genelde Doğu seferlerinde sınırdaki kaleler onarılırdı. Örne-

ğin, IV. Murad'ın Revan seferinde Revan Kalesi 23 Safer Çarşamba günü alındı ve 25 Safer Cuma günü kalenin onarımına başlandı. 1578'de III. Murad devrinde Mustafa Paşa'nın İran seferinde Tiflis'teki Ermeni kaleleri onarıldı ve tahkim edildi (Samuel Purchas).

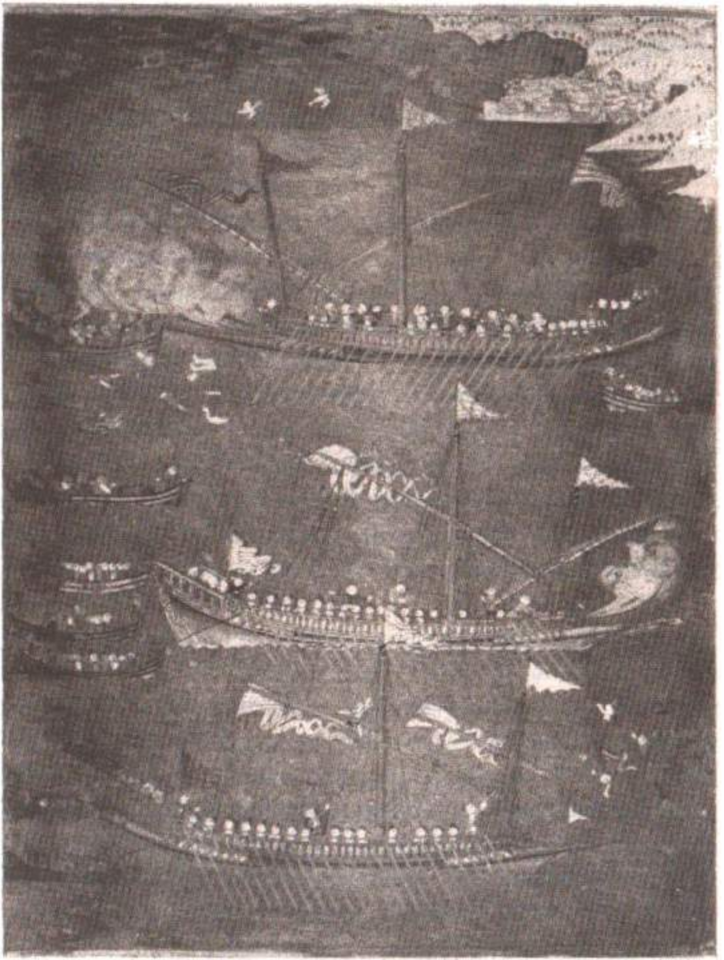
Batıdaki seferlerde ise kaleler yıktırılırdı. Belgrad'ın fethinde sadece Belgrad Kalesi bırakılmış, diğerleri yıktırılmıştı.

Görgü tanıklarına göre bu bölgelerde mevcut kaleler onarılmazdı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bir dizi düşman kalelerinin olduğu Kuzey Macaristan'da ve Türklerin yönetimindeki kırsal bölgelerde Uskoklar, Hırvat ve Slav haydutlarının faaliyeti yaygındı. Bu bölgelerde kaleler onarıldığında soygunculara sığınak oluyordu. Bölgede düşman saldırılarının merkezi olan kaleler yıktırılırdı. Örneğin Kont Zerini'nin (Serini) kalesi "Zerinvar" sağlam ve tahkim edilmiş olmasına rağmen Kont Zerini buradan akınlar yaparak Kanije'yi kuşatmış olduğundan Zerinvar Kalesi alındı ve yıktırıldı.

Osmanlı ordusu ve kurumlarının Batı'ya açık olması

Osmanlı Devleti günümüze kadar sanıldığı gibi dışişlerinde özellikle Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinde tutucu değildi. 16. ve 17. yüzyıllarda kurumları ile Avrupa'ya açık olduğu gibi siyasi ve ekonomik alanda işbirliği içinde olmaktan kaçınmamıştır. Bu devirde Osmanlı Devleti ordusu ve kurumları ile hukuk ve adalet sistemi ile Doğu ve Orta Avrupa'da köklü ve sağlam sosyal ve ekonomik bir düzen kurmuştu.

Bu düzen sayesinde Asya'nın eski ve önemli ticaret yolları Erzurum'a ve oradan Trabzon'a ve Batı Karadeniz'de Köstence limanı ile Tuna'ya bağlanıyordu. Orta Avrupa'dan tahıl ve büyükbaş hayvan Tuna'dan Köstence'ye ve Karadeniz'e sevk edilirdi. Bosna üzerinden tahıl ve ham maddeler ve büyükbaş hayvan Adriyatik Denizi kıyılarına ve İtalya'ya satılır, ayrıca Moldavya'dan çok geniş çapta tahıl ticareti Baltık Denizi ülkelerine ulaşırdı. Osmanlı Devleti Akdeniz'de korsanlara karşı donanması ile güvenliği sağlar, ticaret gemilerini korur, Doğu Akdeniz'de

Ken'an Paşa'nın gemileri Kosak Savaşı sırasında Varna önlerinde.

Osmanlı limanlarını Avrupa ticaret gemilerine açarak ticareti teşvik ederdi. Osmanlı liman şehirlerinde ve ticaret merkezlerinde yabancı tüccarların ticaretini ve haklarını korumakla görevli konsolosluklar ve İstanbul'da Avrupa ülkelerinin daimi elçilikleri Osmanlı Devleti'nin izni ile kurulmuştu ve sadrazam ve hükümdar ile ülkeleri adına diplomatik ilişkileri sürdürürlerdi.

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupalılar Osmanlı ülkelerinde ve eyaletlerinde pasaportla özgürlük ve güvence içinde seyahat ederlerdi. Osmanlı şehirlerinde ikamet eden Avrupalı tüccarlar ve diplomatlar sosyal ve kültürel yaşamlarında tamamen hürdüler (Gülgûn Üçel-Aybet, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları*).

Bu eserde günümüze kadar pek az bilinen bir husus olarak Osmanlı ordusunda Avrupalıların seyahat, araştırma ve görev ile bulunmaları incelendi. Kitabın ana teması içinde bazı bölümlerde yer verdiğim bu husus esasen başlı başına bir araştırma konusudur.

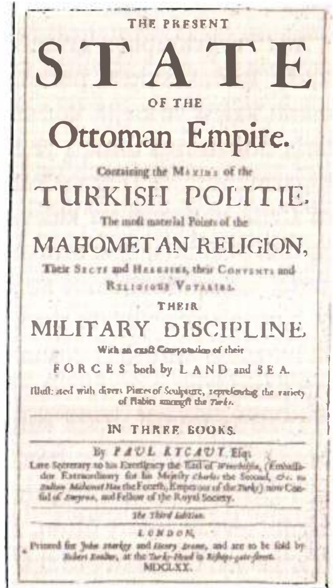
Osmanlı ordusunun seferlerinde, ordugâhta ve garnizonlarda bilgi almak isteyen Avrupalılara yardımcı olunması, savaşta ve askerî seferlerde Avrupalı seyyahlardan isteyenlerin ücretli asker olarak Osmanlı ordusuna alınması ilginçtir.

Ayrıca, İstanbul'daki büyükelçiler ve seyyahlar padişahın daveti ile refakatçi olarak askerî sefere katılabilirdi.

Örneğin, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Edward Burton, 1596'da III. Mehmed'in Macaristan seferine padişahın refakatçisi olarak katılmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın yaşlılığı

THE PRESENT

STATE

OF THE

Ottoman Empire.

Containing the MAXIMS of the

TURKISH POLITIE,

The most material Points of the

MAHOMETAN RELIGION,

Their SECTS and HERESIES, their CONVENTS and RELIGIOUS VOTARIES.

THEIR

MILITARY DISCIPLINE,

With an exact Computation of their

FORCES both by LAND and SEA.

Illustrated with divers Pieces of Sculpture, representing the variety of Habits amongst the *Turks*.

IN THREE BOOKS.

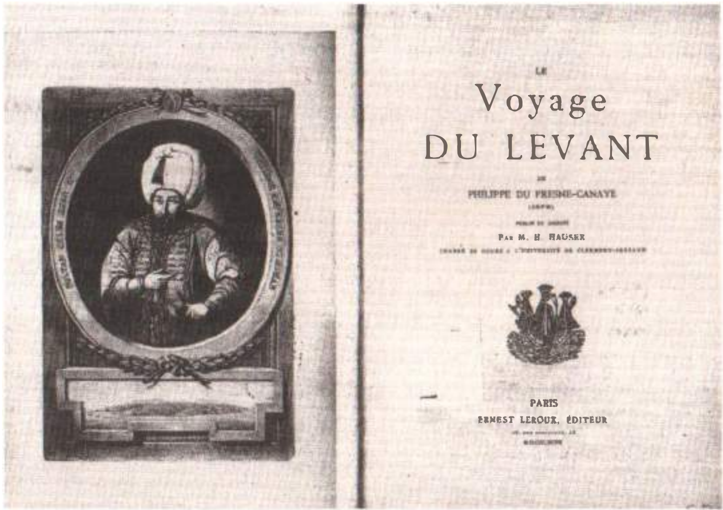
By *PAUL RYCAUT* Esq;

The Third Edition.

LONDON,

MDCLXX.

Paul Ricaut'un seyahatnamesi.

Philippe du Fresne-Canaye'in seyahatnamesinin kapağı.

1615'te İstanbul'a gelen ünlü İtalyan teorisyen Pietro Della Valle, Rodos'tayken, buradaki kaleyi gezmişti. Rodos'taki Osmanlı kalesi stratejik konumu, çok sayıda ağır toplar ve silahlarla donatılmış olması ve bunun yanı sıra büyük ve teşkilatlı garnizonu ile Doğu Akdeniz'deki en önemli kale idi. Pietro Della Valle'nin bu kaleyi rahatça gezmesine kumandanlıkça izin verilmiş, Osmanlı subayları tarafından soruları "nezaketle" cevaplandırılmış ve silah depoları ve diğer merak ettiği bölümler ona gösterilmişti. Pietro Della Valle, bir yabancıya bu kadar yardımcı olunması karşısında şaşkınlığını gizlemeyip yazmıştır.

1578'de İngiliz topçu subayı Edward Webbe Osmanlı ordusunda İran seferine katılmıştı ve topçu olarak görevlendirilmişti. 1550'lerde Alman imparatorunun elçisi Busbecq, 1630'larda İngiliz seyyah Henry Blunt, 1665'te İngiliz diplomat Paul Rycaut ve diğerleri Osmanlı ordugâhlarında bulunmuşlardı.

Osmanlı ordugâhı seferde yerel ahaliden ve yabancılardan tüccarlara ve el sanatçılarına açıktı. Tüccar ve esnaf ordugâha rahatça girer ve çıkardı, askerler bunlarla alış-veriş yapardı. Or-

dugâhın seferde yabancı topraklarda kurulmuş olması bölgedeki yerel ahaliye ticaret ve kâr sağlıyordu.

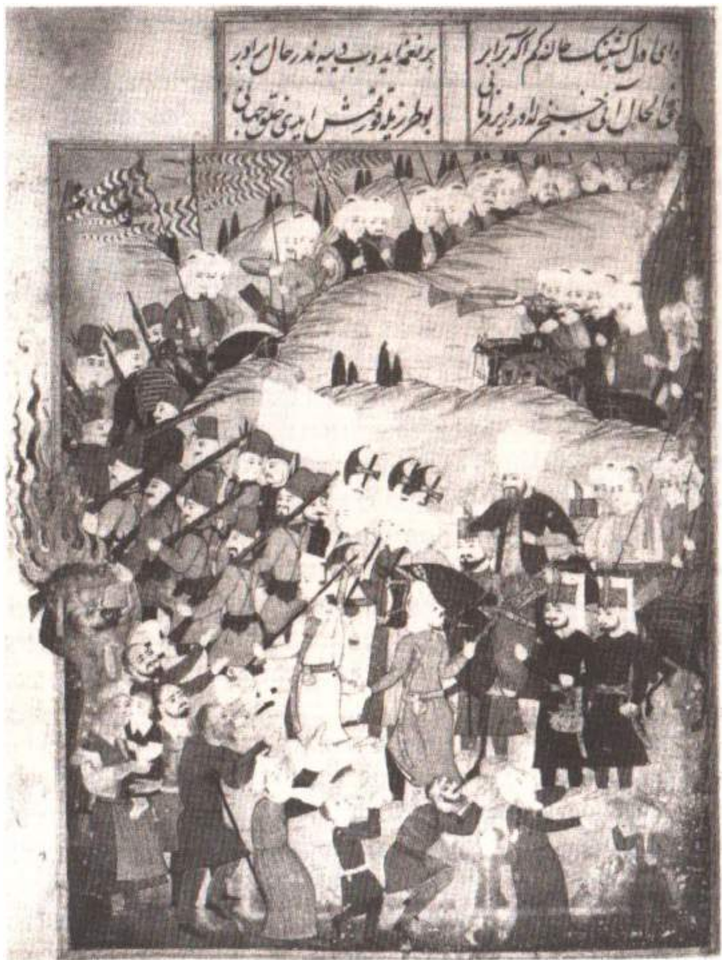
İmparatorluğun merkezi İstanbul'da araştırma yapmak isteyen diplomatlara ve subaylara yardımcı olunurdu. İstanbul'da on bir ay kalan İtalyan gözlemci Kont Marsigli (Marsilyi) kitabının ön sözünde Osmanlı kurumlarının Avrupalılara veya yabancılara kapalı olmadığını ve görevlilerin araştırmacılara yardımcı olduklarını yazar "Türk Devleti hiçbir zaman 'karanlık' değildir. Türkler bana orduları hakkında araştırma yapmama yardımcı oldular." Marsigli'ye incelemesi için "kanunnameyi" (yeniçeri tüzüğü, muhtemelen *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi* veya benzeri) gösterdiler ve okumasına yardım ettiler. "Kanunname daha çok imparatorluğun gelirleri üzerinedir. Bu kitapta aynı zamanda Türklerin askerî teşkilatına ait bilgi vardır. Tercüman yardımı ile (okuduklarımı) açıklayabildim."

Marsigli ayrıca vezir Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'ya refakat etmişti, "Salankamen'de onun ordugâhındaydım," der. İkinci Viyana Kuşatması'nı ise Osmanlı ordusunun dışından düşman hatlarından izlemişti: "Başvezir Kara Mustafa Paşa, Macaristan seferine hazırlanıyordu. Ben savaşı izlemek için İmparator Leopold'un emrine girdim."

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalılara yalnız askerî kurumlar değil aynı zamanda adli kurumlar da açıktı. Avrupalı tüccarların davalarına eyaletlerde ve merkezde kadı mahkemeleri tarafından bakılırdı. Avrupalı diplomatlar veya seyyahlar kadı mahkemesinde dinleyici olarak bulunabilirdi.

Osmanlı ordusunda geçici bir süre için askerlik yapan Avrupalılar da vardı. Bunların sayısı azdır. Genellikle Osmanlı ülkelerine seyahat amacı ile gelen yabancılardan bazıları kendi isteği ile başvurursa ve bir Türk tarafından tavsiye edilirse savaşta Osmanlı ordusuna asker olarak alınabilirdi. Bunlardan biri olan Fransız seyyah Guillatière 1669'da Kandiya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda askerdi. Bu görevi için günde 6 aspres ücret alıyordu. Bu ücret bir yeniçerinin göreve başlarken aldığı gündeliğe eşitti. Yeniçeriye üç ayda bir toplu maaş olarak ödenirdi.

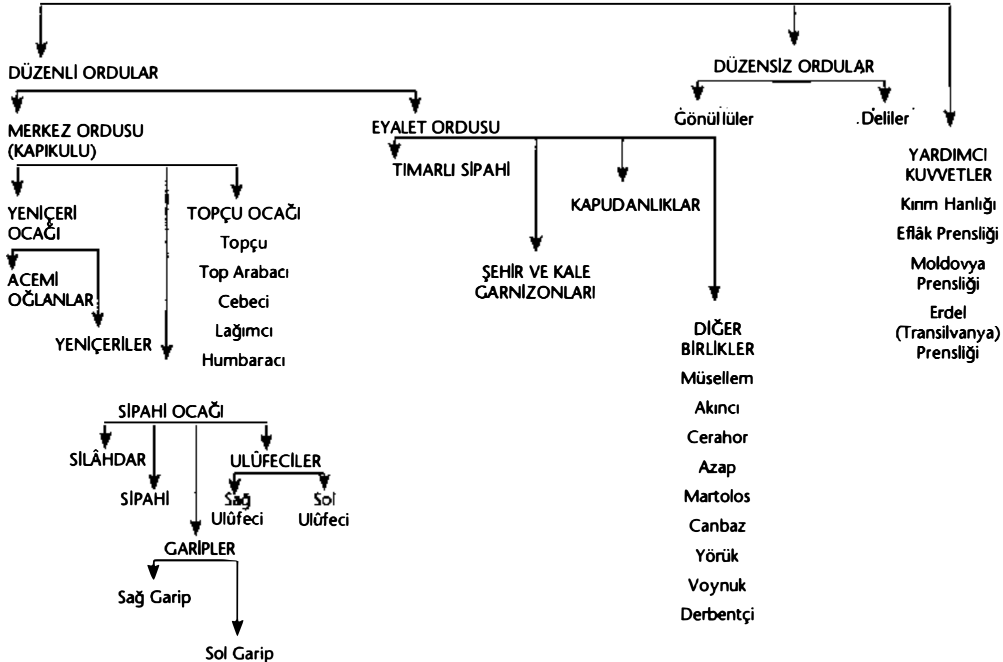
Ücretli askerler arasında Avrupalılardan başka Osmanlı eya-

Ken'an Paşa, Makedonya'da Drama'ya giderken yolunun üzerinde köylülerin ondan adi Kara Yusuf'un zorbalıklarına karşı haklarının korunmasını rica etmeleri.

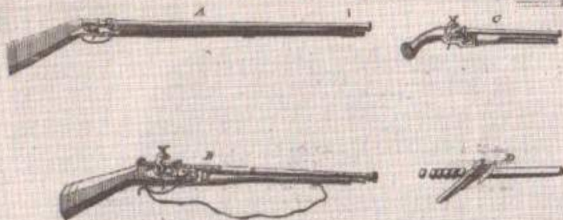
letlerinden kendi isteğiyle savaşa katılan Hıristiyanlar da vardı. Ayrıca savaş esirlerinden bir kısmı savaşta Osmanlı ordusunda görevlendirilirdi. Bununla beraber ücretli askerler ve orduda maaşlı askerler için görev dağıtımı askerin isteğine ve yeteneğine göre yapılırdı.

OSMANLI İMPARATORLUK ORDUSU
(16. ve 17. yüzyıllar)

Osmanlı Ordusunda Kullanılan Silahlar, Başlıklar ve Yeniçeri Bölük Armaları

DE L'EMPIRE OTTOMAN. 17

ESPIEGAZIONE *DELLA TAVOLA VII.*

A. MOSCHETTO *pesantissimo, che piglia Foco con miccia di Bombace.*

B. *Altro* MOSCHETTO *col facile più simile alla Spagnola, che ad altra maniera.*

C. PISTOLA *fatta col Facile.*

D. VERGA *di Piombo, da cui con una Scure si tagliano quadrelli, che in mancanza di palle si pongono dentro la Canna.*

EXPLICATION DE LA PLANCHE VII.

A. MOUSQUET à mêche très pesant.

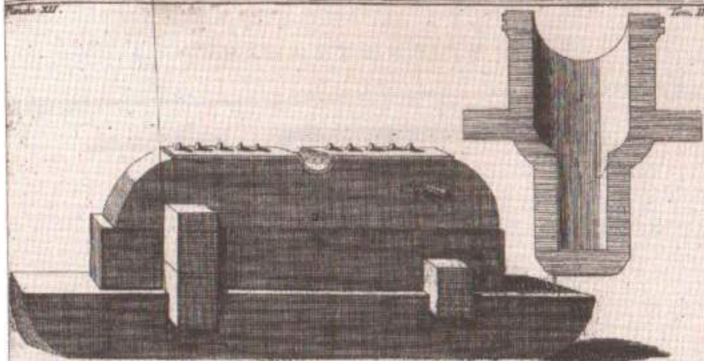
B. Autre MOUSQUET fait en forme de Fusil a peu près dans le goût *Espagnol.*

C. PISTOLET en forme de Fusil.

D. BARRE de Plomb, dont on coupe des carreaux avec une Hache, & dont on se sert à defaut de Bales.

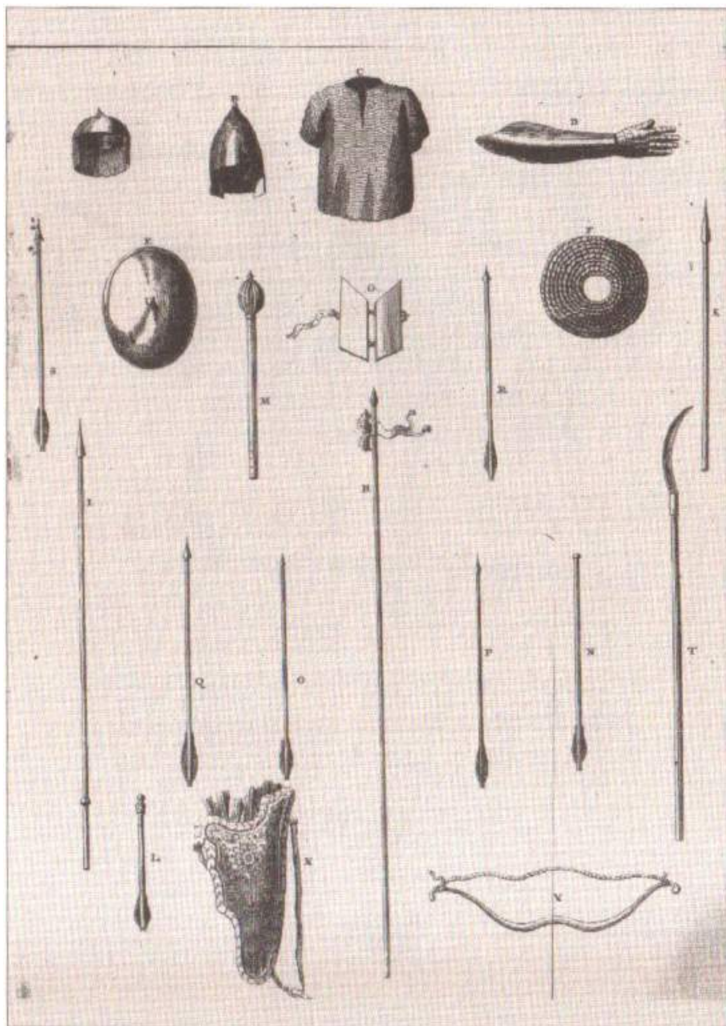
TOM. II. C CAP. I.

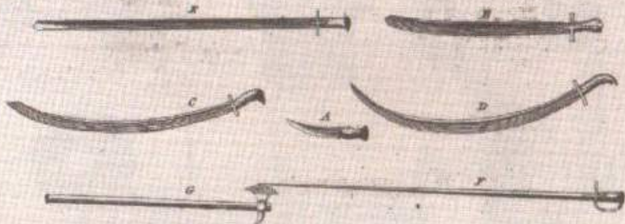

ESPIEGAZIONE *EXPLICATION*

DELLA TAVOLA XII.	DE LA PLANCHE XII.
I.	*I.*
AVAN CUMBARASY, o *Mortaro da Bomba.*	AVAN CUMBARASY, où Mortier à Bombes.
II.	*II.*
AVAN CUNDAC, o *Cassa da Mortaro.*	AVAN CUNDAC, ou Affust de Mortier.

C
D
M
R
Q
O
P
N
T
L
X
V

ESPIEGAZIONE

DELLA TAVOLA VI.

A. HANGIAR, *specie di nostri* PUGNALI, *che portasi dà* JENIZZERI, *e dà* ZERBINI *in* Costantinopoli *dentro la sciarpa, che cinge la cintura.*

B. GADAR'A, *o* SCIABOLA *pochissimo ritorta, cinta di ferro sù la schiena, e larga.*

C. CLICH, *o* SCIABOLA *all' uso* Turco.

D. SCIABOLA *all' uso* Persiano *più ritorta della* Turca, *detta* AGIEM-CLICH.

E. PALAS *dritto.*

F. MEGO, *cioè* SPIEDO *della lunghezza, che si vede, che ferisce sol di punta, e per ragioni del manico, e modo di maneggiarlo si è posto tra lì Armi da Taglio, essendo Arma, di cui si servivano lì Milizie confinarie nell'* Ungaria.

G. TEBET *specie di* SCURO, *che si porta alla sella del cavallo assieme col* TOPEIS, *come il* PALAS, *e* GADAR'A.

EXPLICATION

DE LA PLANCHE VI.

A. HANGIAR, espèce de POIGNARD à la façon des nôtres, que les JANISSAIRES & les MIGNONS portent à *Constantinople*, & qu'ils passent à travers de leur écharpe.

B. GADAR'A, ou SABRE un peu courbé, large, & dont le dos est couvert de fer.

C. CLICH, ou SABRE à l'usage des *Turcs.*

D. SABRE à l'usage des *Persans* plus recourbé que ceux des *Turcs*, & appellé AGIEM-CLICH.

E. PALAS droit, autre espèce de SABRE.

F. MEGG ou BROCHE de la longueur marquée sur la Planche qui blesse par la pointe; & que je mets au rang des Armes Taillantes à cause du manche, & de la manière de s'en servir. Les Milices des Frontières de la *Hongrie* en étoient Armées.

G. TEBET espèce de HACHE qu'on porte à côté de la selle avec le TOPBIS comme le PALAS, & le GADAR'A.

ESPIEGAZIONE DELLA TAVOLA XI.

A. CANNONE, che aveva il compagno all' altra parte opposta.

B. *Forchetta di Ferro, sopra cui posa il* CANNONE.

C. *Armatura di Ferro, a cui era attaccata la Forchetta.*

D. *Il Bombardiere* Turco.

E. *Cinghia con cui il* Turco *alzava, ed abbassava la Culatta.*

EXPLICATION DE LA PLANCHE XI.

A. CANON qui avoit son pareil de l'autre côté.

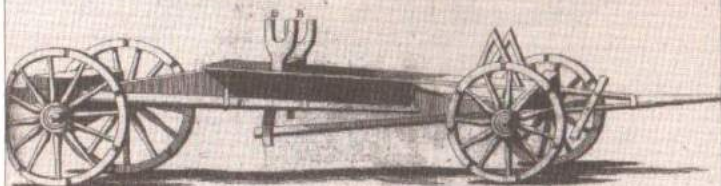
B. Fourchette de Fer, sur laquelle le CANON reposoit.

C. Armure de Fer à laquelle la Fourchette étoit attachée.

D. Canonier Turc.

E. Sangle avec laquelle le Bombardier élevoit & abaissoit la Culasse.

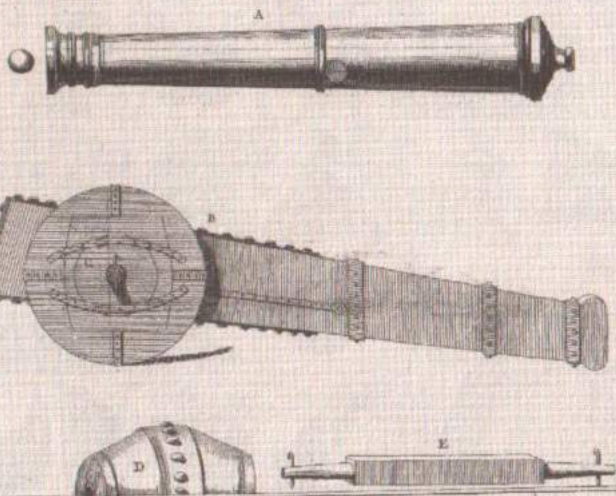
ESPIEGAZIONE *EXPLICATION*

DELLA TAVOLA X. DE LA PLANCHE X.

A. Cassa. *A.* Affust.

B.B. *Forchette di ferro su cui posavano gli Origlioni del Cannone.* *B.B.* Fourchettes de fer sur lesquelles les Oreillons du Canon apuyoient.

ESPIEGAZIONE

DELLA TAVOLA. IX.

A. CANNONE *di libre dodici di Palla.*

B. CASSA *della forma Turca ferrata, come si vede.*

C. ROTA *formata di più Pezzi di Tavoloni collegati con la ferratura che si vede.*

D. *Altra* ROTA *a Botticello.*

E. SALE *tutta di ferro.*

EXPLICATION

DE LA PLANCHE IX.

A. CANON de douze livres de Balles.

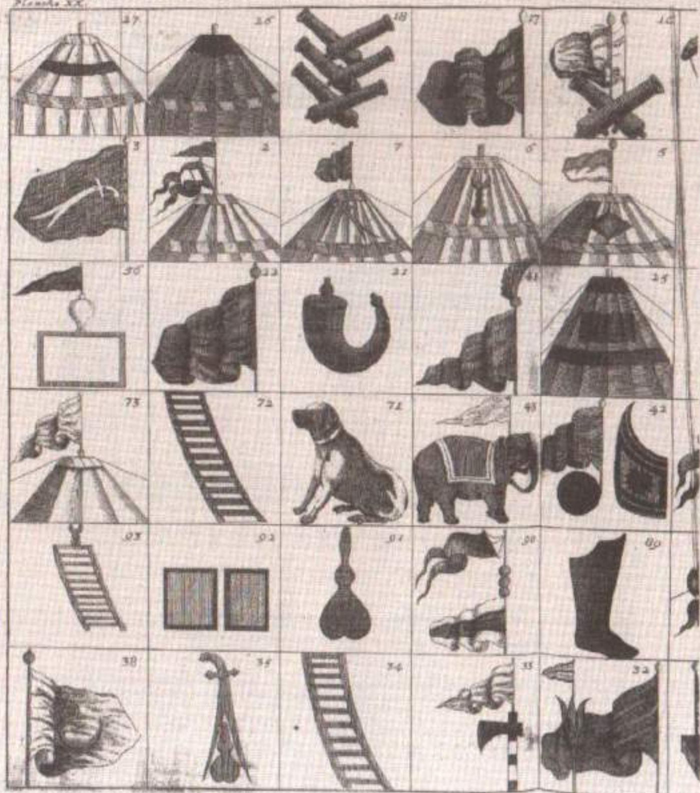
B. AFFUST fait & ferré à la *Turque.*

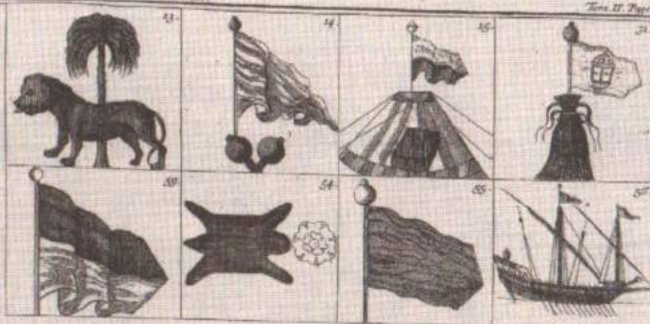
C. ROUE faite de plusieurs Planches attachées ensemble, & ferrée à la *Turque.*

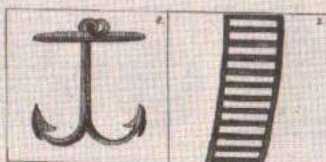
D. Autre ROUE en forme de Baril.

E. ESSIEUX tout de fer.

Planche XX.
27
26
18
17
3
2
7
6
5
56
23
21
41
25
73
72
71
43
42
93
92
91
90
89
38
34
33
32

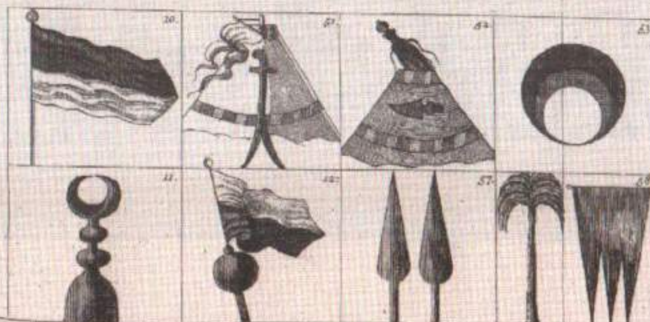
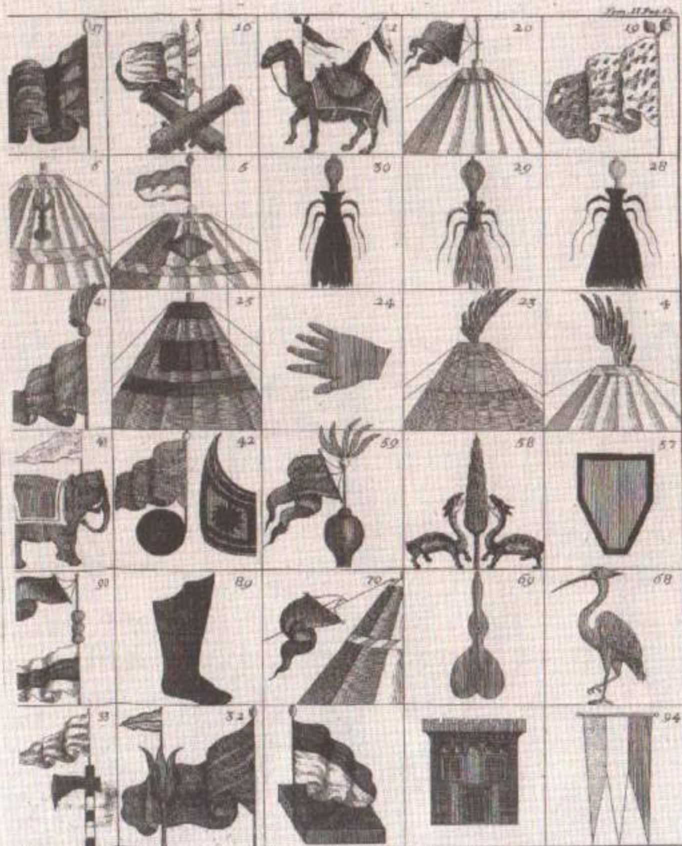
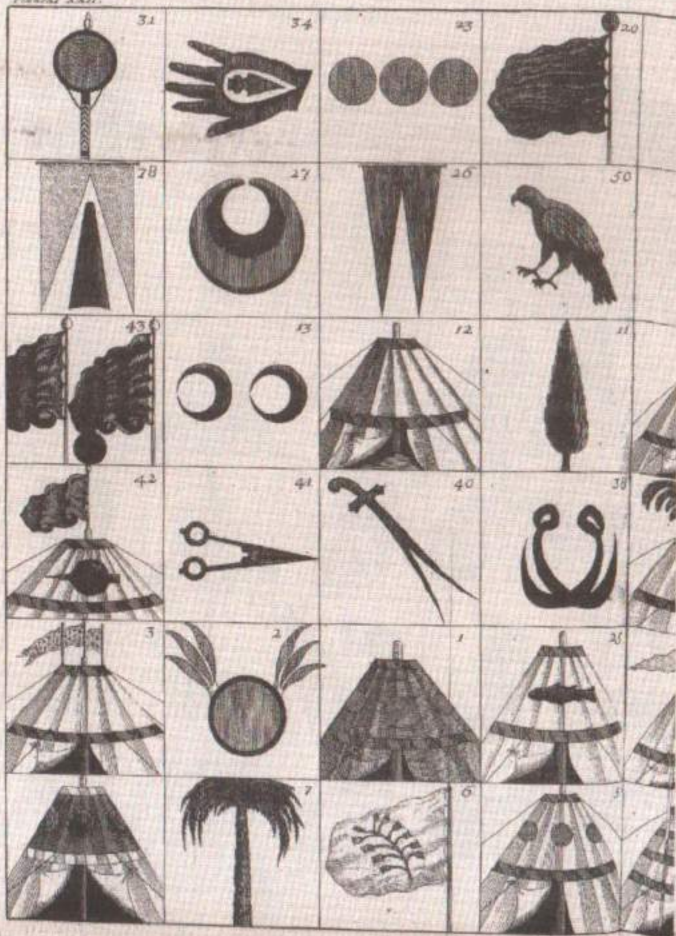
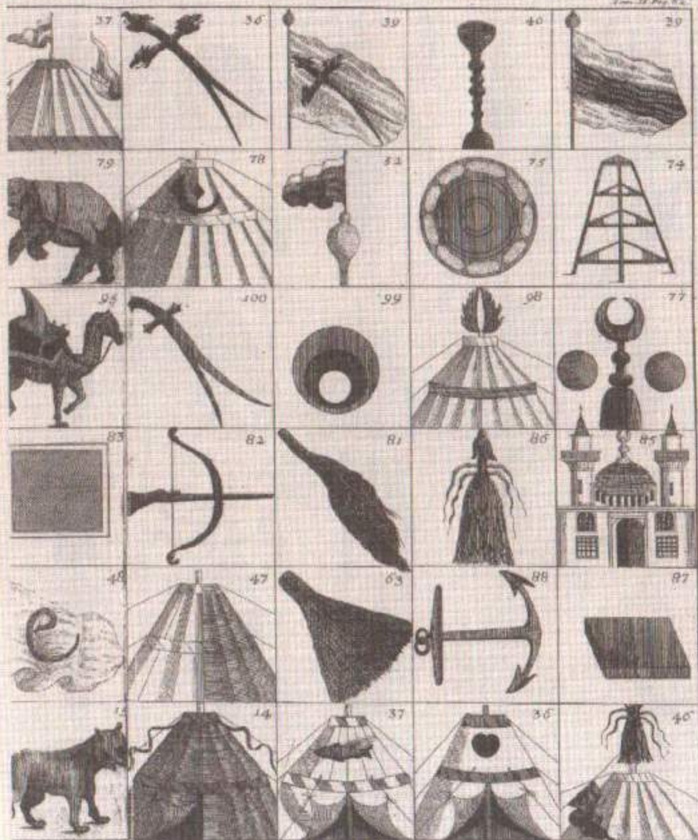
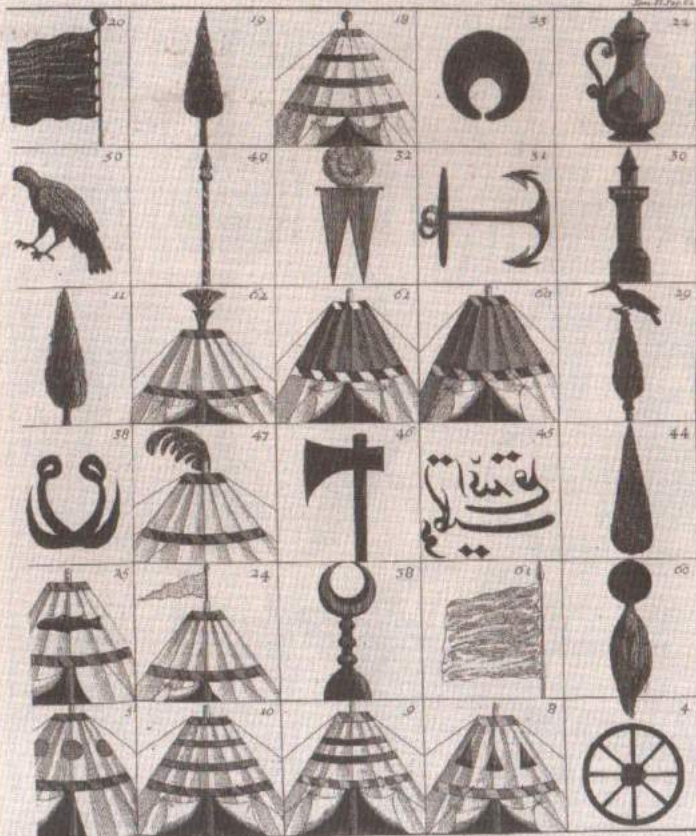

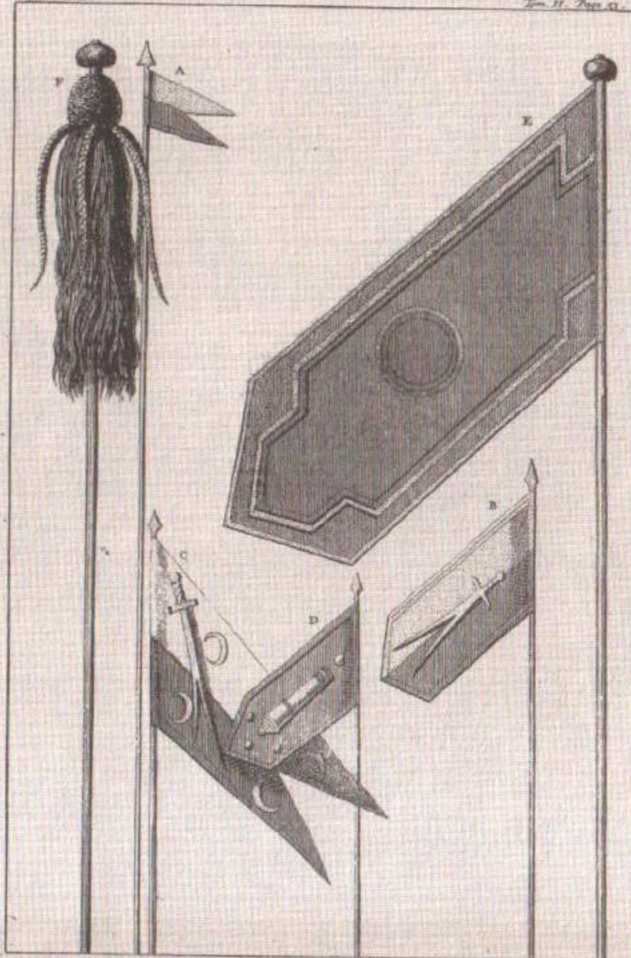

Planche XXI.
55
54
53
37
76
101
80
79
84
97
96
95
67
66
64
45
44
40
21
17
16

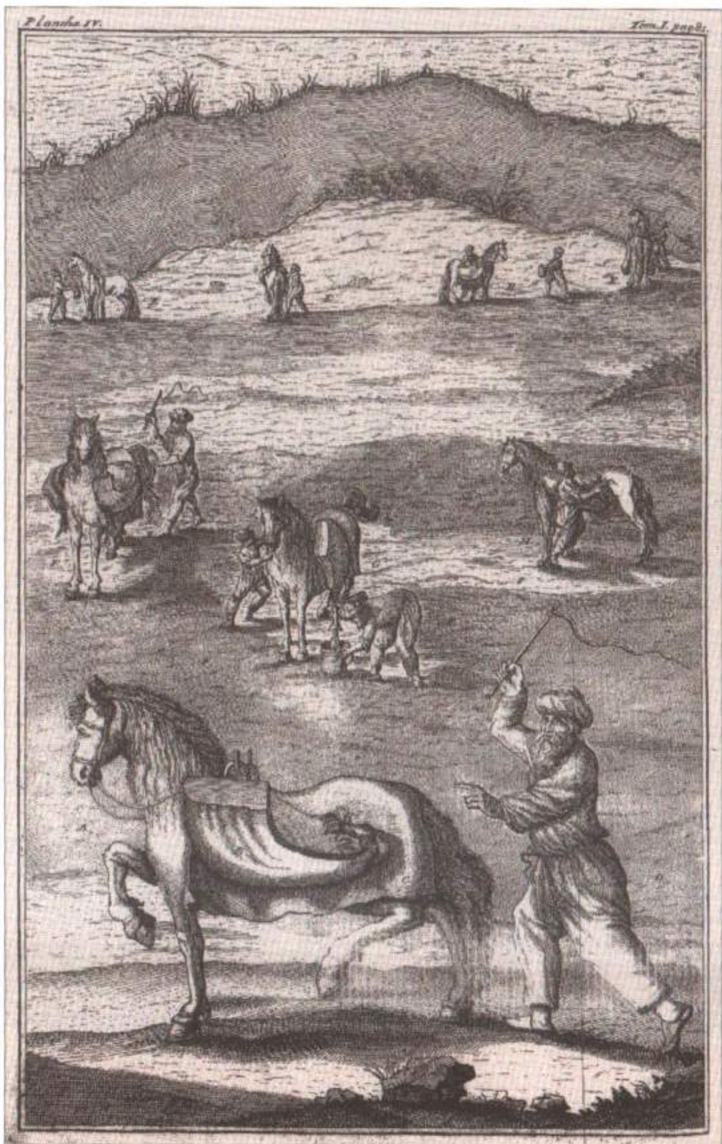

Planche XXII.
31
34
23
20
28
27
26
50
43
13
12
11
42
41
40
38
3
2
1
25
7
6
5

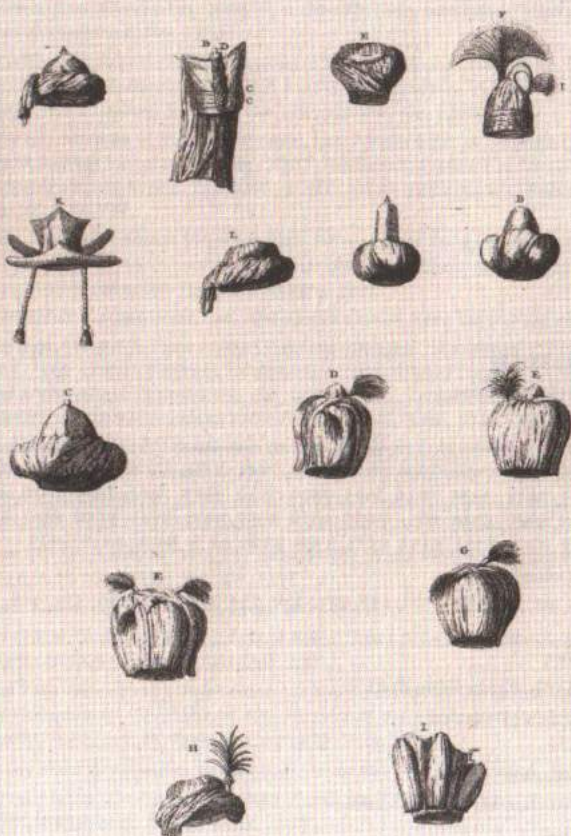

20
19
18
23
22
50
49
32
31
30
47
46
45
44
24
60
5
10
9
8
4

Planche XVII.
A
B
C
D
E
F

Yeniçeri Sakalar.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

İstanbul Başvekâlet Arşivi:

Ali Emirî Tasnifleri

No. 53, 89, 119, 130, 131, 133, 134, 136, 140, 144, 184, 195, 202, 207, 661, 963, 5281, 7535, 7562, 7563, 7564, 7572, 7647, 7742, 7756, 7776, 7777, 7779, 7778, 7783, 7791, 7819, 7820, 7824, 7825, 7829, 7830, 7835, 7842, 7869, 7878, 8013, 8020, 8028, 8029, 8046, 8051, 8055, 8079, 8082, 8122, 8123, 8139, 8162, 8163, 8191, 8192, 8293, 8351, 8352, 8373, 8386, 8396, 8418, 8419, 8424, 8425.

Tapu Tahrir Defterleri

No. 5, 18, 23, 48, 70, 82, 88, 98, 112, 116, 128, 134, 189, 267, 289, 332, 345, 368, 382, 455.

Mufassal Defteri

No. 709, Tarih: Yavuz Selim devri.

Teşrifatçılık Kalemi Defterleri

No. 664-672

Alaybeylik Defterleri

M.H. D 1-87, No. 41, 44 (1687-1691)

Serdarlık Defteri

No. 46

Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No. 7, Ankara, 1992.

Kanunnameler

Osmanlı Kanunnâmeleri, Tevkiî Abdurrahman Paşa, Millî Tetebbüler Mecmuası, 1, fasikül, 3, Temmuz-Ağustos, 1331 (1915).

Fatih Mehmed Kanunnâmesi, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, M. Arif, İstanbul, 1930.

Kanunlar, Ö. Lütfî Barkan, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, cilt 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1943.

OSMANLI KAYNAKLARI

Abdü'l -Aziz, Kara Çelebi-zâde (1658), *Tarih-i Revan ve Bağdad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, No. 2086/ 3, v. 39-115; *Süleyman-nâme*, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, No. 1285.

Âli, Gelibolulu (1599), *Tarih-i Ungurus* (1593-1596 Avusturya Seferi), Topkapı Sarayı, Revan Kütüphanesi, No. 1302, v. 100; *Nusrat-nâme* (1578 Gürcistan, Azerbeycan seferi), Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, No. 1298, v. 229.

Celâl-zade, Mustafa (1567), *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990; *Tabakatü'l -Memâlik ve Derecatü'l -Mesâlik*, Ayasofya Kütüphanesi, No. 3296, v. 416; Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, No. 778, 779.

Eyyubî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman Han*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat efendi, No. 2422, v. 72; *Menâkıb-ı Sultan Süleyman* (Risale-i Padişah-nâme), haz. Mehmet Akkuş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Eyyubî Efendi Kanunnâmesi, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Hasan Ağa, (Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın sekreteri "Mühürdar"), *Tarih-i Muteber*, H.T. 1080 (1669), Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, No. 214, v. 69, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. 6062, v. 98.; *Relation du siège et de la prise de Candie par l'armée ottomane 1669*, (tıpkı basım), Paris, 1835.

Hasan Ağa (Mühürdar), *Cevâhirü't-Tevârih der Beyan-ı Menâkıb-ı Köprülü-zade Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, No. 2242, v. 128.

İsimsiz, *Köprülü-zade Vezir-i Azâm ve Serdar-ı Ekrem Fazıl Ahmed Paşa Hazretlerinin üç senelik Tarihi (Tarih-i Kandiye)*, İzmir, Millet Kütüphanesi, No. 24/510, v. 88;

İsimsiz, *An Account of the Siege of Candia by the Grand Vezir Kuprilizadeh Fazıl Ahmed Paşa*, A.H. 1077-1080, B.L. Or. 1137.

İsimsiz, *Kanunnâme* (I. Ahmed devri, 1603-1617).

Kâtib Çelebi, *'Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâril-Bihâr' Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Kemal Paşa-zâde (1533), *Zafer-nâme-i Sultan Süleyman* (1526 Mohaç zaferi), Ayasofya Kütüphanesi, No. 3382, v. 136; *Histoire de la Campaigne de Mohacz, par Kemal Pacha Zadeh*, çev. M. Pavet de Courteille, Paris, 1859.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhurî Danışman, M.E.B., İstanbul, 1993.

Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmâni*, haz. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986 (tıpkıbasım, Ahmed Refik, 1924).

Mehmed Paşa, Sarı (Defterdar), *Nasâ'ih-ül vüzerâ ve'l ümerâ*, (*Ottoman Statecraft*, çev. Walter Livingston Wright, Princeton University Press, New Jersey, 1935, 1971).

Muhiy Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ali Emirî Efendi Kütüphanesi, No. 15.

Nâbi, *Fetihnâme-i Kamaniçe* (1672 Lehistan Seferi), Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, No. 735/3, v. 57-68; *Surnâme*, Agâh Sırrı Levend, İstanbul, 1944.

Naimâ, *Tarih*, İstanbul, 1280.

Necâti, Mehmed (1665), *Tarih-i Feth-i Yanık*, Topkapı Sarayı, Revan Kütüphanesi, No. 1308, v. 50.

Nedim, Mustafa, *Zafernâme* (1694 Avusturya Seferi), Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, No. 1343, v. 10.

Neşrî, *Cihannüma*, (Fr. Taeschner, Leipzig, 1951); *Neşrî Tarihi*, Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara, 1957.

Nuri Paşa, Mustafa, *Netâyicü'l Vukuat*, İstanbul, 1327.

Peçevî, İbrahim, *Tarih*, İstanbul, 1283.

Raşid, Mehmed Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1153, 1282.

Rüstem Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. 2438.

Saadeddin Efendi (Hoca), *Tacü't Tevârih*, İstanbul, 1296; haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt 1-V, İstanbul, 1979.

Selânikî, Mustafa, *Tarih*, (*Des Chronic des Selânikî*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, . 1928.

Silâhdar, Fındıklılı Mehmed, *Tarih*, İstanbul, 1928.

Ta'likî -zâde (Mehmed Subhi Çelebi), *Eğri Fethi Tarihi*, Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi, No. 1609, v. 74; *Şehnâme-i Hümâyun 1593-1595*, Türk İslâm Eserleri Müzesi, No. 1963; (*Ta'liki zâde's Şehnâme-i Hümâyun: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-1594*, çev. Christine Woodhead, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1983).

Ta'liki-zâde, (Mehmed Subhi Çelebi), *Tarih-i Gazavât-ı Özdemir Osman Paşa* (Gürcistan seferi), Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, No. 1300, v. 33.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Mertol Tulum, İstanbul, 1977.

BATI KAYNAKLARI

Albèri, Eugenio, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato* Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1846, cilt III, serie, II, III.

d'Alquié, François Savinien, *Les Memoires du Voyage de Monsieur Le Marquis de Ville au Levant, ou l'Histoire curieuse du Siege de Candie*, Amsterdam, 1671.

Anonim (1621), *Voiage de Levant*, Paris, 1632.

d'Aramon, Monsieur (1547), Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon Ambassadeur pour le Roy en Levant*, , ed. Ch. Schefer, Paris, 1887.

d'Aranda, Emanuel., *The History of Algiers and its Slavery*, Londra, 1666.

Arrianos, Flavius, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

d'Arvieux, Chevalier (1653-1672), *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, Paris, 1735.

Barbaro, Marc Antonio, *Relazione Del Clarissimo Sig. Marc Antonio Barbaro ritornato bailo di Constantinopoli da Sultan Selim imperatore De Turchi l'anno 1573.*

Battista, Donado Gio (1680-1684), *Viaggi a Constantinopoli di Gio. Battista Donado Senator Veneto spedito Bailo alla Porta Ottomana l'anno 1680*, Venezia, 1688.

Baudier, Michel, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, İng. çev. E.G.S.A., Londra, 1635.

Blunt, Henry (1634), *A Voyage into the Levant: A Brief Relation of a Journey Lately Performed by Master Henry Blunt*, Andrew Crooke adına basılmış, Londra, 1638.

Botero, Giovanni (1606), *The Greatness of Cities*, çev. Robert Peterson, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1956.

Broquière, Bertrandon de la (1432-1433), *Le Voyage d'Outremer*, ed. Charles Schefer, Paris, 1892.

Busbecq, Ogier Ghiselin de (1554-1562), *Itinera Constantinopolitanum et Amasia nun ab... ad Solimanum Turcarum Imperatorem*, Antwerpen, 1581; (çev. Edward Seymour Forster, *Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562, The Turkish Letters*, Londra, 1927, 1968).

Cantacasin, Theodore Spandouyn, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, ed. Charles Schefer, Paris, 1896; Spandugino, Theodoro, *La genealogie du grant Turc*, Paris, 1519.

Cantımır, Demetrius, *Histoire de l'Empire Ottoman, ou se voyent les Causes de son Aggrandissement et de sa Decadence*, çev. M. Joncquieres, cilt II, Paris, 1743; *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire (1300-1683)*, çev. N. Tindal, Londra, 1734.

Caesar, Julius, *The Conquest of Gaul*, çev. S.A. Handford ve J.F. Gardner, Penguin Books, Büyük Britanya, Suffolk, Richard Clay (The Causer Press Ltd.) 1981, (1951).

Careri, Gemelli (1693), *A Voyage Round the World, A Collection of Voyages and Travels*, ed. J. Churchill, Londra, 1732.

Contarini, Alvise, *Relazione di Constantinopoli del bailo Alvise Contarini dall'anno 1636 all'anno 1641*. N. Barazzi-G. Berchet, Venedik, 1871.

Fresne-Canaye, Philippe du (1573), *Le Voyage du Levant de Philippe du Fresne-Canaye, 1573*, yay. haz. M.H. Hauser, Ernest Leroux, Paris, 1897.

Galland, Antoine (1672-1673), *Journal d'Antoine Galland pendant son sejour a Constantinople*, Charles Schefer, Paris, 1881 (Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, cilt I, II, çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1949, 1973).

Georgieviz, Bartholomaeo (1570), *De Turcarum Moribus epitome, Bartholomaeo Georgieviz Peregrino auctore*, Cenevre, 1629.

Geuffroy, F. Antoine (1542), *Brief Description de la Court du Grant Turc*, çev. Richard Grafton, The Order of the Great Turks Court, Londra, 1542.

Giovio, Paulo, *Commentario de le Cose de Turchi di Paulo Iovio, Vescovo di Nocera a Carlo Quinto imperadore, Augusto*, 1538; *Turcicarum Rerum Commentarius*, çev. Peter Ashton, "A Short Treatise upon the Turkes Chronicles", Londra, 1546, 1678.

Guillatière, Monsieur de la, *An Account of a Late Voyage to Athens, containing the estate both ancient and modern of that famous city and the present Empire of the Turks*, çev. ve ed. I. M., Londra, 1676.

Hayes, Monsieur de (1658), *Le Voyage de Constantinople*, ed. M. Quiclet, Paris, 1664.

Hill, Aaron (1702), *A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1710.

Knight, Francis., *Seaven Yeares Slaverie under the Turks of Algerie Suffered by an English Captive Merchant*, Londra, 1640.

Knolles, Richard, *General History of the Turkes from the First Beginning of that Nation to the Rising of the Ottoman Familie*, Londra, 1603.

Kuripecic, Benedict (Curipeschitz), (1530), *Itinerarium oder Wegrayss Kün. May. Pottschaft gen. Constantinopel zu den türkischen Keiser Soleyman, anno 1531*, Innsbruck, 1910 (*Yolculuk Günlüğü 1530*, çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977).

Leunclavius, Hans, *Historiae Musulmanea Turcarum, de monumentis ipsorum exscriptae*, Frankfurt, 1591; Lewenklaw von Amelbeurn Hansen, Neuwe Chronica türkischer Nation von Türcken selbst beschrieben, Frankfurt, 1595.

Lezze, Donado da, *Historia Turchesca 1300-1514*, ed. I. Ursu, Bükreş, 1910.

Linschoten, John Huyghen van (1583-1588), *The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East Indies*, ed. Arthur Coke Burnell (cilt I), ed. P.A. Tiele (cilt II), Hakluyt Society, Londra, 1885.

Lithgow, William (1611), *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregrinations of Long Nineteen Years, Travailes from Scotland to the most famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa*, Londra, 1640.

Machiavelli, Niccolo, *Dell'arte della guerra* (1521), Floransa (*Askerlik Sanatı*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003).

Magdeleine, M.de Comte de la., *Le Miroir Ottoman*, Basel, 1677; *Le Miroir de l'Empire Ottoman ou l'estat Present de la Cour et de la Milice Du Grand Seigneur, Avec un description toute particuliere de la manière de vivre des Turcs*, Paris, 1678, 1688.

Marsigli, M. le Comte de, (Del Signore Conte di Luigi Fernando), *L'état militaire de l'empire ottoman* (*Stato Militare Dell'e Impero Ottomanno*), Amsterdam, 1732 [Marsigli, Luigi Fernando (1658-1730), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, (1737, Petersburg Fen Akademisi Matbaasındaki basımından Türkçe'ye çevrilmiştir.) Ankara, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1934].

Mascarenhas, João Carvalho, *Esclave à Alger*, 1621.

Maundrell, Henry (1697), *A Journey from Aleppo to Jerusalem in 1697*, ed. Dean Aldrich of Christchurch, Oxford.

Maurand, Jérome (1544), *Itineraire Jérome Maurand, d'Antibes à Constantinople*, L. Dorez-E. Leroux ed., Paris, 1901.

Minadoi, Tomaso, *Historia Della Guerra Fra Turchi, et Persiani*, Torino, 1588.

Missionaire (1694; Anonim), *Voyage d'un Missionaire*, Nancy, 1729.

Moryson, Fynes (1596), *An Itinerary*, Londra, 1617.

Nicolas, de Nicolay (1551), *Les Navigations, Peregrinations et Voyages, faicts en la Turquie*, Anvers, 1576; *Delle Navigationi et Peregrinationi Orientali*, Venedik, 1580.

D'Ohsson, M. de M., *Tableau General de l'Empire Othoman*, Paris, 1824.

Plutarch, *Selected Lives*, çev. Thomas North, Wordsworth, Büyük Britanya, 1998.

Purchas, Samuel, *Purchas his Pilgrimage*, Londra, 1613.

Rycaut, Paul (1665), *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1670; *Histoire de l'Etat Present de l'Empire Ottoman*, çev. Monsieur Briot, Amsterdam, 1670.

Sandys, George (1610), *Sandys' Travailes*, Londra, 1652.

Sanderson, John (1584-1602), *The Travels of John Sanderson in the Levant*, ed., Sir William Foster, Londra, 1931.

Saugrain, Abraham (ed.), *Affairs du Temps*, Paris, 1622; *Tracts Relating to Poland*, Londra, 1621; Les Description Generale de l'Effroiable Armée du Grand Turc, Paris, 1621.

Sensovino, Francesco, *Historia Universale Dell' Origine et Imperio de' Turchi*, Venedik, 1600.

Sherley, Sir Anthony (1602-1605), *The Three Brothers or The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert, Sir Thomas Sherley in Persia, Russia, Turkey, Spain*, Londra, 1825.

Tavernier, Jean Baptiste (1650), *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, EcuyerBaron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes*, Paris, 1682.

Thévenot, Monsieur de (1656), *Relation d'un Voyage fait au Levant*, Paris, 1665.

Tournefort, J. Pitton de (1700), *Relation d'un Voyage du Levant*, Paris, 1717, 1982.

Valle, Pietro della (1615), *Viaggi Rome*, 1662; (*Pietro's Pilgrimage. A Journey to India and Back at the Beginning of the Seventeenth Century*, Wilfrid Blunt, Londra, 1953); *Suite Des Fameaux Voyages de Pietro Della Valle*, Paris, 1663.

Webbe, Edward, *The Rare and Most Wonderful Thinges which Edward Webbe an Englishman borne hath seene and passed in his troublesome travailes*, 1553-4, Londra; *Edward Webbe, Chief Master Gunner, His Trauailes. 1590*, ed. Edward Arber, King's College, Londra, Bloomsburry, Londra, 1869.

Wheler, George ve Spon, Jacob (1675-1676), *A Journey into Greece*, Londra, 1682.

Withers, Robert, *A Description of the Grand Signor's Seraglio*, Londra, 1650.

Zalonkemeny, Etienne Kakash de (1602), *Iter Persicum*, Paris, 1877.

ARAŞTIRMALAR VE MAKALELER

Agoston, Gabor, "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Hungarica*, XLVII/ 1-2, Budapeşte, 1994, s. 15-48.

Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyanları 1550-1603*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1968.

Aktepe, Münir, "Szigetvar Livâsı Kanunnâmesi", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Seri-sayı: 55, Ankara, 1970 içinde, s. 187-202.

Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Marie-Mathilde, "Une Relation Vénitienne sur l'Empire Ottoman à l'époque de Soliman le Magnifique", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987.

Aykut, Nezihi, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *Tarih* dergisi, sayı 34, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 183-247.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, "Autour d'une Correspondance Entre Charles-Quint et İbrahim Paşa", *Turcica, Revue d 'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, s. 231-246.

Bakhit, Adnan, "Aleppo and the Ottoman Military in the 16th Century", *Al-Abhath*, sayı 27, Beyrut, 1978-9, s. 27-38; *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Librairie du Liban, Beyrut, 1982.

Barkan, Ömer Lütfi., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980.

Barker, Ernest, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, İstanbul, 1992.

Bartl, Peter, "17. yüzyılda ve 18. yüzyılın ilk yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar* VI, İstanbul, 1998, s. 301-329.

Bayerle, Gustav, *Ottoman Diplomacy in Hungary 1590-1593 (Letters of Paşa's of Buda)*, Indiana University Press, ABD,1972.

Beldiceanu, Nicoara, "Structures socio-économiques à Lemnos à la fin du XVe siècle", *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, s. 247-267; *Le Timar dans l'Etat Ottoman (Debut XIV-XV. Siècle)*, Wiesbaden, 1980.

Beldiceanu-Steinherr, I, "Le règne de Selim I", *Turcica*, cilt V, Paris, 1975.

Beydilli, Kemal, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, TATAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Braudel, Fernand, *The Perspective of the World*, İng. çev. Siân Reynolds, Fontana Press, Londra, 1985; *Le Temps du Monde*, Armand Colin, Paris, 1979; *La Mediterranée et le monde méditerranéan à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966.

Cahen, Claude, "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt XIII, 1970.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Djevad Bey (Cevad, Ahmed), *Etat militaire Ottoman depuis la fondation de l'empire jusqu'a nos jours*, Paris, 1882.

Cvetkova, Bistra, "Le Credit dans les Balkans, XVIe-XVIIIe siécle", Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottomane, *Collection Turcica* III, Editions Peeters Leuven, Paris, 1983, s. 299-308; "Sur Certaines Réformes du Régime Foncier du Temps de Mehmed II.", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, No. II, 1963.

Cipolla, Carlo M., (ed.), *The Fontana Economic History of Europe The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, William Collins & Co. Ltd., Glasgow, 1974, 1981; *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Cook, Michael A., *Population Pressure in Rural Anatolia: 1450-1600*, Oxford University Press, 1972.

David, Géza, 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı, çev. Hilmi Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Doğru, Halime, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı. IV. Mehmed'in Kamaniçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Fekete, L., "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1699", *Belleten*, XII, 1949.

Filali, Kamel, "Les Kulouglis: Des Algériens descendants des turco-ottomans. Histoire de la fusion d'une ethnicité ottomane dans l'identité algérienne", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 105-113.

Finkel, Caroline, "The Ottoman Campaign Account Books (sefer ruznâmçesi) as a Guide to Military Activity, 1593-1606", CIEPO VI. Symposium, Cambridge, 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987; *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593-1606*, Viyana, 1988.

Gara, Eleni, "Lending and Borrowing Money in an Ottoman Province Town", 13. CIEPO Symposiums, 21-25 Eylül 1998, Viyana, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 113-119.

Gent, B., "The Warning of Ibrahim Paşa of Buda", *Journal of the Royal Asiatic Society*, cilt XXI, Ekim 1934.

Gökbilgin, Tayyib M., "Yeni Belgelerin Işığı Altında Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı-Venedik Münasebetleri", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. seri, sayı 55, Ankara, 1970, s. 171-186.; "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar", *Kanunî Armağanı*, T.T.K., VII. seri, sayı 55, Ankara, 1970, s. 5-40; *Kanunî Sultan Süleyman*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

Gökçe, Turan, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili bir Fetih-nâme: Feth-i Lipova ve Muharebe-i Lugoş", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 121-128.

Gradeva, Rossita., "Shipping Along the Lower Course of the Danube (end of the 17th Century), The Kapudan Pasha His Office and His Domain", *Halycon Days in Crete IV.*, Rethymnon, Crete University Press, 2002.

Gubuoğlu, Mihail, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, sayı 198, Aralık 1986.

Güçer, Lütfî, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1964.

Heyd, Uriel, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford, 1960.

Heywood, Colin, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Koldaki Menzil-haneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnetia (1280-1699)*, ed., Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138-157.

Holt, P.M., "The Beylicate in Ottoman Egypt during the Seventeenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXIV, 2, 1961, s. 214-248; *Studies in the History of the Near East*, Frank Cass&Co. Ltd., Londra, 1973; *The Cambridge History of Islam* (ed. P.M. Holt, Ann Lambton, Bernard Lewis), Cambridge, 1970.

Husayn, Abdul-Rahim Abu, *Provincial Leadership in Syria, 1575-1650*, Beyrut, 1985.

Hüsameddin, Hüseyin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927.

İnalcık, Halil, "The Emergence of Big Farms. Çiftlik: State, Landlords and Tenants", Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman, *Collection Turcica* III, Editions Peeters Leuven, Paris, 1983, s. 105-126; "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, cilt XV, Paris, 1983, s. 311-348; "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar. Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004; "Register of Expenditures of Murad IV's Bagdat Campaign", *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungarica*, cilt 54/4, Budapeşte, 2001, s. 497-508.

Issawî, C., "Tabriz Trabzon Trade" *International Journal of Middle East Studies*, 1/1, 1970.

Işıksal, Turgut, "Gunpowder in Ottoman Documents of the last half of the 16th Century", *International Journal of Turkish Studies*, 1981-1982, 1-2, s. 81-91.

Ivanics, Maria., "Nemçe İmparatoru Hizmetinde Bulunan Kazak Kuvvetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 85-90.

Jennings, Ronald C., "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies* 7, 1976, s. 21-57.

Kaldy-Nagy, Gyula, "The First Centuries of the Ottoman Military Organisation", *Acta Orientalia Hungarica*, XXXI / 2, 1977, s. 147-183.

Karpat, Kemal, "Erdel", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, 1995, s. 280-283.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Lambton, Ann, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford University Press, 1981.

Lampe, J.R. ve Jackson, M.R., *Balkan Economic History 1550-1950 (The Economic Legacy of Ottoman Domination)*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

Levend, Agâh Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-Namesi*, T.T.K., Ankara, 1956.

Lybyer, Albert Howe, "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade", *The English Historical Review*, Ekim 1915.

Majer, Hans Georg, "17. yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, 1981, s. 185-202.

Masters, Bruce, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantalism and the Islamic Economy in Aleppo 1600-1750*, New York University Press, New York, 1988.

McGowan, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade, and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, New York, 1981; "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Ankara, 1981, s. 1327-1330; "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum* I, 1969, s. 139-196.

Miller, A.F., *Mustapha Pacha, Bairaktar*, AIESEE, Bükreş, 1975.

Miller, Barnette, *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, Ayer Co., New York, 1973.

Maocanin, Nenad, "Some Observations on the 'kapudans' in the Ottoman North-Western frontier area 16-18. Centuries", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 241-247.

Molnar, József, *Macaristan'daki Türk Anıtları*, T.T.K., Ankara, 1973.

Mordtmann, J.H., "Devşirme", çev. Halil İnalcık, *Belleten* XXVII, Ankara, 1943.

Muhtar Paşa, Ahmed, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

Murgescu, Boğdan, "The Ottoman Military Demand and the Romanian Market, A Case Study: 1672", *Revue des Etudes Sud-est Europeennes*, XXV/ 4, Bükreş, 1987, s. 305-313.

Murphey, Rhoads, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV. (1623-1639)*, Chicago, 1979; *Ottoman Warfare, 1500-1700*, Londra, 1999; "The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications", Contributions a l'histoire économic et sociale de l'Empire Ottoman, *Collection Turcica* III, Editions Peeters Leuven, Paris, 1983, s. 287-298.

Norman, York, "Enduring Myths: The Question of Landholdings in Ottoman Bosnia", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 257-260.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Osman Agha, de Temechvar, *Prisonnier des infidèles: un soldat ottoman dans l'Empire des Habsbourg*, çev. Fréderic Hitzel, Sindbad-Actes Sud, Paris, 1998.

Ostapchuk. Victor, *The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte With the Polish-Lithuanian Commenwealth and Muscovy, 1622-1623*, Cambridge, 1989.

Pallis, A.A., *In the Days of the Janissaries*, Londra, 1951.

Parker, Geoffrey, "The Military Revolution 1560-1660 a Myth", *Journal of Modern History*, Haziran 1976, cilt 48/2, s. 195-241.

Parvera, Stefka, "The Structure of Rural Agrarian Space in the Balkans during the Second Half of the Seventeenth Century: The Edirne Region in 1669", 13. CIEPO Symposiums, *Acta Viennensia Ottomanica*, Viyana, 1999, s. 279-286.

Parry, V.J., "Barud", *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, cilt I., s. 1064; "La Manière de Combattre", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V.J. Parry & M.E. Yapp, Londra, 1975 içinde, s. 253-254.

Rafeq, Abdul-Karim, *Province of Damascus, 1723-1783*, Beyrut, 1966.

Refik, Ahmed, *Osmanlı Zaferleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996; *Muhteşem Süleyman'ın Viyana Kuşatması*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006; *16. yüzyılda İstanbul Hayatı*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1935.

Russell, Bertrand, *A History of Western Philosophy*, Londra, 1979 (1946, 1961).

Ruth, E.M. O., *Tangier England's Lost Atlantic Outpost*, Londra, 1912.

Sahillioğlu, Halil, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezıd'ın Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-1974, s. 415-466.

Shaw, Stanford, J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1976; "Land Holding and Land –tax Revenues in Ottoman Egypt", *Political and Social Change in Modern Egypt*, ed. P.M. Holt, Oxford University Press, Londra, 1968 içinde, s. 91-103.

Simon, Bruno, "Le blé et les rapports vénéto-ottomans au XVe siécle", Contributions a l'histoire économique et sociale de l'empire Ottoman, *Collection Turcica* III, Editions Peeters Leuven, Paris, 1983.

Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, İstanbul, 2008.

Takats, S., *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*, çev. S. Karatay, İstanbul, 1992.

Tauer, Felix, *Histoire de la Campagne du Süleyman 1er. contre Belgrad en 1521*, Prag, 1929.

Tietze, Andreas, *Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599*, Viyana, 1975.

Todorov, Nicolai, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle, 1983.

Turan, Şerafettin, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*, XXXII / 126, Ankara, 1968.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kapukulu Ocakları*, I, II, Ankara, 1943, 1984.

Üçel-Aybet, Gülgûn., "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", CIEPO VI. Symposium, Cambridge 1-4 Temmuz 1984, *Varia Turcica IV*, Paris, 1987, s. 159 -170.

—"Urban Administration, Housing and Transport in İstanbul in the 17th Century", BRISMES International Conference on the Middle East Studies oturumları, SOAS, University of Londra, 1986.

— "Social and Economic Life in 16th Century Bosnia Under the Ottoman Rule", Histoire économic et social de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960) VI. Congress, Aix-en Provence, 1-4 Temmuz, 1992, *Collection Turcica*, Paris, 1995, s. 529-538.

— "Osmanlı Devletçiliği ve Divan'ın Çalışması", *Yeni Türkiye* dergisi, sayı 34, Ankara, Temmuz-Ağustos 2000;

— "O Şehr-i İstanbul ki," *İstanbul* dergisi, sayı 7, 1993, s. 127-134.

— "Ottoman and Safavid Political Relations in 1511", 15. CIEPO Symposiums, London School of Economics and Political Science, 2002.

—Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları, İletişim, İstanbul, 2003.

— "Literary and Cultural Life in Budin and İstanbul According to Books Written in those Cities in the 17th Century", 37th International Congress for Asia and North Africa Studies (CIEPO), Moskova, 16-21 Ağustos 2004.

— "Deterioration of the Constitution of the Corps of Janissaries in the 17th Century", XII. Symposium d'Etudes Ottomanes, Tunis (Foundation Temimi), 6-8 Eylül, 2006.

— "Fatih Sultan Mehmed'in Avrupa'da Merkezî Devletçilik Düşüncesinde Öncülüğü", 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 10-15 Eylül, 2007.

— "The Influence of the Ottoman Regional Policy on the Cultural and Economic Life in Slovenia", The Image of the 'Turk' on the Territory of the Present-Day Slove-

nia and the Image of the 'Frank' in Osmanlis", Uluslararası Sempozyum, Faculty of Arts, University of Ljubljana, 27-30 Eylül, 2007.

— "Some Unknown Political and Economic Factors of the Ottoman Policy in Poland and Anatolia in the 17th century (from the recently discovered two important documents)" 18. CIEPO Symposiums, Zagreb University, Ağustos 2008.

Villain-Gandossi, Christiane, "Les éléments balkanique dans la garnison de Trébizonde a la fin du XVe siécle", Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman, *Collection Turcica* III, Editions Peeters Leuven, Paris, 1983 s. 127-148.

Weissmann, N., '*Les Janissaries*', *Etudes de l'Organisation Militaire des Ottomans*, Brill, Paris, 1938.

Winter, Michael, "Ali Efendi's Anatolian Campaign Book, a Defence of the Egyptian Army in the Seventeenth Century", *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, Cilt XV, Paris, 1983, s. 267-309.

Wolf, John B., *The Barbary Coast*, W. W. Norton & Company, U.S.A., 1979.

Yurdaydın, Hüseyin G., *Matrakçı Nasuh*, Ankara, 1963.

"Ferdi'nin Süleyman-nâmesinin bir Nüshası", *Ankara Üniversitesi, D.T.C. Fakültesi Dergisi*, cilt VIII, sayı 1-2, 1950.

DİZİN

Osmanlı İmparatorluğu'nda silahlı gücün örgütlenmesi, şekillenmesi ve kendine has bir bürokrasi yaratması, devletin yapılanışıyla paralel bir seyir izler. Askerî gücün tasnifi, giderlerinin karşılanması, silahlandırılması, iaşesi, sefer hazırlıkları, savaş halindeki ordunun düzeni, ayrı ayrı ele almayı gerektirecek kadar kapsamlıdır. Gülgûn Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu 1530-1699*'da bu kapsamlı çerçeveyi inceliyor. Bürokrasinin imparatorluk şartlarına göre biçimlendiği bu dönemde ordunun yapısını ele alıyor. Bu araştırma sırasında Avrupalı seyyahların gözlemleri, kılık kıyafetlerden ordugâhtaki yapılara ve bunların renklerine kadar ayrıntılı tasvirlere kavuşma imkânı sunuyor. Arşiv belgeleri, Osmanlı kaynakları, Osmanlı tarihçilerinin anlatımları kadar yabancı gözlemcilerin anıları da kitabın ortaya çıkmasında en önemli kaynaklar arasındaki yerini alıyor. Ordunun yapısı, savaşta ve barışta ordunun ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, sefer hazırlıkları ve ordugâh kitapta ayrıntılı bir şekilde sunulurken, okuyucuya da imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı bu dönemde kapsamlı bir değerlendirme yapma fırsatını tanıyor. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu 1530-1699*, hem araştırmacılar hem de meraklı okurlar için önemli bir kaynak.

İLETİŞİM 1517

TARİH DİZİSİ 63

ISBN-13: 978-975-05-0796-0
